THE NEW YORK TIMES 21. YÜZYILIN EN İYİ 100 KİTABINDAN BİRİ

HİÇBİR ŞEY SÖYLEME

'IRA' ÖRGÜTÜ VE KORKUNÇ CİNAYETLERİNİN ARDINDAKİ GİZEMLER

- *Yılın En İyi Kurgu Dışı Kitabı - Times*
- *Yılın En İyi 10 Kitabından Biri - Washington Post*
- *Arthur Ross Kitap Ödülü • Orwell Ödülü*

PATRICK RADDEN KEEFE

Araştırma

Çeviri: Sonay Doyğun

yakamoz

HİÇBİR ŞEY SÖYLEME

'IRA' ÖRGÜTÜ VE KORKUNÇ CİNAYETLERİNİN ARDINDAKİ GİZEMLER

Araştırma - İnceleme: 59
ISBN: 978-605-297-487-2
Yayıncı Sertifika No: 49073

HİÇBİR ŞEY SÖYLEME

Yazar: Patrick Radden Keefe
Çeviri: Sonay Doyğun
Yayın Yönetmeni: Ender Haluk Derince
Grafik Tasarım: Ulaş Karatağ
Yayın Koordinatörü: Özge Ceren Hacıosmanoğlu
Editör: Cafer Petek

Baskı
MY MATBAACILIK SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Maltepe Mah. Yılanlı Ayazma Sk. No: 8/F Zeytinburnu / İstanbul
Tel: 0212 674 85 28 e-posta: mymatbaa34@gmail.com
Sertifika No: 47939

YAKAMOZ KİTAP © PATRICK RADDEN KEEFE

Orijinal Adı: SAY NOTHING: A True Story of Murder and Memory in Northern Ireland
Copyright © 2019 by Patrick Radden Keefe

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Anatolialit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.
Yayınevinden izin alınmaksızın tümüyle veya kısmen çoğaltılamaz, kopya edilemez ve yayımlanamaz.

YAKAMOZ KİTAP / SONSUZ KİTAP
Gürsel Mah. Alaybey Sk. No: 7/1 Kağıthane/İSTANBUL
Tel: 0212 222 72 25 Faks: 0212 222 72 35
www.yakamoz.com.tr / info@yakamoz.com.tr
www.facebook.com/yakamozkitap
www.twitter.com/yakamozkitap

HİÇBİR ŞEY SÖYLEME

ÖNSÖZ

HAZİNE ODASI

HAZİRAN 2013

JOHN J. BURNS KÜTÜPHANESİ, Boston Üniversitesi'nin yapraklarla örtülü kampüsündeki görkemli bir Neo-Gotik binada yer alır. Taştan yapılmış çan kuleleri ve vitray pencereleriyle âdeta bir kiliseye benzemektedir. Üniversiteyi, 1863 yılında Cizvitler, İrlanda'daki patates kıtlığından kaçan yoksul göçmenlerin çocuklarını eğitmek için kurmuşlardır. Boston Üniversitesi gelecek bir buçuk yüzyıl boyunca büyümesine ve gelişmesine rağmen, anayurtla olan yakın bağlarını devam ettirmiştir. 250.000 cilt kitap ve 16 milyon el yazması eserle Burns Kütüphanesi, Birleşik Devletler'deki İrlanda politik ve kültürel eserlerinin en kapsamlı koleksiyonunu oluşturmaktadır. Kütüphanecilerden birisi, yıllar önce, 1480'de basılmış olan Saint Thomas Aquinas'ın bir risalesini Sotheby's şirketine satmaya çalışırken yakalanarak hapse atıldı. Kütüphane, değerli antik eserleri satın almasıyla öyle bir ün edindi ki bir sonraki yönetici bir keresinde, İrlandalı bir mezar hırsızı üzerinde eski Latin haçlar, girift halkalar ve yazıtlar bulunan yağmalanmış mezar taşlarını ona satmaya çalıştığında, kendisi FBI'ı aramak zorunda kalmıştı.

Burns Kütüphanesi'ndeki en nadir ve değerli nesneler Hazine Odası diye bilinen özel bölümde tutuluyor. Havası özenle kontrol edilen ve son model yangın önleyici bir sistemle donatılmış, güvenli bir yer... Oda, gözetleme kameralarıyla izleniyor ve buraya, elektronik bir tablete kod girilerek ve özel bir şifre çözülerek erişilebiliyor. Bunu sadece belirlenmiş bazı kişiler yapabiliyor.

2013'te bir yaz günü, iki dedektif Burns Kütüphanesi'ne girmişti. Dedektifler Boston'dan değillerdi; Kuzey İrlanda Polis Teşkilatı'nın Ağır Suçlar Birimi'nde çalışıyorlardı ve Belfast'ten ülkeye yeni gelmişlerdi.

Vitray süslemeli pencerelerin altından geçerek Hazine Odası'na yaklaştılar.

Dedektifler, neredeyse on yıldır Hazine Odası'nda tutulan bir dizi gizli dosyayı almak için gelmişlerdi. Bir dizi transkriptle beraber ses dosyalarını içeren mini diskler de vardı. Boston Kütüphanesi'ndeki kütüphaneciler, dosyaları postayla Belfast'e göndererek dedektifleri bu yolculuktan kurtarabilirlerdi ama bu kayıtlar, hassas ve tehlikeli sırlar içeriyordu. Dedektifler dosyayı aldıktan sonra son derece özenle teslim ettiler. Kayıtlar şimdi resmi olarak bir cezai kovuşturmanın delilleriydi. Dedektifler bir cinayeti araştırıyorlardı.

1
AÇIK, ADİL VE ŞEFFAF

KAÇIRILMA

Jean McConville ortadan kaybolduğunda otuz sekiz yaşındaydı ve neredeyse hayatının yarısını ya hamile kalarak ya da doğum sonrası toparlanarak geçirmişti. Dünyaya getirdiği on dört çocuktan dördünü kaybetmiş ve yaşları, yirmisinde Anne ve altı yaşlarındaki güzel gözlü ikizleri Billy ve Jim arasında değişen on çocuk arasında kalmıştı. On çocuk büyütmek, her biri için daha az ilgi ve dayanılması imkânsız bir şey gibi görünüyordu. Ancak burası, geniş azılı ailelerin tipik olduğu 1972'lerin Belfast'iydi ve bu nedenle Jean McConville takdir görmeyi beklemiyordu ve görmedi.

Bunun yerine hayat, kocası Arthur öldüğünde onu başka bir sınava tabi tutmuştu. Kocası, amansız bir hastalık sonrası ansızın gitmişti ve o, ücretli bir işi olmaksızın, kıt kanaat geçinebileceği bir emekli aylığı ve bakması gereken bu çocuklarla birlikte bir dul olarak yalnız kalmıştı. İçinde bulunduğu çıkmazın büyüklüğüyle çökmüş halde, duygusal dengesini korumak için mücadele ediyordu. Çoğunlukla evdeydi, büyük çocukların küçüklerle kavga etmelerine sabrediyor, birbiri ardına yaktığı sigaralarla vertigoymuş gibi titremesini durdurmaya çalışarak kendini toparlıyordu. Talihsizliğini hafife almış, gelecek için planlar yapmaya uğraşıyordu. Ama McConville ailesi için asıl trajedi yeni başlamıştı.

Aile yakın zamanda, Arthur'un son günlerini yaşadığı apartmandan çıkmış, Batı Belfast'te rutubetli ve kocaman bir toplu konut kompleksi olan Divis Flats'te biraz daha büyük bir eve taşınmıştı. Soğuk bir aralık günüydü ve şehir, akşama doğru karanlığa gömülmüştü. Yeni dairedeki ocak henüz kurulmamıştı, bu yüzden Jean, on beş yaşındaki kızı Helen'i balık ve kızarmış patates alması için yerel bir lokantaya göndermişti. Ailenin geri kalanı Helen'i beklerken, Jean küveti sıcak suyla doldurmuştu.

Küçük çocuklarınız varsa bazen biraz yalnız kalabileceğiniz tek yer, kilitli bir banyo kapısının arkasıdır. Jean zayıf çehresi ve yüzünden çektiği siyah saçlarıyla ufak tefek ve solgun görünüyordu.

Suyun içine girdi ve orada kaldı. Birisi kapıyı çaldığında, kızarmış teniyle banyodan yeni çıkmıştı. Saat yedi civarıydı. Çocuklar, gelenin akşam yemeğini getiren Helen olması gerektiğini düşündüler.

Fakat kapıyı açtıklarında, bir grup insan içeri daldı. Olay o kadar ani gerçekleşti ki McConville'in çocuklarından hiçbirisi tam olarak kaç kişi olduklarını söyleyemedi. Aşağı yukarı sekiz kişiydi ama on ya da on iki de olabilirdi. Gelenlerin bir kısmı erkek bir kısmı kadındı. Bazılarının yüzlerinde kar maskeleri vardı. Diğerleri kafalarına, yüzlerini korkunç şekillere sokan, naylon çoraplar geçirmişlerdi. En az birisi silah taşıyordu.

Jean kıyafetlerini çekiştirerek geldiğinde, korkudan ödü kopmuş çocuklarıyla çevrili adamlardan biri kabaca, "Paltonu giy," dedi. Eve zorla girmiş olan adamlar onu apartmanın dışına çekmeye çalışırken, o şiddetli bir şekilde titriyordu. Gittikçe artan korkuyla, "Neler oluyor?" diye sordu. O an çocukların çılgına döndüğü andı. On bir yaşındaki Micheal annesini yakalamaya çalıştı. Billy ve Jim kollarını ona doladılar ve acı acı bağırdılar. Çete elemanları çocuklara Jean'i geri getireceklerini söyleyerek onları sakinleştirmeye çalıştı. Sadece onunla konuşmaları gerekiyordu; yalnızca birkaç saatliğine gitmiş olacaktı.

On altısında, evdeki en büyük çocuk olan Archie, her nereye gidiyorsa annesine eşlik edip edemeyeceğini sordu ve çete üyeleri bunu kabul etti. Yaşça daha küçük olan çocuklar odalardan birine toplanırken, Jean McConville tüvit bir palto giydi ve bir baş örtüsü taktı. Zorba adamlar çocukları içeri götürürken, boş sözler vererek -ve her birine adlarıyla hitap ederek- onlarla konuştular. Adamlardan birkaçı maske takmıyordu ve Michael McConville dehşet içinde annesini götüren adamların yabancı olmadıklarını fark etti. Komşularıydı.

Divis Flats, merdivenleri, geçitleri ve aşırı kalabalık apartmanlarıyla beton bir mahalle, Escher çiziminden bir kâbus gibiydi.

Asansörler sürekli arızalıydı ve Jean McConville, dairesinden dışarı, koridor boyunca ve merdivenlerden aşağı ite kaka götürüldü. Normalde kışın bile geceleri buralarda insanlar olurdu, mesela koridor boyunca top oynayan çocuklar ya da işten eve dönen işçiler. Ama Archie, kompleksin boşaltılmış gibi, ürkütücü derecede boş olduğunu fark etti. Çağırabileceği hiç kimse, yardım isteyebileceği hiçbir komşu yoktu.

O, annesinin hemen yanında ayaklarını sürüyerek zorla ilerliyordu ve annesinin gitmesini istemediğinden ona yapışmıştı. Ancak merdivenlerin dibinde daha büyük bir grup, gelişigüzel giyinmiş ve kar maskeleri takan yirmi kadar insan bekliyordu. Birçoğunun silahı vardı. Mavi bir Volkswagen kamyonet kaldırım kenarında çalışır halde duruyordu ve aniden adamlardan birisi Archie'nin üzerine gitti; karanlık içinde parlayan tabancanın sönük ışıltısı ile namlunun ucunu 'Defol git!' diye tıslayarak onun yanağına bastırdı. Derisine baskı yapan soğuk metali hissedebiliyordu. Annesini korumaktan acizdi ama ne yapabilirdi? O bir çocuktu, tek başına ve silahsız. İsteksizce döndü ve merdivenleri geri tırmandı.

İkinci katta duvarlardan birisinde, bir dizi dikey çıta yüzünden McConville çocuklarının "güvercin yuvası" dedikleri delikler açılmıştı. Archie, annesi kamyonete tıkılırken bu deliklerden dikkatlece baktı ve kamyonet Divis'in dışında gözden kaybolana kadar onları oradan izledi. Çetenin, onun annesine eşlik etmesine izin verme gibi bir niyetlerinin hiç olmadığı gerçeğini daha sonra anlayacaktı. Onu, Jean'i daireden çıkarmak için kullanmışlardı. Orada, korkunç, kasvetli bir sessizlik içinde, biraz önce ne olduğunu ve şimdi ne yapması gerektiğini anlamaya çalışarak durdu. Sonra geriye, dairenin içine doğru baktı. Annesinin ona söylemiş olduğu son sözler, "Ben dönene kadar çocuklara bak" idi.

ALBERT'İN KIZLARI

Dolours Price küçük bir kızken, onun sevdiği azizler şehitlerdi. Dolours'ın, "Tanrı ve İrlanda için" diye dua eden oldukça Katolik bir halası vardı. Ailenin geri kalanı için İrlanda önce gelirdi. 1950'lerde Batı Belfast'te büyüyen Dolours her gün kiliseye gidiyordu ama ebeveynlerinin gitmediklerini fark etmişti. Bir gün, hemen hemen on dördündeyken "Ayine gitmeyeceğim," diye belirtti.

"Gitmek zorundasın," dedi annesi Chrissie.

"Değilim ve gitmeyeceğim," dedi Dolours.

"Gitmek zorundasın," diye tekrar etti Chrissie.

"Bak," dedi Dolours. "Kapının dışına çıkacağım, köşede yarım saat duracağım ve sana 'Ayine gittim' diyeceğim. Ama ayine gitmemiş olacağım."

Çocukken bile dikbaşlıydı, bu yüzden bu tartışma o anda son bulmuştu. Price ailesi, Slievegallion Drive diye adlandırılan Andersonstown'da temiz, eğimli bir cadde üzerinde küçük, yarı müstakil bir sosyal (belediyenin yoksullara sunduğu) konutta yaşıyordu. Babası Albert bir döşemeciydi, daracık olan ön odadaki koltukları yapmıştı. Fakat Price ailesi, başka ailelerin tatil günlerinden kalan mutlu fotoğraflarla süsleyebileceği şömine rafında, büyük bir gururla, hapishanede çekilen fotoğrafları sergilediler.

Albert ve Chrissie Price, İngilizlerin yüzlerce yıldır İrlanda adası üzerinde işgalci güçler bulundurdukları ve İrlandalıların tüm imkânlarını kullanarak onlara üstün gelmesinin bir görev olduğu inancına sahip İrlanda Cumhuriyetçiliği davasına şiddetli bir bağlılık gösteriyorlardı.

Dolours küçükken Albert'in kucağına otururdu ve Albert ona 1930'larda henüz bir çocukken İrlanda Cumhuriyet Ordusu'na katılmasıyla ya da yeniyetme bir delikanlıyken bombalı saldırı düzenlemek için İngiltere'ye nasıl gittiğiyle ilgili hikâyeler anlatırdı. Tabanlarına yama yaptırmaya gücü yetmediği için ayakkabılarının altına karton koyarak güçlü İngiliz İmparatorluğu'na meydan okuma cesaretinde bulunmuştu.

Tel çerçeveli gözlükleri ve tütünden sararmış parmak uçlarıyla ufak tefek bir adam olan Albert, çoktan ölmüş olan vatanseverlerin efsanevi kahramanlıklarıyla ilgili berbat hikâyeler anlatırdı. Dolours'un iki kardeşi daha vardı; Damian ve Clare. Ama o, en çok en küçük kardeşi Marian ile yakındı. Yatmadan önce babaları, Derry şehrindeki hapishaneden yirmi diğer mahkûm ile birlikte binanın tam dışına çıkan bir tünel kazarak kaçtıkları zamanın hikâyelerini anlatarak onlarla hoşça vakit geçirmeyi severdi. Hapishanedeki bir mahkûm, kaçarken çıkan sesleri bastırmak için gayda çalmıştı.

Gizemli ses tonuyla Albert, ucuz patlayıcıları ahşap bir kâse ve ahşap aletlerle karıştırmak için (Asla metal değil! Çünkü "küçük bir kıvılcımla" ölmüş olursunuz) en güvenli yöntem hakkında Dolours ve kardeşlerine ders veriyordu. İngilizlerin astığı çok sevgili dostları ile ilgili anılarını anlatmayı severdi ve Dolours bunun dünyadaki en doğal şey olduğunu düşünerek büyüdü: Her çocuğun, asılan arkadaşları olan anne babası vardı. Babasının hikâyeleri öyle heyecan vericiydi ki onları dinlerken bazen tüyleri diken diken olur, ürperirdi.

Ailedeki herkes az çok hapse girmişti. Chrissie'nin annesi Granny Dolan, IRA* Kadın Meclisi Cumann na mBan'in bir üyesiydi ve bir keresinde İrlanda Ülster Bölgesi Komiserliği'nden bir polisin silahını çalma girişiminden dolayı Armagh Hapishanesi'nde üç ay ceza çekmişti. Chrissie de Cumann'da görev almıştı ve Armagh'da üç kız kardeşiyle birlikte "yasaklı bir amblem" (Paskalya zambakları olarak bilinen turuncu, beyaz ve yeşil küçük kâğıt çiçekler) takmış oldukları için tutuklanmalarından sonra hapishanede biraz zaman geçirmişti.

Kuzey İrlanda'daki insanların genelinde olduğu gibi, Price ailesinde de bazı kötü olaylar, yalnızca geçen hafta meydana gelmiş olmalarına rağmen, onlardan çok geçmişte kalmış gibi bahsetme eğilimi vardı. Sonuç olarak, Britanya ve İrlanda arasındaki eski anlaşmazlık hikâyesinin ilk nerede başladığını tam olarak kestirmek zor olabilirdi. Gerçekten, Price ailesinin öylece "dava" olarak nitelendirdiği şey öncesi İrlanda'yı hayal etmek zordu.

* İrlanda Cumhuriyet Ordusu

Hikâyeye nerede başladığınızın neredeyse hiç önemi yoktu, o her zaman oradaydı. Protestan ve Katolik arasındaki ayrımdan önce vardı; Protestan kilisesinden daha eskiydi. Neredeyse binlerce yıl öncesine gidebilirdiniz; mesela, fethedilecek yeni topraklar keşfetme arayışıyla İrlanda Denizi'ni gemilerle geçen on ikinci yüzyılın Normandiyalı akıncılarına kadar.

Ya da sekizinci Henry ve İrlanda'nın İngiltere'ye tamamen boyun eğdiğini ileri süren on altıncı yüzyılın Tudor krallarına kadar. Ya da on yedinci yüzyıl boyunca İrlanda'ya sızmış ve Galce konuşan yerlilerin daha önce kendilerinin olan topraklarda yabancı ve bağımlı oldukları bir sömürge sistemi kurmuş olan İskoçya ve Kuzey İngiltere'den Protestan göçmenlere kadar.

Ancak bu efsanenin Slievegallion Drive'daki bu evde en çok değer gören kısmı, bir grup İrlandalı devrimcinin Dublin'de postaneyi gasp ederek özgür ve bağımsız İrlanda Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiği 1916'da gerçekleşen Paskalya İsyanı'ydı. Dolours, isyanın cesur kahramanları ve isyana liderlik edenlerden şair Patrick Pearse ile ilgili efsaneleri dinleyerek büyüdü. "Her nesilden İrlandalılar ulusal özgürlük haklarının olduğunu kanıtladılar!" diye postane merdivenlerinde duyurmuştu Pearse.

Pearse kanını feda etme ülküsüne derinden bağlı olan tutkulu bir romantikti. Çocukken bile hayatını bir şeyler için feda ettiği hayalleri vardı ve kan dökmenin "arındırıcı" bir şey olduğuna inanırdı. Pearse, İrlandalı şehitlerin İsa gibi ölümlerini methederdi ve isyandan birkaç yıl önce "dünyanın yaşlı kalbinin harp meydanının kırmızı şarabıyla ısınması gerektiği"ni yazmıştı.

Dileği yerine gelmişti. Kısa bir zafer anından sonra isyan, Dublin'deki İngiliz gücü tarafından acımasızca bastırılmış ve Pearse askeri mahkemeye götürülmüş, 14 arkadaşıyla birlikte kurşuna dizilmişti. 1921'de İrlanda Bağımsızlık Savaşı, İrlanda'nın bölünmesine neden olduktan sonra ada ikiye ayrılmıştı. Kuzey'de altı il Büyük Britanya tarafından yönetilmeye devam ederken, Güney'de yirmi altı il İrlanda Özgür Devleti olarak bağımsızlığını kazanmıştı. Diğer sadık cumhuriyetçiler gibi Price ailesi de "Kuzey İrlanda" olarak bilinen yerden o şekilde söz etmiyorlardı. Onlar için orası, "İrlanda'nın Kuzeyi" idi. Anlam yüklü yerel bir dilde, özel isimler bile politik olabilirdi.

Şehadet inancı tehlikeli bir şey olabilir ve Kuzey İrlanda'da anma ritüelleri katı bir şekilde Bayraklar ve Amblemler Yasası'na göre düzenlenirdi. İrlanda milliyetçiliği korkusu öyle çok dile getiriliyordu ki Kuzey'de sadece Cumhuriyet'in üç renkli bayrağını sergilediğiniz için hapishaneye girebilirdiniz.

Dolours çocukken bu acemice isyanı anmak için kolunun altında bir sepet dolusu yumurta ile Paskalya Bayramı için en güzel beyaz elbisesini giyer ve göğsüne bir Paskalya zambağı iliştirirdi. Bir çocuk için bu, gizli suçlular birliğine katılmak gibi keyif verici bir ritüeldi. Yaklaşmakta olan bir polis gördüğünde zambağı eliyle kapatması gerektiğini öğrenmişti.

Ancak, davaya bağlılığın gerektirebileceği kişisel bedel konusunda herhangi bir yanılsama etkisinde değildi. Albert Price parmaklıklar ardındayken, bebekliğinde yaşamını yitirmiş olan en büyük kızını, ilk çocuğunu asla görmemişti. Dolours'un, gençliğinde mücadelede yer almış olan bir teyzesi vardı; Bridie, Chrissie'nin kız kardeşlerinden biri. 1938'te bir olayda, Bridie bir patlayıcı zulasını, aniden infilak ettiğinde hareket ettirmeye çalışıyordu. Patlama yüzünü tamamen tanınmaz hale getirip onu sonsuza dek kör ederken, Bridie'nin iki elini de bileğine kadar paramparça etmişti.

Doktorların beklentilerinin aksine Bridie teyze, hayatta kaldı. Fakat, çok aciz olduğu için hayatının geri kalanında bakım gerektirecekti. Elleri ve gözleri olmadan, kıyafetlerini değiştiremez ya da burnunu silemez ya da yardım almadan kendisi için fazla bir şey yapamazdı. Bridie sık sık uzun süre Slievegallion Drive'daki evde kaldı. Eğer Price ailesi ona acıyorsa bu, bir ideal uğruna her şeyi yapmaya olan gönüllülüğü için takdir edilmesine kıyasla ikincil bir duyguydu. Bridie hastaneden çıkınca tuvaleti dışarda olan küçücük bir evde kimsenin yardımı olmadan, beş parasız bir hayat yaşamaya devam etti. Ancak birleşmiş İrlanda adına böyle bir fedakârlık yaptığı için asla pişman olmadı.

Dolours ve Marian küçükken Chrissie onları, 'Bridie teyzeyle sohbet edin,' diyerek üst kata gönderirdi. Kadın, keder içinde yalnız başına, odada hareketsiz duruyor olurdu. Dolours basamakları çıkarken parmak uçlarına basarak ilerlemeyi severdi ama Bridie'nin işitme yetisi fazlaca

keskindi, bu yüzden onun gelişini daima işitirdi. Sigara tiryakisiydi ve sekiz ya da dokuz yaşından beri Dolours'a, Bridie'nin sigarasını dudaklarının arasına nazikçe koyarak yakma görevi verilmişti. Dolours bu görevden nefret ederdi. Bunu iğrenç buluyordu. Teyzesinin yüzünü, yaptığınız şeyi görebilen birisiyle olabileceğinden daha yakından inceleyerek başına gelen şeyin dehşetini kavrar, ona dik dik bakardı. Dolours aklına geleni olduğu gibi söyleyen bir çocuğun mizacına sahipti. Bazen Bridie'ye, "Ölmüş olmayı dilemez miydin?" diye sorardı.

Dolours, teyzesinin kısalmış bileklerini küçük ellerinin içine alarak, balmumuna benzeyen deriyi okşardı. Bu bilekler ona, (öyle söylemeyi severdi) kedi patilerini anımsatırdı. Bridie koyu renkte gözlükler takardı, ama Dolours bir keresinde, camın arkasından inen ve solgun yanağına kadar süzülen bir damla gözyaşı gördü. Ve Dolours şunu merak etti: Gözleriniz olmadan nasıl ağlayabiliyorsunuz?

. . .

1 Ocak 1969'un serin ve bulutsuz sabahında, bir grup protestocu öğrenci Belfast'in merkezinde, Donegall Meydanı'ndaki Belediye Binası'nın dışında toplandı. Planları, Belfast'ten, etrafı duvarlarla çevrili Derry'ye yürümekti. Yetmiş mil uzağa, günlerce sürecek bir yürüyüş. Kuzey İrlanda'daki Katolikler arasındaki sistemik ayrımcılığa karşı eylem yapıyorlardı. Bölünme, yüzyıllardır aralarında belli bir gerginliğin olduğu, her iki dini toplumun da ezilmiş, azınlık bir grup gibi hissettiği garip bir durum oluşturmuştu: Kuzey İrlanda'da nüfusun çoğunluğunu oluşturan, ancak bir bütün olarak adada azınlık durumunda olan ve Katolik İrlanda tarafından bastırılmaktan korkan Protestanlar; adada çoğunluğu ama Kuzey İrlanda'da azınlığı oluşturan, altı şehirde ayrıştırıldığını hisseden Katolikler.

Kuzey İrlanda, bir milyon Protestan'a ve yarım milyon Katolik'e ev sahipliği yapıyordu ve Katoliklerin aşırı derecede ayrıma maruz kaldığı doğruydu. Sık sık güzel işlerden ve evlerden yoksun bırakıldıklarından dolayı onlar da, koşullarını iyileştirebilecek bazı politik güçleri reddediyorlardı. Kuzey İrlanda, Belfast'in eteklerindeki Stormont'a* bağlı olan

* Kuzey İrlanda Parlamentosu'nun toplandığı yer/bina.

ve sürekli kötüye giden bir politik sisteme sahipti. Yarım yüzyıldır hiçbir Katolik, yönetim görevinde yer almamıştı.

Gemi inşaatı sanayisi ve diğer cazip mesleklerden dışlanan Katolikler genelde, yaşadıkları yerde bulamadıkları iş arayışıyla İngiltere, Amerika ya da Avustralya'ya göç etmek için şehirden ayrıldılar. Kuzey İrlanda'daki Katolik doğum oranı Protestan doğum oranını neredeyse ikiye katlamıştı, ancak Derry'deki yürüyüş öncesindeki otuz yıl boyunca Katolik nüfusu neredeyse durağan bir hal almıştı, çünkü birçok insanın ayrılmak dışında bir çaresi kalmamıştı.

Kuzey İrlanda'da, Birleşik Devletler'deki ırk ayrımcılığına benzer bir sınıf sistemi olduğunun farkına varan genç eylemciler kendilerine, Amerika'daki insan hakları hareketini örnek almayı seçtiler. Dr. Martin Luther King'in 1965 yürüyüşü ve Selma'dan Montgomery'e, Alabama'ya diğer insan hakları savunucularıyla ilgili çalışma yaptılar. Belfast'in dışına doğru ağır adımlarla ilerlerken, parkalar giymiş, kol kola zincirleme dizilmiş, insan hakları yürüşü* yazılı pankartlar tutuyor ve 'We Shall Overcome' adlı parçayı söylüyorlardı.

Eylemcilerden birisi, kardeşi Marian'la birlikte gösteriye katılan Dolours Price'tı. On sekizindeki Dolours, birçoğu üniversiteye giden diğer eylemcilerin çoğundan daha gençti. Koyu kırmızı saçları, ışıl ışıl ela gözleri ve solgun kirpikleriyle dikkat çekecek kadar güzel bir kadın olmak için büyümüştü. Marian birkaç yaş daha gençti ama kardeşler ayrılamazdı. Andersonstown civarında herkes onları 'Albert'in kızları' olarak biliyordu. Birbirlerine o kadar yakındılar ve o kadar sık beraberdiler ki ikiz gibi görünüyorlardı. Birbirlerini "Dotes" ve "Mar" diye çağırırlardı ve sadece bir odayı değil aynı zamanda bir yatağı da paylaşarak büyümüşlerdi. Dolours'un yüce, kendinden emin bir kişiliği ve gizliden gizliye bir riayetsizliği vardı ve kardeşler Batı Belfast'teki sıkı bir Katolik kız lisesi olan St. Dominic'teki eğitimleri nedeniyle hafifçe değişmiş, zayıf Belfast aksanlarıyla heyecanlı, arada gülme sesleriyle kesilen bir sohbetin akışına kapılmış, yürüyüş yolu boyunca ağır ağır ilerliyorlardı.

* Kitapta 'civil rights march' şeklinde verilmiştir.

Dolours sonraları kendi çocukluğunu, "beyin yıkama" süreci olarak anlatacaktı. Fakat, daima son derece özgür düşünebilen biriydi ve görüşlerini kendine saklamakta hiçbir zaman iyi olmamıştı. Bir genç kız olarak, hayatının üzerine kurulduğu dogmalardan bazılarını sorgulamaya başlamıştı. 1960'lardı ve St. Dominic'teki rahibeler dünyayı sorunsuz döndüren kültürel bağları korumak için çok daha fazlasını yapabilirlerdi. Dolours rock'n roll severdi. Belfast'teki birçok genç gibi, Fidel Castro'nun yanında mücadele eden fotojenik Arjantinli devrimci Che Guevara'dan ilham almıştı. Che'nin Bolivyalı askerler tarafından vurularak öldürülmesi (ölümünün kanıtı olarak, Bridie teyzeninki gibi, parçalanmış elleriyle) onun sadece devrimci kahramanlar koleksiyonunda yer almasına katkıda bulunmuştu.

Ancak Kuzey İrlanda'daki Katolik ve Protestanlar arasındaki gerilim arttığı için bile Dolours, anne babasının başarmış olduğu silahlı mücadelenin çağdışı bir çözüm, geçmişte kalan bir şey olabileceğine inanmıştı. Albert Price etkili bir konuşmacıydı; her zaman yanan sigarasını diğer eline alarak kollarını omuzlarınıza dolayacak ve bir şeyleri onun gibi görmeye başlamanıza sebep olana kadar sizi, tarihle, hikâyelerle ve büyülü sözlerle keyiflendirecek eğlenceli bir konuşmacıydı. Fakat Dolours küstah bir tartışmacıydı. "Hey, IRA'ya bak!" diyecekti babasına, "Denediniz ve kaybettiniz".

IRA'nın tarihinin bir şekilde başarısızlıkla dolu olduğu doğruydu. Patrick Pearse'in de söylediği gibi, her nesil öyle ya da böyle bir isyana hazırlanırdı ama 1960'ların sonlarına doğru IRA çoğunlukla aktif değildi. Yaşlı adamlar hâlâ hafta sonları, daha önceki mücadeleden kalan eski silahlarla atış talimi yapmak için Cumhuriyet'in güney sınırındaki eğitim kamplarında bir araya gelirlerdi. Ancak hiç kimse onları bir mücadele gücü olarak ciddiye almamıştı. Ada hâlâ bölünmüş haldeydi. Koşullar, Katolikler için gelişmemişti. "Siz başarısız oldunuz," dedi Dolours babasına, "Başka bir yolu var," diye ekleyerek.

Dolours, Queen's Üniversitesi'nin kampüsündeki bir salonda, Halk Demokrasisi denilen yeni bir politik grubun toplantılarına katılmaya başladı. Che Guevara ve birçok eylemci arkadaşı gibi Dolours, bir çeşit

sosyalizm hareketine katılmıştı. Protestanlar ve Katolikler arasındaki tüm mezhep ayrılıkları kötü niyetli oyalamalardı. Şuna inanıyordu; işçi sınıfı Protestanlar bazı avantajların sefasını sürüyor olabilirlerdi ama onlar da sık sık işsizlikle mücadele ediyorlardı. Belfast's Shankill Road üzerinde berbat evlerde yaşayan Protestanların evlerinin içinde tuvaletleri de yoktu. Eğer onlara hayatın birleşmiş ve sosyalist bir İrlanda'da daha iyi olacağı gösterilebilirse, yüzyıllardır toplumları ikiye ayıran kavga sonunda bitebilirdi.

Yürüyüşün liderlerinden birisi, eylem sırasında Dolours'la tanışmış ve sıkı dost olmuş olan, hitabet yeteneği güçlü, genç, Derryli sosyalist, gösteriş meraklısı Eamonn McCann'di. McCann, Protestan işçi sınıfından kişileri şeytanlaştırmamaları adına eylemci arkadaşlarına baskı yaptı. McCann, "Onlar hiçbir şekilde bizim düşmanlarımız değiller," vurgusunu yaptı. "Onlar otuz gine altın değerindeki takımları giyen sömürgeciler değil. Onlar fabrikatör birliklerinin ve arazi sahiplerinin kurbanı, sistemin aldatılmışlarıdır. Onlar işçi tulumunu giyen adamlardır." *Bu insanlar aslında bizim yanımızda,* diye söylüyordu McCann. *Onlar henüz bunun farkında değiller.*

İrlanda, genişliği iki yüz milden daha az olan küçük bir adadır. Arabayla adanın bir ucundan diğerine bir öğleden sonrası süresince ulaşabilirsiniz. Ama yürüyüşçüler Donegall Meydanı'na doğru yola çıktıkları andan itibaren, yürüyüş karşıtları tarafından müdahale edilmişlerdi. Müdahale edenler, İngiliz tacına sadakat konusunda tutkulu olan Protestan "birlikçiler"di. Liderleri, İngiliz ordusunda subaylık yapmış olan, kendi çevresi tarafından binbaşı olarak bilinen eski bir matematik öğretmeni; kepçe kulaklı, kırk dört yaşlarında Ronald Bunting adında bir kahramandı. Önceleri daha ilerici görüşler taşımasına rağmen Bunting, Paisley onun ölmekte olan annesine baktıktan sonra, tutkulu bir anti-Katolik bakan olan Ian Paisley'in nüfuzu altına girmişti. Bunting, kendisini Katolik karşıtı olarak tanımlayan Protestan Kardeşler Birliği'nin üyesi anlamına gelen bir "Orangeman"di. O ve arkadaşları kendi bayraklarını -İngiliz

Bayrağı- yükseklere kaldırırken, yürüyüşçülerin eylem pankartlarını zorla ellerinden alarak, onları itip kaktılar ve hakaretler ettiler. Bir gazeteci Bunting'e, yürüyüşçüleri sadece kendi hallerine bırakmanın ve onları görmezden gelmenin daha iyi olup olmayacağını sordu.

Bunting, "Şeytanı görmezden gelemezsin, kardeşim," dedi.

Bunting bağnaz biri olabilirdi fakat kaygılarından bazıları oldukça yaygındı. O yıl Kuzey İrlanda'daki Britanya'nın devredilmiş hükümetinin başbakanı Terence O'Neill, "Kuzey İrlanda'daki Protestanların asıl korkusu, Roman Katoliklerden farklı soydan gelmiş olmalarıdır," dedi. Protestanların sonunda bir şekilde azınlıkta kalmış olması olayında, Londra'nın onları kurtarmaya gelecek olması kesin görünmüyordu. İngiliz "anakarası"ndaki birçok insan, İskoçya'nın sahillerine yakın bu huzursuz ilin yalnızca birazcık farkında gibiydiler, diğerleri Kuzey İrlanda'nın ayrılmasından memnun olacaklardı. Ne de olsa, Britanya yıllardır kolonilerini yayıyordu. Zamanın bir İngiliz gazete yazarının sözleriyle, Kuzey İrlanda'daki birlikçiler, "İngilizlerin katiyen umursamadığı, İngilizlerden daha İngiliz bir toplumdu". Bu durum, "Yönetime sadık olanlarca" -özellikle hırslı birlikçiler diye bilinenler olarak-, kendilerini yok olma tehlikesinde bir milli kimliğin sonsuz savunucusu olarak görme eğilimini ortaya çıkardı. Rudyard Kipling'in 1912 "Ulster" şiirindeki sözleriyle: "Biliyoruz, nihayetinde / Teslim olursak, mahvoluruz".

Ancak Binbaşı Bunting'in bu yürüyüş nedeniyle tehdit altında hissetmesinin daha kişisel bir sebebi olabilirdi. Hippi şarkıları ve haklı pankartlarıyla bu pejmürde göstericiler arasında kendi oğlu da vardı. Kalın favorileriyle Queen's'te bir öğrenci olan Ronnie Bunting, 1968 yazında radikal bir siyasi görüşün etkisine girmişti. Yürüyüşçüler arasındaki neredeyse tek Protestan oydu. Aslında, İrlanda'nın bağımsızlığına inanan eski bir Protestan geleneği vardı; 1798'de İngiliz hükümetine karşı büyük bir isyan başlatmış olan İrlanda cumhuriyetçiliğinin kahramanlarından Wolfe Tone, bir Protestan'dı. Fakat, babası yönetime sadık yürüyüşçülerden bir gruba yıldırma kampanyasında öncülük edip, megafon yoluyla anti-Katoliklere hakaretler yağdırarak her şeyi mahveden bir karşı yürüyüşün mimarı olan tek üye kesinlikle Ronnie'ydi. Ronnie utanç içinde, "Babam

orada kendini bir aptal yerine koyuyor," diye söylendi arkadaşlarına. Ancak, bu oidipus karmaşası, her ikisinin de yalnızca kararlılığını artırıyor gibi duruyordu.

Price kardeşler gibi Ronnie Bunting de Halkın Demokrasisi'ne katılmıştı. Bir toplantıda, Derry'ye olan yürüyüşlerini devam ettirmemelerinin daha iyi olabileceğinden bahsetti; çünkü muhtemelen "kötü bir şeylerin" olacağını düşünüyordu. Polis, evvelki birçok göstericiye karşı şiddetli önlemler almıştı. Kuzey İrlanda kesinlikle özgür ifadenin kalesi değildi. Katoliklerin ayaklanması korkusuyla, parçalanma döneminde çıkarılan ve bir zulüm kanunu olan Özel Güçler Yasası, sürekli bir olağanüstü hal anlamına gelen bir durum ortaya çıkarmıştı. Hükümet, toplanmaları ve belirli konuşmaları yasaklayabilir; insanları gerekçesiz tutuklayabilir ve kesinlikle yargılamadan onları hapse gönderebilirdi. Ulster Kraliyet Polis Teşkilatı büyük bir çoğunlukla Protestan'dı ve B-Specials olarak bilinen, silahlı, genellikle öfkeli anti-Katolik birlikçi adamlardan oluşan, bir yarı zamanlı destek grubu vardı. İlk üyelerinden birisi, B-Specials'ın nasıl adam seçtiğini şöyle özetleyerek, "Adamlara ihtiyacım var; ne kadar genç ve asi olurlarsa, o kadar iyi," demişti.

Yürüyüş kırsal bölgelere doğru ilerlediğinde, birlikçilerin kaleleri olan Protestan köylere rastladılar. Böyle olduğunda, bir grup yerli adam sopalarla donanmış olarak öğrencilerin ilerlemesini engellemek için ortaya çıkar ve yürüyüşe eşlik eden polis kordonu onları o köy yolundan sapmaya zorlardı. Binbaşı Bunting'in bazı adamları, yürüyüşçülere sataşarak onların yanında ilerlediler. Birisi, bir Lambeg davul -okkalı tokatçı denilen- taşıyordu ve onun uğursuz gürültüsü, evlerinden eli ayağı tutan yürüyüş karşıtlarını çağırarak, yeşil tepelerde ve küçük kasabalarda yankılanıyordu.

Şiddetli bir çatışma *olursa*, öğrenciler buna hazır hissediyordu. Gerçekten, onların bazıları bu fikri hoş karşılıyordu. Selma yürüyüşü, polisin aşırı baskısına neden olmuştu ve gerçek değişimi tetikleyen diğer şeyler kadar, o şiddetli tepkinin televizyonda gösterilmiş olması olabilirdi. Öğrenciler arasında en büyük haksızlıkların, barışçıl gösterilerle çözülebileceği algısı vardı. Bu, 1969 yazındaydı ve dünya çapında gençlerin,

mücadelenin öncüsü oldukları görülüyordu. Belki Kuzey İrlanda'da da mücadele şekilleri yeniden şöyle belirlenebilirdi; artık bu, Katoliklerin Protestanlara ya da cumhuriyetçilerin yönetime sadık olanlara karşı mücadelesi değildi; gençlerin yaşlılara karşı mücadelesiydi yani, geleceğin güçlerinin, geçmişin güçlerine karşı mücadelesi.

Yürüyüşün dördüncü ve son gününde, Derry'nin on mil dışındaki bir kavşakta, göstericilerden birisi megafonla bağırdı: "Taşlarla saldırı yapılması gibi bir ihtimal var." Bir sorun çıkabileceği belli olmuştu. Belfast'ten ayrıldıkları günden beridir birçok genç gruba katılmıştı ve şimdi yüzlerce yürüyüşçü yolu kapatmıştı. Megafonlu adam, "Yaralanma ihtimalini göze almaya hazır mısınız?" diye bağırdı.

Yürüyüşçüler, "Evet!" diye karşılık verdiler.

• • •

Önceki akşam yürüyüşçüler Claudy köyünde bir binanın zemininde uyurken, Binbaşı Bunting Derry'deki ya da onun deyimiyle Londonderry'deki yandaşlarını bir araya topladı. River Foyle'nin kıyısında taştan yapılmış ve mozaik camlı büyük bir bina olan Guildhall'ın içinde, heyecan dolu yüzlerce yönetim taraftarı, "dua meclisi" diye duyurulan bir şey için bir araya geldi. Ve orada, Ian Paisley topluluğu selamlamak için hazırdı.

Fanatik düzeyde aşırı radikal bir kişi olan Paisley bir hatip Vaftizci'nin oğluydu. Wales'te, kentin dışında bir Protestan yüksekokulda eğitim aldıktan sonra, kendi katı kilisesini kurmuştu. 1.90 boylarında yan yan bakışları ve yamuk yumuk dişleriyle kale gibi bir adamdı; saçları geriye taranmış, titreyen çenesiyle vaiz kürsüsünün üzerine eğilir ve "Romanizm*canavarı"na karşı nutuk çekerdi. Vatikan ve İrlanda Cumhuriyeti'nin, Kuzey İrlanda Devleti'ni alt etmek için kötü planlar hazırlayarak gizli bir işbirliği içinde olduklarını ileri sürerdi. Katolikler, düzenli olarak güçlerinin ve sayılarının artmasıyla, "avını parçalara ayırmaya hazır bir kaplan"a dönüşeceklerdi.

* Katolik mezhebinin biçim ve inanışları

Paisley, gittiği her yerde isyan kıvılcımlarını saçarak yandaşlarını Katolik mahallelere yönlendirmekten zevk alan, kitleleri ardından sürükleyen bir provokatördü. Kalın sesiyle, Katoliklerin nasıl toplumun yüz karası olduğunu, nasıl "tavşanlar gibi üreyip, mikrop gibi yayıldıklarını" açıklardı. Aşırı ara bozucu, kışkırtma ustası biriydi. Aslında, o kadar sevimsiz, o kadar aşikâr bir bağnazdı ki bazı cumhuriyetçiler düşününce onun eylemleri için iyi olabileceği kanısına varmışlardı. "Paisley'i neden öldürelim?" diyordu Dolours Price'ın annesi Chrissie, "O bizim en kıymetli varlığımız."

Derry'nin nüfusu ağırlıklı olarak Katolik olmasına rağmen, yönetim taraftarlarının hayallerinde şehir, Protestan direnişine karşı yaşayan bir anıt olarak kalmıştı. 1689'da yeni kral William of Orange'a sadık Protestan güçler, II. James'e sadık Katolik bir ordu tarafından yapılan bir kuşatmaya karşı şehri ellerinde tutmayı başarmışlardı. Dünyanın diğer bazı yerlerinde, böyle önemini yitirmiş bir olay bilgilendirici bir tabela üzerinde yer almaya layık görülebilirdi. Ancak Derry'de mücadele, her yıl yerel Protestan toplulukların yürüyüşleriyle anılırdı. Şimdi Paisley ve Bunting, ertesi sabah Derry'ye yürümeyi planlayan protestocu öğrencilerin de bir kuşatma yapıyor olabileceklerini söylediler.

Bu insan hakları savunucuları, barışçıl göstericilermiş gibi davranıyorlar, dedi Paisley yandaşlarına; ama onlar kılık değiştirmiş "IRA militanları"ndan başka bir şey değiller. Onlara, Katolik saldırısına karşı Londonderry'nin kale görevi göreceğini hatırlattı. Şehrin savunmasında bir kez daha öncü olmaya hazırlar mıydı? "Şükür!" tezahüratları duyuluyordu. Kalabalığı vahşi bir güruha dönüştürmek, sonra da gerçek taşlar atılmaya başlamadan sahneden çekilmek Paisley'nin alışkanlığıydı.

Fakat atanmış yardımcısı olarak Binbaşı Bunting kalabalığa şöyle emretti; "adam gibi görev" almak isteyen herkes, "hangi koruyucu tedbirlerin uygun olduğunu düşünüyorsa" o şekilde destek olmalıdır.

O gece karanlıkta, Derry'ye giden yolun yukarısındaki tarlalarda, yerli adamlar cephanelik taşlar toplamaya başladılar. Dava sempatizanı yaşlı bir çiftçi, taşları toplamaya yardımcı olacak bir traktör getirdi. Bunlar çakıl taşları değildi; tuzak hazırlığı için stratejik noktalarda biriktirilen, taş ocağından yeni çıkmış iri kaya parçalarıydı.

Son gün, "Başlangıçta şiddete başvurmadan yürüyeceğimizi söyledik," diye Dolours ve diğer göstericilere hatırlattı McCann. "Bugün, o göstermelik kararın sınavını vereceğiz."

Yürüyüşçüler, içlerinde büyüyen korkuyla yavaşça ilerleyerek tekrardan hareket etmeye başladılar. Uzun çitlerle çevrilmiş dar bir kır yolunda kümelenmişlerdi. İleride eski bir taş yapı olan Burntollet Köprüsü'nün Faughan Nehri'nin üzerinden geçtiği yer dar bir geçitti. Dolours, Marian ve diğer genç göstericiler köprünün üzerinden güçlükle yürümeye devam ettiler. Sonra, çitin arkasında zeminin keskin bir şekilde yükseldiği yukarıdaki tarlalarda yalnız bir adam göründü. Kolunda beyaz bir bant vardı ve görünmeyen bazı boğaları çağıran bir matador gibi, özenle yapılan bir dizi el işareti şeklinde kollarını sahnedeymiş gibi etrafa sallıyordu. Hemen başka figürler görünmeye başladı; sırt çizgisi boyunca aniden beliren, küçük kümeler halinde orada duran ve yürüyüşçülere tepeden bakan genç, güçlü kuvvetli adamlar... Şimdi yolda, çitler yüzünden sıkışmış, hiçbir yere kaçamayacak yüzlerce insan vardı. Yukarıdaki arazilerde, kollarının etrafına o beyaz bantları bağlamış daha fazla adam belirmeye başladı. Sonrasında ilk taşların havada uçtuğu görüldü.

Dolours'un bir arkadaşı ve yürüyüşün planlayıcılarından biri olan Bernadette Devlin'e, taşlardan bir "perde" varmış gibi göründü. Yolun her iki yanındaki patikalardan, adamlar, çocuklar; taşlar, tuğlalar ve süt şişeleri fırlatan birçok insan belirdi. Saldırganlardan bazıları yolun yukarısındaki yüksek yerdeydi; bazıları yol kenarındaki çitin arkasında, kalanlar da yürüyüşçülerin yolunu kesmek için köprüye doluşuyordu.

Grubun arkasındaki kişiler barajdan kaçmak için geri çekilirken, önündeki kişiler köprüde son sürat koşmaya başladı. Ancak Dolours ve Marian grubun ortasında sıkışıp kaldılar.

Çitin üzerinden tırmandılar ama taşlar yağmaya devam ediyordu. Adamlar aşağı doğru koşmaya ve yürüyüşçülere fiziksel olarak saldırmaya başladılar. Dolours'a o an, Hintlilerin çayırlara hücum ettiği bazı Hollywood filmlerinden bir sahne gibi göründü. Saldırganlardan bazıları motosiklet kaskı takmışlardı. Sopaları, levyeleri, boruları ve çıtaları sallayarak aşağıya indiler.

Bazı adamların ellerinde, üzerinde yer yer çiviler bulunan tahtalar vardı ve göstericilerin derilerini yırtarak onlara saldırdılar. İnsanlar montlarını kafalarını korumak için çektiler; sendeleyerek, kör ve kafaları karışmış, korunma güdüsüyle birbirlerine sarıldılar.

Yürüyüşçüler arazilere doğru kaçarken, yere savruluyor ve bilinçlerini kaybedene kadar tekmeleniyorlardı. Birisi bir kürek aldı ve genç bir kızın başına vurdu. İki gazete fotoğrafçısı da saldırıya uğramış ve taşa tutulmuşlardı. Çetenin adamları onların filmlerini ellerinden aldılar ve geri dönerlerse öldürüleceklerini söylediler. Ve tüm bunların ortasında büyük şef Binbaşı Bunting, montunun kolları kana bulanmış bir şekilde, bir orkestra şefi gibi kollarını sallayarak orada duruyordu. Göstericilerden pankartların birini zorla almıştı ve birisi onu ateşe vermişti.

Yürüyüşçüler direnmediler. Önceden vermiş oldukları, şiddete başvurmayacaklarına dair yeminlerini tutmak üzere anlaşmışlardı. Dolours Price kendisini, yüzlerinde derin yaralar olan ve gözlerine kan dolan gençler tarafından etrafı çevrili halde buldu. Etrafına soğuk sular sıçratarak nehrin içine atladı. Uzaklarda, yürüyüşçüler köprüden aşağı, suyun içine itiliyorlardı.

Dolours suyun içinde debelendi; gözleri, saldırganlardan eli sopalı bir adama kitlendi ve hayatının geri kalanında sık sık o ana, adamın gözlerinin nasıl nefret dolu olduğu o ana dönecekti. Bu gözlerin içine bakmış ve hiçbir şey görememişti.

Sonunda, Ulster Kraliyet Polis Teşkilatı'ndan bir polis arbedeyi sonlandırmak için nehrin içine daldı. Dolours onu montundan yakaladı ve gitmesine izin vermedi. Ancak bu güçlü kuvvetli polis onun güvenliğini sağlamaya yardım etmiş olsa da korkunç bir gerçek ortaya çıkıyordu. O gün orada düzinelerce RUC* polisi vardı ama birçoğu müdahale etmek için hiçbir şey yapmamıştı.

Saldırganların beyaz kol bandı takmalarının nedeninin, polislerin, onları göstericilerden ayırt edebilmesi için olduğu sonradan anlaşılacaktı. Aslında Binbaşı Bunting'in adamlarının çoğu, arbede çıkaran birçok adam, özel polis gücü B-Specials'ın üyeleriydi.

* The Royal Ulster Constabulary: Ulster Kraliyet Polis Teşkilatı

Daha sonra, Derry'deki Altnagelvin Hastanesi yolunda Dolours, rahatlama, öfke, hayal kırıklığı gibi karmaşık duygular içinde ağlamaya başladı. O ve Marian sonunda Belfast'e geri döndüklerinde ve Slievegallion Drive'daki küçük evlerinin kapısına hırpalanmış ve darp edilmiş olarak vardıklarında, Chrissie Price kızlarının çekmiş olduğu işkencenin hikâyesini dinledi. Anlatmayı bitirdiklerinde bir soru sordu: "Neden karşılık vermediniz?"

TAHLİYE

Jean McConville bazı izler bırakmıştı. Kaotik bir zamanda ortadan kaybolmuştu ve ardında bıraktığı çocuklar o kadar küçüklerdi ki birçoğunun henüz güzel anlarla dolu hatıraları bile yoktu. Fakat Jean'in, 1960'ların ortalarında Doğu Belfast'te, ailesinin evinin önünde çekilmiş bir kare fotoğrafı vardı. Eşi Arthur yerde oturuyorken, Jean üç çocuğunun yanında duruyordu. Kollarını göğsünün üzerinde bağlamış, gülümseme anında büzüşen dudakları, güneşe karşı kısılan gözleriyle kameraya bakıyordu. Çocuklarının çoğunun Jean McConville ile ilgili hatırladığı bir detay bir çengelli iğneydi; çocuklardan biri ya da diğeri sürekli bir düğmesini kaybettiği ya da başka bir tamire ihtiyacı olduğu için giysilerine iliştirdiği mavi bir çengelli iğne. Onu tanımlayan bir aksesuardı.

Jean Murray, 1934 yılında, Doğu Belfast'te, Thomas ve May Murray isimli bir Protestan çiftin çocukları olarak dünyaya geldi. Belfast, bir yanı yeşil düz bir dağ, diğer yanı ise Kuzey Kanalı kıyısında bir körfez olan, Belfast Körfezi tarafından sarılmış, bacaları ve çan kuleleriyle isli, gri bir şehirdi. Keten değirmenleri ve tütün fabrikaları; gemilerin inşa edildiği derin bir liman ve sıra sıra aynı tuğladan yapılmış işçi evleri vardı. Murray ailesi, *Titanik* gemisinin inşa edildiği Harland & Wolff tersanesinden çok uzak olmayan Avoniel Caddesi'nde yaşıyordu. Jean'in babası Harland & Wollf'ta çalışıyordu. O çocukken, babası her sabah tersaneye gitmek için ağır ağır evlerinin önünden geçip giden binlerce adamın arasına karışır ve her akşam zıt yönde ağır aksak evlerine giden adamlardan oluşan kalabalıkla birlikte geri dönerdi. İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Belfast'in keten fabrikaları milyonlarca üniforma yapmış ve tersaneler seri bir şekilde savaş gemisi üretmişti. Sonraları, 1941 yılında bir gece, Jean'in yedinci doğum gününden bir müddet önce hava saldırısı sirenleri, Luftwaffe bombardıman uçaklarından bir filo, paraşüt mayınları ve yangın bombaları atarak kıyıya yakın yerleri vururken, acı acı çalmaya başladı ve Harland & Wollf alevler içinde kaldı.

O günlerde Belfast işçi sınıfında kızları okutmak çok öncelikli değildi; bu yüzden on dördüne geldiğinde Jean, okulu bıraktı ve iş aramaya çıktı. Bu süreç, Hollywood Caddesi yakınında yaşayan Katolik bir dulun hizmetçisi olarak iş bulmasıyla sonuçlandı. Dulun adı Mary McConville'di ve İngiliz ordusunda görev yapan, aynı zamanda onun tek çocuğu olan Arthur adında yetişkin bir oğlu vardı. Arthur, Jean'den on iki yaş daha büyüktü ve çok uzundu. Ayakkabılarıyla bile yalnızca 1.50 boylarında olan Jean'in yanında bir kule gibi yükseliyordu. Bir asker sülalesinden geliyordu ve ona, savaş bitene kadar Burma'da Japonlarla savaşmak için nasıl basıp gittiğiyle ilgili hikâyelerini anlatırdı.

Jean ve Arthur birbirlerine âşık olduklarında, farklı mezheplerden geldikleri gerçeği aileleri tarafından dikkate alınmadı. Mezhep çatışmaları 1950'lerde, geçmişte olduğundan daha az görülüyordu ama böyleyken bile "karma" ilişkilere nadiren rastlanırdı. Bu, toplumsal dayanışma nedeniyle böyle değildi; Protestanlar ve Katolikler sınırlandırılmış dünyalarda yaşamaya meyilli oldukları içindi. Farklı bölgelerde oturuyorlardı, farklı okullara gidiyorlardı, farklı işlerde çalışıyorlardı, farklı meyhanelerde takılıyorlardı.

Jean, Arthur'un annesinin evine hizmetçi bir çalışan olarak girdiğinde, bu sınırları aşmıştı. Arthur'la ilgilenmeye başladığında, onun annesi bu duruma gücenmişti. (Jean'in annesi de hoşnut olmamış olabilirdi; ama Jean'in Turuncu Düzen*'in bir üyesi olan amcalarından birisi bu ihlal yüzünden onu biraz pataklamış olmasına rağmen, annesi evliliği kabul etmişti.)

Genç çift 1952'de birlikte İngiltere'ye kaçtılar ve Arthur'un vazife için gönderildiği yerde bir ordu evinde yaşadılar; ama sonunda Belfast'e döndüler ve 1957'de Jean'in annesinin yanına taşındılar. Jean'in ilk çocuğu olan Anne'in, ömrünün çoğunu hastanede geçirmesine neden olacak nadir görülen bir genetik rahatsızlığı vardı. Anne'den hemen sonra sırasıyla Robert, Arthur (Archie olarak bilinen), Helen, Agnes, Micheal (herkes ona Mickey diyordu), Thomas (herkes ona Tucker diyordu), Susan ve son

* Kuzey İrlanda'da Protestan kardeşlik düzeni

olarak ikizler; Billy ve Jim dünyaya geldi. Avoniel Yolu'ndaki bu küçücük evde Jean, annesi, eşi ve çocuklarıyla birlikte, tıkış tıkış yaşayan bir düzineye yakın insan vardı. Alt katta, ön cepheye bakan küçük bir salon ve arkada mutfak; evin dışında bir banyo, yemek pişirmek için açık bir ocak ve bir soğuk su çeşmesi vardı.

1964'de Arthur emekli maaşı ile ordudan ayrıldı ve küçük çaplı bir bina onarımı işine girdi. Ancak işine devam edebilmek için çok mücadele etti. Sirocco mühendislik işlerinde yeni bir iş buldu ama sonunda işverenler onun Katolik olduğunu öğrendiklerinde işini kaybetti. Bir süre halat işiyle ilgili bir iş tutturdu. Sonraları, çocuklar bu dönemi -fotoğrafın çekildiği zamanlar- mutlu zamanlar olarak hatırlayacaklardı. Tabi ki yoksulluk çekiyorlardı; ancak savaş sonrası Belfast'te işçi sınıfı çocukları için bu, sadece sıradan bir durumdu. Anne babaları hayattaydı. Hep böyle kalacaklarına inanıyorlardı. Hayatları sorunsuzdu.

Fakat 1960'lar boyunca, Katolikler ve Protestanlar arasında karşılıklı güvensizlik duygusu zamanla arttı. Yerel Turuncu Düzen'in üyeleri, yazın zafer yürüyüşlerini düzenlediklerinde, McConvillelerin kapısının tam önünde başlayan bir şey dikkatlerini çekecekti. Ian Paisley yıllarca, aralarında yaşayan Katolikleri bulmaları ve onları şehirden sürmeleri için Protestan arkadaşlarını kışkırtmıştı. "Siz Shankill Yolu'nun insanları, neyiniz var?" diye bağırırdı. "Shankill Yolu, Numara 425, orada kim yaşıyor biliyor musunuz? Papa'nın adamları, işte onlar!" Bu bir etnik temizlikti; Paisley, kastettiği kişileri açıkça söylerdi; Aden Caddesi 56 Numara, Crimea Caddesi 38 numara, yerel dondurma dükkanının sahipleri şeklinde. Onlar "Romalı Katolikler", Roma'nın ajanları ve onların bu şehirden defedilmesi gerekiyor. Avoniel Yolu üzerindeki evlerinde televizyon yoktu; ama insan hakları eylemi başladığında ve Kuzey İrlanda'nın başı isyancılarla derde girdiğinde, Jean ve Arthur bir komşunun evine gider ve büyük bir korku ile akşam haberlerini izlerlerdi.

...

Micheal McConville 1969'da ortalık cehenneme döndüğünde sekiz yaşındaydı. Derry'de her yaz, Çırak Erkekler olarak bilinen yönetim yan-

lısı bir topluluk, 1688'de Kral James'in Katolik güçlerinin önünü kesmek için şehrin kapılarını kapatan genç Protestanları anmak için bir yürüyüş düzenlerdi. Geleneksel olarak, yürüyüşçüler şehrin duvarları üstüne çıkıp Katolik bir getto olan Bogside'daki evlere ve kaldırımlara bozuk paralar savurarak kutlamalarını sona erdirirlerdi. Ancak bu yıl provokasyon olaysız sona ermedi ve Derry'yi tamamen içine alan Bogside Mücadelesi olarak bilinecek olan şiddetli isyanlar patlak verdi. Derry'deki çatışma söylentileri Belfast'e ulaştığında isyan, havayla taşınan bir virüs gibi yayıldı. Protestan gençlerden oluşan çeteler camları kırıp evleri kundaklayarak Katolik semtlere saldırdılar. Katolikler taş, şişe ve molotof kokteylleri atarak karşılık verdi. RUC ve B-Specials bu kargaşaya müdahale etti ancak yetkilerinin gücü, yönetim taraftarları suç işlerken polislerin sadece seyirci kalmasından şikâyet eden Katoliklerce hissedildi. İnsanlar, okul otobüslerini ve ekmek kamyonlarını gasp ederken ve onları sokakları kapatmak için yan yatırıp savunmalarını güçlendirirken, Katolik muhitlerde aniden barikatlar yükselmişti. Genç Katolikler polislere atmak ya da barikatların üstüne yığmak için kaldırım taşlarını söküyorlardı. Bu şiddetli saldırı nedeniyle paniğe kapılan RUC görevlileri, her yöne çevrilebilen taretleriyle, dar sokaklardan ağır ağır ilerleyen, "The Pigs" olarak bilinen, alçak zırhlı araçları harekete geçirdiler. Kırık bir yumurtanın içi gibi ortaya saçılan mavi alevlerle molotof kokteylleri, onların çelik kaputlarına zarar veriyordu.

Anarşik şiir gibi anlar vardı. Birisinin inşaat alanında bırakmış olduğu bir buldozer, o koca makinanın üzerinde oturan ve onu fütursuzca arkadaşlarının çığlıkları ve tezahüratları arasında Batı Belfast'in bir caddesinden aşağı süren birkaç çocuk tarafından salıverilmişti. Bir süre sonra çocuklar o iri yarı küheylanın kontrolünü kaybetmişlerdi ve bir telgraf direğine (birisinin ansızın buldozere molotof kokteyli attığı ve onun alevler içinde kaldığı yer) çarpmışlardı.

Yönetim yanlısı çeteler, Bombay Caddesi, Waterville Caddesi, Kashmir Yolu ve diğer Katolik yerleşim bölgeleri boyunca, pencereleri kırarak ve içeriye molotof kokteylleri atarak sistematik bir şekilde ilerlemeye başladılar. Birçok ev tahrip edilmiş ve yıkılmıştı ve sakinlerinin sokakta kalmasına neden olmuştu. İsyan yayıldıkça, Belfast çevresindeki sıradan

aileler, kapılarını ve pencerelerini, bir fırtına yaklaşıyormuşçasına tahta çakarak kapatmaya çalıştılar. Yakıcı maddelerin pencereleri kırıp içeri girmesi durumunda, yangından daha az zarar görmesi için eski mobilyalarını ön odalardan uzaklaştırdılar. Sonra, dua eden büyük anne ve babalarıyla, arka taraftaki mutfakta birbirlerine sokulup kaosun bitmesini beklediler.

O yaz, büyük çoğunluğu Katolik olan neredeyse iki bin aile Belfast'teki evlerini terk ettiler. Belfast'te 350.000 kadar insan yaşıyordu. Takip eden yıllarda, nüfusun yüzde onu kadarı geri dönecekti. Bazen, yüzlerce insandan oluşan bir grup gelir, oturanları evden çıkmaya zorlayarak, oraya yerleşirdi. Bazn de ev sahibinin evi boşaltması için bir saati olduğunu belirten bir not posta kutusuna bırakılırdı. İnsanlar, onları şehrin güvenli yerlerine götürecek arabalara tıkışırlardı. Tek bir arabanın içine sıkışmış sekiz kişilik bir aile görmek alışıldık bir durumdu. Sonunda, güneye giden trenle Cumhuriyet'e yol almak için bekleyen mülteciler olarak binlerce Katolik, tren istasyonunda sırada beklerdi.

Çetenin, McConville ailesine saldırmasından bir müddet önceydi. Yerli adamlardan oluşan bir grup Arthur'u görmeye gitti ve onun şehirden ayrılması gerektiğini söylediler. Arthur karanlık çöktüğünde sessizce gitti ve annesinin evine sığındı. Başlangıçta, Jean ve çocuklar, gerilimin biteceğini düşünerek evden ayrılmadılar. Ama sonunda onlar da yanlarına alabildikleri eşyalarla bir taksiye binip kaçmak zorunda kaldılar.

İçinden geçip gittikleri bu şehir değişmişti. Kamyonlar, insanların gitmeden önce toplayabildikleri eşyalarla dolu olarak etrafta vızır vızır dönüyordu. Adamlar, yıllanmış koltuklar ve dolapların ağırlığı altında caddelerde sendeliyorlardı. Arabalar kavşaklarda yanıp kül oluyordu. Yangın bombaları okul binalarını duman altında bırakmıştı. Büyük duman bulutları gökyüzünü kaplamıştı. Tüm trafik ışıkları bozulmuştu; bu yüzden bazı kavşaklarda trafiği, genç siviller yönlendiriyordu. Altmış tane otobüse Katoliklerce el koyulmuş ve bu otobüsler, etnik kalelerin sınırlarını belirleyen yeni bir dizi savaş hattı durumundaki barikatları oluşturmak için cadde boyunca yerleştirilmişti.

Her yerde, bir şairin hafızalara kazınacak bir şekilde, "Belfast konfeti" olarak tanımlayacağı bir manzara, moloz ve kırık dökük cam parçaları vardı.

Ancak, bu katliamın ortasında, Belfast'in inatçı vatandaşları hemencecik duruma uyum sağladılar ve hayatlarına devam ettiler. Çatışmaya kısa bir ara verildiğinde, bir kapı tereddütle açılır ve kemik çerçeveli gözlükleriyle Belfastlı bir ev hanımı, etrafın sakin olduğundan emin olmak için kafasını dışarı uzatırdı. Sonra ortaya çıkar, sırtında bir yağmurluk, buklelerinin üzerinde bir şalla öylece dikilir ve savaş alanından dükkanlara doğru ciddiyetle yürürdü.

Taksi sürücüsü karışıklık nedeniyle o kadar korkmuştu ki Jean McConville ve çocuklarını Falls Yolu'ndan daha ileriye götürmeyi reddetti; bu yüzden eşyalarını yolun geri kalanında yayan olarak taşımak zorunda kaldılar. Arthur'un yanına, onun annesinin evine gittiler; ama Mary McConville'in yalnızca bir yatak odası vardı. Yarı kördü ve oğluyla evlenen eski hizmetçisini beğenmediği için o ve Jean iyi anlaşamıyorlardı. Ayrıca, alanda sık sık silahlı çatışma oluyordu ve Jean ve Arthur evin arkasındaki ahşap bahçenin kundaklanmasından ve yangının yayılması ihtimalinden dolayı endişeliydiler. Bu yüzden aile tekrar geçici olarak sığınağa dönüştürülmüş olan Katolik bir okula taşındı. Bir sınıfta, zeminin üstünde uyudular.

Belfast'teki Toplu Konut İdaresi, kendi şehrinde ansızın mülteci konumuna düşen binlerce kişi için geçici konaklama yerleri inşa ediyordu ve McConville ailesine de sonunda yeni inşa edilmiş bir ahşap ev verdiler. Fakat taşınmak için gittiklerinde işgalci bir aile orada onlara saldırdı. Birçok evsiz aile gittikleri yerde saldırıya uğruyordu. Protestanlar tarafından terk edilmiş olan evlere Katolikler yerleşmişti.

İkinci bir ahşap evde de McConville ailesi aynı sorunla karşılaştı; başka bir aile zaten orada yaşıyordu ve evden ayrılmamakta ısrarcıydı. Divis Caddesi üzerine inşa edilmekte olan yeni evler vardı ve bu kez Arthur McConville inşaat bitene kadar işçilerle kalmakta ısrar etti, böylece başka kimse onlardan önce yerleşemeyecekti.

Dört odası ve dışarda olan tuvaletiyle evin basit bir planı vardı. Ancak, yasal olarak kendilerinin diyebilecekleri bir yere ilk kez sahip olmuşlardı. Jean, mutlu bir şekilde dışarı çıktı ve perde yapmak için malzeme aldı.

Aileye, yıllardır inşaat halinde kaldıktan sonra nihayetinde biten ve civar muhiti gölgede bırakan Divis Flats olarak bilinen yeni bir toplu konut kompleksinde kalıcı olarak kalacak yer verilmeden önce, Şubat 1970 yılına kadar o ağaç evde kalmışlardı.

. . .

Divis Flats geleceğin bir yansıması demekti. 1966 ila 1972 yılları arasında, Pound Loney olarak bilinen on dokuzuncu yüzyılın kalabalık konutlarından oluşan eski bir semtin yıkılıp yerle bir edildiği, "kentsel dönüşüm" projesinin bir parçası olarak inşa edilen daireler, 850 evi içeren, birbirine bağlı 12 bloktan oluşuyordu. Le Corbusier'den esinlenilmiş daireler aynı zamanda McConvilles gibi sıradan Belfast ailelerine lüks gibi görünen bir rahatlık sağlarken, konut sorununu ortadan kaldıran "gökyüzünde bir şehir" olarak görülüyordu. Divis Flats'in sakinleri, sıcak su akan bir lavaboyla birlikte bir banyo ve iç mekân tuvaletine sahip olacaklardı. Blokların her katında, apartmanların kapılarının açıldığı, bir koridorun sonundan diğerine uzanan geniş, betondan bir teras vardı. Bu alanın, Pound Loney'deki sıra evlerin dışındaki küçük sokakları anımsatması ve çocukların oynayabileceği bir eğlence alanı olması amaçlanmıştı. Her kapı bir şeker rengine boyanmış ve kırmızı, mavi ve sarı renkler, Belfast'in gri gölgelerine karşı iyimser renklerin canlı bir karışımını ortaya çıkarmıştı.

McConville ailesi Farset Walk olarak adlandırılan evlerden, dört odalı küçük bir daireye yerleşmişti. Ancak yeni evleriyle ilgili hissedebilecekleri tüm heyecanı hemen yitirmişlerdi; çünkü kompleks, insanların aslında nasıl yaşayacağı çok düşünülmeden inşa edilmişti. Divis Flats'te hiç sosyal tesis, yeşil alan ya da çevre düzeni yoktu. Binden fazla çocuğun olduğu bir komplekste, iki adet bol rüzgâr alan futbol sahası ve birkaç salıncak setiyle, asfalt kaplı bir alan dışında hiç oyun alanı yoktu.

Micheal McConville buraya ilk geldiğinde, Divis ona tüm koridorları, merdiven boşlukları ve rampalarıyla fareler için yapılmış bir labirent gibi gelmişti. İç duvarlar ucuz alçı levhalarla kaplanmıştı; bu yüzden, komşularınızın akşam yemeği vakti konuşmalarının her kelimesini du-

yabilirdiniz. Ve dış duvarlar gözeneksiz betonla kaplanmış olduğu için buğulaşma artmış ve kötü siyah bir küf tabakası apartmanın duvarları ve tavanları boyunca yayılmaya başlamıştı.

Ütopik bir mimari proje için Divis, bir yazarın daha sonra, "gökyüzünde bir kenar mahalle" olarak tanımlayacağı, hayli distopik bir şekilde sonuçlanmıştı.

McConvile ailesi Doğu Belfast'teki evlerinden edildikleri yaz, İngiliz Ordusu, Bongside Çatışması ve isyanlara karşılık olarak Kuzey İrlanda'ya gönderilmişti. Genç, yeşil üniformalı askerler, gemilerle gelmiş ve binlercesi Belfast ve Derry sokaklarına dökülmüştü. Başlangıçta askerleri karşılayan Katolikler, Paris'i özgürlüğüne kavuşturan müttefik askeri birlikmiş gibi onlara sıcak davranmışlardı. Katolik halk, mezhep güçleri olarak gördükleri RUC ve B-Specials'a o kadar öfkeliydi ki (karşılaştırıldığında tarafsız görünen) ordu geldiğinde, güvenlikleri konusunda daha çok ümit vadediyor gibi görünüyorlardı. Batı Belfast'te Katolik anneler, ordunun kum torbasıyla çevirmiş olduğu yerlere gitmeyi göze aldılar ve askerlere çay ikram ettiler.

Micheal'ın babası ihtiyatlı biriydi. Emekli bir asker olan Arthur McConville, askerlerin devriye gezerken, artık emir komuta zincirinin bir parçası değilmişçesine onların kendisiyle laubali bir şekilde konuşmalarından hoşlanmamıştı. Divis kompleksinin bir ucuna, Belfast'teki kiliselerden sonra en yüksek bina olan yirmi katlı bir kule inşa edilmişti. İlk on sekiz katı dairelerden oluşuyordu; ancak İngiliz ordusu son iki katı gözetleme noktası olarak kullanmak için almıştı. Aşağıda gerilim arttığında, ordu gözcüleri tüm şehri dürbünlerle izleyebiliyordu.

Tabur, toplum itibarını kaybetmeye başlamadan önce ucu ucuna yetişmişti. Genç askerler, Belfast'in karmaşık etnik coğrafyasını anlayamadılar. Kısa bir süre sonra, çatışmanın tarafsız bir arabulucusu değil, işgalci bir güç olarak görülmeye başlandılar; sanki B-Specials ve RUC'un ağır silahlarla donatılmış bir müttefikiydi.

Katolikler silahlanmaya başlamış ve yönetim taraftarlarına, polise ve sonunda orduya ateş açmışlardı. Silahlı mücadele başlamıştı ve birkaç Katolik keskin nişancı, geceleri bacaların arasına uzanıp aşağıdaki hedefleri

vurdukları, çatıdaki yerlerini alıyordu. Bu saldırılar nedeniyle öfkelenen ordu ve polis daha ağır silahlarla karşılık veriyordu ve mahalleler, karabina tüfeklerin sesi ve sterling makinalılarının gürültüsüyle yankılanıyordu.

B-Specials, keskin nişancıların yerlerinin saptamasını daha da zorlaştırmak için tabanca ile sokak lambalarını vuruyor ve şehri karanlığa boğuyordu. İngiliz askeri birlikler, yarım ton ağırlığındaki Land Roverlarla, hedef olmamak için farlarını kapatıp boş caddelerde devriye geziyordu. Tüm bu kaos düşünüldüğünde, aslında Troubles olaylarında* ölen kişilerin sayısı başlangıçta oldukça düşüktü; 1969'da yalnızca on dokuz kişi öldürülmüştü, 1970'te de yalnızca yirmi dokuz kişi. Fakat 1971'de neredeyse iki yüz kişinin ölmesiyle sonuçlanan şiddet tavan yaptı. 1972'ye gelindiğinde sayı neredeyse beş yüzdü.

Oturanların neredeyse tamamının Katolik olduğu, Divis Flats silahlı mücadele için bir kale olmuştu. McConville ailesi komplekse taşınır taşınmaz, yerel sakinlerin "zincir" olarak adlandırdığı bir şeyle tanıştı. Polis ya da ordu silah arayışıyla belirli bir dairenin kapısında belirdiğinde, birisi dairenin penceresinden dışarı uzanacak ve silahı yan dairenin penceresinden uzanan bir komşuya verecekti. Bu durum, silah binanın en uç noktasına taşınana kadar devam edecekti.

Troubles olaylarındaki ilk çocuk ölümü Divis Flats'te gerçekleşti. McConville ailesi taşınmadan önce meydana gelmişti. 1969'da bir Ağustos gecesinde iki polis, kompleks yakınında keskin nişancı ateşiyle vurulmuştu. Paniğe kapılan ve böyle durumlarda ateşli silahları nasıl kullanacağı konusunda eğitimsiz olan polis, silahlı bir araçtan rasgele Divis'e kurşun yağdırmıştı. Sonra ateşe ara verildiğinde, binanın içinde bir sesin çınladığı duyuldu: "Bir çocuk vuruldu!"

Dokuz yaşında bir çocuk olan Patrick Rooney, polis tarafından açılan yaylım ateşi alçı levhalı duvarları deldiğinde ve kafasından vurulduğunda, ailesiyle birlikte apartmanın arka tarafa bakan bir odasına sığınmışlardı. Aralıklı olarak silah atışları devam ettiği için, polis Falls Yolu'ndan ambulansın geçmesine izin vermemişti. Bu yüzden nihayetinde bir adam, konuttan telaş içinde beyaz bir gömlek sallayarak dışarı çıkmıştı.

* Kuzey İrlanda Sorunu: Kuzey İrlanda'da uzun yıllar devam eden etnik çatışma ve savaş

Onun yanında, paramparça olmuş kafasıyla çocuğu taşıyan iki adam daha görünmüştü. Patrick Rooney'i ambulansa götürmeyi başarmışlardı ama kısa bir süre sonra ölmüştü.

Micheal McConville, Divis'in tehlikeli bir yer olduğunu biliyordu. Patrick Rooney yaşça kendisine yakındı. Gece silahlı mücadele başladığında Arthur, "Yere yatın!" diye bağırmıştı; çocuklar, döşeklerini apartmanın ortasına çektiler ve odanın ortasında bir arada uyudular.

Onlara bazen geceyi, yataklarından çok yerde yatarak geçirmişler gibi gelirdi. Uyanık halde uzanan ve tavana bakan Micheal beton duvardan seken kurşunların sesini dinlerdi. Çılgınca bir hayattı. Ancak bu kargaşa bir aydan diğerine sürüp giderken bildiği tek hayat tarzı bu olmuştu.

Haziran 1970'te bir öğleden sonra bir bölük İngiliz askeri, gizli bir silah zulasını ararken Falls Yolu'nun ötesindeki Balkan Caddesi civarında, semtin ara sokaklarına baskın yaptılar. Aradıkları bir evde, Schmeisser marka bir hafif makinalı tüfekle beraber on beş tabanca ve bir tüfek ele geçirdiler. Ancak zırhlı araçlara bindiklerinde ve semtten geri çekilmeye hazırlandıklarında, kalabalık bir grup yerli karşılarına çıktı ve onlara taş atmaya başladı. Panik içinde zırhlılardan* birinin sürücüsü bir adamı ezerek kalabalığın içine daldı ve bu durum halkı daha çok öfkelendirdi. Çatışma kızıştığında, ikinci bir bölük asker ilkine destek vermesi amacıyla gönderildi ve askerler kalabalığa göz yaşartıcı gaz püskürttü.

Çok geçmeden üç bin asker Lower Falls'ta toplanmıştı. Kapıları baltalayıp aceleyle daracık evlere daldılar. Resmi olarak silahları arıyorlardı, ancak o kadar çok orantısız yıkıcı güç kullanarak arama yapıyorlardı ki öç almaya çalıştıkları seziliyordu. Kanepelerin altını üstüne getirdiler ve yatakları devirdiler. Parkeleri kaldırarak, gaz ve su borularını sökerek yer döşemelerine zarar verdiler. Karanlık çöktüğünde askeri bir helikopter Falls Road üzerinde dönmeye başladı ve güzel bir Eton aksanıyla bir ses, sokağa çıkma yasağının uygulanacağına dair hoparlörle duyuru yaptı; herkes evinde kalmalı ya da tutuklanmaya razı olmalıydı. Askerler tüfeklerinin ucuyla koca balyalar halindeki dikenli telleri açtılar ve Lower Falls'un yolunu kapatmak için caddeler boyunca tel çektiler. Askerler si-

* Metinde "driver of one of the Pigs" şeklinde verilmiş.

yaha boyanmış yüzleriyle, zırhlarını giymiş ve kalkanlarını taşıyarak sokaklarda devriye geziyorlardı. Semtin sakinleri ufacık evlerinin pencerelerinden onlara gizlemedikleri bir nefretle bakıyorlardı.

Batı Belfast'i şiddetli bir direniş için bir araya getiren başka bir şey olabileceği gibi, gaz da olabilirdi. Bir fişek, ardında bir duman bulutu bırakarak kaldırımda patlardı ve askerlere taş atmakta olan yeniyetme gençleri dağıtırdı. O hafta sonu boyunca, ordu bölgeye bin altı yüz teneke gaz püskürtmüştü ve dar sokaklar boyunca yayılan gaz, eski evlerin çatlaklarından içeri sızmıştı. Evlere sızan gaz, insanların gözlerine ve boğazına kaçıyordu ve bu durum paniğe neden oluyordu. Gençler yüzlerini sirkeye batırılmış mendillerle siliyor ve daha çok taş atmak için tekrar dışarı koşuyorlardı. Kuşatma ile ilgili haber yapan bir muhabir, gazı, kör edici bir şey, "kalabalığı birbirlerine karşı sempati ve onları gazla zehirleyenlere karşı nefret duyma noktasında bir araya getirebilen" bir madde olarak tanımladı.

Michael McConville çocukluğunun çoğunu kargaşa içinde geçirmişti. Otoriteden hep şüphe duyarak büyümüştü. Ona göre İngiliz ordusu polisten farksızdı. Onları, adamları duvara fırlatırken, bacaklarını iyice yana açtırıp tekmelerken izlemişti. Askerleri, babaları ve erkek çocukları evlerinden zorla çıkarıp, yargılamadan tutuklamak için götürürken görmüştü. Arthur McConville işsizdi. Fakat Divid Flats'te bu alışılmadık bir durum değildi, burada oturanların yarısı ailesini geçindirmek için tamamen sosyal yardıma bağlıydı.

Çocuklar Divis'teki daireden dışarı çıktıklarında, Jean onlara çok uzaklarda dolaşmamalarını söylerdi. "Uzaklarda gezinmeyin," derdi. "Eve yakın olun." Teknik olarak, devam eden bir savaş yoktu, yetkililer bunun sadece bir sivil ayaklanma olduğu konusunda ısrarcıydılar; ancak kesinlikle bir savaş gibi görünüyordu. Micheal, arkadaşları ve kardeşleriyle, farklı, bilinmedik yerlere giderdi. Troubles olaylarının en şiddetli yıllarında bile bazı çocuklar, hiçbir şeyden korkmuyor gibi görünüyordu. Silah atışları durduğunda ve yanan araçlar söndüğünde, çocuklar dışarı sıvışır

ve yanmış arabaların iskeletleri arasında gezinir, paslanmış şiltelerin üzerinde zıplar ya da enkazın altında kalmış küvetlerin içine saklanırlardı.

Micheal zamanının çoğunu güvercinleri düşünerek geçirirdi. On dokuzuncu yüzyılda İrlanda'da güvercin, "yoksul insanların atı" olarak bilinirdi. Micheal'ın babası ve abileri onu güvercinlerle tanıştırdılar; hatırladığı kadarıyla, kuşlar aileye aitti. Micheal tüneyen güvercinleri aramak için çarpışma bölgesinde dolanırdı. Onları bulduğunda, ceketini çıkarır ve bir ağ gibi onların üzerine örter, sonra sıcacık, ürkek güvercinleri odasına götürürdü.

Micheal bazen maceraya çıkarak harabe evlere doğru giderdi. İçeride nasıl bir tehlikenin kendisini beklediğinden habersizdi; (yağmacılar, milisler ya da bombalar, bildiği kadarıyla bu kadardı) ama hiç korkmazdı. Bir keresinde, ön cephesi tamamen bir patlamayla yıkılmış eski bir değirmene rastladı. Micheal, yanındaki arkadaşıyla içerde güvercin olup olmadığını görmek için değirmene tırmandı. Bir üst kata çıktıklarında ansızın, orada kamp kurmuş bir takım İngiliz askerlerini kendilerine dik dik bakarken buldular. "Dur ya da ateş ederiz!" diye bağırdılar ve Micheal ve arkadaşı güvenli bölgeye geri dönene kadar tüfeklerini onlara doğrultup durdular. Sokağa çıkma yasaklarından (the Falls Curfew) neredeyse bir yıl sonra, Micheal'in babası çok kilo kaybetmeye başladı. Arthur zamanla o kadar zayıf ve güçsüz kalmıştı ki bir fincan çayı bile elinde tutamıyordu. Sonunda testler için doktora gittiğinde, akciğer kanseri olduğu ortaya çıktı. Oturma odası, onun yatak odası olmuştu ve Micheal geceleri acı içinde inlerken duyardı onu. 3 Ocak 1972'de hayatını kaybetti. Micheal buz gibi zemine konulan babasının tabutunu izledi, muhtemelen daha kötüsü olamaz diye düşündü.

GİZLİ ORDU

Dolours Price 1971'de bir gün, köşeyi dönüp bir İngiliz kontrol noktası gördüklerinde annesi Chrissie ile birlikte Belfast'te yürüyordu. Yayaların üstleri aranıyor ve sorguya çekiliyorlardı. Chrissie adımını yavaşlattı ve "Yanında herhangi bir şey taşıyor musun?" diye mırıldandı.

"Hayır," dedi Dolours.

"*Herhangi bir şey taşıyor musun*?" diye hiddetle tekrar sordu Chrissie. Dolours, uzaktan zırhlı araçlarla durdurulan ve ceketlerini çıkarmaları emredilen gençleri görebiliyordu.

"Onu bana ver," dedi Chrissie.

Dolours üzerinde taşıdığı tabancayı çıkardı ve onu, montunun altına gizleyen annesine dikkatlice verdi. Kontrol noktasına vardıklarında, yaşlı olduğu için Chrissie sorunsuz geçirilirken, Dolours ceketini çıkarmaya zorlandı. Slievegallion Drive'daki evlerine döndüklerinde, Chrissie her bir metal parçasını yağlayarak silahı özenle temizledi. Sonra onu çorapların içine sarıp bahçeye gömdü. Daha sonra, IRA'dan bir levazım subayı silahı çıkarıp almak için uğradı.

"Annen bize katılacak mı?" diye Dolours'a şakayla karışık bir şekilde sordu. "Silah saklamakta çok iyi."

Falls Yolu ve Shankill Yolu, bazen birbirine çok yaklaşarak ama asla bir noktada birleşmeden, Belfast'in merkezine doğru paralel şekilde uzanıyordu. Falls Yolu Katoliklerin, Shankill ise Protestanların bir kalesiydi ve bu iki ana cadde, dik açılarla bu yollar arasında gidip gelen ve aynı sıralı evlerin görüldüğü bir dizi, dar yan yolla birbirine bağlanmıştı.

Bu ara caddelerin her biri boyunca bir noktada Katolik bölgesi bitiyor ve Protestan bölgesi başlıyordu.

1969 isyanları boyunca barikatlar, mezhep coğrafyalarının oluştuğu semtler çevresinde yükseldi. Nihayetinde bir toplumu diğerinden ayıran

bu yüksek bariyerlerin yerini, sözde barış duvarları alacaktı. Milisler bir bir kuşattıkları bu toprakları kontrol etmekten hoşlanmaya başlamışlardı ve yeniyetme nöbetçi askerler sınır çizgilerinde görev alıyordu. Troubles olayları başladığında, IRA teknik olarak işlevsizdi. Grup 1950'ler ve 60'ların başlarında, sınır boyunca başarısızlıkla sonuçlanan bir mücadelede yer almıştı ve çabaları toplumdan fazla destek görmemişti. Altmışların sonlarına doğru, Dublin'deki IRA'nın liderliğinde yer alan bazı üyeler, İrlanda politikasında silah kullanımını sorgulamaya başlamış ve politika aracılığıyla barışçıl bir direnişi savunan alenen bir Marksist felsefeyi kabul etmeye başlamıştı. Örgüt önemini o kadar çok yitirmişti ki 1969 yazında isyan patlak verdiğinde, Belfast'te sadece yaklaşık yüz IRA üyesi vardı. Dolours'un babası Albert Price gibi birçoğu, daha önceki mücadelelerden tecrübeli askerlerdi; ancak yıllar içinde gruptan ayrılıp gitmişlerdi.

Bir ordu oluşturmak için bariz bir şekilde silahsızlardı. Aslında son derece zamansız bir kararla IRA, 1968'de kalan silahların bazılarını Özgür Waled Ordusu'na satmıştı. Kabataslak nasıl bomba yapılacağına dair hâlâ artakalmış bazı uzmanlıkları vardı; ama IRA, hedeflerinden çok, kendilerini patlatma eğiliminde bombacıları olan bir ekip olarak ün salmıştı.

Geleneksel olarak, Kuzey İrlanda'daki Katolik azınlık, mezhep kavgaları süresince IRA'dan yardım istemişti. Ancak, 1969'da çarpışma başladığında organizasyon, yönetim taraftarlarının yakılan evlerinden atılan Katolik ailelerle alay etmesini durdurma konusunda çok bir şey yapamamıştı. Bu tasfiye sonucunda bazı insanlar, IRA'nın simgelediği şeyin "kaçtım (I Ran Away)" sözü olduğunu söylemeye başladılar.

Belfast'te, şiddet içerikli bir değişim aracı olarak IRA'nın kimliğini yeniden canlandırmak için daha kavgacı bir duruş sergileyen bir grup vardı. 1969 Eylül'ünde, Liam McMillen adlı bir IRA subayı, Cyprus Caddesi üzerinde bir mekânda, liderlerle bir görüşme düzenledi. McMillen, organizasyonun isyanlar süresince toplumu korumadaki başarısızlığından oldukça sorumlu tutulmuştu. Efsanevi bir IRA sokak dövüşçüsü olan Billy McKee önderliğinde yirmi bir kişilik silahlı bir grup toplantıyı bastı. 1921'de, İrlanda'nın bölünmesinden aylar sonra dünyaya gelmiş olan McKee, IRA'nın gençlik koluna katıldığında sadece on beş yaşındaydı.

O zamandan beri parmaklıklar ardında yıllarını harcamıştı. Her gün ayine katılan kendini adamış bir Katolik ve her zaman yanında silah taşıyan biri olarak, solgun mavi gözleri ve bağnaz inançları vardı. "Sen bir Dublin komünistisin ve seni görevden alıyoruz," diye McMillen'a gürledi. "Artık liderimiz değilsin."

Albert'in eski arkadaşlarından yazar Brendan Behan'ın iyi bilinen bir sözü vardı: İrlandalı cumhuriyetçilerin her toplantılarında gündemin ilk maddesi ayrışmadır. Dolours'a göre IRA'nın içinde anlaşmazlık kaçınılmaz gibi görünüyordu. 1970'lerin başına kadar gruptan ayrılanlar, başka bir organizasyon kurmuştu. Provisional IRA olarak bilinen bu grup, açıkça silahlı direnişe yönelmişti. Eski IRA, Official IRA olarak biliniyordu. Belfast'in caddelerinde, bu iki grup genelde "Provos" ve "Stickies*" olarak ayırt ediliyordu. Çünkü daha tutucu olan Provos grubu bir iğne ile iliştirilmiş kağıt zambaklar taşırken, Officials grubunun yapışkanla gömleklerinin önüne tutturulmuş, bir şekilde hatırası olan Easter zambaklarını takmaları gerekiyordu. 1971'de kırk dört İngiliz askeri, milisler tarafından öldürüldü. Ancak, IRA'nın iki kanadının da yönetime sadık kişilerle, RUC ve İngiliz Ordusuyla olan çatışması şiddetlenmesine rağmen, onlar hâlâ birbirlerine karşı kanlı mücadelelerini devam ettiriyorlardı.

Dolours Price'ın büyüdüğü yer olan Andersonstown, uzaktan, şehrin üzerinde belli belirsiz görünen düz tepeli Black Dağı'nın yamacında, Falls Yolu'nun yukarısında bulunuyordu. 1969'da durum korkunç bir hal aldığında, günlük hayat askıya alınmıştı. Çocuklar güvenli bir şekilde okula gidemiyorlardı; bu yüzden birçoğu okulu bırakmıştı. Dolours'un halalarından ikisi, diğer bölgelerde evleri yandıktan sonra bu mahalleye taşınmışlardı. Ordu sıklıkla, IRA şüphelilerinin silahlarını aramak için Andersonstown'a baskın yapıyordu. Yerel evlerden birisi, bir bomba okulu halini almıştı. Bir çeşit, Provisional IRA görevlilerinin, ekipmanları nasıl ayarlayacakları ve yakıcı maddelerle nasıl başa çıkacaklarını öğrenebildikleri bir gizli patlayıcı fabrikası. Semtin sakinleri hükümetin saldırılarına öfkelenmişti ve silahlı ve üniformalı İngiliz tacının temsilcilerinin varlığı, yalnızca Belfast'in işgal altında bir şehir olduğu izlenimini pekiştiriyordu.

* Provo geçici anlamına gelirken, sticky yapışkan anlamına gelmektedir.

Bu kuşatmaların etkisiyle tüm çevreler işbirliği yapmaya ve kuşatmalara karşı beraber mücadele etmeye başladılar. "Yerel insanlar aniden değişmişti," diye sonradan hatırladı Dolours. "Cumhuriyetçi olmuşlardı."

Yetkililer gelirken, ev hanımları ve küçük çocuklar evden dışarı fırlar, çöp kutularından metal kapakları toplar, kaldırıma diz üstü çöker ve bir baskının yapılmak üzere olduğunu isyancılara bildirmek için arka taraftaki dar yollar boyunca yankılanan bir çınlama sesi çıkararak, kapakları kaldırım taşlarına zil gibi vururlardı. Okul çağındaki kavgacı çocuklar, moloz yığılı sokak köşelerine saklanır ve bir sorun olduğunu anladıklarında parmaklarıyla ıslık çalarlardı.

İnsanları güçlü kılan bir dayanışmaydı. Şiddet arttığında, görkemli cenaze törenleri, mezar başında tüm o heyecan verici konuşmalar, üç renkli bayrağa sarılı tabutlar sıradan bir hal almıştı. İnsanlar Belfast'te artık sabah uyanmak dışında herhangi bir sosyal etkinlik yok diye espriler yapmaya alışmışlardı. Ölüm ve milliyetçilik tantanalarıyla dolu bu törenlerin Dolours Price için büyüleyici bir yanı vardı. Burntollet Köprüsü'ndeki yürüyüşten sonra liseye geri dönmüştü. Yıllardır, sanat okuluna gitmeyi hayal etmişti ancak başvurduktan sonra kabul edilmediğini öğrendiğinde hayal kırıklığına uğramıştı. Onun yerine, Falls Yolu'nun sonundaki St. Mary's Öğretmen Okulu'nda, eğitim alanında bir lisans diploması kazanacağı yeri garantilemişti.

Albert Price yeni mücadelede yer aldığı için bu yıllarda varlığı ara ara hissediliyordu. IRA'nın silaha ihtiyacı olduğunda, Albert onlar için silah aramaya gitmişti. Dolours akşam evin girişinde babasıyla kısık sesle plan yapan, gruplar halinde bir araya toplanmış insanlar görecekti. Bir noktadan sonra Albert, Cumhuriyet'te sınır ötesinde saklanarak kaçmaya devam edecekti. Dolours, 1970 yılında St. Mary's okuluna başladı. Doğuştan zeki ve meraklıydı, kendini eğitimine adadı. Ancak, Burntollet Köprüsü'ndeki pusudan sonra onda bir şeyler değişmişti. Hem Dolours hem de Marian, babalarının daha sonra söyleyeceği gibi, bu deneyim sonrasında değişmişlerdi. Belfast'e geri döndüklerinde, "Asla aynı değillerdi."

1971'de bir gün, Dolours yerel bir IRA subayına yaklaştı ve "ben de katılmak istiyorum," dedi. Resmi göreve atanması, Slievegallion Drive'da-

ki Price ailesinin evinin ön odasında gerçekleşti. Birisi sıradan bir şekilde, "Hey, bir dakika buraya gel," dedi ve Dolours oraya gitti, sağ elini kaldırdı ve bağlılığını bildirdi: "Ben, Dolours Price, bilgim ve becerim el verdiği kadar IRA'nın amaçlarına hizmet edeceğime söz veriyorum." Ona, "bir üst yetkili" tarafından verilen tüm emirlere itaat edeceğine yemin etti.

Dolours bu çok önemli törene katılırken bile annesi, elinde tuttuğu bir bardak çayla, neler olduğuyla ilgili hiçbir fikri yokmuş gibi davranıp yan odada oturuyordu.

Burntollet Köprüsü'nde onu döven kişiyle gözleri birbirine kitlendiği andan beri Dolours, barışçıl direniş hayalinin çok saf bir düşünce olduğu sonucuna varmıştı. *Bu insanları asla değiştiremeyeceğim*, diye düşündü. Yollar boyunca bir aşağı bir yukarı ne kadar yürüyüş yapılırsa yapılsın İrlanda'nın ihtiyacı olan değişiklik gerçekleşmeyecekti. Ailesinin miras bıraktığı o köklü inanç sisteminden gençliğinde uzaklaşmış olduğu için, IRA'ya katıldığı anı "geri dönüş" -bir çeşit eve dönüş- olarak görüyordu.

Marian da Provos grubuna katıldı. Gün boyunca, kardeşler okula gitmeye devam ettiler. Ama gece olunca, geç vakte kadar eve dönmeyerek ortadan kaybolurlardı. Böyle durumlarda, Batı Belfast'teki anne babalar soru sormama eğilimindeydiler. Gençler birden bir haftalığına gözden kaybolabilirlerdi ve eve döndüklerinde kimse nerede olduklarını sorgulamazdı. Bunun bir nedeni vardı. IRA yasaklı bir örgüt olduğu için ve üyesi olduğunu kabul etmek bile tutuklanmaya neden olacağından örgüt gizlilik konusunda hassastı. IRA'ya katılan gençler ailelerine bundan bahsetmemeye dikkat ederlerdi. Bazı durumlarda aileler onaylamayabilirdi. Belfast zaten yeterince tehlikeliydi, bir milis olarak örgüte katılmak bayağı cezbedici bir kaderdi. Bazen genç bir silahlı IRA görevlisi bir suikast görevine çıkar ve köşeyi döndüğünde annesine rast gelirdi. Annesi, çocuğunun elindeki saldırı tüfeğinden etkilenmemiş bir halde onu kulağından tutup eve sürüklerdi.

Hatta anne babanız IRA'nın ateşli destekçileriyse bile, onlara gruba katılmış olduğunuzu söylememek için makul nedenler vardı. Polis ya da ordu onları sorgulamak için kapıyı kırdıklarında, ne kadar az biliyorlarsa o kadar iyiydi. Dolours'un arkadaşlarından biri Francie McGuigan adın-

da, kocaman kare çeneli bir çocuktu. Price ailesi gibi, McGuigan ailesi de sadık cumhuriyetçi bir aileydi ve anne babaları arkadaş oldukları için, Dolours ve Francie küçüklükten beri birbirlerini tanıyorlardı. Francie IRA'ya katıldığında, babasının da üye olduğunu biliyordu ancak bundan asla bahsetmedi. Onların her ikisi de aynı çatı altında yaşarken bu durum tuhaf kaçabilirdi. Francie'nin babası silah ve mühimmattan sorumlu bir levazım subayıydı. Fakat Francie kurşuna ihtiyacı olduğunda babasından istemezdi, onun yerine arkadaşı Kevin'den isterdi: "Kevin, babamın hiç mermisi var mı?" Onları Francie'ye verecek olan Kevin, Francie'nin babasından kurşunları vermesini isterdi. Bu durum alışveriş yapmak için en etkili yol olmayabilirdi ama bazı şeylerin söylenmemesi gerektiği anlamına geliyordu.

Provos'un lideri Seán Mac Stíofáin adında bir adamdı. Doğu Londra ağzı ve çenesinde gamzesiyle kırklarının başında, yuvarlak yüzlü, asla ağzına içki sürmeyen birisi olan bu adam, John Stephenson olarak Doğu Londra'da doğmuş ve ona Belfast'te bir İrlandalı olarak yetiştirilmesiyle ilgili hikâyeler anlatan bir anne tarafından büyütülmüştü. Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde hizmet ettikten sonra İrlanda dilini öğrenmiş, İrlandalı bir kızla evlenmiş, İrlandaca bir ad almış ve IRA'ya katılmıştı. Mac Stíofáin'in tamamen İrlandalı olmadığı sonradan ortaya çıkacaktı. Hikâye anlatmaya düşkün olan annesi Belfast'te değil, Londra'da Bethnal Green'de doğmuştu. Ama bazen en çok inanmak istediğimiz şey masallardır. (Mac Stíofáin'in IRA'da görev alan bazı meslektaşları onu sinirlendirmek istediklerinde, İrlandaca adını "unutur" ve onu John Stephenson diye çağırırlardı.)

Protestan olarak doğmuş olmasına rağmen Mac Stíofáin, 1953'te IRA'nın bir cephane baskınına katıldığı için İngiltere'de bir süre hapiste kalmış olan, kendini dine adamış bir Katolik'ti. "Fiziksel güç" olarak görülen bir cumhuriyetçiydi, İngilizlerden kurtulmanın tek yolunun silahlı mücadele olduğunun her zaman savunucusu olmuştu. Bir keresinde kişisel askeri stratejisini üç kelimeyle şöyle özetlemişti: "Kışkırtmak,

kışkırtmak, kışkırtmak." Mac Stíofáin'in şiddeti böylesine kucaklaması, onun çağdaşlarınca Mac the Knife (Bıçak Adam) olarak tanınmasına yol açmıştı.

1975 yılına ait anı yazısının bir bölümünde Mac Stíofáin, Dolours Price'ın ona nasıl yaklaştığını anlatmıştı. "Öğretmenlik alanında bir kariyer planlıyordu," diye yazmıştı, "ve Cumhuriyetçi bir aileden geliyor olmasına rağmen, o zamana kadar Kuzey'deki adaletsizliğin üstesinden gelmede pasif direnişin başarılı olacağına ikna olmuştu." Burntollet Köprüsü'ndeki saldırıyı, onun fikrini değiştiren an olarak belirtmişti. Başlangıçta Mac Stíofáin Dolours'a, IRA'nın kadın destek kolu olan Cumann na mBan'a katılmasını önermişti. Burası Chrissie Price, Bridie teyze ve Granny Dolan'ın hizmet ettikleri birimdi. Cumann'ın kadınları ciddi işler başarmışlardı. Yaralı adamlara bakmış ya da dumanı hâlâ üstünde olan bir silahı almış ve ateşledikten sonra yok etmişlerdi.

Ancak Price, Mac Stíofáin'in teklifine gücenmişti. Onun feminist yaklaşımı, belki de ünlü bir cumhuriyetçi ailenin çocuğu olmanın havasıyla birleşince yardımcı bir konuma indirgenmeye hiç niyeti yoktu. "Ben savaşmak istiyorum, çay yapmak ya da sargı sarmak değil," diye daha sonra hatırladı. "Ya ordu ya da hiçbir şey." Price herhangi bir adamla eşit olduğu konusunda ısrar ediyordu ve bir adamın yapacağı işin aynısını yapmak istiyordu. Yapmak istediğim şey dedi Mac Stíofáin'a, "Savaşçı bir asker" olmaktı.

Provisionals Ordu Konseyi özel bir toplantı düzenledi ve tarihte ilk kez kadınların asil üye olarak örgüte katılabileceğine karar verildi. Bu durum muhtemelen büyük ölçüde Dolours Price'ın hırsı (ve şüphesiz cumhuriyetçi soyu) sayesinde gerçekleşmişti. Ancak Price'ın kendisi, başka bir etkenin rol aldığını düşünüyordu. Erkekler hükümet yetkilileri tarafından toplu halde hapsedildiği için Provos, kadınları aralarına almak dışında başka bir seçeneği olmadığını sezmiş olabilirdi.

Price kadın olmanın ya da cumhuriyetçi aileden geliyor olmanın ya da IRA'nın standartlarına göre iyi bir eğitim almış olmanın ona ayrıcalık kazandıracağını düşündüğünde hemen bu düşüncelerden hızlıca sıyrılıyordu. Yemin töreni sonrası, birlik komutanı tarafından birçok IRA

mensubunun toplanmış olduğu Batı Belfast'te bir eve davet edildi. Orada Price'a, Allah bilir hangi cephane çöplüğünden çıkarılmış olan bir yığın kirli, uyumsuz, paslı kurşun verilmişti. Sonra birisi ona bir bulaşık teli vermiş ve *"Kurşunları temizle,"* demişti.

Price burun kıvırarak belirtmişti; bu, hayal edilebilecek en önemsiz işti. Herhangi bir yeniyetme genç bunu yapabilirdi. Gerçekten gerekli miydi? Düşününce, hatta bu kurşunlar işe yarıyor muydu? Herhangi biri gerçekten onları *ateş etmek* için kullanacak mıydı? IRA milislerini mutfakta oturmuş, onu itibarsızlaştırma gösterisini gülerek izlerken hayal etti. İleri gitmeye kararlıydı ve "Bu kurşunlarla ne yapabilirsiniz biliyor musunuz?" dedi. Ancak kendisini tuttu. Emirlere itaat edeceğine yemin etmişti. Tüm emirlere. Bu kabul sırasında yapılan bir ritüel olabilir ama aynı zamanda bir sınavdı. Bu yüzden Price teli aldı ve ovalamaya başladı.

. . .

"Hayatını, bunun *şerefli* bir yaşam tarzı olduğu öğretilerek harcamıştın" diye hatırladı Price.

Ancak yeni görevinin macera dolu olduğunu iyi bilmesine rağmen, risklerin de farkındaydı. IRA, İngilizlerle daha yeni sıcak savaşa başlamıştı ve görev arkadaşları şansları konusunda ne derse desin, kazanma şansı az görünüyordu. Herhangi bir operasyonda -ya da tüm mücadelede- alt edilmiş ya da yenilmiş olmanız durumunda Patrick Pearse ve Paskalya Ayaklanması'nın kahramanlarınınkine benzer bir sonu bekleyebilirsiniz. İngilizler hayatınıza son verecek ve sonra İrlandalılar sonsuza dek sizinle ilgili hikâyeler anlatacaktı. Provos'ta yeni görev alanlara kaçınılmaz iki sondan birini öngörmeleri söylendi: "Ya hapse gidecekler ya da ölecekler."

Chrissie Price da bu riskleri biliyordu ve davaya olan tüm adanmışlığına rağmen, kızı için endişeliydi. "Eğitimini bitirmeyecek misin?" diye yalvardı.

"Sanki devrim eğitimimi bitirmemi bekleyecek," diye cevap verdi Dolours.

Çoğu gece, Dolours operasyondan geldiğinde, Chrissie sessizce onun giysilerini alır ve hiçbir şey sormadan onları makinaya koyardı. Ama bir

gece Dolours eve geç geldiğinde, annesini ağlar halde buldu; çünkü bir yerin bombalanacağı haberi Chrissie'ye ulaşmıştı ve kendisi bombanın kızını öldürebileceği korkusuna kapılmıştı.

Provos'a katılmalarından kısa bir süre sonra Price kardeşler Cumhuriyet'te IRA eğitim kampına katılmaları için sınır ötesine gönderildiler. Bu kamplar geleneksel bir hal almıştı. Yeni üyeler rüzgârlı köy yollarından uzak bir yere, genelde yerel bir rehberin -önlüklü bir ev hanımı ya da sempatik bir kilise papazı- ortaya çıkabileceği ve onlara çiftlik evine kadar eşlik edeceği bir çiftliğe, araba ya da minibüsle götürülecekti. Kamplar birkaç gün ya da bir haftadan fazla sürebilirdi ve tabanca, tüfek ve patlayıcılarla ilgili yoğun eğitimler içeriyordu. Provos hala, çoğu İkinci Dünya Savaşı günlerinden kalma, sınırlı bir eski silah cephanesiyle işlerini hallediyordu; ama yeni üyeler bir tüfeği nasıl parçalarına ayırıp yağlayacaklarını ve patlayıcıların miktarını nasıl ayarlayacaklarını ve başlıca patlayıcıları nasıl yapacaklarını öğrendiler. Eğer düzenli orduda hizmet ediyor olsalardı, temel eğitimlerde yapacakları gibi, uygun adım yürüyüşler yapıyorlardı. Hatta bir çeşit üniformaları bile vardı. Normal zamanlarda genç isyancılar, standart sivil kıyafeti olan kot pantolon ve yünlü kazakları giydiler. Ancak törenler sırasında, siyah takım elbiseler giyip, gözlük ve siyah bere taktılar ve azimli, disiplinli bir ordu gibi kaldırımlar boyunca sıra halinde beklediler.

Yetkililer böyle olaylarda fotoğraf çekebilirlerdi ve sık sık öyle yaptılar. Ancak bu yeni milis grubuyla ilgili bilgiler hâlâ yetkililerin aklında tam yer etmemişti ve sık sık bu yeni genç üyelerin isimlerini ya da diğer kimlik bilgilerini yüzleriyle eşleştiremiyorlardı.

1960'larda Belfast'te "IRA mensubu"nun sureti, eski günlerin hikâyeleriyle dolu, zar zor ayakta duran, eski ününü kaybetmiş bir kimseyi, içki ve bar taburesiyle bütünleşmiş bir radikali anımsatıyorsa, Provisional bu karikatürü bozmaya hazırdı. Onlar temiz, disiplinli, düzenli, ideolojik ve acımasız olmayı amaçlamışlardı. Kendilerine, Paskalya Ayaklanması'nın ölüme mahkûm edilmiş kahramanlarını anımsatan ve vatanseverliğin, kişinin sonuçlarına katlanmaya hazır olmasını gerektiren bir hareket olduğu izlenimini veren, "Gönüllüler" adını vermişlerdi.

Bir gönüllü olarak dava uğruna her şeyi -hayatını bile- feda etmeye hazır olmalıydın. Bu antlaşma, devrimciler arasında yok edilemez gibi görünen bir bağ oluşturma, keyif verici bir dostluk ve vazife hissiyatı aşılama eğilimindeydi.

Price kardeşler cephe hattı askeri olarak görev almak istemiş olsalar da ancak başlangıçta kurye olarak çalışmışlardı. Bu önemli bir işti; çünkü daima bir yerden başka bir yere taşınması gereken para, mühimmat ya da gönüllüler vardı ve bir yerden diğerine hareket etmek riskli olabilirdi. Dolours'un, arabası olan Hugh Feeney adında bir arkadaşı vardı ve bazen işlerini halletmek için onun arabasını kullanırdı. Bir meyhane sahibinin gözlüklü oğlu olan Feeney, Dolours gibi Halkın Demokrasisi'ne üye olmuş orta sınıf bir çocuktu ve IRA'ya katıldığında öğretmen olmak için eğitim görüyordu.

Aktif gönüllü olduktan sonra bile Dolours ve Marian okula devam ettiler. Bu durum kimliklerini gizlemelerine çok yardımcı olmuştu. Dersten sonra eve gelir, kitaplarını bırakır ve operasyona katılmak için yola çıkarlardı. Kadınlar olarak, Price kardeşlerin yetkililerin dikkatini çekmesi erkeklere göre daha az olasıydı. Dolours adının Rosie olduğunu gösteren sahte bir belge ile aynı gün içinde birçok kez sınırı geçerdi. O kadar sık sınır ötesine geçiyordu ki kontrol noktasında görevli olan askerler onu tanımaya başlamıştı. Asla şüphe duymuyorlar, bunun yerine sınırı sürekli geçmesini gerektiren, sınıra yakın sıkıcı bir işinin olduğunu düşünüyorlardı. Dolours'un konuşkan, sevecen, biraz da işveli bir tavrı vardı. İnsanlar onu severdi.

Geldiğini gören askerler, "Rosie!" derlerdi. "Bugün nasılsın?"

Price kardeşler genelde yanıcı maddeler taşırlardı. Seyreltilmiş patlayıcıların bileşen maddesi olan nitrobenzenin kokusunu bilirlerdi, bademezmesi gibi kokardı. Bomba yapımında kullanılan malzemeler Cumhuriyet'te hazırlanır ve sonra gizlece sınır boyunca kuzeye götürülürdü. Bir keresinde, Marian kontrol noktasını fark ettiğinde, patlayıcılarla dolu bir arabayı sürüyordu. Hâlâ genç bir kızdı ve ehliyetsiz araba

kullanıyordu. Patlayıcılar sürücünün yan kapısında bir levhanın altına gizlenmişti. Bir asker arabayı incelemek için yaklaşıp kapı koluna uzandı ve Marian, eğer asker kapıyı açarsa, gizlenmiş olan yükün ağırlığını hemen hissedeceğini anlamıştı.

"Ben halledebilirim!" dedi, aceleyle kendisi kapıyı açarken. Dışarı adımını attı ve bacaklarını uzattı. Mini etekler Belfast'te çok modaydı ve Marian de giymiş bulunmuştu. Asker bunu fark etti. "Bence arabadan çok bacaklarıma bakmakla meşguldü," dedi daha sonra Marian. Asker onun geçmesine izin verdi.

Daha katı ve geleneksel olan Cumann na mBan örgütünde, kadınların -kendi cinselliğini silah olarak kullanabilecek kadınların- buna benzer eylemsel rolleri üstlenmelerini riskli ve hatta biraz utanç verici bulan bazı kişiler vardı. Cumann'ın bazı eski askerleri cephe hattında görev alan bu IRA kadınlarından "Ordu kızları" diye bahsediyor ve üstü kapalı bir şekilde önüne gelenle yatıp kalktıklarını ima ediyorlardı. Taktikler, çatışma sürecinde geliştiği için, IRA kadınları bazen cazibe tuzağı diye adlandırılan tuzaklar kuruyor ve masum İngiliz askerlerini şehirdeki barlara çekiyor sonra da onları pusuya düşürüyorlardı.

1971'de bir öğleden sonra, izinli üç İskoç askeri, onları partiye davet eden birkaç kızla karşılaştıklarında, Belfast'in merkezinde bir şeyler içmek için dışarı çıkmışlardı. Askerlerin cesetleri daha sonra kasabanın dışında ıssız bir yolda bulundu. Partiye giderken işemek için durmuşlardı ve birisi onların üçünü de kafalarından vurmuştu. Price kardeşler bu tarz operasyonları küçümsüyorlardı. Dolours kendisine hiçbir zaman cazibe tuzağı görevi verilmemesine önem gösteriyordu. Savaşın kuralları vardı ve "Askerler, üniforma giyerken vurulmalıydı," diye düşünüyordu.

Kadınların radikal şiddetin simgesi olarak görülmesi alışılmamış görülebilir; ama dünyanın diğer yerlerinde böyle figürler devrim ikonografilerinde yer buluyordu. Belfast 1969 yazında ateş altındayken, yirmi beş yaşında Leila Khaled adında Filistinli bir eylemci Roma'dan Tel Aviv'e giden bir TWA uçağını kaçırmış ve böylece tüm dünyanın dikkatini çekmişti.

Khaled uçuşu Şam'a yönlendirmiş ve uçak kaçıran ilk kadın olmuştu. Yeni militanlar için bir çeşit poster kızı ortaya çıkmıştı. Koyu renkli gözleri ve poşuyla sarılmış cam gibi elmacık kemikleri ve sıkıca kavramış olduğu suikast silahıyla fotoğrafı, gösterişli dergilerde yer almıştı. Birkaç yıl sonra, ünlü bir fotoğrafçı elinde kısa namlulu bir tüfek tutan ve bere takmış olan Amerikan bir kadın varis, Patty Hearst'ı çekmişti. Dolours Price'ın yakın bir arkadaşı en azından o yıllarda ona çekici gelen şeyin, "asi şıklığı" olduğunu söylemişti.

Price kardeşlerle ilgili hikâyeler Belfast'te görevli olan İngiliz birlikleri arasında dolaşmaya ve savaş muhabirlerinin açıklamalarında yer almaya başlamıştı. "İspanyol paça pantolonlarının paçalarında saklı" silahları ile Belfast'in arka sokaklarında tehlikeli işlere atılan, ölümcül derecede baştan çıkarıcı kadınlar olarak aşırı bir ün kazanmışlardı. Marian'ın uzman bir keskin nişancı olduğu ve İngiliz erler arasında, "Dul bırakan" olarak bilindiği söyleniyordu. Dolours basında, "Ulster'in en tehlikeli genç kadınlarından biri" olarak biliniyordu.

Bu halk hikâyelerini ne kadar ciddiye almak gerektiğine karar vermek zordu. Bazıları, ara sıra şiddetli ayaklanma zamanlarında etrafta dolaşan bir çeşit cinselleştirilmiş söylentilerdi. Biraz kokuşmuş ve bastırılmış olan bir toplum hiç beklenmedik bir anda en sarsıcı biçimde parçalanabilirdi. Cinsel özgürlükle ilgili öngörülen tehditler ve askeri düzensizlik bir çift ince, uzun bacaklı, tüfek taşıyan bir hovardanın hayaline yönelmeye neden olabilirdi.

Ancak bu imge, tam olarak bir muharebe meydanı fantezisi değildi, bu algıyı oluşturan ana kişilerden birisi Dolours Price'ın kendisiydi. 1972'de semti ziyaret eden bir gazeteciye "Bomba fabrikamızı gezmek ister miydiniz?" diye sormuş ve "Geçen hafta *Paris Match* dergisine buranın fotoğraflarını çektirdik," diye eklemişti. Burntollet yürüyüşünde Price'la arkadaş olan Derry'li eylemci Eamonn McCann, zaman zaman hâlâ onu görmeye gelirdi. Asla ona Provos'a katıldığını açıkça söylemezdi ama McCann bunu bilirdi. Korkmuştu. İrlanda'da devrim niteliğinde değişiklik olmasını ümitsizce istiyor ancak bunu başarmanın yolunun şiddet olduğundan şüphe duyuyordu. Silahlı mücadeleye katılan arkadaşlarına, "Çekeceğiniz acıya değecek bir sonuç çıkmayacak," dedi.

McCann, Price'ı gördüğünde, her zaman onun saf büyüsüne kapılırdı. Tanıdığı cumhuriyetçi kadınların çoğu katı ve dindardı. Virgin Mary değillerse bile tam olarak, silahlı Virgin Mary'ydiler. Price kardeşler ise tamamen farklıydı. Dolours, daima mükemmel saçı ve makyajıyla, şık bir biçimde giyinirdi. "Şımarık kızlardı," diye anımsadı McCann." "Görünüşe göre soğuk davranan, mantıkçı ya da bağnaz tipler değillerdi. Hep gülümserlerdi." O günlerde Balfast'te, Crazy Prices denilen bir indirim mağazası vardı ve kaçınılmaz olarak Dolours ve Marian arkadaşları arasında Crazy Prices olarak biliniyorlardı.

Bir keresinde, Ulster Kraliyet Polis Teşkilatı'ndan görevliler, sabahın altısında Slievegallion Drive'daki eve daldılar ve Dolours'u yasadışı bir örgütün üyesi olma şüphesiyle tutukladıklarını bildirdiler. Chrissie, "kahvaltısını yapmadan buradan bir yere gitmiyor," dedi. Bu ufak tefek ama zorlu kadından gözü korkan polisler beklemeyi kabul etti ve Chrissie kızına gidip makyaj yapmasını söyledi. Dolours kafasını toplasın diye ona zaman kazandırıyordu. Dolours gitmeye hazır olduğunda Chrissie, normalde özel günler için sakladığı kürk paltosunu giydi. "Ben de onunla geliyorum," dedi.

Bir an için Dolours, IRA üyesiyim ve *annem* tutuklanırken benimle geliyor, diye düşündü ve utandı. Ancak hep beraber gittiler. Dolours, Castlereagh polis merkezinde sorgulandı. Kuralları biliyordu ve yalnızca "Söyleyecek bir şeyim yok," diye tekrarlayarak polise hiçbir bilgi vermedi. Nihayetinde, suçsuz olarak serbest bırakıldı. Dolours'un aleyhinde delil göstermek zordu; ne de olsa hâlâ iyi notları ve bunu kanıtlayabileceği yoklama kaydı olan bir öğrenciydi. Merkezden ayrılmadan önce, Chrissie polisin çekmiş olduğu sabıka fotoğrafına bakmak için durdu. "Bu bende kalabilir mi?" diye ifadesiz bir şekilde sordu. "Güzel bir fotoğraf," diye ekledi.

Provos, kaynak yaratma girişimi olarak bankaları soymaya başlamıştı. *Birçok* bankayı. 1972 yazında bir gün, üç genç rahibe Belfast'teki Allied Irish Bankası'na saldırdı. Şube tam kapanmak üzereyken rahibeler olağan

bir şekilde içeri girdiler ve silahlarını çıkardılar, sonra bankayı soymaya başladılar. Bunlar, başka bir kadın gönüllüyle beraber Price kardeşlerdi. Asıl soygundan bir ay sonra, bu üç kadın aynı bankaya yine saldırdı ve orayı tekrar soydular (Hırsızların kimlikleri asla öğrenilemedi ama kardeşlerin bir daha gelip gelmeyeceği merak konusuydu.) Başka bir zaman Dolours, bir postane aracını gasp etti; çünkü IRA, aracın çuvallar dolusu para taşıyor olduğu duyumunu almıştı.

Etraflarında gelişen tüm bu dehşete Dolours ve dostları bir macera gözüyle bakıyorlardı; düzenin bozulmuş olduğu bir toplumda, suçluları avladıkları bir hayal dünyası.

IRA'daki Dolours'un, James Brown adındaki yakın dostlarından birisi, apandisiti patladığı için hapishaneden Antrim'deki bir hastaneye götürülürken, Price kardeşler onu kurtarmak için korkusuz bir plan yapmışlardı; hastaneye baskın yapacak, oradaki polisleri etkisiz hale getirecek ve Brown'ı serbest bırakacaklardı. Kardeşlerin ordudan ya da polisten yakayı kurtarmış olmaları küçük bir mucizeydi. Belki de her karşılaştıklarında, uslu Katolik öğrenci rolünü beceriyle oynamaları şüpheleri gidermişti. Ancak yetkililer bu dönem boyunca artış gösteren şiddet seviyesinden de bayağı bıkmışlardı.

Provos'taki görevliler ilginç karakterlere sahipti. Dolours, Falls Yolu'nun dışında Cavendish Caddesi'nde büyümüş olan Joe Lynskey adında kendinden yaşça büyük bir adamla arkadaş olmuştu ve kırklarına yaklaşmış olmasına rağmen, adam hâlâ annesi, babası ve kız kardeşiyle yaşıyordu. Lynskey 1950'lerde Portglenone'da bir manastırda, sessizlik yemini etmiş ve her sabah dua etmek için şafaktan önce ayağa dikilen bir rahip olarak eğitilmişti. Fakat macerası, tarikattan ayrılıp IRA'ya katılmasıyla son bulmuştu. Lynskey ergenliğini manastırda geçirmiş, yaşına göre fazla büyümüş bir çocuk gibiydi. Daha genç olan gönüllüler onu oldukça tuhaf biri olarak görüyordu. Ona 'Mad Monk' (Deli Rahip) diyorlardı. Ancak adamın hoş gözleri ve kibar bir tavrı vardı ve Dolours ona fazlaca ilgi duymaya başlamıştı.

Dolours'un arkadaşlık ettiği başka biri de Gerry Adams adında uzun, zayıf bir genç adamdı. İşçi liderleri ve gazeteciler arasında iyi bilinen,

şehir merkezinde tavanı alçak bir bar olan Duke of York'da çalışmış, Ballymurphy'li eski bir barmendi. Price gibi, Adams da seçkin bir cumhuriyetçi aileden geliyordu. Amcalarından birisi, Dolours'un babası ile birlikte Derry Hapishanesi'nden kaçmıştı. Adams'ın, bir eylemci olarak ilk deneyimi Divis Flats'in yapımına karşı çıkan yerel bir grup ile olmuştu. Üniversiteye hiç gitmemişti ama Dolours gibi zeki, analitik düşünebilen biri ve aynı zamanda müthiş bir konuşmacıydı.

Dolors'tan birkaç yıl önce IRA'ya katılmıştı ve halihazırda Belfast liderliği yolunda hızlıca yükselmekteydi.

Price, Adams'ı çocukluktan beri az çok tanıyordu. Her ikisi de çocukken, Edentubber ya da Bodenstown'a cumhuriyetle ilgili anma törenlerine giderken bindiği otobüslerde onu ailesiyle giderken görürdü. Ancak şimdi bir meşale gibi yeniden belirmişti. Dolours onu bir kamyonun arkasında kalabalığa seslenirken ilk gördüğünde, "Gerry kim olduğunu düşünüyor da orada duruyor?" diye bağırmıştı; Adams'ın düzenbaz ve biraz da komik olduğunu düşünüyordu. "Kocaman siyah çerçeveli gözlükleri olan beceriksiz herifin teki" diye düşünürdü ve oldukça dikkat çekici bir karizması vardı. Price inanılmaz derecede girişkendi; ama Adams ile muhabbet etmekte zorluk çekiyordu. İlgisiz bir görünüme bürünüp, ondan sadece birkaç yaş büyük olmasına rağmen Dolours'tan, bir çocuk gibi şefkatle bahsediyordu. Price'ın, James Brown'ı hastaneden kaçırdığı günün sonrasında Adams, onun eyleminin güvenliği konusunda endişe duyduğunu söylemişti. "Gazetede, kadınların kılık değiştirmemiş olduğu söyleniyor," dedikten sonra, "Umarım doğru değildir," diye de sitemli bir şekilde sözlerine ekledi.

Price, gazetenin açıklamasının kesinlikle doğru olmadığını söyledi; çünkü "hokey maçına giden iki fahişe gibi" sarı peruk takmış, parlak ruj sürmüş ve cafcaflı baş örtüleri takmışlardı. Adams kendisini fazla ciddiye alıyor diye düşündü Price. Ancak Price, herkese gülüp geçebilirdi. Adams güvenlik amaçlı olarak gece kendi evinde uyumadı ve onun yerine, bazıları ev değil yerel iş yeri olan, çeşitli konaklama yerlerinin birinde kalmaya gitti. Geçenlerde, uyumak için Batı Belfast cenazecisine gitmişti. Price bu durumu gülünç bulmuştu. Bir tabutta uyuduğuna dair espri yapıyordu.

"Heyecan dolu bir andı," dedi daha sonra. "Eğlenceli olduğunu söylediğim için de utanmalıyım." Ama öyleydi. Yeni yirmi birine basmıştı. Başka bir aile, Dolours ve Marian'ın yaptıkları şeyi onaylamayabilirdi; ama Albert ve Chrissie Price'a göre kızların aile geleneğini öylece sürdürüyor olmaları mantıklıydı. Bir adamı, başkasına vurduğu için suçlayabilirken, o adama geri vurduğu için diğerini suçlayamazsın. "Provo ordusu, yönetim taraftarı bir gruba karşı barikatlar kuran insanlar tarafından oluşturuldu" diye belirtmişti Albert bir zamanlar. "Başlangıçta onlara taşlarla saldırmıştık; ama onların silahları vardı. Bizim insanlarımız gidip silahlanmak zorunda kaldılar. Orada öylece dursalar tam bir budala olmayacaklar mıydı?

Önceleri insanlarımızın av tüfekleri vardı ve sonra daha iyi silahlar edindiler. Ve sonra bizi korumaları gereken İngilizler geldiler ve evlerimizi yağmaladılar. Başka nasıl mücadele edebilirdiniz? Bu nedenle siz de gittiniz ve onları havaya uçurdunuz. Yapabileceğiniz tek şey buydu. Eğer bize saldırmamış olsalardı, muhtemelen bugün Provo ordusu diye bir şey olmayacaktı."

İngiliz askerleri öldürüldüğünde, Albert her bir askerin insan olduğunu açıkça kabul ederdi. "Ancak her biri üniformalı," diye belirtirdi. "Her biri düşman. Ve İrlandalı insanlar bunun bir savaş olduğuna inanıyor." Ölüme karşıydı ama nihayetinde bu bir var olma meselesiydi. "Eğer Birleşik Sosyalist İrlanda'yı kurarsak," diye sonuca bağlardı Albert Pirce, "Sonra belki tüm bu olanlara değmiş olacak."

Pasif direnişin anlamsızlığını göstermek istermiş gibi, Eamonn McCann ve koca bir grup barışçıl eylemci Ocak 1972'de serin bir pazar günü öğleden sonra Derry'de bir araya geldiğinde, İngiliz paraşütçü askerler gruba ateş açtılar ve bu saldırı on üç adamın ölümü ve on beşinin de yaralanmasıyla sonuçlandı. Askerler olay sonrası, ateş altında kaldıklarını ve sadece silah taşıyan göstericilere ateş açtıklarını iddia ettiler. Bu iddiaların hiç birisinin doğru olmadığı ortaya çıktı. Kanlı Pazar, daima hatırlanacağı gibi, İrlanda cumhuriyetçiliğinin canlanmasına neden olan bir olaydı. Dolours ve Marian, katliamın haberini aldıklarında Dundalk'daydılar. Haberler, onların oldukça kuvvetli bir öfke duygusuna kapılmasına neden oldu.

Şubatta göstericiler Dublin'deki İngiliz elçiliğini ateşe verdiler. Martta Londra, Kuzey İrlanda'daki istenmeyen Birlikçi Parlamento'yu askıya aldı ve Westminster'dan doğrudan yönetime başladı.

Aynı ay Dolours Price, Milan'da konuşma yapmak ve Kuzey İrlanda'da Katoliklerin bastırıldığını dünyaya duyurmak için İtalya'ya seyahat etti. "Getto sistemi" ve insan haklarının ihlali ile ilgili konuşma yaptı. "Politik görüşlerim beni adam öldürmeye yönlendirseydi, tereddütsüz bunu itiraf ederdim," diye, insanların Troubles olaylarında yaptıklarını anlatırken tipik olarak görülen, kaçamak bir cümle kullanarak, bir muhabirle konuştu. "Eğer, bize düşman olan birini öldürmem emredilseydi, zerre kadar korkmadan denileni yapardım." Orada çektirdiği bir fotoğrafta Price, yüzünü kapattığı örtüyle, tam bir kanun kaçağına benziyordu.

ST. JUDE'S WALK

McConville ailesinin Prove ve Sticky adında iki köpeği vardı. Arthur'un ölümünden sonra en büyük oğlu Robert, ailenin sorumluluğunu üstlenmeye başlamıştı ancak Mart 1972'de Robert on yedi yaşında IRA'nın resmi kolu olan Stickies'in üyesi olma şüphesiyle gözaltına alındı. Zaten hassas bir mizaca sahip olan Jean McConville, kocasının ölümüyle ağır bir depresyona girmişti. "Neredeyse pes etmişti," diye sonradan hatırladı kızı Helen. Jean yataktan çıkmak istemiyordu ve tamamen sigara ve haplara bağımlı gibi görünüyordu. Belfast'teki doktorların çoğu ya kaskatı halde hissizleşmiş olan ya da sürekli ağlayan, duygularını kontrol edemeyen hastalarına "psikiyatrik tabletler" -yatıştırıcı ve sakinleştiriciler- yazma yoluna başvuruyorlardı. Sakinleştirici kullanımı, Kuzey İrlanda'da Birleşik Krallık'ın herhangi başka bir yerinden daha fazlaydı. Başka bir dönemde, bu durum muhtemelen travma sonrası stres bozukluğu olarak tanımlanacaktı. Ancak günümüz kitaplarından biri bunun, "düşmanın kolayca tanınmadığı ve şiddetin keyfi olarak ve ayrım gözetmeksizin herkese uygulandığı bir yerde sürekli korku ile yaşamak"tan kaynaklandığı söylenen bir hastalık olduğunu belirtmiş ve "Belfast sendromu" olarak adlandırmıştı. Doktorlar çelişkili bir biçimde, bu tür kaygıya çok yatkın olan kişilerin, sürekli sokaklarda olan ve faaliyet gösteren aktif mücadeleciler değil de kapalı kapılar ardına sığınarak mahsur kalmış kadınlar ve çocuklar olduğunu öğrendi. McConville'in çocukları geceleyin, Divis Flats'te evlerinin ince duvarlarından annelerinin haykırışlarını duyuyorlardı.

Jean gittikçe her şeyden elini eteğini çekmeye başlamıştı. Bazı haftalar, yalnızca yiyecek almak için ya da hapishanedeki Robert'ı ziyaret etmek için evden çıkardı. Hareket halinde olmak sadece güvensiz hissettiriyor olabilirdi. Belfast'te öyle sinir bozucu bir hava vardı ki kendinizi tamamen güvende hissedebileceğiniz hiçbir yer yoktu. Silahlı çatışmadan kaçmak için kendinizi eve atarken bir yandan da bir bombanın patlayacağı korkusuyla kendinizi tekrar dışarı atabilirdiniz.

Ordu, Divis'te devriye geziyordu ve milisler kompleksin her yerine konuşlanmıştı. 1972 yılı Troubles olayları boyunca şiddetin tavan yaptığı zamanlardı, neredeyse beş yüz insanın hayatını kaybettiği en kanlı yıl diye adlandırılan zamanlar. Çocukların söylediğine göre Jean, birçok kez aşırı doz ilaç alarak birkaç intihar girişiminde bulunmuştu. Ve nihayetinde Jean, yerel bir akıl hastanesi olan Purdysburn'e yatırılmıştı.

Divis, özellikle geceleri daha ürkütücü oluyordu. İnsanlar ışıkların hepsini kapatıyor ve bu yüzden o kocaman binanın tamamı karanlığa bürünüyordu. McConville'nin çocuklarına göre özellikle bir gece hiç unutulmazdı. Jean hastaneden yeni dönmüştü ve dışarıda uzun süredir devam eden silahlı çatışma vardı. Sonra, ateş sesleri kesildi ve bir ses duyuldu: "Bana yardım edin!" Bir adamın sesiydi. Yerli birisi değildi.

"Lütfen Tanrım, ölmek istemiyorum." Bir askerdi. İngiliz bir asker. "Bana yardım edin!" diye bağırıyordu.

Çocukları onu izlerken, Jean McConville korkudan sinmiş oldukları yerden kalktı ve kapıya yöneldi. Dışarıyı gözetlerken askeri gördü. Önündeki koridorda yaralı halde yatıyordu. Çocuklar onun eve geri girdiğini ve askere götürmek için bir yastık aldığını gördüler. Daha sonra başını kucağına alıp bir dua mırıldanarak onu rahatlatmaya çalıştı ve sonunda onu sürükleyerek dairenin içine taşıdı. Robert hapishanedeyken, evin en büyük çocuğu olan Archie, bu işe bulaştığı için annesini azarladı. "Yalnızca belayı çağırıyorsun," dedi.

"Birisinin oğluydu," diye karşılık verdi Jean.

McConville ailesi askeri bir daha hiç görmedi ve bugün hâlâ çocuklar ona ne olduğunu bilmiyorlar. Ancak ertesi sabah evden çıktıklarında kapılarında, daha yeni yazılmış bir yazı gördüler: İngiliz hayranı.

. . .

Bu kötü niyetli bir ithamdı. Savaş zamanı Belfast'in gergin atmosferinde, yerli bir kadının İngiliz bir askerle arkadaşlık ettiğinin görülmesi tehlikeli bir durum olabilirdi. Bu tür suçlara bulaştığından şüphelenilen kadınlar eskiden, katran sürme ve tüyle kaplama gibi bir çeşit aşağılanma ritüeline maruz kalırlardı. Bir grup insan böyle kadınlara yaklaşır ve zorla

saçlarını kazır ve kafalarına sıcak ve yapışkan siyah katran sürer ve sonra bir yastık dolusu kirli tüyleri kafasından aşağı boşaltır ve bütün ahali yaptıkları rezaletin karşılığını görebilsin diye onları bir köpek gibi sokak lambasına boyunlarından zincirlerdi. Kalabalık, "Asker sevici!" diye bağırırdı. "Askerin oyuncağı!"

Birçok evli adamın, kadınlarını yalnız bırakarak uzun süre hapishanede kaldığı ve kibirli İngiliz askerlerinin etrafta devriye gezdiği bu ortamda hem evlilik hem de ideolojik konularla ilgili derinden gelen ihanet korkuları insanların içini kaplamıştı. Katran sürme ve tüyle kaplama, liderlerinin açık açık sosyal kontrolü sağlamak için gerekli olduğunu savunduğu, Provisional IRA'nın resmi bir politikası haline gelmişti. İlk birkaç vaka yerel hastanelerde görüldüğünde, şaşkına dönmüş olan tıbbi personel, binalardaki siyah katranı temizlemek için en iyi yöntemi bilen bakım ekiplerine danışmak zorunda kaldılar.

Micheal McConville, kendisi ve ailesi bu yabancı topraklarda yabancı insanlarmış gibi hissetti. Doğu Belfast'ten fazlaca Katolik oldukları için sürüldükten sonra, Batı Belfast'te aşırı Protestan oldukları için dışlandılar. Evleri yazıyla mühürlendikten sonra, tanıdıkları bir avuç yerli arkadaşları onlarla hiçbir şey yapmak istemedi. Nereye döndülerse, kendilerini düşmanla karşı karşıya buldular. Archie, Provos'un gençlik kolundan birileri tarafından kötü bir şekilde dövülmüştü ve örgüte katılmayı reddettiği için kolunu kırmışlardı. Helen ve bir arkadaşı bir grup asker tarafından taciz edilmişti. Helen daha sonraları annesine, polis binada arama yaparken silahları saklamak için geliştirdikleri bir, elden ele sistemi olan "zincir"de yer almayı reddederek komşularından uzaklaşabileceklerini önerdi; Jean eğer evde bir silahla yakalanırsa, bir diğer çocuğunu da hapishaneye göndermek zorunda kalabilirdi. Bir zaman sonra aile köpekleri Provo ve Sticky gözden kayboldu. Birisi onların tüylerini kazıyıp, ölüme terk edildikleri çöp kanalına atmıştı.

Micheal'ın astımı vardı ve Jean dairedeki gazlı ısıtma sisteminin, durumunu kötüleştirmesinden endişe duyuyordu. Taşınma talebinde bulundu ve aileye Divis Flats'in St. Jude Walk adlı bir başka bölümünde yeni bir daire verildi. Eşyalarını topladılar ve hızlıca yeni daireye taşındı-

lar. Öncekinden birazcık daha genişti, bunun dışında çok bir farkı yoktu. Noel yaklaşıyordu ama şehirde hiç bayram havası yoktu. Birçok dükkân bombalandığı için kapılarına tahta çakmış ve kapanmıştı.

Bu günlerde Jean McConville'in tek tutkusu, yerel bir sosyal kulüpte tombala oynamak için ara sıra dışarı çıkmaktı. Ne zaman bir şeyler kazansa, çocuklardan her birine yirmi peni verirdi. Ara sıra, onlardan birine bir çift ayakkabı almaya yetecek kadar parayla eve gelirdi. Ailenin yeni apartmana taşınmasından bir sonraki gece, Jean bir arkadaşıyla tombala oynamaya gitti. Ancak o gece eve gelmedi.

Gece 02.00'yi çok geçmeden birisi kapıya vurdu. Annelerinin yakınlarda bir kışlada olduğunu, McConville çocuklarına haber veren İngiliz bir askerdi. Helen koşarak kışlaya gitti ve üstü başı dağınık ve ayakkabısız, saçları dağılmış bir halde Jean'i buldu. Jean oyun salonundayken, birisinin gelip çocuklarından birine araba çarptığını ve onu hastaneye götürmek için dışarda bekliyor olduğunu söylediğini anlattı. Panik içinde salondan çıkmış ve arabaya binmişti. Ancak bu bir tuzaktı. Kapı açıldığında, onu arabadan dışarı itmişler ve kafasına bir örtü geçirmişlerdi. Harabe bir binaya götürülmüş, orada bir sandalyeye bağlanıp, dövülmüş ve sorgulanmış olduğunu söyledi. Serbest bırakıldıktan sonra, birkaç asker tükenmiş bir halde sokakta başı boş gezinirken bulmuş ve onu kışlaya getirmişti.

Jean onu kaçıranın kim olduğunu söyleyemezdi ya da söylemeyecekti. Helen ne tür sorular sorulduğunu merak ettiğinde Jean, ilgisiz bir tavırla cevap verdi. "Bir sürü saçmalık," dedi. "Hiç bilmediğim şeyler." Jean o gece uyuyamadı. Bunun yerine, morarmış yüzü ve gözleriyle tüm gece öylece oturdu ve sürekli birbiri ardına sigara yaktı. Helen'e, Arthur'u özlediğini söyledi.

Çocuklar daha sonra, ertesi akşam Jean'in Helen'i akşam yemeği için balık ve kızarmış patates alması için gönderdiğini hatırlayacaklardı. Jean önceki gece yemiş olduğu dayağın acısını dindirmek için küveti doldurmuştu. Helen dışarı çıkarken, "Gizli gizli sigara içmek için sakın durma," demişti.

Helen, Divis'in labirent gibi yollarından geçip akşam yemeğinin siparişini verdiği ve hazırlanması için beklediği yerel bir dükkâna gitti. Yemek hazır olduğunda ödemeyi yaptı, yağ bulaşmış paketi aldı ve eve doğru yürümeye başladı. Helen komplekse girdiğinde, garip bir şey sezdi. İnsanlar dairelerinin dışında, balkonlarda oyalanıyorlardı. Bu, genelde apartman sakinlerinin yazın yaptığı bir şeydi. Divis'te çocukların balkonlarda top oynayabileceği ve anne babaların ılık akşamlarda kapı aralıklarına yaslanıp, sigara içip dedikodu yaparak vakit geçirebileceği az da olsa dinlenme yeri vardı. Ama aralıkta değil. Helen yeni daireye yaklaştıkça dışarda toplanmış insanları gördü ve birden koşmaya başladı.

12 HAYDUT

Varna Gap olarak bilinen küçük apartmanın karşısında, Leeson Caddesi'nde boş bir ev vardı. Bu şekilde terk edilmiş mülkiyetler Belfast'in doğasını oluşturuyordu; yanmış, tahrip edilmiş ya da terk edilmiş, kapıları ve pencereleri tahtalarla kapatılmış. Orada yaşayan insanlar öylece kaçmış ve bir daha geri dönmemişlerdi. Boş evin karşısındaki caddede, Brenden Hughes, D Bölüğü'nden birkaç arkadaşıyla öylece duruyordu. 2 Eylül 1972, Cumartesi günüydü.

Hughes kafasını kaldırdığında, uzaktan gelen yeşil bir kamyonetin Leeson Caddesi boyunca yaklaşmakta olduğunu gördü. Kamyoneti yakından izledi, onu rahatsız eden bir şey vardı. Genellikle yanında bir silah taşırdı; ancak o sabah bir arkadaşı, araba çalarken kullanmak amacıyla onu ödünç almıştı. Bu nedenle Hughes silahsız kalmıştı. Kamyonet tam yanından geçmişti, sürücüyü bir an için görebileceği kadar yakınından. Bir adamdı. Tanıdık birisi değildi. Endişeli görünüyordu. Ancak kamyonet McDonnell Caddesi'nden aşağı, Grosvenor Yolu'na doğru ilerlemeye devam ediyordu. Hughes, onu gözden kaybolana kadar izledi. Güvende olmak için adamlarından birini silah alması için gönderdi.

Hughes yirmi dördünde, kalın kaşları ve dağınık siyah saçlarıyla ufak tefek ama güçlü ve uyanık bir adamdı. Batı Belfast'in bir bölümünden sorumlu olan Provisional IRA'nın D Bölüğü'nün komutan subayıydı. OC (Officer Commanding), bu durum onu sadece yönetim taraftarı milislerin, polisin ve İngiliz Ordusu'nun değil Stickies'in (Official IRA) de hedefi haline getiriyordu. On sekiz ay önce, D Bölüğü'nün ondan önceki komutanı olan, Hughes'ın kuzeni Charlie, Officials tarafından vurularak öldürülmüştü. Hughes, IRA'nın deyimiyle "kaçak"tı. Birçok silahlı örgütün hedefinde olan bir adam olarak, yeraltında yaşıyordu. Kırsal alanlarda yıllarca saklanabilirdiniz; ama herkesin birbirini tanıdığı Belfast'te altı ay dayanabilirseniz şanlısınız. Birisi eninde sonunda sizi bulacaktır.

Hughes Provos'a, 1970'lerin başlarında katılmıştı. Başlangıçta kuzeni Charlie aracılığıyla dahil olmuş ama kısa zamanda zeki ve azimli bir asker olarak kendini kanıtlamıştı. Hughes art arda iki gece nadiren aynı yatakta

uyur, sürekli evden eve yer değiştirirdi. D Bölüğü'nün bölgesi Grosvenor Yolu, Pound Loney alanı ve Falls Yolu'nu kapsıyordu ki bu bölge, çatışmanın en yoğun olduğu alandı. Başlangıçta, bölüğün sadece on iki üyesi vardı ve Köpekler (The Dogs) ya da 12 Haydut (The Dirty Dozen) olarak biliniyorlardı. Hughes, ona genç yaşta babası tarafından aşılanmış olan; insanlara bir şey yaptırmak istiyorsan, sen de onlarla yapacaksın, felsefesine inanıyordu. Bu nedenle, operasyonlara sadece adamlarını göndermiyor, vazifelerde bizzat kendisi de yer alıyordu. Dolours Price IRA'ya katıldığında ilk kez Hughes'la karşılaşmış ve büyülenmişti. "Aynı anda yüzlerce yerdeymiş gibi görünüyordu," diye hatırladı ve ekledi, "Uyuduğunu sanmıyorum." Çelimsiz olmasına rağmen "koca bir adam" gibi kendine hayran bırakmıştı. Kendisinin yapmayacağı hiçbir şeyi gönüllülerden istemiyor olması hem o hem de diğerleri için çok anlamlıydı.

D Bölüğü şaşırtıcı derecede çok operasyon yapıyordu, genelde günde dört ya da beş kadar. Sabahları bir banka soyacak, öğleden sonraları arabayla caddelerde sinsice gezinip, şehir eşkıyaları gibi etrafta vuracak bir İngiliz askeri arayarak "ava" çıkacak, akşam yemeğinden önce gizli tuzaklara bombalar kuracak ve sonra gece bir ya da iki silahlı mücadelede yer alacaktınız. Zorlu, tehlikeli günlerdi ve Hughes operasyondan operasyona koşuyordu. Bankaları soyuyor, postaneleri soyuyor, trenleri soyuyor, bombalar koyuyor, askerleri vuruyorlardı. Hughes'a göre, inanılmaz bir macera gibiydi. Diğer insanlar hazırlanıp işe gitmekle ilgili ne düşünüyorsa, Hughes de gidip silahlı mücadelelere katılmakla ilgili aynı şeyleri hissediyordu. Operasyonlarda bir hızlanma, silahlı mücadeleyi körükleyen ve devam ettiren, dur durak bilmeyen bir artış olduğu gerçeği hoşuna gidiyordu. Çünkü her başarılı operasyon davaya yeni destekçilerin katılmasını sağlıyordu. IRA'daki Hughes'ın arkadaşlarından birisinin deyimiyle, "İyi operasyonlar, en çok asker toplayan çavuştu."

Genç gerilla komutanı Brendan Hughes efsanesi, Belfast'in her yerine yayıldığı için İngilizler onu yakalamakta kararlıydı. Ancak bir sorun vardı, onun nasıl göründüğünü bilmiyorlardı. Hughes'ın babası oğlunun bulunduğu her bir aile fotoğrafını, onun kimliğini saptamak için kullanabileceklerini bildiğinden, yok etmişti.

Askerler ondan görünüşü nedeniyle "Darkie" ya da "The Dark" olarak bahsediyorlardı ve bu isim, muharebe meydanlarında saplanıp kalmış bir lakap olmuştu. Fakat İngilizler onun yüzünün neye benzediğini bilmiyorlardı ve birçok kez Hughes, sadece kabarık saçlı bir Belfast delikanlısı olarak askerlerin siperlerinin yanından geçip gitmişti. Onu gördükten sonra, dönüp ikinci kez bakmıyorlardı.

Askerler babasının evine gitmiş ve Hughes'ı aramak için adamı yatağından kaldırmışlardı. Hughes, bir keresinde babasını sorgulamak için sürükleyerek götürdüklerini, iki gün süren sorgulama sonrasında da yaşlı adamın eve yalınayak yürümek zorunda kaldığını öğrendiğinde sinirlenmişti. Askerler babasına, Brendan'ı tutuklamak için aramadıklarını söylemişlerdi; niyetleri onu öldürmekti.

Bu öylesine bir tehdit değildi. Geçen sene, nisan ayında bir gün, İngiliz birlikleri tarafından yolu kesildiğinde, "Koca Joe" lakaplı Official IRA lideri McCann silahsız olarak yürüyordu. Kaçmaya çalıştı, ancak vuruldu. McCann tanınmamak için saçını boyamış olmasına rağmen onu tanıdılar. İlk ateş ettiklerinde yalnızca yaralanmıştı ve yalpalayarak uzaklaşmaya çalışmıştı. Ancak ambulans çağırmak yerine askerler işini bitirmek için yaylım ateşi açtılar. Ceplerini arayınca, silah olarak tanımlanabilecek makul bir şey bulamadılar; sadece birkaç madeni para ve bir tane saç tarağı.

Kamyonet tekrar göründüğünde, Hughes'ın adamı henüz silahla birlikte geri dönmemişti. Beş dakika geçmişti ancak işte yine oradaydı. Aynı kamyonet. Aynı sürücü. Hughes gergindi; ama kamyonet yine yanından geçti gitti. Yaklaşık yirmi metre kadar ilerlemeye devam etti. Sonra stop lambası yandı. Hughes izlerken, arka kapılar açıldı ve aniden birkaç adam dışarı çıktı. Eşofmanlar ve spor ayakkabılarıyla sivillere benziyorlardı. Ancak adamlardan birinin her iki elinde de tabanca vardı, diğer ikisininde de tüfek. Hughes koşmak için geriye döndüğünde üçü de ateş etmeye başladılar. Hughes hızla koşarken ve adamlar onu yakalamaya çalışırken, kurşunlar yanından vınlayıp geçiyor ve harabe evlerin duvarlarına çarpıyordu. Cyprus Caddesi'ne doğru süratle koştu, adamlar hâlâ ateş ediyor ve Hughes'ın gerisinde kaldırımı vuruyorlardı. Hughes, kertenkele gibi zikzak çizerek, daracık caddelere doğru ilerlemeye başladı.

Bu sokakları, gizli geçitleri, tırmanarak geçebileceği çitleri biliyordu. Her bir boş evi ve çamaşır ipini biliyordu. Bir balığın denizde yüzmesi gibi gerilla savaşçısının insanlar arasında nasıl yüzmesi gerektiğine dair Hughes'ın beğendiği Mao'nun bir sözü vardı.

Batı Belfast onun deniziydi. Yerli halkın kestirme yol ya da saklanma yeri olarak evlerinin kullanılmasına izin verdiği ve Hughes gibi genç milislere yardım ettiği gayri resmi bir sistem vardı. Hughes, arka taraftaki bir çite tırmanırken, bir kapı ansızın onun içeri girebileceği kadar açılır ve sonra hemen hızlıca onun arkasından kapanırdı. Oturanların bazıları Provos tarafından tehdit edilmişti ve diğerleri dayanışma bilinciyle isteyerek onlara yardım ederken, işbirliği yapmak dışında bir seçenekleri kalmamıştı. Operasyonların birinde herhangi bir mal mülk zarar gördüğünde, aileye tazminat ödeniyordu. Hughes, deniz olmadan balığın yaşayamayacağını bildiğinden, halkla ilişkilerini ilerletmişti. Cyprus Caddesi'nde yaşayan Maguire "Ağa" diye bilinen oralı hasta bir adam vardı, caddelerin ateşler, polis baskınları ve arbedeyle dolu olduğu çatışmanın en kızgın anlarında, orada yaşayanlar sık sık Brendan Hughes'ı, Maguire'i büyük boy bir bira içsin diye sırtında birkaç kapı öteye bir meyhaneye taşırken ve kısa bir süre sonra onu tekrar evine götürürken görürlerdi. Bir keresinde Lower Falls'ta Hughes, bir İngiliz askerin tüfeğinin görüş alanına girmişti. Yaşlı bir kadın gizli bir kapıdan çıkıp kendini silahın önüne attığında, asker eli tetikte, Hughes'ı vurmaya hazırdı, sonra kadın o akşam onun mahallesinde kimsenin vurulmayacağını söyledi. Asker kendine geldiğinde Hughes gitmişti.

Peşindekiler hâlâ ardından çılgınca ateş ederek gelirken Hughes, Sultan Caddesi'ne saptı. Aklında belirli bir yer vardı; Sultan'da bir çağrı evi. Çağrı evleri genellikle sıradan ailelerin bulunduğu, gizli saklı Provos tesisi olarak kullanılan sıradan evlerdi. Aynı ahşap kapıları olan kiremitten yapılmış, birbirinin aynısı evlerle dolu bir sokakta, belirli bir kapının ardında güvenli bir ev, bekleme odası ya da değiş tokuş işerinin yapıldığı yer olarak kullanılabilen gizli bir sığınak vardı. Bu evlerde yaşayan aileler yetkililerin şüphesini çekmiyordu. Kaçarak geçirdiğiniz zorlu bir günün sonunda bitkin bir halde gece yarısından sonra çıkagelirdiniz ve onlar

uyuyan çocuklarını yataklarından kaldırıp dinlenmeniz için size paha biçilmez bir gece sunabilirlerdi.

Sultan'ın köşesinde, bir fırıncı kamyoneti ekmek dağıtıyordu ve Hughes yanından koşup geçerken, arkasındaki adamlar kamyoneti delik deşik eden ve pencerelerini parçalayan kurşunları yağmur gibi yağdırıyorlardı. Sultan Caddesi boyunca son sürat koşarak, kurşunlardan biri ona isabet etmeden eve ulaşmak için çaresiz dayanmaya çalışıyordu. Diğer kullanımlarına ek olarak bir ev, bazen silah deposu işlevi de görebilirdi.

Hughes, İngiliz Ordusu'nda, Falls bölgesinin sokaklarında çok hızlı koşma ve onların gelişmiş silahlarına karşılık İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir 45'likle çarpışma özelliğiyle biliniyordu. Askerler, daha sonra birinin ifade ettiği gibi, "böyle seçkin bir askeri birimle sadece bir tabanca ile çarpışan bu ufak tefek herife karşı kindar bir hayranlık" beslemişti. Ancak Hughes mücadeleye devam edecekse daha ağır silahlara ihtiyacı olduğunu fark etmişti. Bir gün, tanıdığı bir denizci Amerika seyahatinden Armalite tüfek (temizlemesi, kullanımı, saklaması kolay olan yarı otomatik güçlü, hassas ve hafif bir silah) kataloğu getirmişti. Hughes bu silaha âşık olmuştu. Provos'u, korkusuz bir plan uygulayarak Armalite ithal etmeye ikna etmişti. Cunard Lines, varlıklı yolcuların Atlantik üzerinden Southampton ve New York arasında seyahat etmesini sağlayacak lüks bir yolcu gemisi olan *Kraliçe Elizabeth II*'yi son zamanlarda suya indirmişti. Gemide çoğu İrlandalı olan binlerce mürettebat çalışıyordu. Onlardan bazıları Brendan Hughes için çalışmak zorunda kalmıştı. Hughes, İngiliz bir kraliçenin adını alan bir gemiyi IRA için silah kaçırmak amacıyla kullanmıştı. Silahlar ulaştığında, Batı Belfast duvarlarındaki yeni yazılar oyunun değiştiğini müjdeliyordu: Tanrı katolikleri yarattı; ama armalite onları eşit kıldı.*

Hughes evi neredeyse geçip gidecek kadar hızlı koşuyordu ve aniden durup açık kapıdan sıvışmak için sendelediğinde, o kadar çok hız kazanmıştı ki kapı yerine ön pencereye çarparak içeri girdi. Odada takla attı, duruşunu düzeltti ve eline bir Armalite aldı. Sonra dışarı çıktı, peşindekileri, eve doğru hızla gelirken gördü ve Armalite'i onların üzerinde

* Kitapta "god made the catholics, but the armalite made them equal" şekliyle verilmiştir.

denedi, ateş etmeye başladı. Adamlar önce korunmaya çalıştılar, sonra karşılık vermeye başladılar. Daha sonra, nerden geldiği belli olmayan iki adet Saracen zırhlı araç, yolun aşağısına doğru hızla gelmeye başladı. Aniden durdular ve adamlar birden gözden kayboldu. Hughes nefes nefese, biraz önce neler olduğunu anlamaya çalışarak orada durdu. Silahlı adamlar siviller gibi giyinmişlerdi. Ama İngiliz Ordusu'nun aracına binip kaçmışlardı. Sivil değildiler, İngiliz Ordusu'ndandılar. Birden Hughes aşağı baktı ve kanamasının olduğunu fark etti.

• • •

Hughes, Batı Belfast'in çoğunlukla Protestan bir bölgesinde, Protestanların arasında büyümüştü. 1950'lerde çocukken, arkadaşlarının çoğu Protestandı. Hughes, evinin önünden geçerken hep tüküren ve o sabah kendisini papanın sidiğiyle kutsayıp kutsamadığını soran, cadde üzerinde yaşayan eski bir hanımefendi vardı. Fakat çoğu zaman çevresindeki Protestanlarla huzur içinde yaşamıştı. Bir duvar örme ustası olan Kevin adındaki babasını terk edip altı çocuğun bakımıyla yalnız bırakan annesi kanserden öldüğünde, henüz on yaşında bile değildi. Kevin asla tekrar evlenmedi. Brendan'ın erkek kardeşlerinden ikisi iş aramak için Avustralya'ya gitti ve o, babasının, küçük kardeşlerini büyütmesine yardım etme görevini üstlendi. Kevin işe giderdi ve Brendan evde çocuklarla ilgilenirdi. Babası onu, en çok övdüğü zamanlarda bile, mütevazı bir deyimle, "güvenebileceğiniz bir çocuk," diye anlatırdı.

1967'de Hughes İngiliz Ticari Filosuna katılmış ve denize açılmıştı. Irkçılığın dehşetlerine yakından şahit olduğu, Orta Doğu ve Güney Afrika'ya seyahat etmişti. İki yıl sonra döndüğünde, Belfast'te şiddet olayları patlak vermişti. Her ne kadar bundan asla bahsetmemiş olsa da Brendan'ın babası gençliğinde bir IRA üyesiydi. O zamanlardan kalma Kevin'in arkadaşlarından birisi, Provos'un kurulmasında rol almış ünlü radikal milis Billy McKee'ydi ve Brendan, McKee'ye efsanevi bir vatansever ve tetikçi olarak büyük saygı duyarak yetiştirilmişti. Aile, pazar sabahları ayine giderken, McDonnell Caddesi'ndeki McKee'nin evinin oradan geçerdi ve Brendan orada saygıdan diz çökmesi gerektiğini hissederdi. Bir

keresinde, bir cenaze sonrası çay hazırlanmakta olan odada McKee'yi, birkaç kişiyle konuşurken görmüştü. Brendan kasten hafifçe ona çarpmış ve belindeki 45'lik tabancanın sertliğini hissetmişti. Merakına engel olamayan Brendan, silahı görebilir miyim, diye sormuştu ve McKee de onu göstermişti.

Brendan Hughes ticari filoya katılmak için gittiğinde babası garip bir ricada bulunmuştu: "Asla dövme yaptırma." Denizcilerin vücutlarına dövme yaptırmaları bilindik bir şeydi ve Avrupa ve Uzak Doğu'da kendisini çeşitli dövme salonlarında, arkadaşlarını iğneye teslim olmuş halde beklerken bulmuştu. Ancak babasının isteğine saygı duymuştu. Kevin, dövmenin "tanınabilir bir iz" olmasıyla ilgili belirli belirsiz bir öneri dışında yaptığı uyarıyla ilgili net bir açıklama yapmamıştı. Fakat yıllar sonra Brendan, babasının onun izleyeceği yolla ilgili önsezilerinin olup olmadığını merak ederek o anın üzerine düşünecekti.

Sultan Caddesi'ndeki evde çok kan kaybediyordu. Ancak vurulduğu için değil. Ön cama çarparak içeri girdiğinde, kırılan camlar biledeğindeki atardamarı kesmişti. Ev artık açık edilmişti, orada kalmak güvenli olmazdı. Bu nedenle birçok arkadaşı Hughes'ı kaldırım boyunca iki adım uzaklıkta başka bir eve aceleyle taşımışlardı. Acilen tıbbi müdahaleye ihtiyacı vardı; ama onu hastaneye götürmek söz konusu olamazdı. Ordu onu infaz etmesi için adamlarını göndermişti ve onu bir tıbbi tesiste gözetebilecek herhangi bir koruma politikası yoktu. Diğer seçenek, bir doktor bulup Hughes'a getirmekti; ama bu da başka bir zorluk çıkaracaktı. Onu öldürmeye çalışan adamlar gözden kaybolmuştu ama zırhlılar hâlâ şüphesiz onu arayarak mahallede devriye geziyordu. Hughes, kalbinin her atışında kolundan dışarı kan fışkıran yaralı bir hayvan gibi evde kısılıp kalmıştı.

Yarım saat geçmişti. Durum ümitsiz görünüyordu. Sonra Gerry Adams bir doktorla birlikte geldi. Adams, Brendan Hughes'ın en iyi arkadaşlarından biriydi. İki yaz öncesi, 1970 isyanları boyunca, Adams isyancıları yönetirken karşılaşmışlardı. Hughes, Adams'ın kendisinin taş ya da molotof kokteyli attığını hatırlamıyordu; ama diğerlerini organize etmekte çok başarılıydı. Hughes'ın düşüncesine göre, Adams'ın görevi buydu. Hughes daha çok taktikçiyken o, Provos'un "ana strateji uzmanı"ydı.

Korkusuz ve kurnaz olan Hughes herhangi bir operasyonu yönetebilirdi; ama Adams daha çok, geniş politik çerçeveyi ve çatışmanın değişen hareketliliğini algılama becerisine sahipti. Savaş hattında geride duran bir komutan gibi, Adams'ın kendisinin doğrudan şiddetten uzak durması gerektiği biliniyordu.

Eğer mahalleye Armalite yüklü bir araç konvoyu gelirse Hughes, silahlar neredeyse orada olmaya meyilliyken Adams, "gözcü" araçta -silahların olmadığı- yer alırdı. Dolours Price, Hughes'ı asla silahsız ve Adams'ı da asla bir silahla görmediği konusunda şaka yapmayı severdi. Adams'a göre Hughes, daima her şeyin çok fazla ortasındaydı. Sokaktaki gençler arasında, "muazzam bir takipçi kitlesi" vardı, diye daha sonra gözlemledi Adams ve Hughes, "içgüdüsel olarak doğru şeyleri yaparak uzun vadede politik anlamda açık açık söylenemeyen şeyleri telafi etti," diye ekledi.

Bu gözlemle ilgili az da olsa kibirli bir şey varsa, aşağı yukarı Hughes'ın mücadelede kendisi için biçtiği role uygundu. Kendisini bir politikacı olarak değil, bir asker olarak görüyordu. Bir sosyalist olduğunu düşünüyordu ama ideolojinin etkisinde yitip gitmemişti. Kendisini ayrıca bir Katolik olarak da görüyordu ama Hughes için ayine gitmek bir külfetken, Adams her gece duasını eder ve İncil okurdu. Hughes bazen Adams'a olan saygısını şöyle ifade ederdi; eğer Adams yarının pazartesi olduğunu bile bile yarın pazar diyorsa, onun durup iki kez düşünmesi için yeterliydi. Brendan'ın küçük kardeşi Terry, Brendan'ın gerçek ailesinin IRA ve gerçek kardeşinin de Garry Adams olduğunu belirtmişti.

Adams'ın çağırdığı doktor yerli bir kalp cerrahıydı. Fakat aceleyle gelmiş olduğu için, yanında hiçbir malzemesi yoktu. Bu yüzden, birisi iğne, iplik ve bir cımbız getirdi ve cerrah birçok damarın birleşme noktasını körü körüne yakalamak için cımbızı Hughes'ın kolundaki yaraya batırdı. Sonunda cımbızın ucuyla tutarak, orayı dikkatlice dikebilmek için damarı dışarı çekti. Bu zor süreç anestezisiz, yavaş yavaş gerçekleşti; ama ordu sokaklarda devriye gezip onu ararken Hughes çığlık bile atamadı. Doktor işini yaparken bir an, bir zırhlı tam evin önünde durdu ve gürleyen motoruyla orada oyalanırken, herkes, tüfekli adamların her an kapıyı kırıp içeri girip girmeyeceğini merak ederek, donmuş bir halde öylece bekledi.

Adams'ın kişisel olarak oraya gelmesi Hughes için çok anlam ifade ediyordu; çünkü bunu yapması çok riskliydi. RUC'un Özel Harekât Şubesi'ne göre Adams, Provisionals'ın Ballymurphy bölgesi biriminin kumandanıydı ve daha sonra Belfast Birliği'ni komuta eden subay olmuştu. Adams, şehirdeki en yüksek IRA militanıydı. Mimlenmiş bir adamdı ve yetkililerce Hughes'tan bile çok aranıyordu.

Ancak Adams, Hughes'a derin bir sadakatla bağlanmıştı. Aralarındaki samimi ilişkiye ek olarak, Hughes'ın, "kanundan kaçarken" şehirden kaçıp kırsal bölgelere çekilmek ya da sınırı geçip Cumhuriyet'e gitmek yerine, Belfast'in sokaklarında kalması Adams için önemliydi. Tam sınır ötesinde, saklanmak isteyen cumhuriyetçiler için bir çeşit Dodge şehri olan Dundalk'a kaçabilirdi; orada sarhoş olup meyhanelerde zaman geçirebilirdi. Bunun yerine Hughes, D Bölüğü'ndeki sadık askerlerine yakın olmak için şehirde kaldı ve operasyonların hummalı gidişatına asla dur demedi. "Yerel halk onun burada olduğunu bilirdi," diye belirtti Adams. "Ve onların istediği şey de buydu."

Adams o gün Hughes'ın hayatını kurtardı ve Hughes bunu asla unutmayacaktı. Başkasını gönderebilirdi ama kendisi gelmişti. Hughes'ın dikişi atıldıktan ve doktor gittikten sonra Adams, arkadaşlarına Belfast dışına çıkmalarını ve bir süre gizlenmelerini emretti. Açıkça suikast girişiminde bulunmuşlardı, onu tekrar öldürmek isteyecekleri kesindi. Hughes şehirden ayrılmak istemiyordu; ama Adams ısrar etmişti. Bu yüzden Hughes, Dundalk'a gitti ve bir pansiyonda oda kiraladı. Dinlenme ve rahatlama* düşkünü birisi değildi. Belfast'e dönme konusunda istekli, hatta sabırsızdı. Sonunda, yalnızca bir hafta orada kaldı. O günlerdeki olayların hızını düşününce o bir hafta Hughes'a sonsuz gibi gelmişti.

. . .

Silahlı adamlar yeşil kamyonetten ilk indiklerinde, Hughes'ın önünde durduğu yerin karşısındaki boş binada bir şeyler hareket etmişti.

* Kitapta R&R olarak verilmiştir.

Tuğlaların kısmen yıkılmamış olduğu ön cephenin ardında, bir grup İngiliz askeri geceyi orada geçirmişti. Kendi amaçları uğruna yerel mülkleri kullanan tek grup milisler değildi. D Bölüğü'nün bölge merkezinde, terk edilmiş evler gizli gözlem noktaları olarak kullanılıyordu.

İngiliz ordusunun gizli kayıtlarında, bu rezil görevin kısa açıklaması mevcuttu. Gizliliği kaldırılan ve herkese duyurulan, ordu tarafından hazırlanmış bir rapor, sivil kıyafetli askerlerin dahil oldukları şeyin, resmi kayıtlara göre planlı bir suikast girişimi olarak değil, "kaçırma girişimi" olarak tanımlanacağını bildirmişti. Gizli gözleme noktalarından, askerler Brendan Hughes ve görev arkadaşlarını tam da kendi bölgelerinin içinden gözetliyorlardı. Bu kez onu yakalamayı ya da öldürmeyi başaramamışlardı. Ancak artık nasıl göründüğünü biliyorlardı.

GENÇ KOMUTAN

Dolours Price ve Gerry Adams gibi Frank Kitson da geleneklerine bağlı bir ailede doğmuştu. Babası Kraliyet Donanması'nda bir amiraldi. Kardeşi de donanmada görevliydi. Büyükbabası Hindistan Ordusu'nda görev almıştı. Kitson, İngiliz Ordusu'nun Tüfek Tugayı'na katılmıştı ve sonunda bir albayın kızıyla evlenmişti. Ancak on sekizinde bir asker olduğunda, bu göreve çok geç başlamış gibi hissetmişti. Yıl 1945'ti ve mücadele sona erdiği için yapılacak tek şey savaş sonrası durumu denetlemekti; Kitson bunun için Almanya'ya gönderilmişti. Başka bir Dünya Savaşı olması çok muhtemel gibi görünmüyordu, bu yüzden Kitson hayatını soylu bir subay olarak yaşayarak -operaya giderek, at sürerek, balık tutarak- ve önemini yitirebileceğine dair, kafasındaki sesleri bastırmaya çalışarak zaman geçiriyordu.

1953'te, o zamanlar hâlâ İngiliz kolonisi olan Kenya'ya, Mau Mau olarak bilinen zorlu bir isyancı grubun çıkardığı ayaklanmanın bastırılmasına yardım etmek için gönderilmişti. Bu görev için eşyalarını toplarken Kitson'ın en büyük korkusu, Kenya'ya vardığında, "koloni krizi"nin, (öyle adlandırılıyordu) sonlanmış olması ve hiçbir çarpışmaya şahit olmadan tekrar eve dönmek zorunda kalacak olmasıydı.

Endişelenmesine gerek yoktu. Kenya'ya gittiğinde, "oyun" diye adlandırdığı bu duruma hemen ısınmıştı. Düzenli birisiydi, bu yüzden küçük bir kâğıt parçasına amacını yazmıştı: "Güvenlik Güçleri'ne Mau Mau'yu yok etmek için gerekli bilgiyi vermek." Kâğıdı yatağının kenarında duran İncil'in içine sıkıştırdı.

Kitson, keskin bakışları ve çıkık çenesiyle kısa boylu ve gürbüz biriydi. Tören meydanındaymışçasına baston yutmuş gibi dimdik yürürdü ve yürüdükçe kollarını sallardı. Bu yürüyüşün onu, olduğundan daha büyük bir adam gibi gösterdiğine inanırdı. Siperli ve püsküllü kepinin altında kalan saçları zamanla dökülmüştü ve yıllar geçtikçe nadiren şapkasız fotoğraf çekinir olmuştu. Sesi, hafifçe genizden gelirdi ve sporcu ağzına yat-

kın bir konuşma şekli vardı. İnsanları, "oyun dışı" gibi tabirlerle tanımlar ve konuşmasını benzer diğer deyimlerle süslerdi.

Gevezelikten hoşlanmadığıyla bilinirdi. Kitson'la ilgili orduda ağızdan ağıza dolaşan bir hikâye (kesinlikle doğruluğu şüpheliydi ama yine de durumu açıklayıcıydı), Kitson'un arkadaşlarından birinin karısının kendisini, onun yanına oturtulmuş olarak bulduğu ve kadının, onun ağzından "en az yarım düzine kelime" alabileceğine dair bir arkadaşıyla iddiaya girdiğini söylediği bir akşam yemeğiyle ilgiliydi.

"Kaybettin," dedi Kitson ve tüm akşam başka hiçbir şey söylemedi.

Kenya'da kendisini tamamen yeni bir çevrede buldu: ormanlık. Gece görevine gitmeden önce, ellerine ve yüzüne siyah kamuflaj boyası sürer ve tamamen gizlenmek için kafasına Afrika'ya özgü eski bir hasır şapka geçirirdi. Bu şekilde "siyaha boyanarak", uzaktan zayıf ışıkta bir yerli zannedilebileceğini düşünüyordu. Kipling'in hikâyelerinden bir karakter gibi Kitson, gizemli Mau Mau'yu ararken çalıların arasına dalıverirdi. Yoğun çalıların arasında dolaşırken, böylesine yabancı bir çevreye nasıl bu kadar çabuk adapte olabildiği düşüncesiyle hayrete düşerdi. Kenya'yla ilgili anılarında, şöyle yazmıştı: "Her şey ilk birkaç dakika çok yabancı gelmişti, kısa bir süre sonra normal hayat garip görünmeye başladı."

Bir gün Kitson, baştan ayağa beyaz iplerle sarılmış bir grup Kenyalıya rastladı. Gözleri, burunları ve ağızlarının çevresindeki kumaşların kesildiği ince aralıklar dışında, yüzleri tamamen kapalıydı. Kitson bu garip adamların kim olduklarını araştırdığında, onların isyancı arkadaşlarına ihanet etmeyi ve İngiliz Ordusu'yla çalışmayı kabul etmiş Mau Mau adamları olduğunu öğrendi. İplerle gizlenmiş kimlikleri sayesinde şüpheli grubu gözleyebilir ve İngiliz denetimcilere kimin kim olduğunu söyleyebilirlerdi.

Bu Kitson için bir aydınlanma anıydı, bir dönüm noktası; çünkü ona, ansızın idrak ettiği, oldukça etkili bir silaha dönüşebilecek "karşı çete" fikrini vermişti. Ayaklanmayla mücadele ederken, Kitson nitelikli zekânın temel olduğunun farkına varmıştı ve bu zekâyı elde etmenin bir yolu, isyanın bazı üyelerini taraf değiştirmeleri konusunda ayartmaktı. Birisinin, bir isyancıyı görev arkadaşlarına ihanet etmek konusunda

ikna etmesi için hangi yolu kullanabileceğine dair düşünmeye başlamıştı. Açıkçası, güven temel unsurdu; çünkü düşmana yardım etmeyi kabul ederek, herhangi muhtemel kaynak, hayatını bilfiil düşmanın ellerine bırakmış olurdu.

Fakat güven, geliştirilebilen bir bağdı. Kitson, ajanı olarak çalışacak yeni adamı ararken, onu kendisiyle devriyeye götürecekti. Çalılıkların derinlerindeyken, Kitson kendi tüfeğini adama teslim edecek ve sadece bir bıçakla kalacaktı. Bu riskli bir hareketti; ancak Kitson gizli ajanına silah vermesinin, "onun kesinlikle takımdan biri olduğunun" mesajını verdiğine inanıyordu.

İngilizler nihayetinde isyanı bastırdı; ama şok edici rakamlarda insan kaybıyla. Hiç kimse tam olarak kaç Kenyalının katledildiğini bilmiyordu; ama sayı yüzbinlere ulaşmış olabilirdi. Çoğu toplama kampına alınan, yaklaşık 1,5 milyon insan tutuklanmıştı. Mau Mau şüphelileri, sorgulama esnasında; elektrik şoku, sigara yanıkları ve korkunç şekillerde cinsel işkenceye maruz kalmışlardı. Bu acımasız harekât 1963'te Kenya'dan İngilizlerin geri çekilmesinin önünü alamamıştı. Yine de Londra'ya döndüklerinde, Mau Mau'ya karşı yürüttükleri operasyon büyük bir başarı olarak kutlanmıştı. Kitson, cesareti için, "Kenya'da gösterdiği kahramanca ve üstün hizmetler için" 1955'te askeri nişanla ödüllendirildi. "Belki de şansımın yaver gitmesinin nedeni, komutanlarımızın bazılarından daha çok, bir terörist gibi düşünmüş olmamdan kaynaklı olabilir mi diye merak ediyorum," diye sonradan düşüncelere dalmıştı. "Afrikalıların zihniyetinin ne kadar çok etkisinde kaldığımı merak ediyordum. Duygusuzlaşıyor muydum, zalim ve hain -onların çok hoş olmayan bazı karakterlerinden bahsetmek gerekirse- birine mi dönüşüyordum?"

Kitson kendisi için doğru uğraşı bulmuştu. Savaşacak başka dünya savaşları olmayabilirdi ama birçok koloni ayaklanması vardı.

1957'de, Johore ormanlarında komünist gerillalarla mücadele ettiği Malaya'ya gitti ve ikinci askeri nişanla ödüllendirildi. Oradan, çöldeki bir isyanla uğraşması için Maskat, Umman'a gönderildi. Daha sonra, Yunanlarla Kıbrıslı Türklerin savaştığı Kıbrıs'ta, kendisine verilmiş olan iki görevi tamamladı ve sonunda kendi taburunun yönetiminde görevlendirildi.

1969'da Kitson, Oxford Üniversitesi'ne kaydoldu ve savaş meydanlarından uzakta sakin bir yıl geçirdi. Gotik mimari ve düzenli avluların arasında yeni bir projeye girişti; kontrgerilla hareketini sistematikleştirmeye yönelik bir girişim. Mao ve Che Guevara üzerine çalışmalar yaptı ve yavan bir başlıkla, *Low Intensity Operations* adlı bir eser üretmek için kendi mücadele deneyimleri üzerine düşündü. Kitson kitabında, sonraları kontrgerilla hareketi fikrinin temelini oluşturacak bir sav ileri sürdü: Yalnızca bir isyanı bastırmak değil, yerel insanların kalbini ve aklını kazanmak önemlidir. Kitap ayrıca ciddi ölçüde istihbarat toplamaya odaklanıyordu. Neredeyse söylemeye lüzum olmayan bir noktayı açıkça belirtmişti: Bir isyanı bastırmak istiyorsanız, isyancıların kim olduğunu bilmek faydalıdır. 1970'te Kitson kitabı bitirdiğinde, belki de İngiliz Ordusu'nun en önemli entelektüel savaşçısı haline gelmişti. Oxford'u bitirdiğinde, tuğgeneralliğe terfi etmiş ve Britanya'nın son zamanlarda ortaya çıkan küçük savaş bölgesine; Kuzey İrlanda'ya gönderilmişti.

. . .

Lisburn'deki Ordu Karargâhı, Belfast'in sekiz mil dışında, kum torbaları ve dikenli tellerle çevrilmiş, patlamalara karşı dayanıklı bir duvarın arkasında yer alıyordu. Kuzey İrlanda'daki İngiliz tabularının sayısı kısa zamanda hızla artmıştı; 1969 yazında 2700 idi, 1972 yazına kadar 30.000'den fazla olmuştu. Askerler, genellikle savaştıkları milisler kadar genç ve deneyimsizdiler. Ergenlik zamanları henüz yeni bitmiş, uzun bacaklı ve ince, sivilceli, korkmuş genç adamlardı. Şehir boyunca üslere, kışlalara ve geçici konaklama yerlerine yayılmışlardı. Black Watch* askerlerinden oluşan iki tabur, kocaman bir uçak hangarında konaklıyordu. Diğer bir tabur, askerlerin boş otobüslerde uyuduğu bir otobüs garajında kalıyorlardı. Askerler, eve geri dönmeden önce dört aylığına Kuzey İrlanda'da görevlendirilmişti.

Ancak bu durum, birçok silahlı grubun birbirine bağlı topluluklar halini almasıyla, oldukça tehlikeli bir göreve dönüşmüştü. Bir keskin nişancı tarafından vurulmanın ya da el yapımı bir bomba tarafından parçalanma-

* 'Kara Saat' adlı Kraliyet Alayı

nın daimi riskini göz önüne alacak olursak, bazı şüpheci askerler kendilerini şöyle düşünmekten alamıyordu: Zafer neye benzeyecekti? Onu nasıl tanımlardınız? 1969 yazında kargaşayı kontrol altına almak için Kuzey İrlanda'ya gönderilmişlerdi; ancak geldikleri zamandan beri, yalnızca daha fazla kan dökülmüştü. Eve hep birlikte dönmeden önce, tam olarak neyi başarmak zorundaydılar? Troubles olaylarında görev alan ordu, Nazilere karşı savaşan orduyla aynı değildi. Kolonilerdeki karmaşıklıkla mücadele eden nesilden gelen bir gruptu. Kuzey İrlanda neydi? Birleşik Krallığın bir parçası mıydı? Yoksa huzursuz kolonilerden biri miydi?

1970'te Frank Kitson geldiğinde İngiliz güçlerinin genel komutanı değildi. Ancak Belfast bölgesinden sorumlu, ordunun 39. Uçak Tugayı'nın başındaydı ve etkisi, görev yerinin çok ötesine geçmişti. Kitson'ın astlarından birinin daha sonra ifade ettiği gibi, "Sorumluluk alanı içerisinde, gezegenlerin etrafında döndüğü güneş gibiydi ve ortamın havasını çok fazla belirliyordu."

Kitson oraya vardığında ordunun karşı karşıya olduğu en büyük zorluk, sağlam zekâydı. Milis olan kadın ve erkekler, cumhuriyetçi olsun yönetim taraftarı olsun, sivil halktan herhangi biri gibi görünüyordu. Bu yüzden, onları nasıl ayırt edeceklerdi? Önceki yıllarda, IRA üyeleri fazla değişmediği için her yıl aynı isimlerle karşılaşılıyordu. Ancak eski polis dosyalarının acilen güncellenmesi gerekiyordu; çünkü şu anda her hafta davaya akın akın katılan yeni kişiler oluyordu. Bu zorluk, ordunun takındığı alaybozan yaklaşımıyla daha beter bir hal alıyordu. "İlk olarak oraya gittiğimde taktikleri; sıraya girip, bir yeri gaza boğup, insanların bıkana kadar size tuğla atmalarına izin vermekten ibaretti," diye daha sonra anımsadı Kitson. "Çok da iyi bir fikir değildi; çünkü gaz, yerel insanlara çok fazla zarar veriyordu. Bu da onların düşmanca tavır takınmalarına neden oluyordu."

Düşük Yoğunluklu Çatışmalar'da Kitson, kontrgerilla hareketlerinde amacın, "tahrip edici hareketleri tamamen sonlandırmak" olması gerektiğini belirtmişti. Fakat göremediğiniz bir hedefi yok etmek zordu. Kitson, zekâyı saplantı haline getirmişti. İlk zorluk daima, "doğru bilgiyi elde etmek," diye söylerdi.

Kitson özellikle, Brendan Hughes'ın idare ettiği ve en çok zarara neden olan IRA birimi olan Belfast Tugayı'nın D Bölüğü'ne ilgiliydi.

İngiliz askerleri Batı Belfast'te Hughes'ın yönettiği alandan, "koruma alanı" diye bahsediyorlardı; askerlerin, eğer yapabilirlerse tabi, dikkatle ayak basmaları gereken Hintli topraklar. Askerler aralarında, (ve nadiren basında) düşmanlarının insanlıktan yoksun olduklarını dile getiriyor ve "Bu insanlar vahşiler" diyorlardı. Hughes ve adamları orada, görünmez ve sessiz bir halde, toplumun içine karışmışlardı. Birçok askerin konuşlandığı, şehrin dışındaki Palace Barracks'ta, geceleri Belfast'te patlayan bombaları duyabilirdiniz. Sesin etkisiyle pencere camları titrerdi.

Merkezi alışveriş alanlarındaki patlamaları görünce, ordunun, bilgi vererek onlara yardım etmeye gönüllü olacak korkmuş ya da durumdan hoşnut olmayan sivilleri rahatça bulabileceğini zannedebilirsiniz. Fakat askerler, Batı Belfast'in, IRA'yı koruyan bir "sessizlik duvarı" olduğundan yakınıyorlardı. Muhbirler "simsar" olarak bilinirdi ve onlar yüzyıllardır İrlanda kültüründe en alçak hain türü olarak dışlanıyordu.

Brendan Hughes balık ve denizle ilgili Mao sözünü söyleme alışkanlığı olan tek kişi değildi. Kitson da bu sözü severdi. Ancak söze kendi yorumunu katmıştı. Bir balık, "olta ya da ağla doğrudan yakalanabilir," diye öğüt vermişti. "Ama olta ya da ağ kendi başlarına başarılı olamazsa, suya bir şeyler katmak gerekli olabilir."

. . .

Ağustos 1971'de bir sabah şafak vaktinden önce, üç bin kişilik İngiliz taburu, Kuzey İrlanda'nın milliyetçi bölgelerine saldırdılar. Askerler kapıları kırdılar ve gözaltına almak için adamları yataklarından sürükleyerek götürdüler. Özel Güçler Yasası'na kadar, birisini yargılamadan süresiz olarak tutmak yasaldı ve Kuzey İrlanda'da belli aralıklarla tutuklama yapılırdı; ancak bu çapta değil. O zamanlar terör olaylarına karışan birçok yönetim yanlısı milis olmasına rağmen, o gün neredeyse tutuklanan 350 şüpheliden hiçbirisi yönetim taraftarı değildi. İşleyişteki bu ayrıcalık, birçok Katolik'in aklında ordunun, sadece başka bir mezhepsel baskı aracı olduğu izlenimini uyandırmıştı.

Saldırıyı planlamada ordu, polis teşkilatından gelen istihbarata güvenmişti ve İngiliz bir subayın daha sonra belirttiği gibi, çoğunlukla Protestan olan polis, "öyle ya da böyle, birçok durumda, önemli derecede yanlı" kişilerden oluşuyordu.

Polis Teşkilatı'nın oluşturduğu şüpheliler listesi yalnızca aranan Katolikleri içermiyordu. Listeler güncelliğini yitirmişti ve silahlı mücadeleye hiçbir şekilde dahil olmamış birçok insanı da içeriyordu. Erkek evlatlara babaların adını vermeyle ilgili İrlanda geleneği nedeniyle, yaşlı adamlar oğulları zannedilerek götürülmüş ve yetkililer, oğulları, onların babaları olduğunu düşündükleri için tutuklamışlardı. (Bazen hem babayı hem de oğlu evde bulunca, hangisinin peşinde olduklarına emin olamamış olan ordu üyeleri, her ikisini de almıştı.) O sabah tutuklanan şüphelilerin neredeyse üçte biri, iki gün sonra serbest bırakılmıştı. Ordu, aramakta olduğu insanların çoğunu tutuklamada başarısız olurken, aslında aramıyor olduğu bir sürü insanı tutuklamıştı ve tüm bu durumlar, başlangıçta zaten öfkeli olan Katolik halkın daha çok hırçınlaşmasına sebep olmuştu. İngiliz Savunma Bakanlığı tarafından daha sonra yayınlanan resmi bir çalışma, gözaltı olaylarının "büyük bir hata" olduğunu kabul etmişti. Temizlemede yer alan İngiliz subaylardan birinin sözleriyle; "Tamamen çılgınlıktı."

Kuzey İrlanda'da kontrgerilla hareketi fikrinin önde gelen ismi olarak Frank Kitson, sonsuza dek gözaltı olaylarıyla bağdaştırılacaktı. Fakat daha sonraları kararı kendisinin onaylamamış olduğunu ısrarla belirtti. Aksine o, üstlerini böyle bir uygulamanın ters etki yaratacağı konusunda uyarmıştı. Onun itirazı uygulamanın genel kullanımıyla çok alakalı değildi, bu durumda uygulanmasına özgüydü. Kitson, Kenya'da ve başka yerlerde gözaltına alma uygulamasını desteklemişti. Bunun "özgür bir ülkede yetişmiş insanlar için hoş bir önlem olmadığını" kabul ederken, gözaltının yine de "diğer şekilde çatışmaya dahil olacak kişileri olay yerinden uzaklaştırarak" anlaşmazlığı azaltabileceğini iddia etmişti. Söylenilene göre, insanları yargısız, kilit altına almakla ilgili; "onları öldürmekten daha iyi" diye dalga geçmişti. Geçmişe bakıldığında, bu çok duygusuz bir görüş gibi görünebilir ama bu fikir zamanında İngiliz basınında bayağı yankı

bulmuştu. *Telegraph* gazetesi, suçsuz yere tutuklanan bazı Katoliklerin, "hapiste olmayı, dışarda vurulma ihtimaline tercih edeceklerini itiraf etiklerini" ileri sürmüştü.

Kitson'ın Kuzey İrlanda'daki gözaltı olayları ile ilgili temel eleştirisi sürpriz olmamıştı. Onun zekâsı hakkında bir iki şey bilen Brendan Hughes baskında yakalanmamıştı; çünkü böyle olacağını önceden biliyordu.

Temmuz'un sonlarına doğru ordu, aramalar ve tutuklamalar yaparak, bir çeşit prova yapmıştı ve operasyon Hughes'a, bilgi toplama amaçlı gibi gelmişti. Haklıydı. Ordu, listelerindeki adreslerin güncel olduğundan emin olmak için bu hazırlık aşamasını planlamıştı. Ordunun niyetiyle ilgili bir diğer ipucu, Belfast'in on iki mil dışındaki yerden geliyordu. Eski hava üssünün yerine, yüksek sayılarda tutukluya ev sahipliği yapacak kapasitede geniş bir esir kampı inşa ediliyordu. Dikkat ederseniz, toplu bir gözaltının yapılıp yapılmayacağını sorgulamaya gerek yoktu; asıl soru ne zaman olacağıydı. Baskının öncesinde durumun iyice farkına varan Brendan Hughes adamlarıyla birlikte hemen gizlenmişti. Baskın sonrasında IRA, kendinden emin bir tavırla, toplu operasyonun neredeyse hiçbir Provos üyesini yakalamayı başaramadığını bildirmek için bir basın toplantısı düzenledi.

Dolours Price tutuklananlardan biri değildi. Baskınlar oluyorken, bir Londra ziyareti için şehir dışına çıkmıştı. Ordu, babası için gelmişti ama o da orada değildi. Geleceklerini biliyordu ve çoktan kaçmıştı. Ancak Dolours'un çocukluk arkadaşı Francie McGuigan tutuklanmıştı. Sadece Francie ve silahlı mücadelede yer almış babası John değil, tüm aile tutuklanmıştı. Francie, hepsi hapse düşen yedi çocuğun en büyüğüydü. O yaz baskın yapıldığında, Mary McGuigan adındaki güçlü bir kadın olan annesi, zaten neredeyse bir yıldır, barışçıl bir gösteride yer aldığı için Armagh hapishanesinde hapis yatıyordu. Sabah saat dört civarıydı ve Francie, kapı aniden kırılıp askerler odaya daldığında, yatağında uyuyordu. Onu iç çamaşırıyla evden dışarı sürüklediklerinde, başka bir asker de babasını sokakta çekiştiriyordu. John McGuigan kaldırıma yığıldı kaldı;

ama Francie bir kamyonetin arkasına atıldığı için onun yardımına koşamadı. Kamyonet giderken Francie arka pencereden dışarı baktı ve bir an için babasını gördü, hâlâ yerdeydi.

John McGuigan birkaç gün polis tarafından tutulduktan sonra bırakıldı. Serbest kaldığında oğlunu bulamadı. Francie eve dönmemişti, bu nedenle John, onun hâlâ göz altında olduğunu varsaydı.

Ancak birçok tutuklunun götürüldüğü Crumlin Yolu Hapishanesi'ni aradığında, Francis McGuigan'ın orada olmadığını söylediler. Sonra John orduya telefon etti; ama onlar da baskında tutuklanan herkesin hemen polise teslim edildiğini söylediler. Sokaklarda insanlar öldürülüyordu ve John, Francie'nin ölmüş olabileceğinden korkmaya başladı. Şüphesinin doğru olduğunu söyleyen, tanıdığı yerli bir adamı gördü. "Morgda bir çocuk vardı," dedi adam. "Sanırım oğlun Francie'ydi." John çılgına dönmüş halde morgun yolunu tuttu ve cesedi görmek istedi.

John cesedi görünce rahatlamıştı çünkü Francie'ye ait değildi. Fakat eğer Francie ölü değilse, ordu ya da polis tarafından tutulmuyorsa o zaman neredeydi?

John McGuigan'ın bilmediği şey; oğlunun diğer on bir kişiyle birlikte özel bir kader için seçildiğiydi. Kafası, etrafındakileri algılamasına engel olan kalın bir örtüyle örtülmüştü. Kötü bir kirli çamaşır kokusu vardı. Francie, diğer birçok tutukluyla birlikte, bir Wessex helikoptere bindirildi. Bir süre uçtular, ne kadar ne kadar süre uçtuklarını söylemesi zordu. Kimse Francie'ye nereye gidiyor olduklarını söylemedi. Sonra, helikopterin pervanesinin gürültüsüne karışmış soğurma sesi ve daha şiddetli bir harıltı işitildi ve hâlâ uçuyor olmalarına rağmen birisinin helikopterin kapısını açtığını anladı. Sonra üzerinde gezinen, onu itmeye çalışan elleri hisseti. Kelepçeleri çıkarılmıştı ve kollarını dizlerine sarmayı ve kendisini sıkı bir top gibi kıvırarak, onları sıkıca vücuduna yapıştırmayı başardı. Başındaki kalın örtü nedeniyle hâlâ hiçbir şey göremiyordu, paniklemişti ve şu anda onu helikopterin açık kapısından dışarı iten elleri hissediyordu, düştüğünü anladı.

Fakat şu anda, üzerinde başka eller olduğunu ve altındaki zemini hissedebiliyordu. Yüzü gözü kapalıyken ölüme atlayış olarak düşündüğü şey

sadece birkaç metre sonra son bulmuştu; çünkü helikopter zemine yakın uçuyordu. Onu yakalayan insanlar aceleyle gizli bir tesise götürüyorlardı. Götürüldüğ yer, County Derry'deki İkinci Dünya Savaşı zamanlarından kalma eski askeri hava meydanındaki bir kışlaydı. Fakat Francie Mcguigan, o anda hâlâ yüzü örtülü olduğu için, oranın uzak, bilinmez ve denetim mekanizması dışında, ordu tarafından seçilmiş gizli bir yer olduğunu bilmiyordu.

McGuigan ve tutuklu arkadaşları soyundular ve bir doktor tarafından muayene edildiler. Sonra, ordunun gizli bürokrasisinde, "derinlemesine sorgu" olarak adlandırılan bir dizi işleme maruz kaldılar.

Tutuklular günlerce yiyeceksiz, susuz ve uykusuz bırakıldılar ve kafalarını saran örtüyle engellenen görüşleri nedeniyle, uzun süre stres altında kaldılar. Ayrıca âdeta insanın içine işleyen çok tiz seslere maruz kaldılar. İngilizler bu teknikleri, Nazilerin ya da Kore Savaşı sırasında Kuzey Koreli ve Çinlilerin, savaş mahkûmu olarak tuttukları askerlerin deneyimlerini okuyarak öğrenmişlerdi. Aslında, Kuzey İrlanda'da kara kuvvetleri komutanı olarak göreve başladığı ayın öncesinde Anthony Farrar-Hockley, Kuzey Kore'de savaş esiri olarak işkence görmüştü. "IRA'dakiler kendilerini asker olarak tanımlıyor ve savaş halinde olduklarını söylüyorlar, bu nedenle yakalanır ve sorgulanırlarsa dehşete düşmek için hazır olmalılar," diye belirtti.

Başlangıçta bu teknikler, İngiliz askerlerine, zorlu sorgu ve işkence süreçlerine dayanma yolu olarak öğretilmişti. Ancak nihayetinde savunmayla ilgili bir öğretimden alınan bu yöntemler, saldırıyla ilgili metotlara dönüşmüştü. Neredeyse yirmi yıldır Filistin, Malaya, Kenya ve Kıbrıs gibi İngiliz kontrolündeki sömürge topraklarında direnişçilere karşı kullanılıyordu. Ancak uygulanan işkence yöntemleri hiçbir zaman yazılı bir eserde anlatılmamış, bunun yerine sorgu yargıçları arasında bir nesilden diğerine aktarılmışlar ve sözlü bir gelenek halini almışlardı.

Sorgulayıcılar, "Görevin ne?" diye McGuigan'a sordular. "Belfast Birliği'nde kimler var?" İsim istiyorlardı; Gerry Adams ve Brendan Hughes gibi isimler. McGuigan'ın komutanlarının ve gönüllü arkadaşlarının isimleri. Günler birbirini takip ederken McGuigan'ın aklı, zaman algısını

kaybetmiş bir halde, uykusuzluk, açlık ve ardı arkası kesilmeyen sesler nedeniyle bulanıklaşmıştı. Aklını yitirmeye başlıyormuş gibi hissediyordu. Sorgulayıcılar kendi adını hecelemesini istediklerinde, yanlış bir şekilde heceliyordu. Adamlar ona kadar saymasını söylediklerinde, sayamadığını fark etti. Uzun bir süre, onu sağlam bir radyatöre zincirlemişlerdi ve kelepçe bileğini o kadar sürtmüştü ki derisi incelmiş ve üzerinde yaralar oluşmuştu. Adamların çoğu halüsinasyonlar görmeye başlamışlardı. Asla buradan canlı çıkamayacağına kanaat getiren McGuigan, yüzüne kanlar sızacak şekilde kafasını radyatöre setçe vurmuştu.

İşkence bir hafta sonra sona erdiğinde, adamların bazıları o kadar çökmüşlerdi ki kendi adlarını bile hatırlayamıyorlardı. Gözlerinde, adamlardan birinin "kardaki iki bok çukuru"na benzettiği, korkunç, boş bir bakış vardı. Simsiyah saçlarıyla sorguya girmiş olan bir diğer tutuklu, saçları tamamen beyazlamış olarak geri döndü. (Serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra, kırk beş yaşında, kalp krizinden öldü.) Francie McGuigan sonunda Crumlin Yolu Hapishanesi'ne döndü ve babasını gördü. Yaşlı adam oğlunu gördüğünde kendini tutamadı ve ağlamaya başladı.

Frank Kitson'ın, "sorgulama sürecinin detayları" üzerine görüşleriyle ilgili herhangi bir yazı yoktu, en azından halka açık yerlerde. Ancak konuyla ilgili rahatsızlık duyuyor olması pek olası gibi görünmüyordu. Zorlu yöntemler, onun uzmanlaşmış olduğu koloni seferlerinden kalma imzasıydı. Kontrgerilla hareketi üzerine bilimsel eseri yayımlandığında, bir eleştirmen, "Britanya'nın imzalamış olduğu ve birçok bölümü açıkça konuyla ilgili olan, 1949 yılında yapılan dört Cenevre Sözleşmesi'nden bahsedilmiyor," diye belirtti. İngiliz hükümeti tarafından daha sonra yapılan bir inceleme, Başlıklı Adamlara karşı (öyle deniyordu), kullanılan sorgulama tekniklerinden bazılarının suç oluşturduğunu ortaya koydu. Ancak, 1978 tarihli tartışmalı kararda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "insanlık dışı ve aşağılayıcı" olmasına rağmen, tekniklerin işkence anlamına gelmediğini vurguladı. (11 Eylül 2001 tarihinde yapılan terör saldırıları sonrasında, Amerikan Başkanı George W. Bush, kendi "gelişmiş sorgulama" tekniklerini uygularken, yetkililer yaptıkları işkenceyi haklı çıkarmak için açıkça bu karara güvendiler.)

Ancak Troubles olaylarında Kitson'ın koloni felsefesinin en somut uygulaması belki de MRF idi. Bu, o kadar çok belirsiz ve gizli olan seçkin bir birimdi ki hiç kimse tam olarak MRF kısaltmasının ne anlama geldiği temel sorunu üzerine bile hemfikir gibi görünmüyordu. Gezici Keşif Gücü (Mobile Reconnaissance Force) olabilirdi. Ya da *Askeri* Keşif Gücü (*Military* Reconnaissance Force). Ya da Askeri *Reaksiyon* Gücü (Military *Reaction* Force). MRF İngiliz Ordusu'nun içinden itinayla seçilmiş, kadın ve erkeklerden oluşan, otuz civarı özel görevliyi içeriyordu. Sade kıyafetler giyinir, İspanyol paça ve kot ceketleri tercih eder ve saçlarını uzatırlardı. Ordu içinde, Bomba İmha Ekibi olarak biliniyorlardı; çünkü sorumluluklarından biri keşif yapmaktı ve milislerin bomba yerleştirmeleri muhtemel yerleri tespit ederlerdi. Yerli halkın arasına kolaylıkla kaynasınlar diye de kasıtlı olarak İrlanda kökenli askerleri seçmişlerdi.

MRF üyeleri gizli keşifler yaparak, cumhuriyetçilerin bulunduğu yerleşim alanlarında araçlarla gezinirlerdi. Ancak Hintli toprakların merkezine geldiklerinde araçlardan inerlerdi. Yolu süpüren kişiler ve çöpçüler gibi davranırlardı. Yol kenarında ispirto içen serserilere yanaşırlardı. Ayrıca, ayaklanma ve yangınlar nedeniyle zarar görmüş olan dükkanlara ve evlere sızarak gizli gözlem noktaları oluşturmaya başlamışlardı. Duvarın yüzünden tek bir tuğla çıkarılır ve bu, içeride saklanan MRF üyesinin çevreyi gözlemesine olanak sağlardı. MRF için çalışan bir kadın, kozmetik ürünleri satarak ve gittiği yerlerden bilgi toplayarak kapı kapı gezerdi. Kitson, Aralık 1971'de, IRA'yla mücadele etmenin kritik bir yolunun "MRF'i oluşturmak ve geliştirmek" olduğunu açıkladığı, "Belfast'te Gerçekleşecek Gelişmeler" başlıklı kısa yazısını yazdı.

Fakat birim bilgi toplamaktan fazlasını yapıyordu. İnsanları da katlediyordu. Sıradan giysiler içindeki adamlar, koltuğun altında gizledikleri makinalı bir Sterling tabanca ve markasız bir Ford Cortina ile etrafı gezerlerdi. Silahlarını çok iyi saklamak zorundaydılar; çünkü bir MRF üyesinin daha sonra açıkladığına göre, eğer yeterince kamufle olamadan bir ordu karakolunun yanından geçerlerse ve silahlı oldukları anlaşılır-

sa kendi İngiliz görev arkadaşları "ateş açacak ve biz vurulacaktık." Batı Belfast'te yeşil kamyonetten inen ve Brendan Hughes'ı öldürme girişiminde bulunanlar bir MRF ekibiydi. Bu suikast timi özellikle milisler tarafından kullanılan silahlardan taşıyordu ve birisi öldürüldüğünde balistik bunun, ordu yerine IRA ya da yönetim taraftarı katillerin sorumluluğu olduğunu ileri sürecekti.

"Kafa karışıklığına neden olmak istedik," diye bir MRF üyesi daha sonra anımsadı. Eğer insanlar milislerin sorumlu olduğuna inansalardı, toplum içindeki duruşları yok olacak ve ordunun yasalara bağlı tarafsız bir hakem olduğu izlenimi korunacaktı. Bu, özellikle MRF'in bir hedefi vurmaya çalışırken, olayın bunun yerine her şeyden bağımız bir sivili yanlışlıkla öldürmesiyle sonuçlanması örneklerinde görülebilirdi. 1972'de bir yaz gecesi, yirmi dört yaşındaki Jean Smyth-Campbell adlı bir kadın, Glen Yolu'nda, bir otobüs durağında, aracın yolcu koltuğunda otururken bir kurşun gelip camı ve sonra da kafasını delmişti.

O zaman polis bu ölümle, "hiçbir güvenlik görevlisinin ilgisi olmadığını" bildirmiş ve bölgedeki "politik gruplarla" (kısacası milis gruplarıyla) bağlantısı olabileceğini ima etmişti. Smyth Campbell'in ailesi, onun IRA tarafından vurulduğuna inanmıştı. Aslında, MRF tarafından öldürüldüğünü öğrenmelerine ise kırk yıl vardı.

Frank Kitson medyayı manipüle etmede uzmandı. Bir şiddet geriliminin sonrasında, Simon Winchester adlı genç yazar ve yerel *Guardian* muhabirini ön bilgi vermek amaçlı karargâhta ziyaretine çağırırdı. Kitson, ordunun şüpheliler üzerine gizli bilgi dosyalarına dayanarak, ilgili olayın ayrıntılarını oldukça emin bir şekilde açıklamaya başlardı. Winchester, haberi ilk olarak verecekleri için kendini şanslı hissederek, daha sonra söz konusu ölü adamın Provos'un levazım subayı ya da mühimmat uzmanı ya da deneyimli bir nişancısı olduğunu, görev duygusuyla aktarırdı. Winchester, "genç bir komutanı" olarak gördüğü Kitson'ı severdi ve arkadaş olmuşlardı. Genç muhabir, ordu üssündeki evlerinde Kitson'ın ailesini ziyaret eder ve Kitson'ın kızıyla kart oynardı. Wincheser'ın, Provos üzerine İngilizlerin o zamanlar nasıl da sahte bilgi verdiklerini ve aktardığı bilginin çoğunun bayağı yanlış olduğunu anlaması daha sonra olmuştu.

Nihayetinde Kitson tarafından ordunun "sözcüsü" olarak kullanıldığı sonucuna varmış ve bunu açıkça söylemişti.

Kitson'ın garip özellikleri onu, IRA için bir takıntı haline getirmişti. Provos *Düşük Yoğunluklu Çatışmalar* eserini incelemiş ve propagandalarında Kitson'ı öne çıkarmışlardı. Milislerin hummalı hayallerinde, hakkında söylentilerin olduğu ama nadiren görülen, "Kits Belfast Kasabı", önemli bir düşman haline gelmişti. Savaş zamanı batıl inanışlara hali hazırda yatkın olan Provos, kurnaz İngiliz strateji uzmanının akıl oyunlarıyla açıklayamadıkları herhangi bir garip olayı, onun bir çeşit ucube olmasına atfetmeye başlamıştı. Kitson'ı kaçırma planları vardı ancak hiçbirisi gerçek olmadı. Provos'un suikast yapılacak öncelikli hedeflerin adlarının bulunduğu "ölüm listesi"nde Frank Kitson, listenin en başındaydı.

Ancak Provos ölüm listesi tutan tek grup değildi. MRF gözlem yaptıkça ve bilgi topladıkça, ajanların görür görmez vurma yetkilerinin olduğu bir hedef kataloğu vardı.

Palace Barracks'ın merkezindeki MRF'in gizli toplantı odasında duvarlar, Provos'un en önemli "oyuncuları"nın (hedeflerinin) gözetleme sırasında çekilmiş fotoğraflarıyla kaplıydı. MRF'in eski bir üyesinin açıklamasına göre, duvardaki ana kişiler Brendan Hughes, Gerry Adams, Dolours ve Marian Price'tı.

CRACKED CUP (KIRIK FİNCAN)

Belfast Lough'da bir hapishane yükseliyordu. HMS *Maidstone,* İkinci Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Donanması'nın hizmetinde denizaltı olarak kullanılmış olan yaklaşık 175 metre uzunluğunda bir gemiydi. Troubles olayları patlak verdiğinde, Belfast'e gelen iki bin kişilik İngiliz taburunun acil konaklaması için apar topar yeniden kullanılmaya başlanmıştı, sonra tekrar HMP *Maidstone* -Majestelerinin Hapishanesi (Her Majesty's Prison)- olarak kullanılmaya devam etti. Gemi limanda, bir iskelede, karadan yaklaşık 6 metre uzakta yalpalayarak duruyordu. Hapishane, güvertenin altında iki adet ranzalı koğuştan oluşuyordu. Mahkûmların alanının üçlü ranzalı yataklarla sınırlı olduğu havasız, aşırı kalabalık yerler. Geminin birkaç küçük penceresinden sızan ışık loştu. Alan, mahkûmlardan birinin söylediği gibi, "domuzlar için uygun değildi."

Mart 1972'de bir gün, silahlı korumalar önemli bir mahkûmun *Maidstone*'a gidişine eşlik etti. O mahkûm Gerry Adams'tı. Aylardır kaçmakta olan Adams, Batı Belfast'te bir evde bir şafak baskınında askerler tarafından yakalanmıştı ve şu anda geminin hapishanesine ite kaka aceleyle götürülüyordu. Orada tutulan arkadaşları ve tanıdıklarınca içtenlikle selamlandı; ama kısa zamanda, "kötü ve bunaltıcı bir sardalye kutusu" olduğunu düşündüğü bu yerden nefret etmeye başlamıştı. Adams, katı bir devrimci olabilirdi; ama yemeği önemsemeyen bir adam değildi. İyi yemeği severdi, gemideki yemekler ise iğrençti.

Adams ayrıca acı çekiyordu. Tutuklandığında, aslında Gerry Adams olduğunu kabul etmeyi reddetmişti. Bunun yerine Joe McGuigan ismini uydurmuştu ve adının bu olduğu konusunda ısrar etmişti. Polis karakoluna götürülmüş ve sorgulanmıştı, nihayetinde Adams'ın yüzünü tanıyan birkaç RUC görevlisinden birisi gelmiş, ona bakmıştı ve "Bu Gerry Adams" demişti. Adams umursamamıştı. Yanlış adamı tuttuklarını inatla söylemeye devam etmişti. Son zamanlarda Adams karşı sorgulama tek-

nikleri üzerine düşünüp duruyordu. "Sorgu süreciyle mücadele etmenin bir yolu olarak, Gerry Adams olduğum gerçeğini kabul etmeyi reddetme düşüncesini benimsemiştim," diye daha sonra anımsadı.

"Joe McGuigan olduğumu söylemeye devam edip sorgulamayı bu konuda çıkmaza sokarak süreci engelleyeceğime inanmıştım."

Sorgucular Adams'a dayak atmış ama o bir kelime bile söylememişti. İyi polis - kötü polisi -tamamen çılgına dönmüş, silahını çıkarıp Adams'ı vurmakla tehdit eden, diğerlerinin zorla zapt ettiği bir adam- denemişlerdi; ama Adams pes etmemişti. Zaten herkesin bildiği gerçeği kabul ettiği, sonunda sorgulamanın sona eriyor olduğunu hissettiği andı, Gerry Adams olduğu gerçeği. O zamana kadar, sorgucular onunla, adının ne olduğu sorusu üzerine o kadar uzun süredir tartışıyorlardı ki Adams onlara önemli hiçbir şey söylememeyi başarmıştı. "Elbette, stratejim o zamana kadar iyice saçma bir hal almıştı ama sorguya dayanmam için öyle hissetmiştim, bana tutunacak bir dal vermişti," diye daha sonra fark etmişti. "Sessiz kalmak en iyi yöntemdi. Bu nedenle, kim olduğumu bilmelerine rağmen, bu anlamsızdı. Sorularını, söyledikleri kişi olmadığım temeline dayanarak cevaplamayabilirdim."

Maidstone'a götürüldüğünde Adams, hapishane doktoruyla görüşmüş ve doktor yediği dayak sonrasında, kaburga kemiklerinin incindiğini söylemişti.

"Ağrı var mı?" diye sordu doktor.

"Nefes aldığımda ağrıyor," diye cevap verdi Adams.

"O zaman nefes alma," dedi doktor, hiç gülümsemeden.

Maidstone gemisindeki görevliler daha sertti ve güvenlik özellikle çok sıkıydı; ama bir nedeni vardı. Birkaç ay önce soğuk bir ocak akşamı, yedi cumhuriyetçi tutsak iç çamaşırlarına kadar soyunmuş, soğuktan korunmak için vücutlarını yağa ve siyah ayakkabı cilasına bulamış, bir demir parmaklığı testere ile kesmiş, geminin küçük penceresinden sıvışmış, Musgrave Kanalı'nın buzlu sularına bir bir atlamışlar ve karşı kıyıya kadar yüzlerce metre yüzmüşlerdi. Bu kaçma fikri mahkûmların aklına, geminin etrafındaki suya yerleştirilmiş olan dikenli telli ağların arasından bir fokun nasıl kurtulduğunu izledikten sonra gelmişti.

Yedi adamın hepsi karşı kıyıya kadar gitmiş ve sudan çıkabilmişlerdi.

İç çamaşırlarıyla kalmış, ayakkabı cilasına bulanmış ve sırılsıklam olmuşlardı. Siyah Göl'den sürünerek çıkmış gibi görünen bu adamlar bir otobüs kaçırma girişiminde bulunmuşlardı.

Şans eseri, kaçaklardan birisi IRA'ya katılmadan önce otobüs şoförüydü ve bu çalıntı aracı Belfast'in merkezine kadar sürmüştü. Birçok cumhuriyetçi sempatizanın yaşadığı bir semte gelip durduklarında, oralı çocuklar bir çekirge sürüsü gibi otobüse saldırmış ve otobüsün parçalarını çalmaya başlamışlardı. Mahkûmlar neredeyse tamamen çıplak bir halde aceleyle en yakın meyhaneye koşmuşlar, barda müşteri olarak bulunan iş adamları, bu ani, gerçekdışı geliş nedeniyle şok olmuş ve donakalmışlardı. Daha sonra barın müdavimleri tereddütsüz ya da fazla açıklamaya gerek duymadan kendi kıyafetlerini soyunmaya ve bu kaçaklara vermeye başladılar. İşverenlerden biri arabasının anahtarını çıkardı ve "Hemen gidin," diyerek adamlara attı. Ordu altı yüz kişilik taburu, adamları avlamak için harekete geçirene kadar onlar ortadan kaybolmuştu. Sınırı geçtikten sonra gazetecilerin, "Muhteşem Yedili" diye onları methettiği Dublin'de, büyük zaferleriyle ilgili bir basın toplantısı düzenlediler.

• • •

Adams *Maidstone*'a geldikten kısa bir süre sonra, İngiliz yetkililer gemiyi kapatma kararı aldılar. Bir süredir, Belfast'in dışındaki hava üssünde inşa edilmekte olan yeni hapishane hazırdı. Long Kesh olarak biliniyordu. Bir gün, Adams başka bir tutukluya kelepçelendi, ordu helikopterine bindirildi ve yeni tesise götürüldü. Oraya kapatılmış olan milisler, suçlu değil siyasi tutuklu olduklarının bilinciyle orayı, toplama kampı olarak adlandırdılar. Ve zaten de bir toplama kampı gibi *görünüyordu*; mahkûmlar rüzgârlı, tenha bir açıklıkta, dikenli tel çitler, aydınlatma lambaları ve bekçi kuleleri arasında, oluklu çelik barakalarda tutuluyordu.

Long Kesh, İrlandalı cumhuriyetçilerin hayalinde önemli bir yer işgal ediyordu. Ama Adams orada uzun süre kalmayacaktı. Haziran 1972'de bir gün, gelişinden birkaç ay sonra, birisi, "Adams, ortaya çık!" diye bağırdı. Başlangıçta birisinin şaka yapıyor olduğunu düşündü. Ya da daha kötüsü; bir tuzak olduğunu. Ancak Adams eşyalarını toplayıp, hapisha-

neden dışarı adımını attığında, Dolours ve Marian Price'ın onu eve götürecek bir arabayla orada beklediğini gördü. Onu, diğer Cumhuriyetçi Birlik'in üyeleriyle son derece önemli olan bir konu hakkında görüşmek için Andersonstown'a götürdüler.

Adams hapishanedeyken, Provos ve İngiliz hükümeti arasında çok gizli bir görüşme yapılıyordu. Birkaç ön temastan sonra, ateşkes ihtimali üzerine müzakere yapma fırsatı oluşabilecek gibi göründü. Adams'ın IRA'daki suç ortaklarından birisi, Ivor Bell adındaki katı bir adam, İngilizlerle herhangi bir görüşmenin gerekli önkoşulunun Gerry Adams'ın hapisten serbest bırakılması olduğu konusunda ısrar etmişti. Sadece yirmi üç yaşındaydı; ama Adams IRA'da öyle etkili bir kişi haline gelmişti ki onsuz barış görüşmeleri yapılamazdı. "Gerry serbest kalmazsa, hiçbir şekilde o lanet olası ateşkes olmayacak," dedi Bell.

26 Haziran'da, IRA ateşkesi başlattı ve İngiliz Ordusu gereğini yapmayı kabul etti. Ateşkes yapılmadan biraz önce, bombalı eylemler ve vurulmalarda ciddi artış olmuştu. Bazıları bunun, atışlar sona erdiğinde farkı göstermeyi amaçlayan IRA'nın kasıtlı bir stratejisi olduğunu ileri sürdü. Ancak ateşkes ilan edildiğinde, IRA liderleri ateşkesi ihlal eden kişilerin vurulacağına dair, farkında olmadan komik bir şekilde ant içerek anlaşmaya uyacağını bildirdi. Provos, "zamanı gelince" açıklayacağı bir "barış planının" olduğunu duyurdu.

Kuzey İrlanda'daki birçok insan, IRA teröristleriyle hiçbir şekilde müzakere yapılmaması gerektiği konusunda ısrar ederek, prensip gereği böyle bir diyaloğa karşı çıktı. Ancak o Temmuz'da, Adams ve IRA üyelerinden küçük bir grup, çok gizli koşullarda, bir İngiliz askeri uçağına bindiler. Adams'la birlikte, grupta Seán Mac Stíofáin, Ivor Bell, Derry bölgesinde kumandan olan Martin McGuinness adında cana yakın, kıvırcık saçlı genç bir adam ve iki diğer IRA lideri; Dáithí Ó Conaill ve Seamus Twomey da vardı. İki koca limuzinin onları bekliyor olduğu Oxfordshire'daki bir hava üssüne iniş yaptılar.

Böyle gizli bir taşıma işlemi eğer oldukça gösterişli bir biçimde yapılıyorsa, şüpheye de sebep oluyordu. Adams eski bir barmendi. Ivor Bell tamirci olarak çalışmıştı. McGuinness bir kasapta çıraklık yapmıştı. İngi-

lizlerin gösteriş merakını çok iyi bilen isyancılar, kendilerinin küçük görülmesine ya da sindirilmeye çalışılmasına izin vermezlerdi. Gezi öncesinde Bell, barış zirvesine resmi bir delege olarak katılıyor olabilmelerine rağmen, kendisinin özellikle bir takım elbise giyip kravat takmayacağını belirtmişti.

Eğer tarih onlara bir şey öğrettiyse, dedi Bell, o da; İngilizlerin, İrlandalıları huzursuz hissettirmekten daha çok hiçbir şeyden zevk almadıklarıydı. Eğer ev sahibi ekip bariz bir şekilde resmi olacaksa o, aşırı derecede resmi olmayarak cevap verecekti. Bu seferlik biz *onları* rahatsız hissettirelim. Gerry Adams kıyafet konusunda benzer bir tavır takındı. Bu özel durum için, üzerinde delik olan bir kazak giymeyi tercih etti.

Limuzinler, grubu Londra'ya götürdü ve onları Chelsea'de, Thames Nehri'nin karşısındaki büyük, eski bir evin önünde bıraktı. Kendilerine rağmen birazcık etkilenmiş olarak içeri girerlerken Adams, girişin önünde bir zamanlar orada ressam James McNeil Whistler'ın yaşadığını gösteren bir tabela fark etti.

İrlandalı ekip merdivenlerden yukarıya, kitaplarla çevrili bir salona yönlendirildi. Daha sonra, Majestelerinin Kuzey İrlanda Sekreteri, William Whitelaw içeri girdi ve adamları nazikçe selamladı. Whitelaw sakin ve kibardı. Seán Mac Stíofáin'in adını doğru bir şekilde telaffuz ederek gösteriş yaptı. Bu, Mac Stíofáin'in takdir etmekten kendini alamadığı bir detaydı. Ancak sırayla tokalaşırken, Adams, Whitelaw'ın avuçlarının terlemekte olduğunu hissetti.

Whitelaw, İngiltere ve İrlanda'nın uzun soluklu tarihi göz önünde bulundurulduğunda, misafirlerinin neden İngilizlere şüpheyle yaklaştığını anlayabilirdi; ama "benim güvenebileceğiniz bir İngiliz bakanı olduğumu göreceksiniz," diye umduğunu söyledi. Bu görüşmenin en dikkat çekici kısmıydı. Mac Stíofáin, yüksek sesle okumaya başladığı bir bildiri hazırlamıştı. Bildiri, taleplerinin listesini içeriyordu. Provos İngiliz hükümetinden, tüm İrlandalı bireylerin -Kuzeyde ve Güney'de- kendi kaderlerini tayin etme hakkının olduğunu kabul ettiği bir kamuoyu açıklaması yapmasını istiyordu. Ayrıca İngilizlerin 1 Ocak 1975'e kadar, tüm askeri güçlerini İrlanda topraklarından geri çekeceklerini bildirmelerini istediler.

İngiliz katılımcılardan Frank Steele adında bir istihbarat subayı, bu konuşmayı şaşkınlıkla takip etti. Mac Stíofáin, IRA, İngilizlerle sonuna kadar savaşmış gibi şartlarını bildiriyordu. Steele başlangıçta Kuzey İrlanda'ya gönderildiğinde, İngiliz hükümetinin görüşü IRA'yla müzakere etmek istemedikleri yönündeydi; onları yenmek istiyorlardı. Kanlı Pazar olaylarındaki kıyımdan sonra, birçok İngiliz yetkilisi savaşı sadece askeri güçle kazanmalarının olası olmadığını anlamak durumunda kalmıştı. Steele, büyük bir gizlilikle, görüşme öncesinde IRA temsilcileriyle çalışmalara başlamıştı. Kendisi bu adamları, özellikle geleneksel ordu dili ve tuzaklarını benimseme konusundaki ısrarları nedeniyle hafife alıyordu.

"Oldukça komikti, gerçekten," diye daha sonra anımsadı Steele. "Kendilerini bir grup teröristi değil de bir orduyu temsil ediyor olarak göstermeyi istediler."

Adamlar Whitelaw'la görüşmeye başladıklarında ve ödün vermeden şartlarını ileri sürdüklerinde, Steele onların tutumunu oldukça acemice bulmuştu. İngilizlerin Kuzey İrlanda'dan çekilmesini isteyerek, hükümetin, Kuzey'deki Protestan halkı yüzüstü bırakmayacağız sözünden vazgeçmelerini, yani yapamayacağı bir imtiyazı talep ediyorlardı. Görüşme ilerledikçe, Whitelaw hayal kırıklığına uğramıştı. Anılarında, görüşmeyi IRA'nın "mantıksız ültimatomlarla" sabote ettiği "önemsiz bir hadise" olarak anlatmıştı.

Gerry Adams görüşme süresince çok az konuşmuştu ama Steele, bu uzun, ince, düşünceli genç isyancıyı izlemiş ve etkilenmişti. Adams'ın Kuzey'de IRA'yı temsil ettiği ve Belfast Tugayı'nda kıdemli bir subay olduğu söylenmişti. Steele kibirli, şehirli bir külhanbeyiyle karşılaşmayı ummuştu. Ancak Adams'la karşılaştığında, gezi öncesi ön görüşmede, onun cana yakın, açık sözlü ve disiplinli olduğunu düşündü. Bunlar muhatap olduğun kişide bulunması gereken önemli özelliklerdi, diye düşündü Steele, onu aynı zamanda tehlikeli derecede etkili bir düşman haline getiriyordu. Adams ön görüşmelerin birinden ayrılıyorken Steele onu kenara çekti; "Ne yapmak istiyorsun? Hayatının geri kalanını biz İngilizlerden kaçarak geçirmek istemezsin herhalde," dedi.

"Üniversiteye gitmek ve mezun olmak istiyorum," diye cevap verdi Adams.

"Sana engel olmuyoruz," diye belirtti Steele. "Şiddetten vazgeçin ve sonrasında üniversiteye gidebilirsin."

Adams pis pis sırıttı ve, "Önce siz İngilizlerden kurtulmanın bir yolunu bulmalıyım," dedi.

Brendan Hughes'a, o Haziran, ateşkes ilk kez ilan edildiğinde, savaş bir an önce son bulabilir gibi gelmişti. Kaçmakta olan insanlar için, savaş durumuna aniden ara verilmesi, onların saklandıkları yerlerden çıkarak eve gidip aileleriyle bir araya gelebileceği anlamına geliyordu. Sıradan vatandaşlar çekinerek barikatların arkasından çıktılar. Üç yıl önce, çatışmalar başladığından beri huzur dolu ilk yaz olacaktı.

Mağazalar yeniden açıldı. Etrafta belirsiz, iyimser bir hava vardı.

Hughes için ateşkes, yeni karısıyla zaman geçirebilmesi anlamına geliyordu. 1972'lerin başlarında, yirmi dördüncü yaş gününden biraz önce, on dokuz yaşındaki Lily adında oralı bir kızla evlenmişti. Mütareke başladığı zaman Lily hamileydi. Brendan'ın babası, onun Lily'e asla alışılageldik şekilde bir koca olamayacağına dayanarak, bu evliliğe karşı çıkmıştı. Aile olmak kaçak bir adam için tehlikeli olabilirdi. Adams da yakın zamanda evlenmişti ve yetkililerce yakalanabilmesinin, *Maidstone*'a hapsedilmesinin nedeni evlenmiş olmasıydı. Karısı, Colette'in yaşadığı evi hedef almışlar ve Adams'ın ziyaret için gizlice geldiği bir gece oraya baskın yapmışlardı. Brendan'ın eşi Lily, kaçak kocasını arayan İngiliz birliklerinin baskınlarına alışmıştı. Bu durum onun, geceleri kapının her an tekmelenebileceği korkusuyla, çok endişeli olmasına ve uyuyamamasına neden oldu.

Ateşkes Brendan'ın kaçmaya biraz ara verip Lily'i görebileceği anlamına geliyordu. Bir süreliğine normal bir ilişkileri varmış gibi davranabilirlerdi. Ancak barış hemen hemen iki hafta sürdü. Londra'daki sonuçsuz görüşmeler sonrasında, taraflar ikinci kez bir araya gelme konusunda uzlaştılar ama görüşme asla gerçekleşmedi. Temmuz'un dokuzunda, Lenadoon Caddesi'nde ordunun, Katolik mültecilerin, Protestanlarca terk edilmiş evlere yerleşmelerine izin vermeyi reddetmesinden sonra, silahlı

mücadele yeniden başladı. Müzakerenin sonlandığını bildiren Seán Mac Stíofáin adamlarına, şiddet içerikli mücadelelerine "olabildiğince çok vahşetle" devam etmelerini emrettiğini söyledi. Bu sırada komuta zincirinden geçen bir emir, Brendan Hughes'a ulaşmıştı: *Tekrar işe koyuluyoruz.*

Hughes, Provos'un en iddialı operasyonlarından birini planlamaya başladı. IRA'nın stratejisinin temel ögesi, Kuzey İrlanda'nın ticaret bölgelerinde bombalar patlatmaktı. Birçok işletme, Birlikçilere ya da İngiliz şirketlere ait olduğu ve altyapıyı hükümet kontrol ettiği için ticari mülkiyete yapılan saldırı, düşmana doğrudan bir darbe olarak görülüyordu. Bu operasyonlar sivil alanlarda düzenlenebilirdi; ama Hughes ve isyancı arkadaşları, sivilleri *hedef* almayacakları konusunda ısrar etti. Amaç mülkiyete zarar vermekti, insanları öldürmek değil. Patlama öncesi, polise ve medyaya, siviller (teorik olarak) alanı boşaltabilsinler diye ilgili uyarılar iletildi. Elbette, bu uyarılar ayrıca propaganda amacıyla da yapılıyordu. Çünkü şehrin havaya uçmak üzere olduğunu dükkân sahiplerine ileten panik halindeki bir haber bülteni, her bomba gösterisini daha da göklere çıkaracaktı.

O temmuz ayının bir cuma günü, IRA Belfast boyunca otobüs duraklarına, garlara, alışveriş yerlerine, daha önce görülmemiş bir sayıda, neredeyse iki düzine bomba yerleştirmişti. Öğleden sonra saat 14.00'ü biraz geçince, şehir yaz ortasının öğleden sonrasının keyfini çıkaran müşterilerle hınca hınç doluyken, düzenekler patlamaya başladı ve ilerleyen bir saat içinde, her birkaç dakikada bir bomba patlayacaktı. İnsanlar çığlık atmaya ve sürünerek ilerlemeye başladılar ama birçok durumda bir yerdeki patlamadan kaçarken, patlamak üzere olan yeni bir bombanın bulunduğu başka bir yere denk geliyorlardı. Birçok otobüs paramparça olmuştu. On dört yaşında bir çocuk dahil, dokuz kişi hayatını kaybetti, 130 kişi yaralandı. Şehir kesinlikle böyle bir katliam için hazır değildi. Kalın bir duman bulutu Belfast'in merkezinde havada dururken, bir kadın molozların arasında, yerde garip bir cisim fark etti. Önce et kam-

yonundan düşmüş bir şeye benzediğini düşündü. Daha sonra onun bir insan gövdesi olduğunun farkına vardı. Polis memurları enkazın arasında yavaş yavaş ilerleyerek kopmuş uzuvları toplayıp, onları dikkatlice plastik poşetlere koydular.

Belfast Telegraph, "Bugünlerde çok alışılagelmiş olan Provos'un vicdan yoksunluğu" diye niteleyerek, "Şehir 1941 yılındaki Alman saldırısından bu yana böyle bir katliam ve yıkım görmedi," şeklinde haber yaptı. *Irish Times*, bir başyazıda, saldırının asıl kurbanlarının İngiliz ordusu ya da büyük işletmeler olmadığı, sadece "Belfast'in ve İrlanda'nın sıradan insanları" olduğuna dikkat çekti. Makale, "Şu anda hiç kimse bu yolla kayda değer bir şeylerin yapılabileceğine inanıyor mu? İnsanların hayallerindeki ülke, bu tür anılarla daha fazla var olabilir mi?" diye sorgulamaya devam etti.

Operasyonun başlıca mimarlarından olan Brendan Hughes, bunun "muhteşem" bir olay olacağını ummuştu. Ancak bombalar patlamaya başladığında, elinde bir Armalite tüfekle Leeson Sokağı'nda dikilip kalmıştı ve patlamaların sesini duyabiliyordu; *bom, bom, bom.* "Bu çok fazla," diye kendi kendine düşündü. Lower Falls'taki gönüllülerden bazıları, patlama seslerini duydukça sevinçle bağırıyorlardı ama Hughes, sokakları terk etmeleri için onlara bağırdı. Çok fazla bomba yerleştirmişlerdi.

Yetkililerin, gerçek zamanda, bu derece büyük bir felaketle başa çıkma becerilerini gözlerinde büyütmüşlerdi. Hughes, yıllardır amacının insanları öldürmek değil sadece mülkiyete zarar vermek olduğu konusunda ısrar etmişti. Gerçek niyeti ne olursa olsun, bu olay onun suçluluk duymasına neden olmuştu. Fakat o zamanlar, bu konu üzerinde çok durma fırsatı olmamıştı; çünkü başka bir çeşit krizle uğraşması gerekiyordu.

• • •

Hughes, ateşkesten önce bir gece, adamlarından biri ona Joe Russell adında bir Provo üyesinin vurulduğunu söylediğinde, Belfast'teydi. Hughes hemen Russell'ı görmeye gitti ve onu, yaraya sıkıca bastırmış öyle beklerken buldu. Hastaneye gitmemişti -çok riskliydi- bu nedenle, hâlâ karnına saplanmış bir kurşun vardı. Hughes, Russell'ı yaralı cumhuriyet-

çileri "hiçbir soru sormadan" tedavi etmesiyle bilinen Dundalk'daki bir hastaneye, sınır ötesine götürmek için gerekli hazırlıkları yaptı.

Ancak bir konu hâlâ gizemini koruyordu: Kim vurmuştu? Russell o sıralarda evdeydi. Bir adam ön kapıya gelmiş, Russell kapıyı açtığında adam onu vurmuş ve sonra kaçmıştı. Russell, saldırganın Stickies'in (Official IRA) bir üyesi olduğunu düşündüğünü söylemişti Hughes'a. Bu bilgi, insanların Deli Rahip diye çağırdığı, yumuşak başlı bir Provo istihbaratçısı olan, Leo Lynskey tarafından teyit edilmişti.

Troubles olayları boyunca tüm Belfast çevresindeki mahallelerde, ruhsatsız içki mekanları açılmıştı. Bu işyerleri, "bar" olarak biliniyordu. Geleneksel meyhanelerin çoğu yanıp kül olmuş ya da bombalanmıştı ve susuzluğuyla ünlü bu şehirde, ihtiyacı karşılamak için bu şekilde yasadışı barlar türemişti. Birisinin, kendi güvenli etnik bölgesinin dışına çıkma girişiminde bulunması o kadar tehlikeli bir hal almıştı ki barlar yerleşim bölgelerinde -genelde terk edilen eski evlerin yerine- kurulduğunda, insanlara güvenli bir alternatif sunmuş oldu. 1972'nin sonlarına kadar, Belfast'te yaklaşık olarak iki yüz bar işletiliyordu. Haftanın yedi günü, belirli saat dilimlerine bağlı kalmaksızın açıklardı. İçki, genellikle gasp edilmiş olan kamyonlardan çalınıyordu ve hasılat çoğunlukla, söz konusu mahalleden hangi milis grubu sorumluysa onlara gidiyordu.

Bu barların çoğu Official IRA tarafından işletiliyordu ve Official'ın üyeleri oralarda toplanmayı seviyorlardı. Barlardan birinin adı Burning Embers (Kızgın Kor) idi. (Brendan Hughes bir keresinde orayı ateşe vermişti ve Kızgın Kor'u yakıp kül etmiştim diye işi şakaya vurmayı severdi.)

Official grubuna ait olan başka bir bar, Cracked Cup (Kırık Fincan) idi, Leeson Caddesi'ndeki bir alet edavatçıdan sonra öyle adlandırılmıştı; çünkü ikinci el çanak çömlek satan eski bir dükkânın yerini almıştı. Mekânda kayda değer çok fazla şey yoktu. Parkeler çürümüştü, ışıklar loştu ve müşteriler büyük boy biralarına sokulmuş, çürük sandalyelerde oturuyorlardı. Duvarda Virgin Mary ve Patrick Pearse'ın resimleri vardı.

Joe Russell'ı vuran adamı arayan Hughes, Cracked Cup'a silahlı bir ekip gönderdi. Silahlarını çekip, içeri yürüdüler ve girişi kapattılar. O geceki müşterilerden biri, Desmond Mackin adında bir adamdı. Eşi Margaret ve

yetmiş yaşındaki annesi ile Babalar Günü'nü kutlamak için dışarı çıkmışlardı. Mackin, Official IRA'nın bir üyesi değildi, hatta son zamanlarda Provos'a katılmış olan bir oğlu vardı. Ancak Hughes'ın silahlı adamları, herkese yerde diz çökmelerini emredip de Mackin'in eşiyle annesini itip kaktığında, Mackin adamlara karşı koyarak hata etmişti. Aniden ateşlenen bir silah kasvetli havayı bir an için aydınlattı ve bir kurşun Mackin'in kalçasına saplandı.

Ateş eden, neredeyse yetişkinliğe yeni adım atmış genç bir Provo üyesiydi. Silahlı adamlar o gece Cracked Cup'a paldır küldür girdiklerinde, hepsinin oldukça sarhoş olduğu daha sonra ortaya çıkacaktı. Mackin'in karısı çığlıklar içinde eşinin bedenine kapandı. Ancak Provos, yetkililerin dikkatini çekme korkusuyla kimsenin ambulans çağırmasına izin vermedi. On beş dakika boyunca, Desmond Mackin oracıkta ölüme giderken, hepsi Cracked Cup'ta öylece kaldı.

Basın, o geceki vurulma olayını Official ve Provo üyeleri arasındaki bir güç savaşı olarak aktaracaktı ve ilk bakışta durum gerçekten öyleymiş gibi görünüyordu. Bir gazete, olayın "topyekün savaş"ı tetikleyebileceğini ileri sürdü. Ancak gerçekte, Desmond Mackin sadece masum bir seyirciydi; acemice yapılmış bir operasyonun sivil zayiatı. Ve Hughes, Joe Russell'ı vuranın kim olduğu konusundaki araştırmalarına devam ederken, korkunç bir durumun farkına vardı. Aslında onu vuran Officials değildi. Tam tersi, kendi adamlarından biriydi.

. . .

Troubles olaylarının altüst ettiği, nadiren sözkonusu olan toplum geleneklerinden biri romantik ilişkilerdi. Katolik ve İskoç Presbiteryen kültürlerinin bir araya gelmesiyle, Belfast aşırı derecede bağnaz bir topluma dönüşmüş olabilirdi.

Ancak şiddet olayları günlük hayatın düzenini bozduğu için, köklü toplumsal gelenekler çözülmeye başlamıştı. Ölüm tehlikesinin her yerde olması, bazı kişilerin hayatlarını yeniden keşfetmelerine ve bazen oldukça kayıtsız bir şekilde yaşamalarına yol açmıştı.

Deli Rahip, Joe Lynskey yalnızca on altı yaşındayken manastıra başlamıştı. Yirmilerinde rahipliği bırakıp Belfast'e döndüğünde, Clonard böl-

gesindeki bir ipek fabrikasında iş bulmuştu ve ibadet ve dini tasavvurla kaybettiği gençlik yıllarını telafi etmeye çalışmıştı. Bir akrabasının deyimiyle kendisi, "fazlaca kadınların peşinden koşma ve genç insanların yaptığı normal şeyleri yapma işleriyle meşguldü." Lynskey, manatıstırda katı bir eğitim almıştı. Tarih ve özellikle İrlanda'daki işçi sınıfı Katoliklerin yaşadıkları adaletsizlik sorunu üzerinde çalışmıştı. Cumhuriyetçi bir aileden gelmiyordu. Babası çocuklarının bu tarz işlere bulaşmasını istemeyen korkak bir adamdı. Abisi Kraliyet Donanması'ndaydı. Fakat Lynskey sonunda IRA'ya katılma kararı almıştı. Onun garip ama kibar tavırlarına bayılan, Dolour Price'la birlikte büyümüşlerdi. "Olgun bir adamdı; ama topluma nazaran birçok yönden toy" olduğunun farkına varmıştı Dolours. Brendan Hughes Lynskey'i, her zaman "garip bir herif", eski neslin tuhaf eseri olarak görmüştü. Zeki ve bilgeydi, sigara tiryakisiydi ve cebinde kahramanı, İrlandalı devrimci Micheal Collins'in bir kitabını taşırdı. Ama biraz soğuk olabilirdi. Hughes'ın Joe Lynskey hakkında bilmediği şey, Joe Russell'ın karısıyla bir ilişkisinin olmasıydı.

Cracked Cup'daki vurma olayından sonra, Provos örgüt içinde bir inceleme yaptı ve Lynskey'nin, genç bir IRA tetikçisine gönüllü arkadaşı -sevgilisinin kocası- Joe Russell'ı öldürmesini emrettiğini öğrendi. Tetikçi, Lynskey ona Russell'ın yetkililer adına çalışan bir muhbir olduğunu söylediği için bu görevi üstlenmişti. Ancak Russell kapıyı açtığında, tetikçi cesaretini kaybetmiş, onu karnından vurmuş ve sonra kaçmıştı. Kimin vurduğuna dair yapılan ilk aramada, Hughes ve adamları etrafa sormaya başladığında, Birliğin istihbaratçısı Joe Lynskey'e danışmışlardı. Aşktaki rakibini öldürmeye çalıştığını itiraf etmek yerine, Lynskey Stickies'i suçlamıştı.

Kazara insanları öldürme gibi korkunç bir eğilimi olan bir gruba yönelik IRA'nın, insanları kasten öldürüp öldürmeyeceğine karar veren detaylı bir iç mekanizması vardı.

Lynskey gönüllü arkadaşlarından birini öldürme girişiminde bulunduğu ve suçunu başka masum bir adamın hayatını kaybetmesine neden olacak şekilde örtmeye çalıştığı için bir askeri mahkemeye çıkacaktı. Bu, kafanın arkasına bir kurşun yemekten tahminen daha zalimce olan, bir çeşit iç hesaplaşmaya neden olacak şekilde düzenlenmiş organize bir

işlemdi. Fakat IRA askeri mahkemesi tam olarak insanları aklamasıyla bilinmiyordu. Ve Lynskey'nin suçunun ağırlığı düşünüldüğünde, kaderi korkunç görünüyordu.

Provisionals içinde son zamanlarda yeni bir birlik oluşturulmuştu. Bazı gizli hükümet programları gibi, görünüşte var olmayan bir birimdi; "Unknowns" (Bilinmeyenler) olarak adlandırılan küçük, seçkin bir birim. Unknowns'un kumandanı, Pat McClure adında ufak tefek, ağır başlı bir liderdi; Brendan Hughes'ın, "Wee Pat" (Minik Pat) diye çağırdığı bir adam. McClure otuzlarındaydı ve bu durum onu, o zamanki Provos'un standartlarına göre oldukça yaşlı yapıyordu. Aslında, Troubles olayları öncesinde İngiliz Ordusu'nda görev yapmış olduğundan askeri deneyimi (ve düşmana nadir görülen derin bir aşinalığı) vardı. McClure genelde dikkat çekmemeye çalışırdı. Ancak, onu tanıyanlarca oldukça yetenekli ve kendini işine adamış bir asker olarak görülürdü.

Unknowns, Provos'un sıkı disiplinli kuruluş çizelgesine tam olarak uymuyordu. Bunun yerine, doğrudan Gerry Adams'a hesap veriyorlardı. Brendan Hughes onları,"kelle avcısı" olarak görüyordu; tehlikeli, gizli, bazen rezil işler yapan itinayla seçilmiş bir takım. McClure yumuşak sesli ve esrarengizdi. Askerleriyle kaynaşmazdı, bir ailesi vardı ve güvenilir bir havası ve takımındaki kişileri gözetirdi. Bir kış gecesi, Ballymurphy'de büyük bir silahlı mücadele başlamıştı. Takımındaki genç gönüllülerden bazıları silahını kapmış ve mücadeleye katılacaklarını bildirmişlerdi. "Hayır, katılmayacaksınız," dedi McClure. İngiliz askerleri geceleri avlanmak için eğitilmişlerdir ama gönüllüler öyle değil, diye belirtti. "Sokakta vurulmuş halde, gazetelere çıkıyor olacaksınız," dedi. "Eğer size meydan okurlarsa, hiçbir şey yapamazsınız. Hepinizi öldürürler." Unknowns'un üyeleri özel eğitim için taşraya götürüldü. Ücra bir çiftlik evinde kaldılar ve bir eğitmen onların etrafındaki suya gerçek mermi ile atış yaparken, nehrin içinde ilerlemelerini gerektiren talimler yaptılar.

Joe Lynskey'i sınır ötesine askeri mahkemeye götürme sorumluluğu ve olası infaz görevi Unknowns'a ve özellikle birimin bir üyesine, Dolours

Price'a düşmüştü. Dolours Unknowns'a, gözlüklü meyhane sahibinin oğlu olan arkadaşı, Hugh Feeney ile beraber katılmıştı. Marian Price da katılmıştı. O yaz ateşkes yalnızca birkaç hafta sürmüş olmasına rağmen, Dolours şiddetin kısa süreli sonlanmasının keyfini çıkarmıştı. O günlere göre, oldukça baş döndürücü bir şenlik havası vardı. Askerler etrafta, kurşun geçirmez yelekleri olmadan dolaşıyor, yerli çocuklar ciplerine binip gezip tozuyorlardı. Dolours askerlere kur yapmaktan gizli bir haz duyuyordu. Bir keresinde askerler, bereleriyle, ondan kendileriyle bir fotoğraf çekinmesini istediler ve o da yapmak zorunda kaldı. Ian Corden-Lloyd adında, Andersonstown'a evine gelen ve onunla sohbet eden bir İngiliz subayı vardı. Onun bir IRA üyesi olduğunu biliyor olması ya da en azından bundan şüpheleniyor olması gerekirdi; ama kanlı bir gerilla savaşında düşman değil, iki üniversite öğrencisiymiş gibi politika hakkında arkadaşça tartışırlardı. Bir defasında Corden-Lloyd ona, on yıl sonra geri gelip onu görmek istediğini "ve o zaman birbirlerine tüm gerçeği anlatacaklarını," söyledi.

Geleneksel olarak IRA şu şekilde öldürüyordu: bir haini halka açık bir şekilde öldürmek toplumsal normları pekiştirmenin bir yoluydu. Ancak Joe Lynskey olayında Provos, o geleneği bozacaktı. Bir zaman sonra Lynskey, öylece ortadan kayboldu. Mahkemesinin kararıyla ilgili hiçbir duyuru yapılmadı. Hiç kimse sokağa da atılmadı. Ya da dahası, Provo'nun üst rütbelilerine hiçbir açıklama yapılmadı ve Joe Russell'ın gerçek tetikçisiyle ya da Cracked Cup'taki vurulma olayının aşağılık hikâyesiyle ilgili herhangi bir dosya sunulmadı. Hiç kimse tek kelime bile etmedi.

Çünkü Lynskey'nin görevi onu çok uzaklara götürmüştü. Başlangıçta Ağustos 1972'de ortadan kaybolduğunda, ailesi bir şeylerin ters gittiğini anlamamıştı. Joe'nun Amerika'da olduğuna dair bir söylenti yayılmıştı. O günlerde birçok insanın yaptığı gibi o da yeni bir hayata başlamak için gitmişti. Bu tamamen kasıtlı bir yanlış algı oluşturma kampanyasıydı. Bir keresinde, Lynskey'nin bir yeğeni New York City'deydi ve ona, "Joe'yi kıl payı kaçırdın. Geçen hafta buradaydı," diyen yerli bir İrlandalı cumhuriyetçi ile karşılaşmıştı. Üç yıl sonra, Lynskey'nin annesi öldüğünde, oğlunun yaşadığına, iyi olduğuna ve Birleşik Devletler'de hayatına devam ettiğine inanıyordu.

O zamana kadar çoktan ölmüştü. Ya küçük bir iyiliğin ya da korkunç bir zulmün simgesi olan bir bilinmezlikte ölüm Joe Lynskey'e, bir arkadaşının elinden gelmişti. Dolours Price, Lynskey'i almak için kız kardeşinin evine varmıştı. Lynskey'e, infazının istendiğini söylemedi. Cumhuriyet'te yapılacak bir görüşmeye katılması gerektiğini söyledi.

Lynskey merdivenleri indi, yeni banyo yapmış, yeni tıraş olmuş ve taşraya sadece hafta sonu için gidiyormuş gibi küçük bir valiz almıştı. Arabaya bindiler ve Cumhuriyet'e doğru güneye gittiler. Lynskey çok fazla konuşmadı ama Price, onun tam olarak nereye gidiyor olduklarını bildiğinin farkındaydı. Lynskey ondan daha güçlüydü, onun hakkından gelebilirdi. Fakat bunun yerine, kucağında ufak çantasını tutarak, orada sessizce oturdu. Bir an, ona neler olduğunu açıklamaya çalıştı ve Dolours, "Bilmek istemiyorum Joe. Bilmek istemiyorum. Sadece bu zor görevi yerine getirmek zorundayım," dedi.

Arka koltukta oturuyordu, Dolours ona dikiz aynasından baktı. *Onu feribota götüreceğim*, diye düşündü. *Onu feribota götüreceğim ve kaçmasını söyleyeceğim.* İngiltere'ye kaçabilir ve asla geri gelmeyebilir. Ancak bunun yerine sürmeye devam etti. *Neden arabadan dışarı atlamıyor*, diye merak etti. *Neden kafama vurup kaçmıyor? Neden kendisini kurtarmak için bir şeyler yapmıyor*? Fakat sürmeye devam ettikçe anladı ki onu kurtarma girişiminde bulunamamasıyla aynı nedenden dolayı kendisini kurtarma girişiminde bulunamazdı. Harekete olan bağlılıkları buna izin vermezdi. Tüm emirleri yerine getireceğine dair yemin etmişti ve Lynskey, görünüşe göre kaderine razı gelmeyi seçmişti.

Tam sınır ötesine, County Monaghan'a vardıklarında, bir grup adam sokak lambasının altında onları bekliyordu. Lynskey, onu getirdiği için teşekkür etti ve endişelenmemesini söyledi. Uzandı ve elini sıktı.

"Görüşürüz Joe," dedi Price. Fakat göremeyeceğini biliyordu ve eve dönüş yolu boyunca ağladı.

KİMSESİZLER

Ocak 1973'te bir gün, BBC'den bir grup televizyoncu St. Jude's Walk'a vardı. McConville'in çocuklarını arıyorlardı. Jean bir aydan fazladır ortalıkta yoktu. Konuyla ilgili ilk makale Kuzey İrlanda Sivil Hakları Derneği'nin haber postasında yayınlandıktan sonra, yerel basının da olaydan haberi olmuştu. Makale, Jean McConville Nerede başlığının altında, on çocuğun dul annesinin "zorla evinden götürüldüğü" 7 Aralık gününden beri nasıl ortadan yok olduğunu anlatmıştı. Bu orijinal haberi fark eden *Belfast Telegraph*, çocukların hiçbirisinin annelerinin kaçırılmasını polise bildirmediğini belirten, Kaçırılan Anne Bir Aydır Kayıp başlığıyla, 16 Ocak'ta kısa bir makale yayınladı. Sonraki gün gazete, "gizli kayboluşu" çözme konusunda yardım talebinde bulundu.

BBC personeli Helen'i ve dairede yalnız yaşayan küçük çocukları buldu. Kameralar kurulduktan sonra çocuklar, çizgili sarı duvar kağıdının çevrelediği kanepede bir araya gelip oturdular ve yaşadıkları kötü olayları anlattılar. "Dört genç kız mutfağa girdi. Tüm çocukların merdivenlerden yukarı çıkmasını emrettiler ve hemen içeri girip annemi aldılar," dedi sessizce Agnes. "Annem koridora yürüdü, montunu giydi ve sonra evden ayrıldı."

"Annen giderken ne dedi," diye sordu muhabir.

"Çığlık attı," dedi Agnes.

"Annenizin neden götürüldüğünü biliyor musunuz?"

Bilmiyorlardı. Helen aynı annesi gibi solgun ve ince yüzlü, iki yana taranmış koyu saçlarıyla, hoş bir genç kızdı. Kucağında Billy'yle oturuyordu ve heyecanla gözlerini kameradan çevirdi. Erkek çocuklar beyaz tenli ve kızıl saçlıydı. Kışın ortası olmasına rağmen, mavi bir balıkçı yaka kazak ve şort giyen ve yumru yumru dizleri açıkta olan Tucker, Agnes'in kucağında oturuyordu. Çocuklar gergindi ve gözleri odanın her yerinde geziyordu.

Micheal, neredeyse karenin dışında kalarak, Helen'in yanında oturuyordu. Gözlerini kırpıştırarak doğrudan kameraya bakıyordu.

"Helen, sanırım aileye sen göz kulak oluyorsun," dedi muhabir. "Bununla baş etmeyi nasıl başarıyorsun?"

"Evet."

"Anneni tekrar ne zaman göreceğini düşünüyorsun?"

"Bilmiyorum."

"Hiç kimse sizinle temasa geçmedi mi?"

Agnes, babaanneleriyle görüştüklerinden bahsetti.

"Şu anda, oldukça yaşlı bir kadın olmalı," dedi muhabir.

"Kendisi kör," dedi Agnes. Agnes on üçündeydi. Ümitle, annesinin götürülürken kırmızı terlik giyiyor olduğunu belirtti. Peri masalından bir imge gibiydi. Bir ipucu. Agnes, kardeşleriyle, "Onun geri gelmesi için çok dua edeceğini," söyledi.

Çocukların Jean'in ortadan kaybolmasını polise bildirmemesinin nedeni kısmen babaanneleri Granny MccConville olabilirdi. Nedenini tam olarak dile getirmese de insanlara korktuğunu söylemişti. Çocuklar içtenlikle annelerinin yakın zamanda eve geleceğine inansalar da durum biraz umutsuz görünüyordu. Jean'in maaşını çekip kullanabiliyorlardı. Ancak, insanların sıcak yemek getirerek ya da çocukların bakımında Helen'e destek olarak yardıma koşmasının ve böyle bir aileye göz kulak olmasının bekleneceği, birbirine bağlı bir toplum olan Belfast'te, hiç kimse bir şey yapmamıştı. Bunun yerine Divis'teki tüm insanlar öylece St. Jude's Walk'daki bir ev dolusu terk edilmiş çocuğu görmezden gelmeyi seçmişti.

Basitçe söyleyecek olursak, insanların ilgisizliğinin nedeni, Belfast'te kriz anı olduğu ve insanların kendi dertleriyle boğuşmasından kaynaklanıyor olabilirdi ya da daha esrarengiz başka bir neden. Ancak her iki durumda da neredeyse toplumdaki herkes olanlara göz yummuştu.

Bir sosyal hizmet görevlisi, Jean kaçırıldıktan kısa bir süre sonra çocukları ziyaret etmişti. Yetkililer, kendi kendilerine bakmaya çalışan bir grup çocukla ilgili bir çağrı almışlardı. Bir bürokrat, yeni bir dosya oluşturmuş ve çocukların annesinin, "bir organizasyon" yani kısaca bir milis grubu tarafından alıkonulduğunu belirtmişti. Görevli, açıkçası çok endişeli görünmeyen babaanne McConville ile konuştu. Görüşmedeki notlara göre, Jean'in kayınvalidesi kesin bir şekilde Helen'in "çok yete-

nekli bir kız" olduğunu ve çocuklarla başa çıkabiliyor gibi göründüğünü belirtmişti. Helen'in babaannesiyle arası Jean'inkinden daha iyi değildi. "Aralarında sevgi bağı yok," diye not aldı görevli.

Bu, kesinlikle küçük çocuklar için sağlıklı bir ortam değildi ve görevli çocukların "bakıma alınmasını"- onların bir bakım evinde yetiştirilmesi için devlete teslim edilmesini- tavsiye etti. Fakat McConville'in çocukları kesinlikle bunu reddetti. Annelerin bugün yarın elbet geri döneceğini belirttiler. Eve geldiğinde orada olmaları gerekiyordu.

Evde mahsur kalmış, birbirlerine tutunmuşlardı. Uyku saatleri sarkıtılmış ve lavaboda bulaşıklar birikmişti. Komşular yardım etmek yerine, başlarında kimse olmayan çocukların çok fazla gürültü yaptığından ve patırtılarını duvarlardan duyabildikleri için geceleri uyuyamadıkları konusunda yetkililere şikâyet etmeye başladılar. Katolik Kilisesi bile duruma dahil olmayı reddetmişti. Noel'den tam bir hafta önce, sosyal hizmet görevlisinin bir raporu, yerli bir kilise papazının, çocukların kötü vaziyetinin farkında olduğunu ama "anlayışsız" davrandığını not etti. Diğer çocuklar Noel listeleri oluştururken, McConvillerin yiyecekleri tükeniyordu. Ellerine çok fazla para geçmiyordu. Sadece, kiremit ustasının çırağı olarak çalışan Archie'nin bir işi vardı. Çocuklar sorun yaşamaya başladılar. Micheal geç vakte kadar dışarda kalıp, dükkanlardan yiyecek aşırıyordu. Sonunda, yanında bir kardeşiyle kasabadaki bir dükkândan çikolatalı bisküvi çalarken yakalandı. Bunu neden yaptığı polis tarafından sorulunca, Micheal, kendisinin ve kardeşlerinin günlerdir hiçbir şey yemediğini söyledi. Açlıktan ölüyorlardı. Micheal on bir yaşındaydı.

Yetkililer McConville'in çocuklarına anne babalarını sorduklarında, Jim onlara, "Babam öldü, annemi de IRA kaçırdı," dedi.

. . .

Ulster Kraliyet Polisi'nin dosyalarında, Jean McConville'in kaybolması ile ilgili herhangi bir soruşturma kaydı bulunmuyordu. Çatışmanın en şiddetli yılının sonunda kaçırılmıştı ve bu tarz bir olay, oldukça korkunç olmasına rağmen, polisin ilgilenme ihtiyacı duyacağı bir düzeye ulaşmamıştı. Springfield Yolu Polis Merkezi'nden bir dedektif, 17 Ocak'ta

daireye uğramıştı; ama polis, başka bir delil sunmamış ve konunun takibini yapmamış gibi görünüyordu. Parlamento'nun iki yerel üyesi, neler olduğunu öğrendiklerinde, kaçırılmayı, "duygusuz bir eylem" olarak nitelendirmiş ve Jean'in bulunması konusunda yardım istemişti. Ancak hiç kimse başka bilgi vermemişti.

Belfast bazen bir şehirdense küçük bir kasaba gibi hissettirebilirdi. Troubles olayları öncesinde bile, bölgenin kent kültürü asılsız dedikodularla şekillenmişti. Jean McConville kaybolur kaybolmaz, aslında kaçırılmadığına dair söylentiler etrafta dolaşmaya başladı; tam tersine, bir İngiliz askeriyle birlikte yaşamak için çocuklarını terk ederek kendi isteğiyle kaçıp gitmişti. Zaten endişeli olan çocuklar, bu hikâyelerin farkındaydı. Markette ya da sokakta komşularıyla karşılaştıklarında, onların fısıltılarını işitir ve yargılayıcı bakışlarını üzerlerinde hissederlerdi. Eve döndüklerinde bazıları bunun doğru olup olmadığını merak ederek sorardı. Onları gerçekten terk etmiş olabilir miydi? İmkânsız görünüyordu. Ancak hâlâ dönmemiş olduğu gerçeğini başka nasıl açıklayabilirlerdi? Archie McConville daha sonraları, tüm o fısıltıların artık yaraya tuz basmaktan daha başka bir şey olduğu sonucuna vardı. Bir çeşit zehirdi, şuna karar verdi: "Zihnimizi bulandırma girişimi."

Troubles olaylarının etkilerinden biri de sessizlik kültürüydü. Sokaklarda, savaş halinde olan silahlı gruplar varken, kaybolan sevdiğin birisini aramak gibi masum bir girişim bile tehlikeli olabilirdi. O şubat ayında bir gün, IRA'nın gençlik kolundan bir grup genç Micheal McConville'i yakalamıştı. Onu bir odaya götürüp bağlamışlar ve bacağına bıçak saplamışlardı. Sonra, onu uyarıp gitmesine izin vermişlerdi: *Annene olanlarla ilgili kimseyle konuşma.*

Özgürlük molası çok uzun sürmedi. Şubat ayı geldiğinde, sosyal hizmetler, çocukları yetimhanelere yerleştirme işlemlerine başlamışlardı. Bir gün, üç kadın daireye uğradı ve evi kiralık olarak tuttuklarını ve taşınmaya hazır olduklarını söyledi. Bu, Belfast'te her zaman olan bir durumdu. Savaş zamanı acımasızca herkes kendi menfaatini düşünüyordu.

Korkunç bir sandalye kapmaca oyunu gibiydi. Bir aile yerinden edilir edilmez, evinden olmuş başka bir aile hemen onların evine göz dikerdi. Çocuklar evden çıkmayı reddettiler. Ancak devlet kararını vermişti, nihayetinde çocuklar "mahkemenin vesayetine" verilmişti.

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin sonuçta insanlık suçu olarak değerlendireceği birisinin kayıplara karışması olayı, kısmen çok tehlikeliydi; çünkü kurbanın sevdiklerini belirsizlik içinde bırakabilirdi. Çocuklar yetim kalmayacakları ve annelerinin ansızın geri gelebileceği umuduna tutundular. Belki de o, unutkanlık hastalığına yakalanmıştı ve Belfast'teki tüm hayatını geride bıraktığının farkında olmadan başka bir ülkede yaşıyordu.

Ama o zaman bile Jean McConville'in başına çok korkunç şeylerin gelmiş olduğuna inanmak mantıklıydı. Kaçırıldıktan bir hafta sonra, çocukların tanımadığı genç bir adam kapıya gelmiş ve annelerinin ayrılırken üzerinde olan cüzdanını ve üç adet yüzüğünü getirip onlara vermişti. Nişan yüzüğü, düğün yüzüğü ve Arthur'un ona vermiş olduğu sonsuzluk yüzüğü. Bilgi almak umuduyla, çocuklar Jean'in nerede olduğunu sordular. "Annenizle ilgili hiçbir şey bilmiyorum," dedi adam. "Sadece size bunları vermem söylendi." Yıllar sonra, Micheal McConville geriye bakacak ve o karşılaşmanın, annesinin ölmüş olduğunu anladığı an olduğunun farkına varacaktı.

"FREDS" TAKIMI

1972 yılında bir ağustos günü, bir çamaşır yıkama aracı, Belfast'in kenar mahallelerinden olan Twinbrook bölgesine uğradı. Sarah Jane Warke araçtan indi ve evlerden birine doğru yürüdü. Aracın mahallede varlığı sıradan bir durumdu. Bölgede çok fazla dükkân yoktu; bu yüzden, çamaşırcıların kapı kapı dolaşıp eşyaları teslim etmesi alışıldık bir şeydi. Şirketin adı Four Square Çamaşır Yıkama idi ve haftada bir Sarah kapıya gelir, bir yığın kirli çamaşırı alır ve birkaç gün sonra onları temiz ve güzelce katlanmış olarak geri getirirdi. İnsanlar hizmetten memnundu, fiyatlar uygundu. Ve insanlar, sevimli hoş bir genç kadın olan Sarah'yı seviyorlardı. Aracın sürücüsü Ted Stuart, genelde direksiyonun arkasında bekleyen, County Tyrone bölgesinden genç bir adamdı. Rahat biriydi ve müşteriler onu seviyordu. Mahalledeki çocuklar ona Teddy diyordu. Twinbrook hem Katoliklerin hem de Protestanların bölgesiydi ve o zamanlar Belfast'in standartlarına göre oldukça sakin bir yerdi.

Sarah evlerden birine doğru yürüdü. Bir ev hanımı kapıyı açtı ve ansızın gürültülü bir parçalanma sesiyle konuşmaları yarıda kesildiğinde o ve Sarah sohbet ediyorlardı. Sarah arkasını döndü ve baktığı istikamete iki adam gördü. Adamlardan birinin elinde makineli, diğerinin elinde de yivli tüfek vardı. Sırtları Sarah'ya dönük, hafifçe eğilmiş, Ted'in olduğu aracın sürücü kısmına yakın mesafeden kurşun yağdırmış, duman bulutunun içinde duruyorlardı. Sarah kapıda, Ted'in öldürülüşünü çaresizce izleyerek öylece dondu kaldı. Sonra silahlı adamlardan biri ona doğru döndü.

. . .

Gözaltı baskınından sonra, İngiliz Ordusu ve Ulster Kraliyet Polisi'nin Özel Hareket Birimi, öncesinden daha yoğun olarak hem yönetim taraftarları hem de cumhuriyetçi gruplar arasına adamlarını yerleştirme çalışmalarına devam ettiler.

Brendan Hughes 1972'de, D Birimi'nde bir muhbirin olabileceğinden şüphe duymaya başladı. İstihbarat görevlisi ona, Seamus Wright adındaki

eski bir asfalt işçisi olan genç gönüllünün daha önce tutuklanmış olduğunu söyledi ve tutuklanmasından bu yana zaman zaman ortadan kaybolup duruyordu.

Yirmi beş yaşındaki Wright son zamanlarda evlenmişti, Hughes onun eşi Kathleen'i ziyaret etti. Kadın, Seamus'un şubat ayında tutuklandığını ve İngilizler tarafından tutulduğunu ama sonra eve yakın bir dükkâna telefon edip "sıvıştığını" -kaçtığını- söylediği bir mesaj bıraktığını anlattı. Seamus şu anda İngiltere'de diye devam etti Kathleen. Birmingham'daydı, adresi onda vardı. Hughes, Kathleen'e belki de oraya gidip Seamus'u görmesi gerektiğini söyledi. Şüpheli bir casusun genç eşinin, bir casus olarak hizmet etmesini sağlamaya çalışıyordu. Seamus'u ziyaret edecekti ve onu kendisiyle geri getirmeye uğraşacaktı. Sonra da Brendan Hughes'a durumu bildirecekti.

Kathleen uçakla İngiltere'ye gitti. Ancak oraya vardığında Seamus eve dönmeyi reddetti. Bu nedenle, yalnız döndü ve Leeson Sokağı'ndaki bir evde Hughes'la görüştü. Bu bilgilendirme görüşmesi sonrasında Kethleen, Hughes'ın en çok korktuğu şeyi doğruladı. İngilizler Seamus'un aklını çelmiş, dedi. Kocasını gördüğünde, bir İngiliz -bir çeşit denetçi- ona eşlik ediyordu. Fakat ilgi çekici bir nokta vardı diye devam etti. Seamus kurtulmak istiyordu. Kaçmayı, yanındaki adamlardan kurtulmayı planladı. Ama Belfast'e geri döndüğünde, IRA tarafından vurulmayacağının garantisini istiyor. Bu, Provos'un güvenini yitirmiş, düşmanla işbirliği yapmış ve genellikle ölümle cezalandırılan bir suç işlemiş biri için oldukça cesur bir öneriydi. Ancak İngilizlerin bu ikili oynayan ajanları nasıl bulduğuna dair bilgi edinme fırsatının olduğunu sezen Hughes, razı oldu ve ona garanti verdi.

Çok uzun zaman geçmeden Seamus Wright iki gün boyunca sorgulandığı evin bulunduğu Batı Belfast'e döndü. İngilizler tarafından yapılan ilk tutuklama boyunca ona, kendisini güvenlik güçlerini öldüren bir patlamayla bağlantılıymış gibi gösterebileceklerini söylediklerini açıkladı. Çok katılardı ve onunla ilgili çok fazla şey biliyorlardı. Seamus birisinin onu ihbar ettiğinden -paralı bir muhbir, bir "ihbarcı" tarafından yetkililere teslim edildiğinden- şüphelenmeye başlamıştı. Denetçiler onun

işbirliği yapacağından emin olduktan sonra ona silahlar ve patlayıcılar hakkında soru sormuşlardı.

Ancak asıl bilmek istedikleri 12 Haydut'tu. Seamus'a eğer sadece D Birimi'ndeki herkesin adını verirse, herhangi bir suçtan hükümlü olmayacağını söylediler.

Hughes, birliğinde bir hain olduğunu öğrendiğinde korkmuştu üstelik 12 Haydut'un kimliğini açıklamış olan bir hain. Provos'un meşru bir ordu olma iddiasıyla ilgili bir ironi; ilk zamanlarda, taburlar ve birliklerle ve açık ve net bir komuta zinciriyle, İngiliz Ordusu'na çok benzer bir şekilde yapılanmış olmalarıydı. Bu, gerçekte eğer düşman birisinin aklını çelmeyi başarırsa -Seamus Wright gibi oldukça önemsiz biri bile olsa- organizasyonun büyük bir kısmının kuruluş şemasını kavrayacakları anlamına geliyordu.

. . .

Muhbir olmayı kabul ettikten sonra Wright, iki taraflı çalışan bir ajan olarak eğitilmesi için İngiltere'ye götürüldü. Daha sonra, Provos'la ilgili bilgi toplamaya başlayabileceği düşüncesiyle Kuzey İrlanda'ya geri getirildi. Hughes dikkatle dinlerken Wright, Palace Barracks'ta ordunun önemli muhbirlerini konuk ettiği gizli bir bölmeden bahsetti. Ordunun içinde gizli bir birim vardı, dedi Wright; ona MRF diyorlardı ve hem cumhuriyetçi hem de yönetim yanlısı muhbirlerden faydalanıyorlardı. Ordunun, taraf değiştirmeye ikna edilmiş bir grup muhbiri kontrolünde tuttuğunu ve bunların şu anda gizli olarak İngilizler için çalıştıklarını açıkladı. MRF'in üyeleri onlara, cenazelerin haber görüntülerini ve gözetimde olan şüphelilerin resimlerini gösterir ve sonra onlara tanıdıkları kişileri seçmelerini söylerlerdi. Bazen Wright'in eğitmenleri onu zırhlı bir personel taşıma aracına bindirir ve Falls'a sürerlerdi. Dar sokaklarda gezinirken, Wright aracın silah aralığından etrafa bakınır ve geçen yayaların kimliğini tespit ederdi.

MRF, bu gizli hainler heyetine bir isim vermişti. Onları "Freds" olarak adlandırmıştı. Provos'taki hiç kimse bu takma adın sebebini asla öğrenemedi. Komutan Frank Kitson'ın işine akıl sır erdirmek pek mümkün değildi ama Freds'in bir karşı örgüt olduğunun farkındaydılar. Kitson'ın

Mau Mau muhbirlerinin Kenya'dayken giydiği o beyaz başlıklardaki gözetleme aralıklarının yerini, bir zırhlı araçtaki silah aralığı almıştı. Wright, Freds'in bulunduğu bölmenin ayrı tutulduğunu bu nedenle diğer muhbirlerin birçoğunun kimliğini tespit edemediğini belirtti.

Ama söyleyebileceği bir isim vardı. "Orada gördüğüm bir adam var," dedi Wright. "Bizden biri."

Wright'ın adını verdiği adam genç bir Provo üyesiydi, gerçekten Kevin McKee adında Ballymurphy birliğinin bir üyesi olan bir çocuktu. Hâlâ bir yeniyetmeydi, koca mavi gözleri, kabarık koyu renk saçları ve çenesinin hafif öne çıkıklığıyla yakışıklı bir delikanlıydı. İnsanlar onu "Sinsi" diye çağırıyorlardı. Batı Belfast'te büyümüştü ve eski bir telsiz telgraftaki kayıtları dinleyerek, ailesinin evinin önünde oturmayı severdi. İngiliz Ordusu'nu ve RUC'u taşlamış olan IRA'nın gençlik koluna katılmıştı. Yönetim yanlıları, bir telefon direğine Birleşik Krallık Bayrağını astıklarında, Kevin direğe tırmanmış ve aşağıdaki insanların şerefine bayrağı indirmişti. Troubles olaylarının macera ve entrikaları nedeniyle büyülenmiş, karizmatik bir çocuktu. Üzerinde bir masumiyet vardı. Ancak aynı zamanda "pusular" kurmuş (pusu ateşi operasyonu olarak bilinen) ve bombalar yerleştirmişti. Ballymurphy'de onun IRA'daki akranlarından biri onu şöyle tarif etmişti: "Taşaklı biriydi."

Bir gece Kevin McKee tutuklanmış ve Springfield Yolu ordu kışlalarında nezarete atılmıştı. Halalarından ikisi, ona ne olduğunu görmek için kışlaya gitmişler ama oraya vardıklarında onlara, onun kaçmış olduğu söylenmişti. Aile daha sonra İngiltere'deki Kevin'den mektup almaya başlamıştı, onlar ordudan ve polisten saklanmak için oraya taşınmış olması gerektiğini düşünmüşlerdi.

Ancak asıl gerçek onun bir muhbir oluşuydu. Kevin'in tutuklandığı geceden kalma bir İngiliz Ordu kaydı, gözaltına alındıktan sonra Kevin'in, önemli bir konuyla ilgili "bilgi sağladığını" yazıyordu. Alınan bilgilerin kaydedildiği defterde, IRA'nın silah deposundan ele geçirilen bir dizi silahın listesi vardı. Deftere göre McKee, o gece 23.00'den az önce tutuklanmıştı ve tam gece yarısından sonra ev aranmıştı. Duruma bakılırsa, McKee tutuklanır tutuklanmaz anında her şeyi söylemişti.

Seamus Wright, Hughes'a, McKee'nin Freds'e dahil olmaktan "hoşnut olduğunu" söyledi. Ve MRF'deki askeri birliklerin üyelerinin de bu ılkala ergene kanı kaynamıştı. Onun cesaretini beğenmişlerdi.

Frank Kitson, Kenya'da ele geçirilen, karşı örgüt için çalışacak Mau Mau üyelerini görevlendirirken, vahşi atların eğitimine benzer bir yöntemle "terbiye edilmeleri" gerektiğini fark etmişti. Karşı tarafa çekmesi çok zor olan, fanatik üyelerden uzak durmuştu ve bunun yerine eyleme katılma amacı tamamen sosyal olan -çünkü arkadaşları da katılıyordukişileri görevlendirmeye odaklanmıştı.

Kitaplarından birinde Kitson, toplanacak en iyi adamların "macera ruhlu" olanlar, "bir çeteye katılıp, silah taşımanın eğlenceli olacağını düşünen" kişiler olduğunu belirtmişti. Onlar, "memnun etmesi en kolay kişiler olduğundan, idare etmesi de en kolay olanlardı." Kenya'da bunlar, Kitson'ın macera isteklerini yerine getirmek ve onları takımın güvenilen bir parçasıymış gibi hissettirmek için devriyeye götürüp kendi silahını verdiği türden adamlardı. Belfast'te, MRF McKee'ye, giyinip bir Chicago çetecisi gibi kostümüyle hava atabileceği bir tüfek ve omuz kılıfı vermişti. Bir Fred üyesi olarak silah taşıma ve ordu adına ateş etme yetkisi tanınmıştı.

Provos onun izini bulduğunda, McKee omuz askısını takıyordu. Sorgulama sırasında, Seamus Wright'ın yaptığı gibi ihanetini itiraf etti. Ancak tam olarak şimdi Provos üyeleri kendilerinin içinde bulunduğu ilginç durumun farkına varmıştı. İngilizlerle çalışmayı kabul ederek örgüte ihanet eden iki ajanı tespit etmişlerdi. Normalde, askeri mahkemeye götürülecek, suçlu bulunacak, kafalarının arkasından vurulacak ve yol kenarına atılacaklardı. Fakat İngilizler, Hughes'ın IRA'nın güvenliğini tehlikeye atanları öğrendiğini *bilmiyor* gibi görünüyordu; Wright ve McKee artık hayatlarını kurtarmak için her şeyi yaparlardı. Eğer söyledikleri doğruysa, İngiliz Ordusu Provos'u hedef alan ayrıntılı bir casusluk operasyonu düzenlemişti; ancak bu işin asıl boyutu ve işlevsel detayları bilinmiyordu. Bu nedenle, Hughes'ın bir seçeneği vardı; Wright ve McKee'yi infaz etmek yerine, onları İngilizlerle ilgili bilgi toplamaları için kullanabilirdi, üçlü ajan olarak.

Wright ve McKee için böyle bir hamle oldukça riskli olabilirdi ama ani bir infaza alternatif olarak tercih edilebilirdi. Wright doğrudan Freds takımına geri döndü ama bu kez, İngiliz denetçilere önemsiz bilgi ya da daha iyisi yanlış bilgi sağlamak amacıyla. Sokakta bir Provo gönüllüsünü tespit etmesi istendiğinde Wright, İngilizlere bunun yerine onun bir Sticky üyesi olduğunu söyleyebilirdi. Bu tehlikeli bir oyundu. Eğer ordu kandırılmaya çalışıldığını fark ederse, Wright hapishaneyi boylardı. Ayrıca, zaman zaman yaptıkları yasa dışı adam öldürme eylemleri konusunda çok vicdan azabı duymayan MRF üyelerince vurulabilirdi.

Fakat Hughes, Wright ve McKee'nin ona bilgi sağlamasını isteyerek, her ikisine de hayatlarını geri kazanma şansı sunuyordu. Eğer IRA'nın isteklerini yerine getirirlerse, Hughes'ın söz verdiği gibi, ilk baştaki suçlarından "muaf" olacaklardı.

Adamlar görevi yerine getirdiler. Hughes'a anlattıklarına göre İngilizler, Belfast çevresinde geniş bir istihbarat ağı oluşturmuşlardı. Operasyonun en önemli ögesi, şehrin merkezinde ofisi olan, bir çamaşır yıkama hizmetiydi. Four Square Çamaşır Yıkama, kıyafetleri ve çamaşırları alıp onları yıkanması için Belfast'teki bir endüstriyel çamaşırhaneye vererek, kapı kapı gerçek bir çamaşır yıkama hizmeti sunuyordu. Ancak çamaşırlar oraya varmadan İngiliz yetkililer tarafından analiz ediliyordu. Bir evde bomba yapılıyor mu ya da saklanıyor mu, karar vermek için giysilerdeki patlayıcı izleri saptanabilirdi. Ayrıca analistler bir konuttan alınan kıyafetleri, orada yaşıyor görünen kişilerin sayısı, yaşı ve cinsiyetiyle karşılaştırabilirdi; bir uyumsuzluk, oranın bir cephane deposu ya da bir çağrı evi olduğunu gösterebilirdi. Çamaşır kamyonu özel olarak, bir istihkam erinin kendisini gizleyebileceği ve gizli bir açıklıktan dışarıdaki insanların ve evlerin fotoğraflarını çekebileceği şekilde, kıvrımlı bir çatıyla tasarlanmıştı.

Hughes çamaşırhane operasyonunu öğrenir öğrenmez bir saldırı düzenleyip, onu alt üst etmeyi istedi. Ancak Gerry Adams onu beklemesi konusunda uyardı. "Arkana yaslan," dedi Adams. "Daha fazla bilgi edin." Çamaşır yıkama hizmeti ve şehir merkezindeki ofise ek olarak, Hughes ve adamları, MRF'in Antrim Yolu'ndaki bir evin üst katında, müşterilerin

kimi zaman kendilerini çok iyi rahatlamış hissedip, geveze masözlere her şeyi öylece anlattıkları bir masaj salonu işletiyor olduğunu öğrendi. Ekim ayının başlarında, Hughes ve adamları yeterince istihbarat edindiklerine karar verdiler. Harekete geçme zamanıydı. Bu noktaları ayrı zamanlarda vuramazlardı. Birine saldırır saldırmaz MRF operasyonun patladığını anlardı. Bu nedenle Provos, eş zamanlı üç saldırı başlatacaktı; kamyonda, ofiste ve masaj salonunda. Amaç, bir saatlik zaman içinde tüm istihbarat toplama aracını yok etmekti.

Four Square Çamaşır Yıkama aracının direksiyonundaki adam Ted Stuart, Kraliyet Mühendislerinden, gizli bir İngiliz istihkam eriydi. Çocukluğundan beri asker olmak istemişti.

Yirmi yaşındaydı ve yalnızca haziran ayından beri Kuzey İrlanda'da hizmet ediyordu. Provo suikast ekibi araca ateş ettiğinde oracıkta öldü.

Silahlı adamlar Stuart'ın ortağı Sarah Jane Warke'a döndüklerinde o, konuşmakta olduğu yerli kadının evine dalıvermişti. Warke de gizli bir asker ve Kadınlar Kraliyet Kolordusu'nun bir üyesiydi. Kadını ve çocuklarını hemen içeri çekti ve -hızlıca düşünerek- onlara, bunun yönetim yanlılarının bir tuzağı olduğunu söyledi. Kadın Warke'nin arka kapıdan hızlıca sıvışmasına ve kaçmasına yardım etti.

Silahlı adamlara, sadece çamaşır hizmeti sunan genç çifti öldürmeleri değil, içerideki istihkam erini öldürmek için, aracın tavanını da kurşun yağmuruna tutmaları emredilmişti. Ancak acele ya da panikle öyle yapmamışlardı ve eğer araçta gizlenmiş üçüncü bir asker varsa, sağ kurtulmuştu. Belfast'te başka bir yerde, başka bir silahlı ekip masaj salonuna saldırmıştı ve üçüncü ekip de ofise saldırmıştı, yine de hiçbir MRF üyesini vurmayı başaramamışlardı.

Four Square Çamaşır Yıkama operasyonu Provos için önemli bir zafer anlamına geliyordu. Hughes yaptıkları eylemle gurur duymuştu ve yıllar sonra bir anısında Gerry Adams, bu olayı İngilizlere karşı yapılan "yıkıcı bir darbe" olarak adlandıracaktı. Şimdi asıl soru Wright ve McKee'ye ne yapacaklarıydı?

Four Square operasyonunun yapıldığı gün, Wright eve geldive karısı Kathleen'e dikkatli olması gerektiğini çünkü İngilizlerin onu bırakmadan önce, Resmi Sırlar Yasası ile ilgili bazı kağıtlar imzalattırdığını anlattı. Sonra, o gece ortalıktan kayboldu. Bombay Sokağı'ndaki evinin önüne bir araba geldi. Wright sürücü ile bir şeyler konuştu, yolcu koltuğuna oturdu ve çekip gittiler. Geri dönmeyince, Kathleen ona ne olduğunu Provos'a sormak için Leeson Sokağı'na gitti. Ona Seamus'un IRA tarafından götürülmediğini söylediler. Bunu duyduktan sonra Kathleen, eşinin ordu tarafından yakalanmış olabileceğine ikna oldu. Ancak ordu da onun kaçırılma olayına dahil olduğunu inkâr etti. Askeri kaynaklar basına, Wright'ın kendi başına kaçmış ve İskoçya'da bir yerlerde saklanıyor olabileceğini belirtti.

Aynı saatlerde McKee de gözden kayboldu. Halalarından birisi ona, "IRA seni arıyor," dedi.

Her zamanki kendine güveniyle, "Yanlış hiçbir şey yapmadım," diye cevap verdi McKee.

Ortadan yok olduğunda, ailesi durumu polise bildirmemeyi seçti. Yetkililerin muhtemelen yarardan çok zararı olacaktı. Ancak McKee'nin sanat okuluna gittiğine dair bazı söylentiler vardı, birisi onu İngiltere'de görmüştü.

Asıl gerçek, her iki adamın da IRA tarafından götürüldüğüydü. MRF ve Four Square Çamaşır Yıkama ile ilgili bilgi sağlayarak son kartlarını oynamışlardı. Eş zamanlı baskınlar tamamlandığında, Wright ve McKee'nin artık bir işlevi kalmamıştı. Brendan Hughes onların dokunulmazlıklarını garanti etmişti; ama bu aslında onun yetkisi dahilinde olan bir teminat değildi. Başta Provos'a ihanet ederek affedilemez bir suç işlemişlerdi. Bu, üçlü ajan olarak yaptıkları işle hafifletilemeyecek bir suçtu. Unknowns ekibi çağırıldı ve Dolours Price her iki adamı da Cumhuriyet'e, sınır ötesine taşıdı.

Onların her ikisini de yalnız başına Price, gidecekleri yere götürüyordu. Muhbirlerden özellikle hiç hoşlanmazdı. Onları kötüleyerek büyütülmüştü. Ancak Wright ve McKee'den nefret etse bile, bunu gizlemişti ve aracını güneye sürerken hepsi gayet rahattılar. Four Square Çamaşır Yı-

kama operasyonunun başarısından sonra hayatlarını geri kazandıklarına inanmışlardı. Birisi Wright ve McKee'ye, sınır ötesine bir haftalık dinlenme için gidiyor olduklarını söylemişti. "Sadece dinlenecek ve gücünüzü geri kazanacaksınız," diye onları temin etti Price. Bildiği kadarıyla, tersi yönünde şüpheleri olsa da doğrusu buydu. Her halükârda emir almıştı. Monaghan'da, onları yerel birime bıraktı.

McKee'nin yolculuğu, Country Monaghan'da, 1950'lerde öldürülen ve "Vatanseverlik Oyunu" adlı türküye konu olan, Fergal O'Hanlon adlı ölü bir IRA ailesine ait olan bir evde son buldu. Askeri mahkemesi için bazı üst düzey liderler sınır ötesinden gelebilsinler diye McKee bir süre beklemek zorunda kaldı. Onu tanıyan insanlar genelde seviyorlardı; iyi bir aşçı, komik bir adam ve sosyal biriydi. Bir keresinde, McKee yakınlardaki bir papazın evinden annesine telefon etmiş ve ondan değiştirmek için çamaşır getirmesini istemişti. O ve halası güneye gitmişler ancak eve vardıklarında Kevin gitmişti. Orada bir adam vardı. "Kıyafetleri götürün," dedi. "Geri gelmeyecek."

Kevin McKee'yi infaz etme zamanı geldiğinde, onu esir tutmakta olan yerel gönüllüler, bir an için onu vuramadıklarını fark ettiler.

Ona karşı sevgi beslemeye başlamışlardı. Hughes bunu duyduğunda durum ona, esir alan kişinin zamanla tutsağa kendini kaptırdığı bir çeşit Stockholm sendromu gibi göründü. Onların yerine, Belfast'ten serinkanlı birkaç tetikçi gönderildi. Öldürmeden önce bir papaz çağırdılar. Bu çok alışıldık bir durum değildi. O zamanlar gece yarısı gelen telefonlara alışık olan belli papazlar vardı. İnfazı gerçekleştirecek kaba saba adamlarca dışarı çağırılmış ve son duayı etmeleri istenmişti. Öldürme eyleminin kendisi McKee'nin aşina olduğu, törensel bir niteliğe, ayrıntılı bir koreografiye sahipti. Başınıza bir torba geçirilir. Elleriniz arkanızdan bağlanır. Yumuşak çimin üzerine diz çökersiniz. Sonra kurşun beyninizi dağıttığında, ileri düşersiniz.

Brendan Hughes, Wright ve McKee'nin ortadan kaldırılması kararı nedeniyle ihanete uğramış gibi hissediyordu. Onlara öldürülmeyeceklerine dair söz vermişti. Bu düşünce, hayatının geri kalanında onu hep rahatsız edecekti.

...

Four Square operasyonu bir başarı olabilirdi ama Hughes ve Gerry Adams orduyu yalnızca bir süre uzak tutabilmişlerdi. Sonraki yaz, Temmuz 1973'te bir öğleden sonra Adams, Falls Yolu üzerindeki çağrı evinde yapılacak bir görüşmeye gidiyordu. Belfast'in komutan subayı olarak, hareket subayı Hughes ve mali durumla ilgilenen Tom Cahill adında bir adamla günlük görüşürdü. Temmuz, Belfast'te kaçak olmak için dikkat gerektiren bir aydı; çünkü yönetim yanlılarının yürüyüşlerinin en çok olduğu zamandı. Bir ya da iki haftalığına kasabalarından dışarı çıkabilen birçok Katolik yürüyüş yapmak için yılın bu zamanını seçerdi. Bu dönemlerde Katolik çevrelerde, caddelerde daha az insan olduğu için fark edilmeden etrafta dolaşmak daha zordu. Adams, evden neredeyse 50 metre öteden binaya göz gezdirdi, herhangi bir şüpheli durum işaretine karşı etrafı gözlemleyerek bir süre duraksadı. Park edilmiş bir arabanın kaportasına yaslanarak, bir dakika orada oyalandı. Sonra arabada birisinin, ön koltukta bazı kağıtlarla uğraşan bir iş adamının olduğunu fark etti. Adams adama el salladı, adam da ona karşılık verdi.

Adams, bölgenin tehlikeli olmadığına kanaat getirdikten sonra sokağın karşısına geçti ve eve girdi. İçeride, Hughes ve Cahill'e bir araya geldi.

Ancak, adamlar çok uzun süre konuşma fırsatı bulamadan kapı çalındı. Bu, ilk bakışta endişe duymayı gerektirecek bir durum değildi; İngilizler cumhuriyetçi mahallelerde devriye geziyordu ve kapının çalınması ve etrafa bakmayı ya da kısaca sohbet etmeyi istemeleri normaldi. Tesadüfen bulmuş oldukları bu evin önemini anlayamayabilirlerdi. Hızlıca karar verildi, Hughes ve Adams arkadan kaçarken, Cahill kapıya bakacaktı. Ancak bahçeye vardıklarında Hughes duvarın üzerinden bakıp bir sürü İngiliz askerini görünce irkildi. Askerler akın akın eve girerken, Adams gelişigüzel birkaç kibrit çıkardı ve piposunu yaktı.

Adams'ın yaslandığı arabadaki adam, bir iş adamı değildi. Adams evi gözlüyorken, direksiyon arkasındaki adam da onu gözlüyordu. Evin çevresinde gizlice toplanan askerlerle, iddialı bir operasyon planlanmıştı; ama Adams ve Hughes, her ikisi de eve girene kadar, baskına başlamama emri verilmişti. Adams kapıyı açtığında, operasyon başlamıştı.

Provos üyeleri saatlerce dövülüp, işkence edildikleri Springfield Yolu üzerindeki polis merkezine götürüldü. Adams o kadar kötü dövülmüştü ki kendinden geçti. İşkenceciler onu kendine getirmek için bir kova dolusu suyu üzerine döküp sonra tekrar dövmeye başladılar. Sorgulayanlardan birisi, ince çizgili takım giyen uzun bir adam, tabancayı çekti ve onu Hughes'ın başına dayadı; sonra tabancanın horozunu çekti. Hughes'ı öldüreceğini sonra cesedini Kara Dağ'a atacağını ve bunu yönetim yanlılarının yaptığını söyleyeceğini belirtti.

İngiliz güçleri oldukça memnundu. Bir baskında, daha önce hiç yakalanmamış olan Hughes dahil birçok önemli hedefi birden yakalamışlardı. Önceki yaz Londra'da Adams'la tanışan William Whitelaw, operasyonu yapan adamları tebrik etmek için bizzat gelmiş ve bir dolu şampanya getirmişti. Askerler, çok kötü dayak yediği için neredeyse zar zor yürüyen iki esirle birlikte "zafer" fotoğrafları çekinmek için poz verme sırasına girmişlerdi. O halde bile Hughes hâlâ meydan okuyordu. "Kaçacağım", dedi onlara.

O ve Adams bir zırhlı araca bindirildi ve onları en hızlı şekilde Long Kesh'e ulaştıracak olan helikoptere götürüldü. Helikopter yere indikten sonra elleri kelepçeli halde hapishaneye doğru yürüdüler. Onlar içeri yürürken her yer kocaman alkış sesleriyle yankılandı.

Long Kesh'deki cumhuriyetçi tutsaklara göre Adams ve Hughes, simgesel kişilerdi, ünlülerdi. Oldukça sağlamlaştırılmış olan üsse girdiklerinde, kahramanlar olarak alkışlandılar. Hughes, siyah ve mavi, kelepçeli, büyük bir coşku dalgasıyla karşılandığı hapishaneye kapatıldığı o anı, daha sonra hayatının en önemli anlarından biri olarak hatırlayacaktı.

2
İNSANLIĞIN KURBANI

İNGİLTERE'Yİ KAPATIN

8 Mart 1973'te, Londra'nın parklarında ve anıtlarının çevresinde çiğdemler çoktan açmıştı. Bir perşembe günü, serin, temiz havanın hissedildiği bir erken bahar sabahıydı. Yağışlı bir İngiliz kışının ardından, güneşin çağırdığı insanlar kendilerini dışarıya atıyordu. Kraliçe, bahçesinde ilk açan çiçekleri yakından görmek için Buckingham Sarayı'ndan dışarı çıkmıştı. O gün toplu taşıma çalışanlarının grevi vardı ve tren hizmetinin askıya alınmasıyla, trenle seyahat eden birçok yolcu şehre arabayla inmek zorunda kalmıştı. Sonuç olarak, Londra'nın merkezi otomobilden geçilmiyordu. Araç akınına uygun alan açmak için, şehirde gün boyunca park kısıtlamaları kaldırıldı. Arabalar her yerdeydi, genellikle yasak bölge olan yükleme alanlarında ve diğer alanlarda ya da süresi çoktan dolmuş olan park metrelerde.

Öğle yemeği arasından sonra saat 14.00 civarında, Londra'da *Times* gazetesinin idare merkezinde bir telefon çaldı. Gazetede, haber bölümünde yeni çalışmaya başlamış Elizabeth Curtis adında genç bir kadın telefonu açtı. Belirgin bir İrlandalı aksanıyla çok hızlı konuşan bir adamın sesini duydu. Başta ne söylediğini anlayamadı, sonra bir dizi arabanın türünü ve yerini hızlı hızlı anlatmakta olduğunu fark etti. Adam sadece bir dakika boyunca konuştu ve hâlâ kafası karışık olmasına rağmen kadın, elinden geldiğince söylediklerini not aldı. Telefonu kapatmadan önce adam, "Bombalar bir saat içinde patlayacak," dedi.

Martin Huckerby adında bir gazeteci o gün haber odasında iş başındaydı. Curtis, meslektaşlarından birine bombalarla ilgili detayları anlatırken kulak misafiri oldu. Bahsettiği yerlerden en yakını, *Times*'a yürüme mesafesinde olan Londra'daki merkez ceza mahkemesi, Old Bailey'di.

Huckerby ofisten hızla çıktı. Plakası YNS 649K olan, eğer Curtis doğru not almışsa tabi, yeşil Ford Cortina Estate marka bir arabayı arıyordu. Huckerby ofisten 14.00'te ayrılmıştı ve birkaç dakika sonra devasa büyüklükteki taş adliye binasına ulaşmıştı.

Yüzyılın başında inşa edilmiş olan Old Bailey, birçok ünlü duruşmanın yapıldığı yer olmuştu. Kocaman bir kubbe, kollarını uzatmış ve bir kılıç ve terazi tutmakta olan bronz bir adalet sembolüyle birlikte ağır taş duvarların tepesine oturmuştu.

Binanın etrafına düzinelerce araba park edilmişti ve Huckerby, Cortina'nın orada olup olmadığına bakmak için onları kontrol etmeye başlamıştı. Çok zaman geçmeden adliyenin tam önüne park edilmiş olan arabayı fark etti. YFN 469K plakasıyla yeşil bir Cortine Estate, aramakta olduğu arabaya yeterince benziyordu, hatta bu olduğundan emindi. Arabanın içine pencereden bakarken, zeminde bir çift siyah eldiven ve bir sprey tüpü gördü. Huckerby polisin gelmesini bekledi ve sonunda, ona neredeyse sonsuza kadar beklemiş gibi geçen zaman sonrasında, 14.33'te iki üniformalı memur geldi ve Cortina'yı inceledi. Yolu güvenlik çemberine alarak, alandaki insanları boşaltmaya başladılar. Huckerby, Cortina'dan yaklaşık yirmi beş metre uzaklıktaki giriş kapısının aralığına gizlendi ve bekledi.

İngiltere'de bombalı bir eylem düzenleme planı, en azından kısmen, Dolours Price'ın fikriydi. IRA, Kuzey İrlanda'daki yüzlerce ticaret merkezini bombalamıştı. Eğer amaç ekonomiye zarar vermekse, bu girişim başarılı olmuştu. Ancak sivil zayiat fazlaydı. Kuzey İrlanda'daki halk için, Katolik olsun Protestan olsun, günlük yapılan bombalı eylemler hayatı çekilmez hale getirebilirdi. Bir düzine yumurta almak için markete gitmişken, ansızın hayatının kontrolünü eline alıyordun. IRA'nın amacı sivil zayiata neden olmak olmayabilirdi ama birçok sivil hayatını kaybetmişti, bir çoğu ve onlar Katolik ve Protestanlar tarafından benzer şekilde karşılandılar. Kanlı Cuma tam bir felaketti; ama benzersiz değildi, sayısız küçük bombalı eylem birçok uzuv ve can almıştı. Bu durum ılımlı İrlan-

dalı milliyetçiler arasında şiddet içeren bir eyleme karşı desteğin giderek azalmasına neden oluyordu. En kötüsü, bu bombalı eylemlerin hepsinin faturası çoğunlukla Kuzey İrlanda'ya kesildiğinden, istenilen hedefe yönelik -İngilizler- çok güçlü bir etki yaratmışa benzemiyordu. İrlanda Denizi'nin diğer tarafına yerleşmiş olan İngiliz halkı, Kuzey İrlanda'yı sarmış olan facianın çok az farkındaydılar. Stratejik çılgınlık üzerine bir durum çalışmasıydı. İrlandalılar İngilizlere zarar vermek amacıyla hazırlanmış ama yanlış yönlendirilmiş girişim nedeniyle kendi insanlarını havaya uçuruyorlardı ve İngilizlerin neredeyse durumdan hiç haberi yoktu.

Bu durum Price'ı rahatsız etmişti. Bir operasyon sonrası genelevde oturuyorlarken, "Bu onların savaşının yalnızca bir kısmı," diye Unknowns'un lideri Wee Pat McClure'le konuştu. "Yalnızca yarısı bizim savaşımız. Diğer yarısı *onların* savaşı, bir kısmı onların topraklarında olmalı." "İyi bir ders -İmparatorluğun kalbine yapılan bir saldırı- Kuzey İrlanda'nın herhangi bir yerindeki yirmi bombalı araçtan daha etkili olacaktı.

Fikri onaylayan Seán Mac Stíofáin'e durumu anlattıktan sonra Price, Londra'yı bombalamak için, McClure ve Gerry Adams'la bir plan üzerinde çalıştı. Yangın bombaları hazırlandı ve Londra'ya gizlice götürüldü. Plan, bir grup kızın oraya gitmesi ve bombaları Oxford Caddesi'ndeki büyük mağazalara yerleştirmesiydi. Ancak bombaları yerleştirmeden önce aparatın içindeki asidin sızmakta olduğunu ve bombayı mahvettiğini fark ettiler. Bu nedenle hali hazırda Londra'da olan Price, görevi iptal etti ve Thames kıyılarına doğru yürüyerek hatalı bombaların her birini yavaşça nehre döktü.

Yangın bombaları işe yaramayınca bunun yerine bombalı araç hazırlamaya karar verdiler. Fikir, Belfast Birliği'nde şekillendi. Görev için bir ekip seçme zamanı geldiğinde, farklı birimlerden gönüllüler, Lower Falls'da bir genelevde toplandılar. Geryy Adams çok tehlikeli bir görev planlamış olduklarını açıkladı. Onu kabul eden herhangi bir gönüllü bir süreliğine evden uzakta kalmak zorunda olacaktı. Adams konuşurken, Price onun sandalyesinin koluna oturdu. Operasyonun güvenliği açısından, bu kalabalık grupla konuşurken az detay vererek görevden üstü kapalı bahsediyordu; ama katılan herkesin, devletin gazabına hazır ol-

ması gerektiğini vurguladı. "Bu idam cezası olabilir," dedi. "Eğer gitmek istemeyen varsa, ayağa kalkıp şu anda burayı terk etmeli." Onlara, dikkat çekmemek için on dakikalık aralıklarla arka kapıdan çıkmalarını söyledi.

Price, Adams'ın konuya aşırı duygusal yaklaştığını düşündü. On dakika aralıklarla ilgili söylediği o süslü sözü Micheal Collins'in bir kitabından almış olabileceğinden şüphelendi. Ancak, beklenildiği gibi insanlar kalkmaya ve dışarı yürümeye başladılar. "Aceleyle beni yere sermeyin beyler," dedi soğuk bir şekilde Price.

Bu küçük çaplı göç sona erdiğinde içeride hemen hemen on kişi kalmıştı. Price'ın arkadaşı ve akranı Unknown üyesi Hugh Feeney de kalanlar arasındaydı. Yirmilerinin başında, gözlüklü, bilgili biriydi. Feeney, operasyon için gerekli tüm paradan sorumlu olan, levazım subayı olacaktı; beş poundluk banknotlardan kalın bir tomarla donatılmıştı.

Price'ın ilk kez karşılaştığı, Lower Falls bölgesinden yakışıklı genç bir adam, Gerry Kelly vardı. Kelly, banka soygunu nedeniyle cezasını çekmekte olduğu hapishaneden kaçtığından beri firardaydı. Price, onun önemli bir adam olduğunu düşündü. Ve Marian vardı elbette. Marian her zaman oradaydı.

Hepsi çok gençtiler. Çocuktular gerçekten. Ekibin yaşça en büyük üyesi, geriye taranmış saçıyla bir cam temizleyici olan William Armstrong, yirmi dokuzundaydı. En genç üye, koca gözlü on sekiz yaşındaki Roisin McNearney'di. Altı ay öncesinde Provos'a katılmadan önce bir sekreter olarak çalışıyordu. Hâlâ anne ve babasıyla yaşıyordu.

Wee Pat Unknowns'un lideri olarak, operasyonu zeki insanların yönetmesini istedi. Bu nedenle, Dolours'u önderlik etmesi için seçti. Onun sözleriyle, "tüm takımın komutan subayı" olmuştu. Ona rapor veren iki teğmen olacaktı; Hugh Feeney ve Marian Price. Göreve atananlardan hiçbirinin düşman hattının ötesinde hizmet deneyimi yoktu, bu nedenle Wee Pat zamanlayıcılar ve patlayıcılar üzerine yoğun bir eğitim vermek için onları sınır ötesine götürmeyi planladı.

Bridie teyzeden anlaşılabileceği gibi, IRA'da bomba yapımı, tehlikeli derecede hatalı teknikler içeriyordu. Brendan Hughes, Bağımsızlık Savaşı sırasında zırhlı bir araca el bombası atmaya çalışırken, bombanın pat-

laması sonucu kolunu kaybeden, büyük büyükbabası ile ilgili hikâyeler anlatırdı. Bomba yapımı son yıllarda oldukça gelişmişti; çünkü Provos pratik yapmak için her fırsatı değerlendiriyordu. Buna rağmen IRA gönüllüleri, yapmaya devam ettikleri kendi bombalarıyla kendilerini havaya uçurmuyor değillerdi. Bir yazarın belirttiği gibi bu aksilikler, yeteneksiz bomba ustalarını ayrıştırarak, "doğal seçilimin dehşet verici bir formu" olarak işlev görüyordu. Hayatta kalanlar çok daha dikkat ediyordu ve nihayetinde Provos birkaç efsanevi bomba ustası yetiştirdi. Acemi patlayıcı uzmanlarının çalışabileceği, elli sayfalık görselli bir kılavuz geliştirdiler. Kılavuz, evdeki çeşitli tuhaf araçları kullanarak (mum yağı, mandallar, bira kutusundan yapılmış bir çivi bombası, füze olarak kullanılan bir soda pipeti) bubi tuzaklarının nasıl yapılacağına dair talimatları içeriyordu.

İlk kez 1972'nin başlarında mücadelede kullanılmaya başlayan araba bombası, korkunç bir değişikliğe neden oldu. Çünkü o zamana kadar bombaların çoğunun büyüklüğü sadece birkaç milisin taşıyabileceği patlayıcı ağırlığıyla sınırlı kalıyordu.

Bir otomobilin içine bomba saklamak, büyük çapta yük hazırlayabileceğiniz sonra kolayca aracı hedefe sürüp uzaklaşabileceğiniz anlamına geliyordu. Kalabalık bir mağazada bırakılan valiz ya da plastik çanta dikkat çekebilirken, arabalar mükemmel bir kamufle yöntemiydi; çünkü her yerdeydiler. 1975'te, "Araba bombası etkili bir gizleme aracı ve taşıma sistemi sağladı," diye yazdı Seán Mac Stíofáin. "Bir operasyonda, daha büyük idari, endüstriyel ve ekonomik zarara neden oluyordu. Ve onu hedefe yerleştirmesi için daha az gönüllüye ihtiyaç vardı." Belfast'in sokaklarında sahipsiz, boş bir araba kendi kendine, gerçekten bomba içerse de içermese de insanların hızla alandan uzaklaşmasına ve yetkililerin harekete geçmesine yol açan bir korku aracına dönüştü.

Şubat ayında Belfast'te, silah zoruyla altı araba kaçırıldı ve Cumhuriyet'e götürüldü. Arabalar martın başında Dublin'in sokaklarında yeniden belirdiğinde boyanmıştı ve araçlara sahte plaka takılmıştı. Sonunda, arabaların yalnızca dördü İngiltere'ye yola çıkacaktı. Bir Ford Corsair, bir Hillman Hunter, bir Vauxhaul Viva ve yeşil Ford Cortina. Her biri dikkatle, devasa yangın cihazıyla donatılmıştı. Bir dinamitle be-

raber, plastik çantalara gizlenmiş yüzlerce kilodan fazla barut. Patlayıcılar arka koltuğun altına gizlendi ve ön koltuğun altındaki bir kutuya, bir çalar saatten yapılmış zamanlayıcı içeren ateşleme kablosuyla bağlandı.

Operasyondan yaklaşık bir ay önce Dolours Price, daha önce West End'de bir restoranda çalışmış ve şehrin yollarını iyi bilen, kalın kaşlı, takımın kaslı üyesi, Martin Brady ile beraber keşif yapma görevi için Londra'ya seyahat etti. Unknowns üyeleri, Belfast'in liderlerinin onayına sunmadan önce, hedefleri kendileri belirledi. Hedefler, "belirli politik sorunları çağrıştıracak" şekilde özenle seçildi, diye daha sonra açıkladı Gerry Kelly. İngiliz halkı Kuzey İrlanda'yla ilgili felaket olaylarına dair manşetler görmeye alışmış olabilirdi ama Londra'nın merkezindeki bir dizi bomba her şeyi değiştirirdi. Operasyonun zamanlaması bir rastlantı değildi. Toprakların, Birleşik Krallık'a bağlı kalıp kalmaması konusunda Kuzey İrlanda'da referandumun yapıldığı günü seçmişlerdi. Amaç Kelly'e göre, "sömürgecilik gerçeğini" İngiltere'nin görmesini sağlamaktı.

• • •

5 Mart'ta ekip iki gruba ayrıldı. Hugh Feeney ilk grubu, Cortina ve Viva'yı Dublin-Liverpool feribotuna sürerek, İrlanda Denizi'ni geçmek için yönlendirdi. Sonraki gün, Marian Price tarafından yönetilen ikinci grup, Corsair ve Hillman Hunter'ı harekete geçirdi. Ancak feribot Liverpool'a ulaştığında, arabalar gümrükten geçerken, Hunter'ın yolu kesildi. Plakayla ilgili bir sorun vara benziyordu. Genç Roisin McNearey arkada otururken, Martin Brady direksiyonda bulunuyordu. Müfettişler, onların İrlanda Cumhuriyeti'nden Birleşik Krallık'a vergi ödemeden yabancı bir araba getirmeye çalışıyor olabileceklerinden şüphelenmiş gibi görünüyordu. Konuşmaya başladıklarında McNearey, gittikçe artan heyecanla arka koltukta rahat oturamıyordu. Tuvalete gitmesi gerektiğini söyledi ve arabadan indi.

Birkaç dakika sonra geri döndüğünde, Brady'i sorgulayan müfettiş trafiğin akışını engelleyen bir kamyonla ilgilenmesi için çağırıldı. Genç IRA üyeleri, müfettişin geri geldiği zaman, ne yapacağını bilmeden oldukları yerde beklediler. Ancak şu anda onlar trafiği engelliyordu ve baş-

ka bir gümrük memuru beklemeden onları gümrükten geçirdi. Asıl plana göre, kalan iki çalıntı aracın başka bir feribotta onların peşinden geliyor olması gerekirdi ve böylece bombalı araçların sayısı altıya ulaşacaktı; ancak gümrükteki korku dolu andan sonra ekip İrlanda'ya, yetkililere ihbarda bulunulmuş olma ihtimaline karşın, son iki aracı göndermemelerini belirten bir mesaj iletti.

Grubun lideri olan Dolours Price feribota binmedi. Una Devlin sahte adıyla Dublin'den uçağa bindi. 7 Mart Çarşamba gününe kadar tüm ekip Londra'ya sızmıştı, arabaları, tehlikeli yükleriyle, halka açık garajlarda bırakmış ve farklı otellere yerleşmişlerdi.

Plan basitti. Ertesi sabah ekip arabaları erkenden şehirdeki dört farklı yerdeki konuma götürecekti. Whitehall'daki İngiliz Ordusu'nun asker toplama merkezi, Dean Stanley Caddesi üzerindeki İngiliz Kuvvetleri Yayın Hizmeti Binası, New Scotland Yard, (Londra Polis Teşkilatı'nın merkezi) ve Old Bailey. Önceden telefonla bir uyarı yapılacaktı. Kanlı Cuma'daki korkunç derecedeki sivil bilançoyu unutmayan ekip, kayıplardan kaçınmak için emir almıştı. Uyarılar yerel saate göre tam 14.00'ten önce başlatılacaktı ve tam olarak bir saat sonra, zaman ayarlı bombalar patlayacaktı.

O zamanda kadar Price ve diğerleri çoktan Heathrow'dan sabahın son saatlerinde kalkan bir uçakla Dublin'e dönmüş olacaklardı.

Çarşamba günü, hepsi otele yerleştikten sonra, ekibin üyeleri patlama yerleriyle ilgili keşfe çıktı. "Birbirinizi tanımıyorsunuz," dedi Price onlara. "Caddede birbirinizle karşılaşırsanız, birbirinizi daha önce hiç görmediniz." Asla "İçmek yok," diye de vurgulayarak ekledi. Güneş batmadan önce Price, hazırlıkları bitirmek ve ertesi gün için uçak biletlerini vermek amacıyla herkesi Trafalgar Meydanı'ndaki National Gallery girişinde topladı.

Daha sonra hepsi güzel bir gece geçirmeye çalıştı. Büyük bir şehirde yapılacak planlı bir terör saldırısının öncesinde, katılımcıların, son saatlerini telaşlı bir şekilde hazırlıklara ayıracağını zannedebilirsiniz. Ancak, belki genç olduklarından ya da kendi haklılıklarının neredeyse varsanısal heyecanıyla, Price ve görev arkadaşları ciddiyetten ve üstlendikleri bu

görevin sonuçlarından korkutucu derecede soyutlanmış görünüyorlardı. Bununla birlikte, kendilerininkinden çok daha büyük ve serbest bir şehir olan Londra'daydılar. İmparatorluğun kalbi olabilirdi; ama Londra aynı zamanda tartışmasız gezmesi eğlenceli bir yerdi. Bu nedenle, genç teröristler etrafı görmeye gitmişti. Roisin McNearey Buckingham Sarayı'nı ziyarete gitti. Adamlardan bazıları Price'ın uyasını göz ardı edip dışarı çıktı ve içmeye gitti, hatta öyle çok içtiler ki sonra onlardan birini meyhaneden dışarı taşınmak zorunda kaldılar.

Daha asil ruhlu olan Price, Marianla birlikte tiyatroya gitti. Hugh Feeney daha sonra onlara katıldı ama geç kalmıştı; çünkü arabalara yerleştirilen bombaları son kez kontrol etmek istemişti. Bombalı eylem öncesi, gece oyun izlemeye gitmeleri az da olsa garip gelmemişti. Tam tersi Feeney, ertesi sabah eğer bir şeyler ters giderse, iyi bir tiyatro oyunu görme şansına sahip olmaları için az zamanları olabileceğini fark etti. Şans eseri, Londra'ya ziyaretleri İrlandalı oyun yazarı Brian Friel'in yazmış olduğu yeni bir oyun olan *Kentin Özgürlüğü*'nün Royal Court Tiyatrosu'nda sahnelenmesine denk gelmişti. Albert Finney'in yönettiği oyun, sadece Dolours Price'a çok fazla anlam ifade edebilen, kurmaca, ancak oldukça güncel bir hikâyeyi anlatıyordu: Üç insan hakları savunucusu Derry'de, gaz ve plastik mermiden kaçmak için Guildhall'a sığınmışlardı. (Ian Paisler ve Binbaşı Bunting'in, Burntollet Köprüsü üzerindeki yürüyüşçülere saldırı yapmadan önce yandaşlarını cesaretlendirmek için toplandıkları salon.)

Oyun bir yanlış anlaşılma etrafında döner. Barışçıl göstericiler Guildhall'da kapalı kalır, dışarıda basın ve İngiliz Ordusu onların silahlı mücadelede yer almış olan gerçek teröristler olduğunu varsaymaktadır. Oyun kısmen, Brian Friel'in bizzat şahit olduğu Kanlı Pazar'dan esinlenilmişti. Kuzey İrlanda'daki barışçıl insan hakları hareketini şiddetli bir çatışmaya dönüştüren histeri, söylenti ve yanlış anlaşılma üzerineydi. Sonunda üç eylemci oyunda İngiliz güçlerince vurulur ve ölürler. Kanlı Pazar sonrasında örtbas etme çabasıyla, mahkeme inceleme yapmak için toplanır ve vurma olayının haklı olduğu sonucuna varır.

Londra seyircisi için hassas bir konuydu ve gösteriye gelen kalabalık sayıca azdı ve tedirgin oluyordu. Eserdeki üç baş rolden biri olan Stephan Rea adlı genç aktör, daha sonra oyunun Londra izleyicileri tarafından "cehalet soğukluğuyla" karşılandığını belirtti. Royal Court'da yükselen bir yıldız olmasına rağmen Rea, kendisi Belfast yerlisiydi, yumuşak yüz hatları ve muzip gözleriyle ve daima yeni uyanmış gibi dağınık siyah saçlarıyla kışkırtıcı bakışlara sahip genç bir adamdı. Şans eseri, Dolours Price ve o birbirlerini tanıyorlardı. Rea Queen's Üniversitesi'nde okumuştu ve 1960'ların sonlarında sivil hakları hareketi sırasında tanışmışlardı. Dolours Provos'a katılınca ve Rea da Royal Court'taki topluluğa katılmadan önce Dublin ve Edinburg'de rol alan önemli bir aktör olunca irtibatı kaybetmişlerdi. Ancak şimdi Londra'yı bombalamak üzere burada bulunan Dolours Price, bu cesur, zeki ve etkileyici genç adamın, yanlışlıkla IRA üyesi zannedilen bir sivil hakları eylemcisinin rolünü oynamasını izliyordu.

. . .

Bombacılar, şafak öncesinde uyanmak için alarmlarını kurdular. Kalktılar, giyindiler, otelden çıkış yaptılar; sonra arabaları alıp, hâlâ uygun park yerleri varken onları tespit ettikleri konumlara götürmek için yola koyuldular. Toplu taşıma grevi, bombalı araç saldırısı için uygun şartları oluşturmuştu. Çünkü park etme kuralları askıya alınmıştı, normalde çekici ile götürülmesi gereken araçları polis kendi hallerine bırakmıştı. Dört arabanın hepsi planlanan konumlara götürüldü. Hillman, ordunun asker toplama merkezine; Corsair, New Scotland Yard'a; Vauxhall, İngiliz Kuvvetleri Yayın Hizmeti Binası'na ve Cortina, Old Bailey'e.

Saat 07.30'u gösterdiğinde bombalar, öğleden sonra 14.50'de infilak etmek üzere kurulmuş olan zamanlayıcılarıyla yerlerinde hazırdılar. Sabah 10.00'dan sonra ekibin çoğu, Cromwell Yolu'ndan, Dublin'e gidecek 11.20 uçağına yetişmek için Heathrow'a giden otobüsü yakaladı. (Price kardeşler ile Hugh Feeney'in, daha sonraki bir uçakla yolculuk yapması planlanmıştı.)

Londra Metropolitan Polis Teşkilatı'nın memurları da o gün erken kalkmıştı. Saat sabah 07.00'de, tam bombacılar araçları konumlarına yönlendirirken, Westminster'daki Cannon Row Polis Merkezi'nde Özel Devriye Grubu'na olası bir IRA saldırısıyla ilgili bilgi gelmişti. Memurlara, gidip şüpheli araçları araştırmaları talimatı verildi. Özellikle, hükümet binası gibi olası hedef noktalarının çevresini kontrol etmeleri emredildi. Toplu taşıma grevi durumu daha da zorlaştırmıştı. Londra'nın merkezinde olabildiğince az aracın olmasına ihtiyaç duyulduğu bir zamandı, bunun yerine büyük bir araç akını vardı. O sabah, daha sonra birkaç polis memuru vergi bandrolü olmayan yeşil Corsair aracı fark ettiğinde, Scotland Yard çevresindeki alanda devriye geziyordu. Aracı incelediklerinde, 1968 model olduğunu ancak 1971 tarihli plaka taşıdığını anladılar. Başka bir anormallik daha fark ettiler; araç plakalarında takmak için normalde iki delik olurken bunda dört delik vardı. Pencereden içeri bakan memurlar, ön koltuktan arkaya uzanan, kısmen yerdeki halının altına saklanmış, ince beyaz bir kablo gördüler.

Bir bomba imha uzmanı ekibi çağırıldı. Arka koltuğun altına sıkıştırılmış, neredeyse iki yüz kilo patlayıcı buldular. Görevlilerden birinin değerlendirmesine göre bu, "inanılmaz, son derece güçlü bir bombaydı". Corsair'in içine patlayıcıların kokusu yayılmıştı ve zamanlayıcının, kutusunda geriye saydığı duyuluyordu. Bomba uzmanlarından biri yukarı baktı; çevredeki binaların camları, onların çalışmasını izleyen, aşağı bakmakta olan insanlarla doluydu. "Şu salak herifleri pencerelerden uzaklaştırın!" diye bağırdı, bomba imha ekibinden biri. Arkadaşı onu dikkatle keserken, zamanlayıcıya uzanan kabloyu tuttu.

Patlamadı. Bombayı etkisiz hale getirmişlerdi.

Görevliler, zamanlayıcının üzerindeki akrebin duruşunu inceleyerek, saatin üzerindeki yelkovan çıkarılmış olduğu için kesin olarak söylemesi zor olmasına rağmen, bombanın saat 15.00 civarı patlayacağı sonucuna vardı. Ansızın iki şeyi fark ettiler. Biri; eğer şehirde başka gizli bomba varsa, onu saat 15.00'ten önce bulmak zorunda olduklarıydı. Diğeri ise, zamanlayıcı üzerindeki uzun fitile bakılırsa, bombacıların patlama öncesinde ülkeden kaçmaya çalışıyor olabileceğiydi. Her liman ve havaalanın-

daki Özel Harekât görevlilerine bir uyarı gönderildi: İngiltereyi kapatın. Tüm çıkış noktalarını tutun. Ayrılmaya çalışan İrlandalı kişileri sorgulayın.

İngiliz yetkililer daha sonra, polisin bombacıların nasıl bu kadar ilerisinde olmayı başardığını açıklamaya çalışırken, sadece oldukça şanslılarmış gibi konuşacaktı. Ancak basında Londra'daki polisin, bir saldırı yapılacağı ve birden fazla bombanın patlatılacağına dair önceden haber almış olabileceği de ileri sürüldü. Price kardeşler her zaman, operasyonun bir muhbir tarafından ele verildiğine inanacaktı. Hugh Feeney de daha sonra, "Tuzağa düşürüldük," diyerek onlarla aynı şüpheyi duyduğunu belirtti.

Haklılardı. Bombalı eylem görevinden yıllar sonra, emekli bir Özel Harekât memuru, bombalar patlamaya hazırlanmadan on dört saat önce ihbar aldıklarını ve bu kaynağın üst düzey bir Provisionals üyesi olduğunu açıklayacaktı. Memur, eylem öncesinde altı değil dört adet bomba olacağını biliyordu. Ayrıca bomba ekibinin, Gerry Kelly adında genç bir Provo üyesini ve "Price adlı iki kız kardeşi" içereceğini de biliyordu.

Bu durumda bile polis, diğer üç bombayı bulmak için Londra'nın merkezine yayılırken, şehir tamamen hareketsiz otomobillerle tıka basa dolmuş koca bir park alanı gibi göründü. Çılgınca şüpheli araçları aradılar; ama kabataslak konumlar dışında hiçbir ipuçları olmadan diğer arabaların yerini bulamıyorlardı. Bombalar gerçek anlamda herhangi bir yerde olabilirdi. Saat tam 14.00'ten önce, *Times* gazetesi araçların yerini ve bilgilerini anlatan bir uyarı telefonu almıştı. Ancak polis merkezindeki memurların kalan üç bombalı aracın olduğu olay yerine ulaşmalarını geciktiren bir yanlış anlaşılma olmuştu. *Times* muhabiri Martin Huckerby, polisin Old Bailey önündeki Cortina'nın olduğu yere gelmesi için yirmi dakikadan fazla beklemişti ve bomba imha ekibi gelmeden ve memurlar insanları boşaltmak için çevredeki binalara girmeye başlamadan önce çok fazla zaman boşa gitmişti.

Old Bailey'in içerisinde birçok ceza davası görülmekteydi. Mahkeme salonlarından birinde bir uyuşturucu komplosu davası sonlandırılıyordu, başka birinde bir hâkim bir cinayet davası için jüriyle konuşuyordu. Birisi

mahkeme salonlarına daldı ve herkese dışarı çıkmasını söyledi. Binanın tam önünde bir bomba patlamak üzeriydi. Adliyenin karşısındaki George adlı meyhane, birisi içeri koşup caddede bir bomba olduğunu bağırarak söylediğinde, öğleden sonra biralarını yudumlayan müdavimlerle doluydu. Müşterilerden bazıları, arka salonu daha da kalabalıklaştırarak meyhanenin iyice içine doğru ilerledi. Ancak diğerleri dışardaki sakin, güneşli havaya baktı ve bunun yalnızca bir şaka olduğunu düşünerek yerinden kımıldamamaya karar verdi. Londra, otuz yıl önceki İkinci Dünya Savaşı dönemindeki patlamalardan bu yana hiç bombalı saldırı görmemişti. İnsanlar durumun farkına varamıyor gibiydi. Bazı izleyiciler bomba imha çalışmalarını izlemek için yüzlerini cama dayamıştı. Bomba imha uzmanları bombayı etkisiz hale getirmeye çalışıyordu; ama başaramıyordu ve ön koltuktaki saat işlemeye devam ediyordu. Saat 15.00 olmak üzereydi ve bir okul otobüsü Cortina'nın elli metre uzağına gelip durduğunda hâlâ alanı boşaltmaya uğraşıyorlardı. Otobüsün içinde, St. Paul Katedrali'ni ziyaret etmek için geziye çıkmış kırk dokuz çocuk vardı. Zamanlayıcı üzerindeki akrep üçe vardığında, çocuklar otobüsten inmeye başlamıştı.

...

BBC, ortaya çıkarılan ve etkisiz hale getirilen ilk bombayla ilgili haberi yayınladığında, bombalı saldırı ekibinin çoğu Heathrow havaalanına giden bir otobüsteydi. Bombacılar bildiriyi duymamıştı bu yüzden insan avının kurbanı olduklarından habersiz havaalanına vardılar. Bildikleri kadarıyla görev, planlandığı gibi ilerliyordu ve fark edilmeden İrlanda'ya dönmek üzereydiler. 4. Kapı'ya uzanan 1. Terminal'e vardılar ve 11.20'de kalkması planlanmış olan British European Airways'in Dublin uçuşu için biletlerini gösterdiler. Bombacılardan çoğu aslında, memurlar uçağa girip herkesin dışarı çıkmasını söylediğinde, uçağa binmiş ve koltuklarında yerlerini almışlardı.

Dolours, Marian ve Hugh Feeney 12.30'daki bir Aer Lingus uçuşuna hazırlanmışlardı. Onlar Heathrow'a ulaşana kadar, takımın geri kalanının havada olması gerekiyordu. Ancak terminale girdiklerinde onları, Özel Harekat görevlileri bekliyordu.

"Dublin'e mi uçuyorsunuz?" diye sordu memurlardan biri. "Benimle gelir misiniz?"

Gözaltına alındılar ve aceleyle sorgulama için bekleme alanına götürüldüler. Fakat plan, bombalardan herhangi biri fark edilmeden ekibin şehir dışında olacağı fikrine dayandığından, gönüllülerden hiçbirinin aklına az da olsa inandırıcı bir senaryo gelmemişti. Bazıları Londra'ya iş aramaya geldiğini iddia etti. Diğerleri Belgrave Yolu'nda kalıyor olduklarını ve yerel bir meyhanede kafayı bulduklarını (az da olsa doğruluk payı vardı) söyledi. Hepsi sahte isim vermişti -Dolours Una Devlin takma adına bağlı kalmıştı- ve birbirlerini tanıdıklarını inkâr ettiler. Bombalarla ilgili soru sorulduğunda, suratsız bir şekilde sessizlikle karşılık verdiler. (Yetkililer o zaman bilmiyordu; ama daha sonra grubun bir üyesinin -on birinci bombacı- kayıp olduğunu öğrenecekti. Diğerleri havaalanında tutuklanmadan önce sıvışıp gitmiş ve Londra'da saklanmıştı. Asla tespit edilemedi ya da yakalanmadı.)

Deneyimli bir polis memuru tarafından sorgulanırken, "Size hiçbir şey anlatmaya niyetim yok," dedi Marian Price. "Beni burada tutma hakkınız yok." Bir şey söylemeyi reddederek zorluk çıkarmaya devam etti. Saat çoktan 14.00'ü geçmişti ve dedektifler zaman kaybediyor olduklarını biliyordu. Marian'a diğer bombaların yeri konusunda baskı yaptılar; ama söylemeyecekti. Boynunda bir madalyon vardı ve onu ağzına alıp endişeli bir halde düşünüp duruyordu. Ansızın onu sorgulayan baş komiserin aklına, madalyonun siyanür ilacı gibi bir çeşit zehir içeriyor olabileceği geldi. Onun yalnızca bir haç olduğunu görmek için madalyonu ondan çekip aldı. Gittikçe artan öfkeyle, komiser onun, "uğursuz bir manyak" olduğunu söyledi ve tekrar bir süre boyunca gün ışığı göremeyeceğini belirtti.

Ancak Marian Price hiçbir şey söylemedi. Onun ve bombacı arkadaşlarının davranışlarında, neredeyse büyülenmiş gibi robotik bir şey vardı. Dedektifler, sorgulama sürecine nasıl dayanabileceklerine dair herhangi bir eğitim aldılar mı, merak etmeye başladılar. Gözlerini bir nesneye sabitliyor ve sadece hipnotize olmuş gibi bir şey söylemeyi reddederek ona bakıyorlardı. Sonra, saat tam 15.00'ten önce Marian bileğini kaldırdı ve bariz bir şekilde saatine baktı.

Öfkeli baş komiser, "diğer bombaların süresinin şu anda dolmuş olduğunu anlamam mı gerekiyor?" dedi.

Marian sadece gülümsedi.

. . .

Polis sonunda Whitehall'da, ordunun asker toplama merkezinin önüne park edilmiş Hillman Hunter'ı bulduğunda, insanlar güzel havanın keyfini çıkararak yavaş yavaş öğle yemeği molasından dönüyorlardı. Memurlar herkesi tahliye etmek için çevredeki binalara koşuşturup, bağırıp çağırıyorlardı. Bombanın patlamasına beş dakika kala, Kraliyet Kolordusu'ndan bir patlayıcı uzmanı arabanın camını kırıp içeri girdikten sonra mekanizmayı etkisiz hale getirmeye çalıştı. Ancak artık zaman kalmamıştı ve araçtan güçlükle dışarı çıktı. Uzun bir ipliğe takılmış kancayı kullanarak, patlayıcının zamanlayıcısına bağlı olan ateşleme fitilini yakaladı, sonra bir binanın köşesine çekilip siper aldı ve çekmeye başladı. Direnç önemliydi bu nedenle yanında duran bir çavuştan yardım istedi. Zamanlayıcının yelkovanı son saniyeye geldiğinde, ikisi birden tekrar fitili çekmeye başlamışlardı.

Hillman, yaklaşık on iki metre havaya yükselen bir alev tabakasıyla parçalara ayrılıp darmadağın oldu. Donuk bir ses vardı ve çevredeki insanları yerinden oynatan yankılanma öyle kuvvetliydi ki kaldırımı silip süpürdü. Yaklaşık bir buçuk kilometrelik alandaki ofislerin ve mağazaların pencereleri paramparça oldu. Patlama, polislerin kafasındaki kaskları uçurdu ve her yerde uçuşan küçük cam ve metal parçaları vardı.

Sokağın üzerine isli bir bulut yayılıyor ve keskin bir duman binaların arasında dalga dalga yükseliyordu. Daha çok duman yayan ve alev almaya başlayan bir ana gaz borusu patlamıştı ve itfaiyeciler alana varmış, su hortumunu çekmeye başlamıştı. İnsanlar etrafta, cam parçalarının yaraladığı derileriyle şaşkına dönmüş halde sendeleyerek yürüyorlardı. Düzinelerce araç çökmüş ve buruşturulmuş kâğıt halini almıştı.

Patlamanın gürültüsü Londra'nın merkezi boyunca yankılanmıştı. Yetkililer, Dean Stanley Sokağı'nda, İngiliz Kuvvetleri Yayın Hizmeti binasının önüne konulan Vauxhall Viva'daki üçüncü bombayı bulmayı ve

etkisiz hale getirmeyi güçlükle başarmışlardı. Ancak polis Old Bailey'daki aracı tespit ettiğinde çok geçti. Bir memur okul otobüsüne doğru koştu ve araçtan yeni inmekte olan çocuklara, canlarını kurtarmaları için kaçmalarını söyleyerek bağırdı. Çocuklar çığlıklar atarak ve bağırarak, gizlenecek bir köşe arayışıyla kaçıştılar.

Bir polis fotoğrafçısı ansızın caddenin karşısına savrulduğunda, arabanın resmini çekmeye çalışıyordu. Şiddetli bir patlamaydı. George meyhanesinin ön cephesi yıkılmıştı ve lobi, oyuncak bebek evinin bir odasıymış gibi açığa çıkmıştı.

Bir polis memuru, patlama onu altı metre uzağa fırlattığında, Old Bailey'den jüri üyelerini dışarı çıkarıyordu. Başka bir memur, üniformasını yırtan patlamanın gücüyle, bir duvara savrulduğunda bisikletiyle oradan geçiyordu. *Times* muhabiri Martin Huckerby'nin yüzünde ve ellerinde kesikler vardı ve St. Bartholomew's Hastanesi'ne götürüldü. Yüzlerinden kan akan insanlar kaçmaya ya da başkalarına yardım etmeye çalışırken dumanın içinde sendeleyerek yürüyorlardı. Ancak patlama alanındaki her yer, görüşü zorlaştıran yoğun bir sıcak toz bulutuyla kaplanmıştı. Okul çocukları güvenli bölgeye ulaşmışlardı; ancak yaralı kurbanlar kaldırımın üzerinde boylu boyunca uzanmış yatıyorlardı. Her yer, kumsaldaki kum gibi insanların ayağına dolanan, kırık camlardan oluşan kalın bir örtüyle kaplıydı.

Böyle bir sahne Kuzey İrlanda'da sık görülebilirdi ama Londra'da derinden sarsıcı bir etki bırakmıştı. Yaşı, hatırlayacak kadar büyük olan olayın tanıklarına durum, Almanların Blitz saldırısını anımsatmıştı. İnfilak eden iki bombanın sonucunda neredeyse 250 insan yaralanmıştı ve ambulanslar yaralılarla ilgilenmeleri için aceleyle çağırılıyordu. Şans eseri, o hafta yalnızca toplu taşıma grevi değil aynı zamanda bölge hastanelerinde tıbbi çalışanlar dışındaki işçilerin de bir grevi vardı. Buna rağmen, acil servis bölümüne taşınan yaralı hastaları gördüklerinde, grevdeki işçiler grev hattını terk ettiler ve yardım etmek için içeri koştular. Old Bailey'in tam yanındaki Hillgate House'da çalışan elli sekiz yaşında bir temizlik görevlisi olan Frederick Milton'ın her yeri patlama nedeniyle kanla kaplıydı; ama diğer yaralılara yardım etmekte ısrar ederek, hastaneye gitmesini

söyleyen doktorlara karşı çıktı. Milton birkaç saat sonra kalp krizi geçirip yere yığıldı ve hastanede hayatını kaybetti.

Daha sonra yapılan otopsi, kalp krizinin aslında patlama öncesinde başlamış olduğunu ortaya çıkardı, bu nedenle tıbbi delil cinayet suçunu ispatlamıyordu. Dolours Price, bombaların yerini saptamak, onları etkisiz hale getirmek ve sivilleri uyarmak konusunda aldıkları telefon ihbarından sonra çok yavaş hareket ettikleri için, kayıplardan İngiliz yetkilileri sorumlu tutuyordu. Ekibin diğer üyeleri de aynı fikirdeydi. Açıkçası uygun bir bahaneydi ve ahlaki olarak bakıldığında, bariz bir şekilde iki yüzlüydü. Ancak asıl sorun olarak ele alındığında Price, tamamen haksız değildi. Saldırı sonrasında polis, kumanda odasındaki "insani hata" nedeniyle Old Bailey'deki bombayla ilgili mesajın yanlış aktarıldığını ve müdahalenin oldukça geciktiğini kabul etti.

İngiliz bir savcı daha sonra, IRA'nın eyleminin amacının insanları öldürmek olduğunu ve uyarı çağrısının, çete havaalanında tam tutuklandıktan sonra yapılmasının rastlantı olmadığını düşünecekti. Uyarının, IRA grup üyelerinin yakalandığını öğrendiğinde, cezayı hafifletmek amacıyla yapılan bencil bir son dakika planından başka bir şey olmadığını ileri sürdü. Ancak bu hissiz ve beceriksiz bombacıların, Londra'ya yola çıktıkları andaki amaçlarının toplu kıyım olması pek olası görünmüyordu. "Eğer amaç Londra'da insanları öldürmek olsaydı, orada insanları öldürmek, sivilleri öldürmek oldukça kolaydı," dedi sonra Brendan Hughes. Kanlı Cuma'ya nazaran, Londra görevi sembolik, olabildiğince kansız bir saldırı olarak tasarlanmıştı. Fakat güçlü patlayıcılar şansa yer bırakmıyordu ve plan, yıkıcı sonuçlarla biterek başarısız oldu. Hughes özellikle bombaların neden olduğu can kaybına odaklanmıyordu. Asıl pişman olduğu şey, bombacıları İngiltere'de "saklamamak", onları, kriz son bulduğunda birer ikişer eve geri getirmek üzere Londra'da ya da çevresinde bir yerde gizlenmelerine izin vermemekti. Bunun yerine IRA, ciddi sonuçlara neden olan bir hatayla, onları olabildiğince çabuk kaçırmaya çalışmıştı.

Bombalı eylem ekibinin üyeleri Heathrow'dan yakınlardaki bir polis merkezine götürüldü. Kıyafetleri, üzerindeki patlayıcı kalıntıları adli olarak test edilebilsin diye çıkarıldı.

Dolours Price'ın çıplak bir şekilde fotoğrafı çekildi. Hapishane üniforması verildiğinde bazıları kabul etti; ancak Price kardeşler ve diğer birçoğu almayı reddetti. Bu bir cumhuriyetçi prensibiydi. Kendilerini suçlu olarak değil, meşru bir ordunun esir alınmış askerleri olarak görüyorlardı, onlar siyasi tutuklulardı. Bu ayrım düşünüldüğünde, sıradan suçluların giydiği hapishane kıyafetini kabul edemezlerdi. Dolours ve Marian üzerlerine sert hapishane battaniyelerini çektiler. Hugh Feeney battaniye kullanmayı bile reddetti ve hücresinde tamamen çıplak bir şekilde ayakta bekledi. Tutsakların hepsi birbirinden ayrılmıştı; ama Dolours ve Marian'ın yolları kısa süreliğine sorgu odasında kesişmişti ve Dolours kardeşine, "Tek kelime etme," diye fısıldadı.

BELFAST

Thomas Valliday hizmetli olarak çalışmakta olduğu Long Kesh'te bir tutsaktı. Bu iş onun, çöp kamyonuyla esir kampının farklı noktalarından atıkları toplayarak ve onları araca yükleyerek etrafta dolaşmasını gerektiriyordu. Herhangi bir hapishanede hayat, günlük işlerin donuk tekrarından ibaretti ve Valliday'in işi de buna dahildi. Etrafta dolaşırdınız, çöpleri toplardınız, onları kamyona atardınız. Bazen, her zamanki çöpe ek olarak, Valliday kirlenmiş ya da zarar görmüş olduğu için atılmış olan eski bir yatak şiltesi bulurdu. Tutsaklar, içinde yaşadıkları yarım silindirik Nissen barakaları çevreleyen dikenli tel "kafeslerin" dışına, çöpün yanına onları bırakırlardı. Aralık 1973'te bir cumartesi sabahı, kamyon, dürülmüş bir şiltenin bırakılmış olduğu bir kafesin önünde durdu. Valliday şilteyi almaya gittiğinde, normalden daha ağır olduğunu fark etti. Fakat kollarını çevresine dolayıp, onu kamyonun kasasına kaldırdı. Eğer Valliday sadece bir şilte gibi görünen şeyin ufak tefek bir adam kadar ağır olmasından hiç şüphelenmediyse, bu, Brendan Hughes'ın sandviç içindeki bir sosis gibi sarılmış, içeri tıkılmış olduğunu bilmesinden kaynaklanıyordu.

Hughes esir alındığında polise, hapishaneden kaçma konusunda kararlı olduğunu bildirmişti ve şaka yapmıyordu. Önceki yaz Long Kesh'e vardıktan sonra otuz altı saat içinde, en kolay oradan nasıl kaçabileceklerine dair arkadaşlarıyla bir plan hazırlamaya başlamışlardı. Gerry Adams, mücadelenin şu anki evresinde operasyonun önemi ve Hughes'ın bu tarz eylemlere öncülük etmede oynadığı etkili rol göz önüne alındığında, Adams'dan bile önce ilk kaçanın Hughes olması gerektiğini düşündü. Fakat yalnızca iki kişi, dikenli tellerle kaplı, askerlerle çevrili Long Kesh'ten çıkmayı başarmıştı; ancak her ikisi de tek başına "kaçmamıştı".

İlki Dolours Price'ın çocukluk arkadaşı Francie McGuigan'dı; gizli bir ordu tesisinde işkence edilen eski lakabıyla "Başlıklı Adam". Şubat 1972'de bir gün, McGuigan ödünç aldığı bir dizi siyah kıyafeti giyinmiş ve ziyarete gelen papaz heyetinin arasına karışıp ön kapıdan dışarı çıkmıştı.

On sekiz ay sonra başka bir adam, John Francis Green, tamamen aynı yöntemi kullanarak kaçmayı başarmıştı. (Aslında bir papaz olan Green'in kardeşi ziyarete gelmişti ve ikisi kıyafetlerini değiştirmişlerdi.)

Long Kesh'ten kaçmaya çalışan başka bir grup kutsal adamın, oldukça dikkatli bir incelemeye tabi tutulacağını varsaymak mantıklı görünüyordu; bu nedenle eğer Hughes kaçacaksa, başka bir yol bulmak zorundaydı. Birisi, çöp kamyonlarından birinin altına gizlenerek kamptan ayrılma fikrini ortaya attı. Bir taktik olarak, bu Odysseus ve adamlarının Cyclops mağarasından, koyunların bellerine tutunarak kaçtığı, Homer'in *Odyssey* destanını hatırlatıyordu. Tutsaklar Hughes'ın, kamyonun altına kendini bağlamak için giyebileceği özel bir kemer hazırladılar. Kafesteki ranzalardan birinde, üst ranzanın alt tarafına tutunarak deneme yaptı. Ancak Hughes, sorgulama sırasında yediği dayak nedeniyle hâlâ zayıf hissediyordu ve kamyon dış taraftaki çitin çevresini temizleyene kadar ona tutunmaya gücünün yeteceğinden emin olamıyordu. Bu yüzden sonunda bu plandan vazgeçti. O anda, Hughes'ın morali bozulmuş olabilirdi ama sonradan son derece şanlı olduğunu anlayacaktı. Mark Graham adında başka bir tutsak birkaç ay sonra aynı metodu kullanarak kaçmaya çalıştığında, kamyon bir rampanın üzerinden geçmiş ve onun ömür boyu felçli kalmasına neden olacak şekilde omurgasını kırmıştı.

Ekimin sonlarına doğru, Provos belki de o zamanların en cesur kaçışını planlamıştı. IRA lideri Seamus Twomey, kaçırılmış bir helikopter ansızın gökyüzünde belirdiğinde ve Twomey ve birkaç arkadaşının zıplayıp binmesine yetecek kadar sürede hapishanenin avlusuna indiğinde, Dublin'de Mountjoy hapishanesinde tutuluyordu. Böyle bir olay Hughes ve tutsak arkadaşlarını gaza getirmişti; ancak aynı zamanda güvenliğin çok sıkı olduğu anlamına geliyordu. Provos, çöp kamyonunun çöplüğe gitmek için tesisten ayrılmadan önce günde iki kere etrafta dolaştığını biliyordu. Kamyonun alandan ayrılmasına izin vermeden önce gardiyanların, içinde gizlenmiş kimse olmadığından emin olmak için her bir çöp torbasına mızrak sapladığını duymuşlardı. Ancak IRA, hapishane içinde kendi istihbarat ağını kurmuştu ve bu muhbirler son zamanlarda gardiyanların mızrakla uğraşmadığını söylemişti.

Bahsi geçen gün geldiğinde, diğerleri onun etrafına şilteyi sarmaya yardım ederken, Hughes eski şiltenin içine girdi. Thomas Valliday'ın yardımıyla, kamyonun arkasında yerini aldı ve ara sıra Hughes'ın üzerine çöp yığmak için durarak kampın etrafında ilerlemeye devam ettiler. Tek yapması gereken beklemekti. Ancak ucuz hapishane şilteleri talaşla doluydu ve her yerde talaş vardı; ipliksi, insanı kaşındıran, boğucu. Hughes su ve kan şekeri dengesi için emebileceği bir portakal almıştı ve ağzında tıkalı duruyordu ama talaşlar burnuna geliyor ve nefes almasını zorlaştırıyordu. Kamyon özellikle acele etmeden kampın etrafında döndü. Sonra durdu ve Hughes, Valliday'in fısıldadığını duydu. Henüz hapishaneden ayrılamayacaklarını söyledi Valliday. Kamyon daha fazla çöp toplamak için biraz daha kalacaktı. Hughes'a dışarı çıkmasını ve gizlice kafesine dönmesini tavsiye etti. Saat 16.00'da yoklama olacaktı. Eğer Hughes ortalıkta yoksa, gardiyanlar tesisi kapatacak ve alarmı çalacaktı.

Hughes hiç yerinden kıpırdamadı. Valliday gözden kaybolmuştu ama Hughes çok iyi saklanmıştı ve kamyon eninde sonunda hareket etmek zorunda kalacaktı. Şiltenin içerisinde, etrafta ne olup bittiğini göremiyordu ama şu anda İngiliz askerlerinin belirgin aksanını duyuyordu. Kamyon nihayetinde askerlerin yaşadığı İngiliz Ordu kampına varmıştı. Onu, kapılardan çıkartıp özgürlüğüne kavuşturmak yerine, doğrudan kampın en tehlikeli bölgesine götürmüştü. Talaş gözlerine kaçmıştı ve o kadar çok rahatsız ediyordu ki gözlerinden birini açamıyordu. Hughes, kimsenin onu fark etmeyeceğini umarak sessizce bekledi.

Bir süre sonra, kamyon hareket etmeye başladı ve çıkışa doğru yol aldı. Hughes bu noktada tam olarak ne olacağını biliyordu; iki rampa üzerinden geçecek ve sonra kamyon sağa dönecek ve Long Kesh'ten ayrılacaktı. Ancak rampaya varmadan az önce, kamyon tekrar durdu. Hughes hiç hareket etmeden öylece bekledi. Sonra ansızın koca bir mızrak atıkların içine, vücudunun tam soluna saplandı.

Görünüşe bakılırsa, aldığı istihbarat yanlıştı. Hughes orada dondu kaldı. Sonra mızrak diğer tarafındaki torbalara saplandı. O anda, ayağa kalkıp bağırmaya ve hemen teslim olmaya karar verdi; çünkü hareket-

siz kalmak intihar demek olacaktı. Eğer mızrak tekrar gelirse, kesinlikle onun ölümüne neden olacaktı. O anı kafasında canlandırdı; mızrak doğrudan onun içinden geçiyor.

Ağzınızda bir portakal, talaşla kaplanmış, çöp kamyonunun arkasında zıpkınlanmak, ölmek için ne kadar gülünç bir yoldu. Hughes'ın Belfast'te iki küçük çocuğu vardı. Bu tamamen delilikti. Kamyon gürleyerek tekrar hareket etmeye başladığında, az daha kendisini adamlara açık etmek üzereydi. Araç bir güvenlik rampasını geçti. Sonra bir sonrakini de geçti. Sonunda Hughes kamyonun sağa döndüğünü hissetti ve o an, kamptan ayrıldıklarından emin olduğu andı.

Kamyon açık yol boyunca ilerlerken, Hughes yanına aldığı küçük cep bıçağını çıkardı ve şilteyi kesip kendisini dışarı çıkarmaya çalıştı. Ancak bıçak bu işe uygun değildi ve bıçağın ağzı hemen geriye doğru eğildi. Şilteyi tırnaklarıyla yırttı ve tekmeleyerek yolunu açtı, bu süreçte yola biraz çöp dökmüştü. Sürücünün dikiz aynasından çöpü fark edebileceğinden korktu ama kamyon ilerlemeye devam etti.

Hillsborough Yolu'nun yukarısında, Hughes, önce keskin bir sağa dönüş ve ardından keskin bir sola dönüş yapacakları bir bölge olduğunu biliyordu. Fark edilmeden kasadan atlamak için ideal an gibi göründü. Bu nedenle, kamyon dönüş yaparken Hughes yola atladı. Kamyon uzaklaşırken, sürücünün onu fark etmiş olabileceği endişesiyle ardından baktı. Fakat kamyon, çöplük yönünde hareketine devam etti.

Hughes, pisliğe bulanmış bir halde, şişmiş olduğu için kapanmış tek gözüyle orada öylece durdu. Gerry Adams dışarıda onu karşılayacak bir araba ayarlamıştı ancak kamyon beklediğinden çok daha ileri gitmiş olduğundan Hughes, anlaşılan randevuyu kaçırmıştı ve araba orada değildi. Burası ayrıca Hughes'ın *Maidstone*'dan kaçtıktan sonra, Muhteşem Yedili olarak karşılandığı gibi, bir yerel meyhaneye uğrayabileceği ve içeride işveren konumundaki müşterilerin ona değişik kıyafet ve araba vermelerini bekleyebileceği bir kasaba değildi. Tersine Hughes şu anda kendisini yönetim yanlılarının olduğu bir bölgede bulmuştu. Burası yalnızca düşman toprakları değildi aynı zamanda Long Kesh'e çok yakın sayılırdı. Sayımda orada olmadığını anlar anlamaz çevredeki alanların hepsi askerlerin

akınına uğrayacaktı. Cumhuriyet'e gitmek zorundaydı. Şu anda Kuzey İrlanda'da en çok aranan adamdı ve çok fazla zamanı yoktu.

. . .

Dışarıda bomba patladığında Micheal Mansfield, Old Bailey'in üst katındaki kütüphanede oturuyordu. Büyük bir patlama sesi aşağıda yankılanmıştı ve Mansfield'in üzerine kırık cam parçaları yağmıştı. Mansfield otuz iki yaşında, yumuşak saçları ve etkili sesiyle, hırslı ve oldukça gösterişli bir İngiliz avukattı. Son zamanlarda Mansfield, Öfkeli Birlik (Angry Brigade) olarak adlandırılan, muhafazakâr bakanların evlerine bomba yerleştirerek dünya çapında bir devrimi başlatmayı amaçlayan bir grup İngiliz anarşistin, aylar süren duruşması sonrasında Old Bailey'de ilk önemli yasal zaferini kazanmıştı. O davadaki Mansfield'in müvekkili, Angela Weir adında genç bir kadın, beraat etmişti. Ona karşı olan dava, el yazısı kanıtına dayanıyordu ve Mansfield incelemesi sonucunda hükümet uzmanlarını haksız çıkarmayı başarmıştı. Öğrenciyken, politik olarak radikal biriydi ve zorlu soruların, otoriter gücün doğası ve direnişle ilgili soruların sorulduğu davaların kendisini çektiğini fark etmişti. Öfkeli Birlik davasından kazandığı parayla Mansfield, bir araba almıştı; ufak, ikinci el bir Triumph 2000.

Toplu taşıma grevi nedeniyle, bombalı eylemin yapıldığı gün Mansfield işe arabayla gitmişti. Geç kalıyordu ve park yeri bulma konusunda endişeliydi ama park kısıtlamalarının kaldırıldığını gördü, bu nedenle Old Bailey'in tam ana girişinde bir yer bulabileceğini düşündü. Şansı yaver gitmişti. Boş bir yer vardı, yeşil Ford Cortina'dan çok uzak değildi.

Bomba patladığında, Mansfield ciddi bir şekilde yara almamıştı ama Triumph paramparça olmuştu. Çok geçmeden Mansfield'e, orayı havaya uçuranların ta kendisi, genç İrlandalı bombacılar Dolour ve Marian Price'ın davasına bakmak isteyip istemeyeceği soruldu. Kötülüğüyle ün salmış müvekkilleri kabul eden cesur davacıların kariyerlerinde uzun süredir devam eden bir gelenek vardı, özellikle bu tarz durumlar genelde yaptıkları işin profilini yükseltiyordu. Ancak IRA'nın eylemi Londra'ya karşı yapılmış büyük bir hakaret olarak görülüyordu; bu nedenle birçok köklü avukat prensip olarak davaya bakmayacaktı.

Mansfield ilgilenecekti. Price kardeşlerle tanışmaya çok meraklıydı. Tanıştığında, hemen güzelliklerine ve davaya olan kuvvetli bağlılıklarına hayran kaldı. Diz kapaklarına sarılarak, plastik sandalyelere ayaklarını toparlayıp oturdular ve ona Kuzey'de Katoliklere nasıl kötü davranıldığını, defin olaylarını ve Kanlı Pazarı anlattılar. Burntollet Köprüsü'nde yönetim yanlısı serseri çetesi tarafından dövüldüklerini anımsadılar.

Mansfield yaşça onlardan çok daha büyük değildi. Radikal politik duruşundan dolayı kendiyle gurur duyuyordu; ama adaleti sağlamak için devrime hizmet nedeniyle bu görüşü seçmemişti. Price kardeşlerin tam olarak "diken üzerinde" bir hayatı, farklı bir hayat tarzını seçmeleri, onu hayran bırakmıştı.

Dolours ve Marian, tutuklanan sekiz diğer kişiyle, "insan hayatını tehlikeye atma olasılığı olan bir patlamaya" neden olacak eylemi planlamadan sorumlu tutuldular. Normalde, böyle bir duruşmanın yapılacağı mahkeme yeri Old Bailey olarak belirlenmeliydi. Ancak bina hâlâ bombalı eylem sonrası onarılıyordu ve hükümet yargılamanın hızlı ilerlemesini istedi. Bununla birlikte, bir grup sanığın tam olarak aynı binayı yıkmaya çalışmaktan tutuklu olduğu mahkeme binasında yargılanması sakıncalı görülebilirdi. Bu nedenle, 1973 sonbaharında başlayan duruşma, orta çağ taşlarından yapılmış, mermer sütunlu ve desenli camlı, görkemli on üçüncü yüzyıldan kalma bir odaya, Winchester Kalesi'nin Büyük Salonu'na taşındı. Bu oda, Sir Walter Raleigh'in Kral Birinci James'i devirmeye yönelik komplo kurduğu için 1603'te vatana ihanetten suçlu bulunduğu yerdi. Kral Arthur'un yuvarlak masasının yüzeyinin kocaman meşe bir kopyası, bir Tudor Gülü'nden yayılan yeşil renkte çizgilerle bir duvarda asılıydı.

Price kardeşler ve diğer davalılar Winchester'a giden hapishane otobüsünde isyan şarkıları söylediler. Yargılama süreci boyunca her sabah, sanıklara duruşmaya gelirken ve giderken motosikletler ve polis arabalarından oluşan bir konvoy eşlik etti. Patlamalar öyle bir histeriye neden olmuştu ki dava işlemlerinin aşırı, hatta abartılı bir güvenlik uygulamasıyla

sürdürülmesi dikkati çekiyordu. Bombalı araç bırakılmasını önlemek için, gün boyu geçerli olan park yasakları tüm alanlarda uygulandı. Keskin nişancılar çevredeki çatılarda kol geziyordu. (Bu tamamen mantıksız olmayabilirdi. Cumhuriyetçilerin, caddenin altından doğrudan hücrelere giden bir tünel kazıp, sanıkları oradan çıkarmak amacıyla, tutuldukları hapishanenin tam karşısından bir ev satın almaya uğraştıkları daha sonra ortaya çıkacaktı. Plan, ev sahibi yerli kadın satış konusunda şüphe duymaya başladığında, hassas nedenlerden dolayı iptal edildi.) Otobüs ağır silahlı korumalar eşliğinde alana girerken, Dolours ve Marian dışarıdaki izleyicilere zafer işareti yapıyorlardı.

Dava, büyük merak uyandıran önemli bir olaydı. *Blow-up*'da oynadığı rolüyle ünlü olan oyuncu Vanessa Redgrave, davalılar adına kefalet ödemeye gönüllü oldu ve eğer herhangi birinin kalacak yere ihtiyacı olursa, West Hampstead'deki kendi evini onlara açacaktı. (Eylemcilerden hiçbirisi, serbest bırakılmadığı için bu cömert teklifi kabul edemedi.) İngiliz halkı ve basını özellikle Dolours ve Marian'a odaklanmıştı. "Terör Yandaşları" olarak adlandırıldılar ve oldukça tehlikeli oldukları anlatılıyordu. *Times* gazetesine göre Dolours, "Şiddete dayalı bir dünya devrimini amaçlayan ve Che Guevara, Kara Panterler ve Filistin gerillalarının farklı amaçlarını destekleyen", politik radikalizmin ve kültürlerarası dengesizliğin bir örneği olmuştu. Daha baskın olan kardeş olabilirdi, diye devam etti gazete; ama "Marian'ın yumuşak sesi ve görünüşteki masumiyeti, gerilla savaşında uzman olan 19 yaşındaki, tüfek kullanmadaki rahatlığı nedeniyle "Armalite Dulu" adını alan kızı gizliyordu." Kardeşlerdeki bu rahatsız edici eğilimin izlerinin farkına varan *Daily Mirror,* "Kadınların pasif, yalnızca evde kalmak ve çocuklarına bakmak isteyen barışsever yaratıklar olduğu efsanesi, nihayetinde bombaların ve kurşunların gürültüsüyle son buldu," diye yazdı. Gazete Price kardeşlerle Filistinli militan Leila Khaled arasında bağ kurmuştu ve bu kadınların şiddetinin, feminizmin tehlikeli bir sonucu olduğu çıkarımını yapmıştı; "ölümcül bir özgürlük."

Eylülde, duruşmanın açılışında gazetelerin, "baronun Lawrence Oliver'ı" diye tanımladığı, yumuşak sesli güler yüzlü bir dava vekili olan başsavcı Peter Rawlinson, bombalı araç eylemi Londra'da yeni bir şey ol-

masına rağmen, onun Kuzey İrlanda'da günlük hayatın bir parçası olduğunu belirtti. "Bombalı araçları yerleştiren kişiler güvenli bir bölgeye çekip gidebilirler," dedi Rawlinson. "Bombalar patladığında, güvende ve gürültüden kilometrelerce uzakta olurlar. Bu çok korkakça bir eylem." Korkunç günün detaylarını anlatırken, Rawlinson Dolours Price'ı grubun lideri, "eylemde önemli bir rol oynayan kız" olarak belirledi.

Kardeşler tereddütsüz karşı koyuyorlardı. Duruşmanın ilk gününde suçlu bulunan on dokuz yaşındaki William McLarnon adındaki takımın bir üyesi hariç, davalıların hepsi masum olduğunu savundu. Dolours bombalı eylemden bir gün önce kardeşi ve arkadaşı Hugh Feeney ile kısa bir tatil için Londra'ya uçmuştu. Una Devlin adını kullanmıştı; çünkü herkesçe tanınan bir cumhuriyetçinin kızı olarak, daima yetkililer tarafından zorluk çıkarılıyordu ve sahte bir isim kullanmak hemen hemen alışkanlık haline gelmişti. Kızlar mahkeme salonunda küstah ve kayıtsızdı, hatta neşeli. Davacı, Micheal Mansfield'ın mahvolmuş Triumph'ının bir fotoğrafını gösterdiğinde, kıkır kıkır güldüler. (Mansfield, pek eğlenmemiş bir halde, onlara arabanın içinde olabileceğini söyledi.)

On haftalık duruşmanın çoğunda, davalılar oldukça sıkı savunma yaptılar. Ancak onları suçla bağdaştıran dağ gibi ikinci derecede önemli bir delil vardı. Rawlinson, bombalı eylemlere zemin hazırlayan olayların sırasını ve her bir kişiye verilecek cezayı, on iki saat ve günler süren bir demeçle anlattı. Dolours, Heathrow'da memurlar tarafından durdurulduğunda, siyah bez bir alışveriş çantası taşıyordu. İçerisinde, Brian Friel'in oyununun programı ve "çok miktarda makyaj malzemesine" ek olarak, polis iki tornavida ve spiralli bir defter buldu. Defterin bazı sayfaları öylesine notlarla doluydu. Bir sayfada Meryem Ana ile ilgili teolojik düşünceler, bir diğerinde bir dizi yiyecek listesi ve kalori karşılıkları. Ancak müfettişler bazı sayfaların yırtılmış olduğunu da fark etti. Uzman bir adli tanık, defterin geriye kalan boş sayfalarını inceledi ve oralara yazılmış yazıların ne olduğuyla ilgili jüriye açıklama yaptı. Ortaya çıkan, bir bombanın zamanlayıcı cihazının taslağıydı.

Bu Mansfield'in savunması için zor bir andı. El yazısı uzmanlarının kanıtlarını geçersiz kılmadaki daha önceki başarısı, defterin etkisini azaltamazdı. Ancak bu suçlayıcı delille mücadele ederken, daha iç karartıcı bir zorlukla karşılaştı. Davalılardan biri işbirliği yapmaya karar verdi.

• • •

Roisin McNearney, takımın en genç üyesi olan Belfastli sekreter, ilk olarak bombalı eylemden saatler sonra polis tarafından sorgulandığında, IRA üyesi olmadığında ısrar ederek diğer eylemcilerle aynı hikâyeye bağlı kalmıştı. "Neyden bahsettiğinizi bilmiyorum," dedi. "Sadece tatil için buraya uğradım."

Ancak sorgulama devam ettikçe, direnci yavaş yavaş kırılmaya başladı. "Birleşmiş İrlanda'ya inanıyorum," dedi soruşturmacılara. "Ancak şiddet yanlısı değilim." Üzerine gitmeye devam ettiler ve sonunda, "Size her şeyi anlatamam, yoksa kafama kurşun yerim," diye ağzından kaçırdı.

Altı ay önce IRA'ya katıldığını söyledi. Bir gece bir meyhanenin önünde, birisi yaklaşıp İrlanda için bir şeyler yapmaya hazır olup olmadığını sorduğunda, vatan şarkıları söylüyordu. Bombalı eylemdeki rolünü polise anlattı ama daha çok çetenin dışında, önemsiz, etkisiz bir kişi olduğunda ısrar etti. İtirafına ve yetkililerle işbirliğine rağmen McNearney, suçu reddetti. Bombalı eylem sonrasında detaylı bir itirafta bulunmuş olmasına rağmen duruşma başlayana kadar diğerleri, onun ihanet ettiğinin farkına varmadılar.

Aklanma olasılığı Price kardeşlere ve davalı arkadaşlarına gittikçe daha az gibi görünse bile, bu şevklerini kırmaya yetmedi. Duruşma boyunca, Dolours ve Marian sanık sandalyelerinin sonuncusunda oturdular ve salondaki destekçilerine gülümseyip, el salladılar. Burntollet yürüyüşünde ilk olarak karşılaştıkları Derryli bir eylemci olan eski arkadaşları Eamonn McCann, seyirci salonuna aileleriyle gelip oturduğunda gözleri parladı ve el salladılar. Duruşmaya katılmak için Albert ve Chrissie Price Londra'ya uçmuştu ve McCann bu yaşlı Price aile üyelerinin dimdik ve gururlu duruşuna hayran kalmıştı. Aşırı soğukkanlılıklarının ardında, kızlarının ömür boyu hapse mahkûm edilişlerini izlerken çekmekte oldukları derin acı, onu fazlasıyla sarsmıştı.

Davalılar duruşma için kendi kıyafetlerini giydiler ve Dolours göz alıcı bir takım seçti; bir gömlek, askılı elbise ve hırka. Gösteriye her zaman uyum sağlardı ve duruşmanın bir sahne olduğu gayet aşikardı. Dava işlemleri ilerlerken, eylem zamanında kısa olan kırmızı saçları zamanla uzamaya başladı.

Ancak Dolours'un süreci kolaylıkla atlattığı görünen anlar varsa bile, coşkulu çıkışları da vardı. Peter Rawlinson ona, "IRA'nın amaç ve ilkelerini" destekleyip desteklemediğini sorduğunda Dolours, "Peter Efendi'nin 'amaç ve ilkeler'den anladığı onunkiyle aynıysa" olabilir, diye cevap verdi. Bu amaçların neler olduğu konusundaki düşüncelerini ayrıntılı anlatmasını istediğinde Dolours, ona göre IRA'nın, "herkesin dini özgürlüğünü tam olarak yaşadığı İrlanda'nın birleşmesini uzun dönemde amaçladığını," söyledi.

Yargıç Sebag Shaw, bu amaçlara ulaşmada şiddetin kullanılması gerektiğine inanıp inanmadığını sorarak araya girdi. "Bunu söylemedim," dedi Price, hedeflerden bahsediyordu, onları başarmak için haklı olarak uygulanabilecek yollardan değil. Onların gizli heybeti karşısında sakin kalarak, etraftakilerin ihtişamından ya da güvenlik güçleri birliğinden ya da ona karşı suçlamaların ağırlığından korkmadan hem savcı hem de hakimle bu şekilde tartışmaya girdi. Duruşma bitmek bilmezken, Price ve davalı arkadaşları, mahkemenin ahlaki otoritesine karşı çıkarak, şahitlerle alay ederek ve tüm süreç boyunca aşağılanmalarından eğlenerek Yargıç Shaw'ı alenen köşeye sıkıştırmaya başladılar.

Hükmün verildiği o kasım gününde, Dolours Price yeşil bir kazak giymiş ve saçına pembe bir kurdele takmıştı. Mahkeme salonunda güvenlik çok sıkıydı, içeri giren herkesin kapıda üzeri aranıyordu. Sanık yerine götürülürken davalılara, daha sonra arkalarındaki oturma yerlerine zar zor ilerleyen, on beş hapishane memuru eşlik etti. Micheal Mansfield'e göre tüm güvenlik güçleri, "suçluluk atmosferi" oluşturmak için getirilmiş gibi görünüyordu. Duruşma boyunca bir koruma görevlisi Yargıç Shaw'ın koltuğunun tam arkasında, görünmeyecek şekilde oturmuştu;

ama bugün davayı yöneten yargıcın tam yanına, görünür biçimde oturmuştu.

Yakınlardaki mağazalarda, bir dizi bomba patlama tehlikesi olmuştu ve geçici mahkeme salonundaki halkın oturabileceği alan, davalıları desteklemek için gelmiş olan gürültücü İrlandalı insanlarla doluydu. Hepsi erkek olan jüri, hükmü vermek için sırayla içeri girdiğinde, sivil kıyafetli dört sıra dedektif gelmiş ve arkalarına oturmuştu. Duruşma başlamak üzereyken, korumalar mahkeme salonunun kapılarını sürgüleyerek son bir güvenlik önlemi aldılar.

Price ve diğer davalıların hükmünü vermeden önce, Yargıç Shaw jürinin, Roisin McNearney'i -kalem gibi kaşları olan, pembe bir bluz giymiş ve beyaz şal takmış olan incecik bir kız- suçsuz bulduğunu duyurdu. Shaw kızın, "kanlı girişimlerle haşır neşir olmamayı" öğrenmiş olduğunu umduğunu söyledi. Görev arkadaşlarına ihanet etme kararına ithafen, "bu salondan ayrıldığında ne tür tehlikelerle karşı karşıya olursun bilmiyorum," dedi. McNearney salondan dışarı götürülürken, geriye kalan davalılar korkunç bir uyum içinde, bir ezgi mırıldanmaya başladılar. Söyledikleri marş, Handel'in *Saul* adlı oratoryosundan, cenaze törenlerinin, müzik repertuvarının standart parçası olan "Ölü Marşı"ydı (The Dead March). Hugh Feeney cebine elini attı ve bir adet madeni para çıkardı. "İşte senin kan bedelin!" diye bağırarak onu McNearney'e fırlattı. McNearney hıçkırıklar içinde aceleyle mahkeme salonundan çıktı.

Geriye kalan davalıların suçlu olduğu kanıtlandı. Cezalarını verme zamanı geldiğinde, Shaw en ağır cezayı verdi; eylemcilerin beşi için, uygulamada yirmi yıl sürecek olan müebbet hapis cezası. Dolours ve Marian Price ve Hugh Feeney'e gelince; onlara liderlik rolünde bulundukları için daha ağır bir ceza verdi; otuz yıl. Dolours herkesin duyabileceği şekilde, "Bu bir *ölüm* cezası," dedi.

Cezanın ağırlığından kendisi çekinmiş gibi görünen Shaw, Price kardeşlerin ve Feeney'in cezasını yirmi yıla indireceğini duyurdu. Ancak davalılar memnuniyetsizliklerini belli ediyorlardı. Duruma kızmış olan Shaw onlara mahkeme salonunda sessiz olmalarını emretti. Price kardeşlerin ikisi birden, "Hayır!" diye cevap verdiler.

IRA'ya üyelikleri konusunda mahkeme boyunca tek bir söz söylemeyi reddetmiş olan davalıların hepsi şu anda, akrabaları ve arkadaşları izleyici salonundan onları alkışlarken, yüksek sesle politik konuşmalar yapmaya başladılar. "Önünüzde IRA gönüllüsü olarak duruyorum!" diye belirtti Marian Price. "Kendimi savaş esiri olarak görüyorum!"

"Provisionals ayağa kalk!" diye bağırdı seyirciler. "Boyun eğmek yok!"

"Sanık yerine politik bir alan gözüyle bakmamalısınız," diye bağırdı Yargıç Shaw. "Burası bir hukuk mahkemesi!" Ancak cezanın verildiği şu anda, hiç kimse onu dinlemiyordu.

"Zafer, İrlanda halkının avuçlarında!" diye bağırdı Hugh Feeney. "Karşınızda boyun eğmeyecek."

Roisin McNearney, etrafı silahlı korumalarla çevrili olarak aceleyle uzaklaştırıldı. Ona yeni bir kimlik oluşturmak için gerekli düzenlemeler yapılmıştı. Yeni bir isim ve yeni belgeler verildi ve Kuzey İrlanda'ya bir daha asla dönemeyeceği söylendi. Eşyaları, Andersonstown'daki aile evinden alındı ve yeni bir hayata başladığında ona gönderilmek üzere bir depoya konuldu. Belfast'teki bir Provisional lideri basına, "Emin olabilirsiniz," dedi. "Saklanabileceği hiçbir yer yok." Ancak Provos, McNearney'i asla yakalayamadı. Mahkemeden sonra gözden kayboldu, başka birisi oldu ve o zamandan beri onunla ilgili hiçbir şey duyulmadı.

Winchester Kalesi'nden çıkarılmadan önce Dolours ve Marian Price bir duyuru yaptılar. Açlık grevi yapacaklardı. Siyasi tutuklu olarak kabul edilene ve cezalarını çekmek için Kuzey İrlanda'ya geri gönderilene kadar yemek yemeye direneceklerdi. Kardeşler Brixton Hapishanesi'ne götürüldü. Burası, tamamı erkek olan bir hapishaneydi; ancak kız kardeşlerin o kadar tehlikeli olduğunu düşünülüyordu ki orada kalmaları haklı bir istisna olacaktı. Dolours, hapishaneden annesi Chrissie'ye, ya İngiliz hükümetinin isteklerine razı olup onları cezalarını çekmeleri için eve geri göndereceğini ya da açlıktan ölüp bedenlerinin gömülmesi için Belfast'e yollanacağını belirttiği bir mektup yazdı. "Öyle ya da böyle Yeni Yıl'a kadar Kuzey İrlanda'ya dönmüş olacağız."

OYUNCAK SATICISI

Arthur McAllister bir oyuncak satıcısıydı. Belfast'in kenar mahallerinde bulunan ve orta sınıf bir semt olan Myrtlefield Park'da, şık bir tuğla evin zemin katından bir daire kiraladı. Troubles olaylarının zirvesinde bile, daha yeşil olan bu mahallelerde, mezhep çatışması ve milislerin silahlı mücadelesinin en çok işçi sınıfını etkileyen bir hadise olduğu, alanın daha istikrarlı, varlıklı bölgelerine nadiren dokunan bir olay olduğu ara sıra görülebiliyordu. McAllister'ın dairesinin önü sarmaşıklarla kaplıydı ve etrafı eski ağaçlar ve hoş bir çimle çevriliydi. Her sabah, yanına bir kasa dolusu oyuncak örneği ve katalog alarak evden ayrılırdı. Arabasına biner ve işletme sahiplerinin mallarıyla ilgilenip ilgilenmeyeceğini görmek için dükkanlara uğrayarak, daha büyük olan Belfast bölgesini baştan aşağı tarardı. Zayıf, titiz bir adamdı, daima sinek kaydı traşlıydı, saçları dikkatle düzeltilmişti. Kendine seçmiş olduğu iş dalı için gereksizce resmi görünen bir şekilde giyinirdi. McAllister nihayetinde sadece kapı kapı gezen bir satıcıydı ama ziyaretini yaparken, takım elbise giymiş bir bankacıya benzerdi.

1974'te bir sabah, polis arabaları ve zırhlı araçlardan oluşan bir konvoy caddeler boyunca ilerleyip, Myrtlefield Park'daki evin tam önünde aniden durduğunda, banliyö semtin sessizliği bozuldu. İngiliz Ordusu araziyi gözlüyordu. Aslında, kamuflaj giyinmiş bir asker önceki geceyi ön bahçede ormangülü çalılarının arasında saklanarak geçirmişti. Gözcü o kadar uzun süredir o durumdaydı ki asker arkadaşları yiyecek bir şeyinin olmayabileceğinden endişelendi. Ona gizlice yiyecek sağlama çabası, balık ve patates kızartması siparişini getiren kişinin kazara yiyeceği yanlış çalılığın içine atmasıyla boşa gitti.

Bu gözetimin ve sabah baskınının hedefinde oyuncak satıcısının kendisi vardı. Araçlar ani frenle orada durduğunda, askerler ve polisler McAllister'ı buldukları eve zorla girdiler ve onu duvara yapıştırdılar.

Büyük bir öfkeyle McAllister, masum olduğunu iddia etti ve yetkililerin suçsuz bir sivilin evine paldır küldür dalmış olduğunu arsızca belirtti.

Ancak yetkililer onun gerçekten oyuncak satıcısı olduğuna, hatta adının McAllister olduğuna inanmışa benzemiyordu.

"Hadi ama Siyahi!" dedi memurlardan biri. "Yeterince uzun zamandır kaçıyorsun."

Çöp kamyonuna gizlenip Long Kesh'ten kaçtıktan sonra Brendan Hughes, nihayetinde otostop çekip çingene dolusu bir kamyonete binmeyi başardı ve sonra İngiliz olduğu anlaşılan bir sürücünün aracına bindi. Yolcu koltuğunda otururken Hughes'ın aklına, İngiliz adamın biraz önce kaçmış olduğu hapishanede görevli, izinde olan bir gardiyan olabileceği geldi. Ancak eğer adam Long Kesh'te çalışıyorsa, otostopçusunun kim olduğunun hiç farkına varmamıştı. Hughes bu tür durumlar için gizlemiş olduğu bir miktar paraya ulaşabileceği yer olan Newry'e kadar geldi. Oradan Dundalk'a, sınır ötesine giden bir taksiye bindi.

Cumhuriyet'e ulaşıp güvende olur olmaz Hughes, Belfast'in mücadelesini hissetmeye başladı. Long Kesh'te tellerin ardında aylarını harcadıktan sonra, operasyon yönetmek için can atıyordu ama Batı Belfast'teki eski bölgesine dönemeyeceğini biliyordu. Hava çok sıcaktı ve o çok tanınan biriydi. Önceki yaz Adams'la tutuklanmaları yetkililer için çok önemli bir başarı anlamına geliyorsa, kaçışı da büyük bir utançtı. Hughes'ın Belfast'e emniyetli bir şekilde dönmesinin tek yolu tanınmaz olmaktı. Bu nedenle, yeni bir kimlik bulmaya karar verdi. Myrtlefield Park'da bir ev kiraladı ve Arthur McAllister adını alarak, kendine özgü bıyığını kesip, saçlarını kısaltıp boyayarak ve Falls'da Adams'la tutuklanmalarının ardından polisin fotoğrafladığı dağınık kaba herifin tam tersi olmaya çalışarak, ikinci bir kişilik oluşturmaya başladı. Arthur McAllister gerçek bir kişiydi ya da öyleymiş, bebekken ölmüştü; ama yaşasaydı Brendan'ın yaşlarında olacaktı. Bu adı kullanarak ve Hughes onunla bağlantılı bir kişilik oluşturarak, casusların bir "efsane" olarak adlandırdığı şeyi yaratmıştı; mantıklı bir ikinci kişilik.

(Bu gizli meslek sırrının 1973'te gösterime giren *Çakalın Günü* (The Day of the Jackal) adlı gerilim filminden esinlenildiğini daha sonra söyleyecekti.)

Myrtlefield Park'da orta sınıf bir oyuncak satıcısı Arthur McAllister olmak, Belfast'e dönebileceği anlamına geliyordu. Dahası, bu durum ona tüm şehre erişim imkânı vermişti. Ansızın bir çanta dolusu oyuncağı yanına alarak, istediği her yerde gizli kapaklı görüşmeler yaparak, mezhep grupları arasında gidip gelebilen biri oldu. Bazen ziyaretleri sırasında, İngiliz birlikleri tarafından durdurulurdu ama daima hikâyesine inanıyorlardı. Ne de olsa, oyuncak kutusuna ve "Arthur McAllister" olduğunu gösteren bir sürücü ehliyetine sahipti. Provos İngilizlerin, Hughes'ın dışarıda serbest olduğunu düşündüğünde çıldıracağını biliyordu ve kimliğini gizlediğinden beri, nadiren alenen atıp tutarak hayatlarını tehlikeye atma girişiminde bulunmuşlardı. Bir keresinde, yetkililerin yakından izlemekte olduğu Milltown Mezarlığı'ndaki Paskalya anma töreninden sonra IRA Hughes'ın, "İngiliz Ordusu'nun burnunun dibinde" vazife başında olduğunu duyurmuştu.

"O zamanlar benim görevim Britanyalılara savaşı getirmekti," dedi Hughes daha sonra. "Yaptığım şeyde iyiydim ve onu yaptım." Arthur McAllister kılığında, birçok iddialı operasyon planlıyordu. Ancak o dönemde en korkusuz planı ordu karargâhlarının telefonlarını dinlemek için düzenlediği başarılı girişimdi. İngilizler casusluktan anlayan tek kişi değillerdi. Hughes ordu görüşmelerine gizlice sızmanın bir yolu var mı yok mu diye cumhuriyetçi teknik uzmanlara danıştı. Yerli bir telefon mühendisi, yedek bir santral kurmak için Lisburn'da Thiepval Kışlası'ndaki ordu karargâhını ziyaret etti. Mühendis IRA üyesi değildi ancak savunucusuydu ve telefon, hatta sesle aktive olan bir kaydedici iliştirerek, gizlice ordunun istihbarat ünitesine kaçak bir bağlantı kurdu. Ordu istihbaratı genellikle Özel Şube ile hareket ettiği için, bu en azından teoride, Hughes'ın her iki birliğin iç operasyonlarına tamamen erişimini sağlayacaktı.

Cihazı yerleştiren aynı teknisyen her birkaç günde, yeni kayıtları bırakmak için Myrtlefield Park'daki evi ziyaret etmeye başladı. Ancak bir sorun vardı; kayıtlar karmakarışıktı, anlaşılmıyordu. Sesler Hughes'ın kulağına Mickey Mouse gibi gelmişti. Ekstra önlem olarak, ordu bu çeşit aramaların sinyalini bozmuş gibi görünüyordu. Bu aramaları düzeltmek

için kullanılabilecek bir cihaz vardı; ama bir elektronik mağazasına gidip satın alabileceğiniz türden bir şey değildi.

Aslında böyle bir cihazın bulunabileceği tek yer ordu karargâhlarıydı. Bu nedenle Hughes teknisyene, ordudan bir çözme cihazı çalmasını emrederek onu geri Lisburn'a gönderdi; o da çaldı.

. . .

Hughes gizlice yetkilileri dinliyor olabilirdi; ama belli bir noktadan sonra, onların da kendisini dinliyor olduğunu anlamakta başarısız olmuştu. Gizlendiği yerden bir şekilde haberdar olmuş ve aslında kaçak IRA kumandanı Brendan Hughes olan, zarif oyuncak satıcısını sarmaşık kaplı evinde bulmuşlardı. Polisin ve ordunun böyle önemli bir bilgiyi nasıl elde ettiği tam olarak bilinmiyordu ama o zamanki gözcülere göre, tek bir yüksek ihtimal vardı. Hughes gözaltına alındıktan sonra bir gazetecinin belirttiği gibi, "Provisionals'ın aralarında önemli bir muhbirin olup olmadığına dair yoğun bir inceleme başlattığı kesindi."

Polis Hughes'ın yaşadığı eve baskın yaptığında, dört tüfek, bir hafif makinalı tüfek ve ordu karargâhının telefon görüşmelerinin yüklü olduğu yarım düzine kayda ek olarak, üç binden fazla tam atım mühimmat ele geçirdi. Ayrıca, IRA'nın "Kıyamet Günü Planı" olarak bilinen beklenmedik bir durum senaryosunun taslağının çizildiği gizli materyalleri de buldular. Belgelerde öngörülen durum, Hughes'ın ve görev arkadaşlarının Katolik bölgeleri savunmak durumunda kalacağı tam bir mezhep savaşıydı. Tahliye rotalarını gösteren haritalar ve "Bu olağanüstü durum bize dayatıldı, IRA'nın, halkı korumaktan başka bir seçeneği yok. Askeri olarak bunun başarıldığından emin olmak için şiddetli önlemler uygulanmak zorunda kalınabilir," diye yazan hazır bir bildiri vardı. Belgeler bir çeşit kıyameti öngörüyordu. Belgelerde ayrıca IRA'nın radyo istasyonunun gıda sağlamayla ilgili bilgi vereceği de bildiriliyordu.

Hughes ilk tutuklandığı zaman, esir alanlar ona dayak atmıştı ve yanında poz vererek zafer fotoğrafları çekinmişlerdi. Bu kez durum farklıydı. Şu anda yapmak istedikleri şey, Seamus Wright ve Kevin McKee'ye yaptıkları gibi onu görevlendirmekti.

Onu gözaltına aldıklarında, Özel Şube memurları Hughes'a, Belfast'teki operasyonların merkezinde rol almasına bakılırsa, onlara yardım etmek için ideal konumda olduğunu söyledi.

Ona, sadece çatışmayı sonlandırmaya çalıştıklarını söylediler. Tüm bu kan dökme olaylarına bir son verecek hayati rolü oynayabilirdi. Hughes onlara ilgilenmediğini söyledi. Belki başka bir yolla ikna edilebilirdi. Adamlar ona bir çanta dolusu para teklif ettiler. Ancak reddetti. "Casus olmam karşılığında elli bin pound teklif edilmişti," diye daha sonra anımsadı Hughes. "Onlara elli milyonun bile aklımı çelemeyeceğini söyledim."

ÜST DÜZEY SİLAH

Brixton Hapishanesi korkunç, devasa büyüklükte bir yerdi. On dokuzuncu yüzyılda bir dönem kadın mahkûmlara ev sahipliği yapmıştı; ama Dolours ve Marian Price, Winchester Kalesi'nde suçlu bulunup oraya yerleştirildiklerinde, tüm tesiste onlardan başka kadın yoktu ve havada aşırı derecede ve bunaltıcı bir şekilde erkeklerin etkisi hissediliyordu. Hapishane aşırı kalabalıktı ve her yer, hücrelerinde volta atan, dinlenme yerinde atletle ve kahverengi hapishane kıyafetiyle aylak aylak dolaşan, omuzlarının üzerine atılmış havlularla duşa giden adamlarla doluydu. Dolours ve Marian kendi bireysel hücrelerine ayrı ayrı yerleştirilmişti; ama her gün bahçede yarım saat egzersiz yaparken ya da Brixton'ın bitmek bilmeyen koridorlarında muhafızlarla yürürken, mahkûm arkadaşlarının sözlü tacizine maruz kalıyorlardı. Hapishanedeki adamların, kardeşler dışarı çıkarıldığında, alıştırma alanına bakan pencerelerden koltuk sattığına dair bir söylenti dolaşıyordu. Hatta Dolours'a, Brixton erkekler gibi *kokuyor* hissi veriyordu. Alanın her metresi, hapsedilmiş erkek kokusuyla doluydu. Hücreler, açık seçik resimlerle donatılmıştı.

"Yanına vida almadan, hiçbir yere adımını atmazdın," diye daha sonra hatırladı Dolours. Vida hapishane dilinde bir korumaydı. Kardeşlere numaralar verilmişti. Dolours Mahkûm No. 286185'ti. Teorik olarak ilerleyen yirmi yıl boyunca taşıyacakları yeni bir kurumsal kimlikti. Fakat, kardeşlerin hiçbirisi herhangi bir yerde parmaklıklar ardında o kadar uzun kalma niyetinde değildi. Brixton'a geldikleri zamandan beri, su dışında hiçbir şeyi kabul etmeyerek zaten yemek yemeyi sonlandırmışlardı. Bomba ekibinin diğer mahkûm üyeleri kısa süreli açlık grevleri yapmayı denemişlerdi; ama Dolours ve Marian gerekirse ölene kadar grev yapmaya kararlıydı. Faklı hapishanelerde tutulmakta olan Hugh Feeney ve Gerry Kelly de onlara katıldı.

İstekleri basitti; Kuzey İrlanda'daki hapishanelerde siyasi tutuklu olarak cezalarını çekmeleri için ülkelerine geri gönderilmeleri.

Price kardeşler bu özel protesto yöntemini seçerek, uzun süredir var olan İrlandalıların direniş geleneğini sürdürüyorlardı. Orta Çağlara dayanan oruç tutma geleneği İrlandalılar tarafından, karşı olmayı ve sitemi ifade etmek için kullanılırdı. Pasif saldırganlığın en tipik silahıydı. Kraliyet sarayının kapılarında bir açlık grevi başlatan yedinci yüzyıl İrlanda'sında yaşayan bir şairle ilgili 1903'ten kalma bir oyunda, W. B. Yeats, durumu şöyle tanımlamıştı:

Eski ve saçma bir gelenek, eğer bir adam
Haksızlığa uğramışsa ya da öyle düşünüyorsa ve aç kalmışsa
Ölene kadar, başkasının eşiğinde
Halk, gelecekte her an
O kapıya karşı isyan edip ağlayacaktır

1920'de, isyana teşvik etme suçundan Brixton'da hapse atılan Terence MacSwiney adlı İrlandalı cumhuriyetçi bir şair ve politikacı serbest bırakılmasını talep ederek, yetmiş dört gün boyunca yemeyi reddetmişti. İngilizler onu serbest bırakmadı ve sonunda hayatını kaybetti. MacSwiney'in ölümü uluslararası bir tepkiye yol açtı ve o, IRA üniforması içinde gömülmeden önce, on binlerce insan saygısını göstermek için tabutunun yanında yürüdü ve yürüyenlerden daha fazlası dünyanın her yerinde yapılan protestolarda bir araya geldi. MacSwiney, İrlandalı cumhuriyetçilerin yükselen şehadet geleneğini açıklamaya yardımcı olan, kendini feda etme felsefesini etkili bir şekilde ortaya koymuştu. "Sonunda zafer, en çok acı çektirenlerin değil, en çok acı çekenlerin olacak." diye belirtti MacSwiney. Birisi açlık grevi sonunda hayatını kaybettiğinde, nedenselliğin ahlaki analizi karmaşık olabilir.

Kendi hayatını sonlandırmayı seçen, tam anlamıyla MacSwiney'in kendisiydi ama yalnızca İngilizlerin, isteklerini kabul etmesi şartıyla tekrar yemek yiyeceğini bildirerek, yaşayacak mı yoksa esir edenlerin ellerinde ölecek mi, bunun sorumluluğunu üzerinden atmışa benziyordu. Gaelic'de tabutunun üzerinde bir yazı bulunuyordu: Brixton hapishanesinde yabancılar tarafından katledildi. Price kardeşler yemek yemeyi bıraktığında, hapishane memurları onların aklını çelmek için hücrelerine bir kap yemek bırakıyordu. Kardeşler ona dokunmuyordu. Nihayetinde

memurlar yemek bırakmayı kesti. Merhametli bir Polonyalı hemşire hâlâ her sabah bir sürahi portakal suyu getiriyordu.

"Yalnızca su, hemşire," derdi Dolours. "Her ihtimale karşı bırakıyorum," diye cevap verirdi hemşire.

Kardeşler hapishaneye geldiklerinde, iri yarı ve sağlıklıydılar. Kilo vermeye başladıklarında, Dolours önemsemedi. O yılın ocak ayında, ailesine yazdığı bir mektupta, "Şişko yanaklarım gitti," diye yazmıştı. "Büyüyor olmalıyım, 'geçici kilolarımdan' kurtuluyorum!" Marian'ın büyük kahverengi gözlerinin artık yüzünün yarısını kapladığına dair espri yapmıştı. Ancak Dolours, her zaman biraz kara mizahtan hoşlanırdı ve başından beri açlık grevinin nihayetinde isteklere karşı koyma olduğunu biliyordu: Grevcinin aç kalmaya devam etme isteği ve rakibinin onun taleplerini reddetmeye devam etme isteği. Terence MacSwiney hayatını kaybetmiş olabilirdi; ama İngilizlerle olan anlaşmazlıkta, kazanan o olmuştu. Ölümü, daha önce benzeri görünmemiş bir üne ve İrlandalıların bağımsızlığı ülküsünün uluslararası alanda desteklenmesine neden olmuştu. "İlk göz kırpan kaybediyor," diye daha sonra anımsadı Dolours. "Çok küçükken öğrenmiştim."

İki genç İrlandalı kadının, MacSwiney'in kaderine boyun eğdiği bu hapishanede açlık grevinden ölebilecek olması fikri, çok önemli bir propaganda unsuru oluşturuyordu. Mahkeme boyunca zaten basında çok geniş bir yer edinmiş olan kardeşler, şu anda düzenli olarak kötüye giden durumlarıyla ilgili radyoda ve gazetede duyurulan nefes kesici günlük gelişmelerle, gazetede seri olarak yayınlanan bir çeşit dram hikâyesinin yıldızları oldular. Onlar, "bombacı kızlar"dılar ve haberlerin içeriği, yemeğe karşı çıkmaya devam etmeleri konusunda gösterdikleri cesaret üzerine değil, gençlikleri, cinsiyetleri, zayıf ve hassas kadınlıkları üzerine kurulma eğilimindeydi. (Grevlerine devam etmekte olan Hugh Feeney ve Gerry Kelly, çok dikkat çekmemişti ve asla "erkekler" olarak bahsedilmediler.)

"Çorba, hindi, jambon, patates, Noel pudingi ve brendi sosu," tatillerde çıkarılan Provisional Cumhuriyetçi Hareketi'nin bir gazete ilanı.

"Herkese mutlu Noeller. Dolours Price ölüyor." Price kardeşler ve İngilizler arasındaki gerilimi tırmandırma politikası sadece MacSwiney'i değil, aynı zamanda İrlanda'da milyonlarca insanın hastalıktan ve açlıktan ölmesine göz yumulduğu ve başka bir milyonun ya da daha fazlasının göç etmek zorunda kaldığı, on dokuzuncu yüzyılın Büyük Kıtlığını hatırlatan bir dille anlatılmıştı. İrlandalılar kıtlık boyunca açlıktan ölürken bile, yiyecekle dolu olan gemiler İngilizlere götürülmek için İrlanda limanlarından ayrılıyordu. İrlanda'daki ve başka yerdeki birçok kişi, İngilizlerin kıtlıktan sorumlu olduğu görüşünde, durumun, katı bir duyarsızlıktan daha fazlası olduğu ve kasıtlı bir katliam gibi görünmeye başladığı düşüncesindeydi. Kıtlıkla ilgili yaygın olarak bilinen ilk makalelerden biri durumu, "İrlanda'nın Son Fethi" olarak nitelendiriyordu.

Eğer İngilizler kıtlık sırasında açlığı bir silah olarak kullansaydı, şu anda o dönüp dolaşıp kendilerine karşı kullanılıyor olacaktı. Dolours Price daima, hapishanenin IRA gönüllülerinin davaya bağlılığının gerçekten test edildiği bir yer olduğuna inanmıştı. Artık dinleyen herkese söylemişti; bu, ölmeye hazır olmaktan daha fazlası anlamına geliyordu. "Gönüllüler davamız için Belfast'in sokaklarında öldüler ve bizim ölümümüz onlarınkinden hiç farklı olmayacak," diye bir mektupta belirtti. "Bu uğurda ölen ilk kadınlar olacağız sanırım ve bundan çok gurur duyuyoruz. Eğer Brixton'da ölüme terk edilirsek, yaklaşık elli yıl sonra Terence MacSwiney ile aynı hapishanede ölecek olmaktan şeref duyacağız." Böyle bir sonuç, inanıyordu ki İmparatorluğun, hatalarından asla ders çıkarmadığının kanıtı olacaktı. İngilizler daima İrlandalılardan daha fazla adama sahipti, daha çok para harcadılar ve onların daha çok silahları vardı; ama "en üstün silah", Dolours'a göre, "birinin kendi vücuduydu."

Böyle garip bir başkaldırı şekliyle karşılaşan İngiliz hükümetinin liderleri gerçeklerin farkındaydı, eğer açlık grevi yapanlardan biri ölürse bir felaket olurdu. Eğer böyle bir şey olursa, yetkililer, "kitlesel misilleme şiddetinin" ortaya çıkmasından korkuyorlardı. Ancak kardeşlerin isteklerine boyun eğmektense, hükümet katı bir alternatif çözüm uygulamaya koydu. Grevin iki buçuk haftadır devam etmekte olduğu 3 Aralık tarihinde, bir grup doktor ve hemşire Dolours'un hücresine gitti. Onu, yere

sabitlenmiş bir sandalyeye zorla oturttukları bir odaya götürdüler ve sabit tutmak için çarşaflarla bağlamaya başladılar.

Karşı koymaya çalıştı ama çok zayıftı; iki haftadan fazladır hiçbir şey yememişti. Zapt etmeyi başardıklarında, bir çift elin çenesini açmaya çalıştığını dehşet içinde izledi. Açık ağzına bir nesne yerleştirdiler. Ortasında delik olan bir tahta parçasıydı. Başka bir el, ince uzun bir plastik hortum hazırladı, sonra ucunu tahtadaki deliğin içine yerleştirdi ve hortumu boğazından aşağı itmeye başladı. Hortum bademciklerinin yanından geçip giderken, nefes alamadı ve neredeyse boğulacak gibi oldu, öğürmeye başladı. Hortumu ısırmaya çalıştı ama tahta düzenek bunu engelliyordu. Birçok memur vücudunu geriye doğru tuttu ve sonra sıvının plastik borudan hızla midesine aktığını hissetti.

Maddenin midesine inmesi yalnızca birkaç dakika sürdü ama Dolours'a sonsuza dek sürmüş gibi geldi. Görevliler hortumu çıkarmadan önce yiyeceği kusarak çıkardı. Bu zorla uygulanan beslenme biçimini düşündüğünde, "besinin" blenderda bir arada ezilmiş farklı yiyeceklerin karışımı olduğunu fark etti. (Çiğ yumurta, portakal suyu ve süt, mineral ve vitaminlerin yoğun karışımı olan sıvı.) Zorla beslemeden sonra Dolours, henüz bu sürece maruz bırakılmamış olan Marian'la karşılaştığı, alıştırma alanına bırakıldı. Dolours kardeşine işkenceden bahsetti ve bu süreçten tekrar geçebileceğini düşünmediğini söyledi. Zorunda değilsin, dedi Marian. Grevi sonlandırabilirsin.

Hayır, dedi Dolours. Ya hep beraber bitiririz ya da hiç.

İki gün sonra, hapishane doktorları Marian'ı da zorla beslemeye başladı. Korkunç bir ritüele dönüşmüştü. Her sabah saat 10.00'da doktorlar ve hemşirelerden oluşan ekip hücrelere gelir, onları bağlar ve yiyeceği boğazlarından aşağı dökerlerdi. "Hortum içerideyken, biraz daha kolay nefes almayı öğreniyoruz," diye bir mektupta yazdı Dolours.

Zorla besleme, başka bir asi kadın grubu olan İngiliz süfrajetleri üzerinde kullanılmış tartışmalı bir uygulamaydı. 1913'te Holloway Hapishane'sinde zorla beslendikten sonra, süfrajetlerden Sylvia Pankhurst, "her acıdan daha kötüsünün kesinlikle aşağılanma hissi," olduğunu not ederek bunu işkence olarak adlandırmıştı.

Dolours bir mektubunda, "Boğazımdan aşağı zorla itilen şeyler istemiyorum," diye yazdı. "Ve fiziksel direniş gösterecek bir durumda olmamam, bu korkunç olaya zihinsel olarak direnmediğim ve karşı çıkmadığım anlamına gelmiyor." Bazen kardeşlerden biri, hortum hâlâ boğazındayken kusuyor ve neredeyse boğularak ölecek gibi oluyordu.

Kardeşlerin mektuplarından bazıları basında yayınlandı ve zorla beslemeye karşı büyük bir direniş vardı. İçişleri Bakanlığı, en azından başlangıçta, bu önlemlerin sadece grevcilere yardım etme amacıyla alındığını ve İngiliz hapishane memurlarının, mahkûmların kendilerini öldürmesine izin verme alışkanlığının olmadığını söyleyerek karşılık verdi.

Ocak ayında, Burntollet Köprüsü'ndeki Halkın Demokrasisi yürüyüşünde öğrenci lideri olan ve Westminster'da Parlamento'da yer edinmeyi başarmış Bernadette Devlin, Price kardeşlerin ziyaretine gitti. Devlin, Dolours'un görünüşüne bakınca şaşkına döndü. Canlı koyu kırmızı renkteki saçları "rengini o kadar kaybetmişti ki şu an oldukça açık renkliydi, hatta kökleri beyazdı," dedi Devlin. Tahta bir parçayı ısırmak zorunda olduğu besleme süreci boyunca görevlilerle mücadele etmeye başladığı için, Dolours'un dişleri sallanmaya ve çürümeye başlamıştı. Kardeşlerin her ikisi de gün geçtikçe daha solgun görünüyordu. Yürürken ayaklarını sürüyorlardı.

Zorla besleme sürecini uygulayan personelin bazısı oldukça acımasızdı. Bir doktor, besleme süreci boyunca, "her şey dava için," diye espri yaparak, kardeşlerin inancıyla dalga geçiyordu. Bir kadın görevli, Ulster İrlandalılarının "tavşanlar gibi" çoğaldığı ve İngilizlerin parasıyla geçimini sağladığı konusunda yorum yaptı.

"Sizin yollarınızı biz yaptık," diye karşılık verdi Dolours, bir tartışmadan kaçınacak kadar zayıf düşmüş değildi. "Siz İngilizler onu bizden alana kadar, kendi ülkemizde gayet mutluyduk... İrlandalılar sizin yüzünüzden buradalar."

Diğer görevliler daha nazikti. Kardeşler, Ian Blyth adındaki hapishane doktoru ile iyi anlaşıyorlardı. Onlara, "kızlarım" diyordu ve açlık grevi ilerledikçe, onlara bilek güreşinde meydan okuyordu. Kızlar, bu pandomimin amacının, ne kadar hızlı güç kaybediyor olduklarını öğrenmek

olduğunun tamamen farkında olarak cesaretle kabul ediyorlardı. İçişleri Bakanlığı'ndan, onları incelemesi için bir psikiyatrist gönderildi. Price kardeşlerin tam olarak ne yaptıklarını bildiklerini belgeledi. Teşhisi özetlersek, "Sorun çok fazla aklı başında olmamızdı," dedi Marian. Psikiyatrist, İngiliz İçişleri Bakanı Roy Jenkins'i tanıyordu ve Marian, gelip onları görebilir mi, diye ondan rica etti. Psikiyatrist, Jenkins'in onlarla asla yüz yüze görüşmeyeceğini söyledi; çünkü eğer görüşürse, onları doğruca eve göndereceğini biliyordu.

Hükümet için bu önemli bir krizdi. Vücutları küçülüp yitmeye devam ederken bile, Price kardeşler simgesel bir hal alıyordu. "İrlandalı şehitlerde olabilecek her özelliği taşıyorlardı. İki genç, zayıf, esmer kız, samimi ancak terörizme kendini adamış," diye sonraları hatırladı Jenkins. "Bu iki karizmatik İrlandalı kızın ölümünün" yankılarının çok büyük olacağından korkuyordu. Şahsen, Jenkins onların ülkelerine dönme isteğinin "tamamen mantıksız olmadığını" düşünüyordu. Ancak hükümet bu kadar baskı altında taviz verecek gibi görünmüyordu. Jenkins, terörizmin "bulaşıcı" olduğuna inanıyordu. Açlık grevi yapanların isteklerine boyun eğmek, yalnızca yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlayacak ve diğerlerini, bu yöntemleri kullanmaya teşvik edecekti.

Ancak diğer bir seçenek zorla beslemeyse, bu da tam bir halkla ilişkiler fiyaskosuna dönüşüyordu. İngiliz halkının çoğu uygulamayı bir çeşit işkence olarak görüyordu. Tıbbi kayıtlara göre Price kardeşler işlem sırasında bazen kendinden geçiyordu. Bir keresinde, kardeşler beslenmeye karşı koyduklarında, zorla ağızlarına tıkmışlardı ve o sırada çığlıklarını bastırmak için bir radyo açılmıştı. Dublin'deki İngiliz büyükelçiliği önünde yapılan bir gösteride konuşan bir psikiyatrist uygulamayı tecavüze benzeterek anlattı. Marian bir mektubunda ailesine, "Buradaki doktor, Dotes'i zorla beslemeye çalıştıkları ilk birkaç gün, ona zarar vereceklerini düşündüğünü söyledi," diye yazdı. "Ancak, bizim kızımıza zarar vermek için ondan çok daha fazlası gerekir, kendisi çok delikanlıdır."

Liseyi zar zor bitiren, kendilerini açlıktan öldüreceklerini ileri süren kızlarını gören bazı anne babalar, onları boyun eğmeleri konusunda ikna edebilirler. Ama Price kardeşleri asla. "Oldukça fazla insan dünyaya geliyor, yiyor, çalışıyor ve ölüyor ve asla hiçbir şekilde dünyaya bir katkıları olmuyor," diye anlattı Albert Price bir muhabire. "Eğer ölürlerse, en azından bir şeyler yapmış olacaklar."

Anneleri Chrissie de benzer bir şekilde konuştu. "Onları ülkelerine olan görevlerini yerine getirsinler diye yetiştirdim," dedi. "Acı çektiklerini gördüğümde içim acıyor ancak onlarla gurur duyuyorum. Asla vazgeçmelerini istemeyeceğim. Sonunda başaracaklarını biliyorum."

Chrissie kızlarını hapishanede gördüğünde, havadan sudan neşeli bir şekilde konuşarak cesur göründü, sadece ziyaretin sonunda açlık grevinden bahsetti. Sonrasında, tam ayrılmak üzereyken, "Şu anda ne tüketiyorsunuz?" diye sordu.

"Su tüketiyoruz, anne. Sadece su içiyoruz," dedi Dolours.

"Peki," dedi Chrissie soğukkanlılıkla, "çokça su için."

Bir açlık grevinin gelişimini izlemede korkunç ama kesinlikle eğlenceli bir şeyler var. İnsanın dayanıklılığının sınırlarını sınanırken, bu durum, Fransa Bisiklet Turu gibi, meraklılar için bir gösteri haline dönüşebilir. Ayrıca, yetkililerle grevciler arasında bir çeşit şahin - güvercin oyunu gibidir. Durum oldukça ün salmıştı. Dubliners gibi gruplar, Price kardeşleri, Hugh Feeney'i ve Gerry Kelly'i desteklemek için yardım konserleri düzenlediler. Brixton Hapishanesi'nin önünde düzenli olarak gösteriler oluyordu. Altmış kadın Roy Jenkins'in Londra'daki evinin önünde, grevcilere destek amaçlı şarkı söylemek için bir araya geldi. Londra'daki bombalı eylemde kötü bir şekilde yaralanan genç bir kızın babası, kızların İrlanda'ya gönderilmesi çağrısında bulundu. Hatta yönetim yanlısı milis gruplarından biri, Ulster Savunma Birliği, İngiliz hükümetinin kızları ya Kuzey İrlanda'ya göndermesini ya da öylece ölmelerine izin vermesini istedi. (Dolours bu desteği görünce "hayrete düşmüştü", ailesine, "Bu durum gösteriyor ki zor durumda kaldığımızda hepimiz İrlandalıyız," diye yazdı.)

Kardeşler kendileriyle ilgili haberleri, durumu ele alan günlük yayınları dinleyerek yakından takip ediyorlardı. Bu Dolours için garip bir deneyimdi. Açlık grevindeki bu iki İrlandalı kızın hikâyesini, sanki başka biriyle ilgiliymiş gibi izliyordu. Kendisinden bahsettiklerine asla inanamıyordu. Yine de böyle bir olayın propaganda değerinin oldukça farkındaydı ve durumuyla ilgili eve yazdığı mektupların basına aktarılacağını biliyordu. "Albert'in kızları"ndan biri olarak tanındığı bir ömrün sonunda, Dolours kendisinin kötü bir ün salmış olmasından hoşnut oluyordu. Bir mektubunda, bununla ilgili Chrissie'ye, "'Dolours ve Marian'ın babası' olarak bilinmek nasılmış?" diye Albert'e sormasını söyledi.

. . .

Bombalı eylemin ardından neredeyse bir yıl geçmişti ve durum garip bir hal almaya başladığında, kardeşler hâlâ zorla beslenmeye devam ediyordu. Şubat 1974'te, elinde bir gitarı sürükleyen genç bir kızın, Vermeer tarafından yapılmış on yedinci yüzyıldan kalma resmi, Hampstead'de müzeden çalındı.

Dolours ve Marian Price'ın Kuzey İrlanda'ya gönderilmesini talep eden ve eğer gönderilmezse, tablonun Aziz Patrick gecesinde çok fazla yankı uyandıracak bir şekilde çılgınca yakılacağını belirten bir dizi isimsiz, daktiloyla yazılmış mektup, Londra'da *Times* gazetesine gönderildi. Gayet ciddi olduklarının kanıtı olarak, mektuplardan birinde Vermeer'in tuvalinden bir parça vardı. Garip bir tesadüfle, iki yıl öncesinde Londra seyahatinde Dolours, Vermeer'in bulunduğu Kenwood House'u ziyaret etmiş ve o tabloya bakmak için durmuştu. Bir bildiride Chrissie Price, sanat eserini alan her kimse, ona zarar vermeden geri göndermesini talep etti. Bir sanat öğrencisi olan Dolours'un konuyla ilgili özel bir talepte bulunduğunu belirtti.

Mayıs ayında bir akşam, Londra'da Smithfield Marketi'nin yakınındaki bir kilise bahçesinde şüpheli bir paket bulundu. Gazeteye sarılmış ve iple bağlanmıştı. Bir grup polis memuru, Büyük Aziz Bartholomew Kilisesi'ne ulaştı. Gerilimin yüksek olduğu bu günlerde, bir bomba olabilirdi. Ama değildi; tam da Dolours'un talep ettiği gibi geri getirilen tabloydu.

Aynı dönemde Price kardeşler adına ikinci bir sanat hırsızlığı yapıldı. Milyonlarca pound değerinde usta ressamların bir koleksiyonu İrlanda'da, Wicklow Kontluğu'nda bir evden çalındı. Kaybolan tablolar arasında bir Velázquez, bir Vermeer, bir Rubens, bir Goya ve bir Metsu vardı. Bir kez daha, açlık grevcilerinin, "cezalarını çekmek için derhal İrlanda'ya" gönderilmelerini talep eden bir mektup gönderildi. Bu tablolar da daha sonra yeniden ele geçirildi.

Haziranda, yaşlıca bir İrlandalı kont ve karısı bir akşam resmi bir yemekten sonra Tipperary'deki evlerine dönerken, yol üzerinde gizlenmiş birkaç tuhaf adam yollarına çıktı. Adamlardan biri konta tabanca ile birçok kez vurdu. Sonra karısını çakılların üzerinden sürüklediler, onları bir araca zorla bindirip, her ikisinin de gözlerini bağladılar ve oradan uzaklaştılar. Hırsızlar çifte, "Price kardeşler karşılığında rehin" olarak tutuldukları bilgisini verdi. Birkaç gün boyunca, silah zoruyla karanlık bir odada tutuldular; ama durum, tutukluların kendilerini esir eden kişilere hayranlık duymalarıyla son buldu ve tüm bu olayları bir çeşit macera olarak görmeye başladılar. Kont, her sabah güzel bir İrlanda kahvaltısı ve öğlenleri de biftek ve pirzola ile iyi beslendiklerini söyleyerek, hırsızlar, "daha nazik olamayabilirlerdi" diye daha sonra belirtti. Esir alanlar hatta onlara yarış sayfalarını bile sağlıyorlardı. Kont ve karısı nihayetinde durumla ilgili dramatik bir gelişme olması nedeniyle serbest bırakıldı.

...

Mayıs ayında, İngiliz hükümeti, Price kardeşleri zorla beslemeyi sonlandırma kararı aldı. O ana kadar kardeşler, olabildiğince onurlu bir şekilde acı çekmeye devam etmişlerdi. Hiçbir şekilde korktuklarını göstermek istemediler. Ancak bir noktada, köşeye sıkışmış gibi hissettiler. Zorla besleme onların zihinsel ve fiziksel olarak travma yaşamalarına neden oluyordu; ama aynı zamanda onları hayatta tutuyordu. Bu nedenle, boyun eğip beslenme sürecine dayanmak yerine, kardeşler stratejilerini değiştirmeyi seçtiler. Bir gün, "azami derecede karşı koymayı" denediler, Dolours'un bir mektupta anlattığına göre, "bu süreç beklendiği gibi onursuz bir dizi mücadele, zapt etme, çelik kıskaç ve -benim durumum-

da- çığlık sahnesinden ibaretti; çünkü inanın bana, çelik kıskaç diş etlerini çok acıtıyor." Bu bir savaştı. Kardeşler o kadar çok mücadele ettiler ki doktorların boruları emniyetle midelerine sokmaları çok zor oldu. Price kardeşler doktorlara, eğer bir sorun olursa kendilerine, "bizi öldürme ayrıcalığı" verildiğini söylediler. Birkaç benzeri tatsız karşılaşma sonrasında, doktorlar öylece işleme devam etmeyi reddederek durdular çünkü bu çok tehlikeliydi. Zorla beslemeyi sonlandıran tıbbi bir yargıydı, politik değil.

Yine de plandaki değişikliği açıklama görevi Roy Jenkins'e kalmıştı ve 167 gün süren "tatsız" yapay besleme işlemini gerçekleştirdikten sonra, Brixton'daki doktorların işlemi bıraktığını çünkü "bu süreç için gerekli minimum işbirliğinin kardeşlerce reddedildiğini," bildirdi. Jenkins suçu biraz, "ağır ağır ilerleyen bir intihardan" kızlarını vazgeçirmek yerine, "onları cesaretlendiren" Albert ve Chrissie Price'a yükledi.

Dolours ve Marian, zorla besleme sürecinin sona ermiş olmasına sevinmişlerdi. Hemen günde bir kilo kaybetmeye başladılar. Dolours ara sıra tartılarak ve kendi vücudu üzerindeki kontrolüne şaşarak, her kaybettiği kiloyu sayıyordu. "Artık yiyecek ihtiyacı ya da özlemi duymadığımız gerçeğiyle güçleniyoruz," diye yazdı bir arkadaşına. Kendi vücudunu en objektif, mekanik şekillerde görmeye başladı. "Artık kendi kendimin kuklasıyım," diye düşündü. "Aynı zamanda kuklayı yönlendiren zanaatçıyım. Kendimi oyup şekillendiriyorum."

Brixton'da sonuncu koğuş diye bir yerden bahsediliyordu. Bu, her zaman Dolours'un kulağına pek hoş gelmemişti ama o ve Marian sonunda oraya götürüldüklerinde, oldukça lüks görünmüştü. Şimdi, ayrı hücrelerde yaşamak yerine, kardeşler aynı odada kalabiliyordu. Hatta odanın yanında hususi tuvalet bile vardı, bu nedenle işeme ihtiyacı duyduklarında (çünkü bu noktada tek yapabildikleri buydu) artık bir lazımlığa bağlı olmak zorunda değillerdi. "Her dakika Cennet'e daha çok yaklaşmak!" diye espri yaptı Dolours. Hücrede bir ayna vardı ve kendisine, iskelet gibi bedeninden sarkan uzun gece elbisesine bakar kalırdı ve koğuşa musallat olmuş eski bir mahkûmun hayaleti gibi göründüğünü hayal ederdi.

Bu noktaya kadar, onlarla ilgilenen doktorlardan birisinin değerlendirmesine göre, Price kardeşler, "ihtiyaçlarını tamamen kendi vücutların-

dan gideriyorlardı." O kadar zayıf düşmüşlerdi ki odanın diğer tarafına yürümek bile Dolours'u yorgun düşürebiliyor, kalbi göğüs kafesinde davul gibi güm güm atıyordu. Çok uzun bir süre bir pozisyonda oturamıyor ya da uzanamıyorlardı, aksi takdirde kemikleri derilerine baskı yaptığından yaralar oluşmaya başlıyordu. Bunu en aza indirmek için yatakları, havanın yayılmasını sağlayan ince bir minderi olan "keten şilte" den yapılmıştı.

"Günler geçiyor ve her gün biraz daha zayıflıyoruz," diye yazdı Dolours annesine. Kardeşler, üç gardiyanın daimî gözetiminde yataklarında yan yana uzanıyorlardı. Dolours, Marian'dan endişeleniyordu; ölüm konusunda daha kaygılı, bunu kabullenmek için daha hazır olduğu için endişe duyuyordu. Dolours bazen anılarını anlatarak ya da dedikodu yaparak onunla konuşurdu, onların eski neşeli konuşkan hallerinin bir sureti gibi ve karşıya bakar, Marianı görürdü, korkunç derecede solgun ve zayıf, gözleri kapalı, dudakları aralık, parmakları uzun ve açlık nedeniyle incecik. Kardeşinin görünüşü Dolours'u korkuturdu ve "Marian kalk!" derdi. *İlk sen gitme*, diye düşünürdü. *İlk giden sen olma.*

Haziran ayının başında, "Kardeşlerin hayatlarını sona erdirme ihtimali artık açıkça öngörülebilir," diye uyardı Jenkins. Belki de onları ölüm fikrinden vazgeçirebileceği umuduyla, Price kardeşleri görmeyi düşünmüştü. Ancak onların kaderini belirlemekle sorumlu kişi olarak görevi, "biraz uzak durması" ve serinkanlı olmasını gerektirdiğinden, karar değiştirdi.

Sonuncu koğuşta kızlarını ziyaret ettikten sonra Albert Price çıktı ve basına kaderleriyle yüzleşmeye hazır olduklarını söyledi. "Memnunlar," dedi. "Ölmekten memnunlar." Provisionals, eğer kardeşler ölürse, "sonuçlarının İngiliz hükümeti için yıkıcı olacağını" bildirerek eylem hazırlıklarına başladılar.

Basındaki haberler, bir papazın kardeşleri ziyaret ettiğini ve son dualarını ettiğini iddia etti. Bir arkadaşına gönderdiği mektupta Dolours, "Ailemize ve arkadaşlarımıza lütfen sevgilerimizi iletin," diye yazdı. "Bizi bekleyen kader için hazırız," diye noktaladı.

Sonra Britanya gözlerini yumdu. 3 Haziran'da, başka bir İrlandalı açlık grevcisi, Micheal Gaughan, Wight Adası'nda Parkhurst Hapishanesi'nde hayatını kaybetti. Gaughan, bombalı eylem görevinde rol almamış olmasına rağmen, bir IRA gönüllüsüydü. Londra'daki bir bankayı soyduğu için mahkûm edilmişti ve açlık grevine başladığında Dolours Price sinirlenmişti. Gaughan Nisan'da greve başladığında, kendisi kasımdan beri grev yapmaktaydı ve Gaughan'ın, "avının peşinden gelen" bir çaylak olduğunu düşündü. Haber yayınlanırken, Dolours televizyon izliyordu ve "açlık grevindeki İRA mahkûmlarından birisi hayatını kaybetti," cümlesini duyduğunda midesi kasıldı ve Hugh Feeney ya da Gerry Kelly olup olmadığını merak etti. Yetkililer Gaughan'ın, akciğer iltihabından öldüğünü ileri sürdüler; ancak ailesi ölümünün zorla beslemeye bağlı oluşan komplikasyonlardan kaynaklandığından şüpheleniyordu, hayal etmesi hiç zor olmayan bir senaryo.

Roy Jenkins sonraları, "tehlike önsezileri" olarak tanımladığı şeyi hissetmeye başlamıştı. Son zamanlarda Terence MacSwiney ve ölümünün neden olduğu büyük suçlama dalgasını düşünüyordu. Price kardeşler ölürse, ne tür bir tepki ortaya çıkabilirdi? Jenkins baskı altında her kararı alabileceği izlenimini vermek istemiyordu; ama içten içe Dolours ve Marian başarılı olursa, hayatının geri kalanında kendisinin bir hedef haline geleceğinden korkmaya başlıyordu. Bu sadece, Armagh Kontluğu'ndaki tatillerinden feragat etmek zorunda kalması anlamına gelmiyordu. İrlandalılar *her yerdeydi*. Hiçbir yer güvenli olmayacaktı. Eğer bu lanet olası kızlar amacına ulaşırsa, "Bir daha asla Boston, New York ya da Chicago'da bir caddede özgür ve güvenli bir şekilde yürüyemeyebilirim," diye endişelendi. Gönülsüzce, Jenkins anlaşmaya varmak dışında bir seçeneğinin olmadığına karar verdi.

8 Haziran'da, Dolours, Marian, Gerry Kelly ve Hugh Feeney bir açıklama yaptı. "206 gün önce, Siyasi Suçlu statüsünde sayılma ve Kuzey İrlanda'da bir hapishaneye taşınma talebimiz doğrultusunda açlık grevine başladık," diye belirttiler.

Roy Jenkins onlara Kuzey İrlanda'ya gönderileceklerinin garantisini vermişti, diye devam etti. Bu nedenle, grevi sonlandırma kararı almışlardı.

"Bizimkisi asla bir intihar girişimi değildi," diye belirttiler; "çünkü kendimizi öldürmeyi değil, sadece kendimizi ve gerçekten asgari taleplerimizi güvenceye almayı amaçladık."

Nakil hemen gerçekleşmedi. İrlanda'ya gönderilmek yerine, Dolours ve Marian Durham Hapishanesi'nin kadınlar bölümüne yeniden yerleştirildi. Ancak Mart 1975'te bir gün öğle yemeği vaktinde, Durham'daki tüm tutukluların hücrelerine geçmeleri emredildi. Dolours'un kalbinde bir şey ona, o günün gelmiş olabileceğini söylüyordu. Hücresine gitti ve toparlanmaya başladı. Birkaç kişisel eşyasını toplayıp, montunu giydi. Sonra hapishane müdürü içeri girdi ve eve gidiyor olduklarını bildirdi. "Ya da eve değil. Armagh'a gidiyorsunuz."

"Benim için yeterince yakın," dedi.

Marian hücreye koştu ve birbirlerine öyle sıkıca sarıldılar ki zor nefes alabildiler. Son parça eşyalarını da çantalara doldurduktan sonra gardiyanlar, onları aceleyle koridora çıkardı. Dolours heyecandan o kadar kendinden geçmişti ki hapishane müdürüne sarıldı.

Kardeşler hava üssüne götürüldü. Uçak havalandı ve İngiltere uzaklarda kaybolup gitti. Uçakta, üniformalı bir adam kahve yaptı. Dolours, pencereden dışarı baktığında ve ansızın yeşil kara parçasını gördüğünde, bir süredir suyun üzerinde uçuyorlardı. Gözyaşlarını tutamadı.

"Burası henüz İrlanda değil," dedi Marian. "Man Adası."

"Bir süre daha uçtular. Sonra Dolours dışarı baktı ve uzaklarda tekrar bir yeşillik gördü. "Orası mı, Marian?" diye sordu.

"Sanırım orası," dedi Marian.

Price kardeşler karaya ayak bastıklarında, İngiliz Ordusu fotoğrafçıları akşamın ilk saatlerinde gökyüzünü aydınlatan flaş ışıklarıyla onların fotoğraflarını çekti. İki kadın eve döndükleri için çok mutlu ama zamanlama konusunda biraz üzgündüler. Şubatta, halaları Bridie Dolan hayatını kaybetmişti. Çok önemli bir cumhuriyetçi figür olmamasına rağmen, büyük bir törenle defnedilmişti. Yetkililer yas tutanların gözetim amaçlı fotoğrafını çekmek için görevliler gönderdi. Törenden dört gün sonra, Chrissie Price pankreas kanserinden öldü.

Son anlara kadar anne, kızlarından daha uzun yaşayacakmış gibi göründü; fakat tam tersi olmuştu ve Dolours ve Marian çılgına dönmüştü. Chrissie'nin cenaze törenine katılmak için mazeret izni talep ettiler ama reddedildi.

Bunun yerine, Paskalya zambaklarından yapılmış bir çelenk gönderdiler. Slievegallion Drive'dan Milltown Mezarlığı'na uzanan, ağır ağır hareket eden alaya dört yüz kişi katıldı. Albert tabutun yanı başında yürüyordu, başı eğikti. Tüm alay, tulum çalan genç bir kız tarafından yönlendirildi. Kız, siyah bir bere giymiş ve IRA'nın koyu gözlüklerinden takmıştı.

MAHKÛMLAR

Anneleri kaybolduktan sonraki haftalarda McConville'in çocukları, evlerinde kalmaya çalışarak birbirlerine sımsıkı tutundu. Jean'in geri dönme ihtimaline karşı orada olmak zorundaydılar. Ancak nihayetinde, sosyal hizmet uzmanları olaya dahil oldu ve iki araba çocukları bakıma almak için Divis Flats'e geldi. Helen McConville, kardeşlerine yalnızca "anneleri geri gelene kadar" orada kalacaklarına söz vererek, onları araca bindirdi. Çocuklar koltuklara yerleşirken, Helen yukarı baktı ve beton balkonlarda toplanmış, sessizce onları izleyen Divis'deki komşularını gördü. "Hepinize lanet olsun," diye söylendi. Sonra oradan uzaklaşıp gittler.

Yaşça en büyük çocuk olan Anne, hâlâ hastanedeydi, Robert da hâlâ hapisteydi. Archie çalışıp kendisine bakacak kadar olgundu ve Agnes, Granny McConville ile birlikte kaldı. Ancak, Helen, Micheal, Tucker, Susan, Billy ve Jim uzun ve inişli çıkışlı bir yolun sonunda Güney Belfast'e, Nazareth Lodge diye bilinen görkemli, dört katlı, kırmızı tuğlalı bir yetimhaneye götürüldü. Berbat bir yer olduğu belliydi. Orada kalan çocukların çoğu, bebeklikten beri devletin bakımı altındaydılar ve hissiz bir şekilde bu kurumsal hayata ayak uydurmuş gibi görünüyorlardı. Fakat McConville'in çocukları bir evde büyümüşlerdi. Annelerinin ortadan yok olması ve daha öncesinde babalarının ölümüyle bu hale gelmişler ve o güne dek birkaç aydır kendilerince hayatlarına devam etmişlerdi. Yetimhane, sadistlikleriyle ünlü acımasız bir dizi rahibe tarafından idare ediliyordu. Daha önce orada kalmış birisi, tesisi, "Dickens'ın hikâyelerinden bir şeye", dayağın ve katı cezaların alışılagelmiş bir durum olduğu, umutsuz acı dolu bir yere benzetmişti.

Micheal McConville'in bir kaçış ustasına dönüşmesi tam bu zamanlarda olmuştu. Divis'de evden çıkarıldığı andan beri, gizlice sıvışmanın ve Batı Belfast'e kaçmanın yollarını arıyordu. Sabırsız ve mücadeleci bir çocuktu -Troubles olaylarının çocuğu- ve öfkeliydi.

Kurum yetkilisiyle konuşurken bir an için görevli, annenin çocukları "terk ettiğini" söyledi. "Yalan!" diye bağırdı Micheal.

Mart 1973'te, Dolours Price'ın Londra'da bombalı eylem düzenlediği ay, Micheal ve Tucker, hırsızlık suçundan Belfast'te mahkemeye çağırıldı ve onları Nazareth Lodge'dan tamamıyla Belfast dışına, Kircubbin kasabası yakınında, yirmi iki mil uzaktaki County Down'da bulunan De La Salle Boys' Home adlı yere taşıma kararı alındı. Yeni evlerine giden yol çok sürmedi; ama Micheal'in hesapladığı kadarıyla, yüz mil uzaklıkta olabilirdi. Tesis, yeşilliklerle dolu kırsal bir bölgede, Victoria döneminden kalma dönüştürülmüş bir konağa ek olarak çocukların yerleştirildiği, daha sonraları yapılmış bir dizi kulübeden oluşuyordu. Arazi oldukça genişti -210 dönüm kadar- ve Belfast'in tuğla ve beton yığılı sınırları içinde harcanmış bir ömrün sonrasında ferah, yabani ve özgür hissettiriyordu. Arazi üzerinde bir okul, yüzme havuzu, tenis kortu ve futbol sahası vardı. Bilardo masası bile vardı.

Kircubbin, yıllar boyu orada kalmış birinin sözleriyle, "tam bir kabustu." Daha sonra yapılan bir hükümet soruşturması, "fiziksel güç kültürü"nün, kurumun her yerinde hâkim olduğunu ve hem rahiplerin hem de diğer çalışanlarının olur olmadık bahanelerle şiddete başvurduğunu açıkladı. Çocuklar yumrukla, kemerle dövülüyor ve parmaklarına ince tahta bir sopayla öyle gaddarca vuruluyordu ki parmak izleri yok olacakmış gibi geliyordu.

Tüm o cesaret ve sezgisine rağmen, Micheal sadece on bir yaşındaydı. Tucker ise dokuzunda. Orada, bu istismar anlayışının hali hazırda içine işlediği yaşça daha büyük çocuklar vardı. Onlar McConville çocuklarına acımadan zorbalık ettiler. Yetimhaneyi yöneten Hıristiyan kardeşler kıyafetleri toptan kendi himayelerine alıyorlardı; bu nedenle çocuklar etrafta kendilerine uymayan giysilerle dolaşıyorlardı -dirseklerine kadar inen gömlek kolları, kemerle tutturulması gereken geniş, büyük pantolonlar... Kircubbin'deki yetişkinler çocukları çalıştırıyordu. Bazen çalışanlar onları komşu çiftliklere, kiralık işçi olarak patates toplamaya gönderirdi.

Akşamları, herkes karanlık TV odasında program seyrederken, uzun cübbeleriyle rahipler gelip belli çocuklara, dizlerine oturmalarını emrederdi.

Cinsel istismar, kurumda akıl almaz boyutlara ulaşmıştı. Micheal asla bu yönden saldırıya uğramamıştı ama geceleri battaniyenin altından göl-

geler halinde, ellerinde fenerle büyüklerin yatakhaneye girdiğini ve uyuyan çocukları zorla yataklarından alıp götürdüklerini izlerdi.

Micheal ve Tucker sonunda oradan kaçtılar. Annelerinin geri dönme ihtimaline karşın Belfast'de olmak zorunda hissettiler. Ancak çocuklar yetimhaneden her kaçtığında, geri götürüldüler ve geri geldikleri her seferde dayak yediler. McConville çocukları o kadar çok kaçmaya çalışıyordu ki Kircubbin çalışanları nihayetinde, oradan çıkmayı başarsalar da Belfast'e gitmek için otostop çekebilecekleri şehir yoluna kadar çıplak ayakla olmaları onları yavaşlatır düşüncesiyle, çocukların ayakkabılarını aldılar.

Yetkililer o zamanlar Kircubbin duvarları içerisinde gerçekleşen yıkıcı olayları tam olarak anlamışa benzemiyordu; ama oradaki ortamla ilgili herhangi bir sezgileri varsa da bu, oraya daha fazla çocuk göndermelerine engel olmadı. Sonunda ikizler, Billy ve Jim, Nazareth Lodge'dan Kircubbin'e gönderildiler. Araç Belfast'ten Strangford Lodge'ın kıyısından aşağı yetimhane yönünde ilerlerken, çocuklar endişe dolu bir halde, arka koltukta oturuyordu. Yedi yaşındaydılar. Kircubbin'deki en genç çocuklardı ve kurda yem edilmiş gibiydiler. Büyük çocuklarca fiziksel olarak saldırıya uğradılar ve Billy yetişkinlerin cinsel tacizine maruz kaldı. Çocuklar büyüklerin hiçbirinden yardım isteyemiyordu; çünkü çalışanlar arasında o kadar çok kişi çocukları rahatsız ediyordu ki olay sessizce görmezden geliniyordu. Hıristiyan kardeşlerin hepsi, eskiden orada kalmış olan birinin anlattığına göre, "bu işe dahildi." McConville çocuklarının bazıları Kuzey İrlanda'da Katolik kurumlarda karşılaştıkları durumlardan öylesine korkmuşlardı ki genel olarak papazlara karşı bir korku geliştirmişlerdi. Yetişkinken bile, bir anlık bir din adamı gördüklerinde kaygı duymaya başlıyorlardı. (De La Salle Kardeşleri daha sonra bu süreçte Kircubbin'de cinsel istismarın oldukça yaygın olduğunu kabul etti. Nazareth Lodge'ın yönetimiyle ilgilenen, Nazareth'in Kardeşleri de kurumda fiziksel istismarın tipik olduğunu ileri sürdü.)

Helen McConville isteği dışında bakıma alınmak için yaşça çok büyüktü; ama kardeşlerinin yasal koruyucusu olmak için de çok küçüktü. Bu nedenle, Archie ve arkadaşları ile kalırken kendi başının çaresine bakıyordu. Kefen yapan bir şirkette hizmetçi olarak iş buldu.

Nazareth'de kaldığı zamanlar, yetimhanede marangoz çırağı olarak çalışmakta olan Seamus McKendry adında kendi yaşlarında bir çocukla kısa süreliğine görüşmüştü. İlk karşılaşma sonrasında irtibatı yitirmiş ama iki yıl sonra, Helen hizmetçi olarak çalışırken, yolları tekrar kesişmişti ve âşık oldular. Helen on sekizine girdiğinde evlendiler.

Micheal McConville'i zapt edebilecek hiçbir bakımevi yokmuş gibi görünen bazı anlar vardı. Nihayetinde, birçok kez tepesi atıp kaçtıktan sonra tekrar başka bir yere taşındı. Bu kez Newtownards kasabasından çok uzak olmayan bir "ıslahevi"ne gönderildi. Lisnevin olarak bilinen bu okul, çevre halkının protestoları sonrasında, çocuklar için "güvenli" bir bakımevi olarak son zamanlarda kurulmuştu. Bu yeri okul olarak adlandırmak bile bir çeşit öfemizmdi. Lisnevin, Kircubbin gibi yerlerde çok pürüz çıkaran ve inatçı olan çocuklar için yapılmış bir ıslaheviydi. Micheal'ın yeni arkadaşları hırsızlıktan, tecavüzden ve milis eylemlerinden tutuklanmış, dışlanmış gençlerin bulunduğu bir topluluk olmakla birlikte, onun gibi sürekli kaçanlardan oluşuyordu. Ana bina, bir zamanlar görkemli bir kır konutunun merkezi parçası olan, dönüştürülmüş bir konaktı. Artık "tecrit odaları" olarak işlev görüyordu. Sorunlu çocukların hücre hapsine gönderilebileceği, pencereleri parmaklıklı, sade mobilyalardan oluşan hücreler. Arazi, elektriklendirilmiş ve birisi kaçmaya çalıştığında uyarı verecek bir alarmla donatılmış uzun çitlerle çevriliydi.

Lisnevin çalışma kampı gibi görünebilirdi ama Micheal burayı sevmişti. Daha sonraları, alay edercesine, Lisnevin'in kaldığı en iyi bakımevi olduğunu söyleyecekti. Çalışanlar, çitlerin insanları içerde tutmak amacıyla değil, dışardakilerin girişini önlemek amacıyla yapıldığını dile getirmeyi severdi ve Troubles olaylarının neden olduğu faciayı ve deliliği biraz dışarda bırakarak, Lisnevin, Micheal McConville gibi bir mağdurun sonunda kalabileceği ve iyileşmeye başlayabileceği bir alan yaratmış olabilirdi. Kurum hiçbir tarikata bağlı değildi ve Katolik ve Protestan olanlar arasında düzenli mezhep çatışması ortaya çıkıyordu. Ancak Micheal beladan uzak durmaya çalışıyordu. Kendisiyle ilgilenen Kardeş Frances adında, kibar bir rahibe ile tanışmıştı. Rahibe, kardeşlerine de iyi davranıyordu ve yıllar sonra, Amerika'ya taşındıktan sonra bile, onlara her Noel'de içine bir do-

lar sıkıştırılmış kartlar gönderirdi. Küçük bir jestti bu; ama annesiz olan McConville çocuklarına çok anlam ifade ediyordu.

Micheal'e hapishaneden eve gidebileceği, hafta sonu izni tanınmıştı, böylece Archie ve Helen'le kalmak için Belfast'i ziyarete gidebilirdi.

Bir araya geldiklerinde, çocuklar asla annelerine ne olduğuyla ilgili konuşmazlardı. Çok acıydı. Fakat bir bütün olarak aile duyguları yok olmaya başlamıştı. Giderek, zorlu koşullarda kendi başlarının çaresine bakmaya çalışarak her biri daha çok yalnızlaşmıştı. Micheal on altısına girer girmez Lisnevin'den ayrılmış, iş ve kalacak yer aramaya başlamıştı, bir hayat arayışındaydı. Yıllarının neredeyse üçte birini bakımevlerinde geçirmişti. Ama burada sistem böyle işliyordu; on altı yaşına girdiğinizde kapıyı açıyorlardı. Bu ani özgürleşme durumuna sizi hazırlamak için çok fazla bir şey yapmıyorlardı. Kimse size nasıl bir ev kiralayacağınızı ya da iş bulacağınızı ya da yumurta kaynatacağınızı öğretmiyordu. Öylece gitmenize izin veriyorlardı.

Brendan Hughes, oyuncak satıcısı kılığında yakalandıktan sonra Long Kesh'e geri döndüğünde, Gerry Adams hâlâ oradaydı, cezasını çekiyordu. Adams iki kez kaçmaya çalışmıştı. Ama Hughes kadar iyi bir taktikçi değildi ve yakalanmıştı; bu girişimleri için de ceza almıştı. Adams, Long Kesh'teki hayata alışmıştı. Dışarıdaki, yani sürekli kaçmakta olduğu, her gece farklı bir yatakta uyuduğu, kapının çalınmasından korktuğu, sokakta tanınıp tanınmayacağını ve görür görmez vurulup vurulmayacağını asla bilemediği hayata kıyasla, hapishane hayatının öngörülebilir düzenini rahatlatıcı buluyordu. Mahkûmların yaşadığı Nissen kulübelerin etrafını çeviren tel duvarlar "kafes" olarak biliniyordu ve her birinin numarası vardı. Hughes ve Adams Kafes 11'i paylaşıyordu. İki devrimci, hapishanedeki bu kısıtlama öncesinde oldukça samimiydi ama şu anda aralarındaki bağ, bir hücrenin daracık duvarları arasında birlikte yaşadıkça daha sıkı olmuştu. Kulübe esintiliydi ve rahat değildi. Serin bir rüzgâr kamp içinde hız kesmeden esmekteydi. Kışın, ellerine ısınmak için eldiven gibi çorap giyiyorlardı.

Kendilerini bitmek bilmeyen muhabbetlerle besliyorlardı. Her daim ilme meyli olan Adams, çevresindeki adamları zihinlerini zinde tutmak konusunda teşvik ederdi. Mahkûmlar konuşma ve tartışma oturumları düzenliyorlardı. "Telin" orada (farklı bölmeleri birbirinden ayıran çitler) bir araya gelir ve politika, tarih ve savaş dışındaki güncel olayları tartışırlardı. Genç ve dik başlı bir IRA mahkûmu, kültürel dersler düzenlerdi. Şiir yazar ve cumhuriyetçi mahkûmlar için resmi bir basın sözcüsü olurdu.

Adı Bobby Sands'di. Adams'ın daha sonra hatırladığı kadarıyla mekân, "bizim tel örgülü fildişi kulemiz" haline gelmişti. Adams, keskin bir zekâsı olan esprili ve sempatik bir konuşmacıydı. Ancak hepsi bir arada yaşamasına rağmen Adams'ın kişiliğinin kendisine sakladığı yönleri de vardı. Hughes onu sadece dinsiz değil aynı zamanda din karşıtı olarak görmeye başlarken, Adams Katoliklikten oldukça etkilenmişti. Geceleri Hughes, Fidel Castro'nun konuşmalarını okur, Adams dua ederdi.

1970'lerin ortalarına kadar Adams, bir ikilemle karşı karşıya kalmıştı. 1969'da Provisionals'ın oluştuğu ve doğrudan savaşa neden olduğu andan, birlikçi düzenin kuruluşuna kadar, İngilizleri denize dökmek için son bir şiddetli saldırı gerekebileceği hissi vardı. Troubles olaylarının ilk yıllarında eylemlerin ümitsiz bir hızla devam etmesini ve gençleri harekete geçiren ve gönüllü askere katılmalarına neden olan motivasyonu en iyi açıklayan bu stratejik tezdi. Ancak mücadelenin altıncı yılına girerken sorunların bu kadar basit olmadığı ortaya çıktı. Etkisi en çok IRA'nın temsil ettiğini ileri sürdüğü vatandaşlarca sık sık hissedilen, yıllar süren şiddet sonrasında, halkın Provos'a olan desteği azalmıştı. İngilizler tam bu sırada, sonu belli olmayan bu mücadelede yer almaya başlıyordu. Adams ve Hughes telin oradaki konuşmalara katılan destekçileri gördüğünde, hapishanede yeni bir yapının -H Blocks adı verilen ve tamamlandığında, daha çok sayıda tutuklu milise ev sahipliği yapacak kapasitede olan- inşa edildiğini görebiliyordu.

Adams'ın babası Gerry Sr. da bir IRA mensubuydu ve cumhuriyetçilerin uzun soluklu tarihinde doğrudan görkemli bir başarısızlık olarak yerini alan mücadeleye katılmıştı. Adams büyürken, önceki mücadelelerin emektarlarının, Albert Price gibi adamların, içip içip savaş hikâyeleri

anlattığı ve ne yapılabilirdi diye uzun uzun düşünüp tartıştığı ve babasının kurulmasına katkı sağladığı sosyal bir kulüp olan Felons Club'da takıldıklarını görürdü. Bir tarihçinin sözleriyle, neredeyse "yenilgi onlara zaferden daha çok yakışmış" gibiydi; "çünkü İrlanda cumhuriyetçiliğinin, baskı ve bununla birlikte ortaya çıkan ayrıştırılmış olma fikri üzerine geliştiğine dair bir his vardı." 1970'lerin başlarında Provos'un, her ocak ayında *o yılın,* İngilizlerin kati olarak ülkeden defedileceği yıl olduğunu söylemesi sıradan bir şey haline gelmişti.

Saigon'un düşüşüne şahit olan Adams'ın nesli için, rejimlerin ani yıkılışı kolayca başarılabilir bir şey gibi görünüyordu. Fakat birkaç yıl ve dökülen onca kan sonrasında ocak ayı kararları, hayalden ibaret gibi görünmeye başlanmıştı. Muhakkak, cumhuriyetçilerin başarısızlığının altında talihsiz bir öykü, beyhudeliğin ilk örneklerinde bir şiir vardı. Ancak Gerry Adams bir romantik değildi.

Bu kez adamlarına, mücadelenin bir yere varması gerektiğini söyledi. İrlanda cumhuriyetçilerinin bu nesli, görevi öylece bir sonrakine devretmeyecekti; ömürlerinin sonuna kadar değişim uğruna mücadele etmelilerdi. Ancak durumu açıklarken Adams, anlık sonuç beklemenin çok safça olacağını savunmaya başladı. Cumhuriyetçi hareketin yapması gereken, bunun yerine, "büyük savaş" olarak bilinecek olan şey için çaba sarf etmekti. İnsanlara, zaferin sadece bir yıl uzakta olduğunu söylemeyi kesin. Kaynakları göz önüne almak ve daha uzun sürebilecek mücadele için plan yapmak daha iyi.

Bu çok kolay savunulabilecek bir görüş değildi. Provos'un askerleri, yönetim yanlılarınca dövülmüş, ordu tarafından vurulmuş ve polis tarafından işkence edilmişti. Kaçıp saklanmak için ailelerini terk etmişlerdi ve şu anda kendilerini Long Kesh'te Adams ve Hughes'ın yanında hapiste bulmuşlardı. "Eğer biraz daha çok mücadele ederseniz, bunların hepsi yakında son bulacak," diyen bir mesajı hemen kabul edebilirlerdi. Fakat, "Buna alışın çünkü savaş bir sonraki büyük saldırımızı yapmadan sonlanmayacak. Bu, yıllar sürebilir. Hatta on yıllar," denmesi oldukça farklı bir şeydi.

Adams aynı zamanda zaferin ne demek olabileceğiyle ilgili konuşurken kullandığı dili de akıllıca değiştirmeye başladı. Büyük savaş için mücadele etmek önemliydi; ama çatışmanın sonunun muhtemelen yalnızca

askeri bir zaferle gelmeyeceğini aynı zamanda bir şekilde siyasi uzlaşmanın gerekliliğini anlamak da öyleydi. Silahlı mücadele sadece sonuca götüren bir araçtır, Adams bunu teldeki toplantıda genç IRA mensuplarına anlatacaktı. Ama asıl son değildir.

"Hepiniz siyasetçisiniz," dedi onlara.

"Değiliz, gerçekten. Biz askeriz," diye cevap verdiler.

"Hayır, burada bu bilinci edinmek zorundasınız," diye ısrar etti Adams. "Siyaset önemli."

Adams, Long Kesh'in duvarları içesinde herkesi saygı ve sadakatle yönetirken aynı zamanda mesajını Belfast ve Derry'de savaşan gönüllülere de iletmek istemişti.

Bu nedenle 1975'te *Republican News* adlı hareketi destekleyen gazete için bir dizi makale yazmaya başladı. IRA üyesi olmak yasak olduğu için kendi adıyla böyle makaleler yazması tehlikeli olabilirdi, bu nedenle bir takma isim edindi; "Brownie." Her bir köşe yazısını tamamladıktan sonra, onu gizlice kamptan dışarı çıkartıyordu. Gizli belgeler ya da "açıklamalar", bilindiği gibi düzenli olarak Long Kesh'e girip çıkıyordu. Bu bildiriler ve mektuplar, sigara kağıtları üzerine ufacık el yazılarıyla işleniyordu sonra ziyarete gelen bir arkadaşa ya da eşe gizlice veriliyordu. Bu şekilde, hapishane içindeki IRA'nın komuta yapısı dışarıdaki arkadaşlarıyla sürekli yakın temas içinde kaldı.

Republican News, Danny Morrison adında bebek yüzlü bir propagandacı tarafından yönetiliyordu. Bazen Brownie'nin yazıları Adams'ın mizahını gösteren, oldukça nükteli bir hal alıyordu. Bazen bu yazılar, onun duygusallığını içtenlikten çok hesapçı gibi göstermeye meyilli olmasına rağmen, oldukça ağdalı oluyordu. Genelde makaleler, mahkûmların içinde yaşadığı durumlarla ilgili dışarıdaki insanları eğitme amacına hizmet ediyordu. Ancak Adams, yazılarını yeni şekillenmekte olan çatışma felsefesiyle savaşım vermek için de kullanıyordu. Taslaklarını sık sık yayınlanması için göndermeden önce fikir almak amacıyla Brendan Hughes'a gönderirdi. Fakat Hughes asla konuya bu kadar çözüm odaklı yaklaşmamıştı. Bazen Adams'ın görüşlerine güvenmek için bir yazıyı üç kez okumak zorunda kalıyordu.

1977'de Adams serbest bırakıldı. Son gününde, Hughes ile stratejileri konusunda konuşarak bahçenin çevresinde adımladılar. Adams, IRA ile bağdaştırılmış politik bir kişilik olan Sinn Féin'in, silahlı örgütle daha "ortaklaşa" hareket etmesi gerektiğine inanmaya başlamıştı. Ayrıca Provos'un yeniden yapılandırılması gerektiğini düşünüyordu. Geleneksel olarak IRA, İngiliz ordusunun siyasi yapılanmasını örnek almıştı. Ancak Adams, Latin Amerika'daki milis örgütlerinin daha özgün hücre sistemi türünde yapılanmasını benimseyerek, Provos'un kendisini yeniden şekillendirmesi gerektiğine inanıyordu. Bu şekilde daha güvende olacaklardı. Eğer yetkililer adamlardan birini sorgulamayı ve konuşturmayı başarırsa, tüm komuta zinciri yerine sadece onun bulunduğu belirli hücredeki bağlantıları bilecekti. Adams'ın önerdiği şey iddialı bir yeniden yapılanmaydı. Aynı zamanda büyük savaşa girecek olan IRA için bir tasarıydı. Long Kesh'teki son gününde, kahverengi bir torbanın içindeki eşyalarıyla Adams, kapıya doğru yürümeden önce Hughes'a sarıldı.

İkisi arasından Hughes'ın, Long Kesh'te bir şeyleri kontrol altında tutmak için arkada kalmasının daha imrenilecek bir iş olduğu konusunda onunla alay etti. Adams artık özgür bir adam olabilirdi ama IRA'nın yeniden yapılanması gibi daha zorlu bir işle uğraşacaktı.

. . .

Gerçek şuydu ki Hughes'ın yapacağı iş hiç de kolay değildi. 1975'in sonuna doğru, gözaltı süresi resmi olarak sona ermişti. Şu andan itibaren paramiliter sanıklar, süresiz olarak siyasi suçlu sayılmak yerine, sıradan suçlular gibi hüküm giyecekti. Bu yalnızca anlamsal bir sorun, basit bir sınıflandırma meselesi gibi görünebilirdi; ama bu ayrım cumhuriyetçi kimliğin özüne iniyordu. IRA gönüllülerini sıradan suçlular olarak adlandırmak, silahlanmalarının temelinin meşruiyetini reddetmek demekti. Tüm o bombalı eylemler ve katliamlar karşısında bile, Londra'daki hükümet Troubles olaylarını bir savaş olarak adlandırmaya inatla karşı çıkabilirdi; ama söz konusu IRA olduğunda, Hughes ve arkadaşları askerdiler ve yakalanırlarsa, savaş esiri olarak tutulmalılardı. Gözaltı durumuyla ilgili bazı sorunlar vardı, suçsuz olarak tutuklanabilir ve yargılan-

madan yıllarca tutulabilirdiniz. Ancak gözaltına alınan kişilerin genellikle hapishanede kendi giysilerini giymelerine izin verilirdi ve özgürce milis arkadaşlarıyla görüşebilirlerdi. Şu anda, gözaltının son bulmasıyla, milis aktivitelerinden mahkûm edilmiş herkes, Long Kesh'teki yeni tesiste bireysel bir hücreye, H Blok'a kapatıldı. Hapishane üniforma dağıttı ve IRA gönüllüsü ya da sıradan bir hırsız olduğunuza bakılmıyordu; aynı üniformayı giyiyordunuz.

1976 sonbaharında cumhuriyetçi mahkûmlar, hapishanenin verdiği kıyafetleri giymeyi reddederek ve mahkûmların kendilerini, tam da Price kardeşlerin Londra'da tutuklanmalarının ardından yaptığı gibi çıplak olarak battaniyelere sardığı, battaniye eylemi olarak adlandırdıkları bir protesto başlatarak isyan ettiler. Göstericilerin söylediği kısa şarkı durumun ciddiyetini ortaya koyuyordu:

Suçlu üniforması giymeyeceğim,
Sessizce cezamı çekmeyeceğim,
Britanya'nın tek yapabildiği,
İrlanda'nın mücadelesini lekelemek,
Sekiz yüz yıllık bir suç.

Eylemcilerin istediği şey, onları bilfiil savaş mahkûmu olarak sınıflandıracak "özel kategori" statüsüydü. Ancak yetkililer isteklerini kabul etmediler. Long Kesh içerisinde, mahkûmlarla gardiyanlar arasındaki ilişkiler bozuldu ve karşılıklı gerilimin arttığı bir sürtüşme oyunu başladı. Eylemciler kıyafetleri giymeyi reddettiler; ama başlangıçta duş almak ve tuvaleti kullanmak için hücrelerinden çıkmak durumunda kalıyorlardı. İsyan karşısında öfkelenmiş gardiyanlar, ara sıra hücrelerinden çıktıklarında mahkûmlara dayak atıyor ve kendilerini kapatmak ve kurulamak için havluları kullanmalarını engelliyorlardı. Bu nedenle göstericiler tamamen hücrelerinden çıkmayı reddetmeye başladı. Gardiyanlar, hücre hücre dolaşıp, boşaltılmak üzere lazımlıkları toplamak zorunda kaldılar. Fakat mahkûmlar, lazımlıkları hücrenin içine dökmeye başladı ve idrar hücre kapısının altından koridora aktı. Bu nedenle "yıkanma karşıtı bir

eylem" olarak başlamış olan battaniye eylemi şu anda "kirli protestoya" dönüşmüştü. Koca bir idrar akıntısı hapishane boyunca akıyordu ve artık gardiyanlar bunu temizlemek zorunda kalıyordu. Bu durum göstericilerin, pislikleriyle ne yapacakları sorusunu gündeme getirdi ve bu sorunu hapishanede komutan subay olan Hughes'a açtıklarında, şu öneride bulundu: *Duvarlara sıvayın.*

Hughes ve adamları, dağınık sakalları ve uzun, keçe gibi, kirli saçlarıyla çıplak ve pis bir haldeydi ve hapishanenin duvarlarını kendi katı atıklarıyla, Van Gogh'un ay modelleri ve çılgın şekilleri gibi girdaplar yaparak boyadılar. Mekân, tımarhane görünümü almaya başlamıştı. Kurtçukların istilası baş gösterip de hastalık tehdidi ortaya çıkmaya başladığında, bir grup gardiyan, tabaka halinde pisliğe bulanmış hücrelere daldı ve bir deri bir kemik kalmış mahkûmları dışarı attı ve sonra bir başka ekip su ve dezenfektanla kirli bölgeye hücum ederken, onlar da mahkûmları hortumla yıkadılar. Ancak temiz bir hücreye protestocu bir mahkûm yerleştirmek çok da fark yaratmadı. Tek bir metabolik döngü onu, alanı yağmalamak için gerekli araçla donatıyordu. Hapishaneyi ziyarete gelen bir papaz, adamları, "Calcutta kenar mahallelerindeki lağım borularında yaşayan insanlara" benzetti.

Görünüşe bakılırsa, tüm bu zorlu süreçle ilgili gülünç derecede garip bir şey varsa, onun temelinde çok daha bilindik bir şey vardı: yine başka bir korku politikası oyunu. Mahkûmların istekleri oldukça basitti. Hapishane üniforması giymeme, diğer mahkûmlarla rahatça iletişim kurabilme ve posta alabilme hakkı istiyorlardı. Ancak gerilimi artıran her bir hareketle, yalnızca karşı tarafın kararlarını daha da acımasızlaştırıyor gibiydiler. Acaba ilk kim pes edecekti?

. . .

Adams artık hapishanede olmamasına rağmen, kaçak iletişim yollarıyla Hughes ile yakın temasta kalmıştı. Provos'un odak merkezini Dublin'den çekip, Kuzey Komutanlığını kurarak, onu yeniden örgütlemeyi başardı. Adams, mücadelenin siyasi ayağını oluşturmadıkları sürece büyük savaşın kazanılamayacağına dair görüşünü giderek daha sesli dile

getiriyordu. "IRA'nın askeri zaferleri üzerine bir cumhuriyet inşa edemeyiz," diye 1980'deki bir toplantıda söyledi. "Emperyalistlerin yaptığı gibi, yalnızca askeri yolla zafer elde etmenin imkânsız olduğunu anlamalıyız."

Adams silahlı mücadele ile eş zamanlı ilerleyecek bir siyasi hareketi savunuyor olabilirdi; ama hiçbir şekilde şiddete dayanan yollardan vazgeçmeyi tavsiye etmiyordu. Ağustos 1979'da Hindistan'ın son valisi olarak görev yapan Kraliçe II. Elizabeth'in kuzeni Lord Louis Mountbatten, aracı kibrit çöpü gibi paramparça eden ve iki aile ferdi ve Enniskillen'dan bir yerel çocukla birlikte onun hayatına mal olan, uzaktan kontrol edilen bir bomba patlatıldığında, Donegal Körfezi'nde County Sligo kıyılarında bir balıkçı teknesindeydi.

O yıl yeni hükümet başkanı, Londra'daki Downing Sokağı 10 numaradaki ofisinde yerini almıştı. Margaret Thatcher, Muhafazakâr Parti'nin lideriydi ve zaten sert açıklamalarıyla biliniyordu. İkinci Dünya Savaşı boyunca İngiltere'nin Doğu Midlands bölgesinde bir kız çocuğuyken, şehri Grantham, Nazilerce bombalanmıştı. Kuzey İrlanda'daki en yakın danışmanı, seçim kampanyasını yönetmiş olan, savaş yanlısı Airey Neave'ydi. Neave kendisi savaş esiri olmuş ve Colditz Kalesi'ndeki meşhur Nazi esir kampından kaçmıştı. Kısmen Neave ile olan konuşmalarından etkilenmiş olan Thatcher, Kuzey İrlanda'nın bir şekilde, çoğunlukla Alman kökenli olan ve savaş arifesinde Hitler tarafından el konulmuş olan Çekoslavakya'nın bir bölgesi, Sudetenland'e benzediğini düşünerek göreve başlamıştı. Sudetenland Almanları gibi, Kuzey İrlanda'daki Katolikler bir coğrafya kazasının kurbanları olmuş olabilirlerdi; ama Thatcher'a göre bu onlara öylece bağlarını koparıp, komşu ülkeye katılma hakkı vermiyordu. Troubles olaylarını tetikleyen ve sürdüren, çok göze çarpmayan demografik faktörler üzerine bilgi verirken Thatcher, şöyle mırıldandı: "Yani, durum Sudetenland'deki gibi."

Thatcher, İrlanda sorunu konusunda taviz vermemeye hazır gibi görünmesine rağmen, bulunduğu konum, göreve başlamadan yalnıza kısa bir süre önce meydana gelen bir olayla yeniden teyit edilmişti.

30 Mart 1979'da Airey Neave, sürücü koltuğunun altındaki bir bomba patladığında ve bu ölümüyle sonuçlandığında, Avam Kamarası (House of Commons)'nın garajından aracını dışarı sürüyordu. Bomba, Provos

tarafından değil, saldırıyı kabullenen başka bir cumhuriyetçi grup olan İrlanda Ulusal Kurtuluş Ordusu tarafından koyulmuştu. Haberi öğrendikten kısa bir süre sonra, oldukça sarsılmış olan Thatcher, kendine özgü soğukkanlı duruşunu korumaya çalışarak Neave'nin, "cesur, güvenilir ve esaslı bir özgürlük savaşçısı" olduğunu söyledi. Cinayet, o başkan olmadan iki aydan daha az bir sürede, İrlanda cumhuriyetçiliğinin herhangi bir biçimine karşı uzlaşmaz bir duruş sergilemesi için zemin hazırlamıştı.

Thatcher yeni görevine başladığında, birkaç yüz adam Long Kesh'teki kirli eylemlere katılmış bulunuyordu. Eylemcilerin iradesi olağanüstüydü. "Yetiştirilirken gördüğünüz tüm o toplum kültürüne karşı çıkıyordunuz," diye onlardan biri daha sonra anımsadı. "Temel hijyen ve davranışlarla ilgili öğrendiğiniz her şey." Gardiyanlarla olan gerilim yeterince yüksek değilmiş gibi Provos, görev dışındaki hapishane memurlarını hedef almaya ve öldürmeye başlamıştı. Ancak hala, İngilizler mücadeleden vazgeçmiyordu. Kuzey İrlanda Dışişleri Bakanı Roy Mason, 1976'da gözaltı ve özel kategori statüsünü sonlandırdı, IRA mahkûmlarını "haydut ve çeteci" olarak tanımladı. Thatcher da benzer bir tutum sergiledi. "Siyasi cinayet, siyasi bombalama ya da siyasi şiddet diye bir şey yok," diye devam etti. "Bu konuda taviz vermeyeceğiz. Siyasi statü olmayacak." Kısa sürede ünlü olan açık ve kesin bir ifadeyle; "Suç suçtur, suçtur," diye belirtti.

1980 sonbaharında Brendan Hughes, gerginliği daha da yükselterek karşılık verdi. Açlık grevi planlarını açıkladı ve grev gönüllüleri aradı. Mahkûmlar arasında öyle bir tutum vardı ki yüz ya da daha fazla insan ortaya atıldı. Bu kişiler, greve katılmaya kararlı olan Hughes tarafından yönlendirilecekti. Kendisinin yapmaya hazır olmadığı bir şeyi yapmalarını emri altındakilerden istememekle her zaman gurur duymuştu. Ekim ayının son haftasında adamlar yiyecek kabul etmemeye başladı. Haftalar boyunca Hughes, gittikçe zayıflayarak ve daha kırılgan bir hal alarak, yanakları çökmüş, bakımsız siyah sakalı ve ona eski zamanlardan kalma bir kâhin görüntüsü veren uzun saçlarıyla hücresinde oturdu. Hapishane doktoru David Ross adında bir adamdı. Hughes'a karşı nazikti.

Her sabah gelir ve hapishanedeki musluk suyundan daha iyi olduğunu söyleyerek ona bir şişe temiz kaynak suyu getirirdi. Yatağının kenarına

oturur ve balık tutma, dağlar, nehirler ve derelerle ilgili Hughes'la konuşurdu.

Brendan Hughes eşsiz bir taktik ustası olarak ün salmıştı ama grevin en başında, önemli bir taktiksel hata yapmıştı. Yedi adamın hepsi aynı anda greve başladığı için, nihayetinde birisi ölümün kıyısına ulaşan ilk kişi olacaktı ve diğer altısı grevi durdurmak ve onu kurtarmakla, devam etmek ve onun ölmesine izin vermek arasında seçim yapmak zorunda olacaktı. Daha genç olan grevcilerden birisi yirmi altı yaşındaki Newry eyaletinden Sean McKenna adındaki adamdı. Hughes, McKenna'nın greve katılmasını istememişti ama McKenna ısrar etmişti. Grev başladığında, çabucak hasta olmuş ve sonunda hapishanenin hastane kısmında bir tekerlekli sandalyeye mahkûm olmuştu. Grev ilerledikçe McKenna daha korkunç bir hal aldı ve bir noktadan sonra Hughes'a, "Ölmeme izin verme," dedi. Hughes, McKenna'ya buna izin vermeyeceğine dair söz verdi.

Noel öncesinde, McKenna komaya girip çıkmaya başladı. Hughes bir sedye üzerinde onu hastane kısmına aceleyle götüren hizmetlileri gördü. Dr. Ross'un yanında duran iki rahip duruyordu. Hughes müdahale etmeseydi, çocuk ölecekti ve o sözünü çiğnemiş olacaktı, tıpkı Seamus Wright ve Kevin McKee'ye olan merhamet sözünü çiğnediği gibi.

Hughes müdahale etmeseydi, gerçekten de grev sonuç verebilirdi; grevciler baskı gücünü sonuna kadar kullanarak, gözlerini bile kırpmayacaklardı. Hughes hastane koğuşundaki kanlı, irinli vücutların kokusunu alabiliyordu. Kendi kendini yiyip bitiren vücudunun kokusunun farkındaydı. Sonunda, "Onu besleyin!" diye bağırdı. Ve böylece grev sona erdi.

Bir doktor hizmetlilere biraz yağda yumurta yapmalarını söyledi. Elli üç günlük açlık orucu sonrasında tekrar yemeye başladı ve Hughes yavaşça iyileşerek yeniden kilo aldı. Ancak grevi bozduğu için içten içe utanç duyuyordu. Mahkûmlar, neredeyse hemen, ikinci bir grev başlatma konusunda kararlıydılar. Bu kez grevcileri kademelendireceklerdi, böylece birisi başlayacak ve diğeri bir hafta gibi bir zamanda onu takip edecekti ve sonra bir diğer hafta bir başkası ve böyle devam edecekti. Bu şekilde, devam edip etmeme kararı ortak bir karar olmayacaktı.

Ölüp ölmeyeceğine karar vermek tamamen her bir grevcinin kendisine kalacaktı. Hughes halen iyileşme sürecinde olduğundan dolayı mahkûmlar, bu ikinci grev için yeni bir lider seçtiler. Bu kişi yiyecek almayı reddetmeye başlayan ilk kişi olacaktı ve muhtemelen ölecek ilk kişi. Sanat programını düzenlemiş olan genç gönüllü, Bobby Sands'i seçtiler.

PİLLİ BEBEK

Belfast'ten araba ile yaklaşık bir saat uzaklıkta olan Armagh'ın sevimli Cathedral kasabası, Roma gibi yedi tepe üzerine inşa edilmişti. İki katedralin kuleleri ufuk çizgisinde yükseliyordu ve yakınlarında Victoria dönemi taşlarından yapılma kadınlar için bir hapishane bulunuyordu. Troubles olayları öncesinde Armagh hapishanesi, nadiren bir düzineden daha fazla kadını barındırmıştı. Mahkûmların çoğu ayyaşlık, fuhuş ya da dolandırıcılık suçundan hapse atılmıştı. Ancak 1970'lerde, Dolours ve Marian Price geldiğinde, hapishanede, çoğu cumhuriyetçi eylemlere dahil olmuş yüzden fazla kadın bulunuyordu. Kardeşleri, kadınlar hapishanesine taşıma kararı, önemli derecede tehlike arz ettikleri söylendiği için, biraz anlaşmazlığa neden olmuştu. Birlikçi bir siyasetçi bu gözaltı düzenlemesini, "kese kağıdında bir piton" tutmaya benzetmişti.

Price kardeşler duvarlarla çevrili bu tesise adımlarını attıklarında bir grup IRA mensubu kadın, üzerinde "Dolours ve Marian evinize hoş geldiniz" yazılı olan, kendi yaptıkları bir pankartı tutarak orada toplanmıştı. Kardeşler hapishaneye doğru yürürken, dik dik onlara bakan ve heyecanla hücrelerden dışarı çıkıp giren diğer kadınları gördüler. "Onlar mı?" diye fısıldadı birisi. Oldukça ünlülerdi. "Bu kızlarla ilgili çok fazla şey duyduk ve onları iskelet gibi görmeyi bekliyorduk," diye daha sonra anımsadı mahkûmlardan biri. Bunun yerine, "iki film yıldızı gibiydiler," diye düşündü. Diğer kadınlar, kardeşler gelmeden önce, mekâna çeki düzen vermeye çalışmışlardı.

Kardeşler, hapishanedeki IRA'nın ağırbaşlı komutan subayı Eileen Hickey'le tanıştırıldı. Çok ürkütücü olmasıyla o kadar ün salmıştı ki gardiyanlar bile onun sözünü dinliyordu. Ancak Armagh'daki gardiyanlar, Dolours Price'ın daha önce karşılaştıklarından daha rahattılar. Pencerelerin pervazına yaslanıp, mahkûmlara oldukça geniş alan tanıyarak, oyalanırlardı. Kadınlardan biri biraz patates kızartmıştı. Dolours onları zevkle yedi. Yıllardır bu kadar güzel bir şey yememişti.

Buradaki insanlar kesinlikle Brixton'dakilerden daha ılımlı olduklarını kanıtladılar. Ancak şu da bir gerçekti ki, iki yıl süren tutukluluk, harcadıkları emek ve açlık grevlerinin ünü sonrasında Price kardeşler, siyasal aktivizmle ilgili duruşlarından az da olsa vazgeçmeye hazırdılar. Yaş, aktif devrim mücadelesinde birisinin iştahını azaltmasının bir yoluydu ve yaşlanıyorlardı. Ayrıca, Armagh'a gönderilmeleri için mücadele etmiş ve başından beri bombalı eylemleri konusunda pişmanlık duymadıklarını ve memnuniyetle cezalarını çekeceklerini söylemiş oldukları için kardeşler, bir bakıma mücadeleyi kazanmış olabilirdi. Mart 1975'te, özel kategori statüsü hakkı kazandılar ve bu, diğer mahkûmlardan beklendiği gibi, hapishanenin çamaşır ve dikiş odalarında çalışmak zorunda olmadıkları anlamına geliyordu. Kendi kıyafetlerini giymelerine ve özel kategori mahkûmlarının yerleştirildiği yeni yapılmış alanda kalmalarına izin veriliyordu. C Kanadı (öyle deniyordu) oldukça ferahtı. Alan, bir televizyon odası ve mutfakla, otel odası gibi düzenlenmişti.

Mahkûmların Koca Suzie diye çağırdıkları, eğri büğrü dişli bir kadın olan baş gardiyan, İngiltere'deki gardiyanlar kadar anlayışsız değildi. Güvenlik çok daha az sıkıydı ve kadınlar uzun süre hücrelerinde kalmaya zorlanmıyordu. Gün içinde Dolours, resim yapıyor ve mektup yazıyordu. O ve Marian aynı zamanda mektupla öğrenim görebiliyorlardı. Davaları uğruna para toplamak için dışarıda satabilecekleri elişleri yapıyorlardı. Dolours, çok sevmese de deri işi yapıyordu.

Brixton'da kaldıkları süre boyunca kardeşlerin destekçisi olan Lordlar Kamarası (House of Lords)'ndan Fenner Brockway'e gönderdiği bir mektupta, onun doksan ikinci doğum günü için yapmakta olduğu bir cüzdandan bahsetmişti ve onu posta ile gönderdiğinde, "Kuzey İrlanda'dan gelen küçük bir koli" görünce telaşlanmaması konusunda, "bir bomba değil" diyerek espri yapmıştı. Geceleri, kapılar kilitlendiğinde kadınlar, kendi hücrelerinden birbirleriyle konuşurlardı. Birisi onlara İrlanda dilinde dua okurdu. Bazen insanlar hayalet hikâyeleri anlatırdı. Dolours'a göre Armagh cezaevi, öğretmensiz bir yatılı okul gibiydi. Bu döneme ait bir fotoğrafta kardeşler, bir grup gülümseyen mahkûmun yanında poz vermişlerdi ve nedense, etraftakilere rağmen oldukça büyüleyici görünmeyi başarmışlardı.

Ancak bu yeni hayat tarzı eskisinden daha iyi olsa da hâlâ hapishanede yaşanan bir hayattı ve kısa sürede sıkıcı bir hal almaya başlamıştı. Bir hafta diğerine uzamış ve Dolours, hapishane penceresinden o küçük mavi kareyi görebildiği gökyüzüne gözlerini dikmeye başlamıştı. Armagh'daki kadınlardan bazıları kendi kirli eylemlerini başlatmışlardı. Ancak Price kardeşler süreçte rol almadı. Ustaca, hareketten çekilmeye başlıyorlardı. "Bir şeyler biraz ters gitmeye başladığında bir şeyleri sorgulamaya başlıyordunuz," diyerek daha sonra ifade etti Dolours. Şubat 1978'de IRA, Belfast'in dışındaki La Mon House oteline, sivillerle tıklım tıklım doluyken saldırı düzenledi. Bomba on iki kişinin canını aldı ve düzinelerce insanın da ağır bir şekilde yanmasına neden oldu. "Bu gibi şeyler oluyordu ve insanlara açıklama yapmak zorundasınız, neler oluyor?" diye anımsadı Dolours. "İnsanları yakıp öldürmek istediğim için mi buradayım? İnsanları yakıp kül etmek istediğim için mi buradayım?" IRA Dolours'a, kirli eylemlerden uzak durmayı seçen diğer cumhuriyetçi kadınlarla ilişki kurmamasını emrettiğinde, kendisi örgütteki görevinden ayrıldı; çünkü emre itaat edemezdi. Hem o hem de Marian yaptıkları fedakarlıklarla IRA'da efsanevi konumlara gelmişlerdi; ama o andan itibaren Dolours kendi deyimiyle, "bağımsız bir cumhuriyetçi" olacaktı.

Fenner Brockway'a mektuplarında Dolours, şiddetin etkisini yeniden düşünmeye başlamış olduğunu da gösterdi. "Dolours, kardeşi Marian gibi IRA'nın uyguladığı şiddetin tamamen yanlış olduğuna ikna oldu," diye Brockway, Kuzey İrlanda'nın son Dışişleri Bakanı Humphrey Atkins'e yazdı. "Dolours'a, Marian'a söylediğim gibi, eğer daha önceki eylemlerini reddetmiş olmalarına dayanarak serbest bırakılırlarsa, muhtemelen IRA tarafından vurulacaklar. Bu nedenle, hapishane daha güvenli, dedim." Ancak o zamana kadar Price kardeşler, siyasetten daha zorlu ve acil olan bir felaketle mücadele ediyorlardı.

"Yiyecek ya da yemeyle asla düzgün bir ilişkimiz olmadı," dedi Dolours. İngiltere'de açlık ve zorla beslemeyle geçen aylar, beslenmeyle olan ilişkilerini geri döndürülemez bir şekilde karmaşık hale getirmişti. Açlık

grevi süresince Dolours, "vücudunuz yiyecek istediğini size söylüyor ve siz vücudunuza 'Hayır, yiyemezsin... Eğer sana yiyecek verirsem bu mücadeleyi kazanamayacağız,' diyorsunuz. Bu nedenle, çok sağlam olması gereken zor bir düşünce yapısı geliştiriyorsunuz, yoksa yemek yiyeceksiniz. Çünkü biliyorsunuz, vücudun tam olarak yaptığı şey bu. Bizim yaptığımız şey. Yemek yeriz ve yaşarız," diye belirtti. Fedakarlıklarla dolu bu deneyiminden sonra, diye devam etti Dolours, zorla besleme yalnızca travmayı şiddetlendirdi; çünkü "bu durum bizi yaşama sürecinden, vücudunuza yiyecek almanız için gerekli tüm o süreçten daha fazla uzaklaştırdı." Sonuç olarak, ikimiz de yiyeceğin işlevi konusunda, nihayetinde çok, çok, çok çarpık bir görüşe sahiptik ve her ikimiz de yeme süreciyle yeniden uygun bir ilişki geliştirmeyi çok zor bulduk."

Armagh Cezaevi'nin kısıtlı sınırları içinde etkili olan bazı sosyal bulaşma unsurları var olabilirdi. Tesisteki birçok kadın son zamanlarda anoreksiyaya yenik düşmüştü. Kardeşler artık açlık grevinde değillerdi ama şu anda da yemek yemeyi durdurmuşlardı. Marian'ın kilosu hızla düşmeye başlamıştı. Gizli bir hükümet incelemesi nihayetinde, "onu hapishanede bırakmanın ölüme terk etmek olacağı (hiç kimsenin hayatına mal olmayan suçlar için)" sonucuna vardı.

30 Nisan 1980'de Marian, cezaevinden tahliye edildi ve kendi isteğiyle takma bir isimle Belfast'deki Royal Victoria Hastanesi'ne gitti. Hükümet baş sözcüsü, "son üç yıldır yoğun tedavi" görüyor olduğunu söyledi; ama artık Armagh'da tedavi edilemezdi. 1 Mayıs'ta hastaneden çıktı. Bu haber oldukça büyük bir tepkiye yol açtı. İngiliz gazeteler, onun hapishaneden kaçmak için böyle bir şey planladığını ima ettiler; anoreksi sadece IRA'nın oynadığı oldukça zekice bir oyundu.

Dolours, kardeşinin serbest kaldığına sevinmişti. Marian ölümden dönmüştü ve artık hayatına devam edebilecekti. Ancak içten içe oldukça karmaşık hissediyordu.

"Başından beri bir yanım, daima bunu ummuş ve düşünmüştü; çünkü her şeyi beraber yapmıştık ve tekrar bu da birlikte yapacağımız bir şey olacaktı," diye düşündü sonraları. Her zaman bir arada kalmışlardı; Albert'in kızlarıyken, eylemci öğrencilerken, Unknowns'un üyesiyken ve

mahkûm ve grevciyken. Şu anda ilk kez ayrı olacaklardı. Dolours'a göre bu, "Siyam ikizimden ayrılmak gibi" bir histi.

. . .

Brendan Hughes gibi, Bobby Sands de Protestan bir çevrede Katolik olarak büyümüştü. Fakat Sands yedi yaşına geldiğinde, bir komşusu onun ve ailesinin Katolik olduğunun farkına varmış ve evlerinden kovulmuşlardı. Sonunda Sands, IRA'ya katılmıştı. 1 Mart 1981'de, yemek yemeye son vermişti. Yediği son lokma hapishanenin verdiği bir portakaldı. Tadı biraz daha acıydı. Greve başladığında, "Yıkılmak üzere olan başka bir dünyanın eşiğinde duruyorum," diye bir parça tuvalet kağıdının üzerine yazdı. "Tanrım ruhuma merhamet et." İki hafta sonra, ikinci eylemci greve başladı ve ondan bir hafta sonra üçüncü, ta ki nihayetinde Long Kesh'te açlık grevinde olan on adam olana kadar. Margaret Thatcher'ın bu kez daha önceki grev sürecinde olduğundan daha anlayışlı olacağını düşünmek için bir neden yoktu. "Artık saygınlığını yitirmiş olan davalarının başarısızlığıyla yüzleşen, şiddet yanlısı bu adamlar son aylarda son kartlarını oynamayı seçtiler," dedi Thatcher.

Ancak Sands greve başladıktan dört gün sonra Frank Maguire adında bir siyasetçi hayatını kaybetti ve bu durum bir dizi çarpıcı olayı da beraberinde getirdi. Maguire, İngiliz Avam Kamarası'nda yer alan, Fermanagh ve Güney Tyrone bölgelerini temsil eden bir milliyetçiydi. Ani ölümü, bir ara seçimin yapılmasını zorunlu kılacaktı. Başlangıçta, Maguire'in kardeşi onun yerini almayı düşündü; ama bu durumu yeniden gözden geçirmesi konusunda ısrar eden bazı cumhuriyetçilerle karşılaştı. Çok beklenmedik ama muhtemelen zekice bir plan tasarlanıyordu. Bobby Sands hapishaneden adaylığını koyacaktı. Bu bir reklam kampanyası olacaktı kesinlikle; ama oldukça yankı uyandıran bir kampanya. Bir açlık grevine dikkat çekmek ve bunun için destek toplamak için grevcilerden birinin adaylığını koymasından daha iyi ne olabilirdi? Eğer Sands kazanırsa bu, grevin güç dengelerini alt üst ederdi:

İngiliz hükümeti birkaç derbeder yersiz yurtsuz adamın hapishanede ölmesine izin verebilirdi; ama ya bir Parlamento üyesinin?

Bu hamle Provos için köklü bir değişikliği işaret ediyordu. Tarihte, cumhuriyetçilerin seçimlerde adaylığını koyduğu anlar olmuştu; fakat hareketin, parlamento süreci ile ilgili uzun zamandır şüpheleri vardı. Nesiller boyunca, birçok cumhuriyetçi hep birlikte siyasetin dışında durarak "oy vermeye karşı olma" geleneğine bağlı kalmıştı. Bu düşünce, sistemin, birisinin devrim tutkusunu oldukça kolay etkileyebileceği mantığına dayanıyordu. 1969'daki Official IRA ve Provisionals arasındaki ayrışmada kısmen bu etkili olmuştu. (Officials'ın çok fazla politik bir hal alması ve politikanın kaçınılmaz olarak uzlaşmaya yol açacağı düşüncesi.)

"Cumhuriyetçilerin oy kullanmaması, yıllardır süregelen bir gelenek, en azından Kuzey'de," derdi Gerry Adams. Ancak IRA ve Sinn Féin aracılığıyla daha büyük bir politik örgütlenmeyi savunmaya başladığında, ilk kez yeni bir cumhuriyetçi, siyasetin olası gücünü gördü. "Zaman gelecek," diye ant içti, "Sinn Féin bu topraklarda bir etkin bir güç olacak."

Mücadelenin daha siyasi bir hal alabileceği yolları düşünen Adams'a, Sands'in seçimi inanılmaz bir fırsat gibi göründü. Kuzey İrlanda'da IRA'nın şiddet eğilimini desteklemeyen birçok insan vardı; ama ilgili göreve, cumhuriyetçi bir grevciyi memnuniyetle seçerlerdi. *Republican News* gazetesinin editörü Danny Morrison ile çalışırken Adams, görünürde çelişkili bir durum izlenimi veren yeni bir felsefeye şekil vermeye başladı: IRA, İngilizlerle kanlı bir savaşa hazırlanırken, Sinn Féin görev için adaylığını koyacaktı. Morrison sonunda bir Sinn Féin toplantısında, ünlü bir özdeyişle şu şekilde sorarak stratejilerini açıkladı: "Bir elimizde oy pusuları diğerinde Armalite silahla İrlanda'da gücü ele geçirirsek, buna kimse karşı çıkacak mı?"

10 Nisan 1981'de Bobby Sands Parlamento'ya seçildi. Kırk bir gündür hiçbir şey yememişti. Ama o zaman bile talepleri karşılanmadı. Sands'in durumu kötüye gitmeye devam etti ve şu anda Margaret Thatcher bir krizle karşı karşıyaydı. 25 Nisan'da, Kuzey İrlanda sekreteri Humprey, Atkins'le görüştü. "Sands oldukça kararlı," dedi Atkins.

"Yalnızca birkaç günü kaldı," diye belirtti Thatcher.

"İki ya da üç günden bahsediyorlar," dedi. "Ama, dürüst olmak gerekirse Margaret, gerçekten bilmiyorlar."

"Hayır," dedi Thatcher aksi bir şekilde. "Çünkü bu kimsenin çok fazla deneyim sahibi olduğu bir durum değil."

Atkins, grevciler kendilerini grupladıkları için, Sands hayatını kaybetse ve bu kötü sonucun etkisini ve kötü ünü atlatabilseler bile, bir sonraki grevci muhtemelen birkaç hafta sonra hayatını kaybedecek. "İnsan haftalarca devam edecek olan böyle bir şeyi önleyebilmeyi umuyor," dedi. "Bence, bir zayıf halka olduğu kesin."

Thatcher, "IRA'nın liderlerinin, ilk grevci öldüğünde ve sonra ikinci ve sonra üçüncü öldüğünde ve hiçbir şey değişmediğinde, grevin devam etmesine izin veremeyeceğini ileri sürdü."

"Çok cazip görünmüyor," dedi Atkins.

"Hayır," diye onayladı Thatcher, "Görünmüyor."

. . .

Dolour Price açlık greviyle ilgili haberleri yakından takip etti. Ancak Marian Armagh'dan ayrıldığından beri zamanla kötü hissetmeye başlamıştı. "Marian yokken kendimi kaybettim," diye hatırladı. Hızla kilo kaybediyordu, gittikçe daha çok içine kapandı ve tutarsız olmaya başladı. Mayıs 1980'de, bir keresinde bir düzine uyku hapı içti. Gerçekten niyeti intihar etmek miydi yoksa bu bir yardım çağrısı mıydı bilinmiyordu; ama hapishane hastanesinde midesi yıkandı.

Fenner Brockway'a, sığınacağı tek şeyin uyku olduğu bu hissiz, boş günleri tanımlarken, "Pilli bebek gibi yaşıyorum," diye yazdı. Otuzuncu doğum günü yaklaşırken, neredeyse yirmilerinin tamamının hapishanede "boşa geçtiğini" düşündü. Çocuk sahibi olmak üzerine düşündü ve bu "doğal içgüdünün" asla tatmin edilmeyebileceğini fark etti. "Bu beni derinden üzüyor," diye yazdı, "ve hayatımın geri kalanında hep bir iz olarak kalacak."

Marian Price serbest kaldığından beri yalnızca birkaç kez Dolours'u ziyaret etmişti. Bu ziyaretlerinin sonuna doğru oradan gitmek için hazırlanırken, Dolours ona yapışıyor ve gitmesine izin vermiyordu. Yıllar önce, tabi eğer Kuzey İrlanda'ya gönderilirse, şikâyet etmeden cezasını çekeceğine yemin etmiş olan Dolours, şu anda daha öfkeli hissediyordu.

"Bu adil değil," diye yazdı Brockway'e. "Martta sekiz yıldır hapis yatıyor olacağım, katiller bile bu kadar çok ceza almıyor, bir patlamaya neden olduğum için hayatımı feda ediyorum." Unknowns'un bir üyesiyken Price, gerçekten ölümcül *olan* başka eylemlere katılmıştı.

Ama bu eylemlerinden dolayı cezalandırılmamıştı ve artık onlardan söz etmiyordu. Bunun yerine, artık IRA'ya olan "sözde bağlılığının" bile gereğini yapmadığını ve "artık bu davanın kendi davası olmadığını söylediğinde ona ihanet etmiş ve dışlanmış hissetmeye" başladığını fark etti. Yine de Long Kesh'teki grevcilere bağlılık yemini etti. "Yemek yiyor olacağım (anoreksik birinin yapabileceği kadar) ama zihinsel olarak onlarla yaşayacak ve her gün açlıktan öleceğim," diye yazdı.

Brockway bu mektuplardan o kadar çok etkilenmişti ki doğrudan Margaret'a başvurdu ve kardeşlerin Londra'daki bombalı eylemi düzenlediğinde, "gençlik duygularının etkisinde" olduklarını ve sadece, "hiçbir insanın zarar görmeyeceği" şartıyla eyleme katıldıklarına inandığını ileri sürdü. Brockway kendisini "neredeyse onların manevi danışmanı" olarak görüyordu ve her ikisinin de "şiddetin yanlış bir yol olduğuna ikna olduklarını" söyledi. Thatcher'a, eğer Dolours serbest kalırsa, "tüm tehlikelere rağmen" kendisini, "bütün Katolikleri şiddetten uzak durmaya çağırmaya" adayacağına söz verdi.

Thatcher çok kolay ikna olmadı. Brockway'in, Price kardeşlerin sözlerine inanmakta biraz fazla acele etmiş olabileceğini incelikle belirterek, "Dolours'un şiddete karşı olduğuna ikna olmanı anlıyorum," diye yazdı. Thatcher, Dolours'un mevcut sağlığıyla ilgili incelemeler yaptığını ve "doktorların, onun kardeşinden daha güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu düşündüklerini" belirtti. Bir şey Thatcher'ın kafasını karıştırıyordu. Brockway'in mektuplarından birinin kenarına, "Marian'ın onu bu kadar nadiren görmeye gitmesine şaşırdım. Bu durum bir ikiz için yıkıcı olmalı," diye not etti. Price kardeşlerin birbirlerine yakınlığından dolayı Thatcher, yanlışlıkla onların ikiz olduğu sonucuna varmıştı. Ama yine de Thatcher, Dolours'un cumhuriyetçilere karşı "sempati" duyuyor gibi göründüğüne dikkat çekti ve serbest bırakılırsa, "Eski arkadaşlarının onu rahat bırakacağı konusunda şüpheliyim," dedi.

Bobby Sands seçimlerde aday olduğunda Dolours Price, oldukça hızlı zayıflıyordu. Armagh'daki C Kanadı'nda onu ziyaret eden yazar Tim Pat Coogan, onun zekâsına hayran kalmıştı; ama "hayalet gibi" göründüğünü düşündü. "Zevkli bir şekilde giyinerek ve saçına ve manikürüne özen göstererek hastalığın etkisini biraz gidermişti," diye belirtti Coogan; yalnız birçok şey için artık çok yorulmuştu.

3 Nisan 1981'de, İrlandalı kardinal Tomás Ó Fiaich Thatcher'a, Price'ı ziyaret ettiğini ve geçen ay boyunca, "halsiz ve yalnız olması, zorla yürümesi ve merdivenleri çıkması için bile yardım gerekmesi" nedeniyle revire taşındığını yazdı.

Kardinal, Dolours fenalaşmadan önce onu ziyaret etmişti ve onu hayat dolu birisi olarak hatırlıyordu. "Zayıf bir hayalete, erken yaşlanmış ve hiçbir şekilde yaşama isteği olmayan" birine dönüştüğünü belirtti. Thatcher'ın, "bu kızın ölüyor olduğu kati gerçeğini" anlamasını istedi ve eğer ölürse, karşı bir şiddet patlamasının ortaya çıkabileceğini belirtti. Kardinal Thatcher'a, "gelecek hafta bile çok geç olabilir" diyerek Price'ı serbest bırakması konusunda yalvardı.

Thatcher hâlâ vazgeçmiyordu. Price ailesinin "endişesini" anladığını ama Dolours'u serbest bırakma niyetinin olmadığını söyleyerek Ó Fiaich'e cevap yazdı. "Bayan Price'ın durumu çok yakından izlenmeye devam edilecek," dedi. Nisan ayının ortasında Price, Armagh'dan Belfast'deki Musgrave Park Hastanesi'ndeki güvenli bir koğuşa alelacele götürüldü. Hastaneye götürüldüğünde yaklaşık otuz sekiz kilo kadardı.

Hastanenin dışında Kuzey İrlanda, bir kez daha tümüyle isyanla kaplanmıştı. Çatışmalar Belfast ve Derry'de sokakları yakıp kavuruyordu. Her gün hastanedeki insanlar Bobby Sands'in yakın zamanda orada olacağını söylüyordu ve bir müddet Price, oldukça sempati duyduğu bu genç grevcinin yanında güvenli kanada katılacakmış gibi göründü. Bu bitkin haliyle bile bu, sabırsızlıkla beklediği bir şeydi. Sands'e son bir kez selamlarını iletebileceğini ummuştu.

Hiçbir zaman gelmedi. 5 Mayıs 1981'de Bobby Sands hayata gözlerini yumdu. Grevin altmış altıncı günüydü ve Terence MacSwiney'in altmış yıl önceki ölümü gibi haber dünya çapında manşet olmuştu. Gerry Adams sonraları Sands'in ölümünün, "hayatı boyunca İrlanda'da gerçekleşen tüm olaylardan daha büyük bir uluslararası yankı" uyandırdığını hatırladı. Yüz binlerce insan, tabutunun mezarlığa taşınmasını izlemek için Belfast sokaklarına döküldü. İrlanda'nın her iki kıyısında da cumhuriyetçi harekete gittikçe artan bir destek ortaya çıktı. Thatcher kesin bir tavır takınarak hiç pişmanlık belirtisi sergilemiyordu. Ölümünden sonra, "Mr. Sands hükümlü bir suçluydu," diye açıklama yaptı.

"Hayatına son vermeyi kendisi seçti. Bu, örgütün kurbanlardan birçoğuna tanımadığı bir seçenekti."

Ancak dünya, onun Bobby Sands'le olan ölümcül irade yarışına odaklanmışken, Thatcher, konu Dolours Price olduğunda merhamet gösterebildiğini sessizce kanıtlamıştı. Sands ölmeden iki hafta önce Price, "tıbbi sebeplerden ötürü" serbest bırakılmış ve yirmi yıla yakın cezası affedilmişti. Bu kararla ilgili resmî açıklama, onun "ani çöküş ve ölüm tehlikesiyle karşı karşıya" olduğuydu.

Yıllar sonra Price, Bobby Sands'in can verdiği ve kendisinin serbest kaldığı o anı düşününce gözyaşlarına hâkim olamayacaktı. Price kardeşler iki kez İngiliz hükümetini alt etmişti ve her iki durumda da kendi vücutlarına verdikleri zarar, başarmaları için yeterli olmuştu. Sands, daha az şanslıydı, canından olmuştu; ama şehadete ererek başardıkları, yaşasaydı yapabileceklerinden çok daha fazla olduğundan daha şanslı sayılırdı. Ve Humphrey Atkins ve Thatcher, on grevci arasında en azından bir zayıf halka olacağına dair tahminde bulunduklarında hata etmişlerdi. Sands öldükten sonra diğer dokuzu o yaz boyunca bir bir ölümüne aç kalarak onu takip etti.

Ancak Dolours Price'ın Bobby Sands'e karşı hissettiği bağ gittikçe derinleşmişti. "Uzun süre "zorla beslendik", bu demek oluyor ki ölmedik," diye yıllar sonra yazdı. "İngiliz Tabipler Birliği, mahkûmları "zorla beslemeye" karşı çıktığında, aceleyle İngiliz Parlamentosu, mahkûmların boğazına tüp takarak onları o şekilde tutmayı imkânsız kılan yeni bir kanun tasarısını meclisten geçirdi."

Price kardeşler grevlerini sonlandırdıktan kısa süre sonra, Dünya Tabipler Birliği zorla beslemenin etik olmadığını gösteren önemli bir bildiri yayınladı. Dolours ve Marian'ı zorla beslemeyi sonlandırmak için karar alındıktan sonra, Roy Jenkins açlık grevcilerinin artık İngiliz hapishanelerinde zorla beslemeye maruz bırakılamayacağını ilan ettiğinde, Birleşik Krallık'ta gerçekten politika değişikliğine gidilmişti. 1974'te kazandığı bu ilginç zaferle Dolours Price, farkında olmadan yedi yıl sonra on açlık grevcisinin ölümüne neden olacak koşulları doğurmuştu. İlerleyen yıllarda, bundan bir şekilde kendisinin sorumlu olup olmadığını merak edip duracaktı.

TATBİKAT GÜNÜ

Dolours Price'ın serbest bırakıldığı haberi halka duyurulduğunda, durum bir öfke patlamasına yol açtı. Fanatik bir yönetim yanlısı din adamı ve politikacı Ian Paisley, Price'ın "içinde bir katil" yattığı için, toplum adına gerçek bir tehdit oluşturmaya devam ettiğini söyleyerek, cezanın askıya alınmasını "korkunç bir skandal" olarak tanımladı. Bazı gözlemciler Humphrey Atkins'in Price kardeşlerce, "enayi yerine konulduğunu" ileri sürdü. Dolours ve Marian kendi serbestliklerini güvence altına almak için kasten yeme bozukluklarını tetikleyen pişmanlık duygusundan yoksun teröristlerdi. O zamanlar tam olarak anlaşılmamış olan anoreksi, hastalığı tetikleyen grev ya da zorla besleme değil de kibirmiş gibi, "aşırı zayıfların hastalığı" olarak tanımlanmıştı. Paisley ve diğerleri, Dolours'un, Long Kesh'teki Bobby Sands ve diğer grevcilerle gizli bir anlaşmanın parçası olarak serbest bırakılmış olabileceğini esrarengiz bir şekilde ileri sürdüler.

Yıllar sonra Dolours, "birçok yılını hapishanede harcamış ve yeni bir dünyaya, farklı bir dünyaya, sil baştan yaşamayı öğrenmek zorunda olduğu bir dünyaya adım atmış olan" birisi için durumun nasıl olduğunu anlatacaktı. Cezaevinde geçirdiği sekizden fazla yıl sonrasında ailesine yeniden kavuşmuş ve iyileşmeye başlamıştı. Yavaşça kilo almaya başladı. Teknik olarak, "şartlı" tahliye edilmişti ve bu, özgürlüğü bazı koşullara bağlı demekti; eğer bu koşulları ihlal ederse her an yeniden hapishaneye dönebilirdi. Bunlardan biri Kuzey İrlanda'dan ayrılmamaktı. Fakat tahliyesinden birkaç ay sonra, Cumhuriyet'te bir ay kadar sürecek yaz tatili için izin talebinde bulundu. Margaret Thatcher talebini kişisel olarak gözden geçirdi ve nihayetinde izin verildi.

Yine de Price, Güney'de bir tatilden daha fazlasını yapmak istiyordu. Tümüyle Dublin'e taşınmayı diliyordu. Dublin'deki ortam Belfast'ten her zaman daha serbest, daha az baskıcı ve kültürel olarak daha canlı olmuştu.

Kafe ve kanallarıyla, Kuzey'deki çatışmadan uzak bir dünya gibi hissettiriyordu ve Price'ın bu günlerde düşündüğü yazar olma hayalini gerçekleştirebileceği ideal yer gibi görünüyordu. Neredeyse hemen, gazetelerde

serbest yazı yazabileceği bir iş buldu. Bir yönden, bu onun için doğal bir tatildi; daima eleştirel bir kişiliği olmuştu ve bu onu paramiliter cepheden uzak tutarken, yüzeysel olarak siyasi konulara dahil olmasını mümkün kılacaktı. Aralık 1982'de, tahliyesinden bir buçuk yıl sonra, *Irish Press* gazetesinde, bir hastalık olarak gerçekten tamamen kontrolle ilgili olduğunu ve Prenses Diana ve Jane Fonda gibi ünlü kadınların deneyimlediğini ileri sürdüğü anoreksi hakkında bir hikâye yayınladı. Yanlışlıkla, anoreksinin "ortalama zekânın üzerinde" olmakla ilişkili olduğunu savundu.

Cumhuriyet'e taşınmasının öncesinde ve sonrasında Price, İngiliz istihbaratı tarafından izleniyordu. Bu gözetimin raporları, "herhangi bir yasadışı örgüt ya da terör olayına" devam eden bir katılımının olduğuna dair bir kanıt sunulmadığını gösteriyordu. Aslında bir istihbarat raporu, tahliyesinden kısa süre sonra eski IRA arkadaşlarının ona yaklaştığını ve bir görevde yer almasını istediğini ancak onları reddettiğini belirtmişti.

Price, daima sanata ilgi duymuştu ve şu anda günlerini Brixton'daki deneyimi üzerine bir kitap yazarak geçiriyordu. Bu kitabın yayınlanmasından bahsediyordu. 1982'de Irish Time'de yayınlanan kısa habere göre kitap, "bir IRA üyesi olduğu günlerden barışçılığı savunduğu ana, Dolours'un düşünsel gelişimini" (ve nihayetinde Armagh hapishanesindeyken hareketten geri çekilmesini) açıklıyordu. Price'ın şiddet karşıtlığını kişisel bir felsefe olarak kucaklamaya başladığı doğru olabilir. Ancak cumhuriyetçi geleneğin silahlı direnişine tamamen karşı çıkmış olduğunu söylerken şüpheci yaklaşmak gerekli. Basında ihtiyatla yer verilmiş böyle bir haber, Price'ın hapishane sonrası hayatını nasıl şiddetle kısıtladıklarına karar vermekte olan İngiliz yetkililerinin faydasına yönelik yapılmıştı. Dolours Brixton yazmasını, onu gayet sıkıcı bulan Eamonn McCann'e verdi- sadece onun oradaki zamanının gün be gün anlatımıydı. Ancak Galway edebiyat dergisinde bir kısmını yayınlamayı başardı ve yaz güneşinin sonuncu koğuşun zeminini nasıl aydınlattığını ve "bunun hatırasının sıcaklığını yalın ayaklarında" nasıl hissedebildiğini anlattığı yazı, şiirsellik parıltıları saçıyordu.

Price, hapisten çıktıktan sonra, öğrencilik günlerinde ilk kez tanıştığı ve bombalı eylemden önceki gece Londra'da sahnede gördüğü Belfastlı

aktör Stephen Rea ile yeniden iletişime geçti. Price'dan beş yaş daha büyük olan Rea'nın zayıf, kırılgan bir güzelliği ve nazik bir tavrı vardı. Kendine özgü bir havası vardı ama Price'la ortak yönü keskin, kıvrak zekâsıydı. Kayıtsız bir tavırla muziplik yapmaya hazırlanırken, gözlerini kaçırır sonra can alıcı noktaya geldiğinde ansızın size bakardı.

Rea annesi, babası, büyükannesi ve üç kız kardeşiyle, kadınlarla dolu bir evde büyümüştü. Ancak Price Andersonstown'da cumhuriyetçi bir ailede yetişmişken Rea, 1950'ler boyunca biraz daha erken bir zamanda, kültürel etkilerin daha derleme olduğu Belfast'in bir köşesinde yetişmiş bir Protestan'dı. "Karma komşular, karma arkadaşlıklar ve sarhoş babamla -oldukça- her iki kesimin de bulunduğu karmaşık bir çevrede büyüdüm; çünkü orası öyle bir yerdi," diye anlattı bir keresinde. Bir çocuk oyunu olan "Kırmızı Başlıklı Kız"da Rea, Kurt'u canlandırmış ve sonra orada bir oyuncu olmak istediğine karar vermişti.

Öncelikle Belfast'ten uzaklaşması gerekiyordu. Şehri seviyordu ama orada faaliyet gösterebileceği bir alan, farklı bir şey yapmasına imkân olmadığını düşündü. Protestan olabilirdi ama milliyetçi harekete karşı sempati duyuyordu. Yarım yüzyıl süren bir baskı sonrasında Katolik toplumun bir şekilde isyan etmesi kaçınılmazdı. Rea bir süre Batı Belfast'te yaşamaya başladı ve yerel toplum festivalinde sahne aldığında, Protestan arkadaşları onu hain olarak görmüşlerdi.

1960'larda Queen's Üniversitesi'ne başladı ve ilk kez öğrenci gösterileri sırasında Price'la tanıştı.

Fakat Troubles olayları meydana gelirken ve Dolours devrimci harekete yönelirken, Rea Dublin'deydi ve ünlü Abbey Tiyatrosu'nda bir oyuncu olarak çalışıyordu. Orada da "İrlanda'nın yetenekleri heba ettiği" sonucuna vararak kendisini mutsuz hissetti ve tekrar Londra'ya taşındı. Price, Brixton'da açlık grevindeyken ve Armagh'da Margaret Thatcher'ı alt ederken, Rea Royal Court, Old Vic ve National Theatre'da bir dizi ünlü rolü ve İngiliz televizyonunda tek tük rol alarak Londra'da oldukça tanınan bir oyuncu haline geliyordu.

O yıllarda Rea, İngiliz sahnelerinde İrlandalı oyuncuların karşılaştığı genel bir çelişkiyle yüzleşti. Keskin Ulster ağzını yumuşatmalı ve kendisini

bir İngiliz olarak yeniden şekillendirmeliydi. Yetenekli bir taklitçi olarak, kesinlikle İngiliz gibi "oynayabilirdi" ve insanlar ona, sahnede ilerlemesi için tam olarak öyle yapmasını tavsiye ettiler. Ancak Price gibi Rea da inatçıydı ve Surrey'de büyümüş gibi yaparak iş bulmaktansa İrlandalı bir işsiz olarak kalmayı yeğledi. Neticede İngiliz dilini alıp uyarlayarak farklı bir müzik yaratmak İrlanda medeniyetinin büyük başarılarından biriydi. İrlandalılar, İngilizlerle olan siyasi mücadelelerini kaybediyor olabilirler, diye belitti Rea, ama "dil konusunda bir başarı kazandıkları kesin."

1983 sonbaharında bir cumartesi günü Price ve Rea evlendiler. Tören için, Armagh'daki, Dolours'un bir zamanlar kaldığı C Kanadı'ndan tepeye doğru kısa bir yürüme mesafesinde olan Aziz Patrick Katedrali'ni seçtiler. Törendeki din görevlisi, Dolours'un serbest kalması için etkin bir şekilde çabalayan, hapishane papazı Peder Raymond Murray'di. Old Bailey bombacısı ve ünlü Londralı bir oyuncunun birleşmesinin dikkat çekebilecek bir tören olduğunu muhtemelen düşünerek, yalnızca iki şahidin katılımıyla gizlice evlenmeyi tercih ettiler. Bir İngiliz gazetesi daha sonra Murray'a ulaştığında, konuyla ilgili hiçbir detay vermedi. "Çift, düğünle ilgili konuşmamamı benden rica etti" dedi. "Gizli kalacağına söz verdim."

Rea bu dönemde, Londra'daki bombalı eylemin bir önceki gece sahnelediği oyunun yazarı Brian Friel'le de bağlantı kurdu. 1980'de ikisi birlikte yeni bir tiyatro kumpanyası, "Field Day"i (Tatbikat Günü) kurdular. Topluluk Friel'in başyapıtı olarak görülen, *Çeviriler* (*Translations)* adlı oyunun dünyada ilk gösterimiyle açılışı yaptı.

1833'te Donegal'da bir okulda geçen oyun, yerel İrlanda yer isimlerini saptamaya ve onların İngilizce karşılıkları ya da fonetik eşdeğerlerini bulmaya çalışan İngiliz Ordusu'nu araştırmaya yöneltti. Oyun Derry'de, Guildhall'da açılış yaptı. Bina, Birlikçiliğin bir simgesi halindeydi, hem de o kadar çok ki IRA'nın olağan hedefi haline gelmişti. Açılış gecesinde, işçiler önceki saldırılardan kalma hasarı tamir etmekte olduğu için, yapı iskeleleri hâlâ binanın belirli bölümlerinde duruyordu. Bu nedenle, bu

yerin seçilmesinde nispeten kurnazca düşünülmüş bir şey vardı; ama aynı zamanda umut verici de bir şey.

Friel ve Rea, yeni tiyatro gruplarının her yıl bir oyun sergilemesi ve İrlanda çevresinde onu sahnelemesine karar verdi. Kumpanya, aralarında Seamus Deane ve Seamus Heaney gibi şairlerin olduğu meşhur bir katılımcı ve destekçi topluluğunu içermeye başladı. Friel, Katolik olarak yetiştirilmişti ve bazı gözlemciler kumpanyayı milliyetçi bir topluluk olarak gördü. Bir eleştirmen, Tatbikat Günü'nü "Provos'un kültürel kanadı" olarak tanımladı. Ancak sergiledikleri oyunlarda genelde açıkça siyasi bir şeyler olsa da bu, dolaylı olma eğilimindeydi ve Rea inatla herhangi bir ideolojik tabanla özdeşleştirilmeye karşı çıktı. Tatbikat Günü'nün çalışmaları, "en geniş anlamıyla siyasi bir eylemdir," dedi. Kumpanyanın bir düşüncesi de Rea'ya göre, İrlanda'daki herkes, bölünmüş bir ülkenin sınırının her iki tarafında aynı hikâyeyi dinliyorsa, bu bir şekilde birleştirici bir etki oluşturabilir. Yönetim kurulu üç Katolik ve üç Protestan'dan oluşuyordu. ("Hepsi bir süre için inanç ve düşüncelerinden vazgeçti," diye belirtti aralarından biri.) Ancak, aralarında hiç Birlikçi yoktu.

Aslında bu, Rea'nın, yılda beş ayını yollarda gezerek geçirmesi anlamına geliyordu. Ve gösteriye katıldığı için, doğrusu evliliği nedeniyle, Dolours Price genellikle onunla yolculuk etti. Price, seyahat edilen kilometrelerin, yakıta harcanan paranın ve arabanın tamire götürülmesinin ("araba hastanesi", o öyle diyordu) takibini yaparak kumpanyanın kayıtlarını ve yazışmalarını yönetmeye yardımcı oldu. İrlanda'nın otuz yıldır profesyonel bir tiyatro ekibi görmemiş bölgelerini dolaşarak, adanın kuzeyini ve güneyini baştan aşağı gezdiler. Bazı kırsal bölgelerde traktörler durur ve çiftçiler araçlardan inerek oyunu görmek için derme çatma bir sahneye doğru ağır ağır yürürlerdi.

Yine de büyük bir kariyer Londra'da Rea'yi bekliyordu ve bu, ilişkileri açısından bariz bir sorun oluşturuyordu. Price Dublin'de yaşayarak ve Tatbikat Günü'yle birlikte Cumhuriyet'te seyahat ederek bile teknik olarak, tahliye şartlarına karşı geliyordu. İngiltere'de, Price ve Rea evlendikten kısa bir süre sonra Price'ın, yeni filmin galası için Londra'da ona eşlik edeceği söylentileri dolaşmaya başlamıştı. İngiliz gazeteler alarm

verdi: Ünlü "Bombacı Kız", tam da bombaladığı şehri yeniden ziyaret etme cesaretini gösterecek miydi? Price, nihayetinde geziye katılmadı; ama konaklama şartlarını iptal etmesi için ya da en azından İngiltere'de kocasını ziyaret etmesine izin vermeleri için şahsen İngiliz hükümetiyle tekrar tekrar müzakere etti.

Belfast'teki Price, bu yazılı başvuruları aile evinden göndermeye dikkat ediyordu. Ancak, aslında yetkililer, çoğu zaman Dublin'de yaşayarak onun, tahliye şartlarını ihlal ettiğini zaten biliyorlardı. Talepler, Price'ı daima bir manipülatör olarak gören Thatcher'a ulaştığında, emrindekilere şöyle yazdı, "Sanırım sadece bizimle bir oyun oynanıyor. Katiyen karşı çıkmalıyız."

Geçmişte Thatcher'a kafa tutmuş ve baskın çıkmış olan Price şu anda ona bir kez daha karşı koymaya devam ediyordu. Mayıs 1985'te, Kanal'ın tam Fransa karşı kıyısında, İngiltere'nin güneydoğusunda bir kasaba olan Folkestone'da bir polis memuru bir arabayı kenara çekti. Stephan Rea ve Dolours Price arabanın içindeydi. Nerede yaşadıklarını sorduklarında, Londra'da bir adresi söylediler. Çift, BBC stüdyolarının karşı köşesinde ve Old Bailey'den sadece birkaç mil ötedeki Maide Vale'de bir daireye yerleşmişti.

Thatcher'a göre tahliye şartlarını doğrudan ihlal ederek, Price'ın Londra'ya dönüşü, kör göze parmak sokmaktı. Folkestone'daki olay sonrasında, Kuzey İrlanda Dışişleri Bakanı, hükümetin onun zaten İngiltere'de olduğunu kabul edip ve öylece orada kalmasına izin vermeleri konusunda düzenleme yaparak, Price'ın tahliye şartlarını değiştirmelerini önerdi. Ancak Thatcher hiçbirini kabul etmedi. Kasım ayında bir yardımcısı Price'ın, "hâlâ kocasıyla Maida Vale'de yaşıyor olduğunu" yazdı. Eğer tekrar tutuklanırsa Kuzey İrlanda'daki Katolikler arasında, "ani ve ters bir tepki" oluşacağını belirtti. Bunun yanında, eğer onu tekrar hapse *atarlarsa,* Price'ın, muhtemelen yine yemek yemeyi bırakacağını ve başladıkları yere geri döneceklerini söyleme cesaretinde bulundu.

Yardımcı, teorik olarak çiftin Kuzey İrlanda'da yaşaması mümkünken, "tanınmış bir oyuncunun orada mesleğini sürdürmesinin zor olacağını" kabul etti. Tek seçenek, Price'ın tahliye şartlarını değiştirmek gibi görünüyordu. Özel Şube'nin hazırladığı bir rapor, "Price'ın Büyük Britanya'ya

bir tehdit olarak görülmesinin gerçek bir dayanağının olmadığı mevcut kanıtını" ortaya koydu. Fakat Thatcher koşulları değiştirmeyecekti. Aslında, Price'ın koşulları yok saymasına izin verecek ama tutumunun zorla değiştirildiğinin bilinmesi yerine öylece fark etmemiş gibi davranacaktı.

Bazı devlet memurları, çiftin "yasadışı konumunun", "halkın dikkatini çekebileceği ve eleştiriye neden olabileceğinden" endişeliydi. Ancak Thatcher pes etmeyecekti. "Bayan Rea'nın burada yaşamasına izin verilmesi görüşüne katılmıyorum," diye yazdı. "Şartlı olarak Kuzey İrlanda'ya gönderildi ve eğer eşi ve o, beraber olmak istiyorlarsa, Kuzey İrlanda'da yaşayabilirler." Şehirden inatla ayrılmasını kastederek, "eğer hâlâ İngiltere'deyse, hapse atılacaktır," diye ekledi.

Price'a daima yakından ilgi gösteren İngiliz gazeteleri, Londra'da olduğunu ve saygıdeğer bir oyuncunun eşinin gösterişli hayatını yaşıyor olduğunu kısa sürede fark etti. Sinsice yazılmış eleştiriler Old Bailey bombacısının, "National Theatre'da yıldızlarla şampanya yudumluyor olduğunu" ifade etti. Stephan Rea, Victoria Palace Tiyarosu'nda *Yüksek Sosyete (High Society)* adlı müzikali sergilemeyi planlandığında ve Ana Kraliçe'nin gösteriye katılacağı ortaya çıktığında bu durum, ani bir skandala dönüştü. Suçu kanıtlanmış IRA teröristi orada olacak mıydı? Ana Kraliçe'nin elini sıkacak mıydı? "Dolours'un, Royal Gala gösterimlerinin hiçbirine katılmıyor olduğunu bildirdiğini," Rea'nın temsilcisi basına açıkladı. "Bu hassas bir konu ve tamamen onun kararı ama evde olacağını söyledi." Yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için temsilci, "evden" kastının Belfast olduğunu ekledi.

Rea sonraları, ünlü bir eski IRA militanıyla evlenme kararının kariyerine zarar verecek hiçbir şeye neden olmadığını anımsadı. "Mesleğimdeki insanlar konuyla ilgili oldukça cömertti," dedi. Ancak kaçınılmaz olarak sık sık karısının geçmişini sorguladı ve bu olduğunda, tüyleri diken diken olmaya başlıyordu. Rea, basının yalnızca çalışmalarına odaklanmasını ve eşinin geçmişi ya da siyasi görüşü şöyle dursun, onun kendi hayatıyla bile ilgilenmemelerini istedi.

Yine de her bir yeni gösterimi tanıtmak için demeç vermek zorundaydı ve konu evlendiği kadına geldiğinde, görüşmeyi aniden sonlandırmasıyla ün salmıştı.

Rea ile ilgili yazan gazeteciler arasında bu bir alay konusu oldu: *Asla, asla karısından bahsetme.*

Fakat Rea rol seçimi konusunda kendisine hiçbir şekilde ayrıcalık tanımadı. Genellikle duygusal bir tetikçiyi oynamak durumunda kalıyordu ve çoğu zaman da IRA'dan bir tetikçiyi. "Benim yapmaya çalıştığım şey; sıradan, düzgün insanların nasıl buna dahil olduğunu anlamak," dedi "ve bunun nasıl kontrol dışına çıkıp başka bir şeye dönüştüğü." Karısının Londra'daki bombalı eylemi hakkında konuştuğu nadir anlarda, o gün hayatını kaybetmiş olan bir adamın kalp krizinden öldüğünü vurgulardı.

Bir keresinde, 1988 yılında bir belgesel için verdiği demeçte Rea'ya, siyasi bir davaya hizmet etmek uğruna ne derece ileri gideceği soruldu. "Asla bir asker olamam," dedi Rea. "Bunu yapamam. Sanırım bana sormaya çalıştığınız şey şiddet kullanmaya ve bu olan her şeye hazır olacak mıyım?" Durdu. "Olamam şahsen," diye devam etti. "Ancak şiddet sadece ahlaki bir şey değil bence. Gelinen bu noktada yalnızca ahlaki bir tercih olamaz. Bir çeşit refleks ve sitemin uyguladığı fazlaca şiddet de var."

Muhabir siyasi bir değişikliğin şiddet *olmadan* gerçekleşip gerçekleşemeyeceğini sordu.

"Bilmiyorum," diye cevap verdi Rea. "Gerçekleşir mi?"

. . .

Yetkililer, Dolours Price'ın artık bir tehdit oluşturmadığı yönünde verdikleri kararda haklıydılar. Birleşmiş bir İrlanda için mücadele etmenin bir yolu olarak şiddet kullanmaktan, en azından kendi adına vazgeçmişti. Ancak bu cumhuriyetçilik fikrinden vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Belfast Belediye Meclisi seçimlerinde Sinn Féin'in adayını desteklemişti. Radikal bir cumhuriyetçi aileden gelmesine rağmen, seçim politikası, Armalite stratejisi ve oy sandığı gibi değişikliklere uyum sağlamıştı. 1983'te eski komutan subayı Gerry Adams siyasete atıldı. Adams'ın, Price'ı Londra'yı bombalamak için göndermesinin üzerinden on yıl geçmişti ve şu anda Batı Belfast'i temsilen Westminster'da parlamentoya girmeye çalışıyordu.

Adams saçlarını kesmişti ve zamanla gerilla günlerinden kalma gündelik kazaklarının yerini, kadife ve yünlü kumaşlarla dolu bir gardırop almıştı. Tatlı dili ve analitik bakış açısıyla her zaman bir profesör edası vardı ve şimdi de profesör gibi *görünüyordu*. Pipo bile içiyordu.

Adams'ın seçim stratejisini benimseme kararı, kısmen, Sands görevi devralmadan önce ölmüş olsa bile, seçim için adaylığını koyduğunda elde ettiği başarıdan filizlenmişti. IRA'nın geleneksel oy verme karşıtlığına uygun olarak Adams, seçilirse, Westminster'ı boykot edeceğini ve aslında Parlamento'ya katılmayacağını açıkladı. Price onu destekledi ve seçim kampanyası gezisine katıldı. "Sinn Féin'e oy verin!" diye bağırdı. "Gerry Adams'a oy verin!" Seçim günü, seçmenleri oy merkezlerine taşıdı ve Adams kazandı.

KANLI ZARF

1988 baharı Belfast'te tam bir cenaze mevsimiydi. 6 Mart'ta Mairéad Farrell, Gibraltar sokaklarında iki arkadaşıyla birlikte vurularak öldürüldü. Zayıf, siyah saçlı, otuz bir yaşında bir kadın olan Farrell, Armagh cezaevinde Dolours ve Marian Price'la birlikte mahkûmdu. Ancak Price kardeşlerin aksine, hapishaneden çıktıktan sonra aktif eylemlere geri döndü. Farrell IRA ekibinin bir parçası olarak Gibraltar'a seyahat etmişti. Bombalı bir eylem düzenleme niyetiyle İspanya'nın güney kıyısındaki İngiliz topraklarına gitmişlerdi. Fakat saldırıyı gerçekleştirme imkânı bulamadan sivil kıyafetli İngiliz komandoları yaklaşıp onları infaz ettiğinde, silahsız olarak yürüyorlardı. Bazıları bunun, ordunun gizli, "vurarak öldürme" politikasının dışavurumu olduğunu iddia etti. Üç gönüllünün bedenleri, büyük bir törenle Kuzey İrlanda'ya gönderildi ve büyük bir cenaze alayı, binlerce yas tutan insanı takiben Belfast boyunca tabutları taşıdı.

Peder Alec Reid mezarlıktaki ayini yönetecekti. Reid elli altısında, uzun, buruşuk yüzlü ve küçük, düşük gözleri olan bir adamdı. Tipperary'de büyümüştü ve hâlâ genç bir delikanlıyken, kendilerini yoksul ve terk edilmişlerin kurtuluşuna adamış Katolik papazların oluşturduğu bir tarikat olan Redemptorists'e katılmıştı. Troubles olayları patlak vermeden önce, 1960'ların başında Belfast'e taşınmıştı ve görkemli eski bir Gotik yapı olan, on dokuzuncu yüzyılın sonunda inşa edilmiş, cumhuriyetçi Falls Yolu ile yönetim yanlısı Shankill üzerinde bulunan Clonard Manastırı'na katılmıştı. Manastırın kurucusu bu konumdan daha sonra pişman olmuş ve söylentiye göre, "Bundan daha sorunlu bir mülke sahip olan var mıydı, şüphe duyuyorum," demişti. Ancak burası Peder Reid'in, Troubles olaylarına yakından şahit olması için uygun bir yer olmuştu.

Şahit olmaktan fazlasını yapmıştı. Reid, bazı din adamlarının kutsal kitabın ardına saklanma eğiliminde olduğunu fark etti. Ama o, "sokaklardaki" bir rahipti, öyle demeyi severdi, her zaman her şeyin ortasında,

sessizce sorunları çözen, kenar mahallelerin uzmanı. Sık sık kendini milis çatışmasının ortasında bulurdu. Bu tehlikeli olabilirdi; ama Reid'in, kendisini böyle tehlikeli durumlara sokma mantığını sorgulayan rahip bir arkadaşına söylediği gibi, "Battı balık yan gider," derdi. Reid'in, karşılıklı konuşmanın gücüne olan mutlak bir inancı vardı. Eğer insanları birbirleriyle konuşturabilirseniz, en azılı düşmanların bile ortak bir zeminde buluşabileceğine inanıyordu.

1970'ler boyunca Long Kesh'e yaptığı düzenli ziyaretlerde Peder Reid, Brendan Hughes ve Gerry Adams'la yakın bir bağ kurmuştu. Clonard yakınlarında yaşayan Adams, din eğitimi almak için haftada bir manastıra giderek büyümüştü. Adams serbest kaldıktan sonra Reid, bu genç liderle, hâlâ hapiste olan Hughes gibi arkadaşları arasında mesaj taşımaya devam etmişti. Reid sık sık bir entrika çeviriyormuş gibi görünüyordu, bu nedenle Hughes ona bir isim takmıştı: "Kamera Arkası."

Reid, elçilik yaparak Provos'a yardımcı olmuş olabilirdi; ancak bu, eylemlerini doğru bulduğu anlamına gelmiyordu. Tam tersi, toplumu paramparça eden bu şiddet onu derinden sarsıyordu. Reid sessiz bir adamdı ve rahip arkadaşları onu ara sıra manastır bahçesinde bir sigara yakmış, derin derin düşünüp dolaşırken görürdü. Mesleğinin, kurbanlar adına konuşmak olduğunu düşünüyordu: Çatışmada öldürülebilecek bir sonraki kişiyi temsil etmek. Belirli bir tarafı tutmuyordu, bağlılık duyduğu tek şey; ezilenlerdi (ve ezilecek olanlar). Reid en karanlık anlarda bile insanın erdemli olma şansının olduğuna, en kötü senaryolarda birinin hâlâ İsa'nın yolundan gidebileceğine, savaşın, insanlığın sadece en kötü değil en iyi yönlerini de ortaya çıkarabileceğine inanıyordu. "Troubles olaylarının tam ortasında Tanrı'yı bulabilirsiniz," derdi.

IRA cenaze törenlerindeki olağan gerilimin nedeni, İngiliz güvenlik güçlerinin varlığıydı. Pek çok bilinen IRA üyesinin sokaklara dökülmesiyle, RUC (Ulster Kraliyet Polisi) ve ordu, fotoğraf çekip bilgi toplayabilecekleri bu tür olayları izleme fırsatını nadiren kaçırırdı. Ancak cenazenin yasını tutan onca insana göre bu davetsiz katılım, saygısız ve korkutucuydu, hatta bencil; özellikle gömülen insanlar bir İngiliz kurşunu ile öldürüldüğünde.

Mairéad Farrell ve iki arkadaşının tabutları Batı Belfast sokaklarında taşınırken, her nasılsa görünürde hiç polis ya da asker yoktu. Yetkililer açıkça uzak durulmasını emretmişti. Celtic ormanının Milltown Mezarlığı'yla kesiştiği yerde, Batı Belfast'de, ilk tabut mezara indirilirken Gerry Adams ve diğer önde gelen cumhuriyetçi kişiler, binlerce yas tutan insanla çevrilmiş, yeni kazılmış mezarın etrafında toplandılar. Beş yıl önce Westminster'e seçilmiş olan Adams, şu anda Parlamento'nun üyesi değildi. Ara sıra cumhuriyetçi cenazelere önderlik ediyordu.

Peder Reid dua okumaya başladı. Konuşurken bir ara başını yukarı kaldırıp baktı ve durgun kalabalığın kıyısında biraz hareketlilik olduğunu gördü. Bira uzakta bir adam vardı. Siyah bir parka giymiş, iri yarı bir adamdı. Rahatsız edici bir şekilde insanlara doğru yürüyordu. Ceketinin cebine elini atıp, düz siyah bir yumurtaya benzeyen bir nesne çıkardı. Reid ansızın onun bir taş olduğunu düşündü, insanlar Belfast'te sürekli birbirlerine taş atıyorlardı. Şu anda bu adam, cenazenin kutsal doğasını bozmaya ve buraya bir taş atmaya cüret edeceğe benziyordu. Gerçekten de adam kolunu kaldırdı ve nesneyi fırlattı. Sonra Reid keskin bir patlama sesi duydu. Bu bir taş değildi; el bombasıydı.

İnsanlar panik içinde, farklı yönlere koşuşturarak, mezar taşlarının arkasına gizlenerek, yeni kazılmış mezarın çamurunda kayarak kaçıştırlar. İzdiham olma ihtimalini hisseden Adams megafonu aldı ve "Herkes lütfen sakin olsun," diye bağırdı. *Güm*! İkinci bomba patladı. Birçok insan adama doğru, onu etkisiz hale getirmek amacıyla, hızla koşmaya başladı. Ancak insanlar onu yakalayamadan bir tabanca çıkardı ve ateş etmeye başladı.

Nişancı, mezarlıktan M1 otoyoluna doğru eğimli bir tepeden aşağıya ateş ederek ve el bombası atarak geri çekilirken, mezarlıktaki düzinelerce kişi, mezar taşları arkasında siper alarak dikkatlice ilerleyip onu takip ediyordu, ağır çekimde bir kovalamaca başlamıştı. Arabaların vızır vızır geçtiği M1 otoyoluna ulaştığında, silahlı adamın mühimmatı tükenmişti. Peşindekiler hemen üzerine çullandı ve onu etkisiz hale getirdiler. Tutuklandı ve Ulster Savunma Birliği'nin bir üyesi, Doğu Belfast'li yönetim yanlısı Micheal Stone olduğu saptandı. Gerry Adams ve diğer önemli

cumhuriyetçileri öldürmek umuduyla o gün cenazeye gitmişti. Stone Adams'ı öldürmeyi başaramadı; ama üç diğer kişiyi öldürdü ve altmıştan fazlasını yaraladı.

Ve bu nedenle, saldırının üç kurbanını gömmek için ikinci bir devasa tören düzenlendi. Gerilim nadiren yükseliyordu. Adams, gizemli bir şekilde mezarlık cinayetinde yetkililerin, törenden uzak durmayı seçmesinin rastlantı olmadığını belirtti. Yönetim yanlısı bu silahlı adamla gizli bir anlaşma içinde, onun planının oldukça farkında olarak öyle yapmış olabilirlerdi.

Ertesi cumartesi Peder Reid, hayatını kaybedenlerden biri olan Kevin Brady'nin Aziz Agnes Kilisesi'ndeki cenaze törenine katıldı. Kiliseden dışarı çıktığında koca bir cenaze alayının Andersonstown Yolu boyunca mezarlığa doğru ilerlediğini gördü. Brady bir taksi şoförüydü, bu nedenle, cenazeye katılan kişilerin yanında, şeref kıtası olarak ağır ağır ilerleyen küçük bir siyah taksi alayı vardı. Kurbanlar, sadece günler önce üzerinde öldürüldükleri toprağa gömüleceklerdi. Öfke ve nefret dolu insanlar sokaklarda toplanmışlardı. Gerry Adams da törene katılanlar arasındaydı. Peder Reid kiliseden dışarı çıktı ve tabutun arkasında yürüyen Brady'nin ailesini arayarak, alaya katıldı.

Fakat tam Reid aileye yetişmişti ki bir patırtı koptu. Kalabalığın kıyısında yolda bir araç, gümüş renkli küçük bir Volkswagen belirdi. Araç aniden hızlandı, sonra alayın başını çeken siyah taksi topluluğunun yolunu kesmesiyle aniden durdu. Kalabalığın içine bir endişe dalgası yayıldı. Başka bir saldırı mıydı? Volkswagen aniden, tehlikeli bir şekilde geriye doğru ateş ederek döndü, sonra durdu ve birden, insanlar etrafını sardı. Aracın içinde iki adam vardı. Cenazedeki yüzlerce insan arabaya akın etti, kalabalığın içinden biri bir yeri gösterdi. "Silahı var!" diye bağırdı birisi. "Polisler!" diye bağırdı başkası. Adamlardan birinin gerçekten elinde silah vardı ve panikle havaya ateş etti. Ancak kalabalık, aracın hareket etmesine izin vermezken, insanlardan bazıları aracın üzerine tırmanıp bazıları da camları tekmeleyerek adamları dışarı çekmeye, onları yumruklamaya ve kıyafetlerini yırtmaya çalışıyorken onlar asla kalabalığa ateş etme fırsatı bulamadı.

Polis memuru değildiler. Askerdiler; iki İngiliz onbaşı, Derek Wood ve David Howes, ölümcül bir şekilde yanlış yöne döndüklerini anladıklarında çevrede gezinmekteydiler. Howes ve Wood araçlarını cenaze töreninin olduğu yola sürdüklerini anladıkları an paniklemiş ve kaçmaya çalışmışlardı.

Ama o zamana kadar, çoktan siyah taksiler tarafından etrafları çevrilmiş ve kalabalığın içinde kalmışlardı.

Birisi ön camı kırmak için bijon anahtarı ile geldi. Peder Reid adamların araçtan çekilip çıkarıldığını, sonra sürüklenerek yakınlardaki bir parka götürüldüğünü gördü. Kalabalık orada adamların kıyafetlerini çıkardı ve askerler yalnızca iç çamaşırları ve çoraplarıyla kalmıştı. Sonra onları yere yatırdılar ve dayak attılar. Herkes çıldırmış gibiydi, bunu görebiliyordunuz. Yerde sürünerek iki askerin arasına güçlükle ilerleyen papaz, kollarını askerlerin etrafına doladı ve bu durumun saldırganların tetiği çekmesini engelleyeceğini umarak askerlerin üzerine kapandı. "Birisi ambulans çağırsın!" diye bağırdı.

Ancak tepesinde bir ses, "Kalk yoksa lanet olası *seni* de vururum!" diye gürledi ve kaba saba bir çift el Reid'i yerden zorla kaldırdı.

Askerler siyah bir taksiye yaka paça atıldı ve yaklaşık iki yüz metre ötedeki Penny Sokağı yakınında boş bir araziye götürüldü. Reid silahların patlamasını duyduğunda alana doğru koşuyordu. David Howes yirmi üç yaşındaydı, askerliğini yapmak için Kuzey İrlanda'ya yeni gelmişti. Yirmi dördündeki Derek Wood, biraz sonra evine gitmeyi planlıyordu. İki adam orada, molozların içinde uzanmış, kolları ve bacakları yana sarkmış, karaya vurmuş balinalar gibi kaldılar. Yukarıda, gökyüzünde bir helikopter ağır ağır dolaşıyordu. Ama hiç kimse müdahale etmedi.

Peder Reid adamların yanına koştu. Onlardan biri kesinlikle ölmüştü ama diğeri kımıldıyordu. Reid adama yaklaştığında nefes alışverişini duyabiliyordu. Telaşla etrafta dikilen insanlara baktı ve birini yeniden nasıl hayata döndüreceğini bilen var mı diye sordu. Hiç kimse cevap vermedi. Orada öylece izleyerek duruyorlardı. Reid cesedin üzerine eğildi ve onu tekrar hayata döndürmeye çalışarak, ağzını askerin ağzına dayadı. Bir müddet sonra teneffüs yapmayı bıraktı ve birisi, "Peder, adam öldü," dedi.

Reid yukarı baktı, biraz uzakta duran bir fotoğrafçı, muhtemelen Troubles olaylarının en akıllardan silinmez fotoğrafı olacak kareyi çekiyordu: Siyahlar içinde, dizlerinin üstüne çökmüş, önündeki zeminde İsa gibi kollarını iki yana açmış uzanan, biraz önce ölmüş bir adamla ilgilenen bir rahip. Reid, ölü adamın kanıyla siyaha bulanmış ince dudaklarıyla, bu korkunç manzaranın şahidi kameraya doğru baktı.

Reid, askerlerden herhangi birisi Katolik miydi bilmiyordu; ama birkaç gün önce Milltown Mezarlığında katledilen kişilerin bedenlerini kutsayıp son dualarını ettiği gibi her ikisini de kutsadı.

1960'larda şiddet olayları başladığından beri yirmi yıl olmuştu ve Reid, dökülen tüm o kanın ağırlığını bedeninde hissediyordu. Askerlerin vurulmasından saatler sonra bir röportajda "İnsanlar artık bıktı," dedi. "İnsanların artık yapması gereken şey, birbirini dinlemek. Bunu uzun süredir yapmıyorlar." "Fiziksel güç, zayıfların ümitsizliğinin göstergesidir," diye ekledi. Ancak aslında Reid, o gün kalabalığa karşı koyarken ve katledilen askerlerle ilgilenirken bile gizlice bir şeylerin peşindeydi. Bir plan yapıyordu; çatışmaya son verecek, gizli, korkusuz bir plan.

. . .

O sabah Peder Reid, Aziz Agnes Kilisesi'ndeki kutsal ayinden ayrılmadan önce gizli bir belgeyi ele geçirmişti. Yıllardır, her iki mezhep grubuna bağlı milisleri ve sıradan vatandaşları şiddet kullanmaktan vazgeçirmeye çalışmıştı.

Ancak çatışmayı bitirecek en etkili yolun IRA'yı mücadeleden çekilmeye ikna etmek olacağını düşünmeye başlamıştı. Reid konuyu Gerry Adams'a açmış ve onun bu fikir üzerine düşünmeye hazır olduğunu fark etmişti. Muhtemelen Adams'ın geleceğe yönelik faklı bir görüşü vardı, belki de seçim ve silahlı mücadelenin birbirini tamamlayıcı olmadığını ve aslında farklı amaçlara hizmet ettiklerini anlamıştı, belki de sadece yorulmuştu. Ne olursa olsun Reid, konuyu ilk kez Adams'la konuştuğunda onun "destek vereceğini" anladı. Daha sonra Reid, Adams'ı barış yolunda ikna etmiş olduğu için takdir edilecekti. Fakat her iki adamı da yakından tanıyan Brendan Hughes'a göre Adams'ın, rahip tarafından yönlendiril-

diği hiç inanılır gibi gelmemişti. Bunun yerine, "Başından beri Gerry'nin onu yönettiğine inanıyorum," diye anımsadı.

Adams, rahibin kuşkusuz birleştirici gücünü görmüştü. "Konuyla ilgili bir şeyler yapabilecek tek organ Kilise," dedi Reid'e. Yalnızca Kilise'nin barışı sağlayacak itibarı, güvenilirliği ve ilgili kesimlerle iletişimi vardı. IRA'nın kendi isteğiyle silahlarını bırakmasıyla ilgili akla yatkın tek senaryo, eğer cumhuriyetçileri, Sosyal Demokrat ve İşçi Partisi (SDİP)'nin şiddet karşıtı milliyetçilerini ve İrlanda Cumhuriyeti hükümetini bir araya getiren ortak bir barış stratejisi varsa olurdu.

Teoride bu cazip görünebilir ama pratikte önemli sorunlar ortaya çıkacaktı. SDİP'nin lideri, Adams'dan on bir yaş büyük, saçı başı dağınık ama akıllı bir Derryli siyaset adamı olan John Hume'di. Hume, Katoliklere liderlik eden bir kahramandı ve IRA'nın şiddet eylemlerini defalarca kınamıştı. 1985 yılında, "Fabrikaları bombalıyorlar ve işsizlik söz konusu olduğunda bağırıp çağırıyorlar," dedi. "Bir sınıftaki öğretmeni vuruyorlar, okul servisi sürücülerini öldürüyorlar, kampüslerdeki insanların canına kıyıyorlar ve sonra eğitimden bahsediyorlar. Katlediyorlar, sakat bırakıyorlar ve yaralıyorlar, hastanelere saldırı düzenliyorlar ve sonra Ulusal Sağlık Hizmeti'ni korumaktan söz ediyorlar. Postaneleri soyuyorlar ve insanların sosyal yardım alamamasına neden oluyorlar, sonra yoksulları savunduklarına dair vaaz veriyorlar." Hume'a göre, cumhuriyetçi hareketin ikiyüzlülüğü hem seçim hem silahlı mücadele diye tutturdukları gülünç oyunları tamamen planlanmış gibi görünüyor. "Gerçek stratejileri ve amaçları belli," dedi. "Askeri kanadın olabildiğince çok huzursuzluk ve yoksulluk yaratmasını sağlayın, ne kadar çok işsizlik o kadar iyi. Sonra politik kanadın, insanların hoşnutsuzluğunu gidermesini sağlayın. Bu günlerde Sinn Féin kendi tutarsızlıkları arasında yitip gidecek."

Hume bu değerlendirmeleri yaptıktan altı ay sonra Peder Reid oturdu ve Hume'a uzun bir mektup yazdı. "Tek amacım, eğer mevcut durum devam ederse katledilecek olanlara yardım etmek," diye belirtti rahip. Cumhuriyetçi topluluk içerisinde yıllar süren gizli çalışmaları nedeniyle Reid, IRA'nın güvenini kazandığını belirtti. "Durum uygun bir şekilde ele alınırsa IRA'nın mücadeleye son vermeye ikna edilebileceğine eminim," diye yazdı.

Reid mektubu gönderdiği sıralar Hume, IRA'nın şiddet eylemleri devam ettiği sürece, Sinn Féin ile görüşmenin kabul edilemeyeceği düşüncesini açıkça ifade etti. Hume, amaç barış olduğu sürece, herkesle konuşmaya hazır olduğunu daima belirtmişti. Ancak IRA, böyle yüce gönüllü bir hareketi teşvik etmek için çok fazla bir şey yapmadı. 1987 sonbaharında IRA, Enniskillen kasabasında bir Anma Günü merasiminde çok güçlü bir patlama düzenledi ve on sivil ile bir İngiliz askerinin ölümüne ve altmıştan fazla kişinin yaralanmasına neden oldu. IRA daha sonra eylemin hatalı olduğunu duyurdu, asıl hedef aslında İngiliz askerlerinin olduğu yakınlardaki bir törendi. Adams kendisinin patlamayla ilişkisi olmadığını belirterek saldırı ile ilgili özür diledi. Ancak eylem şiddetle kınandı ve Provos'un toplumca dışlandığının altı çizildi. Hume, saldırının "tam bir vahşet eylemi" olduğunu ileri sürdü. Provos'u bu şekilde düşmanlaştırmak tehlikeli olabilirdi. Birkaç ay önce IRA, Hume'un evini bombalamıştı. O anda kendisi evde değildi ama karısı ve en küçük kızı oradaydı ve kıl payı kurtulmuşlardı.

Yine de 11 Ocak 1988'de Hume, Clonard Manastırı'nda Gerry Adams ile görüştü. Daha önce gerçekleşmiş olan birçok olay üzerine konuşmuşlardı ama gizlice. Hume için Adams'la iletişim halindeyken görülmek politik olarak tehlikeli olurdu. Fakat Adams için de Hume gibi bir ılımlı ile görüşüyor olmak aynı derece tehlikeliydi, hatta muhtemelen daha fazla tehlikeliydi. Adams her zaman eylemci biri olmaktan çok bir strateji uzmanı olarak Provos'un yanında ince bir çizgi üzerinde yürümüştü. Eğer insanlar onun bir çeşit ateşkes yürütüyor olduğundan şüphelenirlerse, silahlı mücadeleye ihanet etmiş olduğu algısı oluşabilirdi. 1988 yılında bu, birinin hayatına mal olabilecek türden bir algıydı.

Ancak Peder Reid'in karşılıklı iletişime olan inancı boşa çıkmamıştı. İki düşman anlaşmıştı. Hume, 1972 yılında İngiliz delegelerin yaşadığı aynı duyguyu yaşamıştı, Gerry Adams ile ilgili duyduğu onca korkutucu hikâye sonrasında gerçekten odaya girdiğinde onun korkunç bir canavar gibi bir şeye benzemediğini gördü.

Cana yakın, içten ve açık sözlüydü, birisi onunla kolayca ortak bir yol bulabilirdi. Bir siyasetçi. Başlangıçta Adams ve Hume, muhtemel bir barış anlaşmasının şartlarını belirlemek için ilgili örgütlerin durumunu ortaya

koyacak belgelerin değişimi konusunda anlaştı. Klostrofobik Belfast'te bu alış-verişin gizliliği biraz casusluk gerektiriyordu. İngiliz onbaşıların öldürüldüğü gün, Peder Reid'in Kevin Brady'nin cenaze törenine katılması emredilmişti, birisinin ona gizlice bir belge vereceği söylenmişti. Cenaze merasiminde Sinn Féin'den, içerisinde bir makale olan kahverengi bir zarf aldı. Reid kiliseden çıktığında, zarf elindeydi ve katledilmiş iki askerle meşgul olurken cebindeydi. Reid adamların üzerine eğilip teneffüs yaptığında elleri kana bulanmıştı ve kan zarfa da bulaşmıştı. Cesetlerin yanından ayrıldıktan sonra Reid, belgeleri temiz bir zarfa koyduğu Clonard Manastırı'na geri döndü. Sonra bu kırılgan, değerli barış tohumuyla Derry'ye doğru yol aldı ve onu şahsen John Hume'e teslim etti.

• • •

Adams 1983'te ilk kez Parlamento'ya seçildiğinde İngiliz hükümeti, Westminster'daki görevine başlayabilmesi için onun anakaraya seyahatini önlemekte olan yasağı kaldırdı. Ancak Adams'ın hiçbir şekilde Parlamento'ya katılmak gibi bir niyeti yoktu. 1980'ler boyunca Adams, zekice bir oyun oynadı. 1983'te Sinn Féin'in başkanı olarak seçildi. Nihayetinde barış olması gerektiğine ikna olmuştu. Birleşmiş bir İrlanda yalnızca silahlı mücadele ile kazanılamazdı.

Bu yeni tezi öylece IRA'nın önüne süremezdi; çünkü gönüllüler niyetini anlarlarsa örgütten ayrılabilir ya da onu öldürebilirlerdi. Aynı zamanda Adams, mücadelenin politik yönüne daha fazla dahil oldukça başka bir sorunla karşılaştı: IRA yasadışı bir örgüt olarak kaldı. Geleneksel olarak gönüllülere IRA'da olup olmadıkları sorulduğunda, buna cevap vermeyi reddederlerdi; çünkü üyeliği kabul etmek onların hapsi boylamasına yeterdi. Ancak Adams karakterini gerilla liderinden devlet adamına doğru yeniden şekillendirdiğinde, bu hamlesini bir adım öteye taşıdı.

İnsanlara her zaman yalnızca politik bir figür, coşkulu bir cumhuriyetçi ve bir Sinn Féin lideri olduğunu söylemeye başladı. (Bir IRA gönüllüsü değil, bir şekilde doğrudan silahlı mücadeleye dahil olan ya da buna karışmış birisi değil.) "IRA üyesi değilim ve hiçbir zaman IRA'ya dahil olmadım," derdi.

Elbette dikkat etmiş olan herkes için bu oldukça komik bir söylemdi. Adams, uzun zamandır sadece bir IRA üyesi değil aynı zamanda örgütün önde gelen *liderlerinden* biriydi. Genç bir adamken, esas duruşta ve IRA'nın siyah beresini giymiş olarak, cenaze törenlerinde fotoğraflanmıştı. 1972 yılında Long Kesh'ten tahliye olmuş ve IRA'nın temsilci heyetinin bir parçası olarak İngiliz hükümeti ile görüşmek için Londra'ya seyahat etmişti. (Seán Mac Stíofáin'a yıllar sonra heyetin, Sinn Féin'i ya da IRA'yı temsil edip etmediği sorulduğunda, onların, IRA'nın kendisi olduğu cevabını verdi. Adams'ın da dahil olup olmadığı ısrarla sorulduğunda Mac Stíofáin, "Onların *hepsi*" diye homurdandı.) 1970'lerin başlarına dayanan yayın organları, Adams'ı bir IRA üyesi olarak anlatmışlardı. İngiliz güvenlik ve istihbarat güçleri de onun uzun zamandır IRA'da önemli bir figür olarak var olduğunu düşünüyorlardı.

1976 yılında Paskalya Ayaklanması'nın on altıncı yıl dönümünde, Adams *Republican News* gazetesinde bir makale yayınladı. Brownie adıyla yazan Adams, hapishanede onu görmeye gelmiş olan bir rahiple karşılaşmasını anlattı. Adams, paramilitarizmin IRA'nın seçmiş olduğu bir yol değil, mecburen seçmek zorunda kaldığı bir yöntem olduğunu ileri sürerek, rahibe şiddet ahlakını savundu. "Haklı ya da haksız, ben bir IRA gönüllüsüyüm," diye yazdı Adams. "Seçtiğim yol şiddet kullanımını gerektiriyor; ama yalnızca eğer insanlarımın refah içinde yaşayabileceği şartlara kavuşursam eylemlerimi gerçekten kendimce haklı görebilirim." Bu satırları yazdıktan birkaç yıl sonra, Adams hiçbir zaman IRA üyesi olmadığını iddia etmeye başlayacaktı. Bu yüzden, Kuzey İrlanda'daki silahlı mücadelede tüm zamanların en önemli simgesi haline gelmesine rağmen kendisi bu mücadelenin bir parçası olduğunu reddetti. Sinn Féin karargâhı Falls Yolu üzerinde yıkık dökük bir binada bulunuyordu. Mekan, Adams'ın basına demeçler verebileceği ve seçmenlerle buluşabileceği siyasi bir ofis olarak kullanılıyordu. Muhalifler bu yeni kurulan partinin ülkenin her bankasında düzenli olarak silah zoruyla faydalanabileceği hesaplarının olduğu konusuyla alay ediyordu.

Bu suçlamalar kendisine sorulduğunda Adams, Sinn Féin topluluğunun etkinliklerinin ve seçim kampanyalarının paramiliter eylemlerden

değil, çekilişlerden, bağışlardan ve "fuarlar"dan geldiğini söyleyerek karşı çıktı. Ancak karargâh dışındaki duvarlarda tüfeğini yukarı kaldırmış, maskeli ve silahlı IRA militanlarının renkli duvar resimleri vardı. Bu çelişki Adams'ın oluşmakta olan yeni kişiliğinin bir imzası haline geldi, silahlı ayaklanma ile iç içe geçmiş saf heves, kan damlalarıyla karışmış fuarlar.

Bu tür çelişkiler basit bir çıkar meselesi olabilirdi. IRA'nın şiddet eylemlerinin mimarı olarak gördükleri adama karşı uzun süredir kin beslemiş olan Ulster Kraliyet Polisi, örgüte üye olduğunu kabul ederse Adams'ı tutuklama konusunda tereddüt etmeyecekti. Aslında İngiliz hükümeti, 1978 yılında, Adams'ın IRA'daki rolünü kabul ettiğini gösteren söylemlerine dayanarak onu sözde üyelik suçundan dava etmeye çalışmıştı. Ancak Adams bu suçlamaya karşı çıkmış ve dava düşmüştü. New York'da cumhuriyetçi sempatizanların yayınladığı bir gazete olan *The Irish People*'da 1982'de, Adams üzerine yazılan bir makalede, "Provisional IRA gibi bir örgütün yasadışı olduğu ve onun siyasi kanadınınsa yasal olduğu bir toplumda, Gerry Adams gibi eylemciler karmaşık roller üstleniyor," diye belirtilmiş ve Adams, "kendi rolünü ustaca oynuyor," diye eklenmişti. Adams, boğazlı bir kazak giydiği fotoğraf yayımlanmış ve bir röportajda, basının muamelesiyle ilgili kızgınlık duyduğunu ifade etmişti. Sık sık şiddet kullanımını desteklemeye "devam edip etmediği"yle ilgili "şaşırtıcı sorular" soruluyordu ve "Bu sorulardan biraz bıktım," diye ekleyerek cevap verdi. Belfast'te sivillerin bulunduğu alanlarda bombaların patlatıldığı ve Brendan Hughes'ın yönettiği Kanlı Cuma olayını haklı bulup bulmadığı *The Irish People* tarafından sorgulandığında Adams, "Kesinlikle sivillerin öldürüldüğü bir eylemi meşrulaştırmaya çalışmam. Tüm bu ölümlerle ilgili doğal olarak çok pişmanlık duyuyorum," diye cevap verdi. Ancak, "sivilleri öldürmek IRA'nın ilkelerine karşı olduğu için, yine aynı sebepten ötürü kazara olan ölümlerle onları suçlayamam," diye devam etti.

Soğukkanlı konuşmasıyla, her zaman şaşmaz bir kesinlikle kullandığı bu ölçülü bilgelik Adams'ın başka bir özelliği halini almıştı ve pek çok Adams eleştirmeni, onun "pişmanlık" şeklindeki mağrur ifadelerinden nefret etmeye başladı. Ancak Adams, söz konusu şiddetin ahlaki muha-

sebesi olduğunda, IRA'nın, İngiliz devletiyle aynı şartlarda değerlendirilmesi gerekti konusunda ısrar etti. "Herhangi bir savaş durumunda, siviller maalesef ki acı çeker ve ölür," diye belirtti. "İrlanda siyasetinde silahın varlığı sadece İrlandalıların sorumluluğu değil.

İngilizler ilk etapta olayları bu noktaya getirmekten sorumlular ve İrlanda'da kalmak için bunu kullanmaya devam ediyorlar. Hiçbir oy pusulası tek başına bunları hayatımızdan çıkaramaz," diye ekledi.

Adams, toplumuna her zaman derinden bağlanmıştı ve Batı Belfast'in milletvekili olarak, yerel siyasetin gündelik yoğunluğu karşısında şaşırtıcı bir istekle çalışıyordu. Meraklı okul çocukları ve sadık yardımcılarının peşine takıldığı ara sokaklara inip, düzensizlik ya da konut yöneticileriyle olan anlaşmazlıkları konusunda seçmeninin şikayetleriyle onları anlamaya çalışarak ilgileniyor, kapı kapı geziyordu. "Brian onları sabah arayacak ve sonra neler olduğunu anlamak için etrafa göz atacak, değil mi Brian?" diye onlara Brian ya da başka bir yardımcı olarak defterine yazdığı hızlıca karalanmış notlarla güven veriyordu.

Şık giyimi, özenle taranmış sakalı ve yanından eksik etmediği piposuyla Adams'ın, biraz gösterişli olsa da havalı, entelektüel bir duruşu vardı. Falls'daki çocukluğuna dair puslu hatıraları üzerine bir kitap yayınladı. Sakalını sıvazladı. Kendisine bir basın sözcüsü atadı.

Sinn Féin, yardım talepleri gibi sıradan konular üzerine seçmenlere danışmanlık verebilecek "danışma merkezleri" açmaya başladı. Devrimci bir çizgiden yüz yüze siyasete doğru gelişen bu bilinçli değişimle ilgili biraz gülünç olan şeyler de vardı. Mesela Sinn Féin, gençlerin antisosyal davranışlarını cezalandırma yolu olarak artık "dizlerine vurulmasının" hoş karşılanmadığına büyük bir tantanayla karar verdi. 1982 yılında Kuzey İrlanda Meclisi'nde yer edinmiş olan Derryli eski tetikçi Martin McGuinness ciddiyetle, "konuyu biraz tartıştıktan sonra, IRA'nın genç bir adamı bacağından vurmanın, onu ömür boyu sakat bırakmanın adil bir ceza olmadığını" duyurdu. Bunun yerine McGuinness, "sosyal açıdan daha kapsamlı, daha önleyici bir yaklaşım edinmeyi istiyoruz," diye devam etti. SDİP'den bazı milliyetçiler Sinn Féin'in iyi niyetli bir aktivist topluluğu olarak geçirdiği ani değişiklikleri Yeniden Doğuş'a benzetti.

Adams şu anda kişisel olarak hiçbir şiddet eylemine katılmamış ya da bu eylemleri düzenlememiş olduğunu savunmaya devam etti; ama şiddet içeren yöntemleri de reddetmiyordu. Sinn Féin'in başkanı olarak seçilmesinin ardından ilk iş olarak şiddetin -siyasi hareketle işbirliği içinde- devam etmesi gerektiğine açıklık getirdi. Aslında Adams, çatışmayı sonlandırmaya yönelik bir plan düşünüp onu uygulamaya başlamış olsa da IRA, ölümcül eylemler yapmaya devam etti. 1983 Noel'inden önce Provos, Londra'daki Harrods alışveriş merkezinde bir bomba patlattı ve bu, beş kişinin ölümüne ve dokuzunun da yaralanmasına sebep oldu.

(Adams, eylemin "planlandığı gibi gitmediğini" söyledi.) Bir sonraki ekim ayında bir gönüllü, Margaret Thatcher ve kabinesinin bir konferans sırasında kalacağı Grand Brighton Oteli'nin bir odasına bomba yerleştirdi. Bomba patladı, aralarında Thatcher'ın olmadığı beş kişi hayatını kaybetti. IRA, terörizmin stratejik avantajlarını net bir şekilde ortaya koyan bir açıklama yaptı: "Bugün çok şanslı değildik; ama unutmayın bizim yalnızca bir kez şanslı olmamız gerekiyor. Sizin ise her zaman şansa ihtiyacınız olacak."

Adams, Brighton bombalı eyleminin yalnızca haklı değil aynı zamanda gerekli olduğunu savundu. Ölümler, dedi, "bu ülkede İngilizlerin varlığının üzücü göstergesidir." Eylem, birilerinin söylemiş olduğu gibi, demokrasiye karşı bir darbe değildi. Aslında "demokrasi adına bir darbeydi." Thatcher saldırıdan sağ çıkmış olabilir ama oldukça etkilenmiştir. Özellikle kendisi Provos'un nihayetinde başaracağına ikna olmuştur. "Eninde sonunda canıma okuyacaklar," diyordur. "Ancak, kendimi onlara altın tepside sunmayacağım."

Adams, silahlı çatışmanın onu öldürebileceği fikrini düşmanına açtı. Ulster Kraliyet Polisi'nin Sinn Féin konvoyunun üç renkli bayraklarla gösteri yapmasını engellemeye çalıştığı 1983'teki tutuklama sonrasında Adams, 1984 yılının baharında Belfast'te yargılandı. Batı Belfast'in milletvekili kamu düzenini bozan davranışları ve polise arıza çıkarmakla suçlandı. Bir gün, duruşmaya verilen bir öğle arasında Magistrates Mahkemesi'nden ayrıldı ve bazı arkadaşlarıyla Batı Belfast'e dönmek için bir arabaya atladı. Yıllar süren kaçış sonrasında Adams, kasıtlı olarak eylemlerinin öngörülme ihtimalini zorlaştırmaya çalıştı.

Ancak duruşma oldukça önemli bir haberdi ve o gün Belfast'in merkezinde mahkemede olacağı herkesçe biliniyordu. Emniyeti konusunda o kadar endişeliydi ki kendini koruma amaçlı bir tabanca taşımak için izin istedi. Fakat talebi beklendiği üzere RUC tarafından reddedilmişti. Adams, "Bence yüzde doksan ihtimalle suikasta kurban gideceğim," diyerek kendi ölümünü öngörmeye başlamıştı.

Araba, mahkemenin önünden ayrıldıktan kısa süre sonra Howard Sokağı'nda trafikte yavaşladı ve kahverengi bir aracın yanaşmakta olduğu görüldü. Eli silahlı iki adam, Adams ve arkadaşlarına iki el ateş etti. Adams boynundan, omzundan ve kolundan üç kez vuruldu; ama ölmedi. (Arabadaki diğer üç arkadaşı da yaralandı ama hiçbirisi ölmedi.) Silah seslerini duyunca papaz Ian Paisley, "İsa, kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek der," diye söyledi. "Bugün burada olanlarla ilgili acı ya da keder duymak için Gerry Adams'ın keyifle izlediği çok fazla tabut gördüm."

Tetikçiler en kısa sürede yakalandı ve Ulster Savunma Birliği'nin üyeleri oldukları ortaya çıktı. Fakat Royal Victoria Hastanesi'ndeki yatağından Adams, yetkililerin saldırıyı önceden bildiğini ve başarılı olacağını umduklarını ileri sürdü. İngiliz Parlamentosu'nun diğer üyelerinden hiçbirisinin suikast girişimi sonrasında sevgi ya da kınamaya dair hiçbir açıklama yapmamaları Adams'ın siyaseten dışlanmış birisi olarak devam eden durumunun bir göstergesiydi. Hepsi saldırı haberini buz gibi bir sessizlikle karşıladı.

MAVİ KURDELELER

Brendan Hughes sonunda 1986'da yaklaşık on üç yıl sonra, Long Kesh'ten tahliye olduğunda, önce Batı Belfast'deki Gerry Adams ve ailesiyle yaşamaya gitti. Hughes içerdeyken evliliği kötüye gitmişti. Lily'nin başka bir adamla ilişkisinin olduğunu mahkûm bir arkadaşından öğrenmişti. "Onu hapishaneye çağırdım ve sorun olmadığını söyledim," diye daha sonra anımsadı. Gençti ve biraz mutluluğu hak ediyordu. Savaşın benim önceliğim olduğunu her zaman dile getirirdi. Bencildim. Ailemi ihmal ettim." Hapisten çıktığında Hughes Lily'nin evine gitti ve yeni eşinin elini sıktı.

Parmaklıkların ardında geçen bunca yıl sonrasında şehre geri döndüğünde ne yapacağını bilememişti. Her şey farklı görünüyordu. Bazen Hughes yalnızca, bir rüyadaymış gibi hatırında kalan eski sokakların yıkılmış olduğunu ve yeni, farklı sokakların onların yerini aldığını anlamak için yürüyüşe çıkardı. Bir keresinde kendi mahallesinde kayboldu ve bir yabancı onu evine kadar getirdi. Hapishane hayatı tekdüze olsa bile rahatlatıcı bir öngörülebilirliği vardı. Aksine Belfast, gürültülü, rahatsız edici, güvensiz görünüyordu. Hughes kocaman kalabalıkların içinde rahatsız hissettiğini fark etti. Meyhaneye yalnızca öğleden sonraları sakinken gidiyordu.

Hughes, gelişmekte olan barış sürecine dair bir bilgisi olmasa da Adams'ın siyasi olarak manevra yapıyor olduğunu sezebiliyordu. Kendisini hâlâ bir asker olarak ve her zaman politik olmuş olan Adams'ı da artık bir siyasetçi olarak görüyordu. Belfast'te kötü adamların bir araya geldiği bazı yerler vardı ve Hughes böyle adamların arasına girebilir, oturabilir ve kabul edilebilirdi ama Adams yapamazdı; çünkü IRA üyeliğini inkarından önce bile hiçbir zaman bir asker olarak görülmemişti. Yine de Hughes ve Adams her zaman bir takım oldular ve Hughes arkadaşına derin bir sadakatle bağlı kalmıştı. Adams'ın gerçek çatışma konusundaki eksikliği bir sorumluluk gerektirdiğinde, Hughes, kendi ününün arka-

daşına destek olacağını ve Adams'a "hareketin içindeki fiziksel güç kolu" olarak hizmet edebileceğini umuyordu.

Adams tasarımcıysa, Hughes onun aracı olacaktı. Sinn Féin'in seçim tabanını güvenceye almak amacıyla şehrin etrafında dolaşırken Adams'a eşlik ettiğinde, her ikisinin bir arada görülmesinin Adams için ne kadar faydalı olduğunu tam olarak anlamamış olabilirdi. Bu şekilde Adams IRA üyesi olmadığını tekrar etmeye devam edebilirdi ama iki gözlü herkes için bu beylik laflar yanı başındaki acımasız, bıyıklı Brendan Hughes'ın varlığı nedeniyle açıkça önemini yitebilirdi.

Hughes, cumhuriyetçi bir figür olarak -Zenci Hughes, Açlık Grevcisi- rolünün politik bir araç olarak farklı şekillerde kullanılabileceğinin farkındaydı. Tahliyesinin ardından, silahlı mücadeleye maddi ve manevi destek bulmak amacıyla Amerika'ya bir gezi düzenlemeyi kabul etti. İrlanda'daki insanlardan çok daha fazla İrlandalı Amerikan vardı. Bu demografik gariplik, yoksulluk, açlık ve ayrımcılık nedeniyle yüzyıllar süren göçün bir sonucuydu ve Amerika'daki İrlandalılar arasında İrlanda'nın bağımsızlık mücadelesine oldukça güçlü bir destek vardı. Gerçekten de silahlı mücadeleye olan desteğin Boston ya da Chicago'da Belfast ya da Derry'dekinden daha fazla olduğu sık sık görülebilirdi. Devrimci bir hareketin hayalcisi olmak, kendi aile üyelerinizin manava giderken paramparça olma tehlikesi olmadığında daha kolaydır. İrlanda'daki bazı insanlar, Amerika'nın güvenli bölgelerinden Ulster'deki kanlı savaşı alkışlayanları, "sahte İrlandalılar" olarak görüyorlardı. Ancak IRA, tedarik kaynağı olarak çok uzun süredir Birleşik Devletler'e bağlı kalmıştı. Hatta Brendan Hughes'ın yıllar önce ilk Armalite tüfek tedarik ettiği yer Amerika'ydı.

Hughes New York'a gitti ve İrlanda Kuzey Yardım Komitesi ya da "Noraid" adlı kaynak sağlayan bir grubun temsilcileriyle görüştü. Bir görüşmede, kendini beğenmiş İrlandalı bir Amerikan bağışçı Hughes'a, Provos'un savaş konusunda tamamen yanlış yapıyor olduğunu belirtti. Asıl yapmanız gereken şey dedi adam, hedef yelpazenizi genişletmek. İngiliz rejimiyle herhangi bir ilişkisi olan herkesi vurmakla başlayın, üniformasında taç olan herkesi.

"Postacıyı da mı?" diye araya girdi Hughes. "Postacıyı mı vuralım?"

Elbette, postacıyı da vurmalısınız, diye cevap verdi adam.

"Doğru," dedi Hughes. "Birkaç hafta içinde Belfast'e döneceğim... Bir bilet daha alırız ve benimle gelirsin ve o lanet olası postacıyı *sen* vurursun."

Adam Hughes'a, örgüt için harcayabileceği bir çanta dolusu para verdi. Fakat adam konuştukça Hughes, onun politikasının oldukça sakıncalı olduğunun farkına vardı. Hughes hâlâ kendisini devrimci bir sosyalist olarak görüyordu; ama onun, 1980'ler boyunca IRA'yı destekleyen muhafazakâr İrlandalı Amerikalılardan olduğunu anlıyordu, sosyalizm aslında çok da revaçta değildi. Sonunda durumdan hayli rahatsız olan Hughes, düşünmeden, "Senin o lanet olası paranı istemiyorum," dedi. Bu yüzden adam odayı terk etti ve çantayı da yanında götürdü.

Hapisten çıktıktan sonra Hughes, doğrudan IRA'da aktif görev almaya başlamıştı. Eylem planları yaparak, sınırın her iki yanını gezmeye başladı. Fakat bu görevlerle ilgili aktif gönüllülerle etkileşime geçtiğinde, içten içe IRA'nın fazlaca siyasi bir hal alıyor olabileceği düşüncesiyle bazı bölgelerde tedirgin olmaya başladı. Zaman zaman Hughes, yalnızca bir asker olarak, tarihle çok iç içe büyüyüp büyümediğini ve çağın gerisinde kalıp kalmadığını merak etti. Dublin'e yaptığı bir ziyarette, Parnell Meydanı'ndaki Sinn Féin karargâhlarına gitti. Bölge yasal birçok siyasi etkinlik nedeniyle oldukça hareketliydi. Ancak Hughes etrafa bakındığında, bu yeni tabloda çok fazla rolünün olmadığı hissinden kurtulamadı, gerçekten de bunun bir parçası değildi. 1973 yılında Mountjoy Hapishanesi'nden bir helikopterle kaçmış olan IRA'nın eski kurmay başkanı Seamus Twomey'i ziyaret etti. Twomey, Hughes'dan otuz yaş büyüktü. Gerry Adams ve çevresindeki adamlarca IRA'nın Ordu Konseyi'nden dışlanmış, atılmıştı. Hughes onu Dublin'deki küçük bir dairede tek başına yaşarken buldu. Ev, Hughes'ın belirttiğine göre oldukça yıkık dökük tü. Bu, gençliğinin tamamını IRA'ya harcamış olan bir adamdı. Twomey'in son yıllarını geçireceği bu kötü şartları gördüğünde Hughes, örgütün bir emeklilik planının olmadığını anladı. Birkaç yıl sonra Twomey öldüğünde Hughes, onun tabutunu Dublin'den Belfast'e götürdü. Oraya vardıklarında, karısı dışında tabutu karşılayan hiç kimse olmadı.

1989 Noel'inden birkaç gün sonra, Dolours Price ve Stephan Rea'nın yeni bir bebeği oldu, Fintan Daniel Sugar adında sevimli bir erkek çocuk (doğum tebliğinde belirtildiği üzere, "'Danny' olarak bilinecekti"). Tam bir yıl sonra, adını Oscar Wilde'dan alan Oscar adında ikinci bir oğulları oldu. Price bir arkadaşına yazdığı mektupta, "Zavallı genç adam tıpkı bana benziyor (bence) ama büyüdükçe değişebilir," diye belirtti ve "Tanıdığın bir bebek bakıcısı var mı?" diye ekledi. Kendini çocuklarına çok kaptırmıştı, "onlara deli oluyordu," dedi Rea. Seamus Heaney oğlanlar için bir şiir yazdı. Onu, çiftin evinde duvarda asılı duran bir Japon yelpazesi üzerine yazdı. (Asla yayınlanmadı.) Cezaevinde Price, asla çocuğunun olmayabileceğinden korkmuştu; ama şu anda normal bir hayat sürme şansını elde etmiş olarak buradaydı. Aile Londra'da yaşıyordu ancak Belfast'te de evleri vardı. "Onların İrlandalılar gibi bir çocukluk geçirmelerini, İrlandalı ağzıyla büyümelerini isterim," dedi Stephan Rea. "İki İngiliz çocuk yetiştirmiş olmayı çok içten bulmuyorum."

Price, hâlâ otobiyografisi üzerinde çalışıyor ve ara sıra çeşitli yayınevleriyle görüşüyordu. Ancak Rea'nın da bir röportajda belirttiği gibi, "Henüz yayınlamak için doğru bir zaman değildi." Price, politikadan elini ayağını çekmişti. Fakat kocası, onun eski kumandan subayı Gerry Adams ile sıra dışı bağlantısını sürdürüyordu. Uluslararası sahnede var olmaya başladığında Adams, İngiltere'de nefret edilen bir kişi haline gelmişti. Sinir bozucu sakinliği ve bariton bilgeliğiyle, insanları oldukça kutuplaştıran ve açıkça tehlikeli bir kişiydi; haklı, karizmatik, etkili bir şekilde terörizmi savunan biri. Belki de onun ideolojisinin çekiciliğinden korkan Thatcher hükümeti, IRA ve Sinn Féin'in tüm yayın araçlarında gösterimini "yasaklayan" ilginç bir kısıtlama getirdi. Pratikte bu, Adams televizyonda göründüğünde, İngiliz yayıncılarının kanunen onun sesinin yayınlanmasını önlemesi anlamına geliyordu. Görüntüsü gösterilebilirdi ve konuşmanın içeriği aktarılabilirdi ama *sesi* duyulamazdı. Bu nedenle yayıncılar, oldukça gülünç olsa da pratik bir geçici çözüm buldular. Adams televizyonda göründüğünde bir oyuncu onu seslendirecekti. Yüz, herkesin bildiği gibi Adams'a aitti, kelimeler onundu ama onları dile getiren ses başkasına ait olacaktı.

Bir dizi İrlandalı oyuncu, Sinn Féin lideri için seslendirme yaptı, Adams oldukça sık basında yer aldığı için yapılacak çok fazla iş oluyordu. Seslendirme yapan oyunculardan biri Stephan Rea'ydı. Rea konusu sorulduğunda, 1990 yılında haber yapımcılarından biri "İşi, bulabildiğimiz en iyi oyuncuya vermekten bizi hiçbir şey alıkoyamaz," dedi ve "Kimle evli olduğuyla ilgilenmiyoruz. Zaten bence kendisi bir Protestan," diye ekledi.

Sıra ona geldiğinde Rea, Adams'ın vekili olma kararını herhangi bir belirli ideolojik yakınlığın ifadesi olarak değil, sansüre karşı bir tepki olarak açıkladı. İnsanlar Adams hakkında ne düşünürse düşünsün, en azından onun söylemesi gereken şeyleri duymalılar, "Dahil olan tüm unsurların ne olduğunu bilmemize izin verilmedikçe, sorunlar asla çözülemeyecek," diye belirtti Rea.

Rea'nın oyunculuk kariyeri gelişmeye devam ederken hâlâ Price ve geçmişiyle ilgili soru sorulduğunda direniyordu. Ancak işinde, Troubles olayları konusunu ele almaktan çekinmiyordu. 1992 yılında Rea, yakın ortağı Neil Jordan'ın yönettiği *Ağlatan Oyun* (The Crying Game) adlı filmde baş rolü oynadığında, uluslararası ünü yeni boyutlara ulaştı. Filmdeki Rea'nın karakteri bir esiri -Forest Whitaker'ın oynadığı, İngiliz bir asker- gözetleme görevi verilen Fergus adında bir IRA militanıdır. Birkaç gün içinde, nöbetçi ve esir arasındaki ilişki öyle bir noktaya gelir ki Fergus için tetiği çekme anı geldiğinde, kendisini bunu yapamaz halde bulur. Senaryo ürkütücü bir şekilde, Dolours Price'ın yirmi yıl önce Unknowns için yapmış olduğu pis işleri hatırlatıyordu: Arkadaşı Joe Lynskey'i ölüme götürürken direksiyon başında ağlaması, esir alan kişilerin kendisini sevmeye başlaması sonucu vurmayı reddettiği ve başka bir silahlı ekibin bu işi yapmak için Belfast'ten çağırıldığı, Kevin McKee'yi County Monahgan'a götürmesi.

Miranda Richardson'ın canlandırdığı filmdeki karakterlerden biri, kırmızı saçlı bir IRA kadınıydı. Rolüyle ilgili sorulduğunda yıllar sonra Richardson, "Oradaki ortamı anlamak için Belfast'te birkaç gün geçirdim," dedi. "Stephan beni Provisional IRA'nın eski bir üyesi olan, açlık grevi yapmış ve gerçek bir kahraman olan karısı Dolours Price'la tanış-

tırdı. Bir meyhaneye gittik ve çok sıra dışı bir deneyimdi. Ona bir film yıldızı gibi davranıyorlardı."

Rea, Fergus'un rolünün hiçbir şekilde eşine dayanmadığı konusunda ısrar etti. Fakat Price'ın, yorumunu etkilemiş olabileceğini kabul etti. "Söyleyebileceğim tek şey, bu mücadeleye dahil olmuş hiç kimseyi özünde kötü olarak görmeyeceğimdir, ki bizden inanmamızı bekledikleri şey de budur," dedi. "Dolours'un durumuyla biraz özdeşleşmiş olabilir ama bu asla bilinçli olarak aklımdan geçmedi." Filmin konusu üzerine konuşan Rea, Price ailesinin inancıyla aynı çizgide: "Acı çekerek kurtuluş. En sevdiğim kısmı bu," diye ekledi.

Kendi ideolojisi söz konusu olduğunda Rea, anlaşılması zor biriydi. 1993'te Londra'nın *The Times* gazetesine, "Görüşlerimin karımınkiyle aynı olduğunu varsaymamalısınız ve onun görüşlerinin de yirmi yıl öncesiyle aynı olduğunu düşünmemelisiniz," dedi. Bu önceden hazırlanmış bir cevaptı, halka sunulmak için çalışılmıştı ve çoğunlukla Rea buna bağlı kaldı. Ancak ara sıra bunun dışına çıktığı anlar oluyordu. *Entertainment Weekly* ile yaptığı bir görüşmede aynı kaçamak cevabı tekrar ettikten sonra, "Karımın politik geçmişinden utanç duymuyorum ve onun da duyması gerektiğini düşünmüyorum. Son yirmi yıldır Kuzey İrlanda'yı yöneten insanlar utanmalı diye düşünüyorum," dedi. Senaryonun dışına çıktığını anladığında, sert bir şekilde, "İşte, buyurun. Bu politik bir ifadedir," diye ekledi.

Aralık 1992'de, Rea Broadway'de bir oyunda rol alırken birkaç ay orada kalmak için, Rea ve Price, çocuklarıyla New York'a seyahat etti. Şehir Price'a iyi gelmişti. Başka bir hayatta bir tiyatrocu olabilirdi. Hızlı konuşması, parlak kırmızı saçları ve kibirli kişiliğiyle, bohem hayatı süren tuhaf biri olarak buna uyum sağlayabilirdi. "New York'a taşınmış, tiyatroyla iç içe ve çeşit çeşit eşarplarla etrafta hışımla dolanan, birinin çılgın halası olmaya oldukça uygun olurdu," dedi arkadaşlarından biri. "Troubles olayları olmasaydı, böyle biri olacaktı."

Ağlatan Oyun'da Fergus, sonunda silahlı mücadeleden vazgeçiyor. Rea'ya göre, bu kendisini "yeniden keşfeden", "korkunç deneyimlerden geçmiş ancak daha iyi, daha güçlü bir karaktere bürünmüş" birinin

hikâyesiydi. Cumhuriyetçi harekete sadece, mücadelenin artık kontrol edemeyecekleri bir şeye dönüştüğünü görmek için katılmış sıradan, saygın insanlar vardı. Bu insanların bazıları, diye belirtti Rea, bir an gelir kendilerini "Bu kadarı yeter," derken bulurlar.

• • •

Ağustos 1994'te IRA, ateşkes ilan etti. Peder Alec Reid'in aracılık ettiği gizli görüşmeler meyve vermeye başlamış gibi görünüyordu. Dolours Price ve diğer cumhuriyetçiler, kararın açıklanması için Batı Belfast'te bir sosyal kulübe çağırıldılar. Üç temsilci bir masaya oturdu ve planı özetledi.

Ateşkesin olumlu bir adım olduğu belirtildi, bir zafer değil kesinlikle; ama bir yenilgi de değil. Bazıları IRA'nın, İngilizlerden, karşılığında İrlanda'dan çekileceklerine dair söz almadan neden silah bıraktığını anlamakta güçlük çekti. Hayatını kaybetmiş olan çok sayıda insan söz konusuydu. Price elini kaldırdı ve şöyle sordu: "Geriye baktığımızda, aslında hiç silahlı mücadeleye girmemiş olmamız gerektiği mi söyleniyor?"

İrlanda cumhuriyetçiliğinin sınırlarıyla ilgili daima belirli bir mutlakiyetçilik olmuştu. Paskalya Ayaklanması'nın talihsiz kahramanı Patrick Pearse, "Şu anda ya da bundan sonra İrlandalı siyasi partiler arasında nasıl bir vicdan muhasebesi olursa olsun, biz açık, adil ve şeffaf şeyler yapmış olmanın rahatlığıyla yolumuza devam ediyoruz," diye belirtti. "Asla taviz vermemiş olmanın verdiği gönül rahatlığı ve güç var." Ancak ateşkes ve barış sürecinin doğasında tam da görüşme, vicdan muhasebesi ve uzlaşma vardı. Kesin ve mutlak hırs uğruna çeyrek asırdır çok fazla kan dökülmüştü: *İngilizler dışarı.* Ancak o hırs tam olarak asla anlaşılmamıştı. Bu, hareketin bazı üyelerinin aklını karıştırıyordu. Liderler geçmişteki ve şu anki askerlere, aslında silahlarını *bırakmamış* olduklarının, ateşkesin sadece bir taktik olduğunun ve her an bu karardan vazgeçebileceklerinin garantisini verdi. Ancak bu, 1969'da Provisionals'ın Officials'dan ayrılmasına benzer bir bölünmeyi önlemek için askerleri yatıştırmak amaçlı planlanmış bir orta yol gibi görünüyordu. IRA'nın ateşkes görüşmelerinde almış olduğu önemli bir ayrıcalık, İngilizlerce Sinn Féin'in kabul görmesiydi. Eski bir IRA gönüllüsünün belirttiği gibi, "Silahlı ayaklanmayı sonlandırmanın

karşılığında, Sinn Féin kendisini olağan bir siyasi parti gibi sunma fırsatı bulmuştu ve belki de daha da önemlisi, Kuzey İrlanda'daki yıllar süren çatışmayı sonlandırmaya yardım edebilecek bir parti."

Ertesi yaz bir gün, Belfast'in merkezinde Donegall Meydanı'ndaki görkemli eski bir binada yer alan Linen Hall Kütüphanesi'nde bir basın toplantısı düzenlendi. "Yitip gitmiş" (Troubles olayları sırasında kaçırılmış, öldürülmüş ve cesetleri asla bulunmamış) kişilerin akıbetinin ne olduğunu araştırmak için yeni bir topluluk oluşturuldu. Katılımcılar, yakalarına gök mavisi kurdeleler takarak kalabalığın arasına karıştı. Jean McConville'in kızı Helen konuşmacılardan biriydi. "Dört kadın ve sekiz adam 1972'de evimize geldi ve annemi alıp gittiler," dedi.

"Onu bir daha asla göremedik ve şu anda özellikle kadınlara sesleniyorum, kendi çocuklarının yüzlerine nasıl bakabiliyorlar ve anneme yaptıklarından nasıl suçluluk duymuyorlar?"

Helen otuz yedi yaşındaydı, neredeyse Jean'in ortadan kaybolduğu yaşta. Seamus McKendry ile sağlam bir evliliği ve çocukları vardı. Ancak McConville ailesi asla anneleri kaçırıldıktan sonra normal bir hayat sürmeyi beceremedi. Helen için Seamus ve çocuklarıyla Avustralya'ya yerleşme fırsatı doğmuştu. Ancak o gidemeyeceğini hissetti; çünkü Seamus'un söylediği gibi, "her zaman annesinin geri dönebileceğine dair ufacık da olsa ümidi vardı."

McConville çocukları için çocukluk zor bir dönem olarak geçmiş olsa da yetişkinlik de çok kolay olmamıştı. Aralarından bazıları iş bulmak için çabaladı. Bazıları uyuşturucu ve alkol bağımlılığıyla mücadele etti. İkiz kardeşlerden Jim McConville ve en küçükleri Billy 1980'lerde ıslahevine götürüldü ve silahlı bir soyguna karışmaktan İngiltere'de hapis yattılar. Micheal birçok açıdan çocukların en dayanıklısıydı. Üst düzey güvenlikli bir bakımevi olan Lisnevin'den on altısında ayrıldıktan sonra bir süre Archie ile ve sonra Helen'le yaşamıştı. Ancak Micheal ve Helen pek anlaşamadılar ve Micheal bir müddet sokakta yaşadı. Arkadaşlarıyla kalıyordu, bir gün burada diğer gün başka yerde. Ancak, sonunda bir iş buldu. On yedisindeyken bir akşam bir partide Angela adında bir kızla tanıştı. Arkadaş oldular ve nihayetinde evlendiler. Micheal çeşitli işlerde çalışmıştı.

Bir süreliğine, martı kanat kapıları olan fütüristtik arabalar üreten, Belfast'teki DeLorean fabrikasında çalıştı.

1992'de, ömür boyu hastalıkla mücadele etmiş Jean McConville'in en büyük çocuğu Anne, otuz dokuz yaşında hayatını kaybetti. Helen tabutun içindeki kardeşine dikkatle baktı ve onun Jean'e ne kadar çok benzediğini fark etti. Annesine ne olduğunu öğrenene kadar her şeyi yapacağına yemin etti. Seamus, Belfast çevresini araştırmaya başladı. Bir keresinde, IRA'nın ikinci adresi olarak bilinen Falls Yolu üzerindeki bir bara girdi. Fakat Jean'in adını söylediğinde mekân birden sessizleşti. Eski bir arkadaşı McKendry'e bir bahis bileti verdi ve yandaki mekâna gidip bir bahis yapmasını istedi. Bilette şöyle yazıyordu: *Çık git buradan.*

Alanda, sevdikleri kaybolmuş olan diğer aileler de vardı. Bunlardan biri, 1978'de oğlu Brian'ın kaçırılmış olduğu Margaret McKinney adında güçlü bir kadındı.

Kardeşinin arabasına binip gitmeden önce annesine, "Uzaklara gidiyorum annecim," demişti. Yirmi ikisindeydi. Annesi onu bir daha görmedi. Yıllar boyunca Brian'ın, İngiltere ya da Meksika'ya gittiğine dair söylentiler dolaştı. McKinney sürekli bir belirsizlik ve diş ağrısına benzettiği hiç bitmeyen donuk bir acıyla kalakaldı. Sonunda kaybettiklerinin anısını bir an olsun aklından çıkaramayan bir grup aile ile bir araya geldi. Yıllar süren bu korkunç sessizlik sonrası böyle bir kaybın dayanılmaz travması hakkında başkalarıyla rahatça konuşarak huzur buldular ya da arındılar. Aileler çoğunlukla yakınlarının hayatta olduğuna dair ümitlerini kaybetmişlerdi; ama yine de iyi olmak istiyorlardı. "Şu anda Brian'ın ölmüş olduğunu kabul edebilirim," dedi McKinney. "Gidebileceğim bir mezarının olmamasını kabul edemem." Yıllardır, oğlunun çocukkenki yatağının çarşaflarını değiştirmek istememişti. "Sadece onu hayal edebilmek için yatağına girip kıyafetlerine sarılıyordum. Onu görebildiğim tek yer uyku ve rüyaydı," diye anımsadı. Ancak her defasında da hâlâ yok olduğunu anlamak için uyanırdı.

Kayıp kişilerin aileleri birbirlerini bulduklarında hep aynı tüyler ürpertici soruları sorup durduklarını anladılar: Sevdikleri kişi ne zaman öldürülmüştü? Ölmeden önce acı çekmiş miydi? Bir deliğe tıkılmadan

önce ölmüş müydü? Ara sıra ellerine bazı bilgiler geçiyordu. Peder Alec Reid bazen bir şeyler duyuyor ve o tek ipucunu ailelere iletiyordu. Bir ara cesetlerin bazılarının şehrin tepesindeki Kara Dağ'a gömülmüş olduğu söylentisi yayıldı. Ancak arama sonucunda bir şeye rastlanmadı. Ateşkes sonrasında aileler nihayet konuyu rahatça konuşabildikleri için güvende hissetti. Farkındalık oluşturmak umuduyla, kaybolanların anısının bir sembolü olarak mavi kurdeleler taktılar ve Bill Clinton ve Nelson Mandela gibi önemli kişilere kurdele gönderdiler. McConville ailesi ve diğer aileler nihayet bu açıklamaları yayınladığında basın, Şili veya Arjantin gibi yerlerdeki korkunç iç çatışmalarda çok benzer bir taktiğin İngiliz vatandaşlarına karşı kullanılmış olabileceğine dair şok edici açıklamalar yaptı. Bu, ailelerin duyduklarına oldukça sevinecekleri bir benzerlikti. Kurmuş oldukları topluluk Buenos Aires'de, Plaza de Mayo'da bir araya gelmiş kayıp kişilerin annelerinden esinlenmişti. Troubles olayları sırasında yirmiye yakın insan ortadan kaybolmuştu. Ülke oldukça küçüktü; ama her bir kaybın etkisi toplumda büyük yankı uyandırıyordu.

1975 yılında IRA tarafından kaçırılmış ve bir daha asla görülmemiş gençler arasında Columba McVeigh vardı. 1977'de Güney Armagh'da ortadan kaybolduğunda, gizli kapaklı işler çeviren cesur bir İngiliz Ordu subayı olan Robert Nairac vardı. 1985'te kayıplara karıştığında, Paris'te öğretmenlik yapmakta olan otuz iki yaşındaki Newry'li bir adam olan Seamus Ruddy vardı.

Ailelerin cevap arayışı barış sürecine denk geliyordu ve IRA'nın ateşkes planı, Gerry Adams için tam bir hayal kırıklığına dönüşebilirdi. Tam da kendisini çatışmanın ufkunun ötesini görebilen öngörülü birisi olarak konumlandırmışken, kaybolan kişilerin aileleri onun kendisine bir dizi yüksek sesli ve gittikçe öfkeli bir hal alan sorular yöneltiyorlardı. 1995 yılında Seamus McKendry, "Gerry Adams ve IRA için tek bir mesajımız var: Ailelerimiz çok fazla acı çektiler. Lütfen bu kabusa bir son verin," dedi. Açıkça şöyle diyerek devam etti, "Bu konular çözüme kavuşmadıkça Sinn Féin'in, tam bir demokratik parti olmayı beklemesinin ikiyüzlülük olduğunu düşünüyoruz."

McKendry, Sinn Féin liderlerini ziyaret etmişti ve onlardan Jean'e ne olduğunu öğrenmek için bir çeşit iç soruşturma yapmalarını istedi.

Bir gün McKendry, bir markette Adams'a rastladı ve "Gerry, sen benim karımı aptal yerine mi koymaya çalışıyorsun?" diyerek onun yolunu kesti. 1995 yazının sonunda Adams, cesetlerin yerini bulmaya söz vererek oldukça dikkatle yazılmış bir bildiri yayınladı. "Bu kayıp kişilerin nerede olduğuna dair bilgisi olan kim varsa onları ailelerle iletişime geçmeye çağırıyorum," dedi.

3
HESAPLAŞMA

GİZLİ ARŞİV

Bill Clinton 1995 yılında, soğuk bir kasım günü, bir konuşma yapmak için Derry'ye gitti. Üç yıl önce göreve geldiğinden beri, Kuzey İrlanda'daki barış sürecine yakından ilgi duymuştu. Gerry Adams'a Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret etmesi için vize vermişti ve bu, Sinn Féin'in ayrıştırılmasının sona ermesi ve Adams'ın muhatap olarak kabul görmesinin resmileşmesi adına önemli bir adımdı. Clinton aynı zamanda birçok kez Washington'da John Hume ile görüşmüştü. Derry'de, Amerikan başkanının hayalini kurduğu şeyi şu şekilde anlatan Hume'du: "Önümüzdeki yüzyılda, tarihimizde ilk kez sokaklarımızda insanların ölmediği ve gençlerimizin başka topraklara göç etmediği bir ülkemiz olacak."

Clinton, Guildhall'un önünde yanıp sönen ışıklar altında podyuma çıktı. Koyu renk bir paltoya sarınmış olan Clinton, genç, güçlü ve iyimser görünüyordu. Eski zamanlardan kalma şehrin surlarının altına doluşmuş, Derry'nin sokaklarına yığılmış insanlar her yerdeydi. "Bu şehir, sadece bir buçuk yıl önce, ateşkes öncesinde benim gibi bir ziyaretçinin göreceğinden şu anda çok farklı bir yer," dedi Clinton. "Artık sokaklar asker dolu değil. Surlar sivillere açık." "Barış anlaşmasından" bahsetti ve Heaney'in bir şiirinden şöyle bir alıntı yaptı:

Tarih der ki umut etme
Mezarın yanı başında
Ama sonra, ömründe ilk kez
Özlemle beklenen adaletin
Gelgit dalgası yükselir
Ve umut ve tarih uyum içinde.

Soğuk havada bir hareketlilik hissi seziliyordu. 1996 yılında IRA, Londra Docklands'de, yüzden fazla insanın yaralanmasıyla sonuçlanan bombalı bir eylem düzenledi ve ateşkes sona erdi.

Örgüt, IRA silah bırakmayı kabul edene kadar, Sinn Féin'le görüşmeyi reddeden İngiliz hükümetini suçlayan bir açıklama yaptı. Basında, eylem öncesi Adams'ın konuyla ilgili bilgisinin olmadığına dair bazı duyumlar yer alıyordu. Yazılanlara göre Adams, barış sürecine olan bağlılığı nedeniyle IRA'nın silahlı kanadından uzaklaşmış olabilirdi. Ancak, 1997 yılında ikinci bir ateşkes süreci başlatıldı ve bu kez süreç uzun süre devam etti. Nisan 1998'de bir haftalığına taraflar, Belfast'in dışında, Gürcü mimari bir yapıya sahip Hillgborough Kalesi'ne kapandılar ve barış anlaşmasının koşulları üzerine uzun görüşmeler yaptılar. Yeni İngiliz başbakanı Tony Blair, sadece sandviç ve Mars çikolatası tükettiği ve yalnızca üç günde bir binadan dışarı çıktığı görüşmelere şahsen katıldı. Baş müzakereci, eski Maine Senatörü George Mitchell adında bir Amerikan'dı. Oldukça sabırlı ve sakin bir adamdı. Ancak o, barış anlaşmasının işleyişine olan bağlılığını, bir teröristin uzlaşmaz tutuculuğuna benzetiyordu. Bir gözlemcinin de ifade ettiği gibi onda, "bir tutucunun kararlığı" vardı.

Çeşitli temsilciler, Kuzey İrlanda'da oluşturulacak yeni millet meclisinin yapısı, milislerin silahlarını bırakması, mahkûmların durumu ve Kuzey'deki altı ülke ve İrlanda ve Britanya hükümetlerinin gelecekteki ilişkilerine dair sıkıcı bürokratik konular üzerine tartıştılar ve birbirlerini ikna etmeye çalıştılar. Dışarıda, karla karışık yağmur kaleyi döverken, Protestan ve Katolik çocuklar kapıda toplanmış şarkı söylüyor ve barış diliyorlardı. Gerry Adams dışarı çıktı ve onlara bir tepsi içecek götürdü.

Nihayetinde Kutsal Cuma günü taraflar oluştu ve hepsinin uzlaşabileceği bir anlaşmaya varmış olduklarını duyurdular. Bu, otuz senedir devam eden çatışmaya son verecek bir çalışmaydı. Kuzey İrlanda, Birleşik Krallık'ın bir parçası olarak kalacak ama kendi oluşturdukları bir meclis olacak ve İrlanda Cumhuriyeti'yle olan yakın bağları devam edecekti. Anlaşma, adadaki insanların çoğunun birleşmiş bir İrlanda dilediklerini kabul etti; ama aynı zamanda altı ülkedeki insanların çoğu Birleşik Krallık'ın bir parçası olarak kalmasını destekliyordu. Temel ilke, fikir bir-

liğiydi. Eğer bir noktada, Kuzey'deki insanların çoğu İrlanda ile birleşmek isterlerse, o zaman, Birleşik Krallık ve İrlanda hükümetlerinin bu tercihe saygı gösterme "zorunluluğu" olacaktı. Fakat o zamana kadar Kuzey İrlanda, Birleşik Krallık'ın bir parçası olacak, Sinn Féin oy kullanmama ilkesini bir kenara bırakacak ve yeni oluşan mecliste temsilcilerinin görev almasına müsaade edecekti.

Adams, anlaşmadan birkaç ay sonra Wolfe Tone'nun mezarı başındaki konuşmasında, "Ülkemizdeki İngiliz hakimiyetine son vereceğiz ve o güne kadar mücadeleye devam edeceğiz," dedi. Anlaşmanın korunmasında etkili bir rol oynamıştı ve kendi kişiliğiyle ilgili ortaya koyduğu belirsizlik, onun çeşitli taraflarla anlaşmasını mümkün kılan şey olabilirdi. Anlaşma sonrasında Bill Clinton, hâlâ Adams'ı merak ediyordu. "O ve IRA arasındaki asıl anlaşmanın ne olduğunu bilmiyorum," diye 1999'da Tony Blair'le yaptığı bir telefon görüşmesinde belirtti. Ancak Adams'ın hiçbir zaman bir milis olmadığı kurgusu, teröristlerle uzlaşıyor gibi görünmek istemeyen tarafların kendilerini onunla anlaşırken bulduğu politik bir alan yaratmıştı.

Adams konuşmasında tam olarak zafer ilan edemiyordu fakat, "Kutsal Cuma Anlaşması, bir devrin kapanışını ve mücadelede yeni bir dönemin başlangıcını temsil ediyor," diyerek iyimser yaklaşıyordu. "Yeni bir İrlanda" görmek istediğini söyledi. "Silahların ebediyen sustuğu bir İrlanda. Bu adadaki insanların hepsinin hem birbiriyle hem de Britanya'daki komşularıyla barış içinde olduğu bir İrlanda. İyileşme ve milli uzlaşma süreciyle birleşmiş bir İrlanda."

İki yıl sonra Paul Bew, okyanusun karşısında, Boston Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak işin keyfini çıkarıyordu. Aslında, Queen's Üniversitesi'nde görevli olan Bew, İrlanda Tarihi profesörüydü. Ayrıca Kutsal Cuma müzakerelerinde önemli rol oynamış ve şu anda Kuzey İrlanda'nın ilk bakanı olarak görev yapan Ulster Birlik Partisi'nin lideri David Trimble'ın danışmanlığını yapmıştı. Boston Üniversitesi, İrlanda Tarihi ve Edebiyatı üzerine bir bilim kalesi olarak onurlu bir mirasa sa-

hipti. 2000 yılının baharında, üniversite yönetimi Kuzey İrlanda'da otuz yıldır süren mücadelenin sonunu akıllara kazıyacak bir yol arıyordu ve Bew, üniversitenin Troubles olaylarını bir şekilde belgelemek isteyebileceğinden John J. Burns Kütüphanesi yöneticisi Bob O'Neill'e bahsetti. Bew üniversitenin, mücadelenin tarihi kaydını tutmak için Troubles olaylarına katılmış insanlardan bir çeşit kanıt toplayabileceğini ileri sürdü.

"Bu, bir nesil sonradan gelen öğrenciler için kaynak olacak," dedi Bew. O'Neill bu fikri beğenmişti. Ancak yeni projenin bir yöneticiye ihtiyacı olacaktı. Bew konuyla ilgili, *The Irish Times* ve *Sunday Tribune* gazetelerinde saygın bir muhabir ve editör olarak çalışmış Ed Moloney adındaki deneyimli Belfast gazetecisini önerdi.

Moloney cesur bir seçimdi, Troubles olaylarının keskin zekâlı, kendine güvenen bir tarihçisiydi. 1960'lar boyunca Queen's Üniversitesi'nde öğrenciydi ve sivil hakları hareketinin oluşumuna ve Troubles olaylarının doğuşuna ilk elden şahit olmuştu. Kendisi bizzat gösterilerde yer almış ve Dolours Price, Eamonn McCann, Bernadette Devlin ve zamanın diğer radikallerini tanıma şansı olmuştu. Bir gazeteci olarak Moloney, mücadeleyi özenle, nefes kesici önemli hikâyeleri çılgınca kesitlerle ele almıştı. Fiziksel olarak, biraz iticiydi. Bebekken çocuk felci geçirmişti, bu nedenle tüm hayatı boyunca bacaklarındaki metal destekler nedeniyle dimdik yürümüştü. Ancak korkusuz olması ve bir mücadeleden asla vazgeçmemesiyle bilinirdi. Sakatlığı, ezilenlere karşı ömür boyu bir sempati duymasına neden olmuştu. Saçları griye döndüğünde, kalın ve hâlâ siyah kalan kaşları ona inatçı bir porsuk görüntüsü vermişti. Bir keresinde 1999 yılında hükümet, yönetim yanlısı biriyle olan görüşmesinin notlarını teslim etmesi için Moloney'i zorlamaya çalışmış ve mahkeme emri çıkarmıştı. Kendisi hapsi göze alıp bunu reddetmişti. Sonra, hükümeti mahkemeye vermiş ve kazanmıştı.

Moloney, Ian Paisley'in eleştirel biyografisini yazmıştı ve hem cumhuriyetçi hem de yönetim yanlısı toplumlar için geniş kaynaklar oluşturmuştu. Gerry Adams'la oldukça samimi olduğu zamanlar olmuştu. Bir keresinde Adams kaçakken, onunla bir otel odasında oturup sohbet etmiş ve her ikisi için de oradan ayrılmak güvenli olmadığından Moloney gece-

yi yerde uyuyarak geçirmişti. Adams'ın 1980'lerde, daha siyasi bir kimliğe büründüğü yıllarda Moloney, Falls Yolu üzerindeki Sinn Féin ofislerine birkaç haftada bir onu görmek için giderdi. Adams bir demlik çay hazırlar ve ikisi arka odada oturur konuşurlardı. Ancak sonunda ilişkileri bozulmaya başladı. Moloney, Adams'ın kasıtlı olarak IRA grubunu ve insanlarını yanlış yönlendirdiğine ikna olmuştu. Adams'ın özellikle barış süreci uğruna ordunun silahlarını bırakmasını çok önceden kafasına koyduğundan, etrafındaki kişilerin bunu örgütün geri kalanından bir sır gibi sakladığından şüphelenmişti. Moloney, bu sürecin hikâyesini anlatmak için yıllar süren gazetecilik deneyimlerine başvurduğu,

IRA'nın Gizli Tarihi (A Secret History of IRA) adlı yeni kitap üzerinde çalışmaya başlamıştı. Ancak Sinn Féin parti çizgisiyle uyuşmayan hikâyeleri ortaya döktükçe, olumsuz tepkiler almaya başladı. Martin McGuinness ona, "Ed Baloney" adını takmıştı. Bir gece birisi lastiklerini kesmişti. 2001 yılında Moloney Belfast'ten ayrıldı ve hem eşinin ailesine daha yakın olmak hem de Kuzey İrlanda'da huzursuz olmaya başladığı için Bronx'a taşındı. Bununla birlikte kariyerini, o zamanlar Avrupa'daki en önemli olay olan Troubles'ı anlatarak harcadığını fark etti. Ve artık hikâye sona ermişti.

Moloney, Bew'in Troubles olaylarını belgeleme fikrini kabul etti ve daha özgün bir şey yapmayı önerdi: Boston Üniversitesi, mücadelenin ön safında yer almış savaşçıların deneyimleri hakkında çekinmeden konuşabilecekleri bir sözlü tarih çalışması yapmalıydı. Ancak bu zor bir işti. Paramiliter eylemler üzerine konuşmak yerel bir yasak olduğu için Troubles'ın ana olaylarının birçok detayı sessizliğe gömülüyordu. Barış süreci Sinn Féin'i siyasi bir parti olarak normalleştirmiş olabilirdi ama IRA yasadışı bir örgüt olarak kaldı. Sadece örgütün bir üyesi olduğunu kabul etmek cezai kovuşturmayla sonuçlanabilirdi. Ve milisler yetkililerden korksalar da daha çok korktukları bir şey varsa o da birbirleriydi. Sessizlik yeminini bozan biri, muhbirlerde olduğu bilindiği gibi, "satıcı" damgası yiyordu. Ve bu kişiler öldürülüyordu. Militanlar birbirinin arkasını kolama eğilimindedirler ve yabancılara karşı hep derinden şüphe duyarlar. Fakat Moloney, belki de insanlara, anlattıklarının onlar ancak

öldükten sonra açığa çıkacağı konusunda söz vererek onlarla görüşmenin bir yolunun bulunabileceğini düşündü. Bu şekilde, çatışmanın en can alıcı anlarında orada bulunmuş kişilere, hâlâ hayattalarken ve anıları hâlâ tazeyken ulaşabilirdiniz; ama aynı zamanda onları gizliliğin sağlanacağı konusunda temin edersiniz; çünkü arşiv, onlar artık hükümet tarafından mahkemeye verilmek ya da arkadaşları tarafından cezalandırılmak için buralarda olmayana kadar bir zaman kapsülü gibi mühürlü kalacaktı. Bu fikir Paul Brew'i meraklandırmıştı. Yıllanmış şarap şişeleri gibi "kayıtları saklamaktan" heyecanla bahsetti.

Boston Üniversitesi'ndeki akademisyenler, bu görüşmelerin yalnızca gelecek nesiller için kullanılacağını garanti etmeye hazır olabilirdi ama neden insanlar onlara inanacaktı ki? Aslında elinde defterle gezen doktora öğrencilerinin, duyguları katılaşmış eli silahlı adamları sırlarını dökmeye ikna etmeyi başarmaları çok muhtemel görünmüyordu. Bu nedenle, Moloney şüphesiz alışılmışın dışında ama oldukça zekice bir çözüm önerdi: Eski militanlar sırlarını bir öğrenciye açmak istemezlerse eğer, belki başka bir eski militanla konuşmayı kabul ederlerdi.

. . .

2000 yılında, bir yaz akşamı, Moloney ve Boston Üniversitesi'nin kütüphanecisi Bob O'Neill, Belfast'in merkezinde şık ve pahalı bir balık lokantası olan Deanes'de akşam yemeğine gittiler. 1990'larda evine dönmeden önce, Londra'da Claridge's restoranında aşçılık yapmış olan yerel bir şef tarafından kurulan Deanes, barış sonrası doğabilecek kozmopolit geleceğin bir resmi, Yeni Belfast'in yeni bir işletmesiydi. Adamlar Anthony McIntyre ile görüşmek için oradaydı. Dağınık top sakalı ve her yeri dövmeli kollarıyla iri yarı bir adam olan McIntyre, Mackers takma adıyla biliniyordu. Güney Belfast'te büyümüştü. On altısında, yaşı konusunda yalan söylemiş ve Provos'a katılmıştı. Sonra, yönetim yanlısı bir milisi öldürdüğü için on yedi yıl hapis yatmıştı. Hapse atılmadan önce liseyi bitirememişti ama hapiste İncil okumaktan bıkmış ve eğitimle ilgilenmeye başlamıştı. Bunu kısmen, okulu yarıda bıraktığı için her zaman üzgün olan annesinin gönlünü almak için yaptı. Ancak akşamları zaman

geçirmek için de iyi bir yoldu. Mackers, diğer mahkûmlar uykuya daldığında ve yalnız başına kalıp okuma fırsatı bulduğunda, gecenin bu sessiz anlarını geç saatlere kadar değerlendirmeye başladı.

Mackers 1992'de hapisten çıktığında, Queen's Üniversitesi'nde lisans eğitimini onur derecesiyle bitirdi ve sonra danışmanının Paul Brew olduğu bir doktora programına kaydoldu. Cumhuriyetçi Hareket üzerine tezini yazdıktan sonra doktora diplomasını aldı. Ancak bu diploma, ona herhangi bir düzenli iş imkânı sunmadı. Hapisten çıktıktan sonra bir süre dükkanlardan mal aşırmaya başladı. 2000 yılında, Belfast'te okumakta olan, kocaman mavi gözlü, çilli esmer biri olan Carrie Twomey adındaki genç bir Amerikan kadınla tanıştı. Âşık oldular, evlendiler ve iki çocukları oldu.

Ed Moloney, Mackers'la ilk kez 1993 yılında cumhuriyetçi birisinin cenaze töreninde karşılaştı ve akabinde bu eski IRA mensubu onun ana kaynaklarından biri haline geldi. Mackers hem akademinin hem de sokağın dilinden anlıyordu ve Moloney onun Boston Üniversitesi'ndeki proje için ideal görüşmeci olacağını düşündü. Eski öğrencisini işe alma fikri Bew'in aklına yattı ve üniversite sayesinde Mackers'in cebine biraz para gireceğini düşününce rahatladı. 2001 yılında Boston Üniversitesi, girişimi desteklemeye gönüllü zengin bir İrlandalı Amerikan iş adamından 200.000 dolar bağış aldı. Plan, hem cumhuriyetçi hem de yönetim yanlısı taraflardan eski militanlarla görüşme yapmaktı. (İlk başta Moloney polis kuvvetlerinden kişilerin de hikâyelerini ele almak istedi; ama bu fikirden sonunda vazgeçti.) Yönetim yanlısı kişilerle yapılacak görüşmeler için Moloney, bu çevrelerle yakın bağlantıları olan ve Queen's Üniversitesi'nden mezun olmuş Wilson McArthur adında Doğu Belfastli bir adamı işe aldı. Deanes'deki yemeklerini bitirmeden önce Moloney, O'Neill ve Mackers, konunun büyük hassasiyeti nedeniyle tüm bu sürecin gizli kalmasının önemi konusunda hemfikir oldular.

Belfast Projesi (bu isimle biliniyordu), Kutsal Cuma Anlaşması'ndaki bariz bir eksikliğe değiniyor gibi görünüyordu. Barışı sağlamak için ça-

balarken, taraflar geçmişten çok geleceğe odaklanmışlardı. Anlaşma, birçoğu korkunç şiddet olaylarına dahil olmuş militan mahkûmların serbest bırakılmasını sağladı. Ancak anlaşmada, Kuzey İrlanda halkına son otuz yılda ülkelerinin başına gelen, bazen karanlık ve çoğu zaman acı veren olayları irdeleme imkânı sunacak herhangi bir hakikat ve uzlaşma mekanizmasının oluşturulması için hiçbir hüküm yoktu. Güney Afrika'da ırkçılık olayları sona erdiğinde, insanların bir araya gelip hikâyelerini anlatabilecekleri bir süreç olmuştu. Bu durumda asıl uzlaşım, karşılıklı bir alış-veriş olmasıydı, eğer gerçeği anlatırsanız, yasal dokunulmazlık hakkı elde edebilirsiniz. Güney Afrika modelinde bazı kusurlar vardı. Eleştirmenler muhasebenin sonuçsuz ve genelde politik olduğunu ileri sürdüler. Ancak en azından muhasebe yapma yönünde çaba harcamışlardı.

Böyle bir sürecin Güney Afrika'da uygulanabilir olmasının bir nedeni, ırkçılık olayları sonrasında bariz bir kazananın olmasıydı. Troubles olayları tam tersi, bir çıkmaza sürüklenmişti. Kutsal Cuma Anlaşması, "iktidar paylaşımı" konusunda, uzlaşmayı öngörmüştü. Fakat aslında her iki tarafın da kazanan olmadığı algısı vardı. Yüzeysel değişiklikler vardı; Ulster Kraliyet Polisi, Kuzey İrlanda Polis Teşkilatı adını aldı. Sivil hakları protestolarının meydan okumaya çalıştığı yapısal ayrımcılık çoğunlukla ortadan kalkmıştı. Kuzey İrlanda, her zaman tarihi anma konusuna önem vermişti. Ancak Troubles olaylarını nasıl anmak ya da anlamak gerektiğini açıklamaya çalışan hiçbir resmi süreç yoktu.

Bu rahatsız edici kararsızlık hali, Gerry Adams'ın IRA'ya katılmış olduğunu reddetmeye devam etmesiyle daha karmaşık bir hal aldı. Kuzey İrlanda'daki insanlar, mücadeledeki rollerini açık etmenin güvenli olup olmadığı konusu üzerine düşünürken, Adams'ın devam eden inkarları bunun kesinlikle güvenli olmadığını gösteriyordu. Seamus Heaney, Troubles olaylarıyla ilgili, "Ne Dersen De, Hiçbir Şey Söyleme," adlı şiirinde "Ey gizemlerin diyarı, elini kaldır, göz kırp ve başını salla," diye yazdı. İnsanlar her yeni günü büyük bir heyecanla karşılasa bile, geçmişin kokuşmuş olaylarının izlerinin kalmaya devam edeceği hissi vardı.

Martin McGuinness 2001 yılında, Provos'un üyesi olduğunu ve 1970'lerin başında Derry'de yardımcı komutan olarak görev aldığını ka-

bul ettiğinde, IRA'nın sessizlik yeminini bozmuş oldu. Ancak McGuinness bunu, Kanlı Pazar olaylarıyla ilgili soruşturma kapsamında yapmıştı. Bu, savcılıktan dokunulmazlık alacağı bir durumdu. Siyasi bir parti olarak Sinn Féin şu anda yükselişteydi, her zamankinden daha güçlüydü. IRA, silahlarını bırakma konusunda anlaşacak kadar ileri giderek görünüşte barış süreciyle kenara çekilmişti. Ancak paramiliter ordunun çok uzun zamandır İrlandalıların hayatı üzerinde önemli bir etkisi olduğu için öylece unutulup gitmesi çok olası gibi görünmeyebilirdi. Bir keresinde, 1995 yazında, Adams Belfast'te bir mitingde konuşma yapmıştı. Buruşuk, yazlık takım elbisesi içinde, elindeki kartlara bakarak konuşmasını yaparken tam bir politikacıya benziyordu. Fakat önceden hazırlanmış açıklamalarını yaparken kısa bir duraksama anında, kalabalığın içinden biri "IRA'yı geri getirin!" diye bağırdı.

Dinleyiciler alkışlarken Adams hafifçe gülümsedi, sonra mikrofona eğildi ve: "Aslında hiçbir yere gitmediler, biliyorsunuz," dedi.

. . .

Belfast Projesi'nden haberdar olan gruba göre, Kuzey İrlanda'ya hâkim olan sessizliğin ve üstü kapalı sözlerin yarı gölgesi, insanların yaşadıklarını açıkça anlatabilecekleri bir alanın oluşturulma ihtiyacının aciliyetini gözler önüne serdi. Projeye dahil olan Boston Üniversitesi, İrlanda Çalışmaları Profesörü Tom Hachey, arşiv sevdasının geleneksel bir çalışma olmadığını; ama gelecek nesillerin üzerine kafa yorabileceği bir kaynak oluşturma çabası olduğunu söyledi. Önemle belirttiği gibi, "mezhep çatışması olgu biliminin" bir çalışmasıydı.

Ancak böyle bir çabanın meyve verebilmesi için mutlak gizlilik şartlarının yerine getirilmesi gerekiyordu. Hikâyelerini anlatmayı kabul eden insanlara, öldükten sonra kendi rızaları olmadan tanıklıklarının halka açılmayacağını belirten bir anlaşma sunuldu. Gizli kalacak olan sadece görüşmeler değildi, projenin *varlığı da gizli kalacaktı*. Katılımcılar dahil oldukları suçları anlatıyorlardı. Yetkililerin, bu itirafların varlığından haberleri olsaydı, onları yakalamaya çalışabilirlerdi. Boston Üniversitesi'ni, sözel tarih deposu olarak bu kadar cazip kılan şey Ed Moloney'e göre kıs-

men buydu; Atlantik Okyanusu'nun diğer kıyısında, Britanya ve İrlanda polisinden hem fiziksel hem de yasal olarak oldukça uzakta kalıyordu. Birleşik Devletler tarafsız bir bölgeydi. Yetkililer bir şekilde projenin varlığını öğrenseler bile Anayasanın 1. Ek Maddesi'nin himayesi ve Boston Üniversitesi'nin kurumsal nüfuzu, görüşmelerin başlamamış olduğunu temin etmek için gereken çabayı gösterecekti.

2001 yılı baharında Mackers görüşmeleri yapmaya başladı. Cumhuriyetçi çevreden birçok arkadaşı vardı. Ancak buna rağmen dikkatli olması gerekiyordu. IRA, farklı kılıklara bürünüp laf taşımaya olan eğilimiyle oldukça ünlüydü. Aslında hiç kimse bu konudan söz etmiyor değildi. *Herkes* konuşuyordu. Yalnızca kendi aralarında konuşmaya meyilliydiler. Bazı ünlü suçların failleri Batı Belfast'te oldukça iyi tanınıyor olabilirdi; ama onun hakkında bir yabancıya -bir gazeteciye ya da bir İngiliz'e- bir kelime ederseniz, muhbir sayılırdınız. Boston Üniversitesi'ndeki görüşmeciler, niyetleri ne olursa olsun yabancıydılar. Eğer eski bir tetikçinin ses kaydı yapan birine itiraflarda bulunduğu duyulursa, muhtemelen öldürülürdü.

Mackers başka bir önemli açıdan da farklı düşünüyordu. Birçok Provo askeri gibi, Kutsal Cuma Anlaşması nedeniyle o da hayal kırıklığına uğramıştı. Partick Pearse'ın da bir zamanlar belirttiği gibi, "İrlanda adına "nihai çözümün" İngiltere'den ayrılmak dışında başka bir şey olduğunu kabul eden adam çok büyük ihanet etmiş, İrlanda milletine karşı büyük bir suç işlemiş olurdu... hatta dünyaya gelmemiş olması daha iyiydi."

Bu çeşit bir mutlakiyetçilik, cumhuriyetçi mitolojinin özünü oluşturuyordu: marjinal değişimin kabulünün ihanete eş değer olduğu düşüncesi. Mackers'ın görüşüne göre Sinn Féin, İrlanda üzerinde İngiliz hakimiyetinin devam edeceği senaryoyu kabul ettiğinde, çok azıyla yetinmeyi kabul etmişti. Mackers'a göre Adams, silahlı mücadeleye ihanet etmişti.

Sinn Féin liderleri bu tarz düşüncelerin oldukça farkındaydı ve Mackers gibi şüpheci eleştirmenleri "karşıt" cumhuriyetçiler ya da "barış sürecinin düşmanları" olarak görüyorlardı. IRA, iç disiplini sağlamada her zaman başarılı olmuştu ve yeni oluşan bir siyasi parti olarak Sinn Féin, Troubles olayları ve barış süreci konusunda belirli bir duruş sergilemeye

oldukça önem veriyordu. Hiçbir Sinn Féin yetkilisi bu çizginin dışında gibi görünmüyordu. Bu şekilde parti, bir akademisyenin de belirttiği gibi, "cumhuriyetçi silahlı mücadele anılarının tekelciliğini" devam ettirdi.

Sinn Féin eleştirmeni olarak Mackers'ın konumu düşünüldüğünde bu, pratikte ne Gerry Adams ne de onunla birlik olan birinin oturup sözlü tarih kaydını kabul etmesinin olası olduğu anlamına geliyordu. Aslında, Mackers onlardan bunu *isteme* konusunda bile tereddütlüydü. Çünkü liderler projenin varlığından kuşku duyarlarsa katılan herkesin cezalandırılacağını duyurarak kesinlikle projeye engel olurlardı.

Bu nedenle birkaç yıl boyunca Mackers, artık Adams'a yakın olmayan cumhuriyetçileri arayıp buldu. Bunu yaparken fark edilmemek için çok çaba sarf etti. Moloney'le iletişime geçmek için şifreli e-posta kullanmayı tercih etti ve projeyle bağlantılı resmî belgeleri en aza indirgemeye uğraştı. Sırt çantasına dijital mini bir disk kaydedici sıkıştırıp, görüşmeleri yapmak için Belfast ve ötesine seyahat ediyordu. Görüşmelerini farklı oturumlara yayarak, deneklerinin her biriyle on saat ya da daha fazla zaman harcayıp onlarla birçok kez görüştü. Belirli bir kişiyle görüşmesi tamamlandığında, Mackers, onları güvenilir bir daktilografa yazdırıyordu. Sonra hem kayıtları hem de belgeleri, Bob O'Neill'in onları Burns Kütüphanesi'nin en güvenli bölümü, Hazine Odası'nda tuttuğu Boston Üniversitesi'ne gönderiyordu. O'Neill, "arşiv güvenliğinde" uzmandı. Konuyla ilgili bir kitap yayınlamıştı. "Kendilerine emanet edilen hazinelerin koruyucuları olmak için tüm kütüphaneciler ve arşivciler güvenliği sıkı tutmalı ve dikkatle korumalıdırlar," dedi.

Ek önlem olarak Mackers, görüşme materyallerini Boston Üniversitesi'ne gönderirken gerçekte deneyimlerini paylaşan kişinin adını gizleyip, bunun yerine alfabeden bir harf seçerdi. Her katılımcının alfabetik kod adının ilişkili olduğu asıl isim ayrı bir belgede -bilgilerin gizli tutulacağını garantileyen her konuşmacının imzaladığı asıl sözleşmelerde- bulunurdu.

Bir gün Mackers, ilk kez 1974'te hapishanede tanışmış olduğu, yıllardır tanıdığı eski bir IRA mensubunu görmeye gitti. İkisi çok yakındılar, bu nedenle rahat, samimi bir görüşme olacaktı.

Mackers gibi adam da barış süreciyle derinden hayal kırklığına uğramış olduğunu düşünerek Gerry Adams ve Sinn Féin'le bağlarını koparmıştı. Artık anlatacak bir hikâyesi vardı. Mackers, sonunda Boston Üniversitesi'ne gönderdiği belgelerde adamı yalnızca "C" kod adı ile tanımlamıştı. Gerçek adı Brendan Hughes'dı.

PENCERE KIYISINDA

Anthony McIntyre 2001'de kendisiyle görüşmeye başladığında Brendan Hughes, Divis Flats'den geriye kalan döküntüde yaşıyordu. 1993 yılında, Jean McConville'in bir zamanlar kaçırılmış olduğu apartman, kompleksin korkunç hayat şartlarıyla ilgili aktivistlerin yaptığı gösteriler sonrasında diğer tüm alçak binalarla birlikte yıkıldı. 1980'lerde, Yıkım Komitesi adında bir ekip oluşturuldu. (Görevleri bu yeri yaşanmaz hale getirmek olan bir grup eylemci.) Her bir apartman dairesi boşaltıldığında, bunu kendine görev edinen yıkım ekipleri, başka bir aile oraya taşınmadan önce, oraya balyozlarla baskın yapar ve camları kırıp kapıları menteşelerinden sökerek, banyoları, lavaboları, tuvaletleri ve elektrik tesisatlarını paramparça ederlerdi. Nihayetinde, hükümet her yeri buldozerle yıktı ve önünde küçük beton bahçeleri olan minicik kırmızı tuğlarla kaplı evlerin yapılmasının yolunu açmış oldu. Divis Flats'ten geriye kalan tek şey, yirmi katlı bir kuleydi. İngiliz Ordusu çatıyı ve en üstteki iki katı işgal etmeyi sürdürdü. Onların aşağısında, onuncu katta, Brendan Hughes yaşıyordu.

Burası, bir savaş kahramanı olarak görüldüğü Batı Belfast'in sokaklarının çok yukarısında kalan, Hughes için oldukça uygun bir yerdi. Bombalı saldırılar sona erdikten ve Kutsal Cuma Anlaşması Kuzey İrlanda'ya barışı getirdikten sonra bile Belfast'in duvarları hâlâ silahlı mücadelenin kahramanlarını anlatan duvar resimleriyle doluydu ve onlar arasında Brendan Hughes'ın gülümseyen, koyu renk gözleriyle, çehresi de vardı. Ancak son yıllarda Hughes'ın ruh hali gittikçe umutsuz bir hal alıyordu. Onu görmeye gelenleri, "Hücreme hoş geldiniz," diyerek karşılıyordu. Bazen günlerce tek başına evde kalmayı tercih ederek sürekli sigara ve içki içip, dışarı çıkmadığı zamanlar oluyordu. Şu anda ellilerindeydi, ünlü koyu renk saçları griye dönmüş ve seyrelmişti. Maluliyet maaşıyla geçiniyordu.

Şantiyelerde önemsiz çeşitli işler yapmıştı ama düzenli iş bulma konusunda oldukça mücadele etmesine rağmen, gençken bir ticaret gemisinde yaptığı iş dışında asla gerçek bir işi olmamıştı. "Asla, gerçekten hapishaneden çıkamazsın," derdi.

Daire, Hughes'ın kahramanı Che Guevara'nın güldüğü, sigara içtiği, kahve içtiği birçok fotoğrafıyla donatılmıştı. Bu ikonik fotoğraflar Hughes'ın hoşuna gitse de yine de bazı gerçekleri yüzüne vuruyordu. Che, genç yaşta şehit olarak şanslı diyebileceğiniz bir mertebeye ulaşmıştı. 1967'de Bolivya ordusu tarafından infaz edildiğinde henüz kırkında değildi, derisi hâlâ pürüzsüz, sakalı henüz griye dönmemişti. Ancak Hughes, Küba'da Che'nin devrimi başarıya ulaşırken, kendisi ve Gerry Adams'ın Kuzey İrlanda'da başlattığı devrimin başarısız olduğu düşüncesinden kurtulamıyordu.

Hughes'a göre Kutsal Cuma, nihai tavizi simgeliyordu, bu anlaşmayla Cumhuriyetçi Hareket, İngilizlerin İrlanda'da kalacağını resmi olarak kabul etmişti. Hughes insanları öldürmüştü. Bunu birleşmiş bir İrlanda için mücadele ediyor olduğu inancıyla yapmıştı. Ancak hareketin liderlerinin mutlak zaferden daha azını kabul etmeye hazır olabileceğini ve -onun görüşüyle kasten- kendisi gibi birçok askeri bu konuda bilgilendirmemeyi seçtiğini artık daha net görünüyordu. Hughes'a göre bu stratejik kurnazlık oldukça kişiseldi, suçu doğrudan en yakın arkadaşı Gerry Adams'a yüklüyordu. Dairedeki duvarlardan birinde, Che'nin fotoğraflarının yanında, çerçeveli bir fotoğraf asılıydı. Hughes ve Adams'ın kol kola girdiği, 1970'lerde Long Kesh'de çekişmiş eski bir fotoğraftı. Adams, büyük yaygan yakası olan bir gömlek giymişti ve omuzlarına inen kabarık lüleleri vardı. Hughes ise Melbourn İrlandalılar Klübü'ndenmiş gibi gösteren dar beyaz bir tişört giymişti. Her ikisi de arkalarına tel örgüyü almış, sırıtıyorlardı. Hughes artık Adams'a karşı hiç sevgi duymuyordu; ama ona bir şeylerin bir zamanlar bu şekilde olduğunu hatırlatan bu fotoğrafı duvarda bulunduruyordu. Yıllardır Adams'la çok yakın bir bağla birbirlerine bağlanmışlardı, fakat hiçbir zaman eşit bir ilişkileri olmamıştı. Son zamanlarda IRA'nın silahları gibi kendisinin de kullanıldığı ve sonra bir kenara atıldığı -"devre dışı kaldığı"- konusunda espriler yapmaya başlamıştı.

Hughes gittikçe daha çok endişeleniyordu. Kanlı Cuma'yı planlayıp düzenlemiş olan adam, şu anda Belfast'in merkezinin kalabalık alanlarından uzak durmaya çalışıyordu. Divis Tower'ı seviyordu; çünkü değişken mimarisinde huzur buluyordu, bir hapishane hücresi gibi kontrol edebil-

diği ayrı bir alan. Geçici bir rahatlama yöntemi olarak alkole başvurdu. Doktoru ona içmeyi bırakmasını söyledi; ama o yapamadı.

Mackers, Hughes'la ilk görüştüğü zamanı hâlâ hatırlıyordu. O zamanlar Mackers yalnızca on altısındaydı. Hughes, Long Kesh'e önemli biri olarak gelmişti. Mackers'dan on yaş daha büyüktü; ama genç adama kanı ısınmıştı ve iki yakın arkadaş olmuşlardı. Görüşmeleri yaparken Mackers, eski milisler için yıllar süren sessizlik sonrasında konuşmanın oldukça rahatlatıcı olabileceğini fark etti. Bazen deneklerin konuşmasını sağlamak zor oluyordu. Ancak başladıkları zaman genelde onları durdurmak da zor oluyordu. Yıllar süren savaş hikâyeleri, korkunç deneyimler, çılgın espriler ve kişisel sorunlar ortaya dökülüyordu. Mackers, cesaret vermeye çalışan, içten ve boğuk bir gülüşle mizahın hakkını veren ve ara sıra kendi kişisel hikâyelerini anlatmaya gönüllü olan anlayışlı bir dinleyiciydi. Sorularını, "Boston'ın gelecekteki öğrencileri için, konuyla ilgili bazı detayları yazabilir misiniz?" diyerek noktalardı.

Ed Moloney'in tam da tahmin ettiği gibi Mackers'ın, hareketin aktörlerinden çoğunu tanıyor olduğu gerçeği -onlarla bir arada yaşamış, eylemler düzenlemiş, hapiste kalmış olması- ona ayrı bir güvenilirlik katıyordu. Bir dizi görüşme boyunca Hughes ve Mackers dairede oturdular, sigara içtiler ve konuştular. Bir keresinde Hughes, Boston Üniversitesi'nin hayatının geri kalanında sigara masraflarını karşılamasını istediği konusunda espri yaptı. Sonra kansere yakalandığında fikir değiştirecek ve üniversiteyi dava edecekti. Hughes'ın çocukluğundan, annesi öldükten sonra babasının nasıl mücadele ettiğinden, ticari gemiyle seyahatlerinden, bir sosyalist olarak doğuşundan, planladığı yüzlerce eylemden ve hapiste geçirdiği uzun yıllardan konuştular. Kanlı Cuma'dan bahsettiler. "O gün insanları öldürmek gibi bir niyetimiz yoktu," diye ısrar etti Hughes ve "Bununla ilgili çok pişmanlık duyuyorum," diye ekledi.

En önemlisi, Hughes Gerry Adams'dan bahsetti. Mackers Adams'la aynı zamanda Long Kesh'de bulunmuştu ve Adams ve Hughes'ın aralarındaki yakın ilişkiyi anlıyordu. Ancak şu anda Hughes, eski arkadaşına karşı öfke doluydu. Kutsal Cuma Anlaşması'ndan nefret ediyordu. KCA'nın (GFA), anlaşma kısaca böyle biliniyordu, aslında Siktir Et (Got

Fuck All) anlamına geldiğiyle alay ediyordu. "Bu lanet olası anlaşma ne içindi?" diye sorardı. Almış olduğu hayatlar, ölüme gönderdiği genç gönüllüler: bu fedakarlıklardan anladığı, bunların nihayetinde birleşmiş bir İrlanda'nın doğuşuyla boşa gitmeyeceğiydi. Bunun yerine Adams, zengin bir devlet adamı, bir arabulucu olmuştu. Çatışma sonrası Kuzey İrlanda'da kendisine önemli bir rol biçmişti. Onu destekleyenlere göre Adams, tarihi bir kişilikti, ileri görüşlüydü, Nobel Ödülü için makul bir adaydı. Ancak Hughes'a, Gerry Adams'ın kendi hırsına yenik düşmüş olabileceği ya da daha kötüsü, İngilizler tarafından kendi çıkarları uğruna kullanılmış olması muhtemel görünüyordu. Hapishanede Provos, strateji üzerine eğitimsel seminerler düzenlerken ana derslerden biri, Britanya'nın kontrgerilla hareketine yaklaşımının temelini, "liderliğe anlaşabilecekleri kişileri getirmek" fikrinin oluşturduğuydu. Hughes, barış anlaşması sonrasında Adams'ın farkında olmadan kendisinin tam olarak bu şekilde biçimlendirilmesine izin vermiş olabileceğine inanıyordu.

Herhangi bir silahlı mücadelede, komuta yükümlülüklerinden biri de kıdemli subayın aslarının ölümüne neden olabilecek seçimler yapmak zorunda olmasıdır. Hughes, genç gönüllüleri -ve masum sivilleri- ölüme gönderdiği emirleri nedeniyle suçluluk duyuyordu. Kafasının içinde bu olayları tekrar tekrar gözden geçiriyordu. Kanlı Cuma günü Mackers'a, olay yerinde olduğunu söyledi; ama kararları veren Adams'dı. "Gerry, kararları veren kişiydi," dedi.

Adams, mücadelede aldığı rolleri inkâr ederek aslında Kanlı Cuma gibi facialarin ahlaki sorumluluğunu üzerinden atıyordu ve aynı süreçte beraber olduğu Brendan Hughes gibi eski aslarını inkâr ediyordu. "Tüm bu olanlardan iğreniyorum," dedi Hughes. "Bu, benim gibi kişilerin, tüm ölümlerin sorumluluğunu taşımak zorunda olması anlamına geliyor." Eğer tüm o kıyımlar en azından İngilizleri İrlanda'dan çıkıp gitmek zorunda bırakmayı başarsaydı, o zaman Hughes yaptığı eylemler konusunda kendisini haklı bulabilirdi. Ancak günahlarının bağışlanması için böyle bir nedenden yoksundu. "Her şey sona erdiğinde," dedi, "Tek bir ölüm bile buna değmedi."

Kafasında tüm bu şeytanlarla mücadele ederken bile Hughes'ı asıl şaşkına çeviren, Adams'ın böyle bir sancılı iç muhasebeden tamamen uzak

görünmesi gerçeğiydi. Bunun yerine, geçmişinin esaretinden tamamen kurtulmuş bir adam gibi, bir fotoğraf karesinden diğerine geçip gidiyor gibi göründü. Bu durum Hughes'ı çılgına çeviriyordu. Elbette IRA'daydı! "Herkes bunu biliyor," dedi Mackers'a. "İngilizler bunu biliyor. Sokaktaki insanlar biliyor. Sokaktaki *köpekler* bile bunu biliyor ve o, orada durmuş bunu inkâr ediyor."

Hughes, silahlı mücadelede yer almış eski bir asker olarak, cumhuriyetçi çevrelerde onun suçsuz olduğunu kanıtlayacak delillere sahip gibi görünebilirdi. Ancak barış sürecini kabul etmeyi reddedip Adams'dan ayrı düştüğünde, Sinn Féin, uyum saplantısı nedeniyle ondan uzak durmaya devam etti. Hughes, insanların iyiliği için yaşarken, diğerlerinin -"asla eline silah almamış" insanlar, "asla gerçekten devrim sürecine katılmamış; ama hayatını yitirmiş olan gönüllülerin kalkanlarına tutunmuş olan" insanlar- savaş sonrası Belfast'te kendilerini siyaset simsarı olarak resmetmelerinden utanıyordu. Adams ve ekibinin, devrimci sosyalistler olarak sözde politikalarıyla çelişen gösterişli bir yaşam tarzının tadını çıkarıyor gibi görünmesine kızıyordu. Onlara, "Armani takım elbise tugayı," diyordu.

Hughes ayrıca, silahlı mücadelenin şu anda temizleniyor ve somutlaştırılıyor olmasından, bir etikete dönüştürülmesinden de endişeliydi. Cumhuriyetçi Hareket, şehitlerine her zaman saygı duymuştur; ama Hughes'a, bazıları hâlâ hayattaymış ve mücadelelerinin sonuçlarıyla yüzleşiyorlarmış gibi, şehitler artık bir kenara atılıyor ve duvarlardaki portreleriyle hiçe sayılıyorlar gibi geliyordu. "Alkol bağımlılığı nedeniyle yavaş yavaş ve yalnız başına öldükten sonra bu adamları anmak için duvarlara resimlerini çizmenin kimseye yararı yok," dedi. "O zamanların olaylarını bu şekilde romantikleştiren gençlere nefret duyuyorum. Gerçek, bunlardan çok uzak ve sanırım ben bunun yaşayan kanıtıyım," diye ekledi.

Eski dostunun sadakatsizliğinin Adams'a ulaşması uzun sürmemişti. 2000 yılında iki adam bir araya geldi ve Adams, Hughes'ın görüşmekte olduğu kişilerin bazılarıyla ilgili sorular sorarak, eleştirilerini neden halka açmayı seçtiği konusunda onu sorguladı ve Hughes'ın hatırladığı kada-

rıyla, "Kendimi kötü bir duruma düşürdüm ve bundan kurtulmalıyım," dedi. Hughes, bu önerinin bir sansürleme çabası olduğunu düşündü. Bu yalnızca kızgınlığını artırmıştı. Bir noktada Hughes, dairesinde bir dinleme cihazı buldu, küçük siyah bir mikrofondu. Böyle bir cihazın kesinlikle İngiliz ordusu tarafından yerleştirilmiş olduğu zamanlar olmuştu. Ancak şimdi bunun oraya IRA tarafından konulduğundan emindi.

. . .

Bu hayal kırıklığı hissi, Mackers'ın yürüttüğü diğer röportajlara da hakimdi. Katılımcılardan biri, cezaevinde Hughes ile aynı hücreyi paylaşmış ve Bobby Sands'in yakın bir arkadaşı, kırklarının sonunda ufak tefek bir adam olan Ricky O'Rawe'di. 1981 açlık grevi sırasında O'Rawe, grevcilerin baş sözcüsü olarak görev almıştı. Mackers ilk kez O'Rawe'e yaklaşıp ona Belfast Projesi'nden bahsettiğinde, O'Rawe katılmak istememişti. Aslında, yirmi yıldır sakladığı bir sır vardı ve IRA'yla ilgili deneyimlerinden bahsederse, sırrının ortaya çıkabileceğinden endişeleniyordu. Nihayetinde Mackers, O'Rawe'i katılmaya ikna etti ve akşamları kayıt cihazıyla onun evine gitmeye başladı. Başlangıçta görüşmeler oldukça yavandı. O'Rawe, aile geçmişini, babasının 1940'larda nasıl IRA mensubu olduğunu, isyan şarkıları dinleyerek nasıl büyüdüğünü ve çok genç yaşta Provos'a nasıl katıldığını anlattı. O'Rawe, Gerry Adams'la birlikte *Maidstone*'da nasıl tutuklandığından ve bir zamanlar alem yapacak para bulmak için nasıl "serbest" hırsızlık yaptığından bahsetti. IRA liderleri onu bacaklarından vurarak cezalandırmıştı -her şeyi hesaba kattığında tamamen haklı olduğunu düşündüğü bir ceza. Mackers ve O'Rawe, New York'da Dünya Ticaret Merkezi'ne iki uçak çarptığı haberleri çıktığında görüşme yapıyordu. Her ikisi de dehşete düşmüştü. Her ikisi de İrlanda siyasal şiddet geleneği ile El Kaide'nin toplu katliamları arasında bir benzerlik gördülerse de bunun üzerinde durmadılar.

O'Rawe, birçok kez Mackers'a, "Açlık grevi hakkında konuşmayacağım," dedi ve ilk sekiz görüşmede bundan hiç bahsetmedi. Ancak son görüşmenin yapıldığı gece konu oraya geldi ve O'Rawe kendisini, gizli tutmaya söz vermiş olduğu bir hikâyeyi paylaşırken buldu.

1981 yazında Bobby Sands ve diğer üç açlık grevcisi öldükten sonra O'Rawe, hapishaneden müzakerelerin sürdürülmesine yardımcı oluyordu. O'Rawe'e göre, mahkûmlar Margaret Thatcher'dan taleplerinin hepsinin yerine getirileceğine dair gizli bir teklif almışlardı. Tam bir teslim olma değildi; ama diğer önemli ayrıcalıklara ek olarak, kendi kıyafetlerini de giyebileceklerini -en temel ihtiyaçlardan biri- garanti ediyordu. O'Rawe ve diğer bir arabulucu hapishane dışındaki Provo liderlerine, İngilizlerin teklifini kabul etmeyi ve grevi sonlandırmayı düşündüklerini belirten bir mesaj gönderdiler. Ancak dışarıdan -özellikle Gerry Adams'dan- Thatcher'ın teklifinin yeterli olmadığını ve bu nedenle kabul etmemelerini söyleyen bir haber geldi.

Grev sona ermeden önce altı adam daha hayatını kaybetti. Grevi devam ettirmede ısrarcı olanın, mahkûmların kendisi olduğu söylentisi halk arasında dolaşıp duruyordu ve O'Rawe, bu dramatik olayları pekiştiren şeyin "oldukça dikkatle uydurulmuş efsaneler" olduğu düşüncesini kabul ederek, tarihin bu yönünü sorgulamak amaçlı asla açıkça konuşmadı. Ancak şahsen, zamanında karşı çıkmadığı ve daha etkin olmadığı için oldukça suçlu hissediyordu. Adams ve çevresindekilerin neden içerideki adamların kabul etmeye hazır olduğu bir teklifi onaylamak yerine grevi sürdürmeyi seçtiğini merak etti.

O'Rawe, yıllar süren iç muhasebe sonrası korkunç bir teori geliştirmeye başladı. Bobby Sands parlamento seçimlerine aday olduğunda, göreve gelmek isteyen barışçıl bir eylemcinin ortaya çıkışı, cumhuriyetçiler için IRA'nın asla şiddet yoluyla başaramayacağı halk desteğine neden oldu. 5 Mayıs 1981'de Sands öldükten sonra yüzbinlerce insan sokaklara döküldü. O'Rawe, kararı veren Ordu Meclisi'nin tartışmalarından haberdar değildi; ama Adams'ın, yarattığı geniş tabanlı sempati ve destekten faydalanmak için açlık grevini kasten devam ettirdiğine inanmaya başladı. Cumhuriyetçi politika açısından O'Rawe, açlık grevinin, "atomun parçalandığı" an olduğu sonucuna vardı. Adams ilk kez, seçim politikası yoluyla değişim potansiyelini gördü. Grevi uzatmada, cumhuriyetçi hareket için var olan destek tabanını dramatik bir şekilde genişletme fırsatının olduğunun farkına vardı. Bu yalnızca altı hayata mal oldu.

O'Rawe, Mackers'a hikâyeyi anlatmaya başladığında duramadığını fark etti. Başta boğazı düğümlenerek ağlamaya başladı sonra bir çocuk gibi hıçkırıklara boğuldu. On iki yıl boyunca, bu altı ölü grevcinin vicdan azabıyla yaşamıştı ve yirmi yıl süren sessizlik sonrası bu olaylardan konuşmanın duygusal olarak onu arındırdığını hissetti. "Artık umurumda değil, her şey açığa çıkıyor," dedi Mackers'a. "Adamlar burada lanet olası hiçbir şey uğruna ölmüş oldular!" Ancak Adams'ın utanmadan, Sinn Féin'in geçerli bir siyasi parti olarak kurulması için sürekli birilerinin şehit olmasının gerekli olduğuna karar verdiğini düşündüğünde, O'Rawe sarsıcı bir olasılığı kabul etmek zorunda kaldı: Bu karar verilmeseydi, savaş asla son bulmayabilirdi. Ed Moloney'in de daha sonra yazdığı gibi, "Açlık grevi Sinn Féin'in seçim siyasetine başarılı bir şekilde girmesini mümkün kıldı. IRA'nın silahlı mücadelesi ve Sinn Féin'in siyaseti arasındaki gerilim, barış sürecini ve nihayetinde çatışmanın sonunu getirdi. Temmuz 1981'de yapılan teklif geri çevrilmeseydi, bunların hiçbirisinin meydana gelmeyeceği muhtemel, hatta makuldü. Sonun, bu yolu meşrulaştırdığını, barışın sağlanmasının bu fiyata değecek bir inci olduğunu söyleyenler olacaktı." O'Rawe'e göre, böyle uzun ve hesaplı bir oyun oynama ve altı adamı gereksiz yere ölüme gönderme becerisine sahip birinin siyasi strateji konusunda bir dahi ama aynı zamanda bir sosyopat olması gerekirdi.

• • •

Brendan Hughes, açlık grevleri söz konusu olduğunda hayatta kalmasının suçluluğunu kendi içinde büyüttü ve Mackers ile yaptığı görüşmelerde bunun üzerinde durdu. Hughes sık sık Sean McKenna adındaki genç grevci komaya girdikten sonra son verdiği ilk başarısız grev deneyimi üzerine düşündü. Benzer bir oyun oynadığı düşünülürse, Hughes, McKenna'nın ölmesine izin vermiş olsaydı, ne olurdu diye içinden geçirdi.

İkinci grev tamamen önlenebilir miydi? Bu on adamın hayatını kurtarabilir miydi? Kafasında hesaplamalar yaptı. Grevden uzun zaman sonra Hughes, Dundalk'da McKenna'ya rastladı. McKenna beyin travması geçirmiş ve görme duyusu grev nedeniyle kalıcı hasar görmüştü. McKenna, "Siktir git, Siyahi," dedi Hughes'a. "Ölmeme izin vermeliydin."

Hughes'ın kendisini öldürmeyi düşündüğü anlar oldu. McKenna gibi grevin fiziksel izlerini taşıyordu. Sonunda görme duyusunu kaybetti. Kışın, ona yasadışı bir korsan görünümü veren bir göz bandı takmaya başladı. Dairesinde oturur, ardı ardına sigara yakarak, şehrin düzensiz yollarına, okul bahçelerine, kilise kulelerine ve uzaktaki *Titanik*'in bir asır önce inşa edildiği tersaneye gözünü dikerek saatlerce pencereden dışarıya bakardı. Mackers'ın karısı Carrie Twomey'e Hughes, oraya saplanmış kalmış gibi gelirdi. "Sürekli, hayatının büyük bir kısmını o pencere kenarında geçirmiş hissine kapılıyordum," diye anımsadı. "Ya oradan atlayıp her şeye son vermek ya da içeride kalıp tekrar hayata dönmek... İkisini de yapamıyordu."

Bir keresinde Hughes Mackers'a, "Hapishane hastanesini hâlâ çok net hatırlıyorum," dedi. "Hâlâ o kokuyu hissedebiliyorum, öldüğünüzde bir koku olur, *ölüm* kokusu diye bir şey vardır ve açlık grevi boyunca bu koku hastanenin her yerine sinmişti. Ve ben hâlâ sürekli bunları düşünüp duruyorum. Bazen hâlâ o kokuyu, bayat ölüm kokusunu hissedebiliyorum. Ve yıllardır, yani birkaç yıl öncesinde hiç bu şekilde konuşamamıştım. Yapamadım. Yapamıyordum. Artık hepsini kafamdan atıyorum."

Hughes, açlık grevi boyunca kendisiyle ilgilenen ve ona doğal bir kaynaktan taze su getiren nazik hekim Dr. Ross'u hatırladı. Bobby Sands, Ross'a asla güvenmedi. Ona, "akıl manipülatörü" diyordu. Ancak doktorun kibarlığı Hughes'a çok anlam ifade ediyordu. Bilahare, o on adamın açlık grevinde öldüğünü izledikten sonra Dr. Ross'un, 1986'da silahla kendini vurarak hayatına son verdiğini öğrendi.

Hughes Mackers'a, bu görüşmelerde oldukça içten olabildiğini belirtti; çünkü görüşmelerin onun ölümüne kadar gizli kalacağını biliyordu. Mackers'a, 1973'te Londra'daki bombalı eylemi, Dolours Price ve yandaş eylemcilerin cezaevine girmesiyle sonuçlanan görevi Gerry Adams'ın onayladığını söyledi. "Demek istediğim, söyleyebileceğiniz ve söyleyemeyeceğiniz şeyler vardır," diye düşündü. "Bir podyuma çıkıp, İngiltere'deki eylem planına dahil olduğumu ve bir askeri vurduğumu söylemeyeceğim. Ancak kesinlikle oraya çıkıp bunu *inkâr* da etmeyeceğim. Uğruna öleceğim ve neredeyse birkaç kez de ölmek üzere olduğum insanların ayağa

kalkıp, tarihte oynadıkları rolü inkâr ettiğini duymak -savaşta oynadığı rolü, kendi *yönettiği* savaştaki rolünü- ve onu inkâr etmek, oldukça korkunç ve hayatını kaybeden onca insana koca bir ayıptır."

Hughes Pat McClure'u, "Wee Pat" ve Dolours Price'ın görev almış olduğu Unknowns adındaki gizli bölüğü hatırladı. McClure 1980'lerde ortadan kaybolmuştu. Bir noktada, görevini bırakmış ve siyah taksi sürme işine girmişti. Birisi ona, büyük savaşa katılmak için geri dönüp dönmeyeceğini sormuştu. Ancak McClure hayır demişti. Bu işleri tamamen bırakmıştı. Hughes onun Kanada'ya göç ettiğini ve orada öldüğünü duymuştu. Eğer Unknowns'u günlük komuta eden McClure'se birimin asıl yetkisi kimdeydi, diye sordu Mackers. Emirleri kim veriyordu?

"Onlar her zaman Gerry'nin adamlarıydı," dedi Hughes.

Mackers, Jean McConville'ın gözden kayboluşu hakkında soru sorduğunda Hughes ona, Gerry Adams'ın konuyu bildiğini ve eylemi onayladığını söyledi. Hughes'ın görüşüne göre cinayet, haklı bir eylemdi.

"O bir muhbirdi," dedi.

AJANLAR

Herkes işe alınabilir. 1925 yılında yayınlanan İrlandaca bir roman *Muhbir* (The Informer)'de yazar Liam O'Flaherty, bir polis ajanı Gypo Nolan'ın hikâyesini anlatıyor. Gypo, cinayetten aranan Dublinli bir cumhuriyetçinin kimliğini tespit ediyor. Gypo bu bilgiyi yetkililere ilettiği andan itibaren, birbirine oldukça bağlı olan şehirde insanlar tarafından "dışlanmış" olduğunun aniden farkına varıyor. Yaptığının ortaya çıkacağından korkmuş halde, paranoyak ve talihsiz hissediyor: "İnsanların alışılmış ayak sesleri bile, şans eseri, tehdit unsuru oluyor." Ajanlık, bir halk şeytanı -bir ihanet örneği- olarak İrlandalıların hayal gücünde önemli bir yer kaplıyor. Gerry Adams bir keresinde muhbirlere, "bu Ada'da toplumun her tabakasında kötü gözle bakıldığını" belirtmişti. Ancak gerçek şu ki İngilizler yüzyıllardır İrlanda'da casusları ve yetiştirilmiş iki taraflı çalışan ajanları kullanıyordu. Troubles olaylarının başlarında Frank Kitson'ın anlayışı nihayetinde MRF (Askeri Keşif Gücü)'in ilkel "kontra çetelerinden", İngiliz ordu ve istihbaratının ve Ulster Kraliyet Polisi'nin paramiliter çevrelerin içine sızmak için kullandığı oldukça sıra dışı, geniş ve gelişmiş bir girişim halini aldı.

Trevor Campbell, Ulster Kraliyet Polisi'nin Özel Şubesi adına çalışan iri yarı ve heybetli bir Belfast polis memuruydu. Derry'de geçirdiği iki yıl sonrasında (Campbell'e göre orası her zaman ve yalnızca "Londonderry"ydi), 1975'te Belfast'e geçiş yaptı ve sonraki yirmi yedi yılını çatışmanın içinde geçirdi. Campbell'in uzmanlık alanı, muhbirleri idare etmekti.

"Başlangıçta sabit hiçbir kural yoktu. Hiçbir kanun. Amaç yakalayabildiğin kadar yakalamaktı," diye anımsadı. Yetkililerin, kimi hedef aldıkları ya da muhbirleri nasıl yönettikleri konusunda bir sistemleri yoktu. Ancak zamanla, bilim sahada gelişti. Kuzey İrlanda'da ajanları idare etmenin en büyük sıkıntısı, bölgenin petri kabına benzemesiydi. Belfast'te bir Belfast kaynağı bulamazdınız: şehir çok küçüktü. Bu nedenle, onları kenar mahallelere ya da kırsal kesimlere göndermelisiniz. Ancak, genelde

bunlar şehrin bir bölgesinde büyümüş ve asla oradan dışarı çıkmamış oldukça dar görüşlü kişilerdir. Çok fazla otobüs, tren ve onlar kaybolmaya oldukça meyillidirler. Campbell muhbirleri, sahile yakın bir köydeki görüşme için kasabanın dışına götürürdü ve onlar sanki tek bir otobüs onları dünyanın sonuna götürmüş gibi orada dehşet içinde kalırlardı. Campbell aracılarıyla kırsal kesimlerde görüşmei severdi; ancak çok uzak kesimlerde değil. Güney Armagh gibi bazı kırsal alanlarda yerliler tüm araçları tanırlardı. Tanınmayan tek bir otomobilin varlığı çevredekileri harekete geçirmeye yeterdi.

Görüşecek güvenli bir yer bulma sorunu, genellikle ilk etapta görüşme için haberleşme sorununa kıyasla ikincil öneme sahipti. Troubles olaylarının ilk yıllarında, Kuzey İrlanda'daki birçok evin kendi telefonu yoktu. Varsa da çoğunlukla meraklı komşuların gizlice dinleyebileceği paylaşımlı bir hat, gizli muhbirle iletişime geçmek için en iyi çözüm değildi. Teoride ajan ankesörlü telefon kullanabilirdi. Ancak Belfast'te savaş zamanı neredeyse tüm ankesörlü telefonlar vandallar tarafından tahrip edilmişti ve ajan, çalışan bir telefon bulacak kadar şanlıysa bile bazı meraklı tanıdıkların ansızın uğraması, telefon kulübesinde onu fark etmesi ve kimle konuşuyor olduğunu bilmek istemesi muhtemeldi.

Bu nedenle Campbell, görüşmeleri gerektiğinde, muhbirlere haber vermek için yaratıcı yollar buldu. Başlangıçta, Soğuk Savaş casusluğu üzerine olan bir kitaptan, tuğla bir duvara tebeşir izi bırakmak gibi basit numaralar öğrendi. Ancak kısa sürede daha yaratıcı başka teknikler geliştirdi. Bazen Belfast'te bir eve ani ve gürültülü bir baskın düzenlerdi; ama kaynağının evine değil, sokağın karşısında oturmanın talihsizliğini yaşayan, kuşku duyulmayacak başka bir sivilin evine. Bu, evi basılan masum aile için zor bir durum olabilirdi, Campbell bundan vazgeçti. Ancak mesaj bırakmanın bariz bir yolu vardı: *Görüşmemiz gerek.*

Belfast, Berlin değildi; Doğu Belfast bile değildi ve böyle küçük, geri kafalı bir şehirde bu çeşit casusluk oyunları oynamak gerçeküstü durumların ortaya çıkmasına neden olabilirdi. Bir keresinde Campbell, zorlu sorgulama ve işkence mekânı olarak ün yapmış, Doğu Belfast'in kale gibi sorgu merkezi Castlereagh'da kaba saba bir IRA militanıyla

görüşüyordu. Adam birkaç kez hapse girmişti ve Campbell ona görev vermek için çabalamıştı, başarısız oldu. Şu anda polis, cezasını kesmek ya da gitmesine izin vermek zorunda olduğu üç gün boyunca onu yasal olarak tutabilirdi ve üç gün boyunca Campbell penceresiz bir sorgu odasında bitkin bir halde onunla karşı karşıya oturmuş ve konuşmuştu. Böyle karşılaşmalarda bazı IRA mahkûmları, Campbell'e öfkeyle bakar ve asla bir kelime bile etmeden kaya gibi sessizliklerini korurlardı. Diğerleri, *onunla* çalışmayı kabul ederek, bilgi almak amacıyla konuştukça konuşurlardı. Nerede büyüdü? Hangi ragbi takımını destekliyordu? Bir ailesi var mıydı? Nerede yaşıyordu? Campbell sorguladığı kişilerle dostluk kurmak isterdi; ama ağzından kaçıracağı herhangi bir önemsiz detay onu ölüm cezasına götürebilirdi. Bu nedenle, kendisiyle ilgili çok detay vermeden sohbeti devam ettirmeye çalışırdı. Bir keresinde, elindeki IRA militanı çok konuşkan biriydi. Fakat Campbell kadar da disiplinliydi. Campbell'in koz olarak kullanabileceği hiçbir bilgi vermedi ve kesinlikle kendisine görev verilmesine izin vermeyecekti. Campbell'in ister istemez saygı duyduğu sıradan, şaka yollu tehditlerle, makara yapıyordu. Zamanın dolmasını bekliyordu. Üç gün sonra zaman doldu ve Campbell'in onun gitmesine izin vermekten başka şansı yoktu.

Campbell yetmiş iki saattir karısıyla zaman geçirmemişti ve karısı onun bir gece bile izin almamasına söyleniyordu. Bu nedenle adam serbest bırakıldıktan sonra Campbell, yıkanmak ve karısını dışarı çıkarmak için eve gitti. Sahil civarında güzel bir balık restoranına gittiler. Turistlerin akın ettiği, hareketli bir yerdi. Campbell ve karısı deniz manzaralı bir masaya oturdular ve yemeklerini sipariş ettiler. Campbell başını kaldırıp barın orada duran bir adamı gördüğünde, başlangıç yemeklerini yeni bitirmişlerdi. Adamın Campbell'e arkası dönüktü; ama barın arkasında büyük bir ayna vardı ve bir anda likör şişelerinin yukarısındaki yansımada ikisi göz göze geldiler; Campbell'in son üç gündür sorguluyor olduğu adamdı.

Campbell bakışlarını adamın üzerinden çekmeden, "Ana yemekler için kalamayabiliriz," diye karısına söyledi. Genellikle araba kullanırken yolu dikkatle izlerdi ve restorana kadar takip edildiğini düşünmüyordu.

Bunun yerine bu durum, garip bir rastlantıya benziyordu. Ancak tehlikeli bir rastlantı. Karısına olayın detaylarını anlatmadan Campbell müsaade istedi, bara yürüdü ve normalde her gün gördüğü adamlara karşı takınacağı kaba bir kayıtsızlıkla IRA mensubunu selamladı.

Adam karşılık vermedi. Sonra gelişigüzel bir şekilde, "Karın mı?" dedi.

"Başkasının karısı," diye cevap verdi Campbell.

"Seni biliyorum, muhtemelen başkasının karısıdır," dedi adam yapmacık bir gülümsemeyle.

Campbell sahte bir gülümsemeyle espriyi onayladı. Sonra kelimelerini dikkatle seçerek, "Tüm gece bu barda mı oturacaksın? Yoksa, bir telefon bulup birisini mi arayacaksın?" dedi.

Kısa bir duraksama anından sonra adam, "Güzel kadınının yanına dön. Yemeğinin tadını çıkar. Sonra buradan siktir ol git," diye söylendi.

Campbell geri döndüğünde karısı, "Kimdi o?" diye sordu.

Campbell, "İş nedeniyle tanıdığım bir adam," diye cevap verdi ve konuyu kapattı.

Campbell'in her zaman bağlı olduğu bir ilke vardı; herkes işe alınabilir. Bazen sadece doğru tuşu bulmanız gerekir. Aynı kişiyi on beş kez yanınıza çekmeye çalışabilirdiniz ama kabul etmezdi, sonra on altıncı seferde bir şey olurdu. Şartlar değişirdi. Adam ansızın kendisini ekibinizin içinde bulurdu. Ya da zor bir durumdaydı ve paraya ihtiyacı vardı. Belfast milislerini yetiştiren etnik gettolardan muhbirler çoğu zaman işsizdi ve kamu yararına çalışıyorlardı. Teklifinizi doğru zamanlarsanız, ümitsizce ona en çok ihtiyaçları olduğu anda onlara bir seçenek sunabilirdiniz.

Eğer gerçekten hedef aldığınız ve şartları *değişmeyen* biri varsa, onun için sadece şartları değiştirebilirdiniz. "İşini kaybetmesini sağlardınız," diye anımsadı Campbell. "Ya da evini kaybetmesini." Bakacak bir ailesi olan bir kadın ya da adam için, evsizlik ihtimali kadar başka hiçbir şey onun aklını çelemez. Eğer olası hedefiniz işe gitmek için bir arabaya bağlıysa, Campbell arabanın pahalı tamirler gerektirecek arızalarının olmasını sağlardı. Campbell, "Onun beş parasız olduğunu bildiğinizde, işte o an, onu kazandığınız andır," derdi.

Para, bir muhbir ayarlayabilmek için etkili bir tuzak olabilirdi; ama aynı zamanda tehlikeliydi. Bazı muhbirler, "beş paralık ajanlar" olarak bilinirdi. Küçük balıklar, asgari bir bedel karşılığında düşük seviyeli işler yapabilen yerel insanlar. Ancak tamamen anlaşmalı birisi olduğunda -önemli bilgiler veren ve İngiliz hükümetinin ajanı gibi çalışan biri- böyle birine kimliğini ortaya çıkarmayacak bir şekilde ödeme yapmak zor olabilirdi. Bu insanların çoğu, kimsenin parasının olmadığı yıkık dökük bölgelerde yaşıyorlardı. Böyle bir çevrede yaşayan birine yüzlerce ya da hatta binlerce pound ödeyip nasıl fark edilmemesini bekleyebilirsiniz? Talih kuşuyla ilgili bir hikâye uydurabilirsiniz. At yarışında doğru ata oynadığınız bir gün. Ancak bu yalnızca bir kez işe yarar. Bir sonraki ödeme için ne yapacaksınız?

En iyi muhbirler yıllar boyunca, genelde on yıllar boyunca yetkililer adına çalıştı. Böyle çifte bir kimliği devam ettirmek, casusluğun cezasının kafaya bir kurşun ve birinin ailesi için ömür boyu utanç kaynağı olduğu bir ülkede oldukça tehlikeydi. Aynı zamanda garipti. Campbell'in muhbirleri sık sık duygusal olarak ona bağlanıyordu. Ölüm riskini göze almaya hazır olmalarını kötüye kullanıyor olabilirdi. İlk başta, kendisiyle işbirliği yapmaları veya istifa etmek istediklerinde muhbir olarak kalmaları için şantaj yapmış olabilirdi. Fakat aynı zamanda çoğu zaman onların sırrını bilen tek kişiydi. Aslında onlar için bir doktor, sosyal hizmet uzmanı ve rahip oldu. Ajanlarının sorunları onun sorunları oldu: Evin onarımı, çocuklar için Noel hediyeleri.

Sağduyu, her idarecinin yüksek mevkilerde bir kaynağının olması gerektiğini söylüyordu. Ancak Campbell, en iyi muhbirlerin genellikle "erişim ajanları" olduğunu keşfetti. Yani istihbarat hedefinin kendisi değil, hemen onun yanında duran adam. Gerry Adams'ın arabasını kullanan adamı işe alın ve Adams'ın kendisini işe aldığınızda elde edeceğinizden daha değerli bilgilere ulaşabilirsiniz. (1990'larda Adams'ın kişisel şoförlüğünü yapan Roy McShane'in, 2008'de İngiliz muhbiri olduğu ortaya çıktı.)

IRA, İngilizlerin nüfuzunun tehlikelerinden neredeyse habersizdi. Brendan Hughes ve adamları 1970'lerde Seamus Wright ve Kevin McKee'yi ilk kez sorguladıklarında, cumhuriyetçi hareketi içeriden yık-

mak amaçlı oluşturulmuş "Freds" ekibini ve Kitsonian planını öğrendiler. O on yılın ilerleyen zamanlarında, Provos, yeni görev verilen kişilerle ilgili araştırma yapacak ve şüphelenilen muhbirleri sorgulayacak özel bir iç güvenlik birimi kurdu. Bu araştırmacı kadro, "Nutting Squad" olarak bilinecekti; çünkü bir hain itirafta bulunduğunda onu "delirtecekler" ya da kafasına bir kurşun sıkacaklardı.

Yıllardır, Nutting Squad'ın en korkutucu casus avcısı Alfredo, "Freddie" Scappaticci olarak biliniyordu. Palabıyıklı, geniş omuzlu bir duvarcı ustası olan Scappaticci, Güney Belfast'te İtalyan bir göçmen ailede büyümüştü. Babasının, aile adını taşıyan popüler bir dondurma kamyonu vardı ve insanlar Freddie'ye, "The Wop" (İtalyan serseri) veya çoğunlukla kısaca, "Scap" diye sesleniyorlardı. Troubles olaylarının başlarında cumhuriyetçi harekete katıldı ve Long Kesh'te hapse atıldı.

John Joe Magee adındaki bir adamla birlikte Scap, İngilizlerle muhtemelen işbirliği yaptığından şüphelenilen IRA üyelerini sorgularlardı. Yöntemi nadiren değişiyordu. Şüpheliyi güvenli bir eve götürür, gözlerini bağlar ve duvara dönük bir şekilde bir sandalyeye oturturdu. Sonra Scap, itiraf etmeye razı olana kadar onu saatlerce ve bazen günlerce aşağılayarak ve nihayetinde döverek ve işkence ederek sorgulardı. "Her ordu psikopatları kendine çeker," derdi Brendan Hughes. Ancak Scap özel bir durumdu. Genelde şüpheli kişiye, itirafta bulunursa hayatını bağışlayacağına dair söz verirdi. Adam suçunu ağlayarak itiraf ettiğinde -ya da işkenceye son vermek için sadece yalan söylediğinde- Scap itiraf anını kaydederdi. Ancak, işkence ederken talihsiz kurbanlarına ne derse desin IRA'ya ihanet etmenin cezası her zaman ölümdü. Sorgu sonrası Scap'in eserinin izleri, kasabanın kıyısında ya da şehirdeki tekerlek izleriyle dolu olan patikalar boyunca boş arazilerde görünürdü: Cesetlerin etrafa saçılmış kol ve bacakları, işkence nedeniyle yanmış ve ezilmiş etleri, korkunç bir şekilde bant izleriyle kararmış gözleri.

Cesetler ortaya çıktıktan sonra Scap, ölülerin ailelerini ziyaret etmeyi, kayıtlı itiraflarını onlara dinletmeyi ve sevdiklerinin tam olarak neden infaz edildiğini açıklamayı severdi. Ara sıra onlara cinayetle ilgili detaylı bilgi verirdi. Trevor Campcell, Scappaticci'yi tanıyordu. Nutting Squad'in ça-

ğırdığı kişileri bekleyen kaderin oldukça farkındaydı. Bir keresinde Frank Hegarty adında bir Provo subayı, IRA'nın Libya'dan aldığı silah zulasının yerini İngiliz istihbaratındaki yöneticisine söylemişti. Hegarty, M15 istihbarat teşkilatının sağladığı güvenli yerde saklanmak için İngiltere'ye kaçmıştı. Ancak evini özlemiş ve Derry'deki annesini aramıştı.

Annesi ona, Martin McGuinness'in onu görmek için uğradığını ve Hegarty Derry'ye dönerse ve IRA'ya her şeyi açıklarsa canının bağışlanacağını şahsen garanti ettiğini söyledi. Hegarty döndüğünde Mutting Squad tarafından sorgulandı ve cesedi sınıra yakın bir yol kenarında bulundu. (2011'de McGuinness, infazda "hiçbir rolünün olmadığı" konusunda ısrar etti. Ancak 1988'de, Hegarty öldürüldükten iki yıl sonra McGuinness bir demeçte, cumhuriyetçi eylemcilerin, "taraf değiştirmenin" sonuçlarını bildiğini belirtti. Bu sonuçların neler olabileceğini açıkça ifade etmesi istendiğinde McGuinness, "Ölüm, kesinlikle," dedi.) Trevor Campbell kendi muhbirleriyle çalışırken onlara şöyle diyordu: "Ne olursa olsun, asla itiraf etmeyin. Eğer itiraf ederseniz, ölüsünüz."

. . .

Anthony McIntyre ile Boston Üniversitesi'nde yaptığı sözlü tarih çalışması boyunca Brendan Hughes, Jean McConville'in muhbir olduğu için infaz edildiği düşüncesini savundu. Hughes'a göre, McConville'in evinde bir "telsiz" olduğunun farkına varılmıştı, tahminen İngilizlerin temin ettiği bir telsiz. Hughes, "McConville kendi çocuklarının Divis Flats çevresindeki IRA gönüllülerinin hareketlerini izlemelerini isteyerek onlara, kendisi için bilgi toplattırıyordu," dedi.

Hughes Mackers'a, yerel bir piyade eri çocuklardan birine rastladığında ve çocuk "annesinin" evde bir şey bulundurduğunu söylediğinde, McConville'in ilk kez Provos'un dikkatini çektiğini belirtti. "Evi kontrol etmeleri için oraya bir birim, bir ekip gönderdim," diye anımsadı Hughes. Orada dedi Hughes, telsizi buldular. IRA, sorguya götürmek için McConville'i tutukladı, diye devam etti Hughes. Hughes'a göre, McConville haberleşmek için telsizi kullanarak İngiliz Ordusu'na bilgi sızdırdığını itiraf etti. Hughes, Mackers'ı kendisinin "o anda olay yerinde" ol-

madığı, bu nedenle anılarının astlarından aldığı dolaylı bilgiye dayandığı konusunda uyardı. Ancak itirafı sonrasında, adamlarının telsize el koyduğunu ve Jean McConville'i uyararak, çocuklarının yanına dönmesine izin verdiğini söyledi.

Birkaç hafta sonra, dedi Hughes, McConville'in evinde ikinci bir telsiz bulundu. "İlk seferinde onu uyardım," diye anımsadı; ama artık "infaz edileceğini biliyordum." Eğer birisi McConville'in muhbir olduğuna dair Hughes'ın iddiasını kabul etse bile, onun önemsiz dedikodular dışında bilgi verebileceği bir senaryoya inanmak zordu. Ama bu Hughes ve arkadaşları için önemsizdi. İddia edilen ihanetin gerçek etkisi ne kadar küçük olursa olsun, IRA'ya göre hain haindi ve cezası ölümdü.

Hughes, kişisel olarak McConville'in gizlice gömüleceğini ya da şu anda söyledikleri gibi "ortadan kaybolacağını" bilmediğinde ısrar etti. Kendisini her zaman solcu bir özgürlük savaşçısı olarak tanımlamıştı; ancak burada tiranlıkla eş anlamlı gibi görünen bir yöntem vardı. Mackers'a göre, "insanların kaybolması ister Şili'de ister Kamboçya'da olsun, bir çeşit savaş suçuydu." Hughes, 1972'nin kaosunda bile, Provos birisini kolayca öldürmedi ya da kayıplara karışmasına neden olmadı, diye ısrar etti. Geçmişe bakıldığında, on çocuğun annesini bilinmeyen bir mezara gömmek ne kadar barbarca görünse de bunu yapma kararı çok ciddi bir tartışmanın ürünüydü.

Hughes hikâyeyi anlatırken, özellikle yerel bir IRA lideri olan Ivor Bell, McConville'in gömülmemesi gerektiğini savunmuştu. Bell, 1972 yazında Londra'daki başarısız barış görüşmelerinde Gerry Adams'a eşlik eden, 1950'lerin savaşının gazisiydi, asla ödün vermeyen biriydi. Londra zirvesinden altı aydan kısa bir süre sonra, dedi Hughes, Bell ve Belfast'teki Provisional liderleri Jean McConville ile ne yapılacağını tartıştı. Hughes Bell'in, "Onu öldürecekseniz, lanet olası sokağın ortasına bırakın" dediğini hatırladı. "Kimse ne için öldürüldüğünü bilmiyorsa, onu öldürmenin ve gömmenin anlamı ne?" Gelecekte muhbir olmayı düşünebilecek diğer yerlilere bir ders vermek daha iyidir. Cesedi dışarıda bırakmazsanız, diye önerdi Bell, o zaman cinayet "saf intikam" olur.

Hughes, Bell'in teklifinin Gerry Adams tarafından reddedildiğini söyledi.

"Adams bu mantığa karşı mı çıktı?" diye sordu Mackers.

"Evet, bunu reddetti," dedi Hughes.

"Ve onun ortadan kaybolmasını mı emretti?"

"Gömülmesini," dedi Hughes. Hughes, McConville bir kadın ve dul bir anne olduğu için cinayetinin IRA'nın itibarına zarar verebileceğine dair endişelerin olabileceğini varsaydı. Yine de Provos onu muhbir olarak tanımlamıştı ve bu da nihai yaptırımı gerektiriyordu. Bu yüzden McConville'i gizlice öldürme ve onu öylece ortadan kaldırma kararı verildi.

Hughes, hiyerarşik bir yapıya sahip olan IRA'da, nihayetinde bu kararı kimin onayladığına dair hiç şüphe olmadığını öne sürdü. Hughes Mackers'a, "O kadının infaz edilmesi emrini veren tek bir adam vardı," dedi. "O lanet adam artık Sinn Féin'in başı."

Nutting Squad 1972'de henüz oluşmamıştı. Bu nedenle dedi Hughes, Jean McConville'i sınır ötesine geçirmek gibi önemli bir iş için Adams, Wee Pat McClure'in yönettiği gizli ekibe başvurdu. McConville'e infazına kadar eşlik etmekten sorumlu olan, Unknowns ekibi ve özellikle grubun üyelerinden biriydi: Dolours Price.

...

Aslında Price, Mackers'ın en yakın arkadaşlarından biriydi. Kutsal Cuma Anlaşması sonrasında birbirlerini bulmuşlar ve her ikisi de sürece karşı derinden nefret duyduklarını fark etmişlerdi. Price, ailesinin 1990'ların ortalarında taşınmış olduğu Dublin'de yaşıyordu. Oğullarının Belfast konuşma tarzını kaybetmemesini ummasına rağmen, şehri seviyordu. Son yıllarda bozulmaya başlayan Stephan Rea ile olan evliliği 2003'te nihayetinde sona ermişti. Price, Dublin'in kuzey kıyısında zengin bir kenar mahalle olan Malahide'deki geniş aile evinde yaşamaya devam etti. Orada, etrafını kötü bir üne sahip olduğu günlerden kalma anılarla çevreledi: Çerçeveli basın kupürleri, soluk fotoğraflar ve duvarlarda sıralı vatansever pankartlar. Yemekle olan ilişkisi asla normale dönmedi. Bir

misafiri çaya davet eder ve onun için kahveli kek hazırlardı, sonra misafir hazırlananları yerdi ama kendisi bir dilim bile yemeyi reddederdi. "Özellikle yemek yemekten hoşlanmıyorum," derdi.

Price'ın yazarlık kariyeri arzusu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Anılarını hiçbir zaman yayınlama fırsatı olmadı. Ancak bir süreliğine, Dublin'de Trinity Üniversitesi'nde bir hukuk dersine kaydolarak okula geri döndü. Programdaki genç öğrenciler için Price, parlak renkli şapkalar giyen ve derslerde başını merakla bir yana eğip oturan yaşça büyük, garip biri olarak alışılmadık bir tablo çiziyordu. Konuya itiraz etmeden önce elini kaldırmazdı ve okutmanları dostane bir tavırla sorularıyla köşeye sıkıştırmaktan zevk alırdı.

Bir gün Price, kadınlar tuvaletine girdi ve tuvaletleri kullanmak için bekleyen öğrencilerin oluşturduğu uzun kuyruğu gördü. Tuvalet onarımdan geçiyordu ve bazı bölmelerin kapısı yoktu. "Hepiniz neyi bekliyorsunuz?" diye sordu Price.

Sıradaki kadınlardan biri, "O tuvaletlerin kapısı yok," diye açıkladı.

"Hiç hapse girmediğiniz çok belli," diye bağırdı Price ve kapısız kabinlerden birine doğru yürüdü ve işini halletti.

Price espri anlayışına tutunuyordu. Zaman zaman kendini terbiye ediyormuş gibi görünebilirdi. Ancak aynı zamanda bazı şeyleri aklından çıkaramadığı da aşikardı. Zamanının çoğunu, kafasının içinde geçmişin izlerini ve parçalarını arayarak geçiriyormuş gibi hissediyordu. Genç bir kadın olarak kendine ve diğerlerine yapmış olduğu şeylerden rahatsızlık duyuyordu. Eski dostlarından çoğu, yıllar öncesinin kâbus gibi anlarını rüyalarında canlandıran, soğuk terler içinde kalıp sıçrayarak uyanmalarına neden olan, travma sonrası stres bozukluğu yaşıyordu. Zaman zaman Price arka koltuktaki çocuklarıyla arabasını sürerken kafasını kaldırıp dikiz aynasına bakar ve Danny ya da Oscar yerine, ölmüş olan eski dostu Joe Lynskey'i kendisine bakarken görürdü. Bir gün, siyasi tutuklular üzerine Trinity'deki bir ders boyunca Price, öfkeyle ayağa kalktı ve dersten atılmadan önce cumhuriyetçi grevcilerin isimlerini söylemeye başladı. Bir daha da asla geri dönmedi.

Price'a göre Kutsal Cuma Anlaşması özellikle şahsi bir aldatmaca gibiydi. Arkadaşı Eamonn McCann, "Anlaşma, uğruna yaşadığı şeye ihanet etti" diye anımsadı. "Dolours üzerinde diğer birçok insandan daha yoğun ve derin bir etkiye sahipti." Bu şiddete dayalı uğraşların sonunda ailesinin nesillerdir uğruna savaştığı, ulusal kurtuluşa ulaşacağı beklentisiyle bombalar patlatmış, bankaları soymuş ve arkadaşlarının öldüğünü görmüştü ve neredeyse kendi de ölüyordu. İrlanda radyosuna verdiği bir demeçte, "Sinn Féin'in bugün başardığı şey için, iyi bir kahvaltıyı bile kaçırmazdım," dedi. "Gönüllüler sadece ölmekle kalmadı," diye belirtti. "Gönüllüler de öldürmek zorundaydı, biliyorsunuz?"

Psikolojide, travma fikrinden farklı olarak, eski askerlerin savaş sırasında yaptıkları, sosyal olarak ihlal edici şeyleri anlamlandırma yollarıyla ilgili olan, "ahlaki yaralanma" adı verilen bir kavram vardır. Price ağır bir ahlaki yaralanma hissediyordu; kendi davranışının, herhangi bir etik gerekçeden mahrum bırakıldığına inanıyordu. Bu, haksızlığa uğradığı hissi, cumhuriyetçiliği barışa giden yola yönlendiren kişinin eski arkadaşı ve komutanı Gerry Adams olması gerçeğiyle daha da kötüleşiyordu. Sadakatle itaat ettiği, emirleri veren Adams'dı; ama şimdi genel olarak silahlı mücadeleyi, özel olarak da Dolours'u reddediyor gibi görünüyordu. Bu durum, içini korkunç bir öfkeyle kaplıyordu.

2001'de, County Mayo'da bir cumhuriyetçi, anma töreninde ayağa kalktı ve insanların hiçbir zaman IRA'ya katılmadıklarını söylemelerini dinlemenin artık "çok fazla" olduğunu söyledi. "Gerry benim komutanımdı!" diye haykırdı. Bu tür bir açık sözlülük Sinn Fein tarafından hoş karşılanmadı ve birçok kez güçlü kuvvetli adamlar Price'a sakinleşmesini söylemeye geldi. Ancak Sinn Féin'in, insanların söylediklerini kontrol etme yönünde bariz bir eğilimi varsa da bu yalnızca, Price'ın daha çok öfkelenmesine neden oluyordu. IRA, 1990'larda barışçıl bir stratejiye doğru ilerlerken aynı zamanda, daha fazla şiddet yanlısı çeşitli silahlı gruplar da oluştu. Price zaman zaman bu grupların toplantılarına katıldı ancak onların bir parçası olmadı. Onlara, "Savaşa geri dönünce elinize ne geçecek?" diye sorardı.

Öyle bile olsa, geçmişini öylece unutamazdı. Oğulları Danny ve Oscar, politikayla ilgili değildi. Price, gençliğinin çalkantılı olayları hakkında konuşurken onlara, "taş devri" kadar uzak göründüğünü söyleyerek şaka yapardı. 1998'de bir dizi mezhep cinayetinden sonra Stephen Rea, "Herkes savaş durumuna o kadar alıştı ki başka bir şey hayal etmeleri imkânsız hale geldi," diye belirtmişti. Şimdi, Price barışa alışmakta zorlanıyordu. Mackers, muhalif cumhuriyetçilerin yazılarından oluşan *The Blanket* adlı bir dergi çıkardı ve Price düzenli olarak bu dergiye katkıda bulundu. Yazıları genellikle doğrudan Adams'ı hedef alan zehirli mektuplar şeklindeydi. 2004 yılında, "Gerry Adams'ın söylediği ve halkı paniğe sürüklememek için kibarca ifade ettiği şey, 'Defolup gidecekler, biliyorsunuz' sözüdür," diye yazdı. "IRA dağılacak. . . silahlar betonlara gömülecek. . . Birkaçı siyasi işlere girişecek, diğerleri daha makul işler yapacak (toplum hizmeti ve benzeri), bazıları dükkân işletecek, taksi sürecek, burada bir iş, orada bir sahtekarlık olacak. Dünyanın kuralı bu."

Brendan Hughes gibi Price da cumhuriyetçi şehitlerin metalaştırılmasına oldukça alışmıştı. Adams'ın, Bobby Sands yaşamış olsaydı siyasete geçişi hoş karşılardı, sözünün üzerinde durdu. Price, "Bobby onun söylediğine göre, Barış Süreci'nin tamamen arkasında olacaktı," diye yazdı.

"Brixton Hapishanesi'ndeki koşullar beklenen sonucu doğurmasaydı benim adıma kim konuşurdu, ara sıra merak ediyorum. Kutsal Cuma Anlaşması'nı nasıl öve öve bitiremezdim?" (Aslında Sands'in kendi ailesi, Sinn Féin'in bağış toplamak için Bobby'nin adını ve imajını kullanmasına kızacak ve partiden buna bir son vermesini isteyecekti.) Price, acı bir şekilde, Adams'ın bazı cumhuriyetçi izleyiciler önünde konuşurken, merhum teyzesi Bridie'nin adını kullandığını da belirtti. Sık sık kendini bütünüyle Troubles olaylarını düşünürken buluyordu. *Bunun için mi öldürdük?* diye kendi kendine sorardı. *Bunun için mi öldük? Gerçekten her şey ne içindi?* Arada bir rüyasında Adams'ı görürdü.

Yine de kendi kişisel geçmişiyle çokça gurur duymaya devam etti. 2003 yılında Tara Keenan adında Amerikalı bir yüksek lisans öğrencisi onu ziyaret ettiğinde Price, "Yaptığım şeyin, gerçekten inandığında herhangi bir normal insanın fiziksel ve zihinsel tüm sınırların ötesine geçe-

bileceğini tüm dünyaya göstermek olduğunu düşünmek isterim." Sanki bir milisten çok bir tür sporcu gibi konuşuyordu. "Sıradan insanlar bile olağanüstü tepkiler verebildi," diye devam etti. "Çocuklarının üzerinden arabaları kaldırabilen bir kadın gibi. Hiçbirimiz yeteneğimizin sınırlarını bilmiyoruz."

Mackers, Price'a Belfast Projesi'nden bahsettiğinde, Price katılmak istedi. Onun evinde görüşür ve saatlerce konuşurlardı. Mackers'ın cihazı kayıttayken o, gurur duyduğu cumhuriyetçi kökeninden, sivil hakları hareketi sırasında genç bir kadınken radikalleşmesinden, Londra'daki bombalı eylemden ve hapishane yıllarından ve açlık grevinden bahsetti.

Görüşmelerinin birinden önce Price, Jean McConville'in ortadan kayboluşunda oynadığı rolle ilgili konuşmak istediğini söyledi. Mackers'ın, Boston Üniversitesi'ndeki bu görüşmeleri yapmak için seçilmesinin tek sebebi, tarafsız olmasıydı. Görüşme yaptığı insanlarla aynı toplumun içinden geliyordu. Price, sevdiği bir arkadaşı haline gelmişti. Altın renginde parlak bir elbise giymiş, arkadaşının Carrie ile olan düğününe gitmişti ve kollarını Brendan Hughes'a dolamış, bir fotoğraf için poz vermişti. Mackers'ın oğlu doğduğunda, Price onun vaftiz annesi olmayı kabul etmişti. Şu anda Price, Torubles olaylarının en korkunç sırlarından birini açmaya hazır olduğunu söylüyordu. Mackers, kayıt cihazını açmadan önce kendisinin tereddüt ettiğini fark etti. "Bir tarihçi olarak bunu öğrenmeyi çok isterim," dedi Price'a. "Ancak bir arkadaşın olarak Dolours, seni uyarmak zorundayım." Çocukların var. Eğer McConville'in ortadan kayboluşunda rol oynadığını kabul edersen, çocukların ömür boyu bunun yükünü taşıyacak."

Mackers kaydı başlattığında Price, hikâyeyi anlatmamayı seçti. Price'la olan görüşmelerin kayıtlarını ve belgelerini kod adı (H) ile işaretleyip Boston Üniversitesi'ne gönderdiğinde Jean McConville ilgili herhangi bir bilgi yoktu. Mackers daha sonra, "Hayal kırıklığına uğradım," diye anımsadı. "Tavsiyeme uydu."

BATAKLIK KRALİÇESİ

Geoff Knupfer bataklığa saplandı. Knupfer emekli bir İngiliz dedektifti. Delici mavi gözleri ve kırpılmış bıyığı vardı ve cesetleri aramak için İrlanda'ya geldiğinde, oldukça göze çarpan canlı turuncu renkte bir ceket giymişti. Bu onu, çalılıkların ve yosunlu çimenlerin olduğu bir manzarada bir fener gibi açığa çıkarıyordu. Knupfer, otuz yıl boyunca Manchester'da dedektiflik yaptı. Soygunlar ve cinayetler üzerine çalıştı ve sonunda dedektif baş müfettişi olarak emekli oldu. Fakat bu esnada, insan kemiği kalıntılarının ortaya çıkarılması konusunda korkunç bir yetenek kazandı.

Manchester tarihindeki en ünlü olaylardan biri, Moors Cinayetleri olarak bilinen, Myra Hindley ve Ian Brady adlarındaki kaçık bir çiftin, 1963'ten başlayarak iki yıllık bir süreçte beş yerel çocuğu öldürüp, onları kasabanın dışındaki kırsal bir yere gömmeleriydi. Başlangıçta, cesetlerden sadece ikisi bulundu. Ancak 1986'da cinayetlerin üzerinden yirmi yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra Geoff Knupfer, Myra Hindley ile tanıştı. Hapishanede ömür boyu hapis cezasını çekiyordu; ama başka bir kurbanın cesedinin aranmasına yardım etmeyi kabul etti ve bir polis helikopteri ile kırsal bölgeye götürüldü. Aşırı kilolu ve sağlığı kötü durumda olan Hindley, engebeli arazide sallanarak ilerliyordu. Ancak Knupfer onun elini tuttu, rüzgârlı bataklık boyunca ona yol gösterdi ve sonunda Hindley ve Brady onu öldürdüğünde henüz on altı yaşında olan ve baloya gitmek için yola çıkan Pauline Reade'in bilinmeyen mezarını buldu. Onlarca yıldır yoğun turba altında kalmış olan vücudu, ürkütücü bir şekilde aynı kalmıştı. Ancak havaya maruz kaldığı anda, Knupfer, "gözlerimizin önünde bozulmaya başladı," diye anımsadı.

Bu korkunç özelliğiyle Knupfer, sonunda İrlanda'da kaybolanları arama sürecine dahil olacaktı. Nisan 1999'da barış sürecinin bir parçası olarak, Birleşik Krallık ve İrlanda hükümetleri yeni bir iki uluslu birim kurdular: The Independent Commission for the Location of Victims' Remains.*

---

* Kurbanların Kalıntılarını Bulma Bağımsız Komisyonu

İlyada'ya, eski Mısır'a ve ötesine uzanan cenaze törenleri, çoğu toplumda önemli bir işleve sahiptir. İster sevdiğimiz kişiyi yakalım ister toprağa verelim, insanlarda incelikle, törensel bir tarzda derin bir ölümü işaretleme iç güdüsü vardır. Belki de bir savaş aracı olarak insanları ortadan kaldırmanın en acımasız özelliği, yakınını kaybeden kişileri böyle bir sondan mahrum etmesi ve onları kalıcı bir belirsizliğe sürüklemesidir.

Şili asıllı Arjantinli bir yazar Ariel Dorfman bir keresinde, "Ölmemiş birinin yasını tutamazsınız," demişti. Şili'de Augusto Pinochet'nin askeri diktatörlüğü sırasında üç binden fazla insan ortadan kayboldu. Arjantin'de bu sayı otuz bine kadar çıkmış olabilir. Küçücük Kuzey İrlanda'da bu rakam çok daha küçüktü. Komisyon nihayetinde Troubles olaylarının tamamı boyunca ortadan kaybolan on altı kişiyi belirledi. Hatta bu bile, bölgenin olağanüstü küçüklüğünün bir yansımasıydı. Diğer bazı ülkelerde bilinmeyen mezarlara gömülen insanların toplam sayısı üzerine tartışmalar vardı. Kuzey İrlanda'da mağdurları bir zarfın arkasına sıralayabilirdiniz: Joe Lynskey, Seamus Wright, Kevin McKee, Jean McConville, Peter Wilson, Eamon Molloy, Columba McVeigh, Robert Nairac, Brendan Megraw, John McClory, Brian McKinney, Eugene Simons, Gerard Evans, Danny McIlhone, Charlie Armstrong, Seamus Ruddy. Ama ölülerin adını saymak başka bir şeydi, onları bulmak başka bir şey.

Dedektifler dar patikalar boyunca ilerlediler ve yerel halkla buluştular. Eski tetikçiler. Barmenler. Çiftçiler. Rahipler. İstekleri basitti: *Bize duyduklarınızı söyleyin, hatırladıklarınızı söyleyin, cesetleri bulmamıza yardım edin.* Komisyonu oluşturan mevzuat, bilgi veren herkesin savcılıktan sınırlı dokunulmazlık hakkı alacağını belirtiyordu. 1999 baharında bir sabah, komisyonu oluşturan yasanın kabul edilmesinden neredeyse bir ay sonra bir çift Katolik rahip, Dundalk'ın dışındaki bir orta çağ mezarlığına kadar polis memurlarına eşlik etti. Memurlar, mezarlığın sessiz bir köşesindeki ormangülü çalılarının altında, aceleyle oraya bırakılmış yeni bir tabut buldular. Tabut, 1975'te IRA tarafından muhbir olduğu için öldürüldüğünde yirmi bir yaşında olan Eamon Molloy'un kalıntılarını bulunduruyordu. Molloy'un kalıntıları kazılarak çıkarılmış ve tabuta konulmuş, ardından bir gece mezarlığa bırakılmış gibi görünüyordu.

Ceset bulunduktan sonra Molloy'un ailesi bir cenaze töreni düzenledi ve onu yeniden toprağa verdi. Kısa bir süre sonra haberlerde keşfi duyan ve anlatacak bir hikâyesi olduğunu söyleyen bir rahiple karşılaştılar. Adı Eugene McCoy'du ve çeyrek asır önce bir gece, kapının çalınmasıyla irkildiğini ve bir grup adam tarafından County Louth'un uzak bir bölgesindeki bir karavana çağırıldığını hatırladı. Orada yatağa bağlanmış genç bir adam buldu. Eamon Molloy'du. Adamlar o gece onu infaz edeceklerdi; ancak Molloy onlardan bunu yapmadan önce bir rahibe günah çıkarmak istemişti. Peder McCoy o kadar aceleyle çıkmıştı ki tespihini getirmeyi unutmuştu. İnfaz mangasının başındaki adam kendi setini çıkarıp papaza uzatarak, "Benimkini kullan," dedi.

Çocuk korkmuştu. Ölmek üzere olduğunu biliyordu. Peder McCoy'dan ailesine son bir mesaj iletmesini istedi: *Onlara muhbir olmadığımı söyle.* Bu doğru değildi. Molloy'un gerçekten bir muhbir olduğu sonradan iyice anlaşılacaktı. Ancak ölmeden önceki son dileği, ailesine aksinin söylenmesiydi. Din adamları, Troubles olayları sırasında genellikle ahlaki açıdan sıkıntılı durumlara sürüklenirlerdi ve her zaman doğru olanı yapmazlardı. Peder McCoy o gece oradan ayrıldıktan sonra mesajı iletmek için çocuğun ailesini bulmadı. Olayı da polise bildirmedi.

. . .

Molloy'un cesedinin bulunmasından bir ay sonra komisyon, County Monaghan'daki bir bataklıktan iki ceset daha çıkardı: Kaybolanların ailelerinin avukatlığını yapan Margaret McKinney'nin oğlu Brian McKinney ve arkadaşı John McClory. Provo'nun silah deposundan bir silah çaldıkları ve onu bir barı soymak için kullandıkları için öldürülmüşlerdi. Ceset arayışları hız kazanıyor gibiydi ve o yaz bir gün Jean McConville'in çocukları County Louth'ta, Cooley Yarımadası'nın ucundaki bir sahilde toplanmışlardı.

Belfast'ten yaklaşık elli mil uzakta, kayalık ve rüzgâr nedeniyle eğimli, kasvetli ve ıssız bir yerdi. IRA tarafından verilen bilgiye göre, annelerinin kıyı şeridi boyunca bir noktaya gömüldüğü ortaya çıkmıştı. Devasa kepçeler, tarih öncesinden kalma canavarlar gibi toprağı ve kumu çalkalayan uzun kollarıyla bölgenin etrafında ağır ağır hareket ediyordu. Floresan

ceketli polis memurları, havalı matkaplar, kazmalar, kürekler ve tırmıklarla çalışırken McConville'in çocukları da onları izleyerek bekliyorlardı.

Bu gece nöbeti, kardeşleri yeniden bir araya getirmişti; ancak uyumsuz bir şekilde. Çocukken, devletin aileyi bölme çabalarına şiddetle karşı koymuşlardı, sanki ayrı düştüklerinde bir daha asla bir araya gelmeyeceklerini önceden biliyorlarmış gibi. Sadece ara sıra iletişim halinde kalarak, ayrı yollara gitmişlerdi. Şimdi nihayet annelerini bulmak umuduyla toplandıklarında, bazıları artık birbirleriyle kardeş olarak nasıl ilişki kuracaklarını bilmeyeceklerinden endişeliydi. Aralarındaki fiziksel benzerlik oldukça şaşırtıcıydı. Jean'ın çocuklarının çoğu onun gibi dar yüzlüydü, keskin elmacık kemikleri ve küçük, büzülmüş ağızları vardı. Ama şimdi otuzlu ve kırklı yaşlarında olan kardeşler, daha yaşlı görünüyorlardı; yüzleri perişan haldeydi ve erkeklerin ellerine ve kollarının ön kısımlarına kapkara, mavi-siyah dövmeler kazınmıştı. Birbirlerine karşı aksi ve sinirliydiler. Jean'den bahsederken, her biri çoğul yerine "annem" şeklinde tekil iyelik kullanmaya meyilliydi, sanki hepsi yalnızca tek çocukmuş gibi.

Annesi kaçırıldığında altı yaşında olan Jim McConville hapse girip çıkmıştı. Archie, kardeşlerin birçoğu gibi alkol ve öfke sorunlarıyla boğuşmuştu. Archie, "Biri yanlış bir şey derse patlarsın," derdi. "Damarına basacak bir şey söylenirse, kendini tutamazsın." Çocukların, sorunları hakkında konuşacağı herhangi bir rehberi olmamıştı, bu yüzden kederleri ve öfkeleri hâlâ taze ve ilk günkü gibiydi. Özellikle IRA'ya, annelerini ortadan kaldırma kararından ötürü hâlâ kızgındılar; ama belki ondan daha da çok, Jean McConville'in bir muhbir olabileceğini düşünmelerine. Jean hakkındaki, bir ajan olduğu için infaz edilmiş olabileceği söylentisi ölümünden kısa bir süre sonra başlamıştı. Sanki küçük yaşta öksüz kalmak, zor ve ezici şartlarıyla İrlanda yetimhanelerine gönderilmek yeterince talihsiz değilmiş gibi, çocuklar bu yüz karartıcı damgayı taşıyarak büyüdüler.

Geçen yıl IRA temsilcileri, Jean'in kaybolmasından Provos'un sorumlu olduğunu Helen'e bildirdi. Ancak 1999 baharında yapılan açıklamada örgüt McConville'in, "İngiliz ordusu muhbiri olduğunu kabul ettiğini," söyledi. Çocuklar IRA'nın nihayet annesinin cinayetini en azından kabul

etmesinden ve artık onun kalıntılarını bulmaya yardım edebileceğinden memnundu; ancak onun bir ajan olduğuna dair herhangi bir imaya şiddetle karşı çıktılar.

Onların söylediğine göre Jean, mezhep geriliminin zirvede olduğu milliyetçi bir Katolik mahallede Protestan bir dul kadındı, bağnaz bir düşmanlık kurbanı olmuştu. Jean'in ölümünden kısa bir süre önce Divis Flats'teki yaralı İngiliz askeriyle nasıl ilgilendiğini ve bu kelimelerin -İngiliz aşığı (britlover)- kapılarının karşısına bir utanç sembolü gibi boyayla nasıl karalandığının hikâyesini tekrar tekrar anlattılar. Jim, acımasızca dışlandığı hayatını anımsayarak, "İnsanlar annemin bir ajan olduğunu söylediğinde, birçok kez onlarla kavga ettim," dedi. "İnsanlar bize bakmazdı. Bir bara girdiğimizde, bize yer açarlardı. Orada tek başımıza otururduk."

Şu anda, çocukların istediği şey Jean'ın adını temize çıkarmaktı. Archie, cinayetin bir yanlış anlaşılma vakası olup olmadığını merak etti. IRA, Divis'te ikili ajan olduğundan şüphelenilen bir kadını arıyordu ve öylece yanlış kişiyi götürmüş olabilirlerdi. Michael, annesinin bir tür casus olabileceği düşüncesiyle alay ediyordu. O, kocasını kanserden yeni kaybetmiş, aşırı çalışan, depresif, psikolojik olarak kırılgan, on çocuk annesi biriydi. Günlerini evinde kabuğuna çekilmiş, sigara içip, çocuklarla oynayarak ve çamaşır yıkayarak geçirirdi.

Tam olarak ne gibi bilgi verebilirdi? Jean'in itiraf etmiş olabileceği iddiasına gelince; Helen, "Ona işkence edildiğinde, her şeyi kabul ederdi," dedi.

Kepçeler her gün toprağı daha fazla alt üst ettiler; ama Jean McConville'den iz yoktu. Bir ara müfettişler bir dizi kemiği ortaya çıkardıklarında anlık bir heyecan fırtınası oldu. Fakat daha sonra onun bir köpeğin iskeleti olduğu anlaşıldı. Sinirler yıpranmışı. Sempatik yerliler, aile için kazı alanına sıcak yemek getirdiler. Birisi devasa bir karton sigara bağışladı.

Bir gün Michael kardeşlerine, "Onu nereye gömeceğiz?" diye sordu.

"Batı Belfast," diye yanıt verdi Helen. "Onu öldürenler onlardı. Bizden annemizi çalanlar onlardı." Helen, Jean'i Milltown Mezarlığı'na,

cumhuriyetçi mezarların arasına, "JEAN MCCONVİLLE IRA TARAFINDAN KAÇIRILDI VE ÖLDÜRÜLDÜ" yazan bir mezar taşıyla gömmek istedi.

Kardeşleri öfkesini paylaşıyor olabilirlerdi; ancak Provos'u kızdırmaktan çekiniyorlardı. "IRA'yı ve ne yaptıklarını tartışmıyoruz. Herkes biliyor," dedi Jim. "Hepimiz cumhuriyetçi bölgelerde yaşıyoruz ve onlarla uğraşmak istemiyoruz," diye devam etti, "Bunu yapan çocuklar, hayatlarının geri kalanında acı çekecekler. Af dileme vakti geldi."

"Seni bilmiyorum, ama ben asla affetmeyeceğim," diye tersledi Billy. "Yaptıkları şey için o alçakları affetmiyorum."

Michael McConville için kardeşlerinin kavga ettiğini görmek ve kavgalarına bizzat katılmak acı vericiydi. "Bu konuda biraz daha uzlaşmayı umuyordum," dedi. "Ama bizi daha da ayırıyor."

. . .

IRA içerisinde kaybolanlar, bilindiği üzere siyasi bir sorumluluk ve aynı zamanda utanç kaynağı olarak görülüyordu. 1995'te Bill Clinton, Gerry Adams ve Sinn Féin'e bu konuda baskı yapmaya çalıştı. Clinton, "Hâlâ huzur içinde yas tutma, sevdiklerinin mezarlarını ziyaret etme, yıllarca süren ayrılıktan sonra yeniden bir araya gelme şansı bulamamış aileler var," dedi. "Ailelerin yeniden bir olmasına izin vermenin zamanı geldi."

1998'de, Gerry Adams'ın yakın bir sırdaşı olan Bobby Storey adında, uzun zamandır IRA üyesi olan bir adam, Jean McConville'e ne olduğuna dair insanların ne hatırladığını öğrenmek için eski Provos üyelerinin kapılarını çalmaya başladı. McConville'in öldürülmesi ve sokakta bırakılması gerektiğini savunan Ivor Bell'i aradı. Ayrıca Adams'ın, Jean McConville'e ne olduğunu *ona* sormak için birisini gönderebileceği düşüncesinden tedirgin olan Dolours Price'la da görüştü. Price Storey'e, gerçeği öğrenmek istiyorsa belki de "gidip Gerry'yi görmesi" gerektiğini söyledi.

Aslında, Adams bu süreçte McConville'in çocuklarıyla görüşüyordu. Başlangıçta, 1995 yılında Helen ve kocası Seamus'u, korumalar eşliğinde evlerine gelerek ziyaret etmişti. Helen, "bir ünlü gibiydi," diye düşündü.

McConville'in çocukları gibi Adams da on çocuklu bir ailede büyümüştü ve onlara baş sağlığı diledi. Ancak Helen, onun göz göze gelmediğini fark etti. Michael McConville ile olan görüşme sırasında Adams, "Ne uğruna olursa olsun, cumhuriyetçi hareketin annene yaptıklarından dolayı özür dilerim," dedi. Adams bu gibi gerçekleri gizlemede çok iyiydi. Kendisi hiçbir şekilde kişisel sorumluluk üstlenmiyordu. Ne de olsa IRA'ya hiç katılmamıştı. Adams bir gazeteye verdiği demeçte, "Bu cinayetler yirmi beş yıl önce, burada savaş doruğa ulaştığında meydana geldi," dedi. "Savaş sırasında korkunç şeyler olur."

McConville ailesi ile yaptığı ilk görüşmelerden birinde Adams, aslında bir gerekçesinin olduğunu açıkça ifade etti. "Tanrıya şükür, o kaybolduğunda hapisteydim," dedi. Bu doğru değildi. Barış görüşmeleri için Londra'ya uçmak üzere Haziran 1972'de Long Kesh'ten serbest bırakılmıştı. Jean, aralık ayında kaçırılmıştı ve Adams, bir sonraki temmuz ayına kadar tekrar hapse atılmamıştı. ("Bu sözler çarpıtılmamalıdır," dedi Adams daha sonra. "Tarihler konusunda kafam karışmıştı.")

Brendan Hughes'a göre Adams'ın, Jean McConville'in çocuklarına gitmesi ve sanki olanlardan haberi yokmuş gibi annelerine ne olduğu meselesinin özüne inmeye söz vermesi dehşet vericiydi. Hughes, Boston Üniversitesi'ndeki görüşmelerden birinde Mackers'a, "Bu ailenin evine gitti ve kadının ortadan kaybolmasıyla ilgili bir soruşturma yapacağına söz verdi" dedi. "O kadının infaz edilmesi emrini veren bu lanet olası adam! Şimdi bana söyle, bu nasıl bir ahlaksızlık!" Hughes, böyle bir şeyi yalnızca "Makyavelci bir canavar" yapabilirdi, dedi.

Ceset arayışları beklenenden daha uzun sürecek gibi görünmeye başlamıştı. Eamon Molloy'un keşfinden sonra Helen'in kocası Seamus, "IRA, cuma günü bir tabutun içinde bir ceset teslim edebildi," dedi. "Buraya gelip aynısını bizim için yapmalılar." Ancak birkaç mezarın bulunması kolayken, diğerlerinin daha zor olduğu görülüyordu. Mezarlar, çevrede kaybolup gitsin diye tamamen işaretsiz bırakılmıştı. İnsanlar yaşlanmış, anılar solmuştu. Ayrıca topografya değişmişti. Birisi, bir ahırın konumuna istinaden başka belirli bir yeri hatırlayabilirdi; ancak ahır onlarca yıl önce yıkılmış olabilirdi. 1970'lerde bir dizi narin fidan olan şey, bugün

sağlam ağaçlardan bir koru olabilir. Provos, biraz savunmacı bir tavırla, "IRA liderliği bu konuya iyi niyetle yaklaştı," dedi. Zaman geçtikçe çabalarının boşa çıktığını söylediler.

McConville ailesi, sevdikleri kaybolan diğer ailelerde biraz teselli buldu. Ailelerden birkaçı, kayıp yakınlarına destek olan Wave adlı "toplumlar arası" bir travma merkezinde bir araya geldi. Bazıları tarif edilemez acılar çekiyordu. Kevin McKee ortadan kaybolduktan sonra annesi Maria, biraz aklını yitirmişti. Bazı geceler, diğer çocuklarını yataklarından kaldırır ve paltolarına sarardı; onları, nafile arayışlar için şehre gitmeleri konusunda ısrar ederdi. Komşularına gider, "Oğlum nerede? Kevin'e ne yaptınız?" diye bağırarak kapılarını döverdi. Diğer geceler, bir tabak yemek hazırlar ve çocuklarına, sanki bir işini halletmek için dışarı çıkmış gibi, "Kevin gelene kadar sıcak kalması için bunu ısıtıcıya koyun," derdi.

Maria, McKee'nin evine yapılan bir polis baskınında bir silah bulunduğu için tutuklanmıştı ve birkaç ayını Price kardeşlerle karşılaştığı Armagh hapishanesinde geçirmişti. Dolours Price'ın, oğlunu, vurulması için sınır ötesine götüren kadın olduğundan habersiz, saçını yapmasına izin vermişti. Eamon Molloy'un cesedi bulunduğunda Maria McKee, cenazeye katıldı ve kendi oğlunu gömüyormuş gibi mutlu bir yanılgıya kapıldı. Ancak Maria öldüğünde hâlâ Kevin'i bulamamışlardı. Maria'nın geniş ailesi, çocuklarına Kevin adını vererek onun anısını yaşattı. Oğullar, kuzenler, yeğenler... Ne zaman bir erkek bebek doğsa, ona Kevin adını veriyorlardı.

İrlanda doğasına turba bataklıkları hakimdir ve yoğun biçimde sıkışmış toprağın oksijensiz ve asidik yapısı, İrlanda'daki geçmişin zaman zaman korkunç bir dirilişe maruz kaldığı anlamına gelir. Turba kesiciler bazen binlerce yıldır korunmuş eski çeneleri, köprücük kemiklerini veya bütün kadavraları ortaya çıkarır. Bazı durumlarda, Tunç Devri'nden kalma cesetler, genellikle kurban törenlerinin ve şiddetli ölümlerin kalıntılarını gösterir. Toplumlarından dışlanmış ve gömülmüş olan bu kurbanlar, saçlarından, kösele gibi tenlerine kadar capcanlı, hiç bozulmamış ola-

rak ortaya çıkarlar. Troubles olaylarının en şiddetli olduğu zamanlarda, 1970'lerde Seamus Heaney, 1969'da yayımlanan, Jutland'daki bataklıklarda bulunan, kurban törenlerinden kalmışa benzeyen ve bozulmamış kadın ve erkek cesetleri hakkındaki bir kitapla karşılaştıktan sonra, "bataklık insanlar"ına kafayı takmıştı. Bu boğum boğum, çıplak, bazılarının boğazları kesilmiş bedenlerin fotoğrafları Heaney'e, İrlanda'da geçmişte ve günümüzde var olan bazı "barbarca ritüelleri" hatırlattı. Heaney, bu tür fotoğraflar üzerine bir dizi şiir yazdı. Bunlardan birisi, uzun süre önce gömülmüş, sonra mezarından çıkarılmış, "bir kürekle/traşlanmış/ve soyulmuş" bir kadına ses verdiği "Bataklık Kraliçesi" adlı şiirdi.

Heaney, çocukken ailesinin çiftliğinde turba kömürü toplayarak büyümüştü. Bir keresinde İrlanda'nın bataklıklarını, "üzerinde yaşanmış her şeye şahitlik eden bir manzara," olarak tanımlamıştı. İnsanların ortadan kaybolması, lanetlense bile İrlanda'da yeni bir olay değildi. Aslında eski IRA örgütü 1920'lerde Bağımsızlık Savaşı sırasında birçok insanı ortadan kaldırmıştı. Kaç kişinin gizlice gömüldüğünü kimse tam olarak bilmiyor; ancak cesetler hâlâ ara sıra ortaya çıkıyor ve kemikler turba nedeniyle o kadar koyu kahverengiye boyanmış ki insandan çok ağaç köklerine benziyorlar.

Cooley Yarımadası kıyısında, kepçeler, olimpik yüzme havuzu boyutlarına ulaşan bir krater kazarak elli gün boyunca çalışmaya devam ettiler. McConville'in çocukları, toprağın onlara bir düğme, bir kemik, bir terlik, annelerinin her zaman taktığı bir iğne gibi bazı ipuçları sunabileceğini umarak her gün kıyıda toplanmaya devam etti. Bazı geceler, dalgalar kıyıyı döverken, çocuklar bir arabanın sıcaklığında oturup karanlık İrlanda Denizi'ne bakarlardı. Fakat nihayetinde aramalara son verildi.

IRA'nın, mezarın koordinatlarını tespit ederken yanılmış olduğu ortaya çıktı. Jean kaçırıldığında, "Bizimle alay ettiler," dedi Agnes, gözyaşları içinde, "Şimdi, bir kez daha bizle alay ediyorlar."

Kardeşler kıyıyı terk ettiler, birbirlerinden ayrıldılar ve kendi evlerine döndüler. Ancak her yerde annelerinin hatıraları vardı. Jean'in öldürülmesini kimin emrettiğini ya da onu kimin öldürdüğünü bilmiyor olabilirlerdi; ama yine de o aralık gecesi evlerine giren ve annelerini alıp götü-

ren genç komşularını hatırlıyorlardı. Kaçırma ekibinin üyeleri büyümüş, evlenmiş ve kendi ailelerini kurmuşlardı. Bu dayanılmaz bir girdaptı. Bazı çocuklar annelerinin geriye kalan tek fotoğrafı dışında onun nasıl göründüğünü artık hatırlayamıyordu; ama onu götüren insanların yüzlerini hâlâ anımsıyorlardı. Bir keresinde Helen, çocuklarını McDonald's'a götürdü ve kendini, annesini kaçırdığını bildiği kadınlardan birine dik dik bakarken buldu. Kadın kendi ailesiyle oradaydı. Helen'e onu rahat bırakması için bağırdı.

Başka bir zaman Michael, Falls Yolu'nda, sadece aracın şoförü Jean'i kaçıran adamlardan biri mi diye bakmak ve görmek için siyah bir taksiye bindi. Araba harekete geçti ve iki adam sessizce yola devam ettiler. Michael tek kelime bile etmedi. Ne diyebilirdi? Bunun yerine, gideceği yere varıncaya kadar hiç konuşmadan oturdu, sonra adama ücretini verdi.

YALANLAR SARMALI

Hırsızlar sanki resmi bir işe başlamışlar gibi takım elbise giymişlerdi. Bir pazar gecesi, saat tam 22.00'den sonra Castlereagh tesisinin kapısında hırlayan bir arabanın içinde üç kişi vardı. 2002 yılı Aziz Patrick Günü'ydü ve Doğu Belfast sessizdi. Çok iyi korunan polis merkezinin tamamında sadece yaklaşık yirmi kişi görev başındaydı. Trevor Campbell o gece orada değildi. Milisleri sorgulayıp, işkence yaptığı onlarca yıldan sonra emekli olmaya hazırlanıyordu. Aslında dört ay önce, Kutsal Cuma Anlaşması gereğince Ulster Kraliyet Polis Teşkilatı kapatılmıştı. Daha tarafsız görünen Kuzey İrlanda Polis Teşkilatı olarak yeniden kurulan bu teşkilat, işe alımda daha kapsayıcı ve Protestan toplumuyla daha az yakın ilişki içinde olmak kaydıyla yeni bir misyon geliştirmişti.

Yine de Castlereagh, dikenli tellerle süslenmiş, yüksek duvarlarla çevrili savaş bölgesindeki gelişmiş bir harekât üssüne benziyordu. Tüm Avrupa'daki en güvenli binalardan biri olduğu söyleniyordu. Hırsızlar kapıda kimliklerini gösterdiler -ordu kimlik kartlarına benziyordu- ve nöbetçi onlara tesise girebileceklerini belirtmek için el etti. Polise ek olarak Castlereagh, istihbarat teşkilatı için çalışan bazı gizli, kimliği belirsiz kişilerin yanı sıra İngiliz Ordusu üyelerini de barındırıyordu. Yoğun bir tesisti, bir nöbetçinin her yüzü tanımasının beklenebileceği bir yerel karakol binası değildi ve ayrıca en cesur suçlular bile silahlı asker ve polis kaynayan, sıkı bir şekilde korunan bu tesise girecek kadar aptal değildi. Castlereagh'da hapse atılanların başına kötü şeyler gelirdi. Milislerin kaçmayı hayal ettikleri bir yerdi, girmeyi değil. Danışmada, adamlar ikinci kez kimliklerini gösterdiler ve dikkatsiz bir gece nöbetçisi onları binaya doğru yönlendirdi.

Hırsızlar, bu görevin dikkatlice planlandığını gösteren bir azimle bir dizi koridor boyunca ilerlediler. Özellikle bir odaya, bir ofise doğru gidiyorlardı. Aslında ofisin normalde bulunduğu oda yenileniyordu, bu nedenle tüm harekât geçici olarak tesisin başka bir yerine taşınmıştı. Ama adamlar bunu zaten biliyordu. Binanın derinliklerine, 220 olarak bilinen

bu geçici konuma doğru ilerlediler. Burası, şehrin her yerinden yüzlerce muhbirin bu acil hattı arayabileceği ve polis, ordu ve MI5'teki üstleriyle iletişim kurabilecekleri, Belfast'teki güvenlik güçlerinin casus şebekesinin gizli, 24 saat açık merkeziydi.

O gece odada tek başına bir Özel Şube memuru telefonlara bakıyordu. Birisinin gelip kötü bir niyetle kapıyı çalacağından şüphelenmesi için hiçbir nedeni yoktu, bu yüzden kapıyı açtı ve bir yumruk hızla çenesine indi. Polis memuru yere yığıldı. Sessizce ve hızla hareket eden adamlar, hemen ağzını bantladılar, kafasına bir örtü geçirdiler ve onu bir sandalyeye bağladılar. Sonra kulaklarına, müzik çalan bir Walkman'e bağlı bir çift kulaklık yerleştirdiler. Adamlar masanın üzerinde duran, gizlenmemiş bir dizi anahtarı alarak çekmecelerin ve dosya dolaplarının kilidini açmaya ve belgeleri çıkarmaya başladılar. Düzenli aralıklarla, içlerinden biri bağlı polis memuruna dönüyor, nabzını kontrol ediyor ve düzgün nefes aldığından emin oluyordu. Ancak nihayetinde kontrol etmeyi bıraktılar. Gözleri bağlı ve kulaklık takılı olan polis memurunun, adamların hâlâ odada olup olmadıklarını bilmesinin hiçbir yolu yoktu. Sonunda, göz bağını sıyırmaya çalıştı ve kimse onu durdurmak için müdahale etmedi. Gözlerinin bağını çıkardığında hırsızlar çoktan gitmişti ve raflar boştu. Adamlar çok gizli bilgilerden oluşan değerli bir hazineyi alıp sıvışmışlardı. Bunlar, IRA ve diğer paramiliter gruplarda çalışan muhbirlerin kod adlarını ve bilgilerini içeren defterler ve dosyalardı. Binadan çıktıklarını kimse fark etmedi. Geride sadece bir ipucu bırakmışlardı; adamlardan birinin takmış olduğu bir yaka iğnesi. Bu, ya inandırıcı bir kılık değiştirmenin rasgele bir parçası ya da hırsızların yaptığı kibirli bir şakaydı. İğnede şöyle yazılıydı: Kraliyet polis teşkilatını koruyalım.

Bu küstah bir soygundu; üç adam, Belfast'teki anti-terörist operasyonların merkezine maskesiz ve silahsız olarak girmiş ve bir dizi önemli bilgi kaynağıyla kaçmayı başarmıştı. Polis hemen paniğe kapıldı, ihbarcılarla iletişime geçerek onlara, tehlikede olabileceklerini bildirdi ve sonuçta üç yüzden fazla kişinin yerini değiştirdi.

Şüpheli bakışlar IRA'ya döndü. Bir güvenlik kaynağı BBC'ye, bu haneye tecavüzün, barış sürecinin kasıtlı bir ihlali olduğunu hatta bunun,

"bir savaş nedeni" olduğunu söyledi. IRA ise tam tersi, bunun içerideki yetkililer tarafından çevrilen bir iş olduğunu söyledi. Birçok insan nihayetinde, bu olayın gerçekten de Provos tarafından gerçekleştirildiği sonucuna vardı. Ancak hırsızlar binanın içinden yardım almış gibi görünüyordu. Castlereagh'da aşçı olarak çalışan bir adamın sorgulanmak üzere peşine düşüldü, adamın şu anda Stormont'ta Sinn Féin yetkilisi olarak çalışan eski IRA lideri Denis Donaldson'ın bir arkadaşı olduğu ortaya çıktı. Bir basın haberi, bu hırsızlığın, "özellikle bir muhbirin kimliğini" öğrenmek amacıyla gerçekleştirilmiş olabileceğine dair tahminde bulundu, "Provisionals içinde polisle çalışan üst düzey bir muhbir olarak mitolojik bir itibar" kazanmış biri. Makaleye göre, bu sözde casusun kod adı "Steak Knife" (Et Bıçağı)'dı.

Cumhuriyetçi hareketin en üst kademelerinde görev yapan bir muhbirle ilgili yıllardır etrafta dolaşan söylentiler vardı. Artık bir kod adı bilgisi dışarı sızmıştı. Bu isim bazen "Stakeknife", bazen de "Steak Knife" ya da "Stake Knife" olarak yazılıyordu. Ancak görsel imge hep aynıydı; IRA'nın kalbinde ölümcül bir hançer. 1999'da yapılan bir açıklamada, Stakeknife, Ulster'deki İngiliz istihbaratının "baş tacı" olarak tanımlandı.

Dolours Price söylentileri duymuştu. Mart 2003'te Dublin'deki evinde bir ziyaretçiye, "Herkesin konuştuğu bu Stakeknife adlı kişiyi biliyor musun? Tüm muhbirlerin muhbiri," dedi." "Cumhuriyetçi hareket düzeninde yüksek bir mevkide, üst sıralarda olmak istiyordu. Kim olduğunu tabii henüz çözemedim." Price, öfke anlarında bazen bu kişinin Gerry Adams olabileceğiyle ilgili dalga geçtiğini itiraf etti. "Ancak onun Stakeknife olduğunu sanmıyorum," dedi.

Stakeknife fikri cumhuriyetçiler için o kadar sinir bozucuydu ki onları İngilizlerin bu söylentiyi sadece morallerini bozma amacıyla uydurup uydurmadıklarını merak etmeye itiyordu. Soğuk Savaş sırasında CIA yetkilisi James Jesus Angleton, birimin bir Rus köstebeği tarafından zayıflatıldığına ikna olmuştu. Bu çifte ajanı bulmaya çalışarak birimin yıllarca aksamasına neden oldu; ancak artık sadece gölgeleri kovalamış olduğu genel olarak kabul ediliyor. Köstebek avı, karşı istihbarat işini, "aynaların vahşi doğası" olarak tanımlayan Angleton'un kendisini ele geçiren bir pa-

ranoya durumuna, insanın kendisine zarar vermeye başladığı bir çılgınlığa dönüşebilir.

Freddie Scappaticci ve Nutting Squad'daki ortakları yıllardır şüpheli muhbirleri sorguluyor ve öldürüyorlardı. 1980 ile 1994 yılları arasında IRA tarafından en az kırk kişi, muhbir olma şüphesine dayanılarak infaz edildi ve cesetleri öylece çöpe atıldı. Öldürülen insanların çoğu gerçekten de yetkililerle bir şekilde işbirliği yapıyordu. Ancak hepsi değil. IRA'nın sonradan kabul edeceği gibi, Nutting Squad'ın kurbanlarından bazıları hiçbir zaman muhbir olmamıştı. Ve sınır üzerindeki patikalar boyunca atılan tüm o cesetler düşünüldüğünde, IRA bu sorunu asla çözebilmiş gibi görünmüyordu. Silah çöplükleri keşfedilmeye devam etti. Görevler engellenmeye devam etti. Scappaticci ve meslektaşları kaç kişiyi öldürürse öldürsün, sırada bekleyen her zaman en azından bir hain daha varmış gibi görünüyordu.

Brendan Hughes hapisten çıktığında, Joe Fenton adında bir IRA çalışanı ona kalacak bir daire önermişti. Fenton, Falls Yolu üzerinde emlakçı olarak çalışıyordu. Ayrıca, gizlice İngilizler adına iş yapıyordu ve IRA'ya aslında dinleme teçhizatıyla donatılmış "güvenli evler" sağlıyordu. Fenton, IRA'daki arkadaşlarına yepyeni, muhtemelen çalınmış renkli televizyonlar temin edebileceği bağlantıları olduğunu söylerdi. Televizyonlar da dinleniyordu. Sonunda, Fenton'un ihaneti öğrenildi. Fenton, Scappaticci tarafından sorgulandı ve suçunu itiraf etti. İnfaz edilmeden önce ellerinden kurtuldu ve kaçtı; ama Nutting Squad onu önce sırtından, sonra da suratından vurdu ve cesedini Belfast'in kenar mahallelerinde bir ara sokağa bıraktı.

Hughes, giderek daha fazla tedirgin olduğunu fark etti. Mackers'a, "Burada şüpheli, üst düzey bir şey keşfettim," dedi. "Belfast'e güvenmiyordum." Her yerde casuslar var gibiydi. Gerry Adams'a bundan bahsetmişti; ama Adams ona endişelenmemesini, paranoyak davrandığını söylemişti. Hughes endişelenmekte haklıydı. James Jesus Angleton, hiç casus bulunmayan yerlere casusları çağırmış olabilirdi; ancak aslında çifte ajanlar zaten IRA'nın içine korkunç bir şekilde sızmıştı. Daha sonra Dublin'deki bir mahkemeye yapılan bir sunumda, İngiliz askeri istihbaratında çalışan bir görevli, Troubles olaylarının sonlarına doğru, dört IRA

üyesinden birinin bir şekilde yetkililer için çalıştığını ileri sürdü. IRA'nın en üst düzey mevkilerinde bu rakamın, ikide bire yakın olabileceğini öne sürdü. Tabii ki bu aynı zamanda cumhuriyetçi liderlere zarar vermek için bir psikolojik operasyon olarak uydurulabilecek türden bir hikâyeydi ve Adams ve diğer Sinn Féin yetkilileri, İngilizlerden gelen bu tür istatistikleri doğrudan güvenilmez bulacaklardı.

Ancak Castlereagh soygunundan tam bir yıl sonra, İngiltere ve İrlanda'daki birkaç haber bülteni bomba bir haber yayınladı. Stakeknife, kimsenin olağanüstü hayal gücünün bir ürünü değildi. O, onlarca yıldır İngiliz Ordusu istihbaratının paralı bir muhbiri olan gerçek bir casustu. Verdiği bilgiler o kadar değerliydi ki İngiliz bakanlar bu konuda düzenli olarak bilgilendiriliyordu ve casus bir neslin kariyerine şekil verdi. Stakeknife, Kuzey İrlanda'daki bir İngiliz Ordu komutanının sözleriyle, "en önemli sırrımızdı". O "altın bir yumurtaydı." Stakeknife, Gerry Adams değildi. Freddie Scappaticci'ydi.

Scappaticci, "Bu suçlamaları kabul etmiyorum," dedi. Basında ifşa olduktan sonra avukatının Belfast ofisine gitti. Kısa, gerdanı kat kat ve gözleri şiş, şu anda kellesine yüksek bir fiyat biçilmiş olan bir adama göre oldukça sakin görünüyordu. Scappaticci, birisi sizi casus olmakla suçladığında kendinizi nasıl rahatlatacağınıza dair bir iki şey biliyordu; *Asla itiraf etmeyin*, derdi Trevor Campbell muhbirlerine. *İtiraf ederseniz ölürsünüz.* Birileri Scappaticci'yi ele geçirmeyi başaramadan Belfast'ten kayboldu ve muhtemelen gizli ortaklarının yardımıyla saklandı. İlk olarak 1978'de yetkililere bu hizmeti sunmaya başladığından bu yana çeyrek asırdır çifte ajan olarak görev alıyordu. Aslında, söylentiye göre Scappaticci kendisi ajan olmak istemişti. Yakın zamanda IRA'nın diğer üyelerinin elinden dayak yediği için intikam duygusuyla harekete geçtiği öne sürüldü. Ancak onu tam olarak Troubles olaylarının en önemli ikili ajanı olmaya iten şeyin ne olduğu asla bilinmiyordu.

IRA için bu müthiş bir ikilemdi. Örgütün, köstebekleri kökünden temizlemesi için güvendiği adamın kendisi de bir köstebekti. İngilizler

için, IRA'nın kendi iç güvenlik biriminin merkezinde bir muhbir bulundurmak tek başına bir darbe olmuştu. Casusların sızmasını engellemek için Provos, 1970'lerin sonlarında, her bir operasyonel ağın diğerlerinin faaliyetlerine (hatta varlığına) ilişkin sınırlı bilgisinin olacağı hücresel bir yapıya geçerek yeniden şekillendirilmişti.

Ancak her zaman daha geniş bir yetkiye sahip, ordu çapında bir içişleri birimi olarak Nutting Squad, her şeye erişebiliyordu; görevliler, cephane, saldırı planları. Eski bir Provo üyesinin söylediği gibi, güvenlik birimi tüm örgütün bağlantı kutusu gibiydi ve Troubles olaylarının çoğunda İngilizlerin, bu birimin tam içine yerleştirilmiş bir adamı vardı. IRA, Stakeknife'ın kimliğini öğrenme umuduyla Castlereagh'ı soyduysa da başarısız oldu. Scappaticci'nin kimliği muhtemelen o kadar önemliydi ki bunu oradaki dosyalarda bulundurmuyorlardı. Aslında basın tarafından Scappaticci'nin kimliği ifşa edildiğinde, cumhuriyetçi çevrelerde o kadar büyük bir şok yaşandı ki birçok Sinn Féin lideri, ona karşı yapılan bu "asılsız suçlamalara" şüpheyle yaklaşmaları konusunda insanları uyararak, Scap'in gerçekten de Stakeknife olduğu fikrine inanmadı.

Gerry Adams'ın en güvendiği bürokratlardan biri olan Sinn Féin yetkilisi Dennis Donaldson, Scap ifşa olduktan sonra ziyarete gelen Amerikan bir gazeteciye, "Tanrım!" dedi başını sallayarak. "Hâlâ inanamıyorum."

Fakat o zamanlar Donaldson'ın kendisi de bir casustu. Aralık 2005'te, alelacele yapılmış bir basın toplantısında Adams, Donaldson'ın son yirmi yıldır İngiliz istihbaratı için çalışan paralı bir muhbir olduğunu itiraf ettiğini açıkladı. Kutsal Cuma Anlaşması'ndan yaklaşık sekiz yıl sonra Adams, ordu ve istihbarat teşkilatının bazı kesimlerinin, "İrlanda'daki İngiliz savaşının bittiğini" kabul etmeyi reddettiğini söyledi. Adams, ileride harekete ihanet etmeyi düşünebilecek diğerlerini uyarıyormuş gibi İngiliz ajanı olanların, "şantaja maruz bırakıldığını, zorbalığa uğradığını, baskı yapıldığını, satın alındığını, işkence zoruyla konuşturulduğunu, kullanıldığını, hırpalandığını ve sonra bir kenara atıldığını" belirtti.

Donaldson, on dokuzuncu yüzyılda yaşanan kıtlık öncesinden kalma tenha bir bölgedeki bir Donegal kulübesinde saklandı. İrlanda'nın acınası

tarımsal geçmişine açılan bir kapı gibi bu yerde su veya elektrik yoktu. Ancak kapının üzerinde uğurlu bir at nalı asılıydı. Donaldson, sakal bıraktı, kulübeyi ısıtmak için odun kesti. Sonra bir gün kulübeye biri geldi ve onu öldürdü. (Donaldson'ı tam olarak kimin vurduğu veya vurma emrini kimin verdiği hiçbir zaman tespit edilmedi. Ayrıca hem Gerry Adams hem de Provisional IRA bu olayda herhangi bir rol oynadıklarını kabul etmedi.)

Bu kadar yüksek mevkilerdeki bu tür muhbirler nasıl bu kadar uzun süre gizli kalabilirdi? Scappaticci olayının bariz bir açıklaması vardı; o bir katildi. IRA'da hiç kimse, bu kirli, gizli savaşta devletin bu rezil taktikleri benimseme eğilimi konusunda herhangi bir yanılsama içinde değildi. Ancak öyle olsa bile Scap gibi bir adamın bu aşikâr merhametsizliği, en azından teoride, devlet ajanı olmasına bir mani gibi görünebilir. İngiliz askeri istihbarat sorumlusu Ian Hurst bir keresinde, "IRA'nın sahip olduğu tek önyargı, eğer aşağılık biriyseniz -yani birini öldürdüyseniz- ajan olamayacağınızdır," dedi. Scappaticci için, diye devam etti, alınabilecek en iyi önlem sadece, "öldürmeye devam etmek" olabilirdi.

Eğer bir ajan katilse ve onu yönetenler onun insanları öldürdüğünü biliyorsa, bu durum, yönetenleri ve dolayısıyla devletin kendisini suç ortağı yapmaz mı? İngiliz Ordusu kaynakları daha sonra Scappaticci'nin uğraşları sonucunda 180 hayatın kurtarıldığını iddia edecekti. Ancak bu sayı sadece bir "tahmin" olarak kaldı ve bu tür bir düşünme, oldukça hızlı bir şekilde araçların ve amaçların varsayımsal matematiğine dönüşebilir. Scappaticci nihayetinde elli kadar cinayetle bağlantılıydı. Eğer bir casus elli can alır ama daha fazla sayıda can kurtarırsa, bu onun eylemlerini haklı çıkarır mı? Bu tür bir mantık baştan çıkarıcıdır; ancak tehlikelidir, kafanızdan sayıları yarıştırmaya başlarsınız ve çok geçmeden toplu katliamı onaylarsınız.

Provos yıllardır, RUC veya ordu ile yönetim yanlısı milis güçler arasında gizli anlaşmalar olduğu iddiasında bulunsa da bu bir propaganda olarak düşünülüp reddedildi. Ne de olsa İngiliz devletinin onlarca yıldır

titizlikle çizdiği imaj, savaşan iki kabileyi ayırmak için kimsenin vermediği mücadeleyi veren, dikkatli, tarafsız bir arabulucu gibiydi. Ancak gerçek şuydu ki başından beri yetkililer, Provos'u asıl odaklanmaları gereken ana düşman olarak algıladılar ve yönetim yanlısı terör çetelerinin daha önemsiz olduğunu düşündüler, gayri resmi bir devlet destekçisi olarak görmemişlerse tabi.

Henüz 1975 yılındayken, Belfast'teki bir ordu subayı patronuna, yönetim yanlısı milis güçler ile "milisleri birbirlerine öldürtmek için her iki tarafa da dahil ederek bir yıpratma harbi sürdürme girişimiyle bir tür sahte çete" oluşturmuş gibi görünen İngiliz istihbarat ve Özel Şube üyeleri arasında bağlantılar olduğu konusunda uyarıda bulunan bir mektup yazdı.

Ertesi ay başka bir mektupta subay, Troubles olaylarında artan şiddetin büyük ölçüde İngiliz istihbarat ajanlarının, "kasıtlı olarak çatışmaya yol açmasıyla" ilgili olabileceğini ifade etti.

Genellikle İngiliz devletinin sessiz onayı veya doğrudan lojistik yardımı ile hareket eden yönetim yanlısı çeteler, bitmek bilmeyen terör saldırılarında yüzlerce sivili öldürdü. Bu kurbanlar İngiliz vatandaşıydı. Fakat İngiliz devletinin organlarının, güvenlik hizmetleriyle ilgili herhangi bir kamu soruşturması veya iç isyan olmaksızın, genellikle bu tür cinayetlere suç ortaklığı yapması nedeniyle çatışma, onları insanlıktan çıkarmıştı. Bürokratların ve hukuk insanlarının hükümetin meşru güç kullanımındaki tekelini sınırlandırmak için çizdikleri tüm bu parlak çizgiler, düzeni barbarlıktan ayırmayı amaçlayan bu sınırlar ihlal edilmişti. MRF'de görev yapan eski bir İngiliz subayı daha sonra, "Bir ordu gibi hareket etmek için orada değildik, bir terör örgütü gibi hareket etmek için oradaydık." dedi.

1980'lerin sonlarında bir gün, muhbirleri denetleyen kıdemli bir Özel Şube memuru olan Raymond White, Margaret Thatcher ile görüştü ve milislerle gizli anlaşma yapmanın tehlikesini açıkça dile getirdi. White Başbakan'a, "Burada ajanlar ve orada yöneticilerle oturuyorum ve kendimi biraz rahatsız hissediyorum," dedi. "Çünkü onlardan teknik açıdan suç olarak yorumlanabilecek şeyler yapmalarını istiyorum." White'ın görevi, milis güçleri içindeki kaynakları işe almaktı. Ancak milisler araçları

çalıyor. Bomba yapıyorlar. İnsanları öldürüyorlar. White, "Milis olmak *başlı başına* bir suç," dedi. Thatcher'a, devletin muhbirlerine tam olarak ne yapma yetkisi verebileceğini -ve veremeyeceğini- belirten bir dizi yasal yönerge hazırlamasını istediğini söyledi. Bu şekilde, belirsiz bir alanda çalışmaya devam etmenin tehlikeli olabileceğini düşündü. Thatcher isteği değerlendirdi; ancak nihayetinde böyle bir sınır koyamazdı. White'a mesajı açıktı: "Yaptığınız şeyi yapmaya devam edin ama bize ayrıntılardan bahsetmeyin."

Stakeknife, aynı zamanda bir katil olan, paralı bir çift taraflı ajan olarak çalışan tek kişi değildi. Yönetim yanlısı taraftaki en iyi İngiliz muhbirlerden biri, Ulster Savunma Birliği'nde bir milis olan eski bir ordu subayı Brian Nelson'dı. 1970'lerde engelli bir Katolik sivili kaçırıp, ona üvendireyle işkence yapmaktan hapis yattıktan sonra Nelson, MRF'in yerini alan, Ordu tarafından kurulan karanlık istihbarat kuruluşu Kuvvet Araştırma Birimi (FRU) için çalışan bir muhbir oldu. (Scappaticci'yi işe alan FRU idi.)

Yönetim yanlısı bir milis olarak gündelik işinde Nelson'ın görevi istihbarat toplamak ve özellikle suikast için önemli hedef olabilecek cumhuriyetçiler hakkında dosyalar hazırlamaktı. İş öldürmeye geldiğinde Nelson, Scappaticci kadar üretkendi. Nihayetinde o da elli kadar cinayet planlamasıyla bağlantılı olacaktı. Gerry Adams, 1984 yılında yönetim yanlısı milislerin açtığı ateşle yaralandığında, yetkililerin saldırıyı önceden biliyor olmaları gerektiğini öne sürmüştü. O zamanlar, bu suçlama gülünç görünebilirdi -eğer hükümet, işlek Belfast merkezinde öğle yemeği saatinde bir Parlamento üyesine arabadan ateş ederek suikast düzenleneceğini önceden bilseydi, kesinlikle saldırıyı önleyecekti- ama aslında hükümet komplodan *haberdardı*; çünkü Nelson amirlerine konuyla ilgili bilgi vermişti. Hükümet bunun olmasına izin vermişti.

1989 yılının şubat ayında bir gece, birkaç silahlı adam balyozla ön kapıyı kırıp girdiğinde ve on iki kez ateş ederek öldürdüğünde, otuz dokuz yaşındaki Avukat Pat Finucane, Kuzey Belfast'in zengin bir mahallesinde, eşi Geraldine ve üç çocuğuyla pazar günü akşam yemeği yiyordu. Karısı seken bir kurşunla vuruldu. Küçük çocukları her şeye tanık oldu.

Finucane bir avukat olarak birçok cumhuriyetçiye danışmanlık yapmıştı. Fakat kendisi bir IRA üyesi değildi. Yine de yetkililer kendisinin örgüte çok yakın olduğunu düşündüler. RUC üyeleri, "etkin bir şekilde teröristlerin kontrolünde bulunan" avukatlar hakkında şikâyette bulunmuşlardı. Saldırı öncesinde Finucane hakkında bilgi toplayan ve infaz ekibine bu bilgileri ileten Nelson'dı. Saldırıda kullanılan silahlar, aynı zamanda polis muhbiri olan başka bir adam tarafından tedarik edildi. Daha sonra yapılan bir soruşturma, "Patrick Finucane cinayetinin baştan başa bir devlet komplosu" olduğu sonucuna varamadı; ama "devlet unsurlarının müdahalesi" olmadan öldürülmeyeceğini ortaya koydu. (Finucane'nin ailesi, gerçekten de kapsamlı bir komplo olduğuna ikna olmuş, soruşturmanın bulgularını örtbasa yönelik ve "sahte" olduğu gerekçesiyle reddetmişti.)

1987'de bir keresinde Brian Nelson, Freddie Scappaticci'nin hayatını kurtardı. Yönetim yanlısı bir patron, Nelson'a olası bir suikast için hedef alınan Provisional IRA üyelerinin bir listesini vermişti. Nelson görev bilinciyle listeyi FRU'daki sorumlularına iletti. Listedeki isimlerden biri Freddie Scappaticci'ydi. O zamanlar, Stakeknife zaten on yıldır onlarla çalışan önemli bir muhbir haline gelmişti ve gelecekte de muazzam istihbarat işleri yapmaya hazırdı. Bir yatırım olarak, hâlâ iyi bir şekilde gelişmeye devam ediyordu, bu yüzden adının yönetim yanlılarının oluşturduğu bir suikast listesinde bulunması, İngiliz sorumlular arasında paniğe yol açtı. Nelson, Scappaticci'nin de muhbir olduğunu bilmiyordu. Genelde bir köstebek diğerlerini nadiren bilirdi. Bu yüzden FRU, Nelson'un yönetim yanlısı dostlarının tehlikeli planlarını öğrenmek ve bunu önlemek için bir plan tasarladı. O sıralar birimin bir üyesi olan kişinin sözleriyle, "Amaç, dikkatlerini başka bir kişiye çekmekti."

İngiliz Ordu liderleri Brian Nelson'a farklı bir olası hedefin adını verdi: Francisco Notarantonio. Scappaticci gibi Belfastlı bir İtalyan olan Notarantonio eski bir taksi şoförüydü. Altmış altı yaşında, emekli, on bir çocuk babasıydı ve bir torunu vardı. Bir IRA üyesi değildi. Ancak Nelson'ın patronları onu, Scappaticci ile eşdeğer bir Provo mafya babası, önemli bir figür haline getirdi. Bir sabah, Notarantonio otuz dokuz yıllık karısıyla birlikte yatak odasındayken, silahlı kişiler merdivenlerden çıkıp onu yata-

ğında vurarak öldürdü. Gömüldüğünde, birkaç gün sonra, cenaze alayına bir sürü kişi katılmıştı. Bunlardan biri, tabutun içindeki masum adamın, kendisinin yaşayabilmesi için kurban edildiğine dair hiçbir fikri olmayan Freddie Scappaticci idi.

Üst düzey bir İngiliz polis memuru olan Lord John Stevens, "Bir polis olarak neredeyse otuz yıldır kendimi hiçbir zaman bu kadar yalan ve ihanet dolu bir oyunun içinde bulmamıştım," dedi. Stevens, FRU ve yönetim yanlısı milis güçler ile devlet arasındaki gizli anlaşmalar üzerine bir soruşturma yürütmek için seçilmişti; ancak çalışmaları sürekli bir şekilde engellendi. 1990'da Stevens ve ekibinin çalışmakta olduğu ofiste bir yangın çıktı. Ardından yapılan bir polis soruşturması yangının bir kaza olduğu sonucuna vardı. Ancak Stevens bunun, devletin gizli anlaşmasının kanıtlarını yok etmek için tasarlanmış kasıtlı bir kundaklama eylemi, bir sabotaj olduğundan emindi.

2012 yılında, İngiltere başbakanı David Cameron, "devletin oldukça fazla düzeyde gizli anlaşmalarının" varlığını kabul etti. Kutsal Cuma Anlaşması adil ceza ile ilgili birkaç özel madde içeriyordu. Anlaşma sırasında tutuklu bulunan paramiliter mahkûmların serbest bırakılmasıyla ilgili bir madde vardı ve bu çerçevede, Troubles olaylarıyla ilgili suçlar için gelecekte verilecek herhangi bir ceza iki yılla sınırlanacaktı.

Ancak bunun ötesinde barış anlaşmasında, geçmişteki suçlarla ilgili ne yapılacağına dair herhangi bir öneri yoktu. Tanıklık karşılığında af çıkarılabilecek bir mekanizma yoktu. Scappaticci ve Nelson'ın işlediği, devletin kolaylaştırdığı ve göz yumduğu cinayetler de savaş suçu olarak yargılanmayacaktı; çünkü sahadaki gerçeklik ne olursa olsun, Troubles asla bir savaş olarak ilan edilmemişti. Bunun anlamı, Troubles olaylarındaki çözülmemiş birçok cinayetin, eski milis ve askerlerin yargılanabileceği açık ceza davaları olarak kalmasıydı. Kayda değer bir istisna vardı; kayıpların cesetlerinin bulunmasına yardımcı olmak için tasarlanan 1999 mevzuatı uyarınca bu olayların ayrıntılarını bilen kişilerin, bunu yetkililerle paylaşmaya gönüllü olması durumunda, onlara sınırlı bir af hakkı sağlanacaktı.

2003 yazının sonlarında, Castlereagh soygunundan on sekiz ay sonra bir akşam, John Garland adında bir adam, Cumhuriyet'te Carlingford yakınlarındaki Shelling Hill Kumsalı'nda yürüyordu. Garland, oğlunu ve kızını yakınlardaki bir mezarlıkta bulunan annesinin mezarını ziyarete götürmüştü, şimdi de sahil boyunca yürüyerek geri dönüyorlardı. Dalga gitgide artıyordu ve çocuklar yengeç yakalamak istiyordu. Çocuklar nemli kıyıda oynayıp zıplarken Garland'ın gözü bir şeye, kumun üzerinde duran bir kumaş parçasına takıldı. Ona doğru giderken bir ağaç parçası aldı ve onunla kumaşı kumun dışına çekmeye çalıştı. Ancak yerinden oynamıyordu. Garland merakla daha sert çekti. Kumaş parçası yerinden oynayınca aniden durdu ve insan kemiklerini gördü.

Daha sonra bir patoloğun raporu, "Bunların bir yetişkinin eklem yerlerinden parçalanmış kalıntılar olduğu," sonucuna vardı. "Kemiklere yapışan yumuşak doku yoktu ve kemikler ufalanıyordu. Kemikler üzerinde bitki büyümesine dair bazı kanıtlar vardı." Bir kadının iskeletiydi. Kaburgaları saydıktan ve diğer sağlam kemikleri sıraladıktan sonra rapor, "Başının arkasından, ölümüne neden olacak tek bir kurşunla vurulduğu," kanısına vardı. Kafatasının yakınında dümdüz olmuş bir kurşun bulundu.

1999 yazındaki uzun gece nöbetinden dört yıl sonra McConville'in çocukları, önceki aramada kapsamlı bir şekilde kazılan alandan birkaç yüz metre uzakta, bu sahil şeridinde yeniden bir araya geldiler.

Yakın zamanda meydana gelen bir dizi fırtına bölgede şiddetli erozyona neden olmuştu, bu nedenle mezar, onlarca yıldır gizli kaldıktan sonra doğa olayları neticesinde zamanla ortaya çıkmıştı. İskeletin sol uyluk kemiği, Archie ve Agnes McConville'den alınan DNA örnekleri ile genetik profilleme için gönderildi. Ancak bu sırada bir de kumaş vardı, bilinmeyen bir mezarda on yıllardır kemikleri sarmış karman çorman birkaç kıyafet. Yakındaki bir morgda, Jean McConville'in çocukları, bir masaya dizilmiş kıyafetleri inceleyebilmek için birer birer odaya alındı. Taytlar, iç çamaşırları, etek kalıntıları, pembe yünlü bir üst, tek bir ayakkabının tabanı. Önce Archie girdi, ama bakamadı.

Bunun yerine, bir soru sordu: "Çengelli iğne var mıydı?"

Bir polis memuru kıyafetleri inceledi ve hayır, yok dedi. Sonra kumaşın bir köşesini katladı ve işte oradaydı. Jean McConville'in ortadan kaybolmasından otuz bir yıl sonra cesedi bulundu. Archie daha sonra yapılan soruşturmada, "Annem hepimize karşı çok iyi bir anneydi," dedi. "Onsuz tüm hayatımız cehennem oldu."

Jean o kasımda yeniden gömüldü. Tabut bir dizi çiçekle süslenmişti ve çocuklar tabuta Batı Belfast sokakları boyunca eşlik ettiler. Brendan Hughes'un hâlâ yaşamakta olduğu Divis Flats'in önünden geçerken bir an sessizce durdular. Cenazeye, barış sürecinde oldukça etkili olan Peder Alec Reid katıldı. Ancak tabuta eşlik eden diğer kişiler, Batı Belfast'in garip bir şekilde sessiz olduğunu düşündüler, sanki yerel halka uzak durmaları söylenmiş gibi, sanki McConville ailesinden yine sakınıyorlarmış gibi.

Kaybolan diğer kişilerin kalıntıları bulunduğunda asıl odak, cesetleri toplamak ve onları kutsal toprağa gömmek oldu. Ancak McConvville davasındaki yargıç, Jean'in cesedinin kayıplarla ilgili kabul edilmiş olan sınırlı af anlaşması kapsamına girmediğine; çünkü IRA'nın yardımıyla değil, sahilde rasgele yürüyen bir kişi tarafından bulunduğuna karar verdi. Bu durum çok ciddi bir sonuca yol açıyordu; yargıç, "davanın henüz kapanmadığını," bildirdi.

SON SİLAH

Peder Reid, gözünü silahlı adama dikti. IRA'nın silahlarını bırakmasına, Metodist bir bakan olan Harold Good ile birlikte tanıklık etmeyi kabul etmişti. Süreç, aşamalar halinde gerçekleşti ve IRA'nın, silahlarını "kullanım dışı" hale getirmek için kullandığı bu kesin yöntem adeta bir sır gibi saklandı; ancak yöntemin, silahların betona gömülmesini içerdiği söyleniyordu. Şu anda, 2005 yılında, iki din adamı, son partinin imhasını denetlemek için çağrılmıştı. Süreci izlerken yanında duran ve elinde bir AK-47 tutan bir Provo yetkilisinin varlığı Reid'in dikkatini çekti. Reid daha sonra, "Gittiğimiz her yerde bu Kalaşnikof oradaydı ve dolu olduğunu görebiliyordum," dedi. Silah hazırdaydı; ama bu, din adamlarının yanlış bir şey yapabileceği korkusundan değil, Provos'un, mücadeleden vazgeçmeye tam olarak hazır olmayan ve cephaneliği yeniden ele geçirmeyi deneyebilecek muhalif milislerin saldırısına karşı korunma ihtiyacı duymasındandı.

Yine de silahların imhası olaysız ilerledi ve saldırı tüfekleri, lav silahları, havan topları ve omuzdan ateşlemeli füzelerin hepsi imha edildikten sonra kalan tek silah, adamın elindeki Kalaşnikof'tu. Peder Reid, adamı ciddiyetle silahı teslim ederken izledi ve duygusallaştığını fark etti. Adam çok tetikte gibi görünüyordu. Reid, bunun "son silah" olduğunu düşündü.

IRA silahsız hale getirilirken Brendan Hughes da uzun zamandır hayali olan şeyi gerçekleştiriyordu. Kardeşi Terry ile Küba'ya uçtu. Saçları ağarmış bu iki İrlandalı, Santa Clara'daki Che Guevara anıtını ziyaret etti ve mozolede saygılarını sundular. Küba devriminin bazı yaşlı gazileriyle tanıştılar ve adamlara yürekten bağlandılar. Che'nin savaştığı yerde fotoğraf çekindiler. Brendan oldukça mutluydu.

Hughes Belfast'e geri döndüğünde giderek daha çok hastalandı ve yirmi beş yıl önceki açlık grevinden kaynaklanan bir dizi hastalıkla boğuştu.

2008'de bir gün komaya girdi. Ailesi hastanede onun yanındaydı ve D Bölüğünün gazileri, eski komutanlarının ölmek üzere olduğunu bilerek saygılarını sunmak için gelmeye başladılar. Gerry Adams bir gece

gizlice hastaneye gitti. Bu, eğer uyanıksa Adams'ı hoş karşılamayacağını bilen Brendan'ın kardeşlerini biraz rahatsız etti. Hughes insanlara şunu söylemeye başlamıştı: "Hayatımda Gerry Adams için kurşun yiyeceğim zamanlar vardı. Şimdi olsa, onu vururdum." Ancak aile müdahale etmemeyi seçti. Adams hastane odasına tek başına girdi ve Brendan'ın yatağının yanında sessizce oturdu. Hughes ertesi gün öldü. Öldüğünde elli dokuz yaşındaydı.

Şubat ayının soğuk bir gününde büyük bir cenaze töreni düzenlendi. Karısı Carrie ile birlikte katılan Mackers gibi Dolours Price da törendeydi. Bir an için Price etrafa baktı ve kalabalığın arasından geçen tanıdık bir yüz gördü. Adams'tı. Sinn Féin liderinin orada olması oldukça garipti. Adams bugünlerde dünyayı dolaşırken, herkes tarafından kucaklanmıştı. O bir devlet bakanı, bir arabulucuydu. İnsanlar sırf elini sıkmak için sıraya girerlerdi. Koluna dokunmak için uzanırlardı. Ancak burada değil. En yakın arkadaşlarından birinin cenazesinde, bir zamanlar emirlerini yerine getiren kadın ve erkeklerle çevrili olan Adams, şu anda orada bir yabancıydı. Brendan'ın erkek kardeşi Terry Hughes'ın düşüncesine göre, Adams'ın orada olmaktan başka çaresi yoktu. Brendan cumhuriyetçi bir simgeydi. Her cenazenin bir sahne olduğu IRA siyasetinin simgesel analizine göre, Adams hayattayken Hughes ile iletişimini kesmeyi göze alabilirdi; ama ölümde değil.

Adams'ı izlerken Price beklenmedik bir şey hissetti; bir acıma duygusu. Kalabalığın içinde çok tedirgin görünüyor, diye düşündü. Yalnız görünüyordu. Yine de kararlıydı. Adams, kalabalığın arasından ilerleyerek alayın içine daldı. Sonra omzuyla kalabalığı iterek tabutu taşıyan adamların arasına girdi. Price daha sonra, "Orada keder içindeydik, fotoğraf çekmek için gitmemiştik," diye söylendi. Ancak Adams'ı, siyasete bu kadar kararlılıkla bağlı olmasından dolayı suçlamak için biraz geçti. Törenden sonra Adams, Sinn Féin gazetesi *An Phoblacht*'a, Hughes, "son yıllarda alınan kararları desteklememiş olmasına" rağmen, onu tanıyan herkesin hâlâ ona karşı "büyük saygı" duyduğunu söyledi. "O benim arkadaşımdı," diye belirtti Adams ve kabaca, "O hakikat yolunda" diye tercüme edilen bir Galce özdeyişi ile sözlerine son verdi.

Bu, çok geçmeden Adams'ın hayal edebileceğinden daha mümkün olduğu kanıtlanacak bir düşünceydi.

. . .

Hughes öldüğünde, Belfast Projesi'nin varlığı hâlâ çok gizli tutulan bir sırdı. Ancak Sinn Féin'in Troubles zamanlarından kalma IRA tarihinin anlatımı üzerindeki tam kontrolünün zayıflamaya başladığına dair belirtiler zaten vardı. Ricky O'Rawe, Mackers ile görüşmeler yaparken, son altı grevci ölmeden önce 1981 açlık grevini sonlandırabilecek olan İngiliz hükümetinin teklifini, Adams'ın nasıl reddettiğine dair uzun süredir sakladığı sırrını ortaya dökmek için son oturuma kadar bekledi. Fakat O'Rawe, kendisini açan bu itirafı o kadar rahatlatıcı buldu ki görüşmeyi bitirir bitirmez, hikâyeyi dünyaya duyurmak için kendi ölümünü beklememeye karar verdi. O'Rawe'in büyük, yuvarlak bir yüzü, kısa gri saçları ve hassas bir kişiliği vardı. Hâlâ nispeten gençti ve sağlığı iyiydi. Ölmesi yıllar alabilirdi. Ayrıca hikâyesini Boston Üniversitesi'nin gelecekteki öğrencileriyle sınırlamak istemiyordu. Bunu tüm dünyaya anlatmak istiyordu.

O'Rawe'nin asıl yapmak istediği şey bir kitap yazmaktı. Fikir biraz tuhaf ve muhtemelen tehlikeli olabilirdi. Belfast Projesi'nin yöneticisi Ed Moloney, O'Rawe'in planını öğrendiğinde, onu uyarmaya çalıştı. O'Rawe'in kamuoyuna duyurmayı amaçladığı gerçek, Gerry Adams'ın Sinn Féin'in seçim umutlarını yeşertmek için kasten altı açlık grevcisinin hayatını feda ettiği gerçeği oldukça çarpıcıydı. Moloney, "Bunu yayınlarsanız, çarmıha gerileceksiniz," dedi.

Ancak O'Rawe kararlıydı. "Bu ortaya çıkmadan ölürsem, tüm bu moruklar paçayı sıyıracak," dedi. 2005 yılında kitabı yayınladı. Adı *Blanketmen* (Güçlü Adamlar)'di ve Adams'ı soğukkanlı bir hayalci; ama aynı zamanda güvenilmez bir lider olarak tasvir ediyordu. O'Rawe, grevle ilgili olarak, "Tarih Adams'ı nasıl yargılamayı seçerse seçsin," diye yazdı, "O ve grevciler olmasaydı, bugün İrlanda'da barış olmayacaktı."

Böyle bir ayrıntı, *Blanketmen*'in yayınlanmasını doğrudan Gerry Adams'a yönelik tehlikeli bir özgeçmiş anlatısı olarak algılayanları yatıştır-

maya yetmedi. Sinn Féin Başkanı, sessiz kalmayı tercih ederek O'Rawe'ye doğrudan yanıt vermedi. Bunun yerine O'Rawe'in dediği gibi, "Köpeklerini etrafa saldı". Bir dizi vekil ve müttefik, kitabın yayından kaldırılması için basınla görüştü. Açlık grevi sırasında O'Rawe ile yakın işbirliği içinde olan Bik McFarlane, İngilizler tarafından hiçbir anlaşma teklifinin yapılmadığını iddia ederek kitabı "tamamen uydurma" olarak nitelendirdi; Adams, mahkûmlara kabul etmemelerini bildiren bir mesaj göndermiş olamazdı. (Birkaç yıl sonra McFarlane fikir değiştirdi ve gizli bir teklif *yapıldığını* kabul etti; ama teklifi yetersiz gören ve greve devam etmeyi tercih edenin liderler değil grevcilerin kendisi olduğu konusunda ısrar etti.)

Blanketmen'e karşı yapılan saldırılar O'Rawe'yi susturmayı amaçladıysa da tam tersi bir etki yarattı. O'Rawe, hikâyesinin detaylarını sorgulayan kişilerle alenen tartışma fırsatını asla kaçırmadı ve artık grev ve sonrasındaki gelişmeler hakkında *ikinci* bir kitap yazmaya karar vermişti. Ayrıca cumhuriyetçi ortodoksluk ile çelişen bir hikâye anlatma niyetinin insanlardan oldukça destek gördüğünü fark etti. *The Blanket* dergisindeki bir incelemede Dolours Price, O'Rawe'e, "yapbozdaki bu hayati parçaya erişim" sağladığı için teşekkür ederek ona övgüde bulundu.

Brendan Hughes da *Blanketmen*'e hayran kalmıştı ve ölmeden önce O'Rawe'i desteklemişti. Hughes, *The Irish News*'e yazdığı bir mektupta, "O'Rawe'in kendisiyle ilgili ve nihayetinde kitabında bahsettiği konular hakkında birkaç kez onunla konuşmuş olan eski bir mahkûmum," diye belirtti. Hughes, son yıllarında zaman zaman hapishanede geçirdikleri yılların anılarını paylaşmak için O'Rawe ile bir araya gelirdi. O'Rawe, "Siyahi, bunların hepsini bir yere yazmalısın," derdi.

"Merak etme," dedi Hughes, "Hepsini kaydettim."

. . .

2009 yılında bir gün Dolours Price tutuklandı ve Sainsbury marketinden bir şişe votka çalmaya çalışmakla suçlandı. Price, şişeyi çalmak *niyetinde* olmadığını ileri sürdü. Mağazanın, elektronik tarayıcılı otomatik ödeme sistemi vardı ve makinanın nasıl çalıştığı konusunda kafası karışmıştı. Price, "parasını ödemeden dükkanlardan bir şeyler almanın miza-

cında veya yetişme tarzında" olmadığını belirtti. Daha sonra hırsızlıktan beraat etti; ancak gerçek şuydu ki Price bir süredir alkol ve uyuşturucu bağımlılığı ve travma sonrası stres bozukluğu ile mücadele ediyordu. 2001 yılında çalıntı ilaç reçeteleri ile yakalandı ve hırsızlıktan suçlu bulundu.

Birkaç yıl sonra muhalif bir cumhuriyetçi, mahkûmu ziyarete gittiği Maghaberry Hapishanesinden atıldı. Hapishanedeki yetkililer, kendisi bunu reddetmesine rağmen, sarhoş olduğunu söyledi. Arkadaşları endişeliydi. Price hâlâ haftada bir Derryli eski arkadaşı Eamonn McCann ile konuşuyordu. Sık sık geçmiş hakkında konuşmak istiyordu; ancak McCann başka konular açmaya çabalıyordu. "Yapma," diyordu. "Bilmek istemiyorum." Ricky O'Rawe gibi Price da IRA'daki günleri hakkında yazmak istedi. Ancak McCann onu buna karşı uyardı. "Çocukluğun hakkında yaz" dedi, "IRA hakkında yazma."

Düşüncelerini açıkça dile getirmek hâlâ şiddetle kınanıyordu. 2009'da başka bir eski IRA askeri, Gerry Bradley anılarını yazdı. Price gibi Bradley de "Shinners"a karşı kin besliyordu, Sinn Féin üyelerini insanlar genelde bu şekilde adlandırıyordu. Birçoğunun, "IRA'nın başarılarından beslendiğini" düşünüyordu. Bradley, Brian Feeney adlı Troubles olaylarıyla ilgilenen saygın bir akademisyen olan eş yazar dostuna, "Bildiğim tek şey, muhbir olmadığımdır," dedi. Yine de kitap yayınlanır yayınlanmaz Bradley'in Kuzey Belfast'deki mahallesi onun muhbir olduğunu belirten duvar yazılarıyla doldu. Bradley, "Sadece hikâyemi anlatıyorum," diye itiraz etti ve yalnızca, "IRA'daki hayatın gerçeklerini kayıt altına almak" istediğini ısrarla belirtti. Sonunda Bradley, Belfast'ten kaçmak ve Dublin'e gitmek zorunda kaldı. Dışlanmıştı ve sağlığı kötü durumdaydı. Bir gün Belfast Lough'daki bir Norman kalesinin yanındaki bir otoparka gitti ve kendi canına kıydı.

Bradley'in ölümünden sonra Ricky O'Rawe öfkeyle, "Sadece *onlar* mı kitap yazabilirler?" diye sordu. "Tarih hiçbir zaman doğru bir şekilde yazılmayacak mı?"

Aslında Brendan Hughes ölmeden önce bazı anlaşmalar yapmıştı. Mackers ve Ed Moloney'den kendi anılarının kitap biçiminde yayınlanacağına söz vermelerini istedi. Zamanı geldiğinde Moloney, kitabı yazmaya

gönüllü oldu. Moloney, Hughes'un ve son zamanlarda hayatını kaybetmiş olan David Ervine adındaki Ulster Gönüllü Gücü'nden eski bir yönetim yanlısı milis olan projedeki başka bir katılımcının Boston Üniversitesi'ndeki belgelerinden faydalanarak, *Mezardan Sesler* (Voices from the Grave) adlı bir kitap yazdı. 2010'da yayınlandı. Boston Üniversitesi'nden Bob O'Neill ve Tom Hachey kitabın önsözünde bunu, "Troubles olayları üzerine Boston Üniversitesi Sözlü Tarih Arşivi'nden yararlanılan planlı bir dizinin ilk sayısı" olarak tanımladılar.

Arşivin sırrı resmen ortaya çıkmıştı. Kitap, yalnızca Gerry Adams'ın bir IRA komutanı olduğunu belirtirken değil aynı zamanda Adams'ın ölüm emirlerini nasıl verdiğini de açıklarken Hughes'ı referans gösteriyordu.

Armalitleri tedarik etmesi için onu Amerika'ya gönderenin Adams olduğunu belirten Hughes'ın kendi ifadeleri kitapta yer alıyordu. Londra'da bombalı eylem düzenlemesi için Dolours Price'ı gönderen Adams'tı. Jean McConville'in öldürülmesini emreden Adams'tı. Yayıncı Faber & Faber *Mezardan Sesler*'in, "belirli tarihsel inkâr biçimlerinin halk arasında varlığını sürdürmesini imkânsız hale getireceğini" belirtti.

Yayın muazzam bir ilgi gördü; ama aynı zamanda hızlı ve şiddetli bir tepkiye de neden oldu. Kitap kendisine sorulduğunda Adams, "Brendan Hughes'ı iyi tanıyordum," dedi. "Sağlığı pek iyi değildi ve çok uzun zamandır böyleydi, bu röportajları yaptığı zaman da dahil. Brendan ayrıca IRA'nın kapatılmasına ve barış sürecine karşı çıkmıştı." Yakında İrlanda Cumhuriyeti'nin parlamentosu Dáil Éireann'da yer alacak olan Adams, Jean McConville olayında rol oynadığına dair herhangi bir iddiayı "ya da Ed Moloney'in ileri sürdüğü diğer tüm suçlamaları 'kesinlikle' reddetti." Sinn Féin, Belfast Projesi'ne katılan herkesin "kara listeye" alındığına dair genel bir açıklama yaptı.

Dikkatler birden, kitapta Hughes ile görüşmeleri yapan kişi olarak tanımlanan Anthony McIntyre'a çevrildi. Mackers'ın uzun zamandır Adams'ın çevresindeki insanlarla arası bozuktu; ama şimdi tehditler almaya başlamıştı. Bir gece birisi, komşularından birinin evini pisliğe bulamıştı, -anlaşılan yanlış adresti- kindarlık ve beceriksizlik dolu bu eylem IRA'nın tüm izlerini taşıyordu. Bir basın haberinde adı açıklanmayan

bir cumhuriyetçi, Mackers'ın, IRA'daki deneyimleriyle ilgili kendi anılarını yayınladıktan kısa bir süre sonra 1999'da bıçaklanarak öldürülen Newry'li bir adam olan "Eamon Collins'in yolundan gittiğini" söyledi.

Ancak *Mezardan Sesler* ağır eleştiriler aldı ve Ed Moloney bir kitap turuna çıktı. Moloney, İrlanda televizyonunda Hughes'un anlatılarının ses kayıtlarından oluşan bir belgesel yayınlamayı planlıyordu. Sonra, 2010 yazında bir gün, Gerry Adams'ın uzun süredir arkadaşı ve müttefiki olan Danny Morrison, Boston Üniversitesi ile iletişime geçti ve Hughes'ın kayıtlarına erişim talebinde bulundu.

Troubles olayları sırasında Morrison, "Armalite ve sandık" ifadesini ortaya atan adam olan, IRA'nın baş propagandacısıydı. Hughes, anlattıklarının ölene kadar kamuoyuna açıklanmayacağını düşünerek Boston Üniversitesi'yle deneyimlerini paylaşmışsa ve Hughes şu anda ölüyse o zaman Morrison, kesinlikle Ed Moloney'in kitabına değil orijinal kasetlere de erişebilir miydi? Üniversite bu talebi Moloney ve Mackers'a ilettiğinde paniğe kapıldılar. Moloney, hiçbir koşulda Morrison'a erişim izni verilmemesi gerektiğini söyledi. Mackers, Boston Üniversitesi'nden Tom Hachey'e gönderdiği bir e-postada, "Morrison IRA'nın casusluk biriminde kilit bir rol oynadı," diye yazdı. "Danny Morrison'ın kasetlerle hiçbir ilgisi yok. Akademisyen veya araştırmacı bir yazar değil, kendisi bir propagandacı."

Kutsal Cuma Anlaşması'nın ardından, Belfast Projesi ilk olarak planlandığında, bu bir coşku dalgası olabilirdi; ancak projenin mimarları hiçbir zaman böyle bir senaryo öngörmemişti. Aslında projeye ilişkin ilk olarak öne atılan fikirlerin çok net olmadığı oldukça önemli birkaç nokta vardı. Örneğin, Anthony McIntyre'nin yönetim yanlısı kişilerle görüşmeleri yöneten meslektaşı Wilson McArthur bu kayıtları tutarken, görüşmelerden *hiçbirinin,* katılımcılardan hepsi ölene kadar kamuoyuna açıklanmayacağı izlenimine kapılmıştı. Moloney'in, görüşmelerin sonuncusu yapıldıktan sadece birkaç yıl sonra *Mezardan Sesler*'i yayınlamayı amaçladığı haberine, böylelikle tüm katılımcılar ölene kadar onlarca yıl beklemek yerine ilk katılımcı öldüğünde arşivin varlığını ortaya çıkarmasına şaşırıp kalmıştı.

Adamlar ayrıca kayıtlara kimin erişmesine izin verileceği konusunda bir karara varmamışlardı. Konuşmalar her zaman, "Boston Üniversitesi'nin gelecekteki öğrencileri" üzerineydi. Ancak üniversitedeki Tarih Bölümü'nün Moloney'in kitabı yayınlanana kadar, projenin varlığından haberi yoktu. Aslında arşiv o kadar gizliydi ki Boston Üniversitesi'ndeki Hachey ve O'Neill dışında neredeyse hiç kimse onun varlığından haberdar değildi. Bir tarih profesörü projeyi öğrendiğinde, danışmanlığını yaptığı bir doktora öğrencisini, Hughes ve Ervine kayıtlarından tezi için faydalanıp faydalanamayacağını sorması için Burns Kütüphanesi'ne gönderdi. Ancak bu talebi öğrendiğinde Ed Moloney itiraz etti. Moloney Hachey'e, "Şu anda arşivleri her türlü erişime kapatmanız konusunda şiddetle ısrar ediyorum," diye yazdı. Sıkı bir protokol olması gerektiğini öne sürdü. Görüşmelere erişmek için herkes başvurabilirdi; ancak başvuru sahiplerinin listesi "güvenlik incelemesi" için Moloney'e gönderilmeliydi.

Mackers'a gönderdiği bir e-postada Hachey kızgınlığını dile getirdi. Boston Üniversitesi projenin, "uzun bir süre koruma altında tutulacağını" başından itibaren bilseydi bu kadar destekleyici olmayabilirdi, dedi. "Bu şekilde sonuçlanacağına dair bir belirti bile yoktu," diye şikâyet etti. Üniversitenin, arşivini "tüm akademik ve / veya gazetecilik dünyasına, Ed Moloney dışında" kapatması beklenemezdi.

Başından beri iki İrlandalı ve iki Amerikalı -Moloney, McIntyre, Hachey ve O'Neill- Belfast Projesi'ni gizli tutmaya çalıştılar; çünkü bunun ne kadar hassas ve potansiyel olarak tehlikeli bir girişim olduğunun farkındaydılar. Operasyonel güvenlikle ilgili kaygılarının dışında, projeyle ilgili bilgisi olan kişilerin çemberini son derece küçük tuttular ve Moloney'in kitabı yayınlanana kadar, bu on yılın büyük bir kısmında, bu gizli bilgiyi titizlikle korudular. Ancak çemberin çok küçük oluşu, bazı şeyleri sorgulamadan kabul etmelerine ve her şey ortaya çıkarsa ve en paranoyak, en kötü senaryo korkuları gerçekleşirse, süreci nasıl yöneteceklerine dair önemli soruları göz ardı etmelerine neden oldu.

Mezardan Sesler'in yayınlanmasından hemen önce, Şubat 2010'da Gerry Adams, *The Irish News*'e uzun bir röportaj verdi ve bu röportajda ona, aşk rakibinin Cracked Cup'da vurulmasına yol açan emri verdiği için askeri mahkemede yargılandıktan sonra, Troubles olaylarında ortadan kaybolan ilk kişi olan, IRA'nın "Deli Keşiş"i Joe Lynskey soruldu. IRA 1999'da insanları ortadan kaldırdığını kabul ettiğinde ve Jean McConville'in yanı sıra Seamus Wright ve Kevin McKee gibi muhbirleri de içeren bir isim listesi yayınladığında, Lynskey listede değildi. Aslında, *Mezardan Sesler* yayınlanmadan önce Lynskey ailesine Joe'nun IRA tarafından kaçırıldığını bildiren ilk kişi Ed Moloney olmuştu. *The Irish News* muhabiri Adams'a Lynskey hakkında soru sorduğunda Adams gelişigüzel bir şekilde, "O benim komşumdu," dedi. Lynskey ile arkadaş olup olmadığı sorulduğunda ise Adams, "Ah, evet. Onu tanıyordum ve ortadan kayboldu," diye yanıt verdi. Lynskey'nin kaçırılmasıyla ilgili herhangi bilgisi olan herkesi şu anda ortaya çıkmaları konusunda desteklediğini de sözlerine ekledi.

Doldursa Price, Dublin'in dışındaki evinde röportajı okudu ve bu onu öfkelendirmişti.

Adams'la yıllarca konuşmamış olabilirdi; ancak *The Blanket*'te yazdığı makaleleri aracılığıyla onunla bir şekilde sohbet etmeye devam etmişti. Bir köşe yazısında, "Seni ne zamandan beri tanıyorum," diye Adams'a bazı hatırlatmalarda bulundu. Muhtemelen Peder Alec Reid'e atıfta bulunarak Adams'ı davadan saptıran kişinin, "her şeye burnunu sokan rahip" olup olmadığını sorguladı. Yoksa, "Amerikalıların dalkavukluğu" muydu? "Başını mı döndürdü," diye sordu, "egon tavan mı yaptı ve sonunda bir yerlere gelebileceğin ihtimalini mi gördün?" Kişisel ve politik ihanet duygusuna tekrar tekrar değindi. "Bunu birkaç ev için ve sırtındaki güzel bir takım elbise için yapmadın değil mi?" diye sordu. "Sadece merak ediyorum."

Adams, bu provokasyonlara asla yanıt vermedi ve yeniden görmezden gelinmiş olan Price, ara sıra tehditkâr bir hal alabiliyordu. 2005'te, "Yaşadıklarımı açıkça anlatma özgürlüğünü dört gözle bekliyorum," diye yazdı ve "Bana kalan tek özgürlük bu," diye ekledi.

Price, konuşmak istediğinde son zamanlarda gazetecileri aramaya başlamıştı. Bazen elinde bir bardakla evde oturuyor ve geçmişle ilgili hüzünlü bir hayale dalıp gidiyordu. Bu sadece yalnız kaldığı için değildi. Böyle anlarda, bazı konuları açığa kavuşturmak için içinde ani bir istek uyanıyordu. Kanıtlamak. Geçmişiyle ilgili konuşmak için bir gazeteciyi aramasının ne kadar tehlikeli olabileceğini belirterek, "Dolours, ne halt ediyorsun sen?" diye karşı çıkardı Eamonn McCann. Ancak McCann'e göre Price, güçlükle kontrol edebileceği "büyük bir öfkeyle" doluydu. Şubat 2010'da Adams'ın Lynskey ile ilgili röportajını okuduktan sonra telefona uzandı.

Ertesi sabah, Allison Morris adında Belfast'li bir gazeteci *The Irish News*'de işinin başına geçtiğinde onu bekleyen bir yığın mesaj olduğunu gördü. Price, sanki bütün gece gazetenin gece masasını arayıp durmuştu. Morris de Price gibi Andersonstown'da büyümüştü. Cumhuriyetçi kaynakları olan agresif bir muhabirdi, sarışın ve biraz küstah. Price'ın, onunla tanışmak için beklediği Dublin'e seyahat etti.

Morris payına düşen eski milislerle görüşme yapmıştı ve konuyla ilgili tehlikelerden haberdardı. Travma nedeniyle sarsılmış bu tür erkekler ve kadınlar genellikle içki ve reçeteli ilaçların gölgesinde günlerini geçirirlerdi. Ölmeden önce pek çok kez Brendan Hughes ile röportaj yapmıştı ve bazen sarhoş olduğu için görüşmeleri durdurmak zorunda kalmıştı. Ancak Price, kapıya gelip Morris ve fotoğrafçısını selamladığında ayık ve aklı başında görünüyordu. Kısa saçları platin sarısına boyanmıştı ve boynuna bir hırka ve kırmızı bir fular takmıştı. Morris, onun duruşundan ve güzelliğinden etkilenmişti. Price birçok kişiye olduğu gibi ona da tıpkı bir tiyatrocu, bir sanatçı gibi göründü.

Price kaybolanlardan bahsetmek istedi. Onu harekete geçiren şey, Adams'ın, kendisinin neden olduğu bir vahşetten ziyade, Tanrı'nın bir işiymiş gibi eski arkadaşı Joe Lynskey'in ortadan kaybolmasından söz ederkenki küstahlığıydı. Price Morris'e, Lynskey'nin "soylu bir adam" olduğunu söyledi. Ölüme gönderilmesine izin vermemeliydi.
Ülkeden kaçmasına yardım etmeliydi. "Bu beni mahvetti hâlâ da ediyor," dedi. "Daha fazlasını yapmalıydım."

"Kendini suçladığının farkında mısın?" dedi Morris.

Price, "Artık umurumda değil," dedi. "Adam bir yalancı."

Morris başını kaldırıp kapı eşiğinde belirsizce salınan bir çocuğu görüp irkildiğinde iki kadın bir süredir konuşuyorlardı. Soluk teni ve koyu, kabarık saçları vardı. O, Stephen Rea'nın tıpa tıp aynısıydı, diye düşündü Morris. Eşikteki çocuk Dolours'un oğlu Danny idi. Elinde bir telefon vardı. "Marian teyze seninle konuşmak istiyor," dedi Morris'e.

Marian Price telefonda Morris'e, röportaj yapıyor olduğu için çok kızdığını söyledi. Dolours'un Dublin'deki bir akıl sağlığı kurumunda St. Patrick's'te tedavi gördüğünü açıkladı. Marian, "O iyi değil," dedi. "İnsanlarla konuşmamalı."

Morris, "Kız kardeşiniz yetişkin bir kadın," diye karşı çıktı. Ancak, Marian ısrarcıydı.

Evden ayrıldıktan sonra Morris patronuna danıştı ve röportajı kullanmanın bir yolunu bulmaya çalıştı. Nihayetinde bulduğu çözüm, hikâyenin biraz yavan bir versiyonunu yazmak ve Dolours Price'ın Kurbanların Kalıntılarını Bulma Bağımsız Komisyonu'na itirafta bulunmayı istediğini söylemekti; çünkü komisyona bilgi vermeyi amaçlayan herkes teoride, kovuşturma dokunulmazlığı hakkı elde ediyordu. Makale birkaç gün sonra, DOLOURS PRİCE'IN IRA SONRASI TRAVMASI başlığıyla yayınlandı. Makale Price'ın, Joe Lynskey, Seamus Wright ve Kevin McKee'nin ortadan kaybolmalarıyla ilgili paylaşacağı "hayati bilgiler" olduğunu belirtiyordu.

Ancak hiçbir ayrıntıya yer verilmedi. Morris ayrıca Price'ın, "10 çocuk annesi Jean McConnville'in son günleri" hakkında bilgi sahibi olduğunu ileri sürdü. Makale yayınlanmadan önce Morris, Price'a telefon etti ve komisyonla temasa geçip geçmediğini sordu. Price yalan söyledi ve onlarla iletişime geçtiğini söyledi.

Morris'in makalesinin yayınlanmasından üç gün sonra, *Sunday Life* adlı bir Belfast gazetesi kendi makalesini yayınladı. "Gerry Adams ve

Kaybolanlar" başlığı altında verilen bu makale, tam olarak Morris'in kendi makalesinden çıkarmış olduğu ayrıntılara yer vermiş ve bu ayrıntıları, "Bir Film Yıldızıyla Evlenen Mini Etekli Terörist" Dolours Price'a atfetmişti. *Sunday Life*'a göre Price, "kurbanların kaybolmasında kilit bir rol oynadığını" söyleyerek Adams'ı doğrudan hedef göstermişti. Price, Joe Lynskey'i öldürülmeden önce almaya gittiğinde bunu, "Gerry Adams'ın emriyle" yapmıştı. Price ayrıca, Jean McConville'i de sınır ötesine ölümüne götürdüğünü söylemişti. IRA'nın bazı üyeleri, "Jean'ın cesedinin Albert Caddesi'nin ortasına atılmasını istemişlerdi." Ancak Price, Gerry Adams'ın "buna karşı çıktığını" savunmuş ve bunu yapmanın Provos'un imajını kötüleyeceğini söylemişti.

Bu suçlamalar oldukça çarpıcıydı ve Brendan Hughes'un anlatımıyla tam olarak örtüşüyordu. Ancak *Sunday Life*'daki bu makaleyle ilgili tuhaf bir şeyler vardı. Başlangıçta yazar Ciarán Barnes, Dolours Price'ın kendisi ile konuşmamış gibi görünüyordu. Bunun yerine, "*Sunday Life*'ın haberdar olduğu" Price'ın "kayıtlı itirafına" atıfta bulunuyordu. Ancak bu itiraf neydi? Makalenin başka bir yerinde Barnes, Price'ın, "Özel Boston Üniversitesi'ndeki akademisyenlere kaçırılmalardaki rolüne dair kayda geçen itiraflarda bulunduğunu" yazdı. Hatalı isim dışında -Özel Boston Üniversitesi ve Boston Üniversitesi ayrı kurumlardır- içerik oldukça doğruydu. Bir Belfast gazetecisi olan Ciarán Barnes, bir şekilde Dolours Price'ın Boston Üniversitesi'ne verdiği kayıtları dinlemiş ve bunu Dolours ölmeden önce yapmışa benziyordu.

Ed Moloney, *Sunday Life*'daki yazıyı öğrendiğinde endişeye kapıldı. Makale, Barnes'ın Boston Üniversitesi'ndeki arşive eriştiğini açıkça ima etmişti. Ancak Moloney bunun doğru olamayacağını biliyordu. Kayıtlar, Burns Kütüphanesi Hazine Odası'nda kilit altında tutuluyordu. Dahası Moloney, Barnes'ın kasetlere erişememesinin başka bir nedeni olduğunu da söylüyordu: Mackers ile kaydedilen görüşmelerde Dolours Price, Jean McConville'den hiç bahsetmemişti. (Çünkü Mackers onu buna karşı uyardı.) Moloney daha sona yaptığı bir açıklamada, "Dolours Price, 'Jean McConville' isminden bir kez bile bahsetmedi," diye yazdı.

Eğer Barnes, Boston kayıtlarını dinlememişse o zaman hangi itiraftan bahsediyordu? Olanları anlamaya çalışırken, Moloney ve Mackers bir te-

ori geliştirdi. Allison Morris ve Ciarán Barnes arkadaşlardı ve *Andersonstown News*'te daha önce birlikte çalışmış eski meslektaşlardı. Moloney ve Mackers, Marian Price tarafından durdurulan yarım yamalak *Irish News* görüşmesinden haberdardı. Price'ın hikâyesinin kendi değiştirilmiş versiyonunu yayınladıktan sonra Morris, arkadaşı Barnes ile yaptığı görüşmenin kaydını paylaşmış olmalı diye düşündüler. Makalede Barnes, "kayıtlı bir itirafı" dinlediğinden bahsetmişti ve ayrıca Dolours Price'ın Belfast Projesi için "kayıtlı bir itirafta" bulunduğunu söylemişti. Makale, kayıtlı yalnızca bir itiraf olduğunu ima ediyordu. Fakat aslında iki kayıt vardı.

Allison Morris, görüşmenin kaydını Barnes ile paylaştığını inkâr etti. Barnes, kaynakları hakkında konuşmanın "yanlış olacağını" söyledi. Bu sırada Gerry Adams, Price'ın "Sinn Féin ve barış sürecinin uzun süredir karşıtı" olduğunu belirterek iddialara öfkeyle karşı çıktı. Price "travma" yaşıyor diye belirtti Adams ve "Belli ki kendi içinde çözmesi gereken sorunlar var," diye ekledi. Adams'ın Hughes'a yönelttiği eleştirinin aynısıydı, "sorunlarla ve zorluklarla" mücadele ediyor diye açıkladı.

Eğer Adams gerçekten hem Price hem de Hughes'un komutanı olsaydı, bu tarz bir konuşma aşırı derecede duygusuz olarak yorumlanabilirdi. Her ikisi de öfkeliydi; çünkü Adams onlara acımasız eylemlerde bulunmalarını emretmiş, sonra asla IRA'ya katılmadığını iddia ederek onları tek başlarına ahlaki sorumlulukla baş başa bırakıp, arkadaşlıklarını inkâr etmişti. Her biri nihayetinde konuştuklarında, Adams yalan söylediklerini ileri sürmüştü ve onları halkın gözünden düşürmek için yaşadıkları gerçek travmayı gerekçe göstermişti. Adams'ın kendisi bariz bir şekilde geçmişinden korkmuyor gibi görünüyordu. Diğer birçok kişi, Troubles olayları sırasında yaptıkları nedeniyle acı çekiyordu. Ancak, o hiçbir zaman bu nedenle bir gece bile uykusuz kalmamış gibi görünüyordu. "Brendan, söyleyeceğini söyledi," dedi bir görüşmeciye. "Ve Brendan öldü. Öyleyse artık unutun gitsin."

GİZLİ TELSİZ

McConville ailesi için Ed Moloney'in Brendan Hughes ile ilgili kitabının ve Dolours Price hakkındaki gazete haberlerinin neredeyse eşzamanlı ortaya çıkmaları acı vericiydi. Hem Hughes hem de Price, Jean'in muhbir olduğu konusunda ısrarcıydılar ve Hughes, onun bir telsizinin olduğunun nasıl açığa çıktığını ayrıntılı olarak anlatmıştı. Bu yeni bilgi, McConville çocuklarının kesin olarak çözüme kavuştuğunu düşündüğü bir konuyu yeniden gündeme getirmiş gibi görünüyordu. 2006 yılında, Kuzey İrlanda kamu denetçisi olan Nuala O'Loan, Jean McConville'in ölümü üzerine bir rapor yayınladı. O'Loan, yetkililerin kaçırma olayıyla ilgili hiçbir zaman düzgün bir soruşturma yürütmediğini açıkladı. Ancak "McConville'in muhbir olduğu için Provos tarafından kaçırılmış olduğunu" ileri süren söylentilerin kaydedildiği zamandan kalma istihbarat dosyalarını buldu. O'Loan eski askeri ve polis dosyalarını araştırdığında, McConville ortadan kaybolmadan önce ondan bahseden herhangi bir kayda rastlamadı ya da Divis Flats'te bir ajan olarak görevli olabileceğine dair herhangi bir iddiaya. O'Loan raporunda, Birleşik Krallık'ın, herhangi bir bireyin devletin gizli bir ajanı olarak görev yapıp yapmadığını teyit etme veya reddetme politikasının olmadığına dikkat çekti. Yine de bu durumun benzersiz olduğunu yazdı. "Bu aile, annelerinin muhbir olduğu iddiasından dolayı çok acı çekti," dedi ve Jean çoktan öldüğü için şimdi ona bir zarar gelemezdi. O'Loan, "Hiçbir zaman ajanlık yaptığına dair bir kayıt yok," diye yazdı ve "O, kaçırılan ve öldürülen masum bir kadındı," diye etkili bir şekilde sözlerine son verdi.

Bu önemli açıklama, yaralı bir İngiliz askerinin yardımına koştuğu için annelerinin yıllardır haksız yere hakarete uğradığını iddia eden Jean'in çocuklarına bir aklama gibi göründü. Rapor yayınlandıktan sonra Michael McConville, "Annemin adının aklanmasına sevindim," dedi. "Bunun bir yalan olduğunu yıllardır biliyorduk."

Ancak herkes O'Loan'ın raporunu son söz olarak kabul etmeye hazır değildi. Bulgular açıklandıktan sonra bile Provos, yeni bir açıklamada

IRA'nın McConville cinayetiyle ilgili detaylar üzerine kendi başına "kapsamlı bir soruşturma" yürüttüğünü ve "İngiliz ordusu için bir muhbir olarak çalışıyor olduğunun" doğrulandığını söyleyerek konuyla ilgili ilk yaklaşımını devam ettirdi. Açıklama, Michael McConville'i ismen ayrı tuttu ve Provos'un açıklamasına itiraz edebileceğini kabul etti ve ardından, "IRA, onun bu sonucu reddetmesini normal karşılıyor," diye ekledi.

Ed Moloney ve Anthony McIntyre de McConville'in muhbir olduğuna inanmaya devam ettiler. Brendan Hughes'ın anlattıklarına duydukları güven oldukça sarsılmazdı. Moloney'e göre, McConville'in çocuklarına karşı duyduğu bariz sempati nedeniyle Nuala O'Loan, onları en çok rahatlatacak şekilde, açık bir sonuca varmayı seçmiş gibi görünüyordu. İnatçı bir muhabir olarak Moloney, daha objektif ve acımasız bir bakış açısına sahipti. Ona göre O'Loan'ın, McConville'in casus olduğunu gösteren herhangi bir kayda erişememesi sorunu pek çözmüyordu. O'Loan, İngiliz askeri kayıtlarının birçok gizli arşivinden hangisine ulaşmıştı? Bunu açıklamayı reddediyordu. Belki de erişemediği başka kayıtlar vardı. Gerçekten her taşın altına bakmış mıydı? Mackers, ordunun veya polisin, Jean'ın bu işe dahil olduğunu kasten örtbas etmiş olabileceğine inanıyordu. Eğer bir ajansa ve IRA tarafından buna son vermesi konusunda uyarılsaydı, yetkililerin ona başka bir telsiz verip yeniden görev vermesi, böyle bir hareketin onun muhtemelen ölümüne neden olacağı barizken, oldukça kötü görünürdü.

Telsizin detaylarıyla ilgili de bir gizem vardı. Trevor Campbell gibi bazı eski polis memurları, muhbirlerle iletişime geçmek şöyle dursun o günlerde ne ordunun ne de polisin iletişim kurmak için el telsizi kullandıklarını ileri sürdü. Ancak İngiliz Ordusu'nda görev yapmış bir araştırmacıyla çalışan Ed Moloney, eski İngiliz dosyalarını araştırdı ve 1972'de Belfast'te ordu tarafından *kullanılan* küçük bir telsiz olduğunun kanıtını buldu. Hatta Divis Flats'de, tam savaş esnasında elinde bu tür bir telsizle bir duvarın önüne çökmüş bir İngiliz askerinin fotoğrafını bile bulmayı başardılar.

Böyle bir telsiz varsa bile cihazı, aşırı cumhuriyetçi bir bölgede bir grup çocukla yaşayan alt düzey bir muhbire vermek aptallık olurdu.

Peki, ya Divis Flats'teki ince duvarlar? Yan dairedeki komşular duymadan, bir fincan çay eşliğinde gündelik bir konuşma bile yapamazdınız. Bu nedenle, el altından bir telsizle gizlice mesaj iletmek ciddi bir risk oluştururdu. Michael McConville, Brendan Hughes'ın anılarını incelediğinde, Hughes'un, söz konusu telsizi *şahsen* gördüğünü asla söylememiş olması gerçeği karşısında şaşkına döndü. Belki de bu, uzun zamandır Belfast'te ağızdan ağıza dolaşan sadece bir söylentiydi ve yıllar içinde bir gerçek olarak kabul edilmişti. Belki de Jean McConville'i öldürenlerin, yaptıkları şeyden daha az suçluluk duymak için birbirlerine anlattıkları (veya kendilerine anlattıkları) bir hikâyeydi. Michael ayrıca Hughes'ın, McConville'in çocuklarının, komşularını gizlice dinlemek için annesinin kurduğu komplolara bir şekilde yardım etmiş olabileceği iddiasının gülünç ve aşağılayıcı olduğunu belirtti.

Ancak Brendan Hughes'ın açıklamalarının yayınlanmasıyla daha da karmaşık hale gelen başka bir gizem daha vardı. Bu gizem, Jean McConville'in ortadan kayboluşunun zamanlamasıyla ilgiliydi. Araştırmasında Nuala O'Loan, Jean McConville'in ortadan kaybolduğu geceyle ilgili kesin bir tarih belirten herhangi resmi bir belge bulamamıştı. Çocuklar her zaman, aralık ayı başlarında bir gece Jean'in tombala oynamaya gittiğini ve ardından yakalanıp sorgulandığını ve dövüldüğünü ve sonra şaşkınlıkla etrafta dolanırken ordu tarafından bulunup Divis Flats'e getirildiğini söylüyorlardı. Çocukların hatırladığı kadarıyla, ertesi akşam ise birileri gelip onu götürmüştü, dayaktan kaynaklanan morlukları hâlâ geçmemişti. Çocuklar tarihten kesin olarak emin olamasalar da Jean'in 7 Aralık 1972'de kaçırıldığını düşünüyorlardı.

Bu zaman çizelgesi, McConville'in sorgulandığını ve telsize el konulduğunu, ardından da muhbir olarak işe geri döndüğünü ve bir süre sonra ikinci bir telsizle yeniden yakalandığını hatırlayan Brendan Hughes'ın anlattığı hikâyeyle çelişiyor gibi görünüyordu. Hughes'ın anlattığı, Dolours Price'ın onayladığı ve IRA'nın resmi olarak raporlarında desteklediği hikâye, Jean McConville'in sadece bir muhbir değil aynı zamanda bir suçlu olduğuydu. İngilizlere yardım etmeyi bırakması için uyarılmış ve ardından o uyarıyı göz ardı ettikten sonra öldürülmüştü.

Fakat McConville 6 Aralık gecesi sorgulandıysa ve uyarıldıysa ve sonra ertesi gece evinden kaçırıldıysa Hughes'ın bahsettiği zaman çizelgesi bir anlam ifade etmiyordu. McConville'in sözde İngiliz patronlarının uyarıdan sonra ona tekrar görev verecek kadar duyarsız olduğu bir senaryoda bile yirmi dört saat içinde bunu yapmaları ve hatta ona yeni bir telsiz vermeleri pek olası görünmüyordu.

McConville'in çocukları, O'Loan'ın raporunu annelerinin tamamen aklanması, yıllardır söyledikleri şeylerin on yıl sonra gelen bir doğrulaması olarak benimsediler. Ancak birkaç önemli ayrıntıya bakıldığında, rapor aslında ailenin olayları anlatışıyla çelişiyordu. Nuala O'Loan, Jean'in IRA tarafından sorgulanmak üzere oyun salonundan götürüldüğü geceyi anlatan resmi bir kayıt buldu. Eski bir polis kaydına göre bir gece saat 23.00'de Batı Belfast'te sokaklarda dolaşan bir kadın bulunmuştu. Dövülmüştü. Kayıtta, kadının adının Mary McConville olduğu belirtiliyordu; ancak bu açıkça Jean'di. Adresi Divis Flats'te St. Jude's Walk olarak kayda geçmişti. Kayıt kadının, "bir dizi erkek tarafından taciz edildiğini ve orduya bilgi vermeyi bırakması konusunda uyarıldığını," belirtiyordu.

IRA'nın, Jean'in ajan olduğunu düşünmekte haklı mı yoksa haksız mı olduğu sorusunu bir kenara bırakırsak, bu belge, McConville'e bir uyarı verildiği iddiasını doğruluyor gibi görünüyordu. Ancak polis kaydı başka bir nedenden ötürü de önemli bir ipucuydu. Kayda göre, McConville dövüldükten ve uyarıldıktan sonra sokaklarda dolaşırken bulunmuştu; ancak çocukların söylediği gibi 6 Aralık gecesi değil, yedi gece önce, 29 Kasım'dı.

Michael McConville ve kardeşleri 1972'de henüz çocuktular. Bir savaş bölgesinde yaşıyorlardı, anneleri kaçırılmıştı ve yiyecek bulmak için çalmak ve çöpleri karıştırmak zorundaydılar. Kargaşa ve facianın ortasında kimse takvime bakmazdı. Ve hafıza tuhaf bir şeydir. Helen, Jean'in tombala salonundan kaçırılmasının ertesi günü küçük kardeşlerinin okula gittiğini hatırlıyor, Michael ise evde kaldıklarını hatırlıyordu. McConville kardeşler sadece tarihlerin sırasını karıştırmış ve Jean aslında 29 Kasım'da sorgulanmış ve 30 Kasım'da götürülmüş olabilirdi. Ancak Ocak 1973'ün başlarında basına verdikleri ilk röportaj ve sosyal hizmetlere yaptıkları

açıklamalarda, çocuklar annelerinin kasım sonunda değil aralık başında götürüldüğünü vurguladılar. Kaçırılma tarihi doğruysa ve O'Loan'ın ortaya çıkardığı polis kaydı güvenilirse o zaman ilk sorgulama ve uyarı zamanı ile Jean McConville'in götürüldüğü an arasında bir geceden fazla zaman geçmiş olabilirdi. Eğer gerçek tarihsel sıralama *böyle*yse o zaman bu daha çok Brendan Hughes'ın bahsettiği zaman çizelgesine uyuyordu.

. . .

O'Loan'ın raporunda çelişkili son bir ayrıntı daha vardı. McConville'in çocukları onlarca yıldır annelerinin Divis Flats'teki yaralı İngiliz askerine yardım ettiği geceden bahsediyorlardı. Çocukların birden fazlası o akşamla ilgili detayları net olarak hatırlayabiliyordu. Dairenin karanlığında birbirine sokulup sarılmış aile üyeleri, beton koridorlardan gelen kesik kesik silah patlaması, askerin kapının önünde acı dolu inlemesi. Ancak O'Loan, dönemin ordu kayıtlarına baktığında, Divis Flats civarında yaralanan bir İngiliz askerine dair hiçbir kanıt bulamadı. Belki de kayıtlar eksikti? Ya da belki de askerin yaralanması ya da olay gerçekleştiğinde McConville ailesinin hayatındaki dönemle ilgili bazı yanlışlar vardı. Fakat Jean McConville'in çocuklarının, onu kaçıranlar gibi, kaybolan kadınla ilgili tutunabilecekleri bir efsane yaratıp yaratmadıklarını düşünmek de ilginçti.

Brendan Hughes, McConville'in kaçırılmasıyla ilgili doğrudan bilgisi olduğu ortaya çıktığında ölmüş olabilirdi; fakat Dolours Price hâlâ hayattaydı. *Sunday Life* makalesi 2010'da yayımlandığında McConville ailesi, Price'ın yıllardır oldukça gizli tutulan bir operasyona katılmasıyla ilgili bu kadar rahat konuşması karşısında şok oldu. Daha fazla bilgi almak isteyen Michael, aracılar vasıtasıyla Price ile görüşmek istediğine dair bir mesaj gönderdi. Ancak ondan hiç haber alamadı. Helen hikâyeyi görünce yetkililere öfkeyle meydan okudu. "İkisini de Adams ve Price'ı tutuklayın," dedi. "Annemin ölümüne neden olmuş insanların hâlâ sokaklarda dolaşıyor olması iğrenç." Sinn Féin lideri ve cesur rakibi "tetiği çekmemiş" olabilir, dedi Helen. Fakat "bunu yapan insanlar kadar suçlular."

Ertesi yıl parlak ve soğuk bir bahar sabahı Ed Moloney, kendisini dehşete düşüren bir telefon aldığında Bronx'un Riverdale bölgesinde

evindeydi. Boston Üniversitesi yeni bir mahkeme celbi almıştı. Birleşik Krallık ile karşılıklı bir adli yardım anlaşması çerçevesinde hareket eden Birleşik Devletler Adalet Bakanlığı, Kuzey İrlanda Polis Teşkilatı'nın resmi bir talebini iletiyordu. Mahkeme celbinde, "Birleşik Krallık yasalarının ihlal edildiği iddiasıyla yani cinayetle ilgili olarak" yetkililere yardımcı olmak için talepte bulunulmuştu. Mahkeme celbi özellikle, "Brendan Hughes ve Dolours Price'ın tüm röportajlarının orijinal kayıtlarını" talep ediyordu.

BOSTON KAYITLARI

"Her zaman, muhtemelen fazlasıyla yasal statü ve gizlilik hakkında sorular sordum," diye fısıldadı Mackers. "Tam gizlilik ve tam koruma. Onları bir ABD üniversitesinde saklamanın tek nedeni buydu." Mahkeme celbi hakkında ne yapılacağını tartışmak için Belfast Projesi'nin baş mimarları arasında acil bir toplantı çağrısı yapıldı. Boston Üniversitesi'ndeki görüşmeye Dublin dışındaki Mackers ve eşi Carrie ile birlikte Ed Moloney (New York'tan), yönetim taraftarlarıyla görüşmeleri yapan Wilson McArthur (Belfast'ten) ve Boston'dan Tom Hachey ve Bob O'Neill katıldı. Hachey, Üniversite'nin Rektörü William Leahy ile görüştüğünü ve Leahy'nin kendisine güvence verdiğini açıkladı, "Görüşmecilerimizin veya görüşmelerimizin tehlikeye atılmasına izin vermeyeceğiz."

Mackers ve Moloney panik içindeydi. Sözlü tarih arşivini derledikleri yıllar boyunca, İngiliz yetkililerin kayıtlara erişmek için ciddi bir çaba gösterebileceklerine asla inanmamışlardı. Bu fikir onlara komik geliyordu. Sadece birkaç ay önce, Britanya hükümeti, İrlanda hükümeti ile birlikte, Troubles olayları sonrası silahsızlanma süreciyle ilgili bir dizi hassas belgeyi, kayıtların otuz yıla kadar saklı kalacağını düşünerek Boston Üniversitesi'ne emanet etmişti. Aynı hükümetin yetkilileri şimdi aynı üniversitede benzer bir kısıtlamayı gerçekten ihlal etmeye çalışıyor olabilir miydi?

Boston Üniversitesi'ndeki yöneticiler avukatlara danışıyorlardı ve üniversitenin nasıl cevap vereceği henüz belli değildi. Talep konusunda Hachey ve O'Neill soğukkanlı ve güven vericiydi. Ancak Mackers, BÜ'nün nihayetinde talebe uyacağından ve görüşmecilerin ve gizli geçmişlerini paylaşan eski milislerin "gizli kalmasını" isteyebilecekleri kasetleri geri verebileceğinden korktuğunu ifade etti.

Moloney de bu korkuyu yaşıyordu ve sessiz bir gece vakti gerçekleşebilecek herhangi bir devir teslime karşı bir güvence olarak durumu halka açtı. "Ulster Troubles Olaylarının Gizli Arşivi Mahkeme Celbiyle Karşı Karşıya"

başlıklı bir ana sayfa haberi yayınlayan *The New York Times* ile temasa geçti. Ayrıca bir röportajda Boston Üniversitesi'nin, kayıtları yetkililere teslim etmektense "yok etmekten" başka çaresinin kalmayabileceğini öne süren *The Boston Globe*'la konuştu. Moloney ve Mackers'a göre, ifade özgürlüğü ve akademik özgürlük ilkelerinden başka hiçbir şey tehlikede gibi görünmüyordu ve dava ne kadar çok bilinirse, Boston Üniversitesi'nin doğru kararı verme olasılığı o kadar yüksek olacaktı. Ancak Hachey Moloney'i, üniversite yöneticilerine danışmadan doğrudan basına gitmesi nedeniyle tersledi ve arşivi yok etme tehdidiyle "çok ileri gittiğini" belirtti.

Gruptaki hiç kimse kayıtlarla ilgili bu ani talebe neyin sebep olduğunu bilmiyordu; ama Moloney bir şeyden şüpheleniyordu. Kuzey İrlanda Polis Teşkilatı, kâğıt üzerinde yeni bir departman olarak yükselmeye çalışıyor olabilirdi; ancak teşkilatın adını değiştirmiş olsalar da görevli polisler çoğunlukla hâlâ aynıydı. On yıllar boyunca RUC elemanları, Gerry Adams'ı baş düşmanları, Troubles olayları sırasında yaklaşık üç yüz polis memurunu öldüren paramiliter bir ekibin ana figürü olarak gördüler. PSNI'daki adamların birçoğu IRA'nın elinde sevdiklerini, polis arkadaşlarını, çocukluk arkadaşlarını, babalarını kaybetmişti. Artık Boston Üniversitesi'nde, okyanusun ötesinde, Gerry Adams'ın eski astlarının ifadelerini içeren bir arşiv bulunduğunun ve bu gizli görüşmelerin İngiliz yetkililerin on yıllardır ellerinden kaçırdığı bir kanıt olabileceğinin farkına varmışlardı. Bu, Adams'ı sadece IRA üyeliğinden değil cinayetten de içeri tıkabilecek bir kanıttı.

Tom Hachey, görüşmede Moloney ile hemfikir olarak, "Bu, başlamakta olan bir kan davası," dedi. "Gerry gibi birini alt edebilecekleri bir şey bulmaya çalışıyorlar. Arşivlerimizi onu suçlamak için kullanacaklarsa kahrolurum; çünkü bu girişimi bunun için başlatmadık," diye ekledi. Hachey kesinlikle kararlı görünüyordu. Ancak o ve Bob O'Neill diğerlerini projenin ayrıntıları üzerine sorgularken Moloney, sorgulama sırasında Boston Üniversitesi'nin Hachey kadar kararlı olmayabileceğine dair bir şeyler sezmişti.

Görüşmeleri yaptıkları sırada McIntyre ve Wilson McArthur'un vermiş oldukları kesin teminatları çok merak ediyorlardı. Görüşme ka-

tılımcılarına gizlilik açısından tam olarak ne vaat edilmişti? McArthur, yönetim yanlısı katılımcılarla görüşmeden önce onlara, "katı" bir gizlilik garantisi verdiğini söyledi. İfadeleri kimseye açık edilmeyecek hatta ölene kadar projeye katıldıkları bile söylenmeyecekti. McArthur, Hachey ve O'Neill'e bu kelimeyi -katı- on yıl önce arşivle ilgili ilk kez konuştuklarında kullandıklarını hatırlattı. McArthur, ürkek katılımcılarla karşılaştığında onlara, "Boston Koleji'nin hukuk müşavirinin" tüm düzenlemeyi gözden geçirdiğini söylerdi.

Anlaşıldığı üzere bu aslında doğru değildi. Ed Moloney 2001'in başlarında katılımcıların imzalayacağı sözleşmeleri hazırlarken, Bob O'Neill'e, "Bunu kullanmadan önce hukukçulara danışmak isteyebilirsiniz," diye yazarak sözleşmede kullanılacak dille ilgili bazı önerileri içeren bir e-posta göndermişti. Ertesi gün O'Neill, sözleşmenin metni üzerinde çalıştığını ve onu üniversitenin avukatlarına göstereceğini belirten bir cevap yazdı. Ancak öyle görünüyor ki böyle bir şey yapmadı. (Gösterseydi muhtemelen) Bir avukat, sözleşmelerin içerebilecekleri herhangi bir gizlilik güvencesinin, arşivi, bir mahkeme emrine karşı koruyamayacağını belirtmesi gerektiğini söylerdi. Katılımcıların imzaladığı sözleşme böyle bir madde içermiyordu ve Boston Üniversitesi'ndeki hiçbir avukat bu anlaşmaları gözden geçirmemişti.

Hachey konferans görüşmesini, sanki adamlar kendilerini destekleyecek ve bir ekip olarak bu mücadeleyi yürüteceklermiş gibi, bu kargaşaya son verecek kilit isim olarak iyimser bir notla bitirdi. Ancak birkaç e-posta alışverişi daha yapacak olsalar da Hachey veya O'Neill'in, Belfast Projesi'ndeki ortaklarıyla bu son konuşmasıydı. Mayıs ayının sonundan önce Boston Üniversitesi, Hughes'un artık ölmüş olması ve anlattıklarının büyük bir kısmının zaten Moloney'in kitabında yayınlanmış olmasına dayanarak Brendan Hughes kayıtlarını polise teslim etti. Ancak *Mezardan Sesler*, hukuki nedenler ve güvenlik sebebiyle belirli kimlikleri korumak için özenle düzenlenmişken, Hughes'la ilgili belgeler ve kayıtlar düzenlenmemişti. Moloney, PSNI'ın bu malzemeyi ele geçirdiğini öğrenince öfkelendi. Hachey'e, "Yetkililer artık nasıl hareket edecekleri konusunda gerekli bilgiye sahipler," diye yazdı. "Şu anda İngiliz hükümetinin içinde çalışan, Boston Üniversitesi'ni diğer olası görüşmecilerin isimlerini

vermek zorunda bırakacak yolları bulmaya uğraşan avukat ekiplerinin olduğuna bahse girerim."

Moloney, "büyük bir felaketi" önlemek için Hachey ve O'Neill'in tüm arşivi derhal FedEx zarflarıyla paketlemesini ve hemen bu gece İrlanda'daki Mackers'a göndermesini önerdi. Boston Üniversitesi uzun süreli bir hukuk mücadelesine cesaret edemeyebilirdi; ancak Mackers ederdi. Moloney, kayıtları ve belgeleri polise teslim etmektense Mackers'ın, "zevkle hapse gireceğini" söyledi. Bu noktada akademisyenlerin materyalleri ülke dışına postalamaları, adalete engel teşkil edebilirdi. Ancak Mackers, Boston Üniversitesi'nin gizlilik taahhüdünü yerine getirme noktasında ahlaki bir sorumluluğunun olduğu konusunda Moloney'le hemfikirdi ve bu, her türlü kanun hükmünden önce gelirdi. İnsanlar hikâyelerini Belfast Projesi'ne anlatmak için hayatlarını riske atmışlardı. Boston Üniversitesi'nin en azından yapabileceği şey, onları korumak için biraz sivil itaatsizlik göstermekti. Moloney, yetkililerin artık Brendan Hughes'ın kayıtlarına eriştiklerine göre, Hughes'dan topladıkları bilgilere dayanarak, diğer görüşmecileri öğrenmeyi amaçlayan ikinci bir mahkeme celbi ile geri dönmelerinin "güçlü bir olasılık" olduğunu öngördü.

Kısa bir e-postada Hachey, üniversitenin belgeleri "hiçbir koşulda" ülke dışına göndermeyeceğini söyledi. Düşünüldüğünde oldukça ironik görünecek bir şekilde, katılımcılara vaatler verildiğine dikkat çekti ve kayıtlar için en güvenli yerin Boston Üniversitesi olduğunu savundu. Üniversite, federal mahkemeye verdiği bir önergeyle, Price ile ilgili mahkeme celbine karşı çıkacağını kabul etti ve kayıtların teslim edilmesinin katılımcılarla yapılan anlaşmaları ihlal edeceğini, akademik özgürlüğe zarar vereceğini, Kuzey İrlanda'daki barış sürecini tehlikeye atacağını ve projeyle bağlantılı kişilerin hayatlarını riske atacağını savundu. Yazı "IRA, Mafya'daki "omerta" (sessizlik yemini) kavramına benzer bir sessiz kalma hakkı dayatıyor," dedi. Bu nedenle, Dolours Price gibi insanlar sözlü tarih çalışmasına yalnızca, "görüşmelerin saklı kalacağı" güvencesi nedeniyle katılmaya istekliydi. Yazılı bir beyanında Moloney, IRA üyelerinin paramiliter kariyerleriyle ilgili detayları yabancılara açıklamalarının, "ölümle cezalandırılabilecek bir suç" olduğunu belirtti.

Ancak ABD hükümeti, Price'la yapılan görüşmelerin kaydının neden teslim edilmesi gerektiğine dair kendi argümanlarıyla öfkeli bir şekilde karşılık verdi ve Moloney, McIntyre ve Boston Üniversitesi'nin, "tutamayacakları sözler verdiklerini -sanıklar ölene kadar cinayet ve diğer suçlarla ilgili kanıtları saklayacakları sözünü" ileri sürdü.

Belfast Projesi bir gazetecilik işi değildi ve yasal olarak görüşmeleri mahkeme emrinden koruyacak hiçbir "akademik ayrıcalık" yoktu. Moloney'in, arşivi ifşa etmenin tehlikeleri hakkındaki argümanlarına gelince; hükümet, Moloney'in *kendisinin* projeyi geniş çapta halka duyurduğunu savundu. Bununla ilgili bir kitap yayınladı. Mackers'ın proje için Brendan Hughes ve diğerleriyle görüştüğü ortaya çıktığında kimse suikast düzenlememişti. Peki gerçekten bu ne kadar tehlikeli olabilirdi?

Hükümet ayrıca, yanlışlıkla Price görüşmelerinin çoktan açık edildiğini ve *Sunday Life*'daki makale için muhabir Ciarán Barnes ile paylaşıldığını öne sürdü. Boston Üniversitesi avukatları, mahkemeye sundukları bir dosyada bunun yanlış olduğuna dikkat çekti. ABD yetkilileri, Barnes'ın gerçekten öyle olduğunu açıkça söylemeden, Boston kayıtlarını dinlemiş olduğunu ima etmesi yalanına belli ki kanmışlardı. Ancak ağustos ayına kadar Moloney'in korkunç tahmini gerçekleşti ve "Bayan Jean McConville'in kaçırılması ve ölümü" ile ilgili her türlü kaydı talep eden ikinci bir mahkeme celbi BÜ'ye ulaştı. Aralık ayında, federal bir yargıç, üniversitenin lehinde karar verdi ve BÜ'ye, kayıtları ve belgeleri incelenmek üzere mahkemeye teslim etmesini emretti. Üniversite bu karara itiraz etmemeyi seçti. Moloney ve Mackers'ı şaşırtmasa da öfkelendiren bir teslimiyet. Böylece iki İrlandalı kendi avukatlarını tuttu ve karara itiraz etti.

Maalesef İrlandalılar için bu davanın sonucu başından beri belliydi. Başvurabilecekleri çok az yasal veya anayasal koruma vardı. Ancak mahkemedeki çabalarına paralel olarak Moloney ve Mackers, Carrie Twomey ile birlikte destek bulmak için ulaşabilecekleri herkese başvurarak siyasi bir strateji sürdürdüler. O zamanlar Massachusetts'li bir senatör olan

John Kerry, Boston Üniversitesi (hukuk diplomasını oradan almıştı) ve İrlanda ile yakın bağlara sahipti. Kerry, konuyla ilgili İngiliz yetkililerle görüşmesinde ısrar ederek Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'a yazdı; çünkü mahkeme celpleri barış sürecini tehlikeye atabilirdi. Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği'nin Massachusetts şubesi, celplere karşı çıkan bir bilirkişi raporu hazırladı.

Bu anlaşmazlığın, akademik özgürlük sorununu ortaya çıkaracağını iddia ederken, Moloney, Mackers ve üniversitenin kendisi, destek amaçlı BÜ'nün fakültesine başvurmuş olabilir. Ancak mahkeme celbi geldiğinde, çoğu öğretim üyesi Belfast Projesi'nden rahatsız olmuştu. Arşivi çevreleyen gizlilik nedeniyle, Moloney'in kitabı yayınlanmadan önce kampüsteki neredeyse hiç kimse bu konuyu bilmiyordu. Çalışma tasarlanırken ilk başta projenin akademik titizliğini kontrol edebilecek, üniversiteden bir denetim kurulu oluşturulması gerekiyordu; ancak sözleşmelerin avukatlar tarafından dikkatle incelenmesi durumunda olduğu gibi, bu fikir hiçbir zaman gerçekleşmedi. Projenin detayları gün ışığına çıktığında bazı öğretim üyeleri buna itiraz ettiler. Anthony McIntyre doktora yapmış olabilirdi fakat çok da tecrübeli bir sözlü tarih uzmanı değildi. Wilson McArthur da değildi. Her iki adam da katılımcılarla benzer ideolojileri taşıyor ve bazı durumlarda yakın arkadaş gibi görünüyorlardı. Hiç de doğru bir akademik nesnellik örneği değildi. Sonra Mackers'ın cinayetten yaklaşık yirmi yıl hapis yattığı gerçeği vardı.

Fakülte Tom Hachey'e çok güvenmiyordu. O, Rektör Leahy's'in eski bir arkadaşıydı ve bölümle ilgili gerçekten az sorumluluğu olan kolay ve paralı bir iş istiyor gibiydi. Aynı şey, Burns Kütüphanesi'ne başkanlık eden Bob O'Neill için de söylenebilirdi. Her ikisinin de kampüste destek almak için başvurabileceği güçlü bir akademik çevresi yoktu. Moloney'e gönderdiği bir e-postada Hachey, "öfkeli akademisyenlerden açıkça hiçbir destek gelmediğini" belirtti. Moloney, lisansüstü öğrencilerin arşive erişimini engellemeye çalışarak, bu konuda proje için çok doğru bir şey yapmamış olabilirdi. Boston Üniversitesi Tarih Bölümü nihayet 2014'te Belfast Projesi hakkında bir açıklama yayınladı; ama bu açıklama bu akademik özgürlüğün savunması amaçlı olmadığı gibi tersine, bu girişimin

hiçbir şekilde "bölümle bağlantısı olmadığını ve asla olmayacağını" açıklığa kavuşturmak içindi. Bir fakülte öğretim üyesi, "Projenin doğruluğuna kimse güvenmedi," dedi. Bölümdeki profesörler akademik özgürlüğe inanıyorlardı. "Ancak bu, o ilkeyle bağdaştırabilecekleri çok doğru bir durum değildi."

Moloney ve Mackers davayı Yargıtay Birinci Mahkemesi'ne taşıdı ve kaybettiler. Dava bir üst mahkemede görülene kadar üniversitenin görüşmeleri teslim etmesi engellendi ve biraz zaman kazandılar. Ancak 2013 baharında, Yüksek Mahkeme davayı dinlemeyi reddetti. Yargıç William Young, Jean McConville'in kaçırılması ve öldürülmesiyle ilgili kaynakları talep eden ikinci mahkeme celbine hangi görüşme kayıtlarının karşılık olduğuna karar verirken Mackers'tan yardım istedi.

Güvenlik için her görüşme, Boston Üniversitesi'nde katılımcının adı olmadan ve yerine alfabeden bir kod kullanılarak kaydedilmişti. Ancak Mackers, görüşme yaptığı tüm kişilerin kimliklerini biliyordu ve hangisinin Jean McConville'i konu aldığını hatırlayabilirdi. Fakat mahkemeye yardım etmenin, "kendisinin, akademik araştırmayı polis soruşturmasından koruyan sınırı aşmasına neden olacağını" söyleyerek yardım etmeyi reddetti. Yargıç Young, Bob O'Neill'den yardım istedi; ama o da kayıtları okumadığını iddia ederek itiraz etti. Bu yüzden bir Noel'de birkaç gün boyunca yargıcın kendisi tüm cumhuriyetçi görüşmelerin kayıtlarını okudu. Katılımcılardan altısının Jean McConville'den bahsettiğini gördü; ancak birisi bunu sadece kısaca yapmıştı. Sonuç olarak Young, beş katılımcı ile ilişkilendirilen tüm kayıtların teslim edilmesi yönünde hüküm verdi.

Bu katılımcılardan biri Dolours Price'dı. Mackers ve Moloney, Price'ın görüşmelerde McConville'den hiç bahsetmediği konusunda kararlıydılar. Moloney, Eylül 2012'de yaptığı basın açıklamasında, "Dolours Price, Belfast Projesi kapsamında yapılan görüşmelerde Jean McConville'den hiç bahsetmedi ve ona neler olduğu konusunda konuşmadı," dedi. Ayrıca aynı ay yeminli ifadesinde, "O talihsiz kadının kayboluşu konusu asla konuşulmadı, bir kez bile açılmadı," diye yazdı. Moloney'in açıkladığı gibi, bu iddianın önemli yasal sonuçları vardı. "Gerçek şu ki Anthony

McIntyre'ın, Dolours Price ile yaptığı görüşmelerde mahkeme celplerini haklı çıkarabilecek herhangi bir bilginin olmadığı kabul edilmelidir."

Teknik olarak bu doğruydu. Dolours Price, Mackers ile kaydedilen konuşmalarda on beş saat harcadı ve bu kayıtlarda bir kez bile McConville'den bahsetmedi. Ancak arşivde, Price'ın Jean McConville'in ortadan kayboluşunu ayrıntılı olarak tartıştığı bir dizi kayıt daha vardı. Fakat görüşmeyi yapan kişi Anthony McIntyre değil, Ed Moloney'di.

. . .

Irish News muhabiri Allison Morris, Şubat 2010'da Malahide'deki evinde Dolours Price'la görüşmeye gittiğinde Belfast Projesi çoktan sonlanmıştı. Mackers ve Wilson McArthur son görüşmelerini 2006 yılına kadar bitirmişlerdi ve arşiv, anlaşılan tamamlanmış olarak Burns Kütüphanesi'ndeki Hazine Odasında duruyordu. Ancak Price, Morris'le konuştuktan kısa bir süre sonra Moloney, kendi röportajını yapmak için Dublin'de onu ziyaret etti. Önerdiği şey, hikâyesinin kendi versiyonunu yayınlamak değil, Mackers'la yaptığı konuşmaların ötesine geçecek düzeyde ayrıntılı geçmişini sorgulamak ve ardından, kayıtları Belfast Projesi'ne uygulanan aynı şartlar altında korumaktı. Dolours'un anlattıkları ölümünden sonrasına kadar gizli tutulacaktı.

Price öneriyi kabul etti. O sırada, depresyon ve TSSB tedavisi gördüğü St. Patrick's Hastanesi'nde yatıyordu. Bir sabah Moloney onu orada ziyaret etti ve ikisi odasında saatlerce konuştular. Moloney, konuşmayı dijital bir kayıt cihazıyla kaydetti. Birkaç gün sonra hastanenin dışında kiralık bir dairede tekrar buluştular. Bu kez Moloney, görüşmeyi kaydetmek için küçük bir kamera takımı kurmuştu. Her iki konuşmada da Price ayık ve tutarlıydı, saçları dalgalı ve platin sarısıydı, gözlerine rimel sürülmüştü. Moloney'e, Bridie halasından bahsetmiş ve Bridie IRA silah deposundaki kazadan sonra kör ve sakat olarak eve geldiğinde büyükannesi Dolan'ın nasıl yas tuttuğunu anlatmıştı. Price, Bridie'nin kız kardeşlerinin dansa gitmesine izin verilmediğini söyledi. "Canlı bir bedenle ölümü beklemek gibiydi." Bridie'nin çektiği acının, kısmen onu mücadeleye katılmaya mecbur bıraktığını söyledi; çünkü "fedakarlığı haklılığını

kanıtladı," dedi. Burntollet Köprüsü'nde dayak yediğinden, IRA'ya ve ardından Unknowns'a katıldığından bahsetti.

Moloney insanları kaçırma olayını sorduğunda Price, buna asla inanmadığını söylemişti. "Pat McClure, ben ve diğer gönüllüler bunu kendi aramızda tartışırdık, bunu bu şekilde yapmanın o kadar akıllıca bir fikir olduğunu bilmiyorduk," dedi. "Ama bize 'Bu şekilde yapıldığı' söylendi."

"Bunun bir savaş suçu olduğunu düşünüyor musun?" diye sordu Moloney.

"Evet, bunun bir savaş suçu olduğunu düşünüyorum," dedi. "Kesinlikle bunu savundum ve dedim ki. . . cesetleri sokağa atılmalı. Böyle yaşamayı seçen herkese Tanrı korkusunu hissettirmek ve cumhuriyetçi hareketi tanıtmak için bu gerekli."

Price, McConville'i sınırdan geçirmesi emredildiğinde bir süredir insanların kaçırılmasına zaten yardım ediyor olduğunu söyledi. O ana kadar kadınla tanışmamıştı ya da onu tanımıyordu.

Ancak McConville muhbir olduğunu itiraf etti diye ısrar etti Price. Dairesinde bir telsiz bulunmuştu. Başka bir ayrıntı daha vardı; Price, Jean McConville'in bazı IRA gönüllüleri tarafından Hastings Caddesi'ndeki bir binada görüldüğünü söyledi. Price, "Kenarındaki açıklıktan etrafı görebileceği bir battaniyenin arkasına gizlenmişti," dedi.

Frank Kitson'a çalışan ve insanların kimliğini tespit edebilmek için üzerinde delikler olan çarşaflara gizlenen Mau Mau'lar gibi Jean McConville de Price'a göre, bir battaniyenin arkasına saklanıyordu ve bir grup insan arasından IRA adamlarını seçiyordu. Fakat battaniye yere kadar uzanmıyordu, diye devam etti Price ve adamlardan biri onu "terliklerinden tanıdı."

McConville sorgulanmak üzere götürüldüğünde diye devam etti Price, "itirafta bulundu." Muhbir olduğunu söyledi. "Para için yapıyordu."

Price soğukkanlılıkla Moloney'e şunları söyledi: "Muhbirlerin insan hayatının en düşük formu olduğuna inanıyorduk. İnsandan daha düşüktüler. Ölüm onlar için fazlasıyla iyiydi."

Wee Pat McClure ve bir başka gönüllüyle beraber Price, Jean McConville'i Batı Belfast'te tutuluyor olduğu bir evden almış ve onları

araçla sınıra doğru götürmüştü. Price'ın arkadaşı Joe Lynskey, onunla arabaya bindiği andan itibaren ölüme götürülüyor olduğunu biliyor olabilirdi; ama Jean McConville'in böyle bir tahmini yoktu. Price ona, kendisini güvenli bir yere götürecek olan Katolik bir hayır kurumu olan Meryem Lejyonu'na (The Legion of Mary) teslim edileceğini söylemişti.

"Çocuklarım yanıma getirilecek mi?" diye sormuştu McConville.

Price, o ana kadar çocukları olduğunu anlamamıştı.

"Evet, eminim gelecekler," diye yalan söylemişti.

"Bana para verecekler mi?" demişti McConville. "Bana bir ev verecekler mi?"

Price'a göre McConville IRA'ya her şeyi itiraf etmiş olduğu için korkmuyordu. Yol üzerinde durdular ve Price, McConville'e balık, cips ve sigara aldı. Price, Moloney'e McConville'den hoşlanmadığını söyledi. "Bir noktada, 'O Provo piçlerinin beni vuracak cesaretlerinin olmayacağını biliyordum," demişti. Ve onu sınır ötesine götüren "Provo piçleri" *Oh, değil mi?* diye düşündüler." Price soğuk bir sesle, "Çok fazla konuşmuştu. Ve kendi ağzıyla kendi yaptıklarını ayıplamıştı."

Bu doğru muydu? Her şeyi çok net anımsıyordu ve McConville'in çocuklarının annelerine dair hatırladıkları anılarla tamamen çelişiyordu. Hatırladıkları kadın kaba bir azmettirici değil, korkmuş ve çekingen kendi halinde biriydi. McConville, Price'la karşılaşması açıkça tehlikelerle doluyken, gerçekten o kadar sert bir tavırla tepki verebilir miydi? Price bilinçli olarak kadın hakkında yalan mı söylüyordu? Yoksa Jean McConville'in çok iyi bir insan olmadığını hatırlayarak kendi suçluluk duygusuyla mı başa çıkıyordu? Moloney ile yaptığı konuşmanın çoğunda katı tavırlarını sürdürdü. Ancak bazen bu yapmacık bir tavır, bir tür zırh gibi hissedilebiliyordu. Ve bazen sesi titriyordu.

Price, McConville'i ayıpladıktan hemen sonra, "Ne yapıp yapmadığının detaylarını bilmiyorum," dedi. McConville'in iddia edilen suçlarıyla ilgili ilk ağızdan bir şey duymamıştı, bildiği tek şey, örgütün on çocuk annesi bir kadının muhbir olduğuna dair çok olası olmayan sonuca vardığıydı. Suçlamalar doğru olsa ve Price buna inansa bile içten içe cezanın uygun olup olmadığıyla ilgili şüphe duyuyordu. "Ölümü ne haklı çıkara-

bilir?" dedi Molonoy'e. "Kendime sormak zorundayım. Ölümü ne haklı çıkarabilir? Çocuklarının varlığı veya sayısı hakkında kesinlikle hiçbir şey bilmiyordum. Bunların hiçbirini bilmiyordum. Ve olanlarla ilgili tartışmaya dahil edilseydim daha az bir ceza alması gerektiğini savunabilirdim," diye devam etti. Belki de McConville öldürülmek yerine ülkeden sürülebilirdi, dedi.

Bunun yerine Price, sınırı geçtiklerini ve Jean'i IRA'nın yerel birimiyle birlikte Dundalk'ta bıraktığını söyledi.

. . .

Sonra ne oldu? diye sordu Moloney.

"Bir süre orada kaldı," dedi. Tereddüt etti. Sonra, "Burası benim için tehlikeli bir hal alıyor," dedi.

Price, en azından kısmen kendi vicdanının sızısını dindirmek için McConville'i kötülemeye devam ettiyse bu dul kadını sınıra götürmekten daha fazlasını yaptığı için olabilirdi.

Moloney, "Gerçekleri bilmem gerekiyor," dedi.

"Pekâlâ, geri çağrıldık," dedi Price. "Yaklaşık dört ila beş gün orada kaldı. Ve Dundalk'a geri çağrıldık."

Yerel birim toprağa bir çukur kazmıştı. Tek yapmaları gereken McConville'i yeni kazılmış mezarın olduğu tarlaya götürmek ve onu vurmaktı. Ancak yapmadılar. Price, "Bunu yapmak istemediler," dedi. McConville kadın olduğu içindi, diye düşündü.

"Yani siz bunu yapmak zorundaydınız," dedi Moloney.

Price hiçbir şey söylemedi, sadece hafifçe mırıldandı.

"Bu doğru mu?" diye ısrar etti.

Price yine mırıldandı. Sonra "Evet," dedi.

"Bunun hakkında konuşmak istiyor musun istemiyor musun?" diye sordu Moloney.

Price, McConville öldüğünde üç Unknowns üyesi oradaydı, dedi. Wee Pat McClure, başka bir gönüllü ve Price'ın kendisi. Tek bir silahları vardı, vicdanları sızlıyordu ve her biri bir atış yapmaya karar verdiler. Böylece öldürücü darbenin kimden geldiğini asla kesin olarak söyleyeme-

yeceklerdi. Bu, idam mangaları tarafından kullanılan eski bir numaradır. Silahlı adamların tüfeklerinden biri mermi dolu olur böylece daha sonra nişancılardan her biri, öldürenin kendisi *olmayabileceğini* söyleyebilecektir. Rahatlatıcı bir yalan olabilirdi; ancak bu durumda tek bir silahları olduğu için hangisinin cinayeti işlediği konusunda çok fazla belirsizlik olmayacaktı. Price, "Sırayla her birimiz bir el ateş ettik," dedi. Price kendisi ateş ettiğinde, kasıtlı olarak ıskalamıştı. Sonra diğerlerinden biri tetiği çekti ve McConville düştü.

Price, "Onu orada çukurun içinde bıraktık," dedi. Sonra yerel Dundalk birimi mezarı kapattı.

"Sonra Belfast'e geri mi döndün?" diye sordu Moloney.

"Sonra Belfast'e geri döndük."

"Peki sonra ne oldu?"

"Pekala," dedi Price, "çok sinirliydik. Ve Pat gitti ve bunu söyledi."

"Gerry'ye mi?" diye sordu Moloney.

"Evet," dedi Price.

Moloney, sesini aniden sabırlı bir itirafçıdan sorgu görevlisine dönüştürerek, "Tüm bu operasyonun bir parçası olarak, emir komuta zincirinin Gerry Adams'dan başladığına dair aklında hiç şüphe yok" dedi.

"Evet," dedi Price.

"Ve haber Gerry Adams'a ulaştı. Bundan emin misin?"

"Eminim," dedi. Sonra hızlanarak, "Ve tüm bunlar olurken Long Kesh'teymiş gibi davranmaya çalıştı. Bunlar olduğunda Long Kesh'te *değildi.* Değildi. Ve ah bu çok zor, çok zor bir şey." Üzgündü. "Bu yaşananlar, demek istediğim. . ." Sesi kısıldı. "Bu insanlar aklıma geliyor, aklıma geliyor," dedi. Lynskey, Wright, McKee, McConville. "Onları düşünüyorum ve" diye devam etti, "Yalan söylemeyeceğim: Çok iyi bir duacı değilim. Ama bazen gecenin ortasında garip olanı söylüyorum. Ara sıra 'Tanrı onları korusun' diyorum. Umarım daha iyi bir yerdedirler."

Bir IRA gönüllüsü olarak Price, "Çoğu zaman doğama aykırı hareket etmem gerekiyordu," dedi.

Bazen itaat etmesi kolay olmayan emirleri yerine getirmek zorunda kalmıştı. O zamanlar her zaman kendisine söyleneni yapmıştı. Ancak daha sonra, "sıcağı sıcağına sormadığınız tüm karmaşık soruları" kendine sorma fırsatı bulmuştu. "Bütün bunlar hakkında pek çok doktorla konuşarak çok zaman harcadım," diye ekledi.

Birkaç saat sonra Moloney ve Price konuşmayı bıraktı. Yollarını ayırdılar ve ona anlattığı şeyleri gizli tutacağına dair söz verdi. Kayıtları Amerika'ya getirecek ve bildiği en güvenli yere, Boston Üniversitesi'ndeki Hazine Odası'nda bulunan Belfast Projesi arşivlerine koyacaktı.

Üç yıl sonra, Kuzey İrlanda Polis Teşkilatı'ndan iki dedektif Temmuz 2013'te Logan Havaalanı'na uçtuklarında ve Yargıç Young'ın, gidip almaları için yetki verdiği materyallere ulaşmak amacıyla Chestnut Hill'e doğru yola çıktıklarında, kayıtlar hâlâ oradaydı. Moloney'in Price ile yaptığı görüşmeler teknik olarak Belfast Projesi'nin bir parçası değildi. Fakat onları güvende tutmaya çalışırken aslında onları tehlikeye atmıştı. Moloney Bob O'Neill'e, bu kayıtları Üniversite'ye teslim ettiği koleksiyona dahil etmemesi için yalvardı. Mahkeme celpleri yeterince kapsamlı yazılmıştı; baştan beri hiçbir zaman çok fazla mücadele etmemiş olan Üniversite, diğer her şeyle birlikte Moloney'in röportajlarından da vazgeçmeyi seçti. Ertesi bahar bir gün Gerry Adams, Jean McConville'in kırk bir yıl önce kaçırılması ve öldürülmesiyle ilgili olarak PSNI tarafından tutuklandı.

TALİHSİZ ÖLÜM

Cumartesi geceleri Massereene Barracks'ta, genç İngiliz askerleri pizza sipariş etmeyi severdi. Ordu üssünde tıkılıp kaldıklarında yakındaki bir Dominos şubesine telefon ederlerdi. Sıradan bir cumartesi akşamı Dominos, kışlalara yirmi farklı sipariş gönderebilirdi. Askerler iyi müşterilerdi. 7 Mart 2009 gecesi saat 22.00'den birkaç dakika önce, üssün girişindeki tuğla kapıdan birkaç genç asker dikkatli bir şekilde dışarı çıktı. Kamuflaj giyinmiş olan askerlerin, birkaç saat sonra gece yarısı, altı aylık bir görev için Afganistan'a giden bir nakliye uçağıyla uçmaları planlanmıştı. Ama önce karınlarını pizza ile dolduracaklardı. Bir teslimat arabası durdu ve ardından bir ikinci. Çantalardan sıcak kare kutuları çıkaran iki farklı kurye görevlisi aynı Dominos şubesinden üst üste istenen siparişleri getirmişlerdi. Sonra üçüncü bir araba, yeşil bir sedan geldi ve anında otomatik silah sesleri duyuldu. Koyu renkli giysiler giymiş, yüzlerinde kar maskesi olan iki silahlı adam vardı. Uzun süren ilk yaylım ateşinin ardından yerde yatan iki askere yaklaştılar ve yakın mesafeden defalarca ateş ederek tepelerinde beklediler. Yarım dakikada altmıştan fazla mermi sıkmış olan silahlı kişiler, yeşil sedana geri döndüler ve gözden kayboldular. İki asker öldürüldü. Patrick Azimkar Kuzey Londra'dandı, yirmi bir yaşındaydı. Mark Quinsey yirmi üç yaşındaydı ve Birmingham'lıydı. Saldırıda, Dominos kuryeleriyle birlikte başka iki asker daha yaralandı. Biri yerli bir çocuktu diğeri ise Polonya'dan bir göçmendi.

En son Kuzey İrlanda'da bir İngiliz askeri öldürüleli on iki yıl olmuştu. Silahlı muhalif bir grup olan Real IRA, Dublin'deki bir gazete merkezini arayarak suçu üstlendiğini söyledi. Grubun sözcüsü, kuryelerin de meşru hedefler olduğunu çünkü "İngilizlere hizmet ederek onlarla işbirliği yaptıklarını," ileri sürdü.

PSNI'nin Emniyet Müdürü Hugh Orde yaptığı açıklamada, "Bu, toplumun yüzde doksan dokuzunu istemedikleri yerlere çekmeye kararlı, giderek çaresizleşen küçük bir grup tarafından yapılan bir eylemdi."

Büyük bir soruşturma başlatıldı ve çok sayıda tutuklama yapıldı. Ardından, silahlı saldırıdan sekiz ay sonra ağır silahlı bir polis ekibi Andersonstown'da bir eve baskın yaptı. Yetkililer, saldırının sorumluluğunu üstlenen Real IRA tarafından kullanılan telefonun izini sürmüştü. Saldırıdan sonraki gün Newtownabbey'deki Tesco süpermarketinden satın alınan kontörlü bir telefondu. Mağazadan gelen kamera görüntülerini inceleyen polis, orta yaşın sonlarında, ağır, koyu renk bir paltoya sarınmış, soluk tenli bir kadın gördü. Kasada durup telefonu satın almak için cüzdanına uzanırken kadının bakışları yukarı doğru kaydı ve aniden doğrudan güvenlik kamerasıyla buluştu. Marian Price'dı.

Dolours Kutsal Cuma Anlaşması'ndan nefret ediyor olabilirdi; ancak kendisini şiddeti sürdürmeye adanmış hiçbir bölünmüş cumhuriyetçi grupla bağdaştırmazdı. Kız kardeşinin böyle bir tereddütü yoktu. Marian, "Silahlı mücadele bugün ve gelecekte her zaman önemini koruyacaktır," derdi. Yetişkin kızları olan ve eklem iltihabı sorunu yaşayan kadın ellili yaşlarının sonlarındaydı; ama henüz silahı bırakmaya hazır değildi. Kışla saldırısıyla ilgili iki günlük sorgulamanın ardından suçsuz olarak serbest bırakıldı. Ancak on sekiz ay sonra yetkililer tarafından tekrar gözaltına alındı ve bu sefer gitmesine izin vermediler. Marian, nihayetinde "terör faaliyetlerine silah yardımı yapmakla" suçlandı. Derry'deki muhalif kişilerin düzenlediği mitingle ilgili başka bir suçlama daha vardı; maskeli bir Real IRA görevlisi, polis memurlarını tehdit eden ve işgalci bir güç olarak onların "infazla hükümlü" olduklarını belirten bir açıklama okudu. O, açıklamayı okurken, Marian Price metni elinde tutarak maskesiz bir şekilde yanında duruyordu.

Marian, uzun süreli hücre hapsi de dahil sonraki iki yıl boyunca hapiste tutuldu. Sedef hastalığı nüksediyordu ve kilo vermeye başlamıştı. Kafasında, sanki İngiltere'deki hapishaneye geri dönmüş, tekrar akıl hastanesine yatırılmış, son otuz yıl aslında hiç yaşanmamış, hiç evlenmemiş ya da çocuğu olmamış ya da hapishane duvarlarının dışında bir hayatın tadını çıkarmış gibi canlanıyordu. Dolours, kız kardeşi için endişelenmekten çılgına dönmüştü.

Cezaevi önündeki, "Marian Price'a Özgürlük!" kampanyasına katıldı. Samimi mektuplar yazıldı ve küçük mitingler düzenlendi. Destekleyenler

Marian'ı, "psikolojik işkence ve yargısız hapis kurbanı" olarak tanımladılar. Bunların hepsi, bariz bir şekilde 1970'lerin başındaki Price kardeşleri özgürleştirme hareketini anımsatıyordu.

Ancak bu kampanya İrlandalı cumhuriyetçiler arasında, Price kardeşlerin yıllar önce gördüğü kadar çok destek toplamadı. Marian değişmemiş olabilirdi ama dünya değişmişti; fazlaca ve geri dönülmez bir şekilde değişmişti. Savaş herkese büyük zararlar vermişti ve yeni bir uzlaşma ve barış havası vardı. Marian'ın tutuklandığı ay Kraliçe II. Elizabeth İrlanda'ya bir devlet ziyaretinde bulundu. Bu, bir asır önce tüm adanın hâlâ Birleşik Krallık'ın bir parçası olduğu 1911 yılından beri bir İngiliz hükümdarının yaptığı ilk ziyaretti. Dolours'un eski okul arkadaşı Mary McAleese, İrlanda Başkanı olmuştu. Tarihi kraliyet ziyaretini memnuniyetle karşılamış ve "İrlanda topraklarında Kraliçe Majesteleri'ni ağırlamak için kesinlikle en doğru an" olduğunu söylemişti. Marian ertesi yıl, Derryli eski tetikçi Martin McGuinness Kuzey İrlanda'nın birinci bakan yardımcısı olduğunda ve Kraliçe ile görüşüp, kadının elini sıktığında hâlâ hapisteydi. McGuinness ve Gerry Adams, herhangi biriyle ortak bir zeminde buluşabilecek gibi görünüyordu. McGuinness'in hükümette yakın çalışmalar içinde olduğu muhalif Ian Paisley ile bile uzlaşmışlardı. Stormont'ta McGuinness'in yanında görünen Paisley, "Hayatta olduğu gibi siyasette de hiç kimsenin arzuladığının yüzde yüzüne sahip olamayacağı bir gerçektir," dedi. "Yeterince başardıklarına inandıklarında bir karar vermeleri gerekir."

Fakat sırf herkes artık mücadeleyi bırakmaya hazır diye bu, Marian'ın da öyle olduğu anlamına gelmiyordu. Bu konudaki inadının temelde antidemokratik olduğunu -Kuzey İrlanda'daki insanların yalnızca küçük bir azınlığının İngilizleri sınır dışı etmek adına daha fazla kan dökülmesini desteklediğini- zaten kabul etmişti. "Ancak cumhuriyetçi olmak bir popülerlik yarışına girmek demek değil," dedi. "Asla da olmadı." 2001 yılında, "başka bir neslin cumhuriyetçilik meşalesini ele geçirmesinin ve mücadeleye devam etmesinin gerektiğini," belirtmişti. O meşaleyi anne babasından devralmıştı; ama Marian'ın kızlarının bunu devam ettirmeye niyeti yoktu, onlar da kız kardeşinin oğulları gibi kendilerini silahlı mücadeleye adamaya pek meyilli değillerdi.

Marian, sıkıntılı yirminci yüzyılın değil, küreselleşen yirmi birinci yüzyılın insanları olan iki sivil genç kadın yetiştirmişti. Kızlarından biri gazeteciydi, BBC için çalışıyordu.

Marian'ın bazı arkadaşları, genç muhalif arkadaşlarının onu kullanıyor olmasından, bu özenti devrimcilerin, Price kardeşlerden biri olduğu için onu yanlarına çekmeye çalışıyor olmalarından endişe duyuyorlardı. Çünkü o, mücadelenin gerçekten korkunç yıllarının poster kızı olarak -biraz geçmişte kalmış olsa da- dolaylı bir güven arz ediyordu. 2013 yılında, iki yıl gözaltında tutulduktan sonra Marian, aleyhindeki her iki suçlamayı da kabul etti ve on iki ay hapis cezasına çarptırıldı. Ancak kötüye giden sağlığı nedeniyle ve halihazırda bir süredir hapis yatmış olduğu için yargıç cezayı erteledi. Duruşmada güçsüzdü ve bir baston yardımıyla sanık yerine yaklaştı.

Marian hapishanede, az kültürlü, apolitik bir emekliye kıyasla, radikal bir eylemcide daha az görünen kültürel bir yaşam sürdürdü. *Daily Mail*'deki kelime bulmacalarını çözdü. Stieg Larsson romanlarını okudu ve en sevdiği TV programı, malikane nostaljisinin harika İngiliz şekerlemesi, *Downton Abbey*'i izleyerek zaman geçirdi.

. . .

Marian Price hapisten çıktıktan yaklaşık bir yıl sonra eski arkadaşı Gerry Adams, kendisini nezarette buldu. Boston Üniversitesi görüşme kayıtlarını ele geçirmiş olan PSNI, o zamana kadar çok sayıda kişiyi tutuklamış ve onları Jean McConville'in kaçırılması ve öldürülmesi hakkında sorgulamıştı. Bu kişilerden bazıları McConville'in götürüldüğü sırada Divis yerleşkesinde yaşıyordu. Ancak 1972'de çoğu oldukça gençti, bu nedenle olayda herhangi bir rol oynamışlarsa da muhtemelen bu küçük bir roldü -o gece McConville'i zorla dairesinden çıkaran yerlilerin itip kakmalarına katılmış olabilirler- ve polisle görüştükten sonra hepsi serbest bırakıldı. Aslında sadece bir kişi suçlu bulunmuştu: Brendan Hughes'a göre Jean McConville'in ortadan kaldırılmaması, ancak öldürülüp sokakta bırakılması gerektiğini savunan ve Hughes'ın söylediğine göre bu önerisi Gerry Adams tarafından reddedilen kıdemli cumhuriyetçi

Ivor Bell. Bell, cinayete yardım ve yataklık etmekle ve IRA üyeliğiyle suçlanıyordu. Çünkü Troubles olaylarından sonra bile, geçmişte paramiliter bir örgütün üyesi olduğunuz için yargılanabilirdiniz.

Adams, yetkililerin onu gözaltına almak istediğine dair pek çok uyarı almıştı. 2011'den beri İrlanda Cumhuriyeti'nde bir parlamenter olarak çalıştığı için bazı inceliklerden yararlanmıştı. Polis, avukatları aracılığıyla onunla önceden temas kurmuş ve Antrim'deki bir PSNI merkezine gelmesini istemişti. Adams, kendi rızasıyla geleceği ve onu kışlada tutuklayabilecekleri konusunda ısrar etti. O, bu aşamada siyasetin bir fahri profesörüydü ve polisin onu kışla dışında, önceden haber verilen bir grup basın fotoğrafçısının kelepçeli fotoğrafını çekebileceği bir otoparkta tutuklama fırsatını onlara vermek istememişti. 30 Nisan Çarşamba akşamı saat sekizden hemen sonra Adams, gizlice merkeze gitti. Kemeri, saati ve kravatı çıkarıldı ve bir erkek ve bir kadın iki memurun, kendisini sorularla boğmaya devam ettiği bir odaya götürüldü.

Adams'a kaybolanların akıbeti ile ilgili ne kadar sıklıkla soru sorulduğu göz önüne alındığında, halihazırda bir dizi afili savunmasının olacağını düşünebilirsiniz. Ancak mevcut durumda vermeye çalıştığı cevaplar hiç de inandırıcı değildi. Brendan Hughes ve Dolours Price'ın anlattıkları hakkında sorular sorulduğunda Adams, barış sürecinin mağdur olmuş muhalifleri oldukları için açıklamalarının ciddiye alınmaması gerektiği iddiasını tekrar etme eğilimindeydi. Hughes ve Price'ın kin beslediğini ileri sürmekte haksız değildi. Price bir keresinde Boston Üniversitesi'yle görüşmeyi, "bir tür hesaplaşma nedeniyle" yaptığını kabul etmişti. Ancak Adams, Hughes ve Price'ın kendisiyle ilgili bu kadar özdeş hikâyeleri birbirlerinden bağımsız olarak nasıl anlattıklarını hiçbir zaman açıklayamadı.

Evet, Adams'a kızgındılar ve *evet*, içlerinde kötülük vardı ve *evet*, öfkeliydiler ve *evet*, muhtemelen suçlamaları kayda geçirmelerinin, Eamonn McCann'in onları *The Irish Times*'da yazmasının nedeni buydu. "Ancak bu duyguların, onun itibarını sarsmak için kötü yalanlar uydurmalarına neden olduğunu söylemek de açıkça doğru değil. En azından muhtemelen, Adams ve yakın arkadaşlarının benimsediği strateji nedeniyle

anlamsız hale geldiğine inandıkları için IRA'nın sessizlik yeminini bozmuşlardır." McCann, "yapmaya zorlandıkları şeyin yalan söylemek değil doğruyu söylemek olduğu" sonucuna varmıştı. Price'ın kendisinin de dediği gibi, "Gerry Adams'ı ait olduğu yere -ve daha önce bulunduğu yere- göndermeyi çok istedim."

Kaybolanlar ile ilgili özel bir soru üzerine Adams, Troubles olaylarının doğuşunda Belfast'te oynadığı rolle uyuşması zor olan bir cehalet örneği sergilemeye çalıştı. Joe Lynskey "benim komşumdu. Sokağın karşısında yaşıyordu," diye kabul etmişti Adams. Yine de Lynskey aniden ortadan kaybolduğunda hiç bunu sorguladığına dair bir şey hatırlamıyordu. Adams, *The Irish News*'e verdiği demeçte, "son kırk yıldır etrafta çok fazla söylenti" dolaşıyor, dedi ve söylenene göre Lynskey Birmingham, Manchester ve Avustralya'da görülmüş, diye belirtti. Adams, IRA'nın onu öldürmüş olduğunu ve gizli bir mezara gömmüş olduğunu nasıl bilmişti?

Darragh MacIntyre adında bir Belfastlı araştırmacı gazeteci ona, Four Square Laundry operasyonu sonrasında ortadan kaybolan muhbirler Seamus Wright ve Kevin McKee hakkında soru sorduğunda Adams, IRA'nın onları öldürme kararı hakkında da hiçbir şey bilmediğini iddia etti. Ancak MacIntyre, Adams'ın kendi anılarında, IRA'nın Four Square Laundry'i keşfi üzerine hararetli bir şeyler yazmış olduğunu belirtti. Bunu nasıl bilebilir de Provos'un operasyonu, ancak Wright ve McKee'nin çift taraflı ajan olduklarını itiraf ettiklerinde öğrendiğini bilemezdi? Adams tutarlı bir cevap veremedi. MacIntyre sıkıştırdı: *Bu iki genç adamın akıbetini hiç mi merak etmedin?*

"Uzun zaman önce öğrendim," diye cevap verdi Adams, "Eğer sormazsan, söyleyemezsin."

Belki de kendi çocukluğuna kadar uzanan Adams, kasıtlı inkâr sanatında oldukça uzmanlaşmıştı. 2009 yılında Adams'ın yeğeni, kardeşi Liam'ın kızı olan Áine Tyrrell adlı bir kadın, bir haber programında, babasının ona çocukluğunda tecavüz ettiğini ve dört yaşından beri neredeyse on yıl boyunca onu taciz ettiğini açıklamıştı. Programla ilgili bir röportajda Gerry Adams, Áine'nin iddialarından yirmi iki yıldır haberdar olduğunu -ve ona inandığını- kabul etmişti. Yine de polisle hiç görüşme-

mişti. Aslında Liam Adams, gençlerle birlikte çalışma konusunda uzman Sinn Féin'in aktif bir üyesi olmuştu. Gerry'nin Belfast'deki kendi seçim bölgesinde bir gençlik merkezinde yerel çocuklara danışmanlık yaptığı bir iş bulmuştu. Gerry daha sonra, bunun onun için çok doğru bir iş olmayabileceğine Liam'ı ikna etmeye çalıştığını iddia edecekti.

Ancak bunu yaptığında Liam bir yıldan fazladır o işi yapıyordu.

Adams, erkek kardeşinin bir canavar olduğunun uzun zamandır farkında olması gerçeğinden dolayı sersemlemiş, kendince açıklama yapmaya çalışmıştı. Babaları Gerry Sr. da aile üyelerini, "duygusal, fiziksel ve cinsel olarak" istismar eden bir sapıktı. Adams, kendisinin tacize maruz kalmadığını ve dokuz kardeşinden hangisinin bu şekilde mağdur edildiğini açıkça belirleyemeyeceğini söyledi. Dahası, bir yetişkin olana kadar tacizden haberdar olmadığını ileri sürdü. Adams, İrlandalıların hayatında cinsel taciz konusunda bir "örtbas kültürünün" var olduğunu kabul etti. Ancak şu anda, "aynı şekilde zor durumda olan diğer ailelere" yardım etmek için elinden geleni yapacağını söyledi.

Bir yandan bu, şaşırtıcı bir değişimdi ve Adams'ın nasıl böyle umursamaz biri haline geldiğini ortaya koyuyordu. İşte, sırlarla dolu, gizemli bir dünyada büyüyen ve hayatta kalmak için hızlı ve duygusuz refleksler geliştiren bir adamdı. Aynı zamanda bazı kişiler bu sarsıcı açıklamayı görünce onun halkla ilişkiler konusunda nasıl usta olduğunu fark etti. Áine Tyrrell daha sonra, "Sakal" olarak adlandırdığı amcasının onu, yaşadıklarını insanlarla paylaşmamaya çağırdığını ve Liam hakkındaki iddiaların ortaya çıkmasını önlemek için elinden gelen her şeyi yaptığını söyleyecekti. Adams, kötü bir çevrede büyümüş olmasıyla ilgili hikâyesiyle öne çıktığında, tacizin yayılmasına ortam hazırlayan bir sessizlik yeminini geç de olsa bozmuştu. Ancak neden kardeşinin ifşasından günler sonra şimdi babasının hikâyesini gündeme getiriyordu? Belfast'teki bir siyasi gazetecinin belirttiği gibi, "Hikâyeyi Liam üzerinden devam ettirebileceğini bilmesi ve medya yöneticilerinin bu konuda tavsiye vermiş olması gerekirdi." Adams, haber medyasının nasıl hızla değiştiğini oldukça iyi biliyordu. Yeni hikâye, "insanların dikkatini çekecek, olaylara yeni bir yön verecekti", hatta belki de "Adams böylece sempati kazanacaktı."

Kaybolan kişiler hakkında soru sorulduğunda Adams, bu tartışmalı yöntemin ardındaki karar verme mekanizmasıyla ilgili bir şey bildiğini her zaman açıkça inkâr ediyordu. Ancak bu bir emir *olabilirdi*: 1972'nin sonundaki o tuhaf, kanlı günlerde bile Provos, birisinin üst düzey yöneticilerden izin almadan insanları ortadan kaldırmayı ya da infaz etmeyi göze alamayacağı katı bir hiyerarşik örgüttü. Cesetleri gizli mezarlara gömmeleri bir tesadüf değildi. Bu bir politikaydı. Dolours Price, Ed Moloney'e, birini ortadan kaldırma kararını Belfast Birliği'nin verdiğini söylemişti. Birlik personeli "toplanıp, bu konuyu tartışıp çözümlemek zorundaydı," dedi. Ve Gerry Adams, birlik komutanıydı.

Antrim'deki polis karakolunda polisler, Adams'a Boston Üniversitesi'ndeki kayıtları sordular. Muhtemelen, Price, Hughes ve diğerlerinin ifadelerini gözden geçirdiler ve Belfast Birliği'nin yapılanmasını bildiklerini açıkladılar. Ancak Adams'ın tüm bunlara basit ve acımasız bir cevabı vardı. Teorileriyle ilgili tek bir sorun vardı. 1972'de kendisi Belfast Birliği'nin komutanı olamazdı; çünkü öncelikle IRA'ya hiçbir zaman katılmamıştı. Sorgulama süreciyle nasıl başa çıkılacağına dair kendi teorisini anlatan Adams, bir keresinde genç bir adamken tutuklandığı ve *Maidstone*'a kapatılmadan önce sorgulandığı zamanı hatırlamıştı. Bu, adının Gerry Adams olmadığı konusunda inatla ısrar ettiği sorguydu. Bu yalanın bariz bir saçmalık olduğunu sonradan kabul etti ama aynı zamanda "sorgulamaya karşı koyabileceği güç aldığı bir dayanaktı". Sessiz kalmanın en iyi politika olduğuna gençken karar vermişti. "Bu yüzden kim olduğumu bilseler bile bu alakasızdı. Söyledikleri kişi olmadığıma dayanarak sorularına cevap vermeyebilirdim."

. . .

Başka bir siyasi partide, başka bir yerde, on çocuk annesi dul bir kadının dile düşmüş cinayeti ve gizlice gömülmesiyle ilgili çözülmemiş bir soruşturmada bir politikacının tutuklanması, büyük olasılıkla siyasi kariyerinin hızla sona ermesi anlamına gelecektir. Ancak Gerry Adams özel bir vakaydı. Sinn Féin, yalnızca Kuzey İrlanda'da değil, Cumhuriyet'te de bir siyasi parti olarak başarılı olmuş ve liderlerinin en hırslı hayalleri-

nin ötesinde bir itibar ve nüfuz elde etmiş olsa bile, partinin kaderi hâlâ fazlasıyla büyüleyici liderinin kaderine bağlı görünüyordu. Sinn Féin'in, Troubles olaylarının en kötü zamanlarından sonra yetişmiş, paramiliter şiddetin kötü izlerini taşımayan pek çok genç, gösterişli temsilcisi vardı. Bu yeni grup hırs yoksunu değildi. Ancak IRA'nın yaşlı adamlarını sahneden uzaklaştırmak istemiyorlardı ya da bunu yapamıyorlardı. Adams'ın pedofili kardeşinin yaptıklarını etkili bir şekilde örtbas ettiği ortaya çıktığında, partideki hiç kimse kamuoyunda Adams'a karşı bir kelime bile etmedi. Sinn Féin, hâlâ birleşik bir cephe görünümünü korumada eşsiz bir beceriye sahipti ve liderler şimdilik Gerry Adams'ın tutuklanmasının, partinin kendisine saldırıdan başka bir şey olmadığını savunuyordu.

Bir grup sanatçı, geceleyin Falls Road'daki bir duvara, barış elçisi, lider, ileri görüşlü kelimeleriyle birlikte Adams'ın gülümseyen bir halini resmeden yeni bir resim çizdiler. Resmi insanlara takdim etmek amaçlı yapılan bir mitingde Martin McGuinness, tutuklamanın "siyasi olarak yanlı" olduğunu duyurdu. Önümüzdeki haftalarda yapılacak yerel yönetim ve AB seçimlerine değindi ve Adams'a karşı yapılan bu aşağılayıcı suçlamaların zamanlamasının Sinn Féin'in seçim çalışmalarına zarar vermek amaçlı planlandığını öne sürdü. McGuinness, polis merkezinde hâlâ varlığını sürdüren ve şu anda, "siyasi bedeli ne olursa olsun intikam almak için" orada olan, "nefret dolu eski RUC adamlarını" suçladı. Divis Tower uzaktan görünüyordu ve yüzlerce destekçi, ellerinde Adams'ın, Nelson Mandela'nın yanında durduğu bir fotoğrafının üzerinde BARIŞ SÜRECİNİ KORUYUN, GERRY ADAMS'A ÖZGÜRLÜK yazan afişleri tutarak etrafta dolandılar.

McGuinness konuşmasını yaparken, kocaman ayı gibi bir adam yanı başında duruyordu. Adamın kısa gri saçları, geniş bir alnı ve çatık kaşları vardı ve elinde McGuinness'in okuduğu metni tutarken sakız çiğniyordu. Cumhuriyetçi çevrelerde Koca Bobby (Big Bobby) olarak tanınan ve sevilen kişi, uzun süredir IRA infazcısı olarak görev alan Bobby Storey'di. Gerry Adams'ı barış yanlısı olduğu için nasıl düşmanlaştıracaklarına dair uyguladıkları tüm etkili konuşma teknikleri düşünülünce, Koca Bobby bu olayda biraz uyumsuz kalıyordu. IRA'ya 1970'lerin başında genç bir

adamken katılmış ve nihayetinde yirmi yıl hapis yatmıştı. Barış süreci sonrasında, Belfast'te Sinn Féin'in başkanı olmuştu; ancak genellikle IRA'nın en iyi istihbarat şefi olarak bilinirdi. Aslında 2002'deki Castlereagh kışlasındaki hırsızlık olayının mimarı olduğu söyleniyordu. Storey'in ayrıca, hırsızların yirmi altı milyon pound ele geçirdiği başka bir soygun olan Northern Bank soygununa karıştığına da inanılıyordu. O zamanların, Birleşik Krallık tarihinin en büyük banka soygunuydu. Ve en önemlisi soygunun zamanlamasıydı: Banka, Kutsal Cuma Anlaşması'ndan yıllar sonra, Aralık 2004'te soyuldu. IRA'nın artık silah satın almak için paraya ihtiyacı yoktu. Aslında soygun olduğunda grup silahlarını *bırakıyordu*; Peder Reid tarafından denetlenen silahsızlanma süreci o noktada neredeyse tamamlanmıştı.

Sinn Féin'i eleştirenler için soygun, IRA'nın bir mafya örgütü haline geldiği izlenimini pekiştiriyordu. Dolours Price soygunun ardından, "İsterseniz bana geri kafalı deyin ama eskiden belirli standartlar vardı," diye yazdı. "Savaşın bittiğini söylediler. Peki bu kadar para ne için gerekli?"

Koca Bobby, Adams'ın yakın bir sırdaşıydı. Ancak tam bir haydut gibi görünüyordu. Duvarın önünde dururken mikrofonu aldı ve yetkililerin "parti liderimize dokunmaya cesaret edebilecek" kadar küstah olduklarını haykırdı. Gittikçe öfkelenen Storey, "İngiliz hükümetine, İrlanda hükümetine, oradaki politik gruba bir mesajımız var," diye bağırdı. Sonra, "Hiçbir yere gitmedik, bunu biliyorsunuz," dedi.

Bu sözler Belfast'te bunları duyan herkese tek bir şeyi hatırlatıyordu. Storey biraz kasıtlı olarak Troubles'ın en ünlü konuşmalarından birinden alıntı yapıyordu. On dokuz yıl önce Adams'ın konuşmasının, "IRA'yı geri getirin!" diye bağırılarak kesildiği ve Adams'ın, "Hiçbir yere gitmediler, bunu biliyorsunuz," diye cevap verdiği an. Koca Bobby'nin bu sözlerini duyan Michael McConville bir ürperti hissetti. McConville'in çocukları, Boston Üniversitesi'nin kayıtlarına erişmek için bastırıyorlardı ve Gerry Adams'ın tutuklanmasından memnun kalmışlardı. Yine de burada apaçık olmasa da tehditvari bir şey vardı.

Mackers açıklamanın apaçık bir tehdit olduğunu düşündü. "Sinn Fein'in hiçbir yere gitmediğini kastetmedi," dedi. "IRA'yı kastetti." Belfast

Projesi'ne katılanlar için mesaj açıktı. "Sinn Féin ve siyasi süreç umurumda bile değil. Bu serseriler umurumda değil," dedi Ricky O'Rawe. "Tek umurumda olan şey, gerçekler." Yine de Storey, hikâyelerini anlatmaya cesaret edebileceklerin sadece Gerry Adams'ı değil, IRA'yı da karşılarına aldıklarını söylüyordu. O'Rawe'ye göre şehir birdenbire tehlikeli bir hal almıştı. IRA'nın kendisinin ona karşı herhangi bir yaptırım uygulamasına gerek olmayacaktı. Storey'in yapmış olduğu gibi bir konuşmayla silah çağrısına kulak veren, liderliği memnun etmek isteyen, kendini ispatlamak için can atan bazı çocuklar olabilirdi.

Belfast çevresindeki binalarda, BOSTON ÜNİVERSİTESİ MUHBİRLERİ gibi yeni yazılar görünmeye başladı. "Boston Saatli Bombası" (The Boston Time Bomb) başlıklı bir makalede *Sunday World*, cumhuriyetçi çevrelerde görülen Belfast Projesi ile ilgili "bir panik havası"ndan bahsetti ve Anthony McIntyre ile görüşme yaptığı söylenilen birçok kişiyi açık etti.

Eski bir IRA mensubu gazeteye, "Mackers sayısız RUC adamının yapamadığı şeyi yapmayı başardı, iyi insanları birer muhbire dönüştürdü," dedi. Mackers artık çocuklarına kapının çalındığında açmamaları gerektiğini söylemiş ve arabasına binmeden altında patlayıcı bir cihaz olup olmadığını kontrol etmeye başlamıştı.

Adams dört günlük sorgulamadan sonra serbest bırakıldığında, "Jean McConville'in öldürülmesi olayına benim de dahil olduğumu iddia eden sürekli, kasıtlı, gerçek dışı ve kötü niyetli bir uğraş vardı," dedi. "Bayan McConville'in kaçırılması, öldürülmesi veya gömülmesi olayına karışmadım." Bir basın toplantısında, aleyhindeki iddiaların "asılsız" olduğunu belirterek kınadı ve Ed Moloney'e 2010'da Dolours Price ile ikinci bir görüşmeyi neden yaptığını açıklaması için meydan okudu. "Tutuklanmam için zemin hazırlayan" Brendan Hughes ve Ivor Bell görüşmeleri ile birlikte "işte *bu* görüşmedir," dedi Adams. Şu anda geçmişe değil geleceğe odaklanmanın önemli olduğunu vurguladı. Adams, Storey'in sözlerini işaret ederek, çok da inandırıcı olmayan bir şekilde, "IRA gitti," diye ısrar etti. "Bitti."

Adams'ı serbest bıraktıktan sonra PSNI, onunla ilgili dosyayı cinayet suçundan yargılanması için yeterli kanıt olup olmadığını belirleyecek Cumhuriyet Savcılığı'na gönderdi. Görünüşe göre Adams'ın başı gerçekten dertte olabilirdi. Bunun, Dolours Price'ın kesinlikle takdir edeceği bir gelişme olduğunu söylemek yanlış olmazdı.

Ancak o zamana kadar Price çoktan ölmüştü. Olaya kayıtsız kaldığını söylemiş olmasına rağmen, Boston Üniversitesi görüşmeleriyle ilgili Amerika Birleşik Devletleri'ndeki mahkeme mücadelesinin çok iyi farkındaydı. 2012 yazında, "Hepsini ardımda bıraktım," dedi. "Bunun için uykularımdan olmayacağım." Yine de daha çok içmeye ve depresyona girmeye başlamıştı. Ertesi ocak ayında, sarhoşken merdiven boşluğuna düştüğü için kısa bir süre hastanede yattı. Taburcu oldu, Malahide'deki evine döndü ve içmeye ve Valium (anksiyete ve uyku problemi için kullanılan bir ilaç) almaya devam etti. Öldüğü gün oğlu Danny, sabah evden çıkmadan önce onu kontrol etmiş ve yatağında uyurken bulmuştu. O akşam geri döndüğünde, hiç hareket etmemişti. Daha sonra, "Nefes almıyordu," dedi. "Öldüğünü hemen anladım." Otopsi sonucunda kanında antidepresan, sakinleştirici ve antipsikotik ilaçların zehirli bir karışımı bulundu. (Öldüğünde vücudunda alkol yoktu.) Altmış iki yaşındaydı.

1975'te Price kardeşler annelerini defnetmek için hapishaneden mazeret izni talep ettiklerinde, talepleri reddedilmişti. Ancak 2013 yılında yetkililer, Marian'ın Slievegallion Drive'da bulunan aile evindeki kız kardeşinin cenazesine katılabilmesi için birkaç saatliğine hapisten çıkmasına izin verdi. Ertesi gün Stephen Rea ve oğulları tabutu serin serin yağan yağmurun altında ve uzun bir alay eşliğinde Aziz Agnes Kilisesi'ne taşırken, Andersonstown Yolu boyunca elektrik direklerine siyah bayraklar asılıydı.

Beyaz saçlı, gözlüklü bir rahip dua etti. Bu, Dolours ve Marian Armagh hapishanesinde mahkûmken orada papaz olan ve Dolours ve Stephen'ı 1983'te Armagh Katedrali'nde gizli bir törenle evlendiren Monsenyör Raymond Murray'dı. Murray, "Garip bir şekilde, Dolours adının hakkını verdi," dedi. "Şüphesiz Acıların Annesi'nin kutsal anısına ona verilmiş olan bir vaftiz adı." Protestocusu bir öğrenci olarak onun ilk zamanla-

rını ve açlık grevinin ömür boyu süren bedelini hatırladı. Eski dostu ve dava arkadaşı Hugh Feeney törene katılmıştı. Kırk yıl önce, kendisinin ve Gerry Kelly'nin, Dolours ve Marian ile birlikte açlık grevi yapmış olduğuna dikkat çekti. Şimdi, Dolours gömülüyordu, Feeney cenazesindeydi, Marian hapishaneye geri dönmüştü ve Gerry Kelly siyasete atılmıştı. Sinn Féin partisinde görev alan bir politikacı olan ve Price ile çoktan ayrı düşmüş olan Kelly cenazeye katılmamıştı. Price'ın eski komutanı Gerry Adams da öyle.

Dışarıda yağmur sağanak halinde yağıyordu. Belfast'te kasvetli, rüzgârlı bir kış günüydü ve cenazeye katılanlar kiliseden çıkıp Milltown Mezarlığı'na doğru ağır ağır yürümeye başlarken, yüzlerce siyah şemsiye aniden açıldı. Tabut parlak üç renkli bir bayrağa sarılmıştı ve bir an için dalgalı bir denizdeki sal gibi o karanlık gelgitte yüzüyor gibiydi.

Alay mezarlığa ulaştığında, 1960'lardaki öğrenci gösterilerine önderlik etmiş olan Price'ın eski arkadaşı Bernadette Devlin, "Kırk yıldır süren acımasız savaş, kayıplar, fedakarlıklar, hapis, zalimlik, her birimizi kalben ve ruhen etkilememiş gibi davranmaya devam edemeyiz," dedi. "Bu savaş, kalplerimizi kırdı ve bedenlerimize zarar verdi. Bakış açımızı değiştirdi ve hayat her gün daha da zorlaşıyor."

Mezarlıktaki bir diğer konuşma Eamonn McCann tarafından yapıldı. McCann, Price'ın çelişkilerinden bahsetti ve onu kırk yıldır sevdiğini söyledi. McCann, "Dolours'un büyük bir hatası olduysa belki de bu, diğerlerinin de sözde kendilerini adadığını iddia ettikleri idealler uğruna şiddetle mücadele etmesiydi," dedi. "O bir kurtarıcıydı ama kendisini bu fikirlerin esaretinden asla kurtarmayı başaramadı." Yağmur ıslak zemini döverken, insanlar şemsiyelerin altına toplandılar. McCann, "Bazen ideallerin içinde hapsoluruz," dedi.

Adli tıp doktoru, Danny Rea'ya annesinin kendisini öldürmekten söz edip etmediğini sorduğunda, doğrudan böyle bir niyetinin olduğunu göstermediğini ancak, "içinde bulunduğu durumun kendisine zarar verdiğinden" bahsettiğini söyledi. Doktor, intihar iddiasını reddetti. Mektup ya da not yoktu. Ancak son yıllarında Price ile yakın olan Carrie Twomey, onun kendi canına kıydığına inanıyordu. Hughes'dan bahseden Twomey, "Brendan da" dedi. "Yıllarca intihar girişiminde bulundular."

Hughes, Boston Üniversitesi görüşmelerinden birinde Mackers'a, "İnsan vücudu olağanüstü bir makine," dedi ve açlık grevinin zorlu sürecini anlattı. "Önce vücudunuzdaki tüm yağ dokusu tükenecek, sonra beyniniz canlı kalmak için kasları tüketmeye başlayacak." Hughes ve Price grevlerine son verdikten ve yeniden topluma karışmaya çalıştıktan çok sonra, yeniden kin gütmeye başladılar ve savaş zamanının en iğrenç anlarını durmadan anımsadılar. Bir anlamda, kendilerini yemekten asla vazgeçmediler. Adli tıp doktorunun Dolours Price için hazırladığı rapordaki resmî açıklama; "talihsiz bir ölüm" olduğuydu.

Mezar başındaki konuşmalar sona erdiğinde herkes sustu. Sadece şiddetli yağmurun uğultusu ve tepede gri gökyüzünde süzülen bir polis helikopterinin uzaktan vızıltısı duyuluyordu. Tabut toprağa indirilmeden önce birisi İrlanda bayrağını aldı, yağmurdan ıslanmış parlak kumaşı katladı ve Price'ın oğullarına uzattı.

GEÇMİŞTE KALDI

Kuzey İrlanda Dışişleri Bakanı Theresa Villiers, 2015 sonbaharında PSNI ve İngiliz istihbaratı tarafından yürütülen paramiliter faaliyetler hakkında bir rapor yayınladı. Raporda, "Troubles döneminde faaliyet gösteren tüm ana paramiliter gruplar varlığını sürdürüyor" diye açıkladı. Buna Provisional IRA'nın da dahil olduğunu belirtti. Provos, "sayıca azalmış olsa" da faaliyetlerini sürdürmeye devam etti ve hâlâ silahlara erişimi vardı. Koca Bobby Storey haklıydı, hiçbir yere gitmemişlerdi.

Gerry Adams raporu "saçma" diyerek reddetti. Ancak fırtınalar kopmuştu. Villiers'ın öne sürdüğü bir iddia; IRA mensuplarının görüşüne göre IRA'nın Ordu Konseyi, -onlarca yıldır silahlı mücadeleyi yöneten yedi üyeden oluşan yönetim organı- yalnızca IRA'yı değil, "kapsamlı bir şekilde" Sinn Féin'i de kontrol etmeye devam ediyordu. Gizlice, perde arkasında ipler hâlâ ordunun elindeydi. Rapor, örgütün artık şiddete başvurmadığını ve artık "tamamen politik bir odağının" olduğunu dikkatle belirtiyordu. Öyle olsa bile, *The Irish Times*'daki bir köşe yazarının öne sürdüğü gibi rapor, "siyasete yön veren kar maskeli kadın ve adamlar fikrini" pekiştiriyor gibiydi.

Kutsal Cuma Anlaşması'nın üzerinden yaklaşık yirmi yıl geçmişti ve Kuzey İrlanda'da, ara sıra meydana gelen muhalif grubun saldırıları dışında artık barış hakimdi. Yine de toplum her zamanki gibi bölünmüş görünüyordu. Katolik ve Protestan mahalleleri arasındaki sınırlar hâlâ bir mermer bloğun çatlakları gibi şehri saran sözde barış duvarlarının dikenli telleriyle çiziliydi. Aslında Troubles olaylarının en şiddetli anlarında olduğundan *daha çok* barış duvarı vardı. Bu yükselen yapılar, sanki bir hayvanat bahçesindeki hayvanlarmış gibi şehrin insanlarını fiziksel olarak ayırarak bir dereceye kadar sükuneti korumuştu. Ancak duvarlar hâlâ eski yazılara benzer sloganlarla doluydu; bir tarafta Katolikler için aşağılayıcı bir ifade olan "Tüm Katoliklere Ölüm", diğer tarafta ise Protestanlara atıfta bulunan "Tüm Protestanlara Ölüm" ifadeleri.

Belfast'in merkezi hareketli, neredeyse kozmopolit görünüyordu. Başka herhangi bir küçük, refah Avrupa şehrinde bulabileceğiniz benzer zincir mağazalar, -Waterstones, Caffè Nero, Kiehl's– buraya da hakimdi. Yerel film yapım şirketi Titanic Studios, *Taht Oyunları* (Game of Thrones) televizyon programının çekildiği yer olarak ünlendi. Hatta, eskiden savaşa katılmış taksi şoförlerinin, ünlü mücadeleleri, şehitleri ve tetikçileri anımsatan eşsiz duvar yazılarını anlatarak ziyaretçileri o kötü yılların izlerini taşıyan yerleri gezdirdikleri, Troubles Turu adlı popüler bir turizm merkezi vardı. Bunun amacı Troubles olaylarının tarihte kalmış gibi görünmesini sağlamaktı.

Ancak gerçek şu ki oradaki insanların çoğu hâlâ mezheple sınırlandırılmış çevrelerde yaşıyordu ve Kuzey İrlanda'daki çocukların yüzde 90'ından fazlası ayrıştırılmış ilkokullara gitmeye devam ediyordu. Belfast'in bazı yerlerindeki otobüs durakları gayri resmi olarak Katolik veya Protestan olarak belirlenmişti ve insanlar rahatsız edilmekten korkmayacakları bir durakta beklemek için fazladan bir veya iki blok yürüyorlardı. Katolik bölgeler genellikle üç renkli bayraklarla veya Filistin bayraklarıyla süslenmişken, Protestan mahallelerinde hâlâ yüzlerce Birleşik Krallık bayrağı salınıyordu. Bu bir birlik işaretiydi ama aynı zamanda Kuzey'deki birçok cumhuriyetçinin kendilerini işgal edilmiş bir halk olarak gördüğünü gösteren de bir işaretti. Amerikalı diplomat Richard Haass, barış sürecindeki çözülmemiş konularla ilgili bir dizi çok partili müzakereye bir süre başkanlık etti. Ancak görüşmeler, bayrak meselesi nedeniyle büyük oranda başarısız oldu. Kabilecilik ve izleri Belfast'te o kadar etkiliydi ki çeşitli grupların sembollerinin teşhirini nasıl yönetecekleri konusunda anlaşamadılar. Belfast Belediye Meclisi, 2012'de Birleşik Krallık bayrağının Belediye Binası'nın üzerinde yükselebileceği gün sayısını sınırlamayı önerdiğinde, protestocular binaya saldırmaya çalıştı ve tuğla ve molotof kokteyli fırlatan Birlikçi göstericilerle isyanlar tüm şehirde patlak verdi.

Devam eden bu anlaşmazlık göz önüne alınacak olursa, Villiers raporu büyüleyici bir tespit yaptı. "Ateşkesten bu yana, paramiliter grupların varlığı ve uyumu, şiddetin uç noktalarından siyasi sürece geçişi sağlamada önemli bir rol oynadı," diye belirtti. Bu, mantık dışı bir bulguydu ve ra-

poru ele alan haber yağmurunda göz ardı edilmiş olan oldukça önemli bir noktaydı. Cumhuriyetçi ve yönetim yanlısı grupların devam eden varlığı barış sürecine zarar vermemişti, ancak *desteklemişti*. Raporda, bu kalıcı hiyerarşiler tarafından verilen "yetki" sayesinde bu tür gruplar, üyelerini "etkileyebildi, dizginleyebildi ve yönetebildi" diye belirtildi ve bugüne kadar sadece "liderler" tarafından hızlıca üstesinden gelinen "sınırlı sayıda hoşnutsuzluk belirtileri" olduğuna dikkat çekildi.

Brendan Hughes ya da Dolours Price ya da Marian Price ya da Anthony McIntyre'ye göre, Sinn Féin'in hiçbir şekilde muhalefet kabul etmeme eğilimi, çıkarcı, bağnaz ve acımasız görünüyordu. Ama belki de Villiers raporunun öne sürdüğü gibi, Adams ve etrafındaki insanlar sadece böylesine acımasız bir düzen sayesinde ve İrlanda cumhuriyetçiliğinin aykırılıklara sıfır tolerans gösterdiği bütüncül bir yapı konusundaki ısrarı sayesinde tehlikeli durumları kontrol etmeyi başarabildi ve savaşın yeniden alevlenmesini önledi.

Villiers raporu yayınlandığı sırada Belfast'teki savcılar Ivor Bell'i, Jean McConville cinayeti ile bağlantılı olarak yargılamak istediklerini açıkladılar. Bir hükümet avukatı, "Bu sanığın yargılanmasına karar verildi," dedi. Bell neredeyse seksen yaşındaydı; kambur, yün hırka giyen, kar beyazı bıyıkları olan ve yaşlı bir büyücünün ince kaşlarına sahip bir adamdı. Adliye merdivenlerini tırmanmakta zorlanıyordu. Ancak bu gelişme, tutuklanıp serbest bırakılan, henüz suçla bulunmamış olan Gerry Adams için tehlikeli bir dönüşe işaret ediyor gibiydi. Bell, Jean McConville cinayetine "yardım ve yataklık yapmaktan" yargılanırsa, muhtemelen tanıklar, cinayeti aslında emredenin ve gerçekleştirenin kim olduğu konusuna değinecekti. Bobby Storey gibi bazı sadık Sinn Féin görevlileri patronu korumak için hapse girmeye istekli olabilirdi ancak Bell, Adams'a hiç de sadık biri değildi.

Troubles olaylarının ilk yıllarında Bell ve Adams müttefikti. Belfast Birliği'nde beraber çalışmışlardı ve Long Kesh'te birlikte zaman geçirmişlerdi. 1972 barış görüşmelerinin, ancak Adams hapisten serbest bırakılır-

sa gerçekleşebileceğini söyleyen ve Londra'ya onunla giden Bell'di. Bell, şiddetin büyük bir savunucusuydu ve parya devletinden ağır silahların sevkiyatını yapan, Muammer Kaddafi'nin Libya'sında IRA'nın "büyükelçisi" olarak görev yapmıştı.

1980'lerin ortalarında, IRA'nın genelkurmay başkanı oldu. Ancak Sinn Féin, Bobby Sands'in açlık grevi sırasında seçim yaklaşımını benimsedikten ve seçimlere adaylığını koymaya başladıktan sonra Bell, makam için mücadele etmek amacıyla, kaynakların ve dikkatlerin silahlı mücadeleden çekildiğinden endişe duymaya başladı. Çok fazla sandıktan bahsediliyordu, yeterince Armalite yoktu. Nihayetinde Bell ve bazı müttefikleri bu stratejiden öylesine şüphe duymaya başladılar ki Gerry Adams'ı devirmeyi planladılar. Ancak Adams bu ihanetten kısa sürede haberdar oldu. Bell, ölüm cezasıyla sonuçlanabilecek bir suçlama olan ihanetten ötürü askeri mahkemede yargılanacakken aniden ortadan kayboldu. Bell suçlu bulundu; ancak sıra ceza vermeye geldiğinde Adams, belki eski arkadaşına olan sadakatinden ya da böyle bir hareketin sonuçlarını düşünmeden devreye girdi ve onun hayatını bağışladı. Böylece Bell, başına bela olan olası bir idam cezası ile hareketten ayrıldı ve Batı Belfast'te sakin bir hayat sürmeye başladı. O zamandan beri IRA'daki deneyimleri hakkında gazetecilerle konuşmayı reddetmişti. Koca Bobby Storey, 1990'larda eski Provos üyelerine Jean McConville olayı hakkında ne bildiklerini sorarak etrafta gezinirken, Bell hiç yardımcı olmadı. Storey'e, Dolours Price'ınkine benzer bir öneri sunarak, "Git ve Gerry'ye sor, aradığınız adam o" dedi.

Aslında Bell'in kayıtlara geçip IRA kariyerinin hikâyesini anlatmaya istekli olduğu tek bir durum vardı: Belfast Projesi'ndeki Anthony McIntyre ile sözlü tarih çalışması. Mahkemede bir savcı, projeye katılmış ve "Z" harfiyle kodlanmış olan bir kişinin Boston kayıtlarında McConville cinayetinde rol oynadığını kabul ettiğini öne sürdü. (Bell'in aleyhindeki suçlamalar, sonunda "yardım ve yataklıktan" cinayete "teşvik etmeye" dönüştürüldü.)

Ancak Bell'in avukatı, Belfast'te ünlü bir avukat olan Peter Corrigan, Boston kasetlerinin "tamamen kabul edilemez" olduğunu savundu.

Corrigan, sözlü tarih arşivinin "entelektüel, akademik bir proje olduğunu, ancak yanlışlarla dolu olduğunu" ileri sürdü ve çok "güvenilmez ve öznel" olduğundan bir ceza davasında kanıt olması için gerekli önemli standartlara uymuyordu. Corrigan müvekkilinin, McConville'in kaçırılmış olduğu 1972 döneminde Belfast'te bile bulunmadığını ve bunu her an kanıtlayabileceğini söylüyordu.

Ancak bu tür argümanlar, Bell'in savunmasının daha cesur ana hamlesine kıyasla ikincildi. Kendisi Z değildi. Mackers, Belfast Projesi için görüşmeleri yaparken, katılımcıların gerçek adlarını kayıtlara ve belgelere asla eklemezdi ve sadece alfabeden bir kod adı verirdi. Her bir kişinin gerçek kimliği ayrı bir formda yer alıyordu. Bu formlar, kod adlarının asıl karşılığını gösteren tek belgelerdi. Çok hassas oldukları için elektronik olarak gönderilmemişlerdi, bunun yerine Burns Kütüphanesi yöneticisi Bob O'Neill'e elden teslim edilmişlerdi. Ancak şu anda aradan geçen onca yılda Boston Üniversitesi'nin Z kişisiyle ilgili form dahil, bazı formları *kaybettiği* ortaya çıktı. Savcılar, görüşülen Z adlı kişinin gerçekten Ivor Bell olduğunu kanıtlayacak hiçbir belge bulamadı. Elbette Ed Moloney ve Anthony McIntyre, Z'nin kim olduğunu tam olarak biliyorladı; ancak mahkemeyle işbirliği yapma niyetleri yoktu. Peter Corrigan, bu "bir sorunu olan bir dava" dedi. "Kasetteki kişi Ivor Bell mi? Ve bu kanıtlanamaz."

Belki de bu cesur hamle karşısında şaşıran savcılar, bir ses analisti çağırma niyetinde olduklarını açıkladılar. "Adli fonetik" alanındaki uzmanlar zaman zaman mahkemelere tanıklık eder ve sadece seslerin tonunu ve sıklığını değil aynı zamanda sözcükleri, söz dizilimini ve "um" ve "ah" gibi karakteristik dolgu kelimelerinin kullanımını da karşılaştırırlar. Gerçi Bell'in Z olmadığını söylemesi biraz Gerry Adams'ın IRA'da olmadığını söylemesine benziyordu. Bu bir saçmalığa dönüşen bir iddiaydı. Belfast Projesi katılımcılarının çoğu Mackers ile saatlerce konuşmuştu ve meraklı ve arkadaşça tavrıyla Mackers, sık sık kaydı unutup onlara isimleriyle hitap etmişti. Dolayısıyla Z kaydının, Mackers'ın Z'den Ivor olarak bahsettiği birçok örneği içermesi olasıydı. Ayrıca, Bell'in geri kalan konuşmalarının içeriği, onun Z olduğunu inkâr etmeyi imkânsız kılacak-

tı. Kaç IRA görevlisi Adams'a 1972'de barış görüşmelerinde eşlik etmiş, Libya'da büyükelçi olarak görev yapmış, ardından da ihaneti nedeniyle askeri mahkemeye çıkmadan önce genelkurmay başkanı olmuştu?

Ses analisti sonunda Z'nin "muhtemelen" Ivor Bell olduğuna tanıklık etti. Ancak Corrigan, hükümet müvekkilinin Z olduğunu kanıtlasa bile Bell'in hâlâ suçsuz olduğunu söyledi. Kaydın kendisini dinlerseniz dedi Corrigan, "Z açıkça Jean McConville cinayetiyle ilgisi olmadığını belirtiyor." Görüşmeyi dinlemiş olan bir PSNI dedektifi Z'nin, "cinayete yardım, yataklık, teşvik ve tedarikte kritik bir rol" oynadığını kabul ettiğini söyleyerek aynı fikirde olmadığını belirtti.

Dava, suça azmettirmek konusuna odaklanacak olursa geriye şu soru kalıyordu: Kimi azmettirmek? Brendan Hughes ve Dolours Price, cinayet emrini verenin Adams olduğu iddiasında kararlıydı. Ancak Adams adli kovuşturmadan korkmuyor gibi görünüyordu. 2014 yılında PSNI tarafından sorgulandıktan sonra dosyası savcılığa iletilmişti. Ancak Barra McGrory adında bir başsavcı davadan çekilmek zorunda kaldı; çünkü aynı zamanda bir avukat olan babası daha önce Adams'ı temsil etmişti. Buna benzer olası çıkar çatışmaları Kuzey İrlanda'nın her yerindeydi. Adams'ı tutuklama kararını imzalayan PSNI yetkilisi, Drew Harris adında bir adamdı. Babası IRA tarafından öldürülmüştü. Ancak savcılar Boston kayıtlarını dinledikten sonra Adams aleyhindeki kanıtların doğrulanmamış iddialar olduğu sonucuna vardılar ve bu da kovuşturma için sağlam bir temel oluşturmayacaktı. Gerçekten Adams Jean McConville'in infazını emretmişse, bu kararla, resmen cinayetten paçayı sıyırmıştı. Görünüşe göre, birinin kendisinin bir suçla ilişiği olduğunu gösteren sözlü bir tarih kovuşturma yapmak için kullanılabilirken, birinin bir başkasını suçla ilişkili gösterdiği sözlü bir tarih bunu yapamazdı. Ivor Bell, Adams'ın gençliğinden beri kararlılıkla bağlı kaldığı inanca kulak verse daha iyi olabilirdi: *Hiçbir şey söyleme*. Bu söylem, onu kurtarmış olabilir.

. . .

Böyle ortak bir şiddet geçmişinden kim sorumlu tutulmalıdır? Bu, bir bütün olarak Kuzey İrlanda'nın yakasını bırakmayan bir sorundu. Ivor

Bell için Peter Corrigan, "Müvekkilimin kanun önünde eşit muamele görme hakkı var," dedi. Kanlı Pazar günü silahsız sivilleri vuran İngiliz askerleri aynı yargı sürecine tabi tutulacak mı? diye sordu. "Neden herkes savaşla ilgili suçlar söz konusu olduğunda eşit muamele görmüyor?" Geçmişle başa çıkmak için oluşturulmuş bir mekanizma asla var olmadığından, onlarca yıllık vahşete yetkililerin yaklaşımı tamamen doğaçlamaydı ve bu herkesi mutsuz ediyordu. Kamu denetçileri ve hükümetin özel kaynakları tarafından yürütülen soruşturmalar ve araştırmalar vardı. Geçmişi araştırmak, ceza adaleti için önemli bir işti.

Her gün Belfast gazeteleri, şimdi yeniden incelenecek olan bazı çözülmemiş vakaların yeni raporlarını sunuyorlardı. PSNI'ın yalnızca Troubles olaylarıyla ilgili suçları incelemeye adanmış "eski" bir birimi vardı. Yaklaşık bin davadan oluşan bir yığın işle uğraşıyorlardı.

İnsanlar polisin güvenini ve iyi niyetini hafife alsa bile -ki pek çok kişi öyle yapmadı- taraflılıkla suçlanmadan böyle bir projeyi yürütmenin bir yolu yoktu. Yetkililerin kaynakları sınırlıydı. Bütçeler kesiliyordu ve o dönemlerde polis, Kuzey İrlanda'yı fiilen denetlemeye devam etmek zorundaydı. Eski birimdeki dedektifler için durum, zaman zaman *Alacakaranlık Bölgesi* (Twilight Zone)'nden bir senaryonun içindelermiş gibi görünebilirdi. Mesela, iş dışındaki hayatınızda yıl 2018 ama işteki hayatınızda her zaman 1973 ya da 1989 ya da uzak geçmişten başka bir kanlı zamanın içinde gibi. Ekibin başı, eski RUC'deki birkaç Katolik subaydan birinin oğlu olan Mark Hamilton adında bir Katolik polisti. Hamilton 1994'te şubeye katıldığında barış süreci çoktan başlamıştı. Bir "ateşkes polisiydi". Böyle demeyi severdi. Sadece normal bir polis memuru olmak istiyordu, kariyerini Troubles olaylarını irdeleyerek harcamak istemiyordu.

Bazen Hamilton uzun zaman önce meydana gelmiş bir katliam ya da başka bir olayla ilgili halka açık duruşmalara giderdi ve polisin oradaki temsilcisi olarak günah keçisi rolünü başarıyla yerine getirirdi. Kederli aileler, onlarca yıldır hiçbir cevap alamadan acı çektikleri için nasıl hayal kırıklığı yaşadıklarını dile getirirlerdi. Yetkililere güvenmiyorlardı ve güvenmemek için iyi nedenlerinin olduğunu düşünüyorlardı. Bazen ona

küfürler ederek bağırırlardı. Hamilton, genellikle bunları sineye çekerdi. Bu, işin bir parçasıydı ve hayatları şiddet olayları yüzünden altüst olmuş insanlara karşı büyük bir empati duyuyordu. Ancak ara sıra karşı çıkardı. "Buradaki düşman ben değilim. Bu suç gerçekleştiğinde ben bebektim. *Altımı ıslatıyordum*," derdi.

Bazen tarihsel araştırmalar o kadar büyük ya da o kadar hassas oluyordu ki bölümden tamamen çıkarılıyordu. 2016'da Stakeknife hakkında yeni bir soruşturma başlatıldı. Soruşturma, İngiltere'deki Bedfordshire Emniyet Müdürü Jon Boutcher tarafından yönetilecek, otuz milyon poundu aşabilecek bir bütçe ve beş yıla kadar bunun üzerinde çalışacak elli dedektif gerektirecekti. Boutcher, "Hem zaman geçtikçe hem de bu suçların doğası gereği, gerçeklik zor ve yakalaması güç bir ava dönüşecek," diye kabul etti.

Ne Freddie Scappaticci'nin ne de İngiliz patronların, gizli dolaplar çevirdiği aşikâr olan düzinelerce cinayetten sorumlu tutulacaklarına inanmak için bir neden vardı. Scappaticci hala, kendisini soruşturduğunu iddia eden hükümetin yönettiği bir tanık koruma programında söylenene göre faklı bir isim kullanarak saklanıyor ve hayatına devam ediyordu. Ancak Ocak 2018'de İngiliz polisi tarafından yakalandı. Boutcher kelimeleri dikkatle seçerek yaptığı açıklamada, "72 yaşında bir adam tutuklandı," dedi. "Şu anda gizli bir yerde gözaltında tutuluyor." Scappaticci birkaç gün sorgulandıktan sonra herhangi bir suçlama olmaksızın serbest bırakıldı. İngiliz yetkililerin, Stakeknife'la ilgili gizli anlaşmanın temeline inmesi pek olası görünmüyordu; çünkü bunu yapmak İngiliz devletini bütünüyle açık edecekti.

Scappaticci, Nutting Squad'ın yaptığı kıyımların Majestelerinin Hükümeti tarafından ne ölçüde desteklendiğini veya kolaylaştırıldığını bildiğinden, yargılanması tehlikeli bir adam da olacaktı. Devletin, Stakeknife'ı konuşma ihtiyacı duyabileceği herhangi bir duruma sokması son derece riskli olacaktı. IRA'daki eski arkadaşlarına gelince, Scappaticci bu konuda da benzer bir dokunulmazlığa sahip olabilirdi. Çok fazla insan hakkında çok şey biliyordu. Belki de başına bir şey gelmesi durumunda açıklanacak gizli bir delil, güvenli bir yerde kilitli bir dosya vardı. Babası 2017 baha-

rında öldüğünde, Belfast'te, Freddie'nin cenazeye katılmak için kasabaya geri döndüğüne dair söylentiler vardı. Tören alayında, ailenin dondurma kamyonu başı çekti. Bu, üst düzey IRA ajanına karşı kin besleyen herkes için en büyük yüzleşme fırsatı olurdu; ancak kendisi oradaysa bile kimse hiçbir şey yapmadı.

Scappaticci hakkında cezai kovuşturma açılmıyorsa da kendisini dava etmek mümkün olabilirdi. Ceza adaleti sisteminin gerektirdiği hesap verme zorunluluğuna dayanarak, özel avukatlar müvekkilleriyle anlaşmaya ve dava açmaya başlamıştı. Çok sayıda kurbanın ailesi Scappaticci'ye dava açtı. Alıkonulduğunda işkence gören Başlıklı Adamlar (Hooded Men), onları tutsak edenlere karşı da yasal işlem başlatıyorlardı. 2015 yılında kontrgerilla uzmanı Tuğgeneral Frank Kitson'a dava açıldı. Artık uzun zaman önce emekli olmuş, yaşlı bir adamdı. 2002 yılında Kanlı Pazar olaylarıyla ilgili bir soruşturma öncesinde ifade vermek için kısa süreliğine ortaya çıkmıştı ve on üç silahsız sivili vurmuş olan paraşütçü askerleri, "işaret verildiğinde ateşe hazır" olan "efsane" bir birim diye övmüştü. Fakat bunun dışında sessiz bir hayat sürmüştü. Son zamanlarda eşi Leydi Elizabeth Kitson'a, gençken sahip olduğu bir gösteri midillisi üzerine yazdığı ilham verici bir kitap için yardımcı oluyordu.

Mary Heenan adlı bir kadın Kitson'a dava açmıştı. Kocası, 1973'te yönetim yanlıları tarafından öldürülmüştü. "Kimsenin umurunda değildi," dedi. "Orada öylece kaldık. Hiçbir şey bilmiyorduk." Heenan davada, Troubles olaylarının ilk yıllarında İngiliz kontrgerilla stratejisinin mimarı olarak Kitson'ın, "devlet ajanlarının cinayete karışıp karışmadığı konusuna gelince kayıtsız," olduğunu iddia etti. Yaşlı bir adamı böyle bir davaya tabi tutmanın uygunluğu konusunda sorgulandığında seksen sekiz yaşındaki Heenan, Kitson'ın "kendisinden bir yaş küçük" olduğuna işaret etti.

Tuğgeneral, 1973 yılına kadar İrlanda'yı çoktan terk ettiğini belirterek suçlamaları reddetti. Resmi politikaya karar veren veya Troubles olaylarındaki İngiliz stratejisinin daha kapsamlı hamlesi için suçlanabilecek birisi olmadığını, yalnızca bir askeri komutan olduğunu savundu. "Biz asla paramiliter çetelerin kullanılmasını teşvik etmedik," dedi.

Polis ve savcı eski İngiliz askerlerine karşı açılan davaları yürütürken, zor şartlarda sadece işini yapmaya çalışan genç adamlara karşı "karalama kampanyası" yapmakla suçlandı. Bu tür yanlı suçlamalara başsavcı Barra McGrory, "taraflı bir yaklaşımlarının" olmadığını ve teröristlerin yaptığı zulmün soruşturmalarının, devlete karşı açılan davalardan sayıca çok daha fazla olduğunu söyledi. Ancak bu, başlı başına bir tür önyargı değil miydi? Cumhuriyetçi cinayetlerle ilgili soruşturma sayısını yönetim yanlısı cinayetlere göre belirlemek mümkün müydü? Mükemmel bir, bire bir oran dışında herhangi bir şey yeterli olur muydu? Kuzey İrlanda'daki insanlar, "kurbanlar hiyerarşisinin" tehlikesinden bahsediyordu. Öfke, vahşetin doğasına değil, mağdur ve failin ilişkisine bağlıdır. Devlete, yasal olarak meşru güç kullanımının tekelini elinde bulundurduğu için daha fazla müsamaha gösterilmeli midir? Ya da tersine, askerleri ve polisleri milislerden daha yüksek bir standartta mı tutmalı mıyız?

Bir akademisyene göre, Troubles olaylarında "ideal kurban" savaşanlar değil, pasif sivillerdi. Birçok kişi için, on çocuk annesi ve dul olan Jean McConville mükemmel bir kurbandı. Diğerlerine göre o asla bir kurban olmamıştı, kendi kaderine yön veren temsili bir savaşçıydı.

Elbette, farz edelim ki McConville'in bir muhbir olduğunu kabul ettik, cinayetinin ve ortadan kaybolmasının haklı gösterilebileceği hiçbir ahlaki evren yoktur. Bir kişinin bir felaketi nasıl algılayacağı, daima kişinin nerede yaşadığına bağlı olmalı mıdır? Antropolog Claude Lévi-Strauss, "insan türünün birçoğu için ve on binlerce yıldır, insanlığın yeryüzündeki insan olan herkesi kapsadığı fikri, aslında hiç de doğru değildir," diye gözlemlemiştir. "İsimler, her bir kabilenin ya da dil grubunun sınırlarında hatta bazen bir köyün kıyısında bile son bulabilir." Troubles olaylarına gelince, "whataboutery" (bir çeşit mantıksal yanılgı) olarak bilinen bir algı hakimdi. Jean McConville adını söylediğinizde, birisi size şöyle diyecektir: *Kanlı Pazar'a ne diyorsunuz?* Buna karşılık şöyle diyebilirsiniz, *Kanlı Cuma'ya ne diyorsunuz?* Buna karşılık, şöyle diyebilirler, *Pat Finucane'e ne diyorsunuz? La Mon bombalı saldırısı hakkında ne düşünüyorsunuz? Ballymurphy katliamı ne olacak? Ya Enniskillen? McGurk'un barı ne olacak? Ne düşünüyorsun? Ne düşünüyorsun? Ne düşünüyorsun?*

PSNI'ın Jean McConville'in öldürülmesiyle ilgili Boston kayıtlarını aradığı ortaya çıktıktan sonra polisi, taraflı eylemlerinden dolayı suçlayanlar oldu. Bu, ezeli düşmanı Gerry Adams'ı ele geçirmek için son kez adaleti yanıltma teşebbüsünde bulunan eski RUC'un öfkeli bir hamlesiydi. Polis tarihsel suçlarla ilgileniyorsa neden yönetim yanlılarıyla yapılan görüşmeleri istemiyordu? Yönetim yanlıları da Troubles boyunca birçok cinayet işlemişti. Boston Üniversitesi yaptığı açıklamada, polisin "Ulster Gönüllü Gücü üyelerinin kayıtlarını gözardı ederek" mahkeme celplerinin siyasi amaçlı olduğu suçlamasını desteklediğini söyledi. Britanya hükümetinin bu eleştiriye tepkisi, cumhuriyetçi görüşme kayıtlarıyla ilgili talebini geri çekmek değil, Boston Üniversitesi'nin aslında onlardan yapmasını beklediği gibi, yönetim yanlılarıyla yapılan bir görüşmenin kaydının da teslim edilmesini istemekti.

Polis, Kızıl El Komando adlı bir grubun bir zamanlar üyesi olan Winston Churchill Rea adındaki eski bir milisin kayıtları için yeni bir mahkeme celbi oluşturdu. Yanıltıcı derecede masum görünen bir takma ad olan "Winkie"yi kullanan ve Stephen Rea ile (Winston Churchill'le de) hiçbir ilişkisi olmayan Rea, Boston Üniversitesi'nin kayıtları teslim etmesini önlemek için yasal bir itirazda bulundu. Fakat Moloney ve Mackers'tan daha fazlasını başaramadı ve kayıtlar polise teslim edildi. Rea sonunda, 1991'de iki Katolik adamı öldürme amaçlı düzenlenen komploya karışmakla suçlandı. Suçlamaları reddetmek için mahkemeye çıktığında tekerlekli sandalyeye bağlıydı; beyaz kirli sakalı ve solgun gözleri olan çökmüş bir adamdı. Ed Moloney yaptığı açıklamada, "PSNI'ın Boston Üniversitesi kayıtları peşinde koşarken gösterdiği gülünç çabayı" kınadı.

Moloney, Winkie Rea'nın "sembolik olarak yargılanan bir Protestan" olduğunu söyledi.

Anthony McIntyre, Rea'yı yargılama çabalarını da sert bir şekilde eleştiriyordu. Yetkililer bu konuda konuşma cesareti olan herkesin aleyhinde cinayet davası açarsa, Troubles olayları sırasında gerçekten ne olduğu gerçeği nasıl ortaya çıkacak, diye sordu. Bir demeçte, "PSNI'ın duruşunu, gerçeği ortaya çıkarmaktan ziyade gerçeği yargılamaya çalışan bir duruş olarak tanımlardım," dedi.

PSNI Mackers'ın eleştirilerinin oldukça farkındaydı. Şubedekiler onun halka açık yorumlarını yakından takip ediyorlardı. Geveze bir tipti, gazetecilerle konuşmayı severdi ve onlar da onunla konuşmayı severdi. İktidara karşı, gerçeği açıkça dile getirme fikrine olan bağlılığı göz önüne alındığında, konu yetkililerin ihanetine geldiğinde, dilini tutacak biri değildi. Ancak PSNI, Mackers'ın 2014'te bir televizyon röportajında ağzından kaçırdığı bir şeyle özellikle ilgilendi. Boston arşivinin hassasiyeti ve gizliliği konusunda, "Ayrıntıya girmeyeceğim ama kendimi başkalarıyla benzer tehlikelere maruz bıraktım."

Mackers bir görüşmeci olarak sadece cumhuriyetçi kişilerin sözlü tarih kayıtlarını yapmamıştı. Kendi geçmişinin kaydını da yapmıştı. Bir PSNI dedektifi Cumhuriyet Savcılığına yazdığı bir mektupta, "Sadece kendi terörist eylemlerini anlatmakla kalmadı aynı zamanda PSNI'ın görüşme içeriğine erişmesine de karşı çıkıyor. İçten içe görüşmelerin dedektiflere açık edilmesi sonucunda soruşturma açılabileceğinden korkuyor," diye belirterek televizyon röportajına atıfta bulundu.

Mackers, Nisan 2016'da bir gün Drogheda'daki evinde, Boston'daki bir avukattan gelen bir e-posta aldı. E-postada, "Size, Boston Üniversitesi'ne, Belfast Projesi röportajınızı talep eden gizli bir mahkeme celbi verildiğini bildirmek için yazıyorum," diyordu. Yetkililer, Mackers'ın paramiliter bir örgüte üye olmasından ve 1978'de hapisteyken yanında gizlice ateşli silah bulundurmasından, Belfast'te bir boru bombasının patlatıldığı bir eyleme karışmasına kadar çeşitli suçlara iştirak ettiğini iddia ediyorlardı. Mackers dehşete kapılmıştı. Tüm sözlü tarih anlatısı, yasaklanmış bir örgütte geçirdiği yılların bir kaydıydı. Diğer eski paramiliterlerin anlatıları gibi kendi anlatısı da yaptığı yasadışı şeylerle ilgili hikâyelerle *doluydu*.

Hükümet yetkilileri, sandığı gibi onu yakalamaya çalışıyorlarsa ve bu suçlar herhangi bir şekilde zaman aşımına uğramıyorsa o zaman devlet, sözlü geçmiş anlatısına dayanarak zevkle onu avlar ve sonsuza dek ona karşı uyduruk suçlamalar getirebilirdi.

Mackers'ın görüşüne göre hükümetin kötü niyetinin en bariz göstergesi, ona yöneltilen iddiaların kalitesizliğiydi. Polis gerçekten kendi kayıtlarını kontrol etseydi, Mackers'ın boru bombası eylemine katılmış olama-

yacağını fark edecekti; çünkü olay gerçekleştiğinde *polis gözetimindeydi.* Yetkililerin nihayetinde kendisine karşı herhangi bir resmi kovuşturma başlatması pek olası görünmüyordu, bu onu biraz rahatlattı. Hem Mackers hem de eşi Carrie bir süredir işsizdi. Bakmaları gereken çocukları vardı ve şu anda son on yılın büyük bir kısmını neredeyse her an Belfast Projesi'nin kötü sonuçlarıyla uğraşarak geçirmişlerdi. IRA'nın misilleme yapmasından korkmaya devam ediyorlardı ve şimdi Mackers'ın, çabalarının tamamen intikam almak olduğuna inandığı hükümetle uğraşmak zorundaydılar. Hem PSNI'yi kamuoyunda eleştirmesinden hem de Z'nin kimliğini tespit ederken yetkililerle işbirliği yapmayı reddetmesinden dolayı intikam alıyorlardı. Kendisini, neredeyse her gün, geçmişi kendi halinde bırakmış olmayı ve en başta Belfast Projesi'ne hiç girişmemiş olmayı dilerken buluyordu.

Kırsal bölgedeki kazılar devam ediyordu. 2010 yılında, IRA tarafından öldürülmüş olan, öğrenme güçlüğü çeken genç bir adamın, Peter Wilson'ın cesedi bulundu. Kalıntılar, County Antrim'deki güzel bir kumsalda ortaya çıkarıldı. Ortadan kaybolduğundan bu yana geçen yıllar boyunca Wilson'ın ailesi, durumun farkında olmadan sık sık o sahili ziyaret etmişti.

Boston kayıtları skandalı, Kurbanların Kalıntılarını Bulma Bağımsız Komisyonu için sinir bozucuydu. Komisyon üyeleri Boston Üniversitesi fiyaskosuna rağmen, kaybolan kişilerin nerede olduğuna dair bilgi sahibi olabilecek herkesin bu bilgileri, komisyonla "tam bir güven" içinde paylaşabileceği konusunda halkı temin etmek zorunda hissetti. 2014 sonbaharında, Joe Lynskey'in kalıntılarının County Meath'in belli bir bölgesinde bulunabileceğini belirten bir ihbar aldılar. Emekli Manchester dedektifi Geoff Knupfer tarafından yönlendirilen bir ekip işe koyuldu. Bir kadavra köpeği ve bir adli antropolog getirdiler ve toprağın yüzeyindeki anormallikleri tespit etmek için yeraltı radarı kullandılar. Aralık ayında Lynskey'in yeğeni Maria oldukça iyimserdi. "Joe'nun kalıntılarının bulunmasını ve uygun bir şekilde toprağa verilmesini umuyor ve bunun için dua ediyoruz," dedi. Ancak, aylarca kazmalarına rağmen ama onu bulamadılar.

Sonra, ertesi yaz bir gün öğle yemeği vaktinde birisi, "Burada bir şeyler var!" diye bağırdı. Müfettişler, toprağa çömeldiler ve toprağı malalarla

nazikçe temizlemeye başladılar. Yavaş yavaş, bir dizi kemiği ortaya çıkardılar. Sessiz, metodik hareketlerle çalışan Knupfer, bu keşif anlarında kaçınılmaz olarak çok heyecanlanmıştı. Birisi Maria Lynskey'e haber verdi ve o da bölgeye gitti.

O akşam saat 20.30 sularında, mezarlıkta ani bir bağrış sesi duyulduğunda, ekip hâlâ çalışıyordu. Müfettişler, mezardaki kemiklerin altında bulunan bir şeyi fark ettiler. İkinci bir dizi insan kemiği kalıntısı daha vardı. Araştırmacılar bir anda ne olduğunu anladılar. Burada, beraber gömülmüş iki ceset vardı. Bunca zamandır Joe Lynskey'i arıyorlardı ama Dolours Price'ın ölüme götürdüğü genç üçlü ajanları, Seamus Wright ve Kevin McKee'yi bulmuşlardı. Maria Lynskey yıkılmıştı ama aynı zamanda Wright ve McKee'nin aileleri için de mutluydu. Seamus Wright için düzenlenen bir ayin sırasında kız kardeşi Breige, Lynskey ve henüz bulunamamış diğer kurbanlarla ilgili insanların her türlü bilgiyi ulaştırmaları için özellikle yalvardı.

2016'da Dublin'deki Abbey Tiyatrosu, Doğu Belfastli oyun yazarı David Ireland'ın *Cyprus Avenue* adlı provokatif yeni oyununun galasını yaptı. Eric Miller adındaki Belfastli bir yönetim yanlısının hikâyesi, sert bir kara komediydi. Kızı kısa süre önce bir kız çocuğu dünyaya getirir, ancak Eric çılgın bir yanılgıya kapılır ve bebeğin Gerry Adams'a benzediğini düşünür. İlk başta bu bir şaka gibidir. Eric kızına, Sinn Féin başkanının çocuğunun babası olup olmadığını sorar. Bir ara bebekle yalnız kaldığında büyük bir keçeli kalem alır ve çocuğun yanaklarına siyah bir sakal çizer. Eric, "Gerry Adams sakalı, Gerry Adams şahsiyetinin ayrılmaz bir parçasıdır," diye belirtir. "Devrimci heyecanını, yapısal değişiklik tutkusunu temsil eder.

Ve artık beyazlaştıkça, yaşlanan filozof bir kral, bir *éminence grise* (akıl hocası) olarak itibarını güçlendiriyor."

Eric'i, Stephen Rea canlandırıyordu. Eski karısının ölümünden bu yana düzenli bir şekilde filmlerde ve tiyatrolarda yer almıştı ve hâlâ Dolours Price'ın hayatı veya mirası hakkında ciddi bir açıklama yapmamıştı.

Ancak şu anda Gerry Adams'a olan takıntısı yüzünden perişan olmuş bir adamı oynuyordu. Eric'in yanılgıları gittikçe artar ve Adams, bir Belfast Protestanı ve yönetim yanlısı biri olarak, onun için kimliğini tehdit eden her şeyi temsil ediyor gibi görünür. Bebeğin aslında Gerry Adams olduğuna inanmaya başlar. Eric, yerel bir parkta Slim adında yönetim yanlısı bir tetikçiyle karşılaştığında, "Gerry Adams'ın yeni doğmuş bir bebek kılığına girdiğini ve başarılı bir şekilde evime sızdığını düşünüyorum," der.

Slim, hiç tereddüt etmeden, "Bu, *tam olarak* onun yapabileceği bir şey!" der.

Oyun gülünç ve saçmadır ama korkunç bir şiddetle biter. Bu, bağnazlık hastalığı üzerine bir çalışma, ateşli patolojinin tükettiği bir ülke olarak Kuzey İrlanda'nın bir portresi, geçmişin izlerinden kurtulamamak üzerine bir araştırmadır.

Eric Slim'e, bir noktada, "Bu artık geçmişte kaldı," der.

"Hayır, bu tam da şu an," diye düzeltir Slim.

Eric, "Hayır," der. "Geçmişte kaldı."

. . .

2017 yazında McConville'in çocukları, en küçük iki kardeşten biri olan Billy kanserden öldüğünde bir kez daha bir araya geldi. Billy, ölümünden önce birkaç kardeşiyle birlikte, Kuzey İrlanda'da bulunan kurumlardaki çocuk istismarı üzerine yürütülen bir soruşturmada ifade vermişti. "Bir süre sonra ben -nasıl denir?- bir robot gibiydim, ne demek istediğimi biliyorsunuz. Çünkü çok normal bir şey haline gelmişti," dedi. Billy'nin, kansere yenik düştüğü sırada ailesinden son arzusu, isyanının son bir göstergesi olarak, cenazesinin ayakları önde ters bir şekilde kiliseye götürülmesiydi.

Billy'nin kızı cenazede, "Çok güçlü ve inanılmaz derecede cesurdun, tanıdığım herkesten daha cesurdun," dedi. Jean kaçırıldığında sadece altı yaşındaydı. Elli yaşında öldü. Bir rahip, "Bütün dünya, çocuklarını seven ve Aralık 1972'de acımasızca kaçırılan, öldürülen ve gizlice gömülen sıradan bir Belfast annesinin adını biliyor," dedi.

Kaçırılması, "Billy ve kardeşlerini ömür boyu sürecek bir kâbusun içine sürükleyen," affedilemez bir kötülük örneğiydi."

Çocukların, bu olaydan sorumlu birisini görme dileği bir gün gerçek olacak mı, belli değildi. Michael ve kardeşleri, halka açık bir salonda sessizce oturarak ve bir tür ahlaki tanık sıfatıyla Ivor Bell davasının duruşmalarına katıldılar. Ancak Aralık 2016'daki bir duruşmada Bell'i temsil eden bir avukat, müvekkilinin davada adil bir şekilde yargılanamayacağını çünkü vasküler demans hastalığı olduğunu ve "duruşmanın seyrini düzgün bir şekilde takip edemeyeceğini" açıkladı. Hükümet, Bell'in tıbbi kaydını incelemek istediğini ve kendi uzmanları tarafından görülmesini talep ettiğini açıkladı. Ancak bu gidişle, herhangi birinin cinayetten yargılanması pek olası gibi görünüyordu.

Savcılar, Gerry Adams aleyhine suçlamada bulunmayacaklarını söylediklerinde Helen, 1998 yılında Omagh'da düzenlenen bombalı bir saldırıya karışan Real IRA'nın dört üyesine ilişkin bir davada, milyon dolarlık tazminat kazanmış olan Londra merkezli bir hukuk şirketiyle görüştü. Şirket, Helen'in onlardan Adams'a karşı bir hukuk davası açma olasılığını araştırmalarını istediğini açıkladı. Michael, "McConville ailesi sonuna kadar mücadele edecek," dedi. "40 küsur yıldır adalet için savaşıyoruz ve şu anda da durmayacağız."

"UNKNOWN"

Nüfus sayımına göre yaklaşık otuz üç milyon Amerikalı, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 10'u, İrlandalı kökenine sahip çıkıyordu. Ben de onlardan biriyim. Baba tarafından atalarım on dokuzuncu yüzyılda Cork ve Donegal'den göç etmişti. Ben aslında İrlandalıdan çok Avustralyalıyım, annem Melbourne'lu ama anavatanına hiç ayak basmamış İrlandalı Amerikalıların hâlâ bu yere karşı yoğun bir duygusal bağ beslediği Boston'da büyüdüm. Bariz İrlandalı ismimle, benim de öyle olacağımı düşünebilirsiniz.

Ancak en azından ben büyürken öyle olmadı. Ulster birlikçileri "İngilizlerden daha İngiliz" insanlar olsalardı, Boston'daki İrlandalı Amerikalılar bazen İrlandalılardan daha İrlandalı görünebilirlerdi ve ben, yonca ve Guinness klişeleriyle ve duygusal toplumsal dayanışma tutumlarıyla kendimi çok da bağdaştırdığımı düşünmüyorum. 1980'lerde büyüdüğüm Boston'da, en çarpıcı terör eylemlerinden bazılarını örgüt burada gerçekleştirmiş olsa da IRA'ya karşı oldukça fazla destek vardı. Babamın bana, çocukluğumda yaşadığım evin aşağısındaki yerel İrlanda barında bir adamın, "gençler için" katkı toplayarak, bir kavanoz dolusu parayla müşteriler arasında dolaştığını söylediğini hatırlıyorum. Ölmüş olan IRA gönüllüleri anısına barın üzerinde siyah bir çelenk asılıydı. Ancak Kuzey İrlanda'daki çatışmayla hiçbir zaman özellikle ilgilenmedim. Köklerime rağmen, yabancı bir ülkedeki bir savaş üzerine olan hikâyelere yaklaşabileceğim tarafsız bir bakış açısıyla bununla ilgili okumalar yaptım.

Bir gazeteci olarak kariyerimde, Dolours Price'ın öldüğü ve *The New York Times*'da onun biyografisini okuduğum Ocak 2013'e kadar, Troubles olaylarıyla ilgili hiçbir şey yazmamıştım ya da böyle bir istek duymamıştım. Makale, onun yaşam öyküsünün dramatik anlarını anlatıyordu; ancak aynı zamanda, Boston Üniversitesi'ndeki gizli arşivle ilgili o zamanlar hâlâ devam eden mücadelesinden bahsediyordu. Toplu inkâr, bir gazeteci olarak oldukça büyülendiğim bir konuydu: Trajik veya kötü

olaylarla başa çıkmak için toplumların kendi kendilerine anlattıkları hikâyeler. Eskiden mücadelede yer almış insanların kişisel anılarının bir arşivinin bu kadar tartışmaya yol açabileceği fikri beni şaşırtmıştı. Bu anlatılar günümüzde nasıl bu kadar korkutucu olabilirdi? Jean McConville, Dolours Price, Brendan Hughes ve Gerry Adams'ın iç içe geçmiş yaşamlarında, insanların bir davaya olan katı bağlılıkları nedeniyle nasıl radikalleştiklerine, bireylerin ve tüm toplumun, bu zor zamanları atlattıktan ve sonunda düşünmek için zaman bulduktan sonra siyasal şiddeti nasıl anlamlandırdıklarına dair bir hikâye anlatma fırsatı gördüm.

Bu kitabı bitirirken, dört yıllık araştırma ve yazmadan sonra, geride hâlâ bazı bilinmezlikler kaldı ve kendim bu karanlık destanla ilgili tüm gerçeklerin hiçbir zaman tamamen bilinemeyeceği sonucunu kabul ettim; çünkü gerçeği bilen bir avuç insan onları mezarlarına götürecekti. Sonra tam kitabı bitirirken, şaşırtıcı bir şey fark ettim.

Dolours Price, Jean McConville'in hayatının son anlarını Ed Moloney'e anlattığında, kendisi ve diğer iki Unknowns üyesinin McConville'i yeni kazılmış bir mezarın kıyısına kadar götürdüklerinden bahsetmişti. Onunla o gün orada olan iki kişiden biri, Unknowns lideri Wee Pat McClure idi.

Uzun bir süre McClure'a ne olduğunu anlayamadım. 1980'lerde ortadan kaybolduğunu biliyordum. 1978'de Belfast'te, napalm benzeri bir madde içeren bir cihazın, bir düzine kişinin ölümüne ve otuz kişinin korkunç bir şekilde yanmasına neden olduğu korkunç olay, meşhur La Mon restoranının bombalanmasından hemen sonra McClure'u görmüş olan bir adamla görüştüm. McClure, patlamadan sonra göz altına alınmış ve bir hafta boyunca polis tarafından tutulmuştu. Olaydan dolayı oldukça sarsılmıştı ve Özel Birim'in elindeki Provos'la ilgili bilgiler nedeniyle endişeliydi. McClure adama, "Ben yokum," demişti. Belfast'te McClure'u tanıyan insanlar bana onun ülkeyi terk ettiğini, Kanada'ya taşındığını ve 1980'lerde bir yerlerde hayatını kaybettiğini söylediler.

Kanada'da çok sayıda McClure adında kişi var ve Pat McClure ailesinin izini sürmeye çalıştığımda onları bulamadım. Sonra bir gün bir arkadaşımdan, Wee Pat'in Kanada'daki ailesini bulamamamın nedeninin

oraya hiç gitmemiş olmaları olduğunu öğrendim. Bunun yerine McClure, La Mon bombalamasından kısa bir süre sonra karısı ve çocuklarıyla Belfast'ten kaçıp Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmişti. Ailesi aslında yaşadığım yerden çok da uzak olmayan New York'ta, Connecticut'ta yaşıyordu.

McClure 1986'da öldü. Ölümünden önce beş yıl boyunca, yüksek güvenlikli bir hapishane olan Cheshire Cezaevi İnfaz Kurumu'nda gardiyan olarak çalışmıştı. Price kardeşlerle birlikte Londra'da saldırı düzenlemiş ve açlık grevine gitmiş olan Unknown üyesi Hugh Feeney, saygı duyduğu bir adam olan McClure'un, sonunda "hapishane memuru" olduğunu öğrendiğinde kendisi oldukça dehşete düşmüştü. Benimle konuşup konuşamayacaklarını görmek için McClure'nin dul eşi Bridie ve çocuklarına gittim. Neticede Dolours Price Pat'i, Jean McConville'in mezarının başına götürmüş ve Troubles sırasında meydana gelen diğer kötü olaylara karıştığını anlatmıştı. Ancak aile asla konuşmak istemiyordu ve tanıdıkları ve sevdikleri kocanın ve babanın da bir savaş suçlusu olduğunu muhtemelen fark etmemiş olmaları beni şaşırtmıştı. McClure için hazırlanan ölüm belgesi, yerel Katolik kilisesinde cemaatin bir üyesi olduğunu belirtiyordu. Ölmeden önce günah çıkarıp çıkarmadığını merak etmiştim.

Birkaç yıl boyunca Ed Moloney ile görüşmek için ara sıra Bronx'a gittim. Sonunda benimle, Dolours Price ile yaptığı iki uzun görüşmeden birinin yayınlanmamış bir transkriptini paylaştı. Belge, tek aralıklı dolu dolu otuz sayfadan oluşuyordu. Moloney belgeyi bana vermeden önce önemli bir düzeltme yapmıştı -McConville'in mezarında bulunan üçüncü infazcıya ilişkin bazı belirleyici ayrıntıları çıkarmıştı. Nedeni basitti, Price ve McClure ikisi de ölmüştü; ama bu üçüncü kişi hâlâ hayattaydı. Moloney'in Troubles gerçeklerini kayda geçmeye yönelik onlarca yıl süren projesi, bu noktaya kadar birçok insan için yasal sorunlara neden olmuştu ve artık öyle olsun istemediğini hissetmiş olabilirdi.

Yine de bu gizemli kişiyle ilgili birkaç ayrıntı toplayabilmiştim. Bir süre önce Drogheda'da bir akşam yemeğinde Anthony McIntyre bana, Dolours Price'ın Boston Üniversitesi için kaydedilen görüşmelerde Jean McConville'in akıbeti hakkında hiç konuşmadığını, ancak "kayıt dışı"

neler olduğunu ona anlattığını söylemişti. Üç kişilik ölüm mangası ve belirsiz mezar üzerine Moloney'e anlattığı aynı hikâyeyi Mackers'a da anlatmıştı. Moloney gibi, Mackers bana Pat McClure'un Price ile birlikte orada olduğunu söyledi. Ayrıca Moloney gibi, Mackers da bana üçüncü kişinin kimliğini söylemeyi reddetti. Söylediği şey şuydu, Jean McConville'i öldüren atışı bu üçüncü şahısın yaptığıydı. Ve bana bir ipucu daha verdi: Mackers bir noktada, Gerry Adams'ın o tetikçiden kişisel şoförü olmasını istediğini, söyledi.

Bu umut vadeden bir gelişme gibi görünüyordu. Yıllar boyunca Adams için şoförlük yapmış tüm kişilerin izini sürmenin çok zor olmayacağını düşündüm. Ancak Mackers daha sonra bana, katilin aslında bu işi hiçbir zaman kabul etmediğini, bunun yerine Adams'ın teklifini reddettiğini söyledi. Bu hayal kırıcı ayrıntıyı öğrendikten sonra aşağı yukarı hâlâ başladığım yerdeydim. Nihayetinde, onu öldüren kişinin gerçek kimliğini asla öğrenemeyeceğim sonucuna vardım. Konu, kelimenin tam anlamıyla bir bilinmez olarak kalacaktı.

Moloney, Price'la yaptığı görüşmenin belgesini bana verdiğinde tüm belgeyi bir solukta okuduktan sonra, günlerce belirli bölümleri inceleyerek, bu kitapta anlattığım olaylarla ilgili ayrıntıları çıkararak, defalarca üzerinden geçtim. Kitabı bitirmeden önce, önemli ayrıntıları gözden kaçırmış olma ihtimalime karşın, röportajın tamamını baştan sona yeniden okumaya karar verdim. Belgenin on ikinci sayfasında, daha önce bir şekilde gözden kaçırdığım bir şeyi fark ettim ve dimdik oturdum.

Belgede Moloney, Gerry Adams'ın 1970'lerin başında IRA'nın çeşitli tugay ve taburlarındaki görevleriyle ilgili soru soruyor. Price konuşmanın bir yerinde, "Aslında o aşamada Tugay'a geçmiş olabilir; çünkü kız kardeşimin, kendisinin şoförü olmasını istiyordu," diyor.

Kayıtsızca, laf arasında bunu söylüyor ve Moloney de bu konu üzerinde durmuyor veya araya girmiyor.

"Biliyorsun, her zaman bir şoförü olmalıydı," diye devam ediyor Price. "Ve kardeşim bunu reddetti, çünkü çok sıkıcı bir işti."

Marian Price bu kitap için benimle konuşmayacaktı. Belfast'teki avukatı çeşitli girişimlerimi engelledi. Kızlarından birinin izini sürdüğümde, kibarca, kendisiyle bir daha asla iletişim kurmamamı rica etti. Dolours Price halkın gözünde Jean McConville'in ortadan kaybolmasıyla o kadar çok bağdaştırılmıştı ki kız kardeşinin de cinayette rol oynamış olabileceği hiç aklıma gelmemişti.

Elbette, tüm bunların olağanüstü bir tesadüf olması ve bir araya getirdiğim ayrıntıların aslında Marian Price'ın suçlu olduğuna işaret etmiyor olması ihtimali biraz düşük olabilirdi. Yıllar boyunca Gerry Adams'ın şoförü olma teklifini reddetmiş başka insanlar da olmalıydı. Adams'ın bir temsilcisi bana, Jean McConville'in katiline Adams'ın böyle bir teklifte bulunmuş olabileceğine dair herhangi bir iddianın, "bu davayla ilgili olarak ileri sürülen diğer birçok iddia gibi tamamen sahte" olduğunu söylemişti.

Moloney, bana verdiği röportaj dökümünden nişancının adını çıkarmış olsa da Kuzey İrlanda Polis Teşkilatı, Boston Üniversitesi'nden aldıkları belgelerin aslını elinde bulunuyordu ve bu nüshalarıyla oynan*ma*mıştı. Dolours Price kendi kız kardeşinin Jean McConville cinayetiyle bağlantılı olduğunu söylediyse ve Belfast'teki polis bunu biliyorsa, Marian Price'ı cinayetle suçlamaz mıydı?

Belli olmazdı. Price, Gerry Adams'ı da suçlamıştı ve Brendan Hughes'un sözlü tarih anlatısı onun açıklamasını doğrulamıştı; ancak Adams hiçbir zaman suçlanmadı. Ivor Bell ve Anthony McIntyre aleyhindeki yasal işlemler, bir kişi kendisini Belfast Projesi sözlü tarihiyle ilişkilendirirse bu ifadelerin mahkemede kendisine karşı kullanılabileceğini, ancak başka birini suçlarsa, bunun kabul edilebilir bir kanıt olmaktan ziyade sadece bir söylenti olarak kalacağını ortaya koymuşa benziyordu.

Marian Price'ın mezarın başındaki üçüncü Unknowns üyesi olduğu ve Jean McConville'in hayatını sonlandıran atışı yapmış olabileceği iddiasını ne kadar çok düşünürsem o kadar mantıklı geliyordu. Sonuçta kız kardeşlerin her ikisi de Unknowns üyesiydi. İkisi de Pat McClure'e bağlı çalışıyordu. Dolours'un da söylemeyi sevdiği gibi, her şeyi birlikte yapmışlardı. Dolours, Jean McConville'i Ed Moloney'e en acımasız

ifadelerle kötülemiş ve zaman zaman cinayetin haklı olduğu konusunda ısrar etmişse, bu sadece kendi davranışını değil aynı zamanda kardeşinin daha ağır olan bu hareketini mantıklı bazı ahlaki ilkelere uydurmak için verdiği mücadelede hissettiği gerginliğin bir ifadesi olabilirdi.

2018 baharında son bir kez Belfast'e uçtum ve Drogheda'ya giden trene bindim. Mackers ve Carrie'ye, onlarla önemli bir şey hakkında konuşmam gerektiğini söylemiştim ve bir akşam Boyne Nehri kıyısındaki bir restoranda buluştuk. Güneş pencerenin ardında batarken, Jean McConville'i öldürenin Marian Price olduğuna inanmamın nedenlerini onlara açıkladım. Mackers bir viski sipariş etmişti ve ben konuşurken gözünü ona dikti. Bana, Gerry Adams'ın teklifiyle ilgili hikâyeyi anlattığını kabul etti; ancak Marian'ın tetikçi olup olmadığını şu ya da bu şekilde asla onaylamayacağını söyledi. Carrie, Mackers'la evlendiklerinde Marian'ın onların baş nedimesi olduğunu hatırlattı. Marian'ın sağlık durumunun kötü olduğunu ve böyle bir iddianın yayınlanmasının yetişkin çocukları için talihsiz sonuçlar doğurabileceğini belirttiler. Fakat o gece yemeğimizi bitirip yollarımızı ayırdığımızda ikisi de bana yanıldığımı söylememişti.

Konuşmak istediğim bir kişi daha vardı, Dolours'un tanıdığı ve ölmeden önce güvendiği biri. Vardığım sonucu ona açıkladım ve Dolours'un, Marian'ın McConville cinayetinde rol oynadığından hiç söz edip etmediğini sordum. Bu kişi, bunu -Dolours'un, Jean McConville'in infazının, "kız kardeşlerin birlikte yaptığı bir şey" olduğunu söylediğini- doğruladı.

Son olarak Marian'ın Belfast'deki avukatına yazdım, öğrendiklerimi ve yayınlamayı amaçladığımı açıkladım, Marian'ın bunu inkâr edip etmeyeceğini sordum. Asla cevap yazmadı.

. . .

2017'nin sonunda Gerry Adams, Sinn Féin'deki başkanlık görevinden ayrılacağını ve yetkiyi partinin uzun süredir milletvekili olan Mary Lou McDonald'a devredeceğini duyurdu. Kırk sekiz yaşındaki McDonald, Kutsal Cuma Anlaşması'ndan sonraki dönemde profesyonel olarak olgunlaşmıştı, bu yüzden paramiliter tarihle ilgisi yoktu. Bazı kişiler, Adams'ın perde arkasında kontrolü elinde tutmaya devam edip edemeyeceğini merak etti; ancak "kukla ustası" rolünü oynamaya kalkışmayacağını ve gerçekten emekli olmayı amaçladığını söyledi.

Adams yakında yetmiş yaşına girecekti. Hâlâ dinçti ama hareketleri her zamankinden biraz yavaşlamıştı ve daima en önemli özelliklerinden biri olan sesi artık pek de etkileyici değildi. Meşhur sakalı bembeyaz kesilmişti. Bir önceki bahar, Adams'ın hem savaşta hem de barışta uzun süredir yoldaşı olan Martin McGuinness, nadir görülen genetik bir hastalık nedeniyle hayatını kaybetmişti. Adams, McGuinness'in mezarında yaptığı konuşmada alkış toplamak için, "Martin McGuinness bir terörist değildi," dedi. "Martin McGuinness bir özgürlük savaşçısıydı."

Elbette hem destekleyenler hem de karşı çıkanlar için Adams tehlike sinyalleri vermeye devam ediyordu. Anketlere göre, Sinn Féin seçmenleri bile, onun IRA'ya hiç katılmamış olduğu iddialarına inanmıyorlardı ve Kuzey İrlanda'da sık sık onunla ilgili "barut koktuğu" söylemleri dolaşıyordu. Ancak Adams oldukça esrarengiz bir adamdı ve politikadan emekli olmaya hazırlanırken, kamusal kişiliğini bir kez daha dönüştürmeyi başarmıştı. Şu anda genellikle, gözleri parıldayan ünlü bir büyükbaba rolüne bürünüyordu; ikonik ama cana yakın asil bir adam. Bu gelişme, Adams'ın titizlikle aralara kedi resimleri serpiştirerek ve köpük banyolarına, oyuncak ördeklere ve ayıcıklara methiyeler dizerek küçük çaplı politik olaylar üzerine sıkıcı tweetler atıp, popüler açıklamalar yaptığı Twitter hesabında olağanüstü bir düzeye ulaşmıştı. (BBC'ye "Oyuncak ayıları severim," dedi. "Büyük bir oyuncak ayı koleksiyonum var.") İrlandalı bir yazar bu tarz gösterişleri, "Charles Manson'ın çaydanlık örtüsü koleksiyonunu göstermesine," benzetti ve bazen mizahın bu iddialı ifadesi gülünç bir kurnazlık biçimi gibi görünüyordu. Batı Belfast gazetecisi Malachi O'Doherty, Adams'ın biyografisinde, Sinn Féin liderinin, "kendi insanlığının propagandasını yapmaya" eğilimli olduğunu öne sürdü.

Ancak genel olarak bakıldığında, Adams'ın tweetleri, bazı gerçekleşmesi olanaksız durumlara meydan okuyan bir adamın sersemliğini gösteriyor. Yönetim yanlısı silahlı adamlar tarafından vurulmuştu ve neredeyse ölüyordu, İngiliz devleti tarafından hapse atılmıştı ve işkence görmüştü. Beklenmedik bir şekilde çatışmadan sağ kurtulmuş, savaşın sona ermesini sağlamıştı ve sadece Kuzey İrlanda'da değil aynı zamanda Cumhuriyet'te de bir güç haline gelen oldukça başarılı bir siyasi parti kurmuştu. Tarihçi

Alvin Jackson, Adams için demokratik eylemin "silahlı adamlar tarafından biriktirilen, başka bir şekilde tahsili edilemeyen politik sermayeyi tasfiye etmenin bir yolu olduğunu" yazmıştır.

Anthony McIntyre ile yaptığı konuşmalardan birinde Brendan Hughes, bir metafor kullanarak benzer bir şey söylemişti. "Silahlı mücadeleyi bir teknenin suya indirilmesi olarak düşünün," dedi Hughes, "yüz kişiye bu tekneyi dışarı ittirmek. Bu tekne kuma saplanmıştı doğru. Onların tekneyi dışarı itmelerini sağla, sonra da yelken açıp yüz kişiyi geride bıraksın, öylece. Tam olarak böyle hissediyorum. Tekne, yanında götürdüğü tüm o lüksle açık denizlerde seyrediyor ve onu suya indiren zavallı insanlar geride, çamurun, pisliğin, bokun ve kumun içine batmış, öylece oturuyorlar."

Hughes'a karşı duygusal olarak anlayışlı olmamak zor. Ancak, politik olarak Adams'ı anlamamak aptallık olur. Kendini koruma konusunda sosyopatik bir içgüdüye sahip olabilir ve teknede kendi yerinde güvende olan Adams'ın, Hughes gibi geride bırakılan arkadaşlarına dönüp bakmaması biraz korkutucu. Fakat gerçekte Hughes'u geride bırakan, tarihti. Kuzey İrlanda yeterince acı çekmişti. Adams'ın sahip olabileceği duygusuz motivasyonlar ve başvurmuş olabileceği gizli oyunlar ne olursa olsun, IRA'yı kanlı ve zorlu bir çatışmadan çıkarmış ve kırılgan ama kalıcı bir barışa yönlendirmişti.

Kutsal Cuma Anlaşması'ndan sonra bile Adams, cumhuriyetçilerin temel özlemi Birleşik İrlanda arzusundan asla vazgeçmediğini her zaman ısrarla belirtmişti; sadece buna ulaşmak için kullanacağı araçlar değişmişti. Uzun vadede savaş, demografi yoluyla kazanılabilir. Bazı tahminlere göre, 2021 yılına kadar Kuzey İrlanda'da Katolikler Protestanlardan sayıca üstün olabilir. Bu, İngilizlerin yakında adadan demokratik yollarla çıkarılacağı anlamına gelmez. 2008 mali krizi ve ardından Dublin'deki durgunluk sonrasında bazı anketler, Kuzey'deki çoğu Katolik'in Birleşik Krallık'ın bir parçası olarak kalmayı tercih ettiğini ortaya çıkardı. Adams bir keresinde, "Soysuz Birlikçiler enerjisi olanlar için eğlenceli bir uğraş olabilir," dedi. "Ama bu siyasi bir strateji anlamına gelmiyor."

2016 yazında İngiliz halkı, küçük bir farkla Avrupa Birliği'nden çıkma yönünde oy kullandı. Ancak referandum geçtikten sonra Britanya halkı

böyle bir hareketin sonuçlarını tam olarak değerlendirdi. Kutsal Cuma Anlaşması'ndan bu yana, Kuzey İrlanda ile Cumhuriyet arasındaki sınır zaman zaman fiilen ortadan kalkmış gibi görünüyor. Askerler ve kum torbalı kontrol noktaları çoktan gitmiş durumda ve her gün on binlerce insan ve mallarla dolu sayısız kamyon ulusal sınırı her iki yönlü olarak geçiyor. Kuzey İrlanda, Birleşik Krallık'ın ve aynı zamanda Avrupa'nın bir parçası olmanın avantajlarından yararlanabilmektedir. Ancak Brexit kaçınılmaz olarak bu bölünmüş kimliği daha da karmaşık hale getiriyor ve kanunun nasıl uygulandığına bağlı olarak nihayetinde Kuzey İrlanda'yı bir seçim yapmaya zorlayabilir.

Adams, bu tür olasılıklara uyum sağlamıştır. "Birleşik İrlanda isteyenlerin şu noktada dikkatli olması gerekiyor, Brexit'i kendi çıkarlarımız uğruna kullanmaya çalışmakla suçlanmıyoruz," dedi. "Ancak ben sadece İrlanda'nın birliği fikrinin, toplumsal tartışma açısından, artık çok daha yaygın olduğunu düşünüyorum." Beş yıl içinde Kuzey İrlanda'nın Birleşik Krallık'ın bir parçası olarak kalması gerekip gerekmediği konusunda yeni bir referandum görmek istediğini açıkladı.

Brexit referandumunun uzun vadeli istemsiz sonuçlarından biri Birleşik İrlanda ise -otuz yıl devam eden dehşet verici bir kıyımın ve yitip giden üç bin beş yüz hayatın başaramadığı bir sonuç- en azından bunu söylemek ironik olurdu. Fakat bu, bir bakıma, Gerry Adams'ın varlığıyla birlikte süregelen kesin bir sorudur. Genç bir adamken, siyasi şiddetin kullanılmasını önemli bir açıklama ile haklı göstermişti ve demişti ki, "Yalnızca halkımın gerçekten refah içinde olabileceği duruma ulaşırsam, tüm bu eylemlerimi kendimce haklı görebilirim."

Adams muhtemelen birleşmiş bir İrlanda'yı görecek kadar yaşamayacak, ancak o gün kaçınılmaz olarak gelecek gibi görünüyor. Asıl soru, IRA'nın şiddet içeren eylemleri olmasaydı, nihayetinde bunun bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmeyeceğidir. Bu, Dolours Price ve Brendan Hughes'ı alt üst eden bir muammadır; ancak son yıllarında Adams, bu tür ıstırap verici iç muhasebelerden uzak görünüyordu. Bir görüşmeci, 2010 yılında, ona ellerine kan bulaşıp bulaşmadığını sorduğunda, "Hayır bulaşmadı. Tamamen huzurlu hissediyorum. Kesinlikle," diye cevap verdi.

Michael McConville'in ailesi için Belfast'in dışındaki kırsal bir bölgede inşa ettiği, havadar, modern evin arkasında, bir dizi ahşap çitle çevrili açık yeşil bir çimenlik yer alır. Bu küçük evlerin, düzinelerce güvercinin ötüştüğü ve etrafında salınıp uçuştuğu yüzlerce küçük bölmesi vardır. Michael, vahşi doğada güvercin arayan bir çocuk olarak savaş zamanı Belfast kalıntılarının arasından çıktığında, yüzlerce kuş beslemek ve onları rekabet içinde yarıştırmak hayaliyle büyümüştü. Güvercinlerden birini nazikçe eline alarak, "Tüm Troubles olayları boyunca, güvercin yetiştiren Protestanlar ve Katolikler arasında hiçbir sorun yaşanmadı," dedi. Güvercin ona boynunu devirerek öyle sinirle baktı ki barut rengi tüyleri bir tavus kuşununki gibi aniden parıldayarak macenta ve mavi rengini aldı.

Güvercinler, beş bin yıldan daha uzun zaman önce insanlar tarafından evcilleştirilen ilk hayvanlardan biridir. Tek eşlidirler ve yavrularını şiddetle korurlar. Bir güvercin, bir atletin yaptığı gibi sürekli daha uzun mesafelerde uçarak gücünü artırır. İrlandalı güvercin yarışçıları İngiltere veya Fransa'ya kadar seyahat edebilir ve kuşlarını orada serbest bırakabilirler ve onlar yuvalarına dönmek için yüzlerce kilometre yol kat ederek kötü hava koşullarında suyun üzerinde eve uçarlar. Bazen uzun bir yarıştan sonra eve döndüklerinde, çok fazla efor sarf ettikleri için vücut ağırlıklarının yarısını kaybetmiş olurlar. Ancak onları besleyin, büyütün ve böylece yeniden yarışmak için güçlerini geri kazanacaklardır.

Yarış günü Michael, kuşlarını serbest bırakır ve onlar ufukta gözden kaybolurlardı. Sonra, nihayetinde eve geri dönerlerdi. Güvercinleri bu yüzden hep çok severdi. Gezinirler, ancak doğal içgüdüleri, her zaman doğdukları yere geri uçmaktır.

TAKDİM VE TEŞEKKÜR

İlk olarak, benimle konuşarak zamanlarını harcayan Jean McConville'in çocuklarının birçoğuna teşekkür ederim. Tüm bunlar zorlu konuşmalardı. McConville ailesi, büyük bir onurla hayal bile edilemeyecek acılar yaşadı. Umarım ailenin başına gelenlerin hikâyesini olabildiğince doğru ve kapsamlı bir şekilde anlatmışımdır.

Birçok kütüphane ve arşiv görevlisine, özellikle Belfast'teki Linen Hall Kütüphanesi, Dublin'deki İrlanda Ulusal Kütüphanesi, Kew'deki Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, Cambridge Üniversitesi'ndeki Churchill Arşiv Merkezi, New York Halk Kütüphanesi, Tamiment Kütüphanesi ve New York Üniversitesi'ndeki Robert F. Wagner Arşivleri ve Boston Üniversitesi'ndeki John J. Burns ve Thomas P. O'Neill, Jr., kütüphanelerine teşekkür borçluyum. Ulster Üniversitesi'ndeki Online Çatışma Arşivi (The Conflict Archive on the Internet - CAIN) de paha biçilmez bir kaynaktı.

Ed Moloney, kendi hikâyesini ve Troubles olayları hakkındaki kapsamlı görüşlerini anlatırken son derece sabırlıydı. Ayrıca onlarca yıllık araştırmaları sonucunda toplamış olduğu çok önemli materyalleri de paylaştı ve bu konudaki içtenliğini, meslektaş ruhunu derinden takdir ediyorum. Anthony McIntyre, Carrie Twomey, Ricky O'Rawe ve Hugh Feeney, özellikle zaman ayırırken ve anılarını paylaşırken oldukça cömert davrandılar. Wave Travma Merkezi'nden Sandra Peake, Kurbanların Kalıntılarını Bulma Bağımsız Komisyonu'ndan Dennis Godfrey ve Kuzey İrlanda Polis Teşkilatı'ndan Liz Young, hepsi çok yardımcı oldular. Belfast'teki misafirperverlik, dostluk ve rehberlik için Gerry ve Shelagh Moriarty, Alison Millar ve Paul Howard (ve oğulları Sam), Rachel Hooper, Darragh MacIntyre ve eski dostum Steve Warby'ye minnettarım. Oorlagh George'la önce Los Angeles'ta tanıştık sonra Belfast'te yeniden bir araya geldik. Yol boyunca, o zamandan beri kafamda dolanıp duran Troubles olayları hakkında birkaç görüşünü paylaştı ve kitaba incelikli ama önemli şekillerde katkıda bulundu. Dublin'deki sevgili dostlarım John Lacy, Sean

O'Neill ve Clodagh Dunne benimle ilgilendiler. Pat McClure'i bulan *The New York Times*'tan Adam Goldman'a özel teşekkürlerimi sunuyorum. Tara Keenan-Thomson, Dolours Price ile yaptıkları 2003 röportajının belgesini iyi niyetle benimle paylaştılar. Troubles'a özel ilgi duyan inatçı bir arşiv araştırmacısı olan James Kinchin-White, burada alıntılanan resmi evraklardan bazılarını ortaya çıkardı.

Kitap yazmak tek başına yapılan bir girişim olabilir; ancak bir dizi yetenekli araştırma görevlisiyle çalıştığım için şanslıydım. Bazıları tek seferlik bazı noktaları açığa kavuşturmama yardımcı oldu, diğerleri yıllarca süren çalışmalar yaptı ve hepsi, kitabı daha çok birlikte yaptığımız bir çalışma gibi hissettirdi. Ruby Mellen, Linda Kinstler, Giulia Ricco, Katy Wynbrandt, Colson Lin, Jake McAuley, Rachel Luban ve özellikle Victoria Beale'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Emily Gogolak ve Ruth Margalit orijinal makalenin doğruluğunu kontrol ettiler. Titiz, asla bıkmayan, usanmayan Fergus McIntosh kitabı kontrol etti. Söylemeye gerek yok, geriye kalan tüm hatalar tamamen bana aittir.

2016-17 yılları arasında, New America kuruluşunda Eric ve Wendy Schmidt'in arkadaşı olarak bir yıl geçirdim. Bu projeyi destekledikleri için Schmidts'e ve bana bu fırsatı sunduğu için Anne-Marie Slaughter, Peter Bergen, Konstantin Kakaes ve Awista Ayub'a teşekkür ederim. Kitap ilk olarak, Nisan 2016'da Rockefeller Kuruluşu'nun, kelimeleri kâğıda dökmeye başlamak için zaman harcadığım Como Gölü'ndeki Bellagio Merkezi'nde birkaç değerli hafta geçirdiğimde, bir kitap gibi hissettirmeye başladı. Bu olağanüstü deneyim için Claudia Juech, Elena Ongania ve Pilar Palacia'ya teşekkür ederim. Kitabın bazı kısımları üzerine New America ve Bellagio'da ve ayrıca New York Beşerî Bilimler Enstitüsü'nde çalıştım ve bu kurumların her birindeki meslektaşlarıma aydınlatıcı eleştirileri için derinden minnettarım.

Çocukluğumdan beri *The New Yorker* okuyorum ve hâlâ çok değer verdiğim bir yayının profesyonel evim haline gelmesine biraz şaşkınım. David Remnick, Pam McCarthy, Dorothy Wickenden ve Henry Finder'a dergi için, yaptıkları her şey için ve bu işi yapmamı sağladıkları için teşekkür ederim. Dokunduğu her şeyi çok daha iyi hale getiren başarılı

editör ve değişmeyen dostum Daniel Zalewski'ye özel, derin teşekkürlerimi sunuyorum. Tüm meslektaşlarıma, özellikle de Fabio Bertoni, Andrew Marantz, Tyler Foggatt, Raffi Khatchadourian, Rachel Aviv, David Grann, Philip Gourevitch, George Packer, Sheelah Kolhatkar, Jonathan Blitzer ve Siobhan Bohnacker'a minnettarım. Bruce Diones olmasaydı, o binanın dışında kalabilirdim.

Doubleday'den Bill Thomas, bu hikâye üzerine ilk konuştuğumuz anda umut vaat ettiğini gördü ve her zamanki keskin gözleri ve kararlı elleriyle taslağı düzenledi. Bill'e ve ayrıca Margo Shickmanter, Michael Goldsmith, Todd Doughty, Daniel Novack, Leila Gordon, Will Palmer, Maria Massey ve Doubleday'deki diğer herkese çok teşekkür ederim. Ayrıca eserle ilgili teşvik ve rehberliği için Arabella Pike'a ve Londra'daki William Collins'teki tüm meslektaşlarına çok minnettarım. Her zamanki gibi, yardımcım, harika insan, Tina Bennett'e ve WME'den Anna DeRoy, Tracy Fisher ve Svetlana Katz'a teşekkür ederim. Thea Traff, kusursuz gözleriyle fotoğrafları bulmama yardımcı oldu. Arkadaşım ve meslektaşım, yazarın fotoğrafını çeken olağanüstü yetenekli Philip Montgomery ve bu güzel kapağı tasarlayan Oliver Munday'a minnettarım.

Michael Shtender-Auerbach, Sai Sriskandarajah, Michael Wahid Hanna, Sarah Margon, Dan Kurtz-Phelan, Ed Caesar, Linc Caplan, William Chan, Alex Gibney, Jason Burns, David Park, Andy Galker, Nate Lavey, Jean Strouse, Melanie Rehak, Eric Banks, Maya Jasanoff, Simon Carswell, Trevor Birney, Nuala Cunningham, Gideon Lewis-Kraus ve Matthew Teague'e çeşitli nedenlerden dolayı teşekkür ederim.

Annem ve babam, Frank Keefe ve Jennifer Radden'a minnettarlığımı özetleyecek hiçbir kelime yok. Hâlâ yazdığım her kelimeyi hemen hemen herkesten önce onlar okuyor ve olmak istediğim kişi (ve ebeveyn tarzı) üzerine düşündüğümde, hâlâ bana örnek oluyorlar. Beatrice Radden Keefe ve Greg de Souza ile Tristram Radden Keefe ve Carlota Melo'ya özel teşekkürlerimi sunuyorum. Bebek E.'yi de kocaman kucaklıyorum.

Kayınvalidem ve kayınpederim, Tadeusz ve Ewa konusunda çok şanslıyım, son dakikada ihtiyacım olan çocuk bakma konusundaki yardımları olmasa bu kitap asla yazılamazdı.

Ancak en büyük teşekkürümü güzel, zeki kızları Justyna'ya sunuyorum. İlk tanışmamızdan bu yana yirmi yıl geçti; ama hayatımı onunla paylaştığım için ne kadar şanslı olduğumu hatırlamadığım bir gün geçmedi. (Doğrusu, bana hatırlatan kişi genellikle odur.) Oğullarımız Lucian ve Felix'e gelince, Lucian az önce bana, "Temelde bütün işi bizim yaptığımızı yaz," dedi. Tam olarak bu projenin ilerlemesini hızlandırdıklarını söyleyemem ama onlar hayatın tuhaf tesellilerinin günlük bir hatırlatıcısıydı ve bu kitabı onlara adıyorum.

KAYNAKÇA ÜZERİNE BİR NOT

Hiçbir Şey Söyleme, dört yıl süren bir araştırma, Kuzey İrlanda'ya yapılan yedi seyahat ve yüzden fazla kişiyle yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Ancak kitabın adının da belirttiği gibi, benimle konuşmayı reddeden ya da konuşmaya başlayıp sonra fikrini değiştiren birçok insan vardı. Yaklaşık yarım asır öncesinde meydana gelen olayların hâlâ böyle bir korku ve ıstırabı tetikleyebilmesi tuhaf görünebilir. Ancak beklediğim gibi, bu kitap gösteriyor ki Belfast'te tarih canlı ve tehlikelidir.

Hafıza yanıltıcı bir şeydir, bu yüzden mümkün olduğunca bireysel hatıraların doğrulamasını yapmaya çalıştım. Farklı açıklamalar arasında tutarsızlıkların olduğu durumlarda, kitabın ana metninde, olayların en makul versiyonuna yer vermeye çalıştım ve notlarda alternatif açıklamalara veya diğer detaylara değindim.

Bu bir tarih kitabı değil, kurgusal olmayan bir anlatı çalışmasıdır. Hiçbir diyalog veya detay uydurulmamış veya hayal edilmemiştir; karakterlerin içsel düşüncelerini tasvir ettiğim durumlarda, bunu notlarda belirtildiği gibi, bu düşünceleri benimle veya başkalarıyla paylaşmış oldukları için yaptım. Bu hikâyeyi anlatmayı seçtiğim için, Troubles olaylarının ele alınmayan önemli yönleri var. Bir örnek vermek gerekirse, kitapta yönetim yanlılarının terörizminden neredeyse hiç bahsedilmiyor. Eğer anlattıklarımda mantıksal yanılgılar olduğunu düşünüyorsanız, sizi, Troubles olaylarını ya da beğendiğiniz belirli bir konuyu daha geniş bir şekilde ele alan birçok mükemmel kitaptan birine yönlendirebilirim. Troubles olaylarının tarihi çok tartışmalı olduğundan ve çoğu zaman partizan yatkınlıklardan etkilendiğinden, bu kitapta anlatılan bölümlerin bazıları tartışma ve farklı yorumlara konu olmuştur; anlatılan temel konudan sık sık sapmak yerine, bu tür tartışmaları notlar kısmında ele alma eğilimindeydim.

Görüşmelere ek olarak kitap, yayınlanmamış mektuplar ve e-postalar, son zamanlarda gizliliği kaldırılmış hükümet belgeleri, yayınlanmış ve yayınlanmamış anılar, çağdaş propagandalar, beyanatlar, ifadeler, soruş-

turma raporları, adli tıp görevlilerinin raporları, tanık ifadeleri, günlükler, arşiv görüntüleri ve fotoğraflar ve telefon görüşmelerinin kayıtlarının yanı sıra, çağdaş gazete haberlerini de içeren kapsamlı bir arşiv araştırmasına dayanmaktadır. Price ailesinin tarihini anlatırken, Dolours Price ile biri 2003'te Tara Keenan-Thomson, diğeri ise 2010'da Ed Moloney tarafından gerçekleştirilen iki kapsamlı, yayınlanmamış görüşmeyi esas aldım.

Kitap esas olarak benim kendi orijinal anlatımıma dayansa da başta Susan McKay, David McKittrick, Ed Moloney, Peter Taylor, Mark Urban, Martin Dillon, Richard English, Tim Pat Coogan, Malachi O'Doherty, Suzanne Breen, Allison Morris ve Henry McDonald olmak üzere Troubles olayları üzerine bir dizi uzman tarihçinin çığır açan çalışmalarını da içermektedir. İlk bölümlerde, Şimon Winchester ve Max Hastings'in harika raporlarından da yararlandım. Özellikle *Disappeared* (1999), *The Disappeared* (2013) ve Ed Moloney'in *I, Dolours* (2018) adlı filmi olmak üzere pek çok müthiş belgeselden faydalandım.

Gerry Adams sık sık röportajlar veriyordu ancak araştırmamın konusunu öğrendiğinde benimle konuşmayı reddetti. Bir temsilci aracılığıyla, kısmen, Boston Üniversitesi Sözlü Tarih Projesi'nin, "son derece kusurlu, kalitesiz ve kendine hizmet eden bir çaba" olduğunu ve Ed Moloney ve Anthony McIntyre'ın, "Sinn Féin liderliği ve partinin barış stratejisine karşı iyi bilinen muhalifler olduğunu" belirten bir açıklama gönderdi. Adams, Jean McConville'in öldürülmesi emrini verdiğini veya IRA'nın bir üyesi olduğunu inkâr etmeye devam ediyor.

Ancak herkesin doğru olduğunu bildiği bir şeyi reddetmenin dezavantajı, söylediğiniz diğer her şeyin değerinin kaçınılmaz olarak azalmaya başlamasıdır. Adams'ın portresini oluştururken, IRA'da onunla birlikte hizmet veren sayısız kişinin hatıralarına, Adams'ın verdiği diğer röportajların içeriklerine ve kendi otobiyografik yazılarına bağlı kaldım.

Bu projeye 2014 yılında başladığımda Ed Moloney bana, Brendan Hughes'ın, Boston Üniversitesi görüşmesinin vazgeçilmez bir kaynağı haline gelen eksiksiz, düzeltilmemiş metnini verdi. Fakat bunun dışında, Belfast Projesi'ne dahil olan hiç kimse görüşmelerinin hiçbirini benimle

paylaşmayacaktı. Dolours Price, Ivor Bell veya kitapta atıfta bulunulan diğer katılımcıların sözlü tarih anlatılarına hiçbir zaman erişemedim; ancak Anthony McIntyre ile görüşürken bazı konuşmaları yeniden düzenleyebildim. Boston kayıtlarının, bir şarap mahzenindeki şişeler gibi, katılımcıların hayatını kaybettiği ve araştırmacıların Troubles olaylarını anlamlandırmak için onların ifadelerini inceleyebilecekleri bir tarihe kadar dokunulmadan durması gerekiyordu. Bunun yerine kayıtlar, suç kanıtı ve siyasi bir silah haline geldi. Eski suçları kovuşturmak için kullanılabilir durumdalar. Fakat şimdi muhtemelen araştırmacılar için asla erişilebilir olmayacaklar.

Birkaç yıl önce Boston Üniversitesi, projeye katılan kişilere, görüşme kayıtlarını geri alabileceklerini bildirmeye başladı. Bu tür tehlikeli materyallerle ilgilenirken kendi dikkatsizliğinin kurbanı olan Üniversite, kasetlerin sorumluluğunu bir kenara atmak istedi. Katılımcıların çoğu Üniversite'nin teklifini kabul etti. Bunlardan biri Ricky O'Rawe'di. Bir gün, Boston Üniversitesi'nden, Mackers ile on yıldan daha uzun bir süre önce yaptığı konuşmaların kayıtlarını ve belgelerini içeren bir kutu aldı. O'Rawe ilk başta onlarla ne yapacağına karar veremedi. Sonra aklına bir fikir geldi. CD'leri ve belgeleri evindeki çalışma odasına götürdü ve şöminede ateşe verdi. Sonra güzel bir Bordeaux şişesi açtı ve kendine bir bardak doldurdu. Alevlerin ışığı, duvarları kaplayan çerçeveli fotoğraflara, eski dostlarının ve Troubles dönemindeki arkadaşlarının resimlerine yansıdı, çoğu artık ölmüştü. Patrick Pearse'ın İrlanda'yı bağımsız ilan ettiği 1916 Bildirisi'nin bir kopyası ve Brendan Hughes'un bir fotoğrafı vardı. O'Rawe ifadesini alevlere fırlattı. Sonra Bordeaux'yu içti ve onun yanmasını izledi.

KISALTILMIŞ KAYNAKLAR

Görüşmeler

H-BC Brendan Hughes/Anthony McIntyre Boston Üniversitesi sözlü tarih anlatısı belgeleri.
P-EM Ed Moloney'le yapılan Dolours Price görüşmesinin yayınlanmayan kayıtları, 2010.
P-TKT Keenan-Thomson'la yapılan Dolours Price görüşmesinin yayınlanmayan kayıtları, 2003.

Hukuki Kovuşturmalar

Archie McConville'in ifadesi
Arthur (Archie) McConville'in İfadesi, Jeann McConville'in Cesedi Üzerine Soruşturma, County Louth Coroner Bölgesi, 5 Nisan, 2004.
BC Mahkeme Kararına İtiraz
İtiraz Çağrısına Boston Üniversitesi Yöneticilerinin İtirazı, 2 Haziran, 2011 (A.B.D. Massachusetts Bölge Mahkemesi, M.B.D. No: 11-MC-91078).
İtiraz Talebine Hükümetin İtirazı
İtiraz Talebine Hükümetin İtirazı ve Zorlama Önerisine İtiraz, 1 Temmuz, 2011 (A.B.D. Massachusetts Bölge Mahkemesi, M.B.D. No: 11- MC-91078).
Moloney'in Belfast İfadesi
Anthony McIntyre'ın Adli İnceleme Başvurusu Kapsamında Ed Moloney'in İlk İfadesi (Kuzey İrlandaAdalet Yüksek Mahkemesi, 12 Eylül, 2012).
Moloney'in Massachusetts İfadesi
Ed Moloney'in İfadesi, 2 Haziran, 2011 (A.B.D. Massachusetts Bölge Mahkemesi, M.B.D. No: 11-MC-91078).
O'Neill'in ifadesi
Robert K. O'Neill'in İfadesi, "Hakkında: Dolours Price Davası'nda Cezai Konularda Karşılıklı Yardımlaşma Üzerine Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ve Birleşik Krallık Hükümeti Arasındaki Anlaşmaya İstinaden Birleşik Krallık'tan Talep (A.B.D. Massachusetts Bölge Mahkemesi, M.B.D. No: 11-MC-91078).
Price'ın ifadesi
Dolours Price'ın İfadesi, Price & Price v. Genel Merkez (Yüksek Mahkeme, Queen's Bench Division), 23 Nisan, 1974.

Diğer Rapor ve Belgeler

De Silva Raporu *Patrick Finucane İncelemesinin Raporu,* 12 Aralık, 2012.
HIA belgesi Tarihi Kurumsal Kötüye Kullanım Sorgusu, duruşma belgesi, 2014.
16 Mayıs, 2011, Konferans Görüşmesi
Ed Moloney, Anthony McIntyre, Carrie Twomey, Wilson McArthur, Bob O'Neill, and Tom Hachey arasındaki bir konferans görüşmesinin kaydı, 16 Mayıs, 2011.
Kamu Denetimi Raporu
"Anneleri Bayan Jean McConville'in Kaçırılması ve Cinayetine Dair Polis Soruşturmasına İlişkin James ve Micheal McConville Tarafından Yapılan Şikâyet Üzerine Rapor", Kuzey İrlanda Kamu Denetçiliği, 18 Temmuz, 2006.

ÖNSÖZ

* kuran Cizvitler: Charles Donovan, Paul FitzGerald, and Paul Dunigan, *History of Boston College: From the Beginnings to 1990* (Chestnut Hill, Mass.: University Press of Boston College, 1990), s. 2–3.
* Sotheby's şirketine satmaya: "FBI Busts Librarian Accused of Stealing Books," United Press International, 8 Ekim, 1986.
* kendisi FBI'ı aramak: "Librarian Helps Foil the Theft of Irish Artifacts," *New York Times,* 1 Eylül, 1991.
* güvenli bir yer: O'Neill'in ifadesi.
* 2013'te bir yaz günü: "U.S. Hands Over Bomber Dolours Price's Secret Interview Tapes to PSNI," *Belfast*

Telegraph, 8 Temmuz, 2013; Ed Moloney'le görüşme.

* içeren mini diskler vardı: Ed Moloney and Anthony McIntyre'le görüşme.

KAÇIRILMA

* Jean McConville otuz sekizindeydi: "Snatched Mother Missing a Month", *Belfast Telegraph,* 16 Ocak, 1972. Jean'in doğum tarihiyle ilgili açıklamalar çelişkiliydi. Kızı Helen onun 1935'te doğduğunu söylemişti ve Jean'in mezar taşında belirtilen ölüm yaşı da- otuz yedi- onun 1935'te doğduğunu gösteriyordu. Birçok basın açıklaması onun ortadan kaybolduğunda otuz yedisinde olduğunu söylüyordu. Ancak, daha sonra elime geçen nüfus cüzdanına göre, asıl doğum tarihi 7 Mayıs, 1934'tü, yani aslında otuz sekizindeydi.
* güzel gözlü ikizler: Aksi belirtilmediği takdirde, bu bölümdeki detaylar Micheal McConville ile yapılan görüşmelerden alınmıştır. Ann McConville 28 Kasım 1952'de doğdu ve 29 Eylül 1992'de öldü; tuberoskleroz hastalığıyla mücadele etti. Dünyaya getirdiği on dört çocukla ilgili ayrıntılar Susan McKay'in "Diary" adlı eserinden alınmıştır, *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* Yeni dairedeki ocak: Archie ve Susie McConville ile yapılan görüşme.
* Birisi kapıyı çaldığında: a.e.
* Helen olması gerektiğini: "Snatched Mother Missing a Month", *Belfast Telegraph,* 16 Ocak, 1972; Archie McConville'in ifadesi.
* tam olarak kaç kişi olduklarını: McConville çocuklarının birçoğunun hatırladığı kadarıyla, sayı sekizdi. Bakınız, örneğin, Archie McConville'in ifadesi. Ancak bazı açıklamalarda, çocuklar daha fazla kişi olduklarını öne sürdü. Susan McKay ile yapılan bir görüşmede, Helen çetede "dört kadın ve sekiz adam" olduğunu söyledi ama aslında Helen kaçırılma olayı olduğunda evde değildi ve sonradan eve gelmişti. Bakınız Susan McKay, "Diary", *London Review of Books,*19 Aralık, 2013. Benimle yaptığı bir görüşmede, Micheal McConville sayısının on ila on iki arasında olduğunu söyledi.
* silah taşıyordu: Micheal, Archie ve Susan McConville ile yapılan görüşmeler.
* "Neler oluyor?": "Sons Recall 30 Years of Painful Memories", *Irish News,* 24 Ekim, 2003; Agnes McConville ile görüşme, *Marian Finucane Show,* RTÉ Radio, 23 Kasım, 2013.
* çocukların çılgına döndüğü: Micheal McConville ile görüşme.
* yalnızca birkaç saat: Archie McConville'in ifadesi.
* yabancı olmadıklarını: Micheal McConville ile görüşme.
* hiçkimse yoktu: Archie McConville ile görüşme; "Sons Recall 30 Years of Painful Memories", *Irish News,* 24 Ekim, 2003.
* ona yapışmıştı: "Sons Recall 30 Years of Painful Memories", *Irish News,* 24 Ekim, 2003.
* namluyu yanağına dayadı: Archie McConville ile görüşme; Archie McConville'in ifadesi.
* Gönülsüzce, döndü: Archie McConville ile görüşme.
* "Çocuklara bak": "Sons Recall 30 Years of Painful Memories", *Irish News,* 24 Ekim, 2003.

ALBERT'İN KIZLARI

* oldukça Katolik bir hala: Ed Moloney and Nuala Cunningham tarafından yapılan, Maurice Sweeney tarafından yönetilen *I, Dolours* adlı belgeselde Dolours Price'la yapılan görüşme (New Decade Films, 2018).
* "Ayine gitmeyeceğim": P-EM.
* Price ailesi yaşıyordu: P-TKT.
* koltukları yapmıştı: "Lest We Forget", *Daily Express,* 1 Haziran, 1974.
* hapishanede çekilen şipşak fotoğrafları: Eamonn McCann ile görüşme.
* Dolours küçükken: "Protest Now, Before It Is Too Late" *Irish People,* 12 Ocak, 1974; "'Republicanism Is Part of Our DNA,' Says IRA Bomber Dolours Price", *Telegraph,* 23 Eylül, 2012.
* ayakkabılarının altında kartonla: P-EM.
* tütünden sararmış parmak uçlarıyla: "Lest We Forget", *Daily Express,* 1 Haziran, 1974.
* bir tünel kazdıktan sonra: Ibid. Kaçışla ilgili detaylar Uinseann Ó Rathaille Mac Eoin'in *The I.R.A. in the Twilight Years 1923–1948* eserinden alınmıştır (Dublin: Argenta, 1997), s. 452.
* bastırmak için gayda: Tim Pat Coogan, *The IRA* (New York: St. Martin's Press, 2002), s. 185.
* "küçük bir kıvılcım": P-EM.
* asılan arkadaşları: Ibid.

* tüm vücudunda tüyleri diken diken olur: Ibid. Ve P-TKT.
* bir polisin silahını çalma: Dolours Price, "Gerry Kelly: He's Not the Boy I Loved," *Fortnight*, Eylül 2004.
* "yasaklı bir amblem": P-EM.
* on ikinci yüzyılın akıncıları: İstemsiz olarak oldukça gülünç bir şekilde, Gerry Adams'ın anılarından birinin başında "Olayların Tarihsel Sıralaması" 1169 yılında başlıyor. Gerry Adams, *A Farther Shore: Ireland's Long Road to Peace* (New York: Random House, 2005), s. xi.
* "Her nesilden": Peter de Rosa, *Rebels: The Irish Rising of 1916* (New York: Random House, 1990), s. 268.
* Çocukken bile: Ruth Dudley Edwards, *Patrick Pearse: The Triumph of Failure* (Dublin: Poolbeg Press, 1990), s. 7–8.
* "arındıcı" bir şey: Ruán O'Donnell, *16 Lives: Patrick Pearse* (Dublin: O'Brien Press, 2016), s. 18, 63.
* İsa gibi ölümlerini: O'Donnell, *16 Lives*, s. 140–41.
* "harp meydanının kırmızı şarabıyla": De Rosa, *Rebels*, s. 89.
* kurşuna dizilmişti: O'Donnell, *16 Lives*, p. 273.
* anma ritüelleri: Bayraklar ve Amblemler (Teşhir) Yasası (Kuzey İrlanda) (Flags and Emblems (Display) Act (Kuzey İrlanda)), 1954. Yasa 1987'de yürürlükten kaldırıldı.
* zambağı eliyle kapatması: Price, "Gerry Kelly: He's Not the Boy I Loved."
* ilk çocuğunu asla görmemişti: Ibid.
* aniden infilak ettiğinde: "Big Arms Haul in Belfast," *Irish Times*, 30 Mayıs, 1938; "The Belfast Explosion," *Irish Times*, 31 Mayıs, 1938.
* hayatının geri kalanında: P-TKT.
* bir ideal uğruna her şeyi: "Old Bailey Bomber Ashamed of Sinn Féin," *Village Magazine*, 7 Aralık, 2004.
* bir daha hiç göremeyeceği bir hayat: Ibid.
* asla pişman olmadı: Price, "Gerry Kelly: He's Not the Boy I Loved."
* "Bridie halayla sohbet edin": P-TKT.
* Bridie'nin sigarasını yakma görevi: P-EM
* bunu iğrenç buluyordu: Ibid.
* yüzünü inceleyerek: P-TKT.
* "Yalnızca ölmüş olmayı dilemez miydin?": Ibid.
* Nasıl ağlayabiliyorsunuz: Ibid.; Dolours Price, "Gerry Kelly," *Fortnight*, Eylül 2004.
* Belfast'ten yürümek: Eamonn McCann'le görüşme.
* aşırı derecede ayrıma: Bakınız, genellikle, Michael Farrell, *Northern Ireland: The Orange State* (London: Pluto Press, 1987).
* Yarım yüzyıldır: Michael Farrell, Giriş, *Twenty Years On* içinde, ed. Michael Farrell (Dingle, Ireland: Brandon, 1988), s. 14.
* Katolik nüfusu: Marc Mulholland, *Northern Ireland: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 24.
* insan hakları hareketi: Daniel Finn, "The Point of No Return? People's Democracy and the Burntollet March," *Field Day Review* no. 9 (2013), s. 4–21.
* ağır adımlarla ilerlerken: Arşiv görüntüsü.
* On sekizinde: Dolours genellikle 21 Haziran 1951'de doğmuş olduğunu belirtiyordu ve bu onun o zamanlar on yedisinde olduğunu gösteriyor. Elime geçen nüfus cüzdanına göre, asıl doğum günü 16 Aralık 1950'ydi bu nedenle 1 Ocak 1969'da on sekizindeydi.
* "Albert'in kızları": Dolours Price'tan ailesine, 28 Ocak, 1974, *Irish Voices from English Jails: Writings of Irish Political Prisoners in English Prisons* içinde (London: Prisoners Aid Committee, 1979), s. 54.
* Birbirlerini "Dotes" diye çağırırlardı: Dolours ve Marian Price'ın ailelerine gönderdikleri mektuplar, her ikisi de 7 Ocak 1974 tarihli, "The Price Sisters" da yayınlanmış, *Spare Rib* no. 22 (Nisan 1974).
* değil paylaşarak büyümüşlerdi: Dolours Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Bahar 1987).
* Belfast aksanlarıyla heyecanlı: P-TKT.
* gülüş sesleri: Eamonn McCann'le yapılan görüşme.
* çocukluğunu "beyin yıkama" süreci olarak: Dolours Price, "Gerry Kelly," *Fortnight*, Eylül 2004.
* Belfast'deki birçok genç gibi: "Ulster's Price Sisters: Breaking the Long Fast," *Time*, 17 Haziran, 1974. Eski öğrenci lideri Michael Farrell daha sonra Che'nin ölümünün İrlanda'daki o kuşak üzerindeki etkisini düzenlenmiş derlemesi *Twenty Years On* 'un giriş bölümünde anlatacaktı, s. 11.

* Albert Price etkili bir: Bu betimleme Price'ın arşiv videosundan ve Tommy Gorman'ın da aralarında olduğu, onu tanıyan bazı kişilerle yapılan görüşmelerden alınmıştır.
* "ve kaybettiniz!": Tara Keenan-Thomson, *Irish Women and Street Politics, 1956–1973* (Dublin: Irish Academic Press, 2010), s. 146.
* "Siz başarısız oldunuz": Ibid., s. 146.
* toplantılarına katılmaya başladı: P-EM.
* kötü niyetli oyalamalardı: P-TKT.
* ıkı dost olmuş: Eamonn McCann'le görüşme.
* "Onlar bizim düşmanlarımız değiller": Bowes Egan and Vincent McCormack, *Burntollet* (London: LRS, 1969), s. 26.
* Önceleri ... taşımasına rağmen: Max Hastings, *Barricades in Belfast: The Fight for Civil Rights in Northern Ireland* (London: Taplinger, 1970), s. 71; Walter Ellis, *The Beginning of the End: The Crippling Disadvantage of a Happy Irish Childhood* (Edinburgh: Mainstream, 2006), s. 137; Ed Moloney and Andy Pollak, *Paisley* (Dublin: Poolbeg Press, 1986), s. 161.
* "Şeytanı görmezden gelemezsin": Hastings, *Barricades in Belfast*, s. 84.
* "Roman Katoliklerden farklı soydan gelmiş": Marc Mulholland, *Northern Ireland at the Crossroads: Ulster Unionism in the O'Neill Years* (London: Palgrave, 2000), s. 1.
* Bir İngiliz ... sözleriyle: Anlatıcı Max Hasting. "Why Britain is Committed in Northern Ireland," *Irish Times*, 27 Ocak, 1972.
* "Teslim olursak, mahvoluruz": Rudyard Kipling, "Ulster," *The Collected Poems of Rudyard Kipling* içinde (London: Wordsworth Editions, 1994), s. 243.
* Bu pejmürde ... arasında: P-EM ; "Documents Shed More Light on Burntollet Attack," *Irish News*, 15 Ekim, 2010.
* Queen's'de bir öğrenci: Ellis, *Beginning of the End*, s. 124, 157.
* "Babam orada": Eamonn McCann'le görüşme.
* Ancak bu oidipus karmaşası: Ellis, *Beginning of the End*, s. 138.
* "kötü bir şeylerin": P-EM. Ronnie Bunting nihayetinde İrlanda Ulusal Kurtuluş Ordusu (INLA)'nun lideri olacaktı. 1980'de, 32 yaşında yatağında ölü bulundu. Bakınız Martin Dillon, *The Trigger Men* (Edinburgh: Mainstream, 2003), s. 95–96.
* sürekli bir olağanüstü hâl: Laura K. Donohue, "Regulating Northern Ireland: The Special Powers Acts, 1922–1972," *The Historical Journal*, vol. 41, no. 4 (1998).
* "ne kadar asi olurlarsa, o kadar iyi": Wallace Clark, *Guns in Ulster* (Belfast: Constabulary Gazette, 1967), s. 9.
* polis kordonu: Bob Purdie, *Politics in the Streets: The Origins of the Civil Rights Movement in Northern Ireland* (Belfast: Blackstaff Press, 1990), s. 213–14.
* Birisi bir Lambeg davul taşıyordu: Farrell, *Northern Ireland*, s. 249; "End in Sight After Long March," *Guardian*, 27 Ekim, 2001.
* bu fikri hoş karşılıyordu: Bazı kişiler insan hakları eylemcilerinin, onların da bunu belirtmekten hoşlanıyor olabileceği gibi, IRA'dan çok farklı olmadıklarını ileri sürüyordu. Richard English, hareketin "eski IRA örgütünün içinden çıkan ve -eski IRA cumhuriyetçileri kadar- Kuzey İrlanda devletini düşürme niyetinde olan bir girişim olduğunu" yazmıştı. Richard English, *Armed Struggle: The History of the IRA* (New York: Oxford University Press, 2003), s. 82. Eamonn McCann bana Derry'ye olan Yürüyüş sırasında IRA adamlarının yürüyüşçüleri "korumak" için orada olduğunu söyledi. McCann onları orada gördüğüne sevinmemişti.
* gerçek değişimi tetikleyen:Daniel Finn, "The Point of No Return? People's Democracy and the Burntollet March," *Field Day Review* no. 9 (2013).
* "yaralanma ihtimalini": "Battling Through to Derry," *Irish Times*, 6 Ocak, 1969; arşiv görüntüsü. Elinde megafon olan adam Michael Farrell'di.
* önceki akşam: Purdie, *Politics in the Streets*, s. 213–14; Egan and McCormack, *Burntollet*, s. 22.
* "Romanizm canavarı": Moloney and Pollak, *Paisley*, s. 159.
* "mikrop gibi yayıldıklarını": Ibid., s. 201.
* "Paisley'i neden öldürelim?": Dolours Price, "Ideals Live On," *The Blanket*, 29 Kasım, 2006.
* bir kuşatma yapıyor olabileceklerini: Egan and McCor-mack, *Burntollet*, s. 22.
* kılık değiştirmiş "IRA adamları" Ellis, *Beginning of the End*, s. 137.
* şehrin savunmasında: Egan and McCor-mack, *Burntollet*, s. 22.

* "adam gibi görev" almak: Moloney and Pollak, *Paisley,* s. 168.
* cephanelik taşlar: Tommy McKear ney, *The Provisional IRA: From Insurrection to Par-liament* (London: Pluto Press, 2011), s. 42.
* "o göstermelik kararın":Egan and McCormack, *Burntollet,* s. 26.
* görünmeyen bazı boğaları: Ibid., s. 29– 30.
* başka figürler görünmeye başladı: "Battling Through to Derry," *Irish Times,* 6 Ocak, 1969; Purdie, *Politics in the Streets,* s. 214.
* taşlardan bir "perde": Bernadette Devlin, *The Price of My Soul* (New York: Vintage, 1970), s. 139– 41; "Battling Through to Derry," *Irish Times,* 6 Ocak, 1969.
* diğerleri ... doluşuyorlardı: "Battling Through to Derry," *Irish Times,* 6 Ocak, 1969.
* ortasında sıkışıp kaldılar: P-TKT.
* Çitin üzerinden tırmandılar: P-EM.
* bazı batılı Hollywood: P-TKT.
* motosiklet kaskı takmışlardı: "Attack on March— Bunting Fined," *Irish Times,* 11 Mart, 1969; "Battling Through to Derry," *Irish Times,* 6 Ocak, 1969.
* Aşağıya indiler: Egan and McCor-mack, *Burntollet,* s. 31– 32.
* birbirlerine sarıldılar: Ibid., s. 33.
* Yürüyüşçüler kaçarken: Hastings, *Barricades in Belfast,* s. 86.
* genç bir kızın başına kürekle vurdu: "Battling Through to Derry," *Irish Times,* 6 Ocak, 1969.
* İki gazete fotoğrafçısı: Ibid.
* büyük şef: "Attack on March— Bunting Fined," *Irish Times,*11 Mart, 1969.
* kana bulanmış: Ibid.
* şiddete başvurmayacaklarına dair yeminlerini: "Battling Through to Derry," *Irish Times,* 6 Ocak, 1969; "Riots Injure 120 on Belfast March," Reuters, 5 Ocak, 1969.
* gözlerine kan dolmakta: "Battling Through to Derry," *Irish Times,* 6 Ocak, 1969.
* nehrin içine atladı: P-EM.
* köprüden aşağı itiliyorlardı: Egan and McCormack, *Burntollet,* s. 37.
* nefret dolu olduğuna: Dolours Price, "Gerry Kelly," *Fortnight,* Eylül 2004.
* gözlerin içine: Keenan- Thomson, *Irish Women and Street Politics,* s. 41.
* onu montundan yakaladı: P-TKT.
* polisler ...onları ... ayırt edebilmesi için: Purdie, *Politics in the Streets,* s. 215; Michael Farrell, "Long March to Freedom," *Twenty Years On* içinde, s. 58.
* B-Specials: Bob Purdie şöyle yazıyor: "Birçok saldırgan kolayca onları göstericilerden ayırt eden beyaz kol bantları takmıştı. Egan and McCormack fotoğraflardan saldırganların çoğunu saptayabiliyordu. ... Birçoğu B-Specials üyesiydi; bu insan hakları hareketi için iyi bir propaganda aracıydı ama bölgede B-Specials üyesi olmak aşağı yukarı yetişkin, güçlü bir erkek Protestan olmakla aynı anlama geliyordu, bu saldırının yerel insanlar tarafından yapıldığını gösteriyordu." Purdie, *Politics in the Streets,* s. 215.
* Altnagelvin Hastanesi yolunda: Dolours Price, "Gerry Kelly," *Fortnight,* Eylül 2004.
* "karşılık verme": Ibid. Yırtık kıyafetlerle ilgili ayrıntılar "Lest We Forget," *Daily Express*'den alınmıştır, 1 Haziran, 1974.

TAHLİYE

* bir fotoğraf: Helen'le yaptığı görüşmeye dayanarak yazdığı mükemmel makalede, Susan McKay fotoğrafın 1965'te çekildiğini söylüyor. McKay, "Diary," *London Review of Books,*19 Aralık, 2013.
* tanımlayan bir aksesuar: Micheal, Susan ve Archie McConville benimle yaptıkları görüşmelerde, her biri çengelli iğneyi hatırladılar. Helen, Susan McKay'a öyle bir şey hatırlamadığını söyledi. Bu, genellikle travmatik çocukluklarıyla ilgili çelişen hatıraları olan McConville çocukları için oldukça tipikti.
* *Titanik* gemisinin inşa edilmiş olduğu: yazarın Avoniel Yolu'na yağtığı ziyaret.
* Jean'in babası... çalışıyordu: McKay, "Diary," *London Review of Books,*19 Aralık, 2013.
* ağır aksak evlerine giden: Séamus McKendry, *Disappeared: The Search for Jean McCon ville* (Dublin: Blackwater Press, 2000), s. 9.
* Luftwaffe bombardıman uçakları: "Many Killed in Mass Air Attack on Belfast," *Irish Independent,* 17 Nisan, 1941; Ian S. Wood, *Britain, Ireland and the Second World War* (Edinburgh: Edinburgh University Press,

2010), s. 174–75.

* hizmetçisi olarak iş: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* bir kale kadar yüksekti: McKendry, *Disappeared,* s. 9.
* Japonlarla savaşmak: Ibid. ve McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* "karma" ilişkilere nadiren rastlanırdı: Bakınız Edward Moxon-Browne, "National Identity in Northern Ireland," *Social Attitudes in Northern Ireland: The First Report* içinde, Peter Stringer and Gillian Robinson (Belfast: Blackstaff Press, 1991).
* sınırlandırılmış dünyalarda:Cormac Ó Gráda and Brendan M. Walsh, "Intermarriage in a Divided Society: Ireland a Century Ago," *Explorations in Economic History,* vol. 56 (2015).
* bu sınırları aşmıştı:McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* Turuncu Düzen'in bir üyesi: Bu McConville çocuklarının farklı açıklamalar yaptığı bir noktaydı. Kitabında, Helen'in kocası, Séamus McKendry, Anneanne Murray'nin evlilik konusunda endişeli olmadığını ileri sürüyor ve Albert ve çocukların sonunda Doğu Belfast'teki Bayan Murray'nin evine taşındığı bir gerçek. Ancak Jean McConville ortadan kaybolduktan sonra, çocukların birçoğu Bayan Murray'nin kendi kızına, Jean bir Katolikle evlendiği için, sahip çıkmadığını (ve dolayısıyla, torunlarına) söyleyecekti. Bu tarz sosyal ihlalleri hoş görmek 1950lerde, 1960larda olduğundan daha kolay olabilir. Mary McConville'in bu konudan açıkça rahatsız olmadığı düşüncesi ve dayısı tarafından dayak yemesi üzerine, bakınız McKendry, *Disappeared,* s. 10. Micheal McConville bana, "Annem bir Katolikle evli olduğu için, ailesi bizimle ilgilenmeyecekti," dedi. Benzer bir değerlendirme, James McConville adına hazırlanan yasal bir belgede mevcuttu: "Annelerinin ailesi ona sahip çıkmamıştı." Jean McConvill"in Ölümüyle İlgili Savcılığa Başvuru, James McConville adına, Joe Mulholland & Co., Solicitors tarafından dosyalanmıştır, 23 Mayıs, 2013.
* İngiltere'ye kaçtılar: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013; McKendry, *Disappeared,* s. 9.
* tıkış tıkış yaşayan bir düzineye yakın insan: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* Arthur emekliye ayrıldı: McKendry, *Disappeared,* s. 10.
* halat işiyle ilgili bir iş: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* tam önünde başlayan: McKendry, *Disappeared,* s. 10.
* "Siz Shankill Yolu'nun insanları":Moloney and Pollak, *Paisley,* s. 89.
* televizyon yoktu: McKendry, *Disappeared, s.* 10; McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* Bogside Mücadelesi: English, *Armed Struggle,* s. 102. Ayrıca bakınız Russell Stetler, *The Battle of Bogside: The Politics of Violence in Northern Ireland* (London: Sheed and Ward, 1970).
* kaldırım taşlarını söküyorlardı: Hastings, *Barricades in Belfast,* s. 142–43.
* ortaya saçılan mavi alevlerle: Arşiv görüntüsü.
* bir buldozer: Hastings, *Barricades in Belfast,* s. 143.
* Yönetim yanlısı çeteler sistematik bir şekilde ilerlemeye başladılar: *The Burning of Bombay Street* belgeselinden bir tanığın açıklaması (BBC One Northern Ireland, 2011).
* İsyan yayıldıkça: Seamus Brady, "Eye-witness Account of Events in Belfast," 22 Ağustos, 1969, National Archives of Ireland. Ayrıca bakınız *Burning of Bombay Street.*
* dua eden: McKearney, *The Provisional IRA,* p. 47.
* iki bin aile: *The Irish Times, The Guardian,* ve diğer medya kaynakları Tim Pat Coogan ile başlayarak, aynı kişilerden bahsediyordu: 1820 ailenin- 315 Protestan ve 1505 Katolik- Temmuz ve Eylül 1969 ayları arasında evlerini terk ettiği düşünülüyor. Bakınız "Day the Troops Marched in to Nationalist Welcome," *Irish Times,*14 Ağustos, 1999; Tim Pat Coogan, *The Troubles* (New York: Palgrave, 2002), s. 91.
* Yaklaşık 350,000 kişi: Nüfus Sayımı, Belfast County Borough, 1971.
* Yüzde 10: Paul Doherty and Michael A. Poole, "Ethnic Residential Segregation in Belfast, Northern Ireland, 1971–1991," *Geographical Review,* vol. 87, no. 4 (Ekim 1997).
* oraya yerleşirdi: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* boşaltması için bir saati: Seamus Brady, "Eye-witness Account of Events in Belfast," 22 Ağustos, 1969, National Archives of Ireland.
* sekiz kişilik bir aile: Ibid.
* güneye giden trenle: "Army Under Crossfire," *Telegraph,* 16 Temmuz, 1972. Ayrıca bakınız "Thousands of Northern Refugees Streamed over the Border in the 1970s—Some Were Called 'Ungrateful' " *The Journal.ie,* 27 Aralık, 2014.
* annesinin evine: Michael McConville'le görüşme.

* kaçmak zorunda kaldılar: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013; McKendry, *Disappeared,* s. 10.
* caddelerde sendeliyorlardı: Bakınız *Burning of Bombay Street.*
* Tüm trafik ışıkları: Hastings, *Barricades in Belfast,* s. 146–47.
* "Belfast konfeti": Ciarán Carson, *Belfast Confetti* (Winston-Salem, N.C.: Wake Forest University Press, 1989).
* savaş alanından dükkanlara doğru: 4 Haziran 1970, Cumartesi günü, Falls Curfew sırasında ateş etmeye ara verildiğinde Omar Caddesi üzerindeki bir dükkana doğru giden kadınların arşiv görüntüsü bulunmaktadır.
* eşyalarını ... taşımak: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013; McKendry, *Disappeared,* s. 10.
* Yan kördü: Michael McConville'le görüşme; McConville çocukları üzerine sosyal hizmet uzmanının raporu, 13 Aralık, 1972.
* yangının yayılması ihtimalinden: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013; McKendry, *Disappeared,* s. 11.
* Birçok evsiz aileler: "Flight: A Report on Population Movement in Belfast During August, 1971," Northern Ireland Community Relations Commission Research Unit, Belfast, 1971.
* başka kimse onlardan önce yerleşemeyecekti: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013; McKendry, *Disappeared,* s. 11.
* perde yapmak için malzeme: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* o ağaç evde kalmışlardı: Michael McConville'le görüşme; McKendry, *Disappeared,* s. 12; McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* Divis Flats ... demekti: *High Life,* belgesel (BBC, 2011); Megan Deirdre Roy, "Divis Flats: The Social and Political Implications of a Modern Housing Project in Belfast, Northern Ireland, 1968–1998," *Iowa Historical Review,* vol. 1, no. 1 (2007).
* "gökyüzünde bir şehir": *High Life.*
* dört odalı daire: Michael McConville'le görüşme.
* hiç oyun alanı yoktu: Roy, "Divis Flats," *Iowa Historical Review,* vol. 1, no. 1 (2007).
* fareler için bir labirent: Michael McConville'le görüşme.
* her kelimesini duyabilirdiniz: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* kötü siyah bir küf tabakası: Roy, "Divis Flats" *Iowa Historical Review,* vol. 1, no. 1 (2007); *High Life.*
* "gökyüzünde bir kenar mahalle": Lynsey Hanley, *Estates: An Intimate History* (London: Granta, 2000), s. 97.
* askerlere çay: Hastings, *Barricades in Belfast,* s. 147.
* ihtiyatlı biriydi: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* karmaşık etnik coğrafyasını: Hastings, *Barricades in Belfast,* s. 147.
* silahlı mücadele başlamıştı: Ibid., s. 144.
* Bu saldırılar nedeniyle öfkelenen: Ibid., s. 144.
* şehri karanlığa: Ibid., s. 145.
* Land Roverlarla ... farlarını kapatıp: "Belfast's Night Patrol: An Uneasy Tour," *Newsday,* 17 Eylül, 1971.
* Tüm bu kaos: David McKittrick, Seamus Kelters, Brian Feeney, and Chris Thornton, *Lost Lives: The Stories of the Men, Women and Children Who Died As a Result of the Northern Ireland Troubles,* 2nd ed. (Edinburgh: Mainstream, 2004), tablo 1, s.1494.
* silahlı mücadele için bir kale: Roy, "Divis Flats," *Iowa Historical Review,* vol. 1, no. 1 (2007). Ayrıca bakınız Jeffrey Sluka, *Hearts and Minds, Water and Fish: Support for the IRA and INLA in a Northern Ireland Ghetto* (Greenwich, Conn.: JAI Press, 1989).
* yerel sakinlerin "zincir" olarak adlandırdığı: McKendry, *Disappeared,* s. 15.
* "Bir çocuk vuruldu!": Hastings, *Barricades in Belfast,* s. 144.
* Dokuz yaşında bir çocuk: McKittrick et al., *Lost Lives,* s. 34.
* telaş içinde beyaz bir gömlek sallayarak: Hastings, *Barricades in Belfast,* s. 144.
* "Yere yatın!": McConville, "Disappearance of Jean McConville," *The Disappeared of Northern Ireland's Troubles* içinde (Belfast: Wave Trauma Centre, 2012), s. 16.
* kargaşa ... süregelirken: Michael McConville'le görüşme.
* Haziran ... bir öğleden sonra: Simon Winchester, *In Holy Terror* (London: Faber, 1975), s. 68–69.
* üç bin asker: Ibid., s. 70.
* Kapıları baltalayıp: Patrick Bishop and Eamonn Mallie, *The Provisional IRA* (London: Heinemann, 1987), s. 123.

* öç almaya çalıştıkları: Winchester, *In Holy Terror,* s. 73.
* askeri bir helikopter ... dönmeye başladı: Winchester, *In Holy Terror,* s. 71–72.
* Tüfeklerin ucuyla: Arşiv görüntüsü.
* Pencerelerden: Winchester, *In Holy Terror,* s. 72; arşiv görüntüsü.
* Bir fişek ... patlardı: Arşiv görüntüsü.
* çatlaklarından içeri sızmıştı: Richard O'Rawe'le görüşme.
* paniğe neden oluyordu: Winchester, *In Holy Terror,* s. 71.
* Gençler ... siliyor: Ibid., s. 70; "Falls Road Curfew, 40th Anniversary," *Irish News,* 30 Haziran, 2010.
* "kalabalığı ... bir araya getirebilen": Winchester, *In Holy Terror,* s. 32.
* Onları izledi: Michael McConville'le görüşme.
  Arthur McConville işsizdi: McKendry, *Disappeared,* s. 12.
* sosyal yardıma: Roy, "Divis Flats," *Iowa Historical Review,* vol. 1, no. 1 (2007).
* Çocuklar ... çıktıklarında: "Sons Recall 30 Years of Painful Memories," *Irish News,* 24 Ekim, 2003.
* çocuklar dışarı sıvışır: "How Bel-fast Feels Behind the Barricades," *Christian Science Monitor,* 10 Eylül, 1969.
* "yoksul insanların atı": Kevin C. Kearns, *Dublin Street Life and Lore: An Oral History* (Dublin: Glendale, 1991), s. 63.
* sıcacık, ürkek canlıları: Michael McConville'le görüşme.
* Zamanla Arthur o kadar güçsüz olmuştu: McKendry, *Disappeared,* s. 13.
* akciğer kanseri olduğu: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013; McKendry, *Disappeared,* s. 13.
* Micheal ... onu duyardı: Michael McConville'le görüşme.

GİZLİ ORDU

* "Herhangi bir şey taşıyor musun?": Bu açıklama Tara Keenan- Thomson'ın kitabı *Irish Women and Street Politics*'e (s. 213– 14) ve P- TKT'ye dayanıyor.
* Falls Yolu ve Shankill: Bu betimleme Tommy McKearney (*The Provisional IRA,* s. 47)ve Winchester (*In Holy Terror,* s. 164)'e aittir.
* barış duvarları: H- BC; "IRA Provisionals Put Up Barriers in Belfast," *Telegraph,* 30 Haziran, 1972.
* Örgüt önemini ... yitirmişti: Liam McMillen 1969 yılında bu sayının 120lerde olduğunu söylüyor. Liam McMillen, "The Role of the I.R.A. 1962– 1967" (konferans, Dublin, June 1972), "Liam McMillen: Separatist, Socialist, Republican,"da yeniden bahsedildi (Repsol Pamphlet no. 21 (1975)). Sayıca azalmış (ve daha barışçıl) bir IRA anlatısının oldukça abartılmış olduğunu ileri süren revizyonist bir açıklama için, bakınız Brian Hanley, " 'I Ran Away'? The IRA and 1969: The Evolution of a Myth," *Irish Historical Studies,* vol. XXXVIII, no. 152 (Kasım 2013). İngiliz istihbaratının 1969 baharında Kuzey İrlanda'da IRA'nın 500 adamının olduğunu ve örgütün Cumhuriyet'teki üyelerinin daha fazla olduğunu ileri sürdüğünü belirtiyor.
* bariz bir şekilde silahsızlardı: English, *Armed Struggle, s.* 84; H- BC.
* kendilerini patlatma eğiliminde: "Why Britain Is Committed in Northern Ireland," *Irish Times,* 27 Ocak, 1972.
* "kaçtım": H- BC; "The I.R.A., New York Brigade," *New York,* 13 Mart, 1972. Hanley, tarih kaynaklarında geniş yer bulan, "KAÇTIM" yazan Belfast duvar yazılarının doğruluğunun şüpheli olduğu hikâyesini anlatıyor: şehirde yüzlerce gazeteci vardı ama bu sloganın varlığını gösteren hiç basın fotoğrafı yok. Ancak Hanley bu ifadenin 1970'e kadar kullanıldığını belirtiyor ve Hughes, BÜ sözlü tarih anlatısında, şehrin duvarları üzerinde bu ifadenin olduğunu hatırladığından bahsediyor.
* Belfast'te daha kavgacı bir duruş sergileyen bir grup vardı: Billy McKee'yle görüşme; "IRA Founder, 89, Has 'No Regrets,' " *Belfast News Letter,* 17 Mayıs, 2011.
* yıllarını harcamıştı: "Political Process Will Not Deliver a United Ireland," *Irish News,* 30 MArt, 2016.
* kendini adamış bir Katolik: H-BC.
* "Sen bir Dublin komünistisin": Martin Dillon, *The Dirty War: Covert Strategies and Tactics Used in Political Conflicts* (New York: Routledge, 1999), s. 11; ayrıca bakınız English, *Armed Struggle,* s. 105.
* gündemin ilk maddesi ayrışmadır: John F. Morrison, *The Origins and Rise of Dissident Irish Republicanism* (London: Blooms bury, 2013), s. viii.
* Dolours'a göre: Ibid., s. 54.
* kırk dört İngiliz askeri: McKittrick et al., *Lost Lives,* tablo 1, s. 1494.
* Dolours'un halalarından ikisi: *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme; P- EM.

* Ordu sıklıkla ... baskın yapıyordu: "Intelligence War by Army Cracks IRA Ranks," *Telegraph,* 5 Kasım, 1971.
* Yerel evlerden birisi ... halini almıştı: "IRA Bomb School Uncovered by Army Swoop," *Telegraph,* 8 Ocak, 1972; "One Escapes After Seven Are Arrested at Bomb Lec-ture," *Guardian,* 8 Ocak, 1972.
* Semtin sakinlerin ... öfkelenmişti: "London Bomb Campaign Decision Taken by IRA in Dublin," *Irish Times,* 16 Kasım, 1973.
* "Yerel insanlar aniden değişmişti": *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.
* Yetkililer gelirken: Winchester, *In Holy Terror,* s. 164.
* Okul çağındaki kavgacı çocuklar: "Soldiers Scurry in Sniper Country," *Baltimore Sun,* 26 Kasım, 1971.
* İnsanlar ... espriler yapmaya alışmışlardı: "Army Under Crossfire," *Telegraph,* 16 Temmuz, 1972.
* buruk bir hayal kırıklığına uğramıştı: Anne Devlin'le görüşme.
* Onun yerine ... yeri garantilemişti: "London Bomb Campaign Decision Taken by IRA in Dublin," *Irish Times,* 16 Kasım, 1973.
* IRA'nın silaha ihtiyacı olduğunda: P-TKT.
* Albert ... kaçmaya devam edecekti: "Home Often Raided, Says Accused Girl," *Irish Times,* 24 Ekim, 1973; "London Bomb Campaign Decision Taken by IRA in Dublin," *Irish Times,* 16 Kasım, 1973; "Dolours Price Won Rapid Promotion As Gunmen Died," *Telegraph,* 15 Kasım, 1973.
* "Asla aynı değillerdi": "Lest We Forget," *Daily Express,* 1 Haziran, 1974.
* "Ben de katılmak istiyorum": P-EM.
* bağlılığını bildirdi: P-TKT.
* itaat edeceğine yemin etti: *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.
* elindeki bir bardak çayla ilgilenerek: P-TKT.
* barışçıl direniş hayalinin: P-EM.
* ne kadar yürüyüş yapılırsa yapılsın: *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.
* gençliğinde uzaklaşmış olduğu için: Keenan-Thomson, *Irish Women and Street Politics, 1956–1973,* s. 149.
* Ama gece olunca ... ortadan kaybolurlardı: "Lest We Forget," *Daily Express,* 1 Haziran, 1974; P-TKT.
* Gençler ... gözden kaybolabilirlerdi: Francis McGuigan'le görüşme.
* saldırı tüfeğinden etkilenmemiş bir halde: Hugh Feeney'le görüşme.
* bu durum tuhaf kaçabilirdi: Francis McGuigan ve Kevin Hannaway'le görüşme.
* yuvarlak yüzlü, asla ağzına içki sürmeyen birisi: "Seán Mac Stíofáin: Obituary," *Telegraph,* 19 Mayıs, 2001. Mac Stíofáin bir keresinde şöyle demişti; "Ben çok küçükken, en fazla yedi yaşımdayken, annem bana 'Ben İrlandalıyım bu nedenle sen de İrlandalısın. Yarı İrlandalısın, her neyse. Bunu unutma.' demişti." Bu efsane, o öldüğünde yayınlanan ölüm ilanlarının çoğunun hatalı bir şekilde, annesinin Belfast'ten olduğunu belirtmesiyle oldukça güçlendi. Bakınız "Adams Leads Tributes As Mac Stíofáin Dies," *Irish Independent,* 19 Mayıs, 2011; "Former Chief-of-Staff of the IRA Sean Mac Stíofáin Dies Aged 73," *Irish Times,* 19 Mayıs, 2001.
* İrlandaca adını "unutur": "IRA Threatens to Kill Ceasefire Breakers," *Guardian,* 24 Haziran, 1972.
* "kışkırtmak, kışkırtmak, kışkırtmak": Brendan O'Brien, *The Long War: The IRA and Sinn Féin* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1999), s. 119
* Mac the Knife (Bıçak Adam): "Death of the Englishman Who Led the Provisionals," *Observer,* 19 Mayıs, 2001.
* yazısının bir bölümünde: Seán Mac Stíofáin, *Revolutionary in Ireland* (Edinburgh: R&R Clark, 1975), s. 117.
* Başlangıçta Mac Stíofáin ... önermişti: P-EM; P-TKT; "IRA Bomber Says Adams Ordered Terror Attacks on London Targets," *Irish Independent,* 23 Eylül, 2012.
* Cumann'ın kadınları: P-EM; "Irish Women Play a Growing Role in IRA Struggle against British," *Washington Post,* 11 Nisan, 1972.
* "Ya ordu ya da hiçbir şey": "IRA Bomber Says Adams Ordered Terror Attacks on London Targets," *Irish Independent,* 23 Eylül, 2012.
* Price herhangi bir adamla eşit olduğu: P-EM.
* "savaşçı bir asker": "IRA Bomber Says Adams Ordered Terror Attacks on London Targets," *Irish Independent,* 23 Eylül, 2012.
* özel bir toplantı: Ibid.
* Ancak Price kendisi ... düşünüyordu Keenan-Thomson, *Irish Women and Street Politics,* s. 232.
* *Kurşunları temizle*: P-TKT.
* "*şerefli* bir yaşam tarzı": *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.

* Provos'ta yeni görev alanlara: H-BC.
* Sanki devrim ... bekleyecek: P-TKT.
* Çoğu gece: Ibid.
* Ama bir keresinde: Ibid.
* Çok geçmeden: P-EM; P-TKT.
* uygun adım yürüyüşler yapıyorlardı: Bu detaylar H-BC'den alınmıştır.
* Ancak törenler sırasında: IRA cenaze törenlerinin arşiv görüntüleri.
* düzenli, ideolojik- ve acımasız: H-BC.
* haberci olarak çalışmışlardı: P-EM; P-TKT; "London Bomb Campaign Decision Taken by IRA in Dublin," *Irish Times,* 16 Kasım, 1973.
* Dolours'un ... bir arkadaşı vardı: "Two Sisters from Belfast Republican Family—and Their Allies in IRA Unit," *Guardian,* 15 Kasım, 1973; "Girl Out of Her Depth," *Telegraph,* 15 Kasım, 1973.
* Bir meyhane sahibinin gözlüklü oğlu: Hugh Feeney'le görüşme.
* dersten sonra eve gelir: Kevin Toolis tarafından yönetilen, *Car Bomb* belgeselinde Marian Price'la yapılan görüşme, (Many Rivers Films, 2008).
* Dolours ... birçok kez sınırı geçerdi: P-EM.
* askerler "Rosie!" derlerdi: P-TKT.
* nitrobenzenin kokusunu: "What Ever Happened to the IRA?" *Time,* 28 Mart, 2008.
* Bir keresinde, Marian ... bir arabayı sürüyordu: *Car Bomb.*
* Cumann'ın bazı eski askerleri ...bahsediyor: Bakınız Dieter Reinisch, "Cumann na mBan and the Acceptance of Women in the Provisional IRA: An Oral History Study of Irish Republican Women in the Early 1970s," *Socheolas: Limerick Student Journal of Sociology* içinde, vol. 5, no. 1 (Eylül 2013).
* 1971'de bir öğleden sonra: "Three British Soldiers Shot Dead in Ulster," *Guardian,* 11 Mart, 1971; Dillon, *The Dirty War,* s. 214–15.
* Askerlerin cesetleri daha sonra: "Memorial to Scottish Soldiers Attacked," *Belfast Telegraph,* 3 Mayıs, 2015.
* Price kardeşler bu tarz operasyonları küçümsüyorlardı: P-EM; P-TKT. Ayrıca bakınız Andrew Sanders, "Dolours Price, Boston College, and the Myth of the 'Price Sisters,' " *The United States of America and Northern Ireland* blog, 24 Ocak, 2013.
* kadınların ... simgesi olarak görülmesi: "Woman Hijacker Feels 'Engaged to the Revolution,' " *New York Times,* 9 Eylül, 1970.
* fotoğrafı ... yer almıştı: "I Made the Ring from a Bullet and the Pin of a Hand Grenade," *Guardian,* 25 Ocak, 2001.
* tutan ... Patty Hearst: Jeffrey Toobin, *American Heiress: The Wild Saga of the Kidnapping, Crimes, and Trial of Patty Hearst* (New York: Doubleday, 2016), s. 157.
* "asi şıklığı": Carrie Twomey'le görüşme.
* Price kardeşlerle ilgili hikâyeler: "Dolours Price Won Rapid Promotion As Gunmen Died," *Telegraph,* 15 Kasım, 1973.
* aşırı bir ün kazanmışlardı: "The Sisters of Terror," *Observer,* 18 Kasım, 1973.
* "Dul bırakan": "IRA.Female Terrorists Work Havoc in Ireland," Associated Press, 21 Eylül, 1976.
* "en tehlikeli genç kadınlarından": "Dolours Price Won Rapid Promotion As Gunmen Died," *Telegraph,*15 Kasım, 1973.
* bir çeşit cinselleştirilmiş söylentilerdi: Benzer hikâyeler aynı dönemde Vietnam'da da anlatılıyordu. Bakınız bölüm 9, "Sweetheart of the Song Tra Bong," Tim O'Brien, *The Things They Carried* içinde (New York: Houghton Mifflin, 1990).
* "*Paris Match* dergisine": "Dolours Price Won Rapid Promotion As Gunmen Died," *Telegraph,* 15 Kasım, 1973.
* bir eylemci, Eamonn McCann: Eamonn McCann'le görüşme.
* Crazy Prices: Anthony McIntyre'la görüşme.
* Bir keresinde, Ulster Kraliyet Polis Teşkilatı'ndan görevliler: P-TKT.
* Şube tam kapanmak üzereyken: Soyguncuların kimliği saptanamamasına rağmen, zamanında bu olaya basında yer verilmişti. "Spate of Robberies Throughout North," *Irish Times,* 27 Haziran, 1972; " 'Nuns' Hold Up Belfast Bank," United Press International, 27 Haziran, 1972; "IRA Ceasefire Preceded by More Killing," *Guardian,* 27 Haziran, 1972; "Cease-fire Off to Uneasy Start in Northern Ireland," Associated Press, 27 Haziran, 1972.

* Price kardeşlerdi: *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.
* Hırsızların kimlikleri asla: "A.I.B. Branch Robbed Again by Women," *Irish Times,* 18 Temmuz, 1972.
* bir postane aracını gasp etti: P-EM.
* Brown'ı serbest bırakacaklardı: "Hospital Gang Grab IRA Chief," *Telegraph,* 30 Aralık, 1972; "Two Sisters from Belfast Republican Family—and Their Allies in IRA Unit," *Guardian,* 15 Kasım, 1973; "IRA Leader Is Caught Year After Escape," *Times* (London), 2 Şubat, 1974. Dolours Price'ın doğrudan bu eylemde yer aldığı P-EM'de onaylandı.
* Provos'daki görev mevkileri: P-EM; "Disappeared IRA Victim and Provo 'Love Triangle,' " *Irish Independent,* 12 Temmuz, 2014.
* Lynskey ... bir rahip olarak eğitilmişti: Joe Lynskey'nin bir tanıdığıyla yapılan görüşme (daha açık bir şekilde kimliğini belirtmek istemeyen); "Behind the Story: Allison Morris on How She Broke the Story of Joe Lynskey's IRA Execution," *Irish News,* 25 Haziran , 2015.
* tarikattan ayrılıp ... son bulmuştu: Joe Lynskey'nin bir tanıdığıyla yapılan görüşme.
* oldukça tuhaf biri: Joe Clarke'la görüşme.
* 'Mad Monk' (Deli Rahip): "Searching for the Mysterious 'Mad Monk' Who Fought for—and Was Killed by—the IRA," *Washington Post,* 30 Haziran, 2015.
* Dolours fazlaca ilgi duymaya başlamıştı: *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.
* Ballymurphy'li eski bir barmendi: Gerry Adams, *Before the Dawn: An Autobiography* (Dingle, Ireland: Brandon, 2001), s. 62–64.
* Adams da seçkin bir ... geliyordu: Amcası Paddie Adams'dı. Uinseann Ó Rathaille Mac Eoin, *The I.R.A. in the Twilight Years 1923–1948* (Dublin: Argenta, 1997), s. 453.
* Adams'ın, ... ilk deneyimi ... olmuştu: Adams, *Before the Dawn,* s. 88–89.
* IRA'ya katılmıştı: Adams hiçbir zaman IRA'nın bir üyesi olmadığı konusunda ısrar ediyor ama elde edilen kanıtlar böyle bir iddianın doğruluğunu kanıtlamayı imkansız kılıyor. Bilimsel kaynaklarda Adams'ın IRA'ya henüz çok gençken katılmış olduğuna dair bir fikir birliği var. Bakınız English, *Armed Struggle,* s. 110; Ed Moloney, *A Secret History of the IRA* (New York: Norton, 2002), s. 46; David Beresford, *Ten Men Dead: The Story of the 1981 Irish Hunger Strike* (New York: Atlantic Monthly Press, 1987), s. 23; Malachi O'Doherty, *Gerry Adams: An Unauthorised Life* (London: Faber, 2017), s. 24. Henüz 1972 yılındayken, Adams Belfast'te basında IRA lideri olarak anılıyordu. O yıl Aralık ayında, Jean McConville'in kaçırıldığı ay, *The Times* of London " [Belfast]de bugünlerde Provisionals'a liderlik eden 25 yaşındaki eski barmen Gerry Adams, Kuzey'deki Sinn Féin hareketinde daha siyasi bir rol almak istiyor ama derhal tutuklanacağını bildiği için bunu yapamıyor," diye belirtti." ("The High Stakes on Mr. Whitelaw's Luck," *Times* [London],1 Aralık, 1972). 2010'da, WikiLeaks, o zamanlar Dublin'de A.B.D. elçisi olan James Kenny'nin, İrlanda hükümetinin elinde, "Gerry Adams ve Martin McGuinness'in IRA askeri komutasının üyeleri olduğuna dair 'kaya gibi sağlam deliller'" olduğunu ileri sürdüğü, 2005 yılına ait gizli bir A.B.D. resmi telgrafını ortaya çıkardı. ("Peace Process: GOI Shaken by Second IRA Statement," U.S. diplomatic cable, 4 Şubat, 2005).
* "Gerry kim olduğunu düşünüyor?": P-EM.
* oldukça dikkat çekici bir karizması vardı: Ibid.
* Geçenlerde, uyumak için Batı Belfast cenazecisine: Ibid.
* "Heyecan dolu bir andı": " 'Republicanism Is Part of Our DNA,' Says IRA Bomber Dolours Price," *Telegraph,* 23 Eylül, 2012.
* "Provo ordusu ... tarafından oluşturuldu": "Hunger Strikers Seek Only to Serve Sentences in North," *Irish Times,* 21 Ocak, 1974.
* "Ancak her biri üniformalı": "Lest We Forget," *Daily Express,* 1 Haziran, 1974.
* "belki tüm bu olanlara değmiş olacak": Ibid.
* Ocak 1972'de serin bir Pazar günü öğleden sonra: "Bloody Sunday in Derry," *New York Times,* 1 Şubat, 1972; " 'Bloody Sunday,' Derry 30 January 1972—Names of the Dead and Injured," CAIN.
* Askerler olay sonrası ... iddia ettiler: John Widgery tarafından yönetilen ilk soruşturma Kanlı Pazar'dan tam on bir hafta sonra sonuçlandı ve "İngiliz askerlerinin ateş altında kaldığı ve onların açtıkları ateşin kendilerine saldıran silahlı adamları ve bombacıları hedef aldığı" iddiasını büyük ölçüde doğruladı. Lord Widgery, *Report of the Tribunal Appointed to Inquire into the Events on Sunday, 30 January 1972* (Nisan 1972). Bu soruşturma örtbas etme amacıyla yapıldığı iddiasıyla büyük ölçüde kınandı. Mark Saville tarafından yönetilen bir sonraki soruşturma başlatıldığında yıl 1998'di. 2010 yılındaki soruşturma raporunda, Saville soruşturması "askerlerin

sunduğu çelişkili kanıtlara rağmen ... hiçbiri saldırılara karşılık olarak ateş açmamıştı," diye sonuçlandı. *Independent Report of the Bloody Sunday Inquiry* (15 Haziran, 2010).

* onların oldukça kuvvetli bir öfke duygusuna kapılmasına neden oldu: P-TKT.
* Şubat'ta göstericiler ... ateşe verdiler: "Nation Mourns Derry's Dead," *Irish Times,* 1 Şubat, 1972.
* Mart'ta Londra ... askıya aldı: "British Take Direct Rule in N. Ireland: Heath Suspends Ulster Self-Rule, Names Aide to Run Province," *Washington Post,* 25 Mart, 1972.
* Dolours Price ... İtalya'ya seyahat etti: Fulvio Grimaldi'le görüşme; "Misteriosa 'pasionaria' irlandese illustra l'attività rivoluzionaria dell'IRA," *Corriere della Sera,* 24 Mart, 1972.
* "Getto sistemi": "Evidence Given on Handwriting," *Irish Times,* 26 Ekim, 1973; "Violence 'Not Included in IRA Principles,' " *Guardian,* 26 Ekim, 1973.
* "Politik görüşlerim": "Condannata all'ergastolo," *L'Europeo,* 29 Kasım, 1973.
* Bir fotoğrafta: "Espulsi dall'Italia, i 2 irlandesi dell'IRA," *Corriere Milano,* 24 Mart, 1972.

ST. JUDES WALK

* McConville ailesinin ... iki köpeği vardı: McKendry, *Disappeared,* s. 14.
* Mart 1972'de, on yedisindeyken: Michael McConville'le görüşme; McKendry, *Disappeared,* s. 13; "Snatched Mother Missing a Month," *Belfast Telegraph,* 16 Ocak, 1973.
* "Neredeyse pes etmişti": McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* sigara ve haplara bağımlı: Ibid.
* Sakinleştirici kullanımı ... daha fazlaydı: Eileen Fairweather, Roisín McDonough, and Melanie McFadyean, *Only the Rivers Run Free: Northern Ireland; The Women's War* (London: Pluto Press, 1984), s. 35.
* "Belfast sendromu": Jeffrey Sluka, "Living on Their Nerves: Nervous Debility in Northern Ireland," *Healthcare for Women International,* vol. 10 (1989). Ayrıca bakınız R. M. Fraser, "The Cost of Commotion: An Analysis of the Psychiatric Sequelae of the 1969 Belfast Riots," *British Journal of Psychiatry,* vol. 118 (1971); "Mental Illness in the Belfast Trouble Areas," *Irish Times,* 3 Eylül, 1971.
* Doktorlar çelişkili bir biçimde ... öğrendi: "Mental Illness in the Belfast Trouble Areas," *Irish Times,* 3 Eylül, 1971.
* Geceleyin, ... evlerinin ince duvarlarından: McKay, "Diary," *London Review of Books,* 19 Aralık, 2013.
* Jean gittikçe her şeyden elini eteğini çekmeye başlamıştı: McKendry, *Disappeared,* s. 13.
* öyle sinir bozucu bir hava vardı: "Jean McConville's Daughter: 'If I Give Up Fighting, They've Won,' " *Observer,* 6 Temmuz, 2014.
* 1972 yılı ... şiddetin tavan yaptığı zamanlardı: McKittrick et al., *Lost Lives,* tablo 1, s. 1494; tablo NI-SEC04, "Deaths (Number) Due to the Security Situation in Northern Ireland (Only) 1969–2002," the Conflict Archive on the Internet (CAIN) tarafından bir araya getirilmiştir.
* birkaç intihar girişimi: McKendry, *Disappeared,* s. 13. Ayrıca bakınız McConville, "Disappearance of Jean McConville," s. 16.
* yerel bir akıl hastanesi olan Purdysburn: Michael McConville'le görüşme.
* geceleri özellikle daha ürkütücü oluyordu: "Helen McKendry: Some People Ignored Us . . . Others Didn't Give a Damn," *Belfast Telegraph,* 13 Nisan, 2015.
* "Lütfen Tanrım, ölmek istemiyorum": Michael McConville'le görüşme; McKendry, *Disappeared,* s. 14.
* Çocukları onu izlerken: Michael McConville'le görüşme; McKendry, *Disappeared,* s. 14.
* Daha sonra ... onu rahatlatmaya çalıştı: Michael McConville'le görüşme; McKendry, *Disappeared,* s. 14; "Helen McKendry: Some People Ignored Us . . . Others Didn't Give a Damn," *Belfast Telegraph,* 13 Nisan, 2015.
* "Birisinin oğluydu": "Helen McKendry: Some People Ignored Us . . . Others Didn't Give a Damn," *Belfast Telegraph,* 13 Nisan, 2015; McKendry, *Disappeared,* s. 14.
* İngiliz hayranı: McKendry, *Disappeared,* s. 14; "Sons Recall 30 Years of Painful Memories," *Irish News,* 24 Ekim, 2003.
* eski bir çeşit aşağılanma ritüeline: Belfast'te katran sürme ve tüyle kaplama ritüellerinin sosyal kontrol amaçlı daha kapsamlı bir şekilde nasıl uygulandığına dair genel bir açıklama için bakınız Heather Hamill, *Hoods: Crime and Punishment in Belfast* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2011), s. 76–77.
* Bir grup insan ... yaklaşır: Winchester, *In Holy Terror,* s. 110; "3 IRA Men Jailed for Tarring Incident," *Hartford Courant,* 13 Mayıs, 1972.
* "Asker sevicil": "Ulster Women Tar 2 Girls for Dating British Soldiers," *New York Times,* 11 Kasım, 1971;

"Ulster Girl Who Was Tarred Secretly Weds British Soldier," *Boston Globe*, 16 Kasım, 1971; "Irish Girl Who Was Tarred Weds Her British Soldier," *New York Times*, 16 Kasım, 1971.

* Katran sürme ve tüyle kaplama ... resmi bir politikası haline gelmişti: "Officers of IRA Group Give Account of Fights," *Irish Times*, 18 Mart, 1971.
* İlk birkaç vaka yerel hastanelerde görüldüğünde: "Belfast Confetti," *The New Yorker*, 25 Nisan, 1994.
* bu yabancı topraklarda yabancı insanlarmış: Michael McConville'le görüşme.
* Evleri yazıyla mühürlendikten sonra: "Sons Recall 30 Years of Painful Memories," *Irish News*, 24 Ekim, 2003.
* Archie ... kötü bir şekilde dövülmüştü: Archie McConville and Michael McConville'le görüşme.
* Helen ve bir arkadaşı ... taciz edilmişti: McKendry, *Disappeared*, s. 13–14.
* "zincir"de yer almayı reddederek: Ibid., s. 15.
* onların tüylerini kazıyıp ... çöp kanalına atmıştı: "Sons Recall 30 Years of Painful Memories," *Irish News*, 24 Ekim, 2003.
* Micheal'ın astımı vardı: McKendry, *Disappeared*, s. 15.
* Taşınma talebinde bulundu: Michael McConville'le görüşme; McKendry, *Disappeared*, s. 15.
* Noel yaklaşıyordu: "Shops Suffer in Bomb Attacks," *Belfast Telegraph*, 20 Aralık, 1972.
* Ne zaman bir şeyler kazansa: "Sons Recall 30 Years of Painful Memories," *Irish News*, 24 Ekim, 2003.
* Ailenin yeni apartmana taşınmasının ertesi gece: McKendry, *Disappeared*, s. 15. Oyun gecesinin ne zaman olduğu konusunda bazı anlaşmazlıklar vardı ama McConville çocukları bugün hâlâ olayın annelerinin kaçırılmasından bir gece önce meydana geldiğini ileri sürüyor. Bu tam olarak olay sonrasında söyledikleri şeyle aynıydı. 16 Ocak, 1973'te, *Belfast Telegraph* Helen'in oyun gecesi gerçekleşen kaçırılma olayını anlattığını ve "ertesi gece onun götürüldüğünü" söylediğini belirten bir ön sayfa haberi yayınladı. ("Snatched Mother Missing a Month," *Belfast Telegraph*, 16 Ocak, 1973).
* Gece 2'yi çok geçmeden: McKay, "Diary," *London Review of Books*, 19 Aralık, 2013. 1973 yılında yayınlanın *Belfast Telegraph* makalesinde, Helen "Annemin cüzdanı, çantası, ayakkabıları ve montu çalınmıştı ve oldukça kötü bir şekilde dövülmüştü. O zamanlar Albert Street Mill'de görev başında olan askerler tarafından sokaklarda gezinirken bulunmuştu," diye anlatmıştı. ("Snatched Mother Missing a Month," *Belfast Telegraph*, 16 Ocak, 1973).
* Jean ... olduğunu anlattı: McKendry, *Disappeared*, s. 16. Bu açıklamanın büyük bir kısmı daha sonra kamu denetçisi Nuala O'Loan'ın incelediği resmi kayıtlarca doğrulanmış görünüyor. "Polis kayıtları, 29 Kasım 1972'de saat 23.00'da bir kadının sokakta geziniyor olduğunu bildiren bir ordu birliğinden 30 Kasım 1972 saat 02.00'da bir rapor geldiğini gösteriyor. Kadın onlara dövüldüğünü ve orduya bilgi vermemesi (*metinde ayne bu şekilde*) konusunda uyarıldığını söylemiş. Kadın endileşiydi ve askerler onun adının St Jude's Walk'dan Mary McConville olduğunu belirtti. Jean McConville'in kayınvalidesinin adı Mary McConville'di. Aile, askerlerin bulduğu kadının, kayınvelidesini aramakta olan Jean McConville olabileceğini düşündü". (Police Ombudsman of Northern Ireland, "Report into the Complaint by James and Michael McConville Regarding the Police Investigation into the Abduction and Murder of Their Mother Mrs. Jean McConville," Ağustos 2006, s. 4). Bu rapordaki 29 Kasım tarihiyle McConville çocuklarının Jean'in 7 Aralık'a kadar kaçırılmamış olduğu iddiası arasında zamanlama açısından bariz uyuşmazlıklar var. Bu anormallik sonraki bir bölümde detaylı bir şekilde açıklanmıştır.
* "Bir sürü saçmalık": McKendry, *Disappeared*, s. 17.
* sürekli biri ardına başka bir sigara yaktı: Alison Millar tarafından yönetilen, *The Disappeared*'de Agnes McConville'le yapılan görüşme. (BBC Northern Ireland, 2013).
* Helen'e ... söyledi: McKay, "Diary," *London Review of Books*, 19 Aralık, 2013.
* Çocuklar daha sonra ... hatırlaycaklardı: Michael, Archie, and Susan McConville'le görüşmeler.
* küveti doldurmuştu: Michael McConville'le görüşme; "Sons Recall 30 Years of Painful Memories," *Irish News*, 24 Ekim, 2003.
* "Gizli gizli sigara içmek için sakın durma": McKendry, *Disappeared*, s. 18.
* Helen ... garip bir şey sezdi: Ibid., s. 18.

12 HAYDUT

* boş bir ev vardı: H-BC.
* 2 Eylül 1972, Cumartesi günüydü: "British Troops May Have Exchanged Fire," *Irish Times*, 4 Eylül, 1972.

* Hughes kafasını kaldırdığında: H-BC. Kamyonetin yeşil olduğu bilgisi "British Troops May Have Exchanged Fire," dan alınmıştır. *Irish Times,* 4 Eylül, 1972.
* Güvende olmak için: H-BC.
* Yirmi dördünde, Hughes: Boston Üniversitesi görüşmesinde, Hughes Haziran 1948'de doğduğunu söyledi. Bu olayın tam tarihini hatırlamıyordu ama sonraları yapılan araştırmalar o günün 2 Eylül 1972 olduğunu gösteriyor. Bakınız Ed Moloney and Bob Mitchell, "British 'War Diary' Suggests Possible MRF Role in Effort to Kill Brendan Hughes While London Buries Secret Military Files for 100 Years," *The Broken Elbow* blog, 23 Şubat, 2013. Ayrıca bakınız Margaret Urwin, "Counter-Gangs: A History of Undercover Military Units in Northern Ireland, 1971–1976," Spinwatch report (Public Interest Investigations, November 2012), s. 15.
* komutan subayıydı: H-BC; Brendan Hughes, "IRA Volunteer Charlie Hughes and the Courage of the Brave," *The Blanket,* 10 Eylül, 2002.
* Kırsal alanlarda:"Portrait of a Hunger Striker: Brendan Hughes," *Irish People,* 6 Aralık, 1980.
* Hughes ... katılmıştı: H-BC.
* Hughes ... evden eve yer değiştirirdi: Brendan Hughes'la görüşme. *Radio Free Éireann,* WBAI, 17 Mart, 2000.
* D Bölüğü'nün bölgesi: H-BC.
* Köpekler (the Dogs) ya da 12 Haydut (the Dirty Dozen): Ibid.; Dolours Price, "Gerry, Come Clean, You'll Feel Better," *The Blanket,* 26 Şubat, 2008.
* Hughes ... felsefesine inanıyordu: H-BC.
* "yüzlerce yerdeymiş gibi görünüyordu": P-EM.
* "koca bir adam": Dolours Price, "Brendan Hughes: Comrade and Friend," *The Blanket,* 17 Şubat, 2008.
* D Bölüğü ... yapıyordu: "Brendan Hughes: Obituary," *Guardian,* 18 Şubat, 2008. (Ölüm ilanı Hughes'ın gazeteci Peter Taylor'a söylediği, benim burada neredeyse kelimesi kelimesine aktardığım, bir sözünü alıntılıyor.)
* Zorlu, tehlikeli günlerdi: H-BC
* Hughes gidip ... hissediyordu: Ibid.
* "İyi operasyonlar en çok": Bishop and Mallie, *The Provisional IRA,* s. 218.
* onun nasıl göründüğünü bilmiyorlardı: H-BC.
* Askerler babasının evine gitmiş: "Portrait of a Hunger Striker: Brendan Hughes," *Irish People,* 6 Aralık, 1980.
* niyetleri onu öldürmekti: Ibid.
* Evvelki Nisan: "Coffee? No Thanks, Said the Major—I Want a Tranquilizer," *Observer,* 23 Nisan, 1972.
* Ceplerini arayınca: Ibid.
* Hughes'ın adamı ... geri dönmemişti: H-BC.
* Moa'nun bir sözü vardı: Söz aslında Mao Tse-tung'a aittir, *On Guerrilla Warfare* (Champaign: University of Illinois Press, 2000), s. 93.
* yerli halkın ... genç milislere yardım ettiği: Provos'un varlığından hoşlanmayan ve bu şekilde işbirliği yapmaya zorlanan Batı Belfast Katoliklerinin görüşleri için, bakınız Malachi O'Doherty, *The Telling Year: Belfast 1972* (Dublin: Gill & Macmillan, 2007).
* herhangi bir mal mülk zarar gördüğünde: H-BC.
* Hughes ... halkla ilişkilerini ilerletmişti: "Portrait of a Hunger Striker: Brendan Hughes," *Irish People,* 6 Aralık, 1980.
* Asker kendine geldiğinde: Kate O'Callaghan'in yönettiği, belgesel, *Voices from the Grave,* (RTÉ, 2010).
* Genelevler genellikle ... sıradan evlerdi: H-BC.
* Askerler ... beslemişti: *Voices from the Grave.*
* Bir gün bir denizci: H-BC. Operasyonun işleyişi üzerine daha fazla ayrıntı için, bakınız Taylor, *Behind the Mask: The IRA and Sinn Fein* (New York: TV Books, 1999), s. 131.
* amaarmaliteonlarıeşitkıldı: Adams, *Before the Dawn,* s. 186.
* Hughes ... hızlı koşuyordu: Bu olay bir efsaneye dönüştü. BÜ sözlü tarih anlatısında Hughes'ın açıklamasına ek olarak, olaya "pencerenin tamamen parçalanmadığını, geride sadece, Brendan çok iri bir adam olmadığı için, bir delik- mükemmel derecede yuvarlak ve küçük- kaldığını" belirten *The Irish People*'da yer verildi. Bakınız "Portrait of a Hunger Striker: Brendan Hughes," *Irish People,* 6 Aralık, 1980.
* Silahlı adamlar siviller gibi giyinmişlerdi: H-BC.
* Hughes ... arasında büyümüştü: "Portrait of a Hunger Striker: Brendan Hughes," *Irish People,* 6 Aralık, 1980.

* "güvenebileceğiniz bir çocuk": Ibid.
* 1967'de Hughes ... katılmış: H-BC.
* Aile ... ayine giderken: Ibid.
* "Asla dövme yaptırma": Ibid.
* Ön cama çarparak içeri girdiğinde: Ibid.
* Acilen ... ihtiyacı vardı: Ibid.
* Sonra Gerry Adams ... geldi: Ibid.
* Adams "gözcü" araçta yer alırdı: *Voices from the Grave*'da Dolours Price'la yapılan görüşme.
* Dolours Price ... şaka yapmayı severdi: P-EM.
* "muazzam bir takipçi kitlesi": "Portrait of a Hunger Striker: Brendan Hughes," *Irish People*, 6 Aralık, 1980.
* Kendisini ... bir asker olarak görüyordu: H-BC.
* Brendan'ın kendi küçük kardeşi: *Voices from the Grave*'da bahsedileni Terry Hughes; Terry Hughes'la görüşme.
* Adams'ın çağırdığı doktor: Eski IRA gönüllüsü Paddy Joe Rice *Voices from the Grave*' de Adams'ın doktor çağırmasıyla ilgili hikâyeyi doğruluyor.
* Bu yüzden, birisi iğne ... getirdi: H-BC.
* Özel Harekât Şubesi'ne göre: Mark Urban, *Big Boys' Rules: The SAS and the Secret Struggle Against the IRA* (London: Faber, 1992), s. 26. Fintan O'Toole'un belirttiği gibi, 1996'da Adams, kendisinin Haziran 1972'den Haziran 1973'e kadar Belfast Birliği'nin komutanı olduğunu gösteren David Beresford'ın kitabı *Ten Men Dead* ile ilgili hararetli bir açıklama yaptı. (Fintan O'Toole, "The End of the Troubles?" *New York Review of Books*, 19 Şubat, 1998).
* Dundalk'a kaçabilirdi: " 'Provos' Go into Hiding," *Observer*, 4 Haziran, 1972.
* "Yerel halk onun burada olduğunu bilirdi": "Portrait of a Hunger Striker: Brendan Hughes," *Irish People*, 6 Aralık, 1980.
* Adams o gün Hughes'ın hayatını kurtardı: H-BC.
* gizli kayıtlarında: Ed Moloney ve bir araştırmacı İngiliz Ordu kayıtlarında konuyu destekleyen kanıtlar buldular. Hughes'ı öldürme operasyonu TOM TIME olarak biliniyordu. Bakınız Ed Moloney and Bob Mitchell, "British 'War Diary' Suggests Possible MRF Role in Effort to Kill Brendan Hughes While London Buries Secret Military Files for 100 Years," *The Broken Elbow* blog, 23 Şubat, 2013. Silahlı çatışmayla ilgili daha güncel bir açıklama için, bakınız "British Troops May Have Exchanged Fire," *Irish Times*, 4 Eylül, 1972.

GENÇ KOMUTAN

* Babası bir amiraldi: Frank Kitson, *Gangs and Counter- Gangs* (London: Barrie Books, 1960), s. 1.
* Büyükbabası ... görev almıştı: "The Guru of the New Model Army," *Times* (London), 14 Mayıs, 1972.
* Kitson, İngiliz Ordusu'nun Tüfek Tugayı'na katılmıştı: Ibid.
* Ancak ... bir asker olduğunda: Kitson, *Gangs and Counter- Gangs*, s. 1.
* 1953'te ... Kenya'ya ... gönderilmişti: Ibid., s. 7.
* Endişelenmesine gerek yoktu: "The Guru of the New Model Army," *Times* (London), 14 Mayıs, 1972.
* Kâğıdı ... sıkıştırdı: Kitson, *Gangs and Counter- Gangs*, s. 28, 90.
* Siperli ve püsküllü kepinin altında: *War School*, bölüm 1: "Kitson's Class" (BBC belgeseli, 1980).
* Sesi hafifçe genizden gelirdi: Ibid.
* Gevezelikten hoşlanmadığıyla bilinirdi: Mike Jackson; *Soldier: The Autobiography* (London: Bantam Press, 2007), s. 81.
* Gece görevine gitmeden önce: Kitson, *Gangs and Counter- Gangs*, s. 163.
* Bu şekilde "siyaha boyanarak": Ibid., s. 163. "Siyaha boyanmak" ölçü dilde kullanılan bir deyim, Peter Taylor'ın *Brits: The War Against the IRA* eserinde Kitson'ın Kenya'daki zamanlarıyla ilişkili olarak özellikle kullanılmış. (London: Bloomsbury, 2001), s. 127.
* "Her şey ilk birkaç dakika çok yabancı gelmişti": Kitson, *Gangs and Counter- Gangs*, s. 180– 81.
* İplerle gizlenmiş kimlikleri sayesinde: Ibid., s. 79.
* Bu Kitson için bir aydınlanma anıydı: Ibid., s.79.
* Bu riskli bir hareketti: Ibid., s. 127.
* şok edici rakamlarda insan kaybıyla: Caroline Elkins, *Imperial Reckoning: The Untold Story of Britain's Gulag in Kenya* (New York: Henry Holt, 2005), s. xvi.
* yaklaşık 1,5 milyon insan tutuklanmıştı: Ibid., s. xiv.

* Mau Mau şüphelileri ... maruz kalmışlardı: Ibid., s. 54, 66.
* Kitson ... Askeri Nişanla ödüllendirildi: *London Gazette* Yedinci Ek, 31 Aralık, 1954. (Ödül aslında 1 Ocak 1955'te verildi.)
* "Afrikalıların zihniyetinin ... merak ediyordum": Kitson, *Gangs and Counter- Gangs*, s. 184.
* Kitson kendisi için doğru uğraşı bulmuştu: "The Guru of the New Model Army," *Times* (London), 14 Mayıs, 1972.
* Maskat'a gönderildi: Frank Kitson, *Bunch of Five* (London: Faber, 2010), s. 155– 201.
* kendi taburunun yönetiminde görevlendirildi: Ibid., s. 205– 77; Dillon, *The Dirty War*, s. 25– 26.
* yeni bir projeye girişti: Frank Kitson, *Low Intensity Operations: Subversion, Insurgency, Peace- Keeping* (London: Faber, 1991), kaynakça.
* onrala kontrgerilla hareketi fikrinin temelini: Kitson, *Low Intensity Operations*, s. x– xi.
* 1972 yazına kadar: Tablo NI- SEC03, "British Army Personnel (Number) in Northern Ireland, 1969 to 2005," CAIN.
* Şehir boyunca ... yayılmışlardı: "Soldiers Scurry in Sniper Country," *Baltimore Sun*, 26 Kasım, 1971.
* tam olarak neyi başarmak zorundaydılar: Ibid.
* Yoksa huzursuz kolonilerden biri miydi?: Bakınız Niall Ó Dochartaigh, *From Civil Rights to Armalites: Derry and the Birth of the Irish Troubles* (Cork, Ireland: Cork University Press, 1997), bölüm 4.
* Frank Kitson geldiğinde: Taylor, *Brits*, s. 53.
* Kitson'ın astlarından birinin: Jackson, *Soldier*, s. 82.
* "onların düşmanca tavır takınmalarına neden oluyordu": "Paras Were 'Jolly Good' Says Bloody Sunday Brigadier," *Daily Mail*, 25 Eylül, 2002.
* "tahrip edici hareketleri tamamen sonlandırmak": Kitson, *Low Intensity Operations*, s. 50.
* İlk zorluk: *War School*: "Kitson's Class"
* Özellikle, Kitson ... ilgiliydi: Dillon, *The Dirty War*, s. 33.
* İngiliz askerleri ... Hughes'ın ... bahsediyorlardı: Taylor, *Brits*, s. 138.
* "Bu insanlar vahşiler": "Soldiers Scurry in Sniper Country," *Baltimore Sun*, 26 Kasım, 1971.
* Pencere camları titrerdi: Jackson, *Soldier*, s. 82.
* "sessizlik duvarı": "Brigadier Denies T.D.'s Claims," *Irish Times*, 11 Kasım, 1971.
* "suya bir şeyler katmak gerekli olabilir": Kitson, *Low Intensity Operations*, s. 49.
* Ağustos 1971'de bir sabah şafak vaktinden önce: Coogan, *The Troubles*, s. 150.
* "öyle ya da böyle, birçok durumda ... yanlı": Taylor, *Brits*, s. 67.
* yaşlı adamlar ... götürülmüş: Winchester, *In Holy Terror*, s. 163.
* ordu üyeleri öylece her ikisini de almıştı: Bu her ikisi de Seán McKenna olarak adlandırılan, Hooded Men olarak bilinen adamlardan biri ve oğlunun başına gelmişti.
* şüphelilerin neredeyse üçte biri: Taylor, *Brits*, s. 67.
* İngiliz Savunma Bakanlığı tarafından ... çalışma: Savunma Bakanlığı, *Operation Banner: An Analysis of Military Operations in Northern Ireland*, 2006, s. 2–7.
* "Tamamen çılgınlıktı": Taylor, *Brits*, s. 67.
* Frank Kitson, sonsuza dek ... bağdaştırılacaktı: Dillon, *The Dirty War*, s. 26.
* Onun itirazı ... kullanımıyla çok alakalı değildi: Frank Kitson, *Bunch of Five*, s. 58–59.
* "hoş bir önlem olmadığını": Ibid., s. 58.
* Söylenilene göre ... dalga geçmişti: "The Laws of Emotion," *Guardian*, 18 Ekim, 1973.
* İngiliz basınında bayağı yankı bulmuştu: "Intelligence War by Army Cracks IRA Ranks," *Telegraph*, 5 Kasım, 1971.
* Kitson'ın ... gözaltı olayları ile ilgili temel eleştirisi: Winchester, *In Holy Terror*, s. 154–55.
* Temmuz'un sonlarına doğru, ordu: Taylor, *Brits*, s. 66.
* Ordu ... bu hazırlık aşamasını planlamıştı: Winchester, *In Holy Terror*, s. 154.
* Ordunun niyetiyle ilgili bir diğer ipucu: Ian Cobain, *Cruel Britannia: A Secret History of Torture* (London: Portobello, 2013), s. 139.
* Baskın sonrasında, IRA: "Joe Cahill," *Telegraph*, 26 Temmuz, 2004.
* Baskınlar oluyorken: P-EM.
* Mary McGuigan adındaki güçlü bir kadın: Francis McGuigan'le görüşme. Ayrıca bakınız "The McGuigans: One Radical Irish Family," *New York Times*, 11 Haziran, 1972, ve "The Fighting Women of Ireland," *New York*, 13 Mart, 1972.

* Sabah saat dört civarıydı: Bu açıklama Francis McGuigan'la yapılan görüşmeye ve McGuigan'ın Dennis Faul and Raymond Murray'e ilk ağızdan anlattıklarına dayanıyor, *The Hooded Men: British Torture in Ireland, Ağustos, Ekim 1971* (Dublin: Wordwell Books, 2016).
* John McGuigan ... yığıldı kaldı: Francis McGuigan'le görüşme.
* John McGuigan'ın ... son buldu: Ibid.
* oğlunun ... seçildiğiydi: Başlangıçta grup on iki kişiydi; diğer iki adam daha sonra aynı yöntemlere tabi oldular. John McGuffin, *The Guinea Pigs* (London: Penguin, 1974), s. 46.
* Kafası ... kalın bir örtüyle kaplanmıştı: Faul and Murray, *The Hooded Men*, s. 58.
* Kelepçeleri çıkarılmıştı: Francie McGuigan'le görüşme; "Hooded Man: 'They Asked Me to Count to Ten; I Refused In Case I Couldn't Do It,' " *Journal.ie*, 24 Mart, 2018.
* helikopterin açık kapısından dışarı: McGuigan'ın hikâyesi yıllar geçtikçe farklı zamanlarda anlattığında nasıl olduysa değişti. 1972'de *Times*'daki makalede, zemine çarptığını söylüyor. Faul ve Murray'e yaptığı açıklamada, helikopterin yere indiğini ve dışarıya taşındığını söylüyor. Benle olan görüşmesinde ve yaptığı diğer görüşmelerde, dışarı itildiğini ve sonradan birilerinin onu yakaladığını anlattı.
* onu aceleyle gizli bir tesise götürüyorlardı: "The Torture Centre: Northern Ireland's 'Hooded Men,' " *Irish Times*, 25 Temmuz, 2015.
* denetim mekanizması dışında: Bu açıklama Francis McGuigan, Kevin Hannaway, ve Joe Clarke'la yapılan görüşmelere dayanıyor; ayrıca bakınız Winchester, *In Holy Terror*, s. 170–72; "The Torture Centre: Northern Ireland's 'Hooded Men,' " *Irish Times*, 25 Temmuz, 2015; ve McGuffin'in *The Guinea Pigs* ve Faul ve Murray'nin *The Hooded Men*'de ilk ağızdan yapılan açıklamalar.
* Günlerce ... bırakıldılar: Cobain, *Cruel Britannia*, s. 128–34; Taylor, *Brits*, s. 65.
* Kuzey Kore'de savaş esiri olarak işkence görmüştü: "Gen Sir Anthony Farrar-Hockley," *Telegraph*, 14 Mart, 2006.
* "bu nedenle ... dehşete düşmek için hazır olmalılar": Taylor, *Brits*, s. 69.
* Başlangıçta, bu teknikler ... öğretilmişti: Cobain, *Cruel Britannia*, s. 131.
* bu işkence yöntemleri ... ve sözlü bir gelenek halini almışlardı: Ibid., s. 130. Ian Cobain Kasım 1971'de, İngiliz Ordusu İstihbarat Birliği'nin Tugay Komutanı Richard Mansfield Bremner'ın gözaltı sonrasında, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana İngiliz sorgulama tekniklerinin nasıl geliştiğini kısaca anlatan bazı notlar aldığını belirtiyor. Başlangıçta, "en azından 100 yıl boyunca" gizli tutulacağı önemle belirtildi. (Otuz yıl sonra nihayetinde açığa çıkarıldı.)
* "Görevin ne?": Francis McGuigan'la görüşme.
* "kardaki iki bok çukuru": "The Torture Centre: Northern Ireland's 'Hooded Men,' " *Irish Times*, 25 Temmuz, 2015.
* sorguya girmiş olan bir diğer tutuklu: Seán McKenna'ydı. John Conroy, *Unspeakable Acts, Ordinary People: The Dynamics of Torture* (Berkeley: University of California Press, 2000), s. 123.
* (Serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra ... öldü): Ibid., s. 188.
* Francie McGuigan sonunda ... geri döndüğünde: Francis McGuigan'le görüşme.
* Ancak konuyla ilgili rahatsızlık duyuyor olması pek olası gibi görünmüyordu: "The Book Answer to the Guerrillas," *Times Literary Supplement*, 11 Şubat, 1972.
* İngiliz hükümeti tarafından daha sonra yapılan bir inceleme: Report of the Committee of Privy Counsellors Appointed to Consider Authorised Procedures for the Interrogation of Persons Suspected of Terrorism (the "Parker Report"), Mart 1972.
* Ancak, 1978 tarihli tartışmalı kararda: *Case of Ireland v. the United Kingdom* (Başvuru no. 5310/71), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, hüküm, 18 Ocak, 1978. Mahkeme 2018'de yeniden yapılan bir itiraz sonrasında bu kararı onadı: *Case of Ireland v. the United Kingdom* (Başvuru no. 5310/71), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, hüküm, 20 Mart, 2018. Ayrıca bakınız "Hooded Men Torture Ruling Is 'Very Disappointing,' " Uluslararası Af Örgütü, 20 Mart, 2018.
* (terör saldırıları sonrasında): Bakınız Amerika Birleşik Devletleri Adalet Bakanlığı, Hukuk Müşavirliği, Jay Bybee'den Başkan Vekili , Alberto Gonzales'e gönderilen bildiri, "RE: Standards of Conduct for Interrogation under 18 U.S.C. §§ 2340– 2340A," 1 Ağustos, 2002, s. 28.
* Ancak ... en somut uygulaması bekli de: Ordu içinde, bu birimden en azından bir süre, Mobile Reaction Force olarak söz edildi. Major General W. G. H. Beach to Brigadier M. E. Tickell, 27 Şubat, 1972 (National Archives, Kew).

* Bu, o kadar çok belirsiz ... olan seçkin bir birimdi: Taylor, *Brits,s.* 128– 30. İngiliz hükümetine ait bazı gizli belgeler bu gruptan Mobile Reaction Force olarak bahsediyor, örneğin, "Northern Ireland Visit," Loose Minute, Maj. P. H. Courtenay tarafından hazırlanmıştır,10 Şubat, 1972 (National Archives, Kew).
* MRF ... otuz civarı özel görevliyi içeriyordu: "Undercover Soldiers 'Killed Unarmed Civilians in Belfast,' " BBC, 21 Kasım, 2013.
* Sade kıyafetler giyinir: Ibid.
* Bomba İmha Ekibi olarak biliniyorlardı: Urban, *Big Boys' Rules,* s. 36.
* İrlanda kökenli askerler: Ibid., s. 36.
* Yolu süpüren kişiler ... gibi davranırlardı: "Under-cover Soldiers 'Killed Unarmed Civilians in Belfast,' " BBC, 21 Kasım, 2013.
* gizli ... oluşturmaya başlamışlardı: Dillon, *The Dirty War,* s. 30.
* MRF için çalışan bir kadın: Urban, *Big Boys' Rules,* s. 36.
* Aralık 1971'de, Kitson ... yazdı: Frank Kitson, "Future Developments in Belfast by Commander 39 Airportable Brigade," Aralık 1971. (Bu eski gizli belge İrlandalı yazar ve araştırmacı Ciarán MacAirt tarafından Kew'deki arşivlerde bulundu.)
* koltuğun altında gizledikleri makinalı bir tabanca: Dillon, *The Dirty War,* s. 42.
* Silahı görüş alanı dışında tutmak zorundaydılar: Ibid., s. 42.
* Bu suikast timi özellikle ... taşıyordu: Eski bir MRF askeri konuya 1978'de şöyle açıklık getirdi: ""Rus AK47 saldırı tüfeği, Armalite ve Thompson makineli tüfeği kullanma talimatı aldık. Tüm bu silahlar Provos tarafından kullanılıyor. Komutan Kitson'ın neden bunun gerekli olduğunu düşündüğünü hayal gücünüze bırakıyorum, çünkü bu silahların kullanımı İngiliz Ordusu için normal bir durum değil." Bakınız Margaret Urwin, "Counter Gangs: A History of Undercover Military Units in Northern Ireland, 1971–1976," Spinwatch report (Public Interest Investi-gations, Kasım 2012), s. 9.
* "Kafa karışıklığına neden olmak istedik": "Britain's Secret Terror Force," *Panorama* (BBC, 2013).
* 1972'de bir yaz gecesi: "Woman, 24, Shot Dead," *Guardian,* Haziran 9, 1972.
* Aslında, ... kırk yıl vardı: "Undercover Army Unit Linked to Killing Previously Blamed on IRA," *Irish News,* Haziran 9, 2015.
* Sonrasında: Simon Winchester'la görüşme. Ayrıca bakınız "Journalist Believes Army Used Him to Feed Stories," *Irish Times,* 22 Mayıs, 2001, and "My Tainted Days," *Guardian,* 22 Mayıs, 2001.
* Kitson'ın garip özellikleri: Dillon, *The Dirty War,* s. 26.
* "Kits Belfast Kasabı": *War School:* "Kitson's Class."
* kurnaz İngiliz strateji uzmanının akıl oyunlarıyla: Dillon, *The Dirty War,* s. 26.
* Kitson'ı kaçırma planları vardı: "The Kidnap Target," *Daily Mail,* 11 Ağustos, 1973.
* Provos'un ... olduğu söyleniyordu: *War School:* "Kitson's Class."
* MRF'in gizli toplantı merkezinde: "Exposed: The Army Black Ops Squad Ordered to Murder IRA's Top 'Players,' " *Daily Mail,* 16 Kasım, 2013.

THE CRACKED UP

* Belfast Lough'da bir hapishane yükseliyordu: J. J. Colledge, *Ships of the Royal Navy* (Newbury, U.K.: Casemate, 2010), s. 244.
* HMP *Maidstone-* Majestelerinin Hapishanesi: "Seven IRA Suspects Swim to Freedom," *Guardian,* 18 Ocak, 1972.
* Hapishane ... oluşuyordu: "Mac Stíofáin Tells Why Escapers Were Chosen," *Irish Times,* 25 Ocak, 1972.
* "domuzlar için uygun değildi": Ibid.
* içtenlikle selamlandı: Adams, *Before the Dawn,* s. 192.
* "kötü ve bunaltıcı bir sardalye kutusu": Gerry Adams, *Cage Eleven* (New York: Sheridan Square Press, 1993), s. 2.
* İyi yemeği severdi: Adams, *Before the Dawn,* s. 192.
* "Gerry Adams olduğum gerçeğini kabul etmeyi reddetme": Ibid., p. 189.
* olduğunu hissettiği andı: Ibid., s. 191–92.
* Adams onlara önemli hiçbir şey söylememeyi başarmıştı: Ibid., s. 191–92.
* "O zaman nefes alma," dedi doktor: Ibid., s. 192.
* soğuk bir Ocak akşamı: Bu açıklama Tommy Gorman'la yapılan bir görüşmeden ve "7 At Large after Maid-

stone Swim," dan alınmıştır (*Irish Times,* 18 Ocak, 1972); "Seven IRA Suspects Swim to Freedom," *Guardian,* 18 Ocak, 1972; "7 Maidstone Escapers Cross Border to Freedom," *Irish Times,* 24 Ocak, 1972.

* fikri mahkûmların aklına ... gelmişti: Tommy Gorman'la görüşme; Coogan, *The IRA,* s. 403; "7 IRA Guerrillas Tell of Prison Escape," *Globe and Mail,* 25 Ocak, 1972.
* Siyah Göl'den sürünerek çıkmış: "Thirty Years On—the Maidstone," *Andersonstown News,* 9 Eylül, 2000.
* bir semte gelip durduklarında:Tommy Gorman'la görüşme.
* Daha sonra, tereddütsüz: "Thirty Years On—the Maidstone," *Andersonstown News,* 9 Eylül, 2000.
* Ordu ... harekete geçirene kadar: "7 At Large after Maidstone Swim," *Irish Times,* 18 Ocak, 1972.
* Sınırı geçtikten sonra: "Mac Stíofáin Tells Why Escapers Were Chosen," *Irish Times,* 25 Ocak, 1972.
* yeni hapishane: Adams, *Before the Dawn,* s. 196.
* Long Kesh olarak biliniyordu: Long Kesh daha sonra Maze Prison adını alacaktı. Ancak bu hikâyedeki cumhuriyetçi mahkûmların çoğu buradan Long Kesh olarak bahsetmeye devam etti, bu nedenle kafa karışıklığına neden olmamak için, ben de hikâye boyunca bu ismi kullanmayı seçtim.
* Ama Adams orada uzun süre kalmayacaktı: Ibid., p. 197.
* Başlangıçta ... düşündü: Ibid., p. 198.
* çok gizli bir görüşme yapılıyordu: H-BC.
* "Gerry serbest kalmazsa, hiçbir şekilde o lanet olası ateşkes olmayacak": H-BC.
* 26 Haziran'da, IRA ateşkesi başlattı: "IRA Ceasefire Follows MP's Peace Moves," *Guardian,* 23 Haziran, 1972.
* ateşkesi ihlal eden kişilerin vurulacağına: "IRA Threatens to Kill Ceasefire Breakers," *Guardian,* 24 Haziran, 1972.
* Provos ... duyurdu: "IRA Provisionals, British Agree to Indefinite Truce," *Boston Globe,* 23 Haziran, 1972.
* Kuzey İrlanda'daki birçok insan: "Truce by Provisional IRA Opens Way to Peace," *Irish Times,* 23 Haziran, 1972.
* IRA üyelerinden küçük bir grup ... bir İngiliz askeri uçağına bindiler: Mac Stíofáin, *Revolutionary in Ireland,* s. 281; David McKittrick and David McVea, *Making Sense of the Troubles: The Story of the Conflict in Northern Ireland* (Chicago: New Amsterdam Books, 2002), s. 84–85.
* aşırı alışık olan: Taylor, *Behind the Mask,* s. 164.
* Gerry Adams ... benzer bir tavır takındı Adams, *Before the Dawn,* s. 202.
* Limuzinler grubu Londra'ya götürdü: 1982 yılında yapılan bir görüşmede, Adams Whistler'ın annesinin orada yaşadığını gösteren tabelayı hatırladı. Aslında, Whistle kendisi orada yaşamıştı. "Sinn Féin Vice-President Gerry Adams," *Irish People,* 27 Kasım, 1982.
* İrlandalı ekip ... yönlendirildi: Mac Stíofáin, *Revolutionary in Ireland,* s. 281.
* Daha sonra ... William Whitelaw: Ibid., s. 281.
* Ancak sırayla tokalaşırken: Adams, *Before the Dawn,* s. 204.
* "benim güvenebileceğiniz bir İngiliz bakanı olduğumu göreceksiniz": Ibid., s. 204.
* Taleplerinin listesini içeriyordu: Ed Moloney and Bob Mitchell, "British Cabinet Account of 1972 IRA Ceasefire Talks," *The Broken Elbow* blog, 21 Ocak, 2014. Bu, görüşmeden sonra yazılmış olan, Whitelaw ve Kuzey İrlanda Hükümeti bakanı Philip Woodfield tarafından sonradan başbakan Ted Heath'e verilen görüşmenin "Gizli ve Şahsi" beyanına dayamaktadır.
* Ayrıca İngilizlerin ... istediler: Mac Stíofáin, *Revolutionary in Ireland,* s. 281; Adams, *Before the Dawn,* s. 204.
* İngiliz katılımcılardan birisi: Taylor, *Behind the Mask,* s. 169
* Steele başlangıçta ... gönderildiğinde: Taylor, *Brits,* s. 80.
* Kanlı Pazar olaylarındaki kıyımdan sonra: Taylor, *Brits,* s. 107–8, 116–17.
* "Oldukça komikti, gerçekten": Taylor, *Behind the Mask,* s. 164.
* Adamlar ... görüşmeye başladıklarında: Ibid., s. 169–70.
* İngilizlerin ... isteyerek: "Adams and IRA's Secret Whitehall Talks," BBC, 1 Ocak, 2003.
* "mantıksız ültimatomlarla" sabote ettiği: William Whitelaw, *The Whitelaw Memoirs* (London: Headline Books, 1989), s. 128–29.
* Bunlar ... önemli özelliklerdi: Taylor, *Behind the Mask,* s. 165.
* Adams pis pis sırıttı: Ibid., s. 165.
* ateşkes ilk kez: Ibid., s. 166.
* Sıradan vatandaşlar ... çıktılar: "IRA Ceasefire Follows MP's Peace Moves," *Guardian,* 23 Haziran, 1972.
* Aile olmak ... tehlikeli olabilirdi: Terry Hughes, *Voices from the Grave*'de alıntılanmıştır.

* karısı, Colette'in: Adams, *Before the Dawn,* s. 189.
* Brendan'ın eşi, Lily: "Portrait of a Hunger Striker: Brendan Hughes," *Irish People,* 6 Aralık, 1980.
* çok endişeli olmasına ...neden oldu: Ibid.
* Ancak barış hemen hemen ... sürdü: "Ulster Truce Ends in Street Battle," *Guardian,* 10 Temmuz, 1972.
* olabildiğince çok vahşetle": "IRA Truce Falls Apart, 5 Die in Hour," *Boston Globe,* 10 Temmuz, 1972. Ayrıca bakınız Frank Martin tarafından yönetilen, *Behind the Mask,* belgeseli (BBC, 1991).
* komuta zincirinden geçen bir emir: *Voices from the Grave*'de Brendan Hughes'la yapılan görüşme.
* Hughes planlamaya başladı: McKearney, *The Provisional IRA,* s.112–13; Mac Stíofáin, *Revolutionary in Ireland,* s. 243.
* Elbette, bu uyarılar ayrıca: McKearney, *The Provisional IRA,* s. 112–13.
* O Temmuz ayının bir Cuma günü: Kuzey İrlanda Hükümeti'nden alınan bilgiye göre, o gün on dokuz farklı bomba patlatılmıştı. Bazı basın açıklamaları bombaların sayısının yirmi dört civarında olduğunu söyledi ama IRA daha fazla bombalı düzenek hazırlamış ve yalnızca on dokuzunu başarıyla patlatmış olabilir. "Timetable of Terror," Kuzey İrlanda Hükümeti'nin yayınladığı broşür, Temmuz 1972.
* İnsanlar çığlık atmaya ve sürünerek ilerlemeye başladılar: "11 Die in Belfast Hour of Terror," *Guardian,* 22 Temmuz, 1972.
* Birçok otobüs paramparça olmuştu: "Timetable of Terror."
* Dokuz kişi hayatını kaybetti: Bazı ilk açıklamalar ölü sayısının daha fazla olduğunu ileri sürdü ama Kuzey İrlanda Hükümeti dokuz ölü olduğunu bildirdi (yedi sivil ve iki asker). "Timetable of Terror."
* onun bir insan gövdesi olduğunun farkına vardı: *Car Bomb.*
* Polis memurları ... dikkatle koyarken: "Bombing Wave Kills 13, Injures 130 in Belfast," *Boston Globe,* 22 Temmuz, 1972.
* "Şehir ... görmedi": "Bomb-a-Minute Blitz in Belfast: Many Injured," *Belfast Telegraph,* 22 Temmuz, 1972.
* "Şu anda hiç kimse ... inanıyor mu": "The Only Message," *Irish Times,* 22 Temmuz, 1972.
* Lower Falls'daki gönüllülerden bazıları: H-BC.
* Hughes yıllardır... ısrar etmişti: Ibid.
* Hughes hemen Russell'ı görmeye gitti: Ibid.
* Ancak bir konu hâlâ gizemini koruyordu: Ed Moloney'e göre, adam kapıya vardığında, Russell'ın yanında bir çocuk vardı, bu tetikçinin neden işini yarım bıraktığını açıklayabilir. Ed Moloney, *Voices from the Grave: Two Men's War in Ireland* (New York: PublicAffairs, 2010), s. 114.
* saldırganın Stickies'in bir üyesi olduğunu: H-BC.
* Bu teori, ... teyit edildi: Joe Clarke'la görüşme; "Trio Vanished Forever," *Sunday Life,* 21 Şubat, 2010.
* barlar ...kurulduğunda: "Thriving Shebeens Where Law and Order Has Ceased," *Irish Times,* 29 Aralık, 1972.
* Barlardan birinin adı Burning Embers (Kızgın Kor) idi: H-BC; "IRA Volunteer Charlie Hughes and the Courage of the Brave," *The Blanket,* 10 Eylül, 2002.
* Official grubuna ait olan başka bir bar Cracked Cup (Kırık Fincan) idi: "Disappeared IRA Victim and Provo 'Love Triangle,' " *Irish Independent,* 7 Aralık, 2014; Gerry Adams, *Falls Memories: A Belfast Life* (Niwot, Colo.: Roberts Rinehart, 1994), s. 124–25.
* Parkeler çürümüştü: Kevin Myers, *Watching the Door: Drinking Up, Getting Down, and Cheating Death in 1970s Belfast* (Brooklyn, N.Y.: Soft Skull Press, 2009), s. 247.
* vuran adamı arayan: H-BC; "Man Gets Life for Murder at Club," *Irish Times,* 24 Ocak, 1973.
* O geceki müşterilerden biri: McKittrick et al., *Lost Lives,* s. 203.
* Ani bir silah ateşi kasvetli havayı bir an için aydınlattı: "Club Death in IRA Power Struggle," *Telegraph,* 20 Haziran, 1972; "Man Gets Life for Murder at Club," *Irish Times,* 24 Ocak, 1973.
* Ateş eden genç bir Provo üyesiydi: "Man Gets Life for Murder at Club," *Irish Times,* 24 Ocak, 1973.
* daha sonra ortaya çıkacaktı: "Rejection of Provisional IRA Policy Urged," *Irish Times,* 1 Temmuz, 1972.
* On beş dakika boyunca: "Club Death in IRA Power Struggle," *Telegraph,* 20 Haziran, 1972; "Whitelaw Move Gives New Status to Belfast Prisoners," *Guardian,* 20 Haziran, 1972.
* Basın ... olarak aktaracaktı: "Club Death in IRA Power Struggle," *Telegraph,* 20 Haziran, 1972.
* Bir gazete ... ileri sürdü: "Whitelaw Move Gives New Status to Belfast Prisoners," *Guardian,* 20 Haziran, 1972.
* korkunç bir durumun farkına vardı: H-BC.

* Rahipliği bıraktığında: Lynskey ailesinin bir üyesiyle yapılan görüşme.
* "fazlaca kadınların peşinden koşma": Bu detaylar ve bu alıntı Maria Lynskey'le yapılan görüşmeden alınmıştır, "The Disappearance of Joe Lynskey," *The Disappeared of Northern Ireland's Troubles* içinde, s. 6.
* gelmiyordu: Joe Lynskey'nin bir tanıdığıyla yapılan görüşme.
* "Olgun bir adamdı ama": *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.
* Brendan Hughes ... her zaman: H-BC.
* Zeki ve bilgeydi: Joe Lynskey'nin bir tanıdığıyla yapılan görüşme.
* cebinde kahramanı ... bir kitabını taşırdı: Joe Clarke'la yapılan görüşme.
* Ama biraz soğuk olabilirdi: Ibid.
* Hughes'ın ... hakkında bilmediği şey:H-BC; *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme; "Disappeared Victim Killed Over Affair with IRA Man's Wife," *Irish News,* 8 Şubat, 2010.
* Lynskey'nin ... emrettiğini: Joe Clarke' la görüşme; *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme; "Disappeared Victim Killed Over Affair with IRA Man's Wife," *Irish News,* 8 Şubat, 2010; "Disappeared IRA Victim and Provo 'Love Triangle,' " *Irish Independent.*
* Tetikçi ... bu görevi üstlenmişti: *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.
* Ancak Russell kapıyı açtığında: H-BC; Moloney, *Voices from the Grave*, s. 114.
* itiraf etmek yerine: "Disappeared IRA Victim and Provo 'Love Triangle,' " *Irish Independent,* 12 Temmuz, 2014; "I Didn't Order Jean's Killing," *Sunday Life,* 21 Şubat, 2010.
* Lynskey ... bir askeri mahkemeye çıkacaktı: *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme; "IRA Man: I Held Lynskey Captive Until His Murder," *Irish News,* 15 Aralık, 2009.
* Bazı gizli hükümet programları gibi: Hugh Feeney and Richard O'Rawe'le yapılan görüşmeler; H-BC.
* McClure otuzlarındaydı: "Patrick F. McClure," ölüm ilanı, *Record-Journal* (Meridien, Conn.), 5 Aralık, 1986.
* Aslında ... askeri deneyimi vardı: Hugh Feeney'le görüşme; H-BC.
* Ancak ... olarak görülürdü:
* But he was regarded: Hugh Feeney and Richard O'Rawe'le yapılan görüşmeler.
* doğrudan Gerry Adams'a hesap veriyorlardı: H-BC; P-EM.
* Brendan Hughes onları "kelle avcısı" olarak görüyordu: H-BC.
* McClure yumuşak sesli ve esrarengizdi: Richard O'Rawe'le görüşme.
* "gazetelere çıkıyor olacaksınız": Hugh Feeney'le görüşme.
* Unknowns'un üyeleri ... götürüldü: P-EM.
* götürme sorumluluğu: Hugh Feeney'le görüşme; H-BC.
* oldukça baş döndürücü bir şenlik havası vardı: Colin Smith'le görüşme; "The Night the Truce Ended," *Observer,* 16 Temmuz, 1972.
* Dolours ... gizli bir memnuniyet duyuyordu: P-TKT; "The Sisters of Terror," *Observer,* 18 Kasım, 1973.
* Bir keresinde askerler, bereleriyle: "Violence 'Not Included in IRA Principles,' " *Guardian,* 26 Ekim, 1973. Böyle bir fotoğraf olay sonrası Londra'daki mahkemesinde gösterildi ve basında yayınlandı. Bakınız "IRA Planning to Kidnap 10 Hostages from an English Village in Reprisal for Sentences," *Times* (London), 16 Kasım, 1973.
* bir İngiliz subayı vardı: P-TKT. Asla böyle bir şansları olmadı: Corden-Lloyd, kullanmakta olduğu helicopter IRA'nın açtığı ateş altında kalıp kaza yaptığında, 1978'de görev başında hayatını kaybetti.
* Çünkü Lynskey'nin görevi: Joe Lynskey'nin bir tanıdığıyla yapılan görüşme.
* "Joe'yi kıl payı kaçırdın": Ibid.
* Lynskey'nin annesi öldüğünde: Maria Lynskey'le görüşme, *Marian Finucane Show,* RTÉ Radio, 4 Nisan, 2015; "Emigration Rumor Hid Lynskey Murder," *Irish News,* 8 Aralık, 2009.
* simgesi olan bir bilinmezlikte:P-EM.
* Lynskey çok fazla konuşmadı: P-EM.
* "Bilmek istemiyorum, Joe": *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.
* *Onu feribota götüreceğim,* diye düşündü: P-EM.
* *Neden kendisini kurtarmak için bir şeyler yapmıyor*?: *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.
* Harekete olan bağlılıkları: P-EM; *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.
* sokak lambasının altında: P-EM.
* Uzandı ve elini sıktı: *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme.
* "Görüşürüz, Joe": P-EM.

KİMSESİZLER

* BBC' den bir grup televizyoncu: ziyareti gerçekleştiren BBC muhabiri, Graham Leach'le yapılan görüşme.
* yerel basının olaydan haberi olmuştu: "Where Is Jean McConville," *Civil Rights*, 14 OCak, 1973.
* çocukların hiçbirisinin ... bildirmediğini belirten: "Snatched Mother Missing a Month," *Belfast Telegraph*, 16 Ocak, 1973.
* gazete ... yardım talebinde bulundu: "Help Trace Kidnapped Mother—MP's Appeal to Falls," *Belfast Telegraph*, 17 Ocak, 1973.
* "Dört genç kız": BBC arşiv görüntüsü, 17 Ocak, 1973.
* McConville babaanne olabilirdi: "Snatched Mother Missing a Month," *Belfast Telegraph*, 16 Ocak, 1973.
* Bir sosyal hizmet görevlisi ... çocukları ziyaret etmişti: McConville çocuklarıyla görüşmesi sonrası sosyal hizmet görevlisinin raporu, 13 Aralık, 1972.
* Jean'in kayınvalidesi katı bir şekilde: St. Jude's Walk'a ziyareti sonrası sosyal hizmet görevlisinin raporu, 13 Aralık, 1972.
* Helen babaanneyle ... iyi geçinemiyordu: Sosyal hizmet görevlisinin raporu, 14 Aralık, 1972.
* Fakat McConville çocukları kesinlikle bunu reddetti: Sosyal hizmet görevlisinin raporu, 18 Aralık, 1972.
* Annelerin ... geri döneceğini belirttiler: Michael and Susan McConville'le görüşme.
* Uyku saatleri sarkıtılmış: Sosyal hizmet görevlisinin raporu, 10 Ocak, 1973.
* Komşular yardım etmek yerine: Sosyal hizmet görevlisinin raporu, 15 Ocak, 1973.
* yerli bir kilise papazının ... farkında olduğunu: Sosyal hizmet görevlisinin raporu, 18 Aralık, 1972.
* McConvillerin yiyecekleri tükeniyordu: "Sons Recall 30 Years of Painful Memories," *Irish News*, 24 Ekim, 2003.
* Ellerine çok fazla para geçmiyordu: Michael McConville'le görüşme.
* Çocuklar sorun yaşamaya başladılar: Michael McConville'le görüşme; sosyal hizmet görevlisinin raporu, 15 Şubat, 1973.
* Sonunda, ... yakalandı: Michael McConville'le görüşme; Michael McConville görüşmesi, *Marian Finucane Show*, RTÉ Radio, 23 Kasım, 2013; McConville, "Disappearance of Jean McConville," s. 19.
* Açlıktan ölüyorlardı: Michael McConville'le görüşme; Michael McConville görüşmesi, *Marian Finucane Show*, RTÉ Radio, 23 Kasım, 2013; McConville, "Disappearance of Jean McConville," s. 19.
* Micheal on bir yaşındaydı: Sosyal hizmet görevlisinin raporu, 24 Ocak, 1973.
* "Babam öldü, annemi de IRA kaçırdı": Bu ayrıntı, James McConville'in avukatlarına verdiği ve kendi deneyimlerini anlattığı talimatlarını içeren, 23 Kasım 2012 tarihli bir mektuptan alınmıştır.
* dosyalarında ... kaydı bulunmuyordu:
  Kuzey İrlanda Polis Ombudsmanlığı, "Report into the Complaint by James and Michael McConville Regarding the Police Investigation into the Abduction and Murder of Their Mother Mrs. Jean McConville," Ağustos 2006.
* polis başka bir delil sunmamış: Sosyal hizmet görevlisinin raporu, 17 Ocak, 1973.
* kaçırılmayı "duygusuz bir eylem" olarak nitelendirmiş: The MPs were Paddy Devlin and Gerry Fitt. "Help Trace Kidnapped Mother—MPs Appeal to Falls," *Belfast Telegraph*, 17 Ocak, 1973.
* söylentiler etrafta dolaşmaya başladı: Arthur, Susan, ve Michael McConville'la yapılan görüşmeler.
* "zihnimizi bulandırma girişimi": "Sons Recall 30 Years of Painful Memories," *Irish News*, 24 Ekim, 2003.
* IRA'nın gençlik kolundan bir grup genç: Michael McConville'le görüşme. Bu olayla ilgili ayrıca 11 Şubat tarihli orduya ait kayıtlar mevcuttur: " 2 Katolik çocuk, Muharebe takımındaki (Combat kit) 3 maskeli adam tarafından zorla arabaya bindirildi. Çocuklardan biri sonradan ortaya çıktı, ancak Michael McConville (10-RC) hâlâ kayıp," İngiliz Ordusu Durum Raporu, "0700 S Pazar 11 Şubat- 0700 S Pazartesi 12 Şubat 1973," Annex C -A/BR/30/8/M04, 12 Şubat, 1973 (National Archives, Kew).
* *Annene olanlarla ilgili kimseyle konuşma*: Michael McConville'le görüşme.
* Özgürlük molası çok uzun sürmedi: Sosyal hizmet görevlisinin raporu, 15 Şubat, 1973.
* Bir gün, üç kadın daireye uğradı: Sosyal hizmet görevlisinin raporu, 27 Şubat, 1973.
* çocuklar "mahkemenin vesayetine" verilmişti: McConville, "Disappearance of Jean McConville," s. 19.
* birisinin kayıplara karışması olayı: Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü (1998), Madde7(1)(i).
* Kaçırıldıktan bir hafta sonra: McKendry, *Disappeared*, s. 20.
* "Sadece size bunları vermem söylendi": Michael McConville'le görüşme.
* annesinin ölmüş olduğunu anladığı an: Ibid.

"FREDS" TAKIMI

* 1972 yılında bir Ağustos günü: "Shot Laundry Man Was British Agent," *Irish Times*, 3 Ekim, 1972.
* Aracın ... varlığı sıradan bir durumdu: Ibid.
* Bölgede çok fazla dükkân yoktu: Ibid.
* İnsanlar ... Sarah'yı seviyorlardı: "Medal for Van WRAC," *Guardian*, 19 Eylül, 1973.
* Aracın sürücüsü, Ted Stuart: "Shot Laundry Man Was British Agent," *Irish Times*, 3 Ekim, 1972.
* rahat bir adamdı: Dillon, *The Dirty War*, s. 26–27. Bu açıklama ölümünden sonra Ted Stuart'ın annesiyle yapılan görüşmeden alınmıştır. Bakınız "Provos Admit Killing Army Secret Agent," *Belfast Telegraph*, 3 Ekim, 1972.
* Mahalledeki çocuklar ona Teddy diyordu: "Shot Laundry Man Was British Agent," *Irish Times*, 3 Ekim, 1972.
* Twinbrook hem Katoliklerin hem de Protestanların eviydi: Ibid.
* Bir ev hanımı kapıyı açtı: Ibid.
* yakın mesafeden kurşun yağdırmış: Dillon, *The Dirty War*, s. 26–27.
* silahlı adamlardan biri ona doğru döndü: Ibid., s. 26–27.
* D Birimi'nde bir muhbirin olabileceği: H-BC; Dillon, *The Dirty War*, s. 30–31; "IRA Never Got Spy's Secrets," *Guardian*, 14 Mayıs, 1973.
* Hughes ... ziyaret etti: "More Double Agents at Work," *Irish Times*, 14 Mayıs, 1973.
* Birmingham'daydı: Taylor, *Brits*, s. 134.
* Kaçmayı ... planladı: H-BC.
* Seamus Wright ... döndü: Ibid.
* Seamus'a eğer ... verirse ... söylediler: Dillon, *The Dirty War*, s. 31–32.
* Hughes ... korkmuştu: Taylor, *Brits*, s. 135.
* Wright ... gizli bir bölmeden bahsetti: Dillon, *The Dirty War*, s. 32–34.
* taraf değiştirmeye ikna edilmiş bir grup muhbiri: Ibid., pp. 32–34.
* "Orada gördüğüm bir adam var,": Ibid., s. 34.
* Wright'ın adını verdiği adam genç bir Provo üyesiydi: H-BC; Dillon, *The Dirty War*, s. 32–34.
* Hâlâ bir yeniyetmeydi: "Kevin and the Pain That Has Never Disappeared," *Belfast Telegraph*, 30 Ağustos, 2013. Bazı kaynaklar, McKee'nin on yedi yaşında olduğunu iddia ediyor, ancak bu makalede Philomena McKee, ailenin Kevin'in on yedinci yaş gününe kadar yaşayıp yaşamadığını bilmediğini yazıyor ve ortadan kaybolduğunda on altı yaşında olduğunu öne sürüyor.
* koca mavi gözleri: "The IRA and the Disappeared: Tell Us Where Kevin Is Buried and I'll Shake Hands," *Irish Times*, 5 Ekim, 2013.
* İnsanlar onu "Sinsi" diye çağırıyorlardı: H-BC.
* Batı Belfast'te büyümüştü: "The IRA and the Disappeared: Tell Us Where Kevin Is Buried and I'll Shake Hands," *Irish Times*, 5 Ekim, 2013; Phil McKee, "The Disappearance of Kevin McKee," *The Disappeared of Northern Ireland's Troubles* içinde, s. 10.
* IRA'nın gençlik koluna katılmıştı: *The Disappeared*'de Marie McKee'yle yapılan gödüşme.
* Ancak, aynı zamanda "pusular" kurmuş: Richard O'Rawe'le görüşme.
* Bir gece, Kevin McKee tutuklanmış: Richard O'Rawe'le görüşme; McKee, "The Disappearance of Kevin McKee," s. 11.
* Halalarından ikisi ... kışlaya gitmişler: McKee, "The Disappearance of Kevin McKee," s. 11.
* aile, İngiltere'deki Kevin'den mektup almaya başlamıştı: Ibid., s. 11.
* bir İngiliz Ordu kaydı: Watch Keeper'in Günlüğü, C Birliği, 1 Battalion, King's Own Scottish Borderers, 28 Aralık, 1971–Nisan 24, 1972 (National Archives, Kew).
* Wright Hughes'a, McKee'nin ... dahil olmaktan "hoşnut olduğunu" söyledi: H-BC.
* MRF'deki ... bu ukala ergene kanı kaynamıştı: Dillon, *The Dirty War*, s. 34–35.
* toplanacak en iyi adamların: Kitson, *Gangs and Counter-Gangs*, s. 126.
* MRF McKee'ye ... bir tüfek ... vermişti: H-BC.
* McKee omuz askısını takıyordu: Dillon, *The Dirty War*, s. 35.
* ihanetini itiraf etti: Ibid., s. 35.
* İngilizlerle ilgili bilgi toplamaları ... ajan olarak: H-BC.
* önemsiz bilgi ya da daha iyisi yanlış bilgi: Dillon, *The Dirty War*, s. 33–34.
* "muaf" olacaklardı: H-BC.

* Operasyonun en önemli ögesi: Adams, *Before the Dawn*, s. 212–13.
* "Arkana yaslan," dedi Adams. "Daha fazla bilgi edin": H-BC.
* Çamaşır yıkama hizmeti ve şehir merkezindeki ofise ek olarak: H-BC; Dillon, *The Dirty War*, s. 39–40.
* üç eş zamanlı saldırı başlatacaktı: Bakınız Taylor, *Brits*, s. 135, burada isim vermeden Taylor Adams'ın konumunu anlatıyor.
* Ted Stuart, ... gizli bir İngiliz istihkam eriydi: "Provos Admit Killing Army Secret Agent," *Belfast Telegraph*,3 Ekim, 1972.
* bunun yönetim yanlılarının bir tuzağı olduğunu söyledi: Dillon, *The Dirty War*, s. 26–27.
* Kadın Warke'nin ... yardım etti: Sam Collyns tarafından yönetilen, *Brits*'de, bölüm 1: "The Secret War," Brendan Hughes'la yapılan görüşme (BBC, 2000).
* eğer araçta gizlenmiş üçüncü bir asker varsa: Dillon, *The Dirty War*, s. 39.
* Belfast'te başka bir yerde, başka bir silahlı ekip: Ibid., s. 28, 37–39.
* Provos için önemli bir zafer: H-BC; Adams, *Before the Dawn*, s. 213.
* Wright eve gelmiş: "More Double Agents at Work," *Irish Times*, 14 Mayıs, 1973.
* Wright ... bir şeyler konuştu: Bu detay Wright'ın karısı Kathleen'in Rev'le yaptığı görüşmeden alınmıştır. Brian Brady of Trench House, in Andersonstown, in 1973. Bakınız "More Double Agents at Work," *Irish Times*, 14 Mayıs, 1973; "IRA Never Got Spy's Secrets," *Guardian*, 14 Mayıs, 1973.
* IRA tarafından götürülmediğini: "More Double Agents at Work," *Irish Times*, 14 Mayıs, 1973.
* ordu tarafından yakalanmış olabileceğine: "More Double Agents at Work," *Irish Times*, 14 Mayıs, 1973; "IRA Never Got Spy's Secrets," *Guardian*, 14 Mayıs, 1973.
* Askeri kaynaklar ... belirtti: "IRA Never Got Spy's Secrets," *Guardian*, 14 Mayıs, 1973.
* McKee de gözden kayboldu: *The Disappeared.*
* her iki adamın da IRA tarafından götürüldüğüydü: P-EM.
* yalnız başına Price gidecekleri yere götürdü: Ibid.
* McKee'nin yolculuğu Country Monaghan'da ... bir evde son buldu: "Every Time We Met a Family We Found New Material, New Facts," *Irish Independent*, 10 Kasım, 2013.
* Onu tanıyan insanlar: H-BC.
* McKee ... annesine telefon etmiş: McKee, "The Disappearance of Kevin McKee," s. 12.
* "Geri gelmeyecek": "The IRA and the Disappeared: Tell Us Where Kevin Is Buried and I'll Shake Hands," *Irish Times*, 5 Ekim, 2013; "Every Time We Met a Family We Found New Material, New Facts," *Irish Independent*, 10 Kasım, 2013.
* onu vuramadıklarını fark ettiler: H-BC.
* Belfast'ten serinkanlı birkaç tetikçi gönderildi: Ibid.
* bir papaz çağırdılar: Dillon, *The Dirty War*, s. 44.
* Öldürme eyleminin kendisi ... törensel bir niteliğe sahipti: Ibid., s. 44. Gazeteci Martin Dillon bu iki tetikçinin Jim Bryson ve Tommy "Todler" Tolan (artık her ikisi de ölüydü) olduğunu saptadı. Dillon, *The Dirty War*, s. 44.
* Brendan Hughes ... kararı nedeniyle ihanete uğramış gibi hissediyordu: H-BC.
* Temmuz 1973'te ... Adams ... gidiyordu: Adams, *Before the Dawn*, s. 217–18; H-BC; "IRA Chiefs Among 17 Held in Army Raids," *Guardian*, 20 Temmuz, 1973.
* Belfast'in komutan subayı olarak: H-BC.
* Temmuz ... kaçak olmak için dikkat gerektiren bir zamandı: Adams, *Before the Dawn*, s. 217.
* Sonra arabada birisinin ... olduğunu fark etti: Taylor, *Brits*, s. 154–55; *Brits*'de görüşme yapılan İngiliz askeri: "The Secret War."
* Hızlıca karar verildi: Adams, *Before the Dawn*, s. 217–18.
* bir sürü İngiliz askerini görünce irkildi: Ibid., s. 217–18.
* Adams gelişigüzel birkaç kibrit çıkardı ve piposunu yaktı: Ibid., s. 218.
* arabadaki adam: Taylor, *Brits*, s. 154–55.
* dövülüp, işkence edildikleri: H-BC.
* onu kendine getirmek için ... suyu üzerine döküp sonra tekrar dövmeye başladılar: H-BC. Adams ve Hughes sonrasında işkence gördüklerine dair mahkemeye şikâyette bulundular. Bakınız "Brutality Against Adams Alleged," *Irish Times*, 23 Temmuz, 1973.
* sonra cesedini Kara Dağ'a atacağını: H-BC.

* İngiliz güçler oldukça memnundu: Taylor, *Brits*, s. 156.
* iki esirle birlikte "zafer" fotoğrafları: H-BC; "Portrait of a Hunger Striker: Brendan Hughes," *Irish People*, 6 Aralık, 1980. Olaya dahil olan istihbarat görevlilerinden biri daha sonra gazeteci Peter Taylor'a zafer fotoğraflarını çekindiklerini söyledi ve Hughes ve Adams'ın o an "çok kötü durumda olduğunu" ekledi. Peter Taylor, *Provos: The IRA and Sinn Fein* (London: Bloomsbury, 1998), a. 158.
* Hughes hâlâ meydan okuyordu: H-BC.
* hayatının en önemli anlarından biri: Ibid.

İNGİLTERE'Yİ KAPATIN

* çevresinde çoktan çiğdemler açmıştı: "Bombs in Placid London," *Christian Science Monitor*, 10 Mart, 1973.
* O gün toplu taşıma çalışanlarının grevi vardı: Ibid.
* Öğle yemeği arasından sonra: "Police Admit 'Human Error' Which Garbled Bomb Warning," *Irish Times*, 10 Mart, 1973; "Warnings on Phone Sent Reporters Rushing to Find Named Cars," *Irish Times*, 21 Eylül, 1973.
* Martin Huckerby adında bir gazeteci o gün haber odasında iş başındaydı: Martin Huckerby'la görüşme.
* yeşil Ford Cortina Estate marka bir arabayı arıyordu: "Warnings on Phone Sent Reporters Rushing to Find Named Cars," *Irish Times*, 21 Eylül, 1973.
* Çok zaman geçmeden … arabayı fark etti: Martin Huckerby'le görüşme; "A Taste of Ulster's Violence," *Guardian*, 9 Mart, 1973.
* insanları boşaltmaya başladılar: "Warnings on Phone Sent Reporters Rushing to Find Named Cars," *Irish Times*, 21 Eylül, 1973; "Police Holding 10 in London Blasts," *New York Times*, 10 Mart, 1973.
* Huckerby … giriş kapısının aralığına gizlendi: "Warnings on Phone Sent Reporters Rushing to Find Named Cars," *Irish Times*, 21 Eylül, 1973.
* İngiliz halkı: Bu görüş Billy McKee tarafından dile getirilmiştir. Taylor, *Provos*, s. 152.
* "Yalnızca yarısı bizim savaşımız": P-EM.
* İmparatorluğun kalbine yapılan bir saldırı: "IRA Bomber Says Gerry Adams Sanctioned Mainland Bombing Campaign," *Telegraph*, 23 Eylül, 2012.
* Price … McClure ve Gerry Adams'la … çalıştı: "IRA Bomber Says Gerry Adams Sanctioned Mainland Bombing Campaign," *Telegraph*, 23 Eylül, 2012; P-EM. Adams, Londra'ya saldırı planıula herhangi bir ilgisi olduğunu reddetti, ancak hem Price hem de Brendan Hughes, onun işin içinde olduğunu iddia ediyor. Aynı zamanda Unknowns üyesi olan ve görevde yer alan Hugh Feeney, Adams'ın bu dönemde birimin faaliyetleriyle yakından ilgilendiğini bana doğruladı.
* asidin sızmakta olduğunu: P-EM.
* yerine bombalı araç hazırlamaya karar verdiler: H-BC. Hughes, görüşmede: "İlk önce bu fikir, doğru, Belfast Birliği toplantılarında tartışıldı, ben, Gerry Adams, Ivor Bell, Pat McClure, öncelikli olarak bu gruptaki insanlarla. Tom Cahill. Biz, o zamanlar Belfast Birliği'ndeki kilit kişilerdik. Lonra bombalı eyleminin tartışması, fikri ve tüm işleyişi bu özel gruptan çıktı." Ayrıca bakınız "IRA Bomber Says Gerry Adams Sanctioned Mainland Bombing Campaign," *Telegraph*, 23 Eylül, 2012.
* bir ekip seçme zamanı geldiğinde: H-BC.
* Geryy Adams … açıkladı: "IRA Bomber Says Gerry Adams Sanctioned Mainland Bombing Campaign," *Telegraph*, 23 Eylül, 2012.
* devletin gazabına hazır olması: H-BC.
* "Bu idam cezası olabilir": Adams bunu söylediğini reddediyor; IRA'ya katılmış olduğunu kesinlikle reddediyor. Ancak katılmış olduğuna ve görüşlerine dair bolca kanıt var. Adams'a ait bu doğrudan alıntılar, Dolours Price'ın hatıralarından alınmıştır. Bakınız " 'Republicanism Is Part of Our DNA,' Says IRA Bomber Dolours Price," *Telegraph*, 23 Eylül, 2012. Brendan Hughes, görüşmeyi Boston Üniversitesi sözlü tarih anlatısında benzer şekillerde anlatıyor.
* arka kapıdan çıkmalarını: P-EM.
* On dakika aralıklarla ilgili söylediği o süslü sözü … bir kitabından: Ibid.
* "Aceleyle beni yere sermeyin beyler": Ibid.
* hemen hemen on kişi kalmıştı: Hugh Feeney'le görüşme; "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times*, 11 Eylül, 1973.
* yakışıklı genç bir adam, Gerry Kelly: P-EM.
* Kelly … beri firardaydı: "Protest Now Before It Is Too Late!" *Irish People*, 12 Ocak, 1974; "Biography of an

IRA Bomb Squad," *Times* (London), 15 Kasım, 1973; Gerry Kelly, *Words from a Cell* (Dublin: Sinn Féin Publicity Department, 1989), s. 8.

* Price onun önemli bir adam olduğunu düşündü: Dolours Price, "I Once Knew a Boy," *The Blanket*, 17 Temmuz, 2004.
* Hepsi çok gençtiler: "Biography of an IRA Bomb Squad," *Times* (London), 15 Kasım, 1973.
* Altı ay öncesinde Provos'a katılmadan önce: Bob Huntley, *Bomb Squad: My War against the Terrorists* (London: W.H. Allen, 1977), s. 1–2; "Police Kept Watch on Group at London Airport," *Irish Times*, 18 Eylül, 1973.
* Hâlâ anne babasıyla yaşıyordu: "Police Kept Watch on Group at London Airport," *Irish Times*, 18 Eylül, 1973; "Bomb Trial Court Told of Threat," *Irish Times*, 6 Ekim, 1973.
* Unknowns'un lideri olarak: Hugh Feeney'le görüşme.
* Dolours'u önderlik etmesi için seçti: " 'Republicanism Is Part of Our DNA,' Says IRA Bomber Dolours Price," *Telegraph*, 23 Eylül, 2012.
* Göreve atananlardan hiçbirinin: Hugh Feeney'le görüşme; Taylor, *Provos*, s. 153.
* zamanlayıcılar ve patlayıcılar üzerine yoğun bir eğitim: P-EM; H-BC.
* bombanın patlaması sonucu kolunu kaybeden: H-BC.
* "'doğal seçilim' in dehşet verici bir formu": Urban, *Big Boys' Rules*, s. 32–33.
* füze olarak kullanılan bir soda pipeti: "IRA Bomb Making Manual and Rocket Seized by Troops," *Telegraph*, 11 Ocak, 1972.
* arabalar mükemmel bir kamufle yöntemiydi: Mac Stíofáin, *Revolutionary in Ireland*, s. 243.
* beklenmedik bir araba kendi kendine, ... bir korku aracına dönüştü: "Empty Car Causes Panic," *Belfast Telegraph*, 3 Ocak, 1973.
* Şubat ayında, Belfast'te ... altı araba kaçırıldı: Hugh Feeney'le görüşme.
* boyanmıştı ve araçlara sahte plaka takılmıştı: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times*, 11 Eylül, 1973.
* arabaların yalnızca dördü: Ibid.
* yüzlerce kilodan fazla barut: Huntley, *Bomb Squad*, s. 4; "A Taste of Ulster's Violence," *Guardian*, 9 Mart, 1973; "London Explosions Came from Bombs in Cars Hijacked at Gunpoint in Ulster, Crown Says," *Times* (London),11 Eylül, 1973.
* Dolours Price ... keşif yapma görevi için Londra'ya seyahat etti: Huntley, *Bomb Squad*, s. 2, 7; Taylor, *Provos*, s. 153; P-EM.
* Unknowns üyeleri ... hedefleri kendileri belirledi: *Car Bomb*'da Marian Price'la yapılan görüşme.
* "belirli politik sorunları çağrıştıracak": Kelly, *Words from a Cell*, s. 9.
* "sömürgecilik gerçeğini" İngiltere'nin görmesini sağlamaktı: Ibid., s. 9.
* Hunter'ın yolu kesildi: "Bombs Trial Jury Told Girl May Have Had Timing Circuit Sketch," *Times* (London), 12 Eylül, 1973.
* Plakayla ilgili bir sorun: Ibid.
* Martin Brady direksiyonda bulunuyordu: Huntley, *Bomb Squad*, s. 8.
* Müfettişler ... şüphelenmiş gibi görünüyordu: "Bombs Trial Jury Told Girl May Have Had Timing Circuit Sketch," *Times* (London),12 Eylül, 1973.
* McNearey ... arka koltukta rahat oturamıyordu: Huntley, *Bomb Squad*, s. 8; "Bombs Trial Jury Told Girl May Have Had Timing Circuit Sketch," *Times* (London), 12 Eylül, 1973.
* Birkaç dakika sonra geri döndüğünde: Huntley, *Bomb Squad*, s. 8; "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times*, 11 Eylül, 1973.
* gümrükteki korku dolu andan sonra: Hugh Feeney'le görüşme; P-EM.
* Sahte bir adla, Una Devlin: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times*, 11 Eylül, 1973.
* 7 Mart Çarşamba gününe kadar, tüm ekip: Ibid.
* Önceden telefonla bir uyarı yapılacaktı: Taylor, *Provos*, s. 153.
* unutmayan ekip, kayıplardan kaçınmak için emir almıştı: Hugh Feeney'le görüşme.
* "Birbirinizi tanımıyorsunuz," dedi Price onlara: P-EM.
* Güneş batmadan önce, Price herkesi ... topladı: "Puncture Gives Raid Disastrous Start," *Telegraph*, 15 Kasım, 1973; Huntley, *Bomb Squad*, s. 10.
* Bu nedenle, genç teröristler etrafı görmeye gitmişti: Huntley, *Bomb Squad*, s. 11.

* Adamlardan bazıları Price'ın uyasını göz ardı edip: *I, Dolours*'da Price'la yapılan görüşme; "The Day of the Terror," *Daily Mirror,* 15 Kasım, 1973.
* iyi bir tiyatro oyunu görme şansına sahip olmaları için: Hugh Feeney'le görüşme.
* Brian Friel'in yazmış olduğu yeni bir oyun: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* histeri, söylenti ve yanlış anlaşılma üzerineydi: Brian Friel, *The Freedom of the City,* in *Brian Friel: Plays 1* (London: Faber, 1996).
* gösteriye gelen kalabalık sayıca az ... oluyordu: "London Preview of Friel's New Play," *Irish Times,* 23 Şubat, 1973. Eser daha önce Dublin'de sergilenmişti. "Shows Abroad," *Variety,* 28 Şubat, 1973.
* Londra izleyicileri tarafından "cehalet soğukluğuyla" karşılandığını: "Stephen Rea's Tribute to Brian Friel: A Shy Man and a Showman," *Irish Times,* 2 Ekim, 2015.
* Dolours Price ve o birbirlerini tanıyorlardı: "Patriot Games," *People,* 8 Şubat, 1993.
* hâlâ uygun park yerleri varken: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* Dört arabanın hepsi planlanan konumlara götürüldü: "London Explosions Came from Bombs in Cars Hijacked at Gunpoint in Ulster, Crown Says," *Times* (London), 11 Eylül, 1973.
* Saat 7:30'u gösterdiğinde ... bombalar yerlerinde hazırdılar: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* Dublin'e gidecek 11:20 uçağını yakalamak için yola çıktıkları: Ibid.; Huntley, *Bomb Squad,* s. 16.
* Londra'nın Metropolitan Polis Teşkilatı'nın memurları: Peter Gurney, *Braver Men Walk Away* (London: HarperCollins, 1993), s. 140.
* olası bir IRA saldırısıyla ilgili bilgi: Taylor, *Provos,* s. 154.
* hükümet binası gibi olası hedef noktalarının: "A Taste of Ulster's Violence," *Guardian,* 9 Mart, 1973.
* olabildiğince az aracın olmasına ihtiyaç duyulduğu: Gurney, *Braver Men Walk Away,* s. 140.
* Başka bir anormallik daha fark ettiler: Taylor, *Provos,* s. 154.
* uzanan ... ince beyaz bir kablo gördüler: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* neredeyse iki yüz kilo patlayıcı: "A Taste of Ulster's Violence," *Guardian,* 9 Mart, 1973.
* "inanılmaz, son derece güçlü": Huntley, *Bomb Squad,* s. 16.
* zamanlayıcının, kutusunda, geriye saydığı duyuluyordu: "Bombs Trial Jury Told Girl May Have Had Timing Circuit Sketch," *Times* (London), 12 Eylül, 1973.
* "Şu salak herifleri pencerelerden uzaklaştırın!": Gurney, *Braver Men Walk Away,* s. 143.
* arkadaşı onu dikkatle keserken: "Suspect Car Exploded As Expert Pulled on Line to Disconnect Fuse," *Irish Times,* 15 Eylül, 1973; "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* Bombayı etkisiz hale getirmişlerdi: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* saat 3 civarı patlayacağı: Huntley, *Bomb Squad,* s. 16.
* saatin üzerindeki yelkovan: Gurney, *Braver Men Walk Away,* s. 144.
* ingiltereyikapatın: Huntley, *Bomb Squad,* s. 16.
* sadece oldukça şanslılarmış gibi: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* bir saldırı yapılacağı ... dair önceden haber almış olabileceği: "Police Admit 'Human Error' Which Garbled Bomb Warning," *Irish Times,* 10 Mart, 1973.
* operasyonun ... ele verildiğine inanacaktı: Marian Price, Andrew Sanders'a şunları söyledi: "Daha ilk günden beri ihbar edildiğimizi biliyorduk. . . Bizi havaalanında durdurdular ama aslında gelmemizi bekliyorlardı." Andrew Sanders, "Dolours Price, Boston College, and the Myth of the 'Price Sisters,' " *The United States of America and Northern Ireland* blog, 24 Ocak, 2013. Ayrıca P-EM.
* "Tuzağa düşürüldük": Hugh Feeney'le görüşme.
* kaynağın üst düzey bir Provisionals üyesi olduğunu: George Clarke, *Border Crossing: True Stories of the RUC Special Branch, the Garda Special Branch and the IRA Moles* (Dublin: Gill & Macmillan, 2009), s. 7.
* kabaca konumlar dışınca hiçbir ipuçları olmadan: "Police Admit 'Human Error' Which Garbled Bomb Warning," *Irish Times,* 10 Mart, 1973.
* Cortina'nın olduğu yere gelmesi için... beklemişti: Martin Huckerby'le görüşme.
* Old Bailey içerisinde: "Bombings: 'A Sickening Bang, a Pea-Soup Cloud of Dust,' " *Washington Post,* 9 Mart, 1973.
* Birisi mahkeme salonlarına daldı: Ibid.
* meyhanenin iyice içine doğru ilerledi: "A Taste of Ulster's Violence," *Guardian,* 9 Mart, 1973.
* bunun yalnızca bir şaka olduğunu: Huntley, *Bomb Squad,* s. 21.

* bomba imha çalışmalarını izlemek: *Car Bomb*'da Peter Gurney'le yapılan görüşme.
* bir okul otobüsü ... gelip durduğunda: "Victims Remember," *Daily Express,* 1 Haziran, 1974.
* kırk dokuz çocuk: Ibid.; "Police Admit 'Human Error,' " *Irish Times;* Huntley, *Bomb Squad,* s. 21.
* çocuklar otobüsten inmeye başlamıştı: "Police Admit 'Human Error' Which Garbled Bomb Warning," *Irish Times,* 10 Mart, 1973; Huntley, *Bomb Squad,* s. 21.
* Bombacılar bildiriyi duymamıştı: Huntley, *Bomb Squad,* s. 16.
* biletlerini gösterdiler: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973; Huntley, *Bomb Squad,* s. 17; "Suspect Car Exploded as Expert Pulled on Line to Disconnect Fuse," *Irish Times,* 15 Eylül, 1973.
* memurlar uçağa girip: Huntley, *Bomb Squad,* s. 17; "Thousands Checked in Heathrow Hunt," *Irish Times,* 19 Eylül, 1973.
* Dolours, Marian ve Hugh Feeney ... hazırlanmışlardı: Huntley, *Bomb Squad,* s. 17.
* Özel Harekat görevlileri bekliyordu: "Police Kept Watch on Group at London Airport," *Irish Times,* 18 Eylül, 1973.
* "Benimle gelir misiniz?": *Car Bomb*'da Marian Price'la yapılan görüşme.
* az da olsa inandırıcı bir senaryo gelmemişti: Huntley, *Bomb Squad,* s. 17.
* Bazıları Londra'ya iş aramaya geldiğini iddia etti: Ibid., s. 17.
* Diğerleri ... söyledi: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* Hepsi sahte isim vermişti: Huntley, *Bomb Squad,* s. 18.
* grubun bir üyesinin-on birinci bombacı- kayıp olduğunu: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* "Beni burada tutma hakkınız yok": Huntley, *Bomb Squad,* s. 18.
* madalyonun ... bir çeşit zehir içeriyor olabileceği: "Jury Told Why Crucifix Was Taken Off Girl," *Times* (London), 10 Ekim, 1973.
* tekrar bir süre boyunca gün ışığı göremeyeceğini: "Girl Branded 'Evil Maniac,' Court Told," *Irish Times,* 10 Ekim, 1973.
* davranışlarında, neredeyse büyülenmiş gibi, robotik bir şey vardı: Ibid.
* Gözlerini bir nesneye sabitliyor: "Car-bomb Defendant Smiled at Watch In Interview, Court Told," *Irish Times,* 9 Ekim, 1973.
* bariz bir şekilde saatine baktı: "Car-bomb Defendant Smiled at Watch in Interview, Court Told," *Irish Times,* 9 Ekim, 1973.
* polis sonunda ... Hillman Hunter'ı bulduğunda: "A Taste of Ulster's Violence," *Guardian,* 9 Mart, 1973.
* Bombanın patlamasına beş dakika kala: "Whitehall Shaken by Blast," *Guardian,* 9 Mart, 1973.
* Zamanlayıcının yelkovanı son saniyeye geldiğinde: "Suspect Car Exploded as Expert Pulled on Line to Disconnect Fuse," *Irish Times,* 15 Eylül, 1973.
* Hillman ... bir alev tabakasıyla parçalara ayrılıp darmadağın oldu: Huntley, *Bomb Squad,* s. 20.
* Donuk bir ses vardı ve ... yankılanma öyle kuvvetliydi ki: "A Taste of Ulster's Violence," *Guardian,* 9 Mart, 1973.
* ofislerin ve mağazaların pencereleri paramparça oldu: Ibid.
* her yerde uçuşan küçük cam ve metal parçaları: "Whitehall Shaken by Blast," *Guardian,* 9 Mart, 1973.
* isli bir mantar boy gösterebilirdi: "Bombs in Placid London," *Christian Science Monitor,* 10 Mart, 1973.
* keskin bir duman ... yükseliyordu: "Shattering Day that Brought the Ulster Troubles Home," *Guardian,* 6 Mart, 1993.
* şaşkına dönmüş halde insanlar etrafta sendeleyerek yürüyordu: "A Taste of Ulster's Violence," *Guardian,* 9 Mart, 1973.
* araç çökmüş ve ... bükülüp kalmıştı: "Shattering Day that Brought the Ulster Troubles Home," *Guardian,* 6 Mart, 1993.
* üçüncü bombayı ... etkisiz hale getirmeyi: "A Taste of Ulster's Violence," *Guardian,* 9 Mart, 1973.
* Bir memur okul otobüsüne doğru koştu: "Bombings: 'A Sickening Bang, a Pea-Soup Cloud of Dust,' " *Washington Post,* 9 Mart, 1973.
* bağıraraık ... kaçıştılar. Huntley, *Bomb Squad,* s. 21.
* Bir polis fotoğrafçı: Ibid., s. 21.
* George meyhanesinin ön cephesi yıkılmıştı: "A Taste of Ulster's Violence," *Guardian,* 9 Mart, 1973.

* Bir polis memuru ... jüri üyelerini dışarı çıkarıyordu: Ibid.
* Başka bir memur: "Bombings: 'A Sickening Bang, a Pea-Soup Cloud of Dust,'" *Washington Post,* 9 Mart, 1973.
* *Times* muhabiri Martin Huckerby'nin ... kesikler vardı: Martin Huckerby'le görüşme; "Warnings on Phone Sent Reporters Rushing to Find Named Cars," *Irish Times,* 21 Eylül, 1973.
* Yüzlerinden kan akan insanlar: "Bombings: 'A Sickening Bang, a Pea-Soup Cloud of Dust,' " *Washington Post,* 9 Mart, 1973.
* Ancak ... toz bulutuyla kaplanmıştı: Ibid.
* yaralı kurbanlar ... iki seksen uzanmıştı: "Bombs in Placid London," *Christian Science Monitor,* 10 Mart, 1973.
* Her yer ... kırık camlardan oluşan kalın bir örtüyle kaplıydı: "A Taste of Ulster's Violence," *Guardian,* 9 Mart, 1973.
* Böyle bir sahne ... görülebilirdi: "Car Bombs Wreak Terror and Havoc in London," *Irish Times,* 9 Mart, 1973.
* İnfilak eden iki bombanın sonucunda: "Bombings: 'A Sickening Bang, a Pea-Soup Cloud of Dust,' " *Washington Post,* 9 Mart, 1973; "London Is Shaken by Two Bombings," *New York Times,* 9 Mart, 1973.
* Buna rağmen ... yaralı hastaları gördüklerinde: "London Is Shaken by Two Bombings," *New York Times,* 9 Mart, 1973.
* elli sekiz yaşında bir temizlik görevlisi olan Frederick Milton: McKittrick et al., *Lost Lives,* s. 1515–16.
* Milton birkaç saat sonra ... yere yığıldı: Huntley, *Bomb Squad,* s. 22; McKittrick et al., s. 1515–16.
* Daha sonra yapılan otopsi ... ortaya çıkardı: Huntley, *Bomb Squad,* s. 22; McKittrick et al., *Lost Lives,* s. 1515–16.
* Dolours Price ... sorumlu tutuyordu: "Old Bailey Bomber Dolours Price Accused Gerry Adams of Being Behind Abductions of 'The Disappeared,' " *Telegraph,* 2 Mayıs, 2014.,
* Ekibin diğer üyeleri: Bombacılardan biri olan Roy Walsh sonradan şöyle dedi: "Uyarılarımızın yeterli olduğuna inandık. Bir saatin uzun bir zaman olduğunu düşündük. Araçların açıklamalarını, kayıt numaralarını ve nereye park edildiklerini anlattık. Sanırım yaralanmalara polisin yavaş hareketleri neden oldu." Taylor, *Provos,* s. 155.
* Ancak asıl sorun olarak ele alındığında, Price tamamen haksız değildi: "Police Admit 'Human Error' Which Garbled Bomb Warning," *Irish Times,* 10 Mart, 1973; "Our Blunder Say Police," *Daily Express,* 10 Mart, 1973.
* bencil bir son dakika planından başka bir şey olmadığını: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* Asıl pişman olduğu şey: H-BC.
* Kıyafetleri ... çıkarıldı: Huntley, *Bomb Squad,* s. 24.
* Dolours Price'ın çıplak bir şekilde fotoğrafı çekildi: "Girl Branded 'Evil Maniac' Court Told," *Irish Times,* 10 Ekim, 1973; "Jury Told Why Crucifix Was Taken Off Girl," *Times* (London), 10 Ekim, 1973; "Bomb Trial Court Told of Threat," *Irish Times,* 6 Ekim, 1973; "Photo with No Blanket Alleged," *Guardian,* 6 Ekim, 1973.
* Price kardeşler ve diğer birçoğu ... reddetti: Huntley, *Bomb Squad,* s. 24; "Girl Branded 'Evil Maniac' Court Told," *Irish Times,* 10 Ekim, 1973; "Car-bomb Defendant Smiles at Watch in Interview, Court Told," *Irish Times,* 9 Ekim, 1973.
* Dolours kardeşine ... fısıldadı: Huntley, *Bomb Squad,* s. 24.

BELFAST

* Thomas Valliday ... bir tutsaktı: H-BC.
* normalden oldukça daha ağır olduğunu: "IRA Leader Escapes from Maze Prison," *Irish Times,* Aralık10, 1973.
* içeri tıkılmış olduğunu bilmesinden: H- BC. Valliday 1987 yılında, aşırı dozda ilaç aldıktan sonra kendi kusmuğunda boğularak öldü. Bakınız "Hooded Men Stalk Feud Opponents in Belfast," *Irish Times,* 20 Şubat, 1987. Sosis dürüm benzetmesi bana ait değildir. Bakınız Taylor, *Provos,* s. 160.
* Long Kesh'e vardıktan sonra otuz altı saat içinde: Adams, *Before the Dawn,* s. 225.
* Gerry Adams ... gözönüne alındığında ... düşündü: H-BC.
* McGuigan ödünç aldığı bir dizi siyah kıyafeti giyinmiş: "IRA Man Escapes from Long Kesh," *Irish Times,* 8 Şubat, 1972; "McGuigan Keeps Secret of Escape from Long Kesh," *Irish Times,* 14 Şubat, 1972.
* başka bir adam, John Francis Green ... kaçmayı başarmıştı: "More Violence As IRA Factions Agree," Reuters, 11 Eylül, 1973.

* çöp kamyonlarından birinin alt tarafında: Adams, *Before the Dawn,* s. 225.
* Homer'in *Odyssey* destanını hatırlatıyordu: Homer, *The Odyssey,* trans. Robert Fagles (New York: Penguin, 1997), Book 9, s. 225.
* Ancak Hughes … hâlâ zayıf hissediyordu: H-BC.
* başka bir tutsak: H-BC; Adams, *Before the Dawn,* s. 225; "Provos Claim Chief Evaded Security Net," *Guardian,* 8 Nisan, 1974.
* kaçırılmış bir helikopter ansızın gökyüzünde belirdiğinde: "Helicopter Snatch from Dublin Gaol a Boost to Provos," *Guardian,* 1 Kasım, 1973.
* Provos … biliyordu: H-BC.
* Ancak IRA … kurmuştu: Ibid.
* diğerleri onun etrafına şilteyi sarmaya yardım ederken, … eski şiltenin içine: Ibid.
* nefes almasını zorlaştırıyordu: Adams, *Before the Dawn,* s. 227; Brendan Hughes görüşmesi, *Radio Free Éireann,* WBAI, 17 Mart, 2000.
* Kamyon … etrafında döndü: 17 Mart, 2000, *Radio Free Éireann* görüşmesinde, bunun dört ya da beş saat sürdüğünü söylüyor.
* Hughes, Valliday'in fısıldadığını duydu: H-BC. Bu bölümle ilgili anıları Hughes'ın anlattıklarıyla oldukça örtüşen Gerry Adams yoklamanın bir "tuzak" olduğunu bu nedenle kaçışın o gün gerçekleşmediğini hatırlıyor. Bakınız Adams, *Before the Dawn,* s. 227–28.
* Ancak Hughes bu tuzağın onun ilk etapta kaçmasını sağladığını ama bunun o öğleden sonra yapılan sayımda ortaya çıktığını hatırlıyor.
* Kamyon nihayetinde … İngiliz Ordu kampına varmıştı: H-BC.
* Talaş gözlerine kaçmıştı: Ibid.
* Hughes … sessizce bekledi: Ibid.
* koca bir mızrak … saplandı: Ibid.; Brendan Hughes görüşmesi, *Radio Free Éireann,* WBAI, 17 Mart, 2000.
* O anı kafasında canlandırdı: doğrudan ona doğru gelen mızrak: H-BC.
* Hughes'ın Belfast'te iki küçük çocuğu vardı: "Hunt on for Long Kesh Escapee," *Irish People,* 22 Aralık, 1973.
* az daha kendisini adamlara açık etmek üzereydi: Bu detay ve bölümle ilgili açıklamanın geri kalanı H-BC'den alınmıştır.
* Old Bailey'in üst katında kütüphanede: Michael Mansfield'le görüşme.
* Mansfield'in üzerine kırık cam parçaları yağmıştı: Michael Mansfield, *Memoirs of a Radical Lawyer* (London: Bloomsbury, 2009), s. 146.
* hırslı ve oldukça gösterişli bir İngiliz avukattı: "The Best Form of Attack," *Guardian,* 25 Ekim, 1997.
* Son zamanlarda … ilk önemli yasal zaferini kazanmıştı: Michael Mansfield'le görüşme; Mansfield, *Memoirs,* s. 33–34.
* otoriter gücün doğası ve direnişle ilgili soruların: "Meet Brit-ain's Boldest Barrister," *Independent,* 7 Mayıs, 2008.
* Öfkeli Birlik davasından kazandığı parayla: "The Best Form of Attack," *Guardian,* 25 Ekim, 1997.
* yeşil Ford Cortina'dan çok uzak değildi: Mansfield, *Memoirs,* s. 146.
* Triumph paramparça olmuştu: Ibid., s. 146.
* birçok köklü avukat davaya … bakmayacaktı: Michael Mansfield and David Walsh'la görüşme.
* güzelliklerine ve davaya olan kuvvetli bağlılıklarına: Michael Mansfield'le görüşme; Mansfield, *Memoirs,* s. 147.
* Burntollet Köprüsü'nde yönetim yanlısı serseri çetesi tarafından dövüldüklerini anımsadılar: Michael Mansfield'le görüşme.
* tam olarak "diken üzerinde" bir hayatı: Mansfield, *Memoirs,* s. 147.
* "insan hayatını tehlikeye atma olasılığı olan bir patlamaya": "Britain Charges Ten in London Bombings," *New York Times,* March 13, 1973.
* bina hâlâ bombalı eylem sonrası onarılıyordu: Michael Mansfield'le görüşme.
* Bu oda … yerdi: Raleigh Trevalyan, *Sir Walter Raleigh* (New York: Henry Holt, 2002), s. 376–77.
* Kral Arthur'un yuvarlak masasının yüzeyinin … bir kopyası … bir duvarda asılıydı: Ruán O'Donnell, *Special Category: The IRA in English Prisons,* vol. 1: *1968–1978* (Sallins, Ireland: Irish Academic Press, 2012), s. 115.
* Winchester'a giden hapishane otobüsünde isyan şarkıları söylediler: Dolours Price, "The UnHung Hero," *The Blanket,* 3 Ağustos, 2004.

* gelirken ve giderken ... bir konvoy eşlik etti: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* şırı, hatta abartılı bir güvenlik uygulamasıyla sürdürülmesi dikkati çekiyordu: "Security Precautions at Winchester Courthouse," *Times* (London), 15 Kasım, 1973.
* Keskin nişancılar çevredeki çatılarda kol geziyordu: "Marksmen on Watch at Conspiracy Trial," *Times* (London), 10 Eylül, 1973.
* Cumhuriyetçilerin ... hapishanenin tam karşısından bir ev satın almaya uğraştıkları: O'Donnell, *Special Category,* vol. 1, s. 117.
* Dolours ve Marian dışarıdaki izleyicilere zafer işareti yapıyorlardı: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* Vanessa Redgrave, davalılar adına kefalet ödemeye gönüllü oldu: "Actress, Novelist, and MP Offer Bail for 10 'Bomb Plot' Accused," *Guardian,* 28 Mart, 1973.
* İngiliz halkı ve basını özellikle ... odaklanmıştı: "The Sisters of Terror," *Observer,* 18 Kasım, 1973.
* politik radikalizmin ve kültürlerarası dengesizliğin: "Biography of an IRA Bomb Squad," *Times* (London), 15 Kasım, 1973.
* "Armalite dulu" adını alan: Ibid.
* feminizmin tehlikeli bir sonucu: "Deadlier Than the Male," *Daily Mirror,* 25 Eylül, 1975.
* güler yüzlü bir dava vekili: "Lord Rawlinson of Ewell," *Telegraph,* 29 Haziran, 2006; "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1983.
* güvende ve gürültüden kilometrelerce uzakta olurlar: "Central London Bombs Trial Opens," *Irish Times,* 11 Eylül, 1973.
* Rawlinson Dolours Price'ı ... belirledi: Ibid.
* davalıların hepsi masum olduğunu savundu: "Bomb Trial Court Told of Threat," *Irish Times,* 6 Ekim, 1973.
* sahte bir isim kullanmak hemen hemen alışkanlık haline gelmişti: "Accused Girl Says She Would Back IRA Aims," *Times* (London), 25 Ekim, 1973.
* Micheal Mansfield'ın mahvolmuş Triumph'ının bir fotoğrafını: Michael Mansfield'le görüşme; Mansfield, *Memoirs,* s. 148.
* Rawlinson ... olayların sırasını: Peter Rawlinson, *A Price too High: An Autobiography* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1989), s. 229.
* siyah bez bir alışveriş çantası taşıyordu: "Bomb Trial Jury Told of Tools in Shopping Bag," *Times* (London), 20 Eylül, 1973.
* polis iki tornavida ve spiralli bir defter buldu: "Police Say What Handbags Held," *Irish Times,* 20 Eylül, 1973.
* Defterin bazı sayfaları ... doluydu: "Yard Man Describes Indentations in Notebook," *Times* (London), 27 Eylül, 1973; "Ulster's Price Sisters: Breaking the Long Fast," *Time,* 17 Haziran, 1974.
* bir bombanın zamanlayıcı cihazının taslağıydı: "London Bombs Trial Told About Handbag Secrets," *Irish Times,* 12 Eylül, 1973; "Bombs Trial Jury Told Girl May Have Had Timing Circuit Sketch," *Times* (London), 12 Eylül, 1973; "Court Moves to Darkened Room for Notebooks Demonstration," *Irish Times,* 3 Ekim, 1973.
* "Neyden bahsettiğinizi bilmiyorum": "Bomb Trial Court Told of Threat," *Irish Times,* 6 Ekim, 1973.
* Yalnızca altı ay önce IRA'ya katıldığını: Huntley, *Bomb Squad,* s. 2; "Bomb Trial Court Told of Threat," *Irish Times,* 6 Ekim, 1973.
* önemsiz, etkisiz bir kişi olduğunda ısrar etti: Huntley, *Bomb Squad,* s. 24.
* duruşma başlayana kadar, diğerleri ... farkına varmadılar: O'Donnell, *Special Category,* vol. 1, s. 116.
* bu yaşlı Price aile üyelerinin duruşuna, dimdik ve gururlu: Eamonn McCann'le görüşme.
* Dolours göz alıcı bir takım seçti: "The Sisters of Terror," *Observer,* 18 Kasım, 1973.
* Gösteriye her zaman uyum sağlardı: Ibid.
* "uzun dönemde amaçladığını" ... "Bunu söylemedim": "Violence 'Not Included in IRA Principles,' " *Guardian,* 26 Ekim, 1973;
* "Evidence Given on Handwriting," *Irish Times,* 26 Ekim, 1973.
* Yargıç Shaw'ı alenen köşeye sıkıştırmaya başladılar: "Defiance from IRA Group Who Pledge Jail Protest," *Irish Times,* 16 Kasım, 1973.
* içeri giren herkesin kapıda üzeri aranıyordu: "Snipers on Rooftops in Huge Security Check," *Daily Mirror,* 11 Eylül, 1973.

* on beş hapishane memuru eşlik etti: "Sentences Today As Eight Are Convicted on All Charges," *Irish Times,* 15 Kasım, 1973.
* "suçluluk atmosferi" oluşturmak için getirilmiş: Michael Mansfield'le görüşme.
* Yargıç Shaw'ın koltuğunun tam arkasında: "Sentences Today As Eight Are Convicted on All Charges," *Irish Times,* 15 Kasım, 1973.
* gelmiş olan gürültücü İrlandalı insanlarla: "Marks in Notebook 'Showed Time Bomb Circuits,' " *Guardian,* 12 Eylül, 1973.
* Hepsi erkek olan jüri ... içeri girdiğinde: "Hostage Threat As IRA Eight Are Convicted in London Bombs Trial," *Times* (London), 15 Kasım, 1973.
* Roisin McNearney'i suçsuz bulduğunu: "Sentences Today As Eight Are Convicted on All Charges," *Irish Times,* 15 Kasım, 1973.
* "bu salondan ayrıldığında ... bilmiyorum": Ibid.
* geriye kalan davalılar ... bir ezgi mırıldanmaya başladılar: Hugh Feeney'le görüşme; "Sentences Today As Eight Are Convicted on All Charges," *Irish Times,*15 Kasım, 1973; "Hostage Threat As IRA Eight Are Convicted in London Bombs Trial," *Times* (London), 15 Kasım, 1973.
* "İşte senin kan bedelin!": "But for Roisin Freedom and a Secret Hide-Out," *Daily Express,* 15 Kasım, 1973.
* hıçkırıklar içinde aceleyle mahkeme salonundan çıktı: Ibid.
* Dolours herkesin duyabileceği şekilde, "Bu bir *ölüm* cezası," dedi: "IRA Eight Start Hunger Strike after Being Jailed for Life," *Times* (Lon-don), 16 Kasım, 1973.
* Shaw ... indireceğini duyurdu: "Life Sentences for Winchester Eight," *Irish Times,* 16 Kasım, 1973.
* davalılar memnuniyetsizliklerini belli ediyorlardı: "IRA Eight Start Hunger Strike after Being Jailed for Life," *Times* (London), 16 Kasım, 1973.
* "Önünüzde IRA gönüllüsü olarak duruyorum!" diye belirtti Marian Price. "Kendimi savaş esiri olarak görüyorum!": Ibid.
* "Provisionals ayağa kalk!" diye bağırdı seyirciler: "Defiance from IRA Group Who Pledge Jail Protest," *Irish Times,* 16 Kasım, 1973.
* "Sanık yerine politik bir alan gözüyle bakmamalısınız": "Defiant Right to the End," *Daily Express,* 16 Kasım, 1973.
* "Zafer, İrlanda halkının avuçlarında!": "Defiance from IRA Group Who Pledge Jail Protest," *Irish Times,*16 Kasım, 1973.
* McNearney ... aceleyle uzaklaştırıldı: "Hostage Threat As IRA Eight Are Convicted in London Bombs Trial," *Times* (London), 15 Kasım, 1973.
* Yeni bir isim ve yeni belgeler verildi: "IRA Planning to Kidnap 10 Hostages from an English Village in Reprisal for Sentences," *Times* (London), 16 Kasım, 1973.
* "Emin olabilirsiniz": "Deadliest Sentence of Them All," *Daily Mirror,* 17 Kasım, 1973.
* açlık grevi yapacaklardı: "IRA Eight Start Hunger Strike after Being Jailed for Life," *Times* (London), 16 Kasım, 1973.
* kabul edilene ... yemek yemeye direneceklerdi: Ibid.
* "Kuzey İrlanda'ya dönmüş olacağız": "Sinn Féin Start Campaign over London Bombers," *Times* (London), 24 Kasım, 1973.

OYUNCAK SATICISI

* bir daire kiraladı: Dillon, *The Dirty War,* s. 64.
* Zayıf, titiz bir adamdı, daima sinek kaydı traşlıydı: Taylor, *Brits,* s. 157.
* üç parça takım giymiş bir bankacıya benzerdi: "Two Top IRA Men Captured in Flat in Fashionable Belfast Suburb," *Times* (London), 11 Mayıs, 1974; H- BC. O döneme ait basın raporları genellikle elbiseyi "ince çizgili" olarak tanımlıyordu, ancak Hughes'a göre gri kareliydi.
* polis arabaları ve zırhlı araçlardan oluşan bir konvoy: "IRA Terror Den Smashed," *Daily Express,* 11 Mayıs, 1974.
* kamuflaj giyinmiş bir asker: *Brits:* "The Secret War."
* "Hadi ama, Siyahi," dedi memurlardan biri: Ibid.
* Hughes nihayetinde otostop çekip ... başardı: H-BC.
* Myrtlefield Park'da bir ev kiraladı: Ibid.
* bebekken ölmüştü ama ... olacaktı: Taylor, *Brits,* s. 157.

* *Çakalın Günü* (The Day of the Jackal) adlı gerilim filminden esinlenildiğini: Jonathan Stevenson, *We Wrecked the Place: Contemplating an End to the Northern Irish Troubles* (New York: Free Press, 1996), s. 32.
* oyuncak kutusuna ve ... bir sürücü ehliyetine: Brendan Hughes'la görüşme, *Radio Free Éireann*, WBAI, 17 Mart, 2000; Dillon, *The Dirty War*, s. 63.
* "İngiliz Ordusu'nun burnunun dibinde": "Bridegroom Guise in Kesh Escape," *Irish People*, 27 Nisan, 1974.
* "Yaptığım şeyde iyiydim ve onu yaptım": H-BC.
* Ancak ... en korkusuz planı: Taylor, *Brits*, s. 158; Dillon, *The Dirty War*, s. 65.
* Ordu istihbaratı: Taylor, *Brits*, s. 158; Dillon, *The Dirty War*, s. 65.
* kayıtlar karmakarışıktı, anlaşılmıyordu: Taylor, *Brits*, s. 158; Dillon, *The Dirty War*, s. 65.
* ordudan bir çözme cihazı çalmasını: *Brits:* "The Secret War"; "Provisionals Breach British Security," *Irish Times*, 22 Temmuz, 1974. Bu operasyon ortaya çıktıktan sonra, bir İngiliz Ordusu sözcüsü, Hughes'un önemli bir istihbarat edinmemiş olduğunu ısrarla vurguladı ve yetkililerin görünüşte şifreli olan hatlarda bile hassas konularda konuşmamaya dikkat ettiklerini ileri sürdü. Bakınız "Phone Tapping 'Unimportant,' " *Irish People*, 3 Ağustos, 1974.
* Gizlendiği yerden bir şekilde haberdar olmuş: "Army Smashes the Provos' Life at the Top," *Guardian*, 11 Mayıs, 1974.
* gizli materyalleri de buldular: "Two Men Get 15 Years for Having Rifles," *Irish Times*, 4 Şubat, 1975; "British Army Aims to Press Charges after Disclosure About Lisburn Phone Tapping," *Irish Times*, 23 Temmuz, 1974; Taylor, *Brits*, s. 159.
* Belgeler bir çeşit kıyameti öngörüyordu: Dillon, *The Dirty War*, s. 65–66.
* Belki ... ikna edilebilirdi: *Brits:* "The Secret War."
* "Onlara elli milyonun bile aklıma çelemeyeceğini söyledim": "Decommissioned Provos Thrown on Scrap Heap of History," *Sunday Tribune*, 16 Nisan, 2006.

ÜST DÜZEY SİLAH

* Brixton Hapishanesi korkunç, devasa büyüklükte bir: Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Bahar 1987), s. 7. Diğer ayrıntılar, 1970'lerin sonunda Brixton'da on dokuz ay geçiren yazar Ronan Bennett'in bir hatırasından alınmıştır: "Back to Brixton Prison," *Guardian*, 31 Ocak, 2001.
* Dolours ve Marian ... ayrı ayrı yerleştirilmişti: Dolours Price'ın ailesine, 8 Ocak, 1974, *Irish Voices* içinde, s. 46.
* özlü tacizine: O'Donnell, *Special Category*, vol. 1, s. 96.
* pencerelerden koltuk sattığına: "The Price Sisters," *Spare Rib* no. 22 (Nisan 1974).
* Brixton erkekler gibi *kokuyor*: Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Bahar 1987), s. 9.
* açık seçik resimlerle donatılmıştı: "Back to Brixton Prison," *Guardian*, 31 Ocak, 2001.
* "yanına vida almadan, hiçbir yere adımını atmazdın": *The Chaplain's Diary*'de Dolours Price'la yapılan görüşme, radyo belgeseli, Lorelei Harris tarafından yapılmıştır (RTÉ Radio, 2002).
* Kardeşlere numaralar verilmişti: Bu mahkûm numarası, Brixton'da bulunduğu süre boyunca Price ile ilgili olan ve şu anda Kew'deki Ulusal Arşiv'de tutulan birden fazla dosyada yer alıyor.
* Dolours ve Marian gerekirse ölene kadar grev yapmaya kararlıydı: Chronology of Events in Connection with the London Bomb Explosions of 8 March 1973 and Subsequent Events, Department of Foreign Affairs of the Republic of Ireland (1973), National Archives of Ireland.
* Hughe Feeney ve Gerry Kelly: Hugh Feeney'le görüşme.
* oruç tutma geleneği İrlandalılar tarafından ... kullanılırdı: Beresford, *Ten Men Dead*, s. 7.
* bir şairle ilgili 1903'ten kalma bir oyunda: Oyunun adı *The King's Threshold* idi. William Butler Yeats, *The Collected Works of W. B. Yeats*, vol. II: *The Plays* (New York: Scribner, 2001), s. 122.
* İngilizler onu serbest bırakmadı: "Mayor McSwiney Dies," *The Independent* (U.S.), 6 Kasım, 1920.
* MacSwiney'in ölümü ... yol açtı: "Mac-Swi ney's Funeral," *The Independent* (U.S.), 13 Kasım, 1920; "Tribute Paid in Chicago by Great Throng," *Chicago Tribune*, 1 Kasım, 1920; "10,000 in 'Cortege,' " *Washington Post*, 1 Kasım, 1920; "Thousands March in Mac Swiney's Funeral Cortege in London," Associated Press, 28 Ekim, 1920.
* kendini feda etme felsefesini etkili bir şekilde ortaya koymuştu: Padraig O'Malley, *Biting at the Grave: The Irish Hunger Strikes and the Politics of Despair* (Boston: Beacon Press, 1990), s. 26–27.
* brixtonhapishanesindeyabancılartarafından: "Thousands March in MacSwiney's Funeral Cortege in London,"

Associated Press, 28 Ekim, 1920.

* Nihayetinde memurlar yemek bırakmayı kesti: Marian Price'tan ailesine, 3 Şubat, 1974, *Irish Voices* içinde, s. 57.
* "Yalnızca su, hemşire": Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Bahar 1987), s. 9.
* "Büyüyor olmalıyım, 'geçici kilolarımdan' kurtuluyorum!!": Dolours Price'tan ailesine, 10 Ocak, 1974, *Irish Voices* içinde, s. 48.
* İlk göz kırpan kaybediyor": Dolours Price, "Once Again, the Big Transition," *The Blanket,* 28 Ocak, 2007.
* bir çeşit gazete dram hikâyesinin yıldızları: Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Bahar 1987), s. 10.
* ençlikleri, cinsiyetleri, zayıf ve hassas kadınlıkları: Ian Miller, *A History of Force Feeding: Hunger Strikes, Prisons and Medical Ethics, 1909–1974* (Basingstoke, U.K.: Palgrave Macmillan, 2016), s. 197.
* "Herkese mutlu Noeller. Dolours Price ölüyor": "Protest Now Before It Is Too Late!" *Irish People,* 12 Ocak, 1974.
* on dokuzuncu yüzyılın Büyük Kıtlığı: Bu istatistikler literatürde sürekli tartışılmaktadır, ancak bunların her ikisi de uzlaşma tahminleridir. Bakınız R. F. Foster, *Modern Ireland, 1600–1972* (New York: Penguin, 1989), s. 323–24.
* yiyecekle dolu olan gemiler İrlanda limanlarından ayrılıyordu: "İngiltere ve İrlanda'nın uzun ve sıkıntılı tarihinde, iki ülke arasındaki hiçbir mesele, İrlanda halkı açlıktan ölürken İrlanda'dan İngiltere'ye büyük miktarlarda gıda taşındığı gerçeği kadar öfke ya da karışıklığa neden olmamıştır." Cecil Woodham-Smith, *The Great Hunger: Ireland, 1845–1849* (New York: Penguin, 1991), s. 75. Bu meselenin detayları, genel olarak göründüğünden daha karmaşıktır: Söz konusu yıllarda, İrlanda, kıtlık boyunca ihracat yapmaya devam etse bile, net bir gıda ithalatçısıydı. İrlanda bir monolit de değildi: ülkenin farklı bölgeleri gelişmekteydi ve farklı mahsuller tüketiliyordu; Evde tüketilebilecek bu yiyecek çeşitliliği konusunda suça ortak olan yalnızca İngilizler değildi, İrlanda'daki toprak sahiplerinin oluşturduğu sınıf da buna dahildi; Katolik tüccarlar ve çiftçiler, kişisel kâr amacıyla yiyecekler üzerine spekülasyon yapmış olabilirler. Revizyonist bir yaklaşım için, bakınız Colm Tóibín and Diarmaid Ferriter, *The Irish Famine: A Documentary* (New York: St. Martin's Press, 2001), s. 6–16. Ayrıca bakınız, daha kapsamlı olarak, Foster, *Modern Ireland,* bölüm 14. Adamakıllı İngilizlere atfedilmesi gereken gerçek ahlaki sorumluluk derecesi üzerine tartışmalar, bu bağlamdaki konu dışıdır: Dolours ve Marian Price'a göre, İngilizlerin suçu hafife alınmıştır.
* Kıtlıkla ilgili yaygın olarak bilinen ilk: John Mitchel, *The Last Conquest of Ireland (Perhaps)* (Glasgow: R. & T. Washbourne, 1861).
* Eğer İngilizler ... kullansaydı: Price, "Post Traumatic Stress Syndrome," *The Blanket,* Haziran 29, 2006.
* "ilk kadınlar olacağız": Dolours Price'dan bir arkadaşına, 23 Mayıs, 1974, in *The Irish People,* 22 Haziran, 1974.
* İngilizler daima ... daha fazla adama sahipti: Dolours Price, "A Salute to Comrades," *The Blanket,* 18 Mayıs, 2005.
* "kitlesel misilleme şiddetinin":Roy Jenkins, *A Life at the Centre* (London: Macmillan, 1991), s. 382.
* katı bir alternatif çözüm: Price'ın ifadesi; Dr. R. I. K. Blyth'ın tedavi sürecinde aldığı notlar (National Archives, Kew).
* neredeyse boğulacak gibi oldu, öğürmeye başladı: Bu betimleme Brixton'daki tabip subay Dr. R. I. K. Blyth tarafından, D. A.'ye gönderilen bir mektuptan alınmıştır. Watson, hazine kurmu avukatı, 13 Mayıs, 1974 (National Archives, Kew), ayrıca şuradan: Price'ın ifadesi; Dolours'un sonradan bu deneyim üzerine verdiği ifade, "English Government Tortures Irish Prisoners by Force Feeding," de alıntılanmıştır (*Irish People,* 15 Aralık, 1973); ve Marian Price'ın deneyim üzerine Suzanne Breen'le 2004 yılında yaptığı bir görüşme, "Old Bailey Bomber Ashamed of Sinn Féin," içinde, *Village,* 7 Aralık, 2004.
* Maddenin midesine inmesi: Price'ın ifadesi.
* çiğ yumurta, portakal suyu ve ... sıvı Complandı: Besinle ilgili detaylar şuradan alınmıştır: Dolours Price'tan ailesine, 23 Aralık, 1974, *Irish Voices* içinde, s. 53; "Concern Grows among Relatives of Four Hunger Strikers," *Times* (London), 16 Ocak, 1974; ve "Old Bailey Bomber Ashamed of Sinn Féin," *Village,* 7 Aralık, 2004. Besin içerikleri Dolours Price Medical Treatment Notes'dan alınmıştır (Kew).
* Ya hep beraber bitiririz ya da hiç: "Old Bailey Bomber Ashamed of Sinn Féin," *Village,* 7 Aralık, 2004.
* iki gün sonra: Treatment Notes for Marian Price.
* Korkunç bir ritüele: Dolours Price to recipient unknown, 10 Aralık, 1973, *The Irish People*'da alıntılanmıştır, 22 Aralık, 1973.
* 1913'te Holloway Hapishane'sinde zorla-beslendikten sonra: "Forcibly Fed: The Story of My Four Weeks in

Holloway Gaol," *McClure's,* Ağustos 1913.

* "Boğazımdan aşağı zorla itilen şeyler istemiyorum": Dolours Price'tan ailesine, "Concern Grows among Relatives of Four Hunger Strikers," da alıntılanmıştıs, *Times* (London)16 Ocak, 1974.
* neredeyse boğularak ölecek gibi oluyordu: Ibid.
* mahkûmların kendilerini öldürmesine izin verme alışkanlığının olmadığını: Ibid.
* Devlin ... görünüşüne bakınca şaşkına döndü: "Mrs. McAliskey Visits Price Girls," *Irish Times,* 11 Ocak, 1974; "Frightening Appearance of Dolours Price Described," *Irish Times,* 7 Şubat, 1974.
* Dolours'un dişleri sallanmaya ... başlamıştı: "Letters on Force Feeding Treatment Forbidden," *Irish People,* 2 Şubat, 1974. Bu durum Brixton'daki dişçi tarafından onaylanmıştır. Bakınız "Ulster's Price Sisters: Breaking the Long Fast," *Time,* 17 Haziran, 1974.
* Kardeşlerin her ikisi de gün geçtikçe daha solgun görünüyordu: "Sister Tells of Visiting Price Girls," *Irish People,* 2 Şubat, 1974.
* Bir doktor ... dalga geçiyordu: "Letters on Force Feeding Treatment Forbidden," *Irish People,* 2 Şubat, 1974.
* Ulster İrlandalılarının "tavşanlar gibi": Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Spring 1987), s. 10.
* ne kadar hızlı güç kaybediyor olduklarını öğrenmek: "Old Bailey Bomber Ashamed of Sinn Féin," *Village,* 7 Aralık, 2004.
* "Sorun çok fazla aklı başında olmamızdı": Ibid.
* Psikiyatrist ... Roy Jenkins'i tanıyordu: Ibid.
* "Bu iki karizmatik İrlandalı kızın ölümünün": Jenkins, *A Life at the Centre,* s. 378.
* bu kadar baskı altında: Ibid., s. 377.
* terörizmin "bulaşıcı" olduğuna: Ibid., s. 377.
* Tıbbi kayıtlara göre: Treatment Notes for Marian Price (National Archives, Kew).
* çığlıklarını bastırmak için bir radyo açılmıştı: Miller, *A History of Force Feeding,* s. 210.
* bir psikiyatrist uygulamayı tecavüze benzeterek anlattı: "Effect of Force Feeding Like Multiple Rape Says Psychiatrist," *Irish People,* 23 Mart, 1974.
* "bizim kızımıza zarar vermek için bundan çok daha fazlası gerekir, kendisi çok delikanlıdır": Marian Price'tan ailesine mektup, 7 Ocak, 1974, "The Price Sisters," içinde, *Spare Rib* no. 22 (Nisan 1974).
* "Oldukça fazla insan dünyaya geliyor": "Lest We Forget," *Daily Express,* 1 Haziran, 1974.
* Anneleri Chrissie de benzer bir şekilde konuştu: "England, You Shall Pay Dearly," *Irish People,* 2 Mart, 1974.
* soğukkanlılıkla, "çokça su için": P-TKT.
* Dubliners gibi gruplar ... düzenlediler: " 'Let the Price Sisters Starve,' Send Them Back Says MP," *Irish People,* 16 Şubat, 1974.
* Brixton Hapishanesi'nin önünde ... gösteriler: B. D. Wigginton'nın günlüğündeki yazılar, Brixton Hapishanesi müdürü, 14 Nisan ve 20 Mayıs, 1973. Londra'nın En Eski Hapishane websitesi, Christopher Impey tarafından yönetiliyor.
* Altmış kadın Roy Jenkins'in Londra'daki evinin önünde ... bir araya geldi: "Bomb Victim's Father Now Supports Prices," *Irish People,* 8 Haziran, 1974.
* genç bir kızın babası: Ibid.
* Hatta yönetim yanlısı milis gruplarından biri: "UDA Back Price Girls," *Irish People,* 16 Şubat, 1974.
* "zor durumda kaldığımızda, hepimiz İrlandalıyız": Dolours Price'tan ailesine, 4 Şubat, 1974, *Irish Voices* içinde, s. 58–59.
* kendileriyle ilgili haberleri ... yakından takip ediyorlardı: Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Bahar 1987), s. 10.
* hikâyesini ... izliyordu: Ibid., s. 7.
* "'Dolours ve Marian'ın babası' olarak bilinmek": Dolours Price'tan ailesine, 28 Ocak, 1974, *Irish Voices,* s. 54.
* Vermeer tarafından yapılmış on yedinci yüzyıldan kalma resmi: "Letter to 'The Times' Says That Vermeer Will Be Burnt on Sunday," *Times* (London), 13 Mart, 1974.
* mektuplardan birinde ... tuvalinden bir parça vardı: Ibid.
* Dolours ... Kenwood House'u ziyaret etmişti: "Price Sisters Ask That Painting Be Returned," *Irish People,* 23 Mart, 1974.
* Dolours'un- bir sanat öğrencisi olan: "Threat to Destroy Stolen Vermeer," *Irish Times,* 13 Mart, 1974.
* bir kilise bahçesinde şüpheli bir paket bulundu: "Stolen Vermeer Found in a Churchyard," *Belfast Telegraph,* 7 Mayıs, 1974.

* Milyonlarca pound değerinde usta ressamların bir koleksiyonu: "Demand by Art Thieves," *Irish Times,* 4 Mayıs, 1974; "Ransom Note Offers Five Paintings If Prisoners Are Moved to Ulster," *Times* (London), 4 Mayıs, 1974.
* Bu tablolar da daha sonra yeniden ele geçirildi: "Dr. Rose Faces Court Today," *Daily Express,* 6 Mayıs, 1974.
* Haziran'da, yaşlıca bir İrlandalı kont: "Hostages Teach IRA Kidnappers All About Racing," *Irish Times,* 10 Haziran, 1974. Diğer rehine o kadar şanslı değildi. Thomas Niedermayer, Dunmurry'de bir fabrikanın yöneticisi olan, kırk beş yaşında bir Alman fabrikatördü. 27 Aralık, 1973'te evinden kaçırıldı. Kaçırma eylemini gerçekleştiren iki komplocuya göre, amaç Niedermayer'ı Price kardeşlerle "takas" etmekti. Ancak kaçırılmasından günler sonra, onu esir tutanlarla mücadele ederken hayatını kaybetti. Niedermayer gizlice sığ bir mezara gömüldü. Kalıntıları 1980 yılına kadar bulunamadı. Eğer daha sonra da bulunmamış olsaydı, muhtemelen adı Troubles olayları sırasında zorla kaçırılanlara bir örnek olarak bugün herkes tarafından bilinecekti. Bakınız McKittrick et al., *Lost Lives,* s. 410.
* olabildiğince onurlu bir şekilde: Dolours Price'tan bir arkadaşına, 23 Mayıs, 1974, *The Irish People*'da yayınlanmıştır, 22 Haziran, 1974.
* çelik kıskaç dişetlerini çok acıtıyor: Ibid.
* "bizi öldürme ayrıcalığı": Ibid.
* tıbbi bir yargıydı: Jenkins, *A Life at the Centre,* s. 377.
* 167 gün süren ... yapay besleme işlemini: "Jenkins Demands Ultimate: Death for Price Sisters," *Irish People,* 8 Haziran, 1974.
* Dolours ve Marian ... sevinmişlerdi: "Price Sisters Losing 1lb Weight a Day," *Irish Times,* 27 Mayıs, 1974.
* "Artık yiyecek ihtiyacı ya da özlemi duymadığımız": Dolours Price'tan bir arkadaşına gönderilen mektup, 23 Mayıs, 1974, *The Irish People*'da yayınlanmıştır, 22 Haziran, 1974.
* "Kendimi oyup şekillendiriyorum": Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Bahar 1987), s. 10.
* "Her dakika Cennet'e daha çok yaklaşmak!": Ibid., s. 10.
* "ihtiyaçlarını tamamen kendi vücutlarından gideriyorlardı.": "Price Sisters Losing 1lb Weight a Day," *Irish Times,* 27 Mayıs, 1974.
* odanın diğer tarafına yürümek bile: Dolours Price'tan Chrissie Price'a mektup, "Price Sisters Threat," içinde alıntılanmıştır, (*Daily Mirror,* 31 Mayıs, 1974).
* "keten şilte": Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Bahar 1987), s. 9.
* "Günler geçiyor ve her gün biraz daha zayıflıyoruz": Dolours Price'tan Chrissie Price'a mektup, 27 Mayıs, 1974, *Irish Voices* içinde, s. 61.
* üç gardiyanın daimî gözetiminde: "Price Sisters Threat," *Daily Mirror,* 31 Mayıs, 1974.
* parmakları uzun ve açlık nedeniyle incecik: Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Bahar 1987), s. 11– 12.
* "biraz uzak durması" ve serinkanlı olmasını: "Jenkins Demands Ultimate: Death for Price Sisters," *Irish People,* 8 Haziran, 1974.
* "Ölmekten memnunlar": "Fears Havoc in Ulster If Daughters Die In London," Associated Press, 1 Haziran, 1974.
* bildirerek eylem hazırlıklarına başladılar: "An IRA Warning If Sisters Die," *Belfast Telegraph,* 30 Mayıs, 1974.
* son dualarını ettiğini: "Price Sisters' 'Last Rites,' " *Daily Mirror,* 28 Mayıs, 1974.
* "Bizi bekleyen kader için hazırız": Dolours Price'tan bir arkadaşına mektup, 23 Mayıs, 1974, *The Irish People*'da yayınlanmıştır, 22 Haziran, 1974.
* Micheal Gaughan ... Parkhurst Hapishanesi'nde hayatını kaybetti: Coogan, *The IRA,* s. 415– 17.
* "avının peşinden gelen": Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Bahar 1987), s. 12.
* televizyon izliyordu: Ibid., s. 12.
* zorla-beslemeye bağlı oluşan komplikasyonlardan: "The Gaughan Funeral," *Irish Press,* 19 Haziran, 1974.
* sonraları "tehlike önsezileri" olarak tanımladığı: Jenkins, *A Life at the Centre,* s. 378.
* Hiçbir yer güvenli olmayacaktı: Ibid., s. 380.
* "206 gün önce ... açlık grevine başladık": "Statement from Dolours and Marian, Gerry Kelly and Hugh Feeney," 8 Haziran, 1974.
* Nakil hemen gerçekleşmedi: "Price Girls in Durham," *Irish Independent,* 16 Aralık, 1974.
* "Benim için yeterince yakın": *The Chaplain's Diary*'de Dolours Price'la yapılan görüşme, RTÉ Radio.
* Marian hücreye koştu: Dolours Price, "Brixton, Durham and Armagh Gaol, 1973," *In the Footsteps of Anne: Stories of Republican Women Ex- Prisoners* içinde, ed. Evelyn Brady, Eva Patterson, Kate McKinney, Rosie Hamill, and Pauline Jackson (Belfast: Shanway Press, 2011), s. 134.

* Dolours heyecandan o kadar kendinden geçmişti ki: Ibid., s. 134.
* Kardeşler hava üssüne götürüldü: Ibid., s. 134.
* yeşil kara parçasını gördüğünde: *The Chaplain's Diary*'de Dolours Price'la yapılan görüşme, RTÉ Radio.
* akşamın ilk saatlerinde gökyüzünü aydınlatan flaş ışıklarıyla: Price, "Brixton, Durham and Armagh Gaol, 1973," Brady et al., *Footsteps of Anne* içinde, s. 134.
* halaları Bridie Dolan hayatını kaybetmişti: "Provisional Sinn Féin to Establish Its Own 24-Hour Centres to Monitor Ceasefire," *Irish Times*, 12 Şubat, 1975.
* Chrissie Price pankreas kanserinden öldü: "A Voice Uncompromised by Prison, Hunger Strike, Years," *Sunday Tribune*, 9 Mart, 2003.
* mazeret izni talep ettiler: "IRA Leaders at Price Funeral," *Irish Press*, 19 Şubat, 1975; "Price Sisters Send Wreaths As Mother Is Buried in Belfast," *Irish Times*, 19 Şubat, 1975.
* ağır ağır hareket eden alaya dört yüz kişi katıldı: "Price Sisters Send Wreaths As Mother Is Buried in Belfast," *Irish Times*, 19 Şubat, 1975.

MAHKÛMLAR

* çocukları bakıma almak için: McKendry, *Disappeared*, s. 23.
* "Anneleri geri gelene kadar": Ibid., s. 24.
* beton balkonlarda toplanmış, sessizce onları izleyen: Ibid., s. 24.
* Yaşça en büyük çocuk olan: Michael McConville'le görüşme.
* dört katlı, kırmızı tuğlalı bir yetimhaneye: *Report of the Historical Institutional Abuse Inquiry*, vol. 3, bölüm 9, module 4: "Sisters of Nazareth, Belfast—Nazareth Lodge" (2017). McConville çocukları, Nazareth Lodge'a yerleştirilmeden önce başlangıçta başka bir eve taşındı; konuyu çok uzatmamak adına, bu dönemdeki ev değişikliklerini kısaca ele almak zorunda kaldım.
* bu kurumsal hayata hissizce ayak uydurmuş: Ibid.
* sadistlikleriyle ünlü … rahibe: "The Nuns Poured Boiling Water on Our Heads," *Belfast News Letter*, 7 Mayıs, 2016.
* gizlice sıvışmanın ve Batı Belfast'e kaçmanın yollarını arıyordu: Micheal McConville'le görüşme.
* "Yalan!": Ibid.
* De La Salle Boys' Home adlı yere: Michael McConville'le görüşme.
* yüz mil uzaklıkta olabilirdi: Ibid.
* bir okul, yüzme havuzu, tenis kortu ve futbol sahası: HIA transcript; HIA tanık ifadesi.
* Bilardo masası bile vardı: *Report of the Historical Institutional Abuse Inquiry*, vol. 4, bölüm 11, module 3: "De La Salle Boys Home, Rubane House."
* "tam bir kabustu": HIA transcript.
* yumrukla, kemerle dövülüyor: *Report of the Historical Institutional Abuse Inquiry*: Rubane; HIA transcript; HIA tanık ifadesi.
* yaşça daha büyük çocuklar vardı: HIA tanık ifadesi.
* çocuklar etrafta kendilerine uymayan giysilerle dolaşıyorlardı: *Report of the Historical Institutional Abuse Inquiry*: Rubane.
* çalışanlar onları komşu çiftliklere, kiralık işçi olarak … gönderirdi: HIA tanık ifadesi. Rubane House'da eskiden görev yapmış olan bazı kişiler bu iddiayı doğruladı.
* karanlık TV odasında: *Report of the Historical Institutional Abuse Inquiry*: Rubane.
* Cinsel istismar … akıl almaz boyutlara ulaşmıştı: Ibid.
* uyuyan çocukları zorla yataklarından alıp götürdüklerini: Michael McConville'le görüşme.
* Micheal ve Tucker … kaçtılar: Ibid.
* çocukların ayakkabılarını aldılar: HIA tanık ifadesi; "Sons Recall 30 Years of Painful Memories," *Irish News*, 24 Ekim, 2003.
* Billy ve Jim … gönderildiler: HIA transcript.
* "bu işe dahildi": HIA tanık ifadesi. McConville'li çocukların birkaçı HIA'e tanıklık etti. Bu ifadenin transkriptleri kamuya açıklandı, ancak gizliliklerini korumak adına bireysel isimler yeniden düzenlendi. Burada bu karara saygı duysam da, tanıklığın kendisi evdeki koşulları anlama noktasında önemli bir kaynaktı. Billy McConville şu anda hayatta değil, ancak ifadesini verdiğinde, kimliğini gizlemeyi tercih etti. Bakınız "Son of Jean McConville Reveals Hell of Being Abused by Notorious Paedophile Priest Brendan Smyth," *Irish*

Mirror, 6 Kasım, 2014; "I Was Victim of Abuse in Boys' Home, Jean McConville's Son Tells Inquiry," *Belfast Telegraph,* 7 Kasım, 2014; "McConville Children Abused in Home Following Murder of Their Mother," *Irish News,* 21 Ocak, 2017.

* De La Salle Kardeşleri daha sonra: "Sisters of Nazareth Become Second Catholic Order to Admit to Child Abuse," *Guardian,* 14 Ocak, 2014.
* kendi başının çaresine bakıyordu: McKendry, *Disappeared,* s. 29.
* iş buldu: Ibid., s. 29.
* on sekizine girdiğinde evlendiler: "Jean McConville's Daughter: 'If I Give Up Fighting, They've Won,' " *Guardian,* 5 Temmuz, 2014; McKendry, *Disappeared,* s. 2– 6.
* bu kez … bir "ıslahevi"ne gönderildi: Michael McConville'le görüşme.
* Lisnevin olarak bilinen: *Report of the Histor-ical Institutional Abuse Inquiry,* vol. 5, bölüm 15, module 7: "Lisnevin."
* çok pürüz çıkaran ve inatçı olan çocuklar: Ibid.
* elektriklendirilmiş … uzun çitlerle: Michael McConville'le görüşme; *Report of the Historical Institutional Abuse Inquiry:* Lisnevin.
* Daha sonraları, alaycı edercesine: Michael McConville'le görüşme.
* düzenli mezhep çatışması: "Inquiry Told of 'Sectarian Abuse' at Co Down Training School," *Belfast Telegraph,* 2 Eylül, 2015.
* Kendisiyle ilgilenen Kardeş Frances: Michael McConville'le görüşme.
* çocuklar asla … ne olduğuyla ilgili konuşmazlardı: Michael McConville'le görüşme.
* Adams iki kez kaçmaya çalışmıştı: "Release of Long Kesh Men Cancelled After Car Bombings," *Times* (London), 27 Temmuz, 1974; Adams, *Before the Dawn,* s. 230– 32.
* hapishane hayatının öngörülebilir düzenini rahatlatıcı: Adams, *Before the Dawn,* s. 222.
* Hughes ve Adams Kafes 11'i paylaşıyordu: H-BC.
* aralarındaki bağ … daha sıkı olmuştu: Adams, *Before the Dawn,* s. 242.
* eldiven gibi çorap: Ibid., s. 223.
* Mahkûmlar konuşma ve tartışma oturumları düzenliyorlardı: H-BC.
* "bizim tel örgülü fildişi kulemiz": Adams, *Cage Eleven,* s. 3. Ayrıca bakınız Lachlan Whalen, " 'Our Barbed Wire Ivory Tower': The Prison Writings of Gerry Adams," *New Hibernia Review,* vol. 10, no. 2 (Yaz 2006), s. 123– 39.
* Hughes Fidel Castro'nun konuşmalarını okur; Adams dua ederdi: H-BC.
* Mücadelenin altıncı yılına girerken: "Portrait of a Hunger Striker: Brendan Hughes," *Irish People,* 6 Aralık, 1980.
* "yenilgi onlara zaferden daha çok yakışmış": Moloney, *Secret History of the IRA,* s. 197.
* rejimlerin ani yıkılışı … bir şey gibi görünüyordu: Ibid., s. 150.
* ömürlerinin sonuna kadar değişim uğruna mücadele etmelilerdi: Ibid., s. 197.
* "büyük savaş" olarak bilinecek olan şey: Ibid., s 149– 51.
* Adams aynı zamanda … akıllıca değiştirmeye başladı: Joe Doherty'e ait bu anı John F. Morrison'un PhD tezinde alıntılanmıştır, *"The Affirmation of Behan?" An Understanding of the Politicisation Process of the Provisional Irish Republican Movement through an Organisational Analysis of Splits from 1969 to 1997* (University of St. Andrews, 2010), s. 184– 85.
* 1975'te … bir dizi makale yazmaya başladı: Adams, "Brownie" nin takma adı olduğunu kabul etti. Bakınız Adams, *Cage Eleven,* s. 3.
* sigara kağıtları üzerine ufacık el yazılarıyla işleniyordu: Beresford, *Ten Men Dead,* s. 19.
* Danny Morrison adında bebek yüzlü bir propagandacı: Adams, *Before the Dawn,* s. 247.
* Ancak Adams yazılarını … kullanıyordu: H-BC.
* bahçenin çevresinde adımladılar: H-BC.
* Ancak Adams … Provos'un … inanıyordu: Urban, *Big Boys' Rules,* s. 30– 31.
* Adams kapıya doğru yürümeden önce Hughes'a sarıldı: H- BC; Adams, *Before the Dawn,* s. 251.
* İkisinden Hughes'in … daha: H-BC.
* gözaltı süresi resmi olarak sona ermişti: "Cautious Reactions As the Last N.I. Detainees Are Set Free," *Irish Times,* 6 Aralık, 1975.
* paramiliter sanıklar … hüküm giyecekti: Moloney, *Secret History of the IRA,* s. 177.

* aynı üniformayı giyiyordunuz: "One Man, One Cell," *Irish Times,* 26 Şubat, 1976.
* 1976 sonbaharında, cumhuriyetçi mahkûmlar ... isyan ettiler: Tim Pat Coogan, *On the Blanket: The Inside Story of the IRA Prisoners' "Dirty" Protest* (New York: Palgrave, 2002), s. 93–94.
* "*İrlanda'nın mücadelesini lekelemek*": Francie Brolly, "The H-Block Song."
* "özel kategori" statüsüydü": Coogan, *On the Blanket,* s. 93.
* karşılıklı gerilimin arttığı bir sürtüşme oyunu: Beresford, *Ten Men Dead,* s. 17.
* tamamen hücrelerinden çıkmayı reddetmeye: Bu evre "yıkanma karşıtlığı" eylemi olarak biliniyordu. English, *Armed Struggle,* s. 191; Beresford, *Ten Men Dead,* s. 27; O'Malley, *Biting at the Grave,* s. 21.
* "kirli protestoya" dönüşmüştü: Beresford, *Ten Men Dead,* s. 17; "Rebels Refuse to Use Toilets in Ulster Jail," Reuters, 25 Nisan, 1978.
* *Duvarlara swayın:* Taylor, *Behind the Mask,* s. 257.
* Hughes ve adamları ... çıplak ve pis bir haldeydi: Ibid., s. 258.
* Ancak ... protestocu bir mahkûm yerleştirmek: McKittrick ve McVea, *Making Sense of the Troubles,* s. 140.
* Adams artık ... olmamasına rağmen: H-BC.
* yeniden örgütlemeyi başardı: Moloney, *Secret History of the IRA,* s. 159–60.
* "bir cumhuriyet inşa edemeyiz": "Ballybofey Republican Reunion," *Irish People,* 10 Mayıs, 1980.
* Ağustos 1979'da ... Lord Louis Mountbatten: "IRA Bombs Kill Mountbatten and 17 Soldiers," *Guardian,* 28 Ağustos, 1979.
* Doğu Midlands bölgesinde bir kız çocuğuyken: Margaret Thatcher, *The Path to Power* (New York: HarperCollins, 1995), s. 31–32.
* en yakın danışmanı ... Airey Neave'ydi: "The Airey Neave File," *Independent,* 22 Şubat, 2002.
* "Yani, durum Sudetenland'deki gibi": Bu Sir David Goodall and Michael Lillis'in *Thatcher and the IRA: Dealing with Terror*'daki açıklamasıdır, belgesel (BBC, 2014).
* 30 Mart 1979'da Airey Neave ... sürüyordu: "Neave's Assassins Linked with North Political Killings," *Irish Times,* 2 Nisan, 1979.
* Haberi öğrendikten ... sonra, oldukça sarsılmış olan Thatcher: "Commons Car Bomber Assassinates Neave," *Guardian,* 31 Mart, 1979.
* birkaç yüz adam ... kirli eylemlere katılmış bulunuyordu: "A Look at Ulster's Maze and the 'Men on the Blanket,' " Associated Press, 16 Mart, 1979.
* "tüm o toplum kültürüne karşı çıkıyordunuz": Taylor, *Behind the Mask,* s. 258.
* Gardiyanlarla olan gerilim yeterince yüksek değilmiş gibi: Ibid., s. 254.
* Kuzey İrlanda Dış İşleri Bakanı: Ibid., s. 253.
* "Siyasi cinayet ... diye bir şey yok": Margaret Thatcher speech in Belfast, 5 Mart, 1981.
* "Suç suçtur, suçtur": Margaret Thatcher, Riyadh'daki bir basin toplantısında düşüncelerini belirtiyor, 21 Nisan, 1981.
* 1980 sonbaharında, Brendan Hughes ... karşılık verdi: Hughes'la uzun uzun görüşmüş olan Peter Taylor bu sayının 170 olduğunu söylüyor (Taylor, *Behind the Mask,* s. 270); Boston Üniversitesi sözlü tarih kayıtlarında, Hughes bunun "doksanın üzerinde" olduğunu belirtiyor.
* Hughes tarafından yönlendirilecekti: "Hunger Strike Begins," *Irish People,* 1 Kasım, 1980.
* Hapishane doktoru: H-BC.
* Yedi adamın hepsi aynı anda greve başladığı için: Beresford, *Ten Men Dead,* s. 28.
* Daha genç olan grevcilerden birisi: "Don't Let Them Die!" *Irish People,* 8 Kasım, 1980.
* McKenna daha korkunç bir hal almış: "Hunger Striker Fights for Eyesight," *Irish Republican News,* 20 Ekim, 2006.
* McKenna komaya ... başladı: Moloney, *Secret History of the IRA,* s. 206.
* Dr. Ross'un yanında duran iki rahip gördü: H-BC.
* Hughes ... kokusunu alabiliyordu: Ibid.
* Sonunda, "Onu besleyin!" diye bağırdı: Ibid.
* Bir doktor ... yapmalarını söyledi: "Hunger Striker Fights for Eyesight," *Irish Republican News,* 20 Ekim, 2006.
* Ancak ... için içten içe utanç duyuyordu: O'Malley, *Biting at the Grave,* s. 35.
* Bu kez grevcileri kademelendireceklerdi: H-BC.

PİLLİ BEBEK

* Troubles olayları öncesinde: Raymond Murray, *Hard Time: Armagh Gaol 1971–1986* (Dublin: Mercier Press, 1998), s. 7.
* Ancak 1970lerde: Margaretta D'Arcy, *Tell Them Everything* (London: Pluto Press, 1981), s. 11.
* "kese kağıdında bir piton": "Terror Sisters Flown Out," *Daily Express,* 19 Mart, 1975.
* doloursvemarianevinizehoşgeldiniz: Price, "Brixton, Durham and Armagh Gaol, 1973," Brady et al., *Footsteps of Anne* içinde, s. 134.
* "Onlar mı?": Ibid., s. 135.
* "iki film yıldızı gibiydiler": Geraldine McCann'in anıları, Brady et al., *Footsteps of Anne* içinde, s. 48.
* ün salmıştı: Kathleen McKinney'in anıları, Brady et al., *Footsteps of Anne* içinde, s. 142.
* oyalanırlardı: Dolours Price'ın anıları, Brady et al., *Footsteps of Anne* içinde, s. 135.
* bir şey yememişti: Ibid., s. 135.
* Mart 1975'te ... hakkı kazandılar: "Special Status for Sisters Expected," *Irish Times,* 20 Mart, 1975.
* Kendi kıyafetlerini giymelerine ... izin veriliyordu: Ibid.
* Alan ... otel dairesi gibi düzenlenmişti: Coogan, *On the Blanket,* s. 236–37.
* baş gardiyan: Brady et al., *Footsteps of Anne,* s. 135.
* Güvenlik çok daha az sıkıydı: Ibid., s. 135.
* Dolours resim yapıyor ve mektup yazıyordu: Coogan, *On the Blanket,* s. 236.
* mektupla öğrenim görebiliyorlardı: Dolours Price'tan Fenner Brockway'e, 29 Eylül, 1977 (Brockway Papers, Churchill Archives Centre, University of Cambridge).
* elişleri yapıyorlardı: Brady et al., *Footsteps of Anne,* s. 144. Bu tür elişleri için, bakınız Máirtín Ó Muilleoir, "The Art of War: A Troubles Archive Essay," Arts Council of Northern Ireland, 2009.
* Dolours ... deri işi yapıyordu: Brady et al., *Footsteps of Anne,* s. 136.
* "Kuzey İrlanda'dan gelen küçük bir koli" görünce: Dolours Price'tan Fenner Brockway'e, 29 Ekim, 1977 (Brockway Papers).
* Birisi onlara ... okurdu: Brady et al., *Footsteps of Anne,* s. 216.
* Dolours'a göre, Armagh cezaevi ... gibiydi: Ibid., s. 136.
* Dolours ... gözlerini dikmeye başlamıştı: Ibid., s. 136.
* Kadınlardan bazılar: Murray, *Hard Time,* s. 11.
* "Bir şeyler biraz ters gitmeye başladı": P-TKT.
* Şubat 1978'de IRA: "La Mon Bomb Produced Ball of Fire 60 Feet in Diameter," *Irish Times,* 26 Temmuz, 1978.
* "İnsanları yakıp kül etmek istediğim için mi buradayım?": P-TKT.
* "bağımsız bir cumhuriyetçi": Dolours Price, "Bun Fights & Good Salaries," *The Blanket,* 27 Mart, 2007.
* "Dolours, kardeşi Marian gibi": Fenner Brockway'den Humphrey Atkins'e, 27 Haziran, 1980 (Brockway Papers).
* "asla düzgün bir ilişkimiz olmadı": Dolours Price'la görüşme *The Chaplain's Diary* içinde, RTÉ Radio.
* Tesisteki birçok kadın: "Mystery of the Four Who Got Away," *Daily Express,* 24 Nisan, 1981.
* Gizli bir hükümet incelemesi: "The Release of Marian Price," Kuzey İrlanda Hükümeti'ndeki, R. A. Harrington'dan, Downing Sokağı'ndaki, Micheal Alexander'a gönderilen gizli bir not, Mayıs 1980 (kesin bir tarih belirtilmemiştir) (National Archives, Kew).
* 30 Nisan 1980'de, Marian cezaevinden tahliye edildi: Ibid.
* Hükümet baş sözcüsü ... söyledi: "Marian Price Set Free," *The Irish Times,* 1 Mayıs, 1980.
* 1 Mayıs'da hastaneden çıktı: "The Release of Marian Price."
* kaçmak için böyle bir şey planladığını: "Mystery of the Four Who Got Away," *Daily Express,* 24 Nisan, 1981.
* "Siyam ikizimden ayrılmak gibi": *The Chaplain's Diary*'de Dolours Price'la yapılan görüşme, RTÉ Radio.
* Fakat, Sands yedi yaşına geldiğinde: O'Malley, *Biting at the Grave,* s. 36–37, 44–45; Beresford, *Ten Men Dead,* s. 41–42.
* 1 Mart 1981'de, yemek yemeye son vermişti: : O'Malley, *Biting at the Grave,* s. 3.
* Yediği son lokma: Beresford, *Ten Men Dead,* s. 57.
* "eşiğinde duruyorum": Ibid., s. 62–63.
* "Artık saygınlığını yitirmiş olan davalarının başarısızlığıyla yüzleşen": McKittrick and McVea, *Making Sense of the Troubles,* s. 146.
* Sands greve başladıktan dört gün sonra: Beresford, *Ten Men Dead,* s. 69–72.

* Eğer Sands kazanırsa: Ibid., s. 72–73.
* Bu hamle ... işaret ediyordu: McKearney, *The Provisional IRA*, s. 149–50.
* kısmen bu etkili olmuştu: Moloney, *Secret History of the IRA*, s. 198.
* "Sinn Féin bu topraklarda bir etkin bir güç olacak": "Sinn Féin Vice-President Gerry Adams," *Irish People*, 27 Kasım, 1982.
* "Bir elimizde oy pusuları diğerinde Armalite silahla": Coogan, *The Troubles*, s. 282; Moloney, *Secret History of the IRA*, s. 202.
* 10 Nisan 1981'de Bobby Sands: "Sands Election a Propaganda Win for Hunger Strike," *Irish Times*, 11 Nisan, 1981.
* 25 Nisan'da ... Humprey Atkins'le görüştü: "Prime Minister's Telephone Conversation with the Secretary of State for Northern Ireland on Saturday Evening, 25 April 1981," Prime Minister's Office Records, National Archives (Kew).
* Ancak Marian Armagh'dan ayrıldığından beri: *The Chaplain's Diary*'da Dolours Price'la yapılan görüşme, RTÉ Radio.
* bir düzine uyku hapı içti: Kuzey İrlanda Hükümeti'nden Fenner Brockway'e isimsiz bir mektup, 17 Haziran, 1980 (Brockway Papers).
* Otuzuncu doğum günü yaklaşırken: Dolours Price'tan Fenner Brockway'e, "20 Somethingth October, 1980" tarihli (Brockway Papers).
* Marian Price ... birkaç kez Dolours'u ziyaret etmişti: M. W. Hopkins (Northern Ireland Office)'den Michael Alexander'a (10 Downing Street) bir mektup, 2 Kasım, 1980 (National Archives, Kew).
* gitmek için hazırlanırken: Dolours Price'tan Fenner Brockway'e, "20 Somethingth October, 1980" tarihli (Brockway Papers).
* "Mart'da sekiz yıldır hapis yatıyor olacağım": Ibid.
* "şiddetin yanlış bir yol olduğuna ikna olduklarını": Fenner Brockway'den Margaret Thatcher'a, 25 Ekim, 1980 (Brockway Papers).
* Brockway'in ... biraz fazla acele etmiş olabileceğini: Margaret Thatcher'dan Fenner Brockway'e, 11 Kasım, 1980 (Brockway Papers).
* "Bu durum bir ikiz için yıkıcı olmalı": Fenner Brockway'in Margaret Thatcher'a gönderdiği mektup üzerindeki Margaret Thatcher'ın el yazısı, 25 Ekim, 1980 (Brockway Papers).
* "hastalığın etkisini biraz gidermişti": Coogan, *On the Blanket*, s. 236–37.
* 3 Nisan 1981'de: Tomás Ó Fiaich'dan Margaret Thatcher'a, 3 Nisan, 1981 (National Archives, Kew).
* "Bayan Price'ın durumu çok yakından izlenmeye devam edilecek": Margaret Thatcher'dan Tomás Ó Fiaich'a, 13 Nisan, 1981 (National Archives, Kew).
* Nisan ayının ortasında, Price ... alelacele götürüldü: M. W. Hopkins'den Michael Alexander'a, 10 Nisan, 1981 (National Archives, Kew).
* Çatışmalar ... sokakları yakıp kavuruyordu: "Worst Violence in Eight Nights Hits Northern Ireland," Associated Press, 23 Nisan, 1981.
* Her gün, hastanedeki insanlar: Dolours Price, "Post Traumatic Stress Syndrome," *The Blanket*, 29 Haziran, 2006.
* 5 Mayıs 1981'de Bobby Sands hayata gözlerini yumdu: O'Malley, *Biting at the Grave*, s. 3.
* "daha büyük bir uluslararası yankı": Adams, *Before the Dawn*, s. 297.
* Yüz binlerce insan: Beresford, *Ten Men Dead*, s. 103.
* "Bu, örgütün ... bir seçenekti":Taylor, *Behind the Mask*, s. 283; McKittrick ve McVea, *Making Sense of the Troubles*, s. 144.
* Ancak dünya ... odaklanmışken: "Price Release Sparks Protest," *Irish Times*, 23 Nisan, 1981.
* Yıllar sonra Price: Dolours Price, "Post Traumatic Stress Syndrome," *The Blanket*, 29 Haziran, 2006.
* "Sands öldükten sonra, diğer dokuzu ... takip etti": O'Malley, *Biting at the Grave*, s. 64.
* "İngiliz Tabipler Birliği mahkûmları "zorla beslemeye" karşı çıktığında": Dolours Price, "Post-Traumatic Stress Syndrome," *The Blanket*, 29 Haziran, 2006.
* Dünya Tabipler Birliği ... yayınladı: Steven H. Miles ve Alfred M. Freedman, "Medical Ethics and Torture: Revisiting the Declaration of Tokyo," *The Lancet*, vol. 373, no. 9660 (Ocak 2009).
* Roy Jenkins açlık grevcilerinin ... ilan ettiğinde: Bu politika değişikliğine yol açan etkenlerin yakından incelemesi için, bakınız Miller, *A History of Force Feeding*, bölüm 7. Ayrıca bakınız "Why H-Block Hunger Strikers

Were Not Force Fed," *Irish Times,* 5 Temmuz, 2016.

* kazandığı bu ilginç zaferle: Dolours Price, "Post Traumatic Stress Syndrome," *The Blanket,* 29 Haziran, 2006.

TATBİKAT GÜNÜ

* Ian Paisley ... tanımladı: "Fury As IRA Terror Girl Goes Free," *Daily Express,* 23 Nisan, 1981; " 'She Should Be Left to Rot,' " *Daily Mail,* 23 Nisan, 1981.
* "enayi yerine konulduğunu": "Price Release Sparks Protest," *Irish Times,* 23 Nisan, 1981; "IRA 'Trick' Freed Bomb Girl," *Daily Star,* 23 Nisan, 1981.
* Yıllar sonra Dolours: Dolours Price, "Post Traumatic Stress Syndrome," *The Blanket,* 29 Haziran, 2006.
* Teknik olarak, "şartlı" tahliye edilmişti: M. W. Hopkins'den (Northern Ireland Office) Michael Alexander'a (10 Downing Street), 31 Temmuz, 1981 (National Archives, Kew).
* Fakat tahliyesinden birkaç ay sonra: Clive Whitmore'dan, Downing Street, baş özel sekreter, M. W. Hopkins'e, Northern Ireland Office,3 Ağustos, 1981 (National Archives, Kew).
* bir hikâye yayınladı: Dolours Price, "Mind Over Matter Can Lead to Death," *Irish Press,* 6 Aralık, 1982.
* Bu gözetimin raporları: Derek Hill'den (Northern Ireland Office) William Rickett'a (Downing Street), February 2, 1983 (National Archives, Kew).
* Bu gözetimin raporları: "Dolours Price/Rea,", "Gizli" diye not düşülmüştür, M. W. Hopkins tarafından hazırlanmıştır, 24 Ekim, 1984 (National Archives, Kew).
* Brixton'daki deneyimi üzerine bir kitap yazarak: "The Saturday Column," *Irish Times,* 20 Kasım, 1982.
* Ancak ... bir kısmını yayınlamayı başardı: Eamonn McCann'le görüşme; Price, "Afraid of the Dark," *Krino* no. 3 (Bahar 1987), s. 10.
* Price ... Stephen Rea ile yeniden iletişime geçti: "The Trying Game," *Times* (London), 5 Haziran, 1993.
* gözlerini kaçırır: "Wolf Wistful; Janet Watts Meets Stephen Rea," *Guardian,* 3 Şubat, 1977.
* Rea ... büyümüştü: "Fame, Family & Field Day," *Belfast Telegraph,* 6 Aralık, 2006.
* "karmaşık bir çevrede büyüdüm": "Stephen Rea: 'I Never Wanted to Be a Polite Actor,' " *Telegraph,* 25 Mart, 2016.
* Bir çocuk oyunu ... da: "Wolf Wistful; Janet Watts Meets Stephen Rea," *Guardian,* 3 Şubat, 1977.
* Şehri seviyordu ama ... düşündü: Ibid.
* Yarım yüzyıl süren bir baskı sonrasında: "The Trying Game," *Times* (London), 5 Haziran, 1993.
* Rea ... Batı Belfast'te yaşamaya başladı: Ronan Bennett, "Don't Mention the War: Culture in Northern Ireland," *Rethinking Northern Ireland* içinde, ed. David Miller (New York: Addison Wesley Longman, 1998), s. 210.
* "İrlanda'nın yetenekleri heba ettiği": "Wolf Wistful; Janet Watts Meets Stephen Rea," *Guardian,* 3 Şubat, 1977.
* Rea ... haline geliyordu: "Stephen Rea: 'I Never Wanted to Be a Polite Actor,' " *Telegraph,* 25 Mart, 2016.
* O yıllarda, Rea ... yüzleşti: Bennett, "Don't Mention the War: Culture in Northern Ireland," in *Rethinking Northern Ireland,* s. 210.
* Yetenekli bir taklitçi olarak: "Fame, Family & Field Day," *Belfast Telegraph,* 12 Haziran, 2006.
* "dil konusunda bir başarı kazandıkları kesin": "The Trying Game," *Times* (London), 5 Haziran, 1993.
* Tören için ... olan Aziz Patrick Katedrali'ni seçtiler: Raymond Murray'le görüşme.
* bir tören olduğunu muhtemelen düşünerek: "Dolours Price Marries Actor," *Irish Times,* 5 Kasım, 1983; "Dolours Price Weds in Secret," *Belfast Telegraph,* 4 Kasım, 1983.
* Bir İngiliz gazetesi: "Secret Wedding for Actor and Car Bomb Girl," *Daily Mail,* 5 Kasım, 1983.
* Rea ... de bağlantı kurdu: Carole Zucker, *In the Company of Actors: Reflections on the Craft of Acting* (New York: Routledge, 2001), s. 110–11.
* Açılış gecesinde ... tamir etmekte olduğu için: Marilynn J. Richtarik, *Acting between the Lines: The Field Day Theatre Company and Irish Cultural Politics 1980–1984* (Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2001), s. 23.
* Friel ve Rea ... karar verdi: Brian Friel, *Brian Friel in Conversation,* ed. Paul Delaney (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000), s. 127; Zucker, *In the Company of Actors,* s. 110–11.
* Kumpanya ... içermeye başladı: Richtarik, *Acting between the Lines,* s. 65.
* "Provos'un kültürel kanadı": Bennett, "Don't Mention the War: Culture in Northern Ireland," *Rethinking Northern Ireland* içinde, s. 207.

* "en geniş anlamıyla siyasi bir eylemdir": "Stephen Rea's Tribute to Brian Friel: A Shy Man and a Showman," *Irish Times,* 2 Ekim, 2015.
* Kumpanyanın bir düşüncesi de: "Working Both Ends of the Terrorist's Gun," *Newsweek,* 7 Şubat, 1993.
* Ancak aralarında hiç birlikçi yoktu: Richtarik, *Acting between the Lines,* s. 66, 74.
* Ve gösteriye katıldığı için: "Two Vehicles Carry an Irish Actor to America," *New York Times,* 22 Kasım, 1992.
* Price … yazışmalarını yönetmeye yardımcı oldu: Dolours Price to Julie (soyisim belirtilmemiş), 16 Mayıs, 1986 (Papers of the Field Day Theatre Company, National Library of Ireland).
* adayı … baştan aşağı gezdiler: Zucker, *In the Company of Actors,* s. 111.
* Bazı kırsal bölgelerde: Bu, Rea'nın Johnny Muir tarafından yapılan *The Story of Field Day* belgeselinde anlattığı bir hikâyedir (BBC Northern Ireland, 2006).
* İngiltere'de … söylentileri dolaşmaya başlamıştı: "How Can They Let Back the Girl Bomber Who Ruined My Husband's Life?" *Daily Express,* 2 Aralık, 1983.
* İngiliz gazeteler alarm verdi: Ibid.
* Price nihayetinde geziye katılmadı: Jonathan Duke-Evans'dan (Northern Ireland Office) Tim Flesher'a (10 Downing Street), 30 Ağustos, 1985 (National Archives, Kew).
* Bu yazılı … göndermeye dikkat ediyordu: Derek Hill'den (Northern Ireland Office) Tim Flesher'a (10 Downing Street), 17 Mart, 1983 (National Archives, Kew).
* "Sanırım sadece bizimle bir oyun oynanıyor": Bu yazı, Thatcher'ın el yazısıyla Derek Hill'in 17 Mart 1983 tarihinde Tim Flesher'a gönderdiği mektup üzerine yazılmıştır; Thatcher'ın konuya ilişkin tavrı da Flesher'dan Hill'e 21 Mart 1982 tarihinde gönderilen mektupta özetlenmiştir (National Archives, Kew).
* Mayıs 1985'te … Folkstone'da bir polis memuru: Jonathan Duke-Evans'tan (Northern Ireland Office) Tim Flesher'a, 30 Ağustos, 1985 (National Archives, Kew).
* Çift … bir daireye yerleşmişti: Dolours Price'tan Julie'ye (soyisim belirtilmemiştir), 16 Mayıs, 1986 (Papers of the Field Day Theatre Company, National Library of Ireland).
* Folkestone'daki olay sonrasında: Jonathan Duke-Evans'tan Tim Flesher'a, 30 Ağustos, 1985 (National Archive, Kew).
* Kasım ayında, bir yardımcısı … yazdı: Neil Ward'dan Margaret Thatcher'a, 5 Kasım, 1985 (National Archive, Kew).
* Özel Şube'nin hazırladığı bir rapor: Jonathan Duke-Evans'tan Tim Flesher'a, 30 Ağustos, 1985 (National Archive, Kew).
* Aslında … davranacaktı: Charles Powell'dan (Downing Street) Jim Daniell'a (Northern Ireland Office), 6 Kasım, 1985 (National Archive, Kew).
* Bazı devlet memurları … endişeliydi: Neil Ward'dan Charles Powell'a, 16 Aralık, 1985 (National Archive, Kew).
* Şehirden inatla ayrılmasını kastederek: Jonathan Duke-Evans'tan Tim Flesher'a gönderilen bir mektuptaki Margaret Thatcher'ın el yazısı, 30 Ağustos, 1985 (National Archive, Kew).
* Sinsice yazılmış eleştiriler … ifade etti: "High Life for IRA Bomber," *Times* (London), 28 Ağustos, 1988.
* "Bu hassas bir konu": "IRA Bomber Avoids Royal Theater Date," *Telegraph,* 3 Şubat, 1987.
* Rea sonraları … anımsadı: "Price Husband's TV Role," *Evening Herald,* 18 Mart, 1986.
* "Mesleğimdeki insanlar": "Stephen Rea: 'I Never Wanted to Be a Polite Actor,' " *Telegraph,* 25 Mart, 2016.
* Yine de … zorundaydı: "The Trying Game," *Times* (London), 5 Haziran, 1993.
* *Asla, asla karısından bahsetme*: "Even Better Than the Rea Thing," *Irish Independent,* 18 Şubat, 2000.
* Benim yapmaya çalıştığım şey … anlamak: "Patriot Games," *People,* 8 Şubat, 1993.
* nadir anlarda: "The Trying Game," *Times* (London), 5 Haziran, 1993.
* "Asla bir asker olamam": "History Boys on the Rampage," *Arena* (BBC, 1988).
* Sinn Féin'in adayını desteklemişti: Jonathan Duke-Evans'tan Tim Flesher'a, 30 Ağustos, 1985 (National Archive, Kew).
* Adams saçlarını kesmişti: Moloney, *Secret History of the IRA,* s. 188.
* "Gerry Adams'a oy verin!": Dolours Price, "Get On with It," *The Blanket,* 14 Eylül, 2004.

KANLI ZARF

* 6 Mart'ta Mairéad Farrell … vurularak öldürüldü: 1995 yılında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, askerlerin "öldürmek amacıyla ateş etme" politikası altında faaliyet göstermediğine, ancak üç IRA üyesinin, onları vur-

mayı gerektirecek türden hayati bir tehlike oluşturmadıklarına ve onun yerine tutuklanabileceklerine kanaat getirdi. Farrell'in hayatı ve ölümü üzerine daha fazlası için, bakınız "Death of a Terrorist," *Frontline* (PBS, 1989); "Priest, Writing Eulogy, Recalls Woman în IRA," *New York Times*, 16 Mart, 1988; McKittrick et al., *Lost Lives*, s. 1112–15.

* Fakat ... gerçekleştirme imkânı bulmadan: Bakınız *McCann and Others v. The United Kingdom*, başvuru no. 18984/91, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (1995).
* Tipperary'de büyümüştü: Martin McKeever, *One Man, One God: The Peace Ministry of Fr Alec Reid C.Ss.R.* (Dublin: Redemptorist Communications, 2017), s. 1.
* önce ... Belfast'e taşınmıştı: McKeever, *One Man, One God*, s. 17.
* Manastırın kurucusu: John Conroy, *Belfast Diary: War As a Way of Life* (Boston: Beacon Press, 1995), s. 1–2.
* "sokaklardaki" bir rahipti: "Priest Tried to Revive Dying British Soldier," *South China Morning Post*, 22 Mart, 1988.
* "Battı balık yan gider": McKeever, *One Man, One God*, s. 21.
* Reid'in ... mutlak bir inancı vardı: *14 Days*, belgesel (BBC, 2013).
* Clonard yakınlarında yaşayan Adams ... büyümüştü: Adams, *Before the Dawn*, s. 33.
* "Kamera Arkası". H-BC.
* bir sigara yakmış: "14 Days."
* Belirli bir tarafı tutmuyordu: Ibid.
* "Troubles olaylarının tam ortasında Tanrı'yı bulabilirsiniz": Ibid.
* Açıkça, yetkililer: Cenaze töreninin arşiv görüntüsü.
* Westminster'e seçilmiş olan: "Belfast Candidate Wins Parliament Seat for IRA," Reuters, 11 Haziran, 1983.
* Ceketinin cebine elini attı: "3 Killed by Grenades at IRA Funeral," *New York Times*, 17 Mart, 1988.
* Reid ansızın ... düşündü: "Gunfire, Grenades Kill 3 at IRA Funeral," *Chicago Tribune*, 17 Mart, 1988.
* Reid keskin bir patlama sesi duydu: Bu açıklama başka kaynaklarla birlikte şu kaynağa dayanmaktadır, McKittrick et al., *Lost Lives*, s. 1117– 20.
* Adams megafonu aldı: Arşiv görüntüsü.
* ağır çekimde bir kovalamaca devam etti: Arşiv görüntüsü; "3 Killed by Grenades at IRA Funeral," *New York Times*, 17 Mart, 1988; "Gunfire, Grenades Kill 3 at IRA Funeral," *Chicago Tribune*, 17 Mart, 1988.
* Doğu Belfast'li bir yönetim yanlısı, Micheal Stone: Martin Dillon, *Stone Cold: The True Story of Michael Stone and the Milltown Massacre* (London: Random House, 1992), s. 151.
* Stone Adams'ı öldürmeyi başaramadı: McKittrick et al., *Lost Lives*, s. 1117.
* ikinci bir devasa tören düzenlendi: Bu açıklamanın çoğu "14 Days" den alınmıştır.
* Adams gizemli bir şekilde ... belirtti: Dillon, *Stone Cold*, s. 169.
* Ertesi Cumartesi, Peder Reid: McKeever, *One Man, One God*, s. 33. (Brady' nin adı bazen İrlanda dilindeki yazımıyla kullanılmıştır: Caoimhín Mac Brádaigh.)
* Brady bir taksi şoförüydü: McKeever, *One Man, One God*, s. 34; McKittrick et al., *Lost Lives*, s. 1120.
* Kurbanlar ... toprağa gömüleceklerdi: "14 Days."
* Peder Reid ... dışarı doğru yürüdü: McKeever, *One Man, One God*, s. 34.
* Fakat tam Reid ... yetişiyorken: Ibid., s. 34.
* Araç aniden hızlandı: Arşiv görüntüsü; McKittrick et al., *Lost Lives*, s. 1121.
* Cenazedeki yüzlerce insan ... akın etti: Bir fotoğraf net bir şekilde elinde silah olan askerlerden birini gösteriyor. "14 Days."
* "Polisler!": "From Irish Pulpit, Sense of Revulsion," *New York Times*, 21 Mart, 1988.
* Adamlardan birinin gerçekten ... vardı: McKeever, *One Man, One God*, s. 34.
* Ancak kalabalık ... vermezken: Arşiv görüntüsü. Havaya ateş eden Wood'du. McKittrick et al., *Lost Lives*, s. 1121.
* Askerdiler: "Murdered Soldiers 'Defied Orders,' " *Guardian*, 21 Mart, 1988. Belfast'te, askerlerin şans eseri cenazeye gelmemiş olabileceği, ancak töreni gizlice gözetliyor olduklarına dair söylentiler etrafta dolaşıyordu. 199 etrafları çevrilmiş: Ibid.
* bijon anahtarı ile geldi: McKeever, *One Man, One God*, s. 34.
* Reid adamların ... götürüldüğünü gördü: "14 Days"; McKeever, *One Man, One God*, s. 34.
* Herkes çıldırmış gibiydi: "14 Days."
* Zeminde sürünerek: "Father Alec Reid Reveals How He Tried to Save Two British Soldiers Killed in One of

the Most Shocking Episodes of the Troubles," *Independent*, 10 Mart, 2013.

* "Birisi ambulans çağırsın!": McKeever, *One Man, One God*, s. 34.
* Ancak tepesinde bir ses ... gürledi: "Father Alec Reid Reveals How He Tried to Save Two British Soldiers Killed in One of the Most Shocking Episodes of the Troubles," *Independent*, 10 Mart, 2013.
* Askerler ... atıldı: McKittrick et al., *Lost Lives*, s. 1121. McKeever, *One Man, One God*, s. 34.
* Reid ... koşuyordu: McKeever, *One Man, One God*, s. 35.
* David Howes yirmi üç yaşındaydı: McKittrick et al., *Lost Lives*, s. 1124.
* Yirmi dördündeki Derek Wood: McKittrick et al., *Lost Lives*, s. 1121; "Murdered Soldiers 'Defied Orders,' " *Guardian*, 21 Mart, 1988.
* İki adam orada ... kaldılar: "14 Days."
* "Peder, adam öldü": Ibid.
* Reid ... kameraya doğrudan baktı: Fotoğrafçı David Cairns'di. "Father Alec Reid Reveals How He Tried to Save Two British Soldiers Killed in One of the Most Shocking Episodes of the Troubles," *Independent*, 10 Mart, 2013.
* "İnsanlar artık bıktı": "Priest Tried to Revive Dying British Soldier," *South China Morning Post*, 22 Mart, 1988.
* "Fiziksel güç zayıfların ümitsizliğinin göstergesidir": Ibid.
* kutsal ayinden ayrılmadan önce: "Father Alec Reid Reveals How He Tried to Save Two British Soldiers Killed in One of the Most Shocking Episodes of the Troubles," *Independent*, 10 Mart, 2013; "Fr Alec Reid Death," *Belfast Telegraph*, 23 Kasım, 2013.
* Yıllardır ... çalışmıştı: McKeever, *One Man, One God*, s. 21–23.
* Ancak ... en etkili... düşünmeye başlamıştı: "14 Days." Ayrıca bakınız Moloney, *Secret History of the IRA*, s. 232–33.
* "destek vereceğini": McKeever, *One Man, One God*, s. 31.
* Ancak ... Brendan Hughes'a göre: H-BC.
* Yalnızca Kilise'nin ... itibarı... vardı: McKeever, *One Man, One God*, s. 28.
* akla yatkın tek senaryo: Ibid., s. 30.
* "Fabrikaları bombalıyorlar": Paul Routledge, *John Hume* (London: HarperCollins, 1997), s. 217.
* "Sinn Féin kendi tutarsızlıkları arasında yitip gidecek": Ibid., s. 211.
* Hume bu değerlendirmeleri yaptıktan altı ay sonra: McKeever, *One Man, One God*, s. 31–32.
* Reid mektubu gönderdiği sıralar: McKeever, *One Man, One God*, s. 33. Bundan önce görüşmüş olma olasılıkları üzerine tartışmalar olmuştu, ancak hepsi boşa çıktı. Bakınız Adams, *A Farther Shore*, s. 44–45.
* Hume ... daima belirtmişti: Routledge, *John Hume*, s. 216.
* 1987 sonbaharında, IRA: "Bombing in Ulster Kills 11 in Crowd; IRA Is Suspected," *New York Times*, 9 Kasım, 1987.
* Adams ... saldırı ile ilgili özür diledi: "Making the Words Flow Like Blood," *Times* (London), 12 Kasım, 1987.
* "tam bir vahşet eylemi": Routledge, *John Hume*, s. 216.
* tehlikeli olabilirdi: "Firebomb Attack on Home of John Hume," *Irish Times*, 9 Mayıs, 1987.
* Yine de 11 Ocak 1988'de: George Drower, *John Hume: Man of Peace* (London: Victor Gollancz, 1996), s. 133.
* konuşmuşlardı: Admas'a göre, ilk görüşme 1986'da gerçekleşti. Adams, *A Farther Shore*, s. 45.
* politik olarak tehlikeli olurdu: Routledge, *John Hume*, s. 214.
* Hume ... aynı duyguyu yaşamıştı: John Hume, *A New Ireland: Politics, Peace, and Reconciliation* (Boulder, Colo.: Roberts Rinehart, 1996), s. 115.
* Klostrofobik Belfast'te: McKeever, *One Man, One God*, s. 33.
* Reid adamların üzerine eğilip: Ibid., s. 35.
* Reid ... Clonard Manastırı'na geri döndü: "14 Days."
* Adams'ın ... bir niyeti yoktu: "Belfast Candidate Wins Parliament Seat for IRA," Reuters, 11 Haziran, 1983.
* "IRA üyesi değilim": "Making the Words Flow Like Blood," *Times* (London), 12 Kasım, 1987.
* Mac Stíofáin "Onların *hepsi* "diye homurdandı: *Behind the Mask*.
* dayanan yayın organları: Bakınız, örneğin, "Gerry Adams Is Held by Troops," *Belfast Telegraph*, 19 Temmuz, 1973; "Sinn Féin Leader to See Minister," *Times* (London), 6 Kasım, 1982; "In the Shadow of Violence," *Times* (London), 28 Mayıs, 1983.
* Adams ... ahlakını savundu: "I Am an IRA Volunteer," *Republican News*, 1 Mayıs, 1976.

* yazdıktan birkaç yıl sonra: "Sinn Féin Boss Denies IRA Control," Reuters, 14 Aralık, 1982; "IRA Tries New Mix— Violence, Politics," *Los Angeles Times*, 18 Aralık, 1982.
* Muhalifler ... alay ediyordu: "Making the Words Flow Like Blood," *Times* (London), 12 Kasım, 1987.
* Ancak karargâh dışındaki duvarlarda: "IRA Politicians Shift Tactics for Election," Associated Press, 23 Mayıs, 1983.
* Bu tür çelişkiler basit: "The Case Against Gerry Adams," *Irish People*, 23 Eylül, 1978.
* Ancak, Adams bu suçlamaya karşı çıkmış: "Sinn Féin Not the Same As IRA, Says Court," *Guardian*, 7 Eylül, 1978.
* "karmaşık roller üstleniyor": "Sinn Féin Vice-President Gerry Adams," *Irish People*, 27 Kasım, 1982.
* "İrlanda siyasetinde silahın varlığı": Ibid.
* "Brian onları sabah arayacak": "Junior Executive Types Canvass with Adams," *Irish Times*, 7 Haziran, 1983.
* puslu hatıraları üzerine bir kitap yayınladı: Gerry Adams, *Falls Memories: A Belfast Life*.
* Kendisine bir basın sözcüsü atadı: "IRA Politicians Shift Tactics for Election," Associ-ated Press, 23 Mayıs, 1983.
* Sinn Féin ... açmaya başladı: "A Gunman Cleans Up His Act," *Observer*, 17 Nisan, 1983.
* Bunun yerine, McGuinness ... devam etti: Ibid.
* SDİP'den bazı milliyetçiler: Ibid.
* ilk iş olarak: "Terrorism Continues As Sinn Féin Heads for Wider Role in Politics," *Times* (London), 14 Kasım, 1983.
* 1983 Noel'inden önce: "Thatcher Moves to Silence Men Behind the IRA," *Times* (London), 23 Aralık, 1983.
* "planlandığı gibi gitmediğini": "Adams Denies Rift in Republican Ranks," *Times* (Lon-don), 20 Aralık, 1983.
* Bir sonraki Ekim ayında, bir gönüllü ... yerleştirdi: "Bomb Ours, Says IRA," *Guardian*, 13 Ekim, 1984. Bu olayın büyüleyici kurgusunu keşfetmek için, bakınız Jonathan Lee'nin romanı *High Dive* (New York: Knopf, 2016).
* "Bugün çok şanslı değildik, ama unutmayın": McKittrick ve McVea, *Making Sense of the Troubles*, s. 162.
* "demokrasi adına bir darbeydi": "Sinn Féin 'Fears Murder Plot,' " *Times* (London), 5 Kasım, 1984.
* "Ancak, kendimi onlara altın tepside sunmayacağım": "Thatcher and the IRA: Dealing with Terror."
* 1983'teki tutuklama sonrasında: "Adams Arrested," *Irish Times*, 9 Haziran, 1983.
* Batı Belfast'in milletvekili: "Gunmen Wound Sinn Féin Leader," *Boston Globe*, 15 Mart, 1984; "Adams Shot Three Times after Court Appearance," *Irish Times*, 15 Mart, 1984.
* Yıllar süren kaçış sonrasında, Adams ... çalıştı: "Gerry Adams Is Shot 3 Times in Street Attack," *Times* (London), 15 Mart, 1984.
* o kadar endişeliydi: "Gunmen Wound Sinn Féin Leader," *Boston Globe*, 15 Mart, 1984.
* Adams ... öngörmeye başlamıştı: "Gerry Adams Is Shot 3 Times in Street Attack," *Times* (London), 15 Mart, 1984.
* Eli silahlı iki adam ... iki el ateş etti: "Gunmen Wound Sinn Féin Leader," *Boston Globe*, 15 Mart, 1984; "Adams Shot Three Times after Court Appearance," *Irish Times*, 15 Mart, 1984; "Public Statement by the Police Ombudsman Under Section 62 of the Police (Northern Ireland) Act 1998: Relating to the Complaints in Respect of the Attempted Murder of Mr. Gerry Adams on 14 March 1984," Police Ombudsman for Northern Ireland (2014).
* "çok fazla tabut gördüm": "Gunmen Wound Sinn Féin Leader," *Boston Globe*, 15 Mart, 1984.
* Ancak, Royal Victoria Hastanesi'ndeki yatağından: "Adams Says Army Knew of 'Loyalist' Attack Plan," *Times* (London), 16 Mart, 1984.
* haberini ... karşıladı: "An Everyday Story of Ulster Folk," *Times* (London), 16 Mart, 1984.

MAVİ KURDELELER

* Brendan Hughes sonunda ... tahliye olduğunda: H-BC.
* "Onu hapishaneye çağırdım": "Decommissioned Provos Thrown on Scrap Heap," *Sunday Tribune*, 16 Nisan, 2006.
* Bazen Hughes ... yürüyüşe çıkardı: "Decommissioned Provos Thrown on Scrap Heap," *Sunday Tribune*, 16 Nisan, 2006.
* bazı yerler vardı: H-BC.
* Bu şekilde, Adams ... tekrar etmeye devam edebilirdi: "Hughes No Longer Toes the Provo Line," *Sunday Tribune*, 17 Aralık, 2000.

* Hughes New York'a gitti: Martin Galvin'le görüşme.
* "Postacıyı mı vuralım?": H-BC.
* "Senin o lanet olası paranı istemiyorum": Ibid.
* Twomey öldüğünde: Ibid.
* 1989 Noel'inden birkaç gün sonra: Birth announcement for Fintan Daniel Sugar Rea, Papers of the Field Day Theatre Company, National Library of Ireland.
* Tam bir yıl sonra: " 'Game' Player," *Entertainment Weekly,* 11 Aralık, 1992.
* "Tanıdığın bir bebek bakıcısı var mı?": Dolours Price'tan Colette Nellis'e, 30 Mayıs, 1990, Papers of the Field Day Theatre Company, National Library of Ireland; Oscar Rea birth announcement, Papers of the Field Day Theatre Company, National Library of Ireland.
* "onlara deli oluyordu": "Patriot Games," *People,* 8 Şubat, 1993.
* Seamus Heaney ... yazdı: "Seamus Heaney Loved Dirty Jokes? Tell Us Another One," *Irish Times,* 23 Şubat, 2017.
* "çok içten bulmuyorum": "Two Vehicles Carry an Irish Actor to America," *New York Times,* 22 Kasım, 1992.
* "Henüz yayınlamak için doğru bir zaman değildi": "The Trying Game," *Times* (London), 5 Haziran, 1993.
* Pratikte bu ... anlamına geliyordu: Genel olarak yayın yasağı üzerine, bakınız Ed Moloney, "Closing Down the Airwaves: The Story of the Broadcasting Ban," *The Media and Northern Ireland: Covering the Troubles* içinde, ed. Jim Smith (London: Macmillan, 1991).
* "bizi hiçbir şey alı koyamaz": "Fury Over TV Dirty Trick," *Daily Mail,* 10 Nisan, 1990.
* "sorunlar asla çözülemeyecek": "Why I Spoke for Gerry Adams," *Independent,* 4 Kasım, 1993.
* karakterlerden biri: "How We Made The Crying Game," *Guardian,* 21 Şubat, 2017.
* "Acı çekerek kurtuluş": "Two Vehicles Carry an Irish Actor to America," *New York Times,* 22 Kasım, 1992.
* ""Görüşlerimin ... olduğunu varsaymamalısınız": "The Trying Game," *Times* (London), 5 Haziran, 1993.
* "Bu politik bir ifadedir": " 'Game' Player," *Entertainment Weekly,* 11 Aralık, 1992.
* Aralık 1992'de ... Rea ve Price: "Patriot Games," *People,* 8 Şubat, 1993.
* "oldukça uygun olurdu": Carrie Twomey'le görüşme.
* Rea'ya göre, bu ... hikâyesiydi: "Patriot Games," *People,* 8 Şubat, 1993.
* sıradan, saygın insanlar vardı: Ibid.
* "Bu kadarı yeter": "A Man Who Laughs at His Demons," *Irish Times,* 20 Şubat, 1993.
* Ağustos 1994'te, IRA: Dolours Price, "Rummaging," *The Blanket,* 9 Haziran, 2004.
* nasıl bir vicdan muhasebesi: Padraic Pearse, "Why We Want Recruits," *The Collected Works of Padraic H. Pearse: Political Writings and Speeches* içinde (Dublin: Éire-Gael Society, 2013), s. 66.
* önemli bir ayrıcalık: Ibid., s. 173.
* Eski bir IRA gönüllüsünün: McKearney, *The Provisional IRA,* s. 179.
* "silahlı ayaklanmayı sonlandırmanın karşılığında": Ibid., s. 176.
* Ertesi yaz bir gün: "IRA Victims Campaign Stepped Up," *Irish Times,* 27 Haziran, 1995.
* "Dört kadın ve sekiz adam ... evimize geldi": Ibid.
* Helen otuz yedi yaşındaydı: 1998 yılında Helen 40'ında büyükanne oldu. "Family's Plea to IRA over Fate of Mother," *Guardian,* 13 Mayıs, 1998.
* Bir noktada ... fırsatı doğmuştu: "IRA Embarrassed by Family's 'Secret Burial' Campaign," *Guardian,* 30 Ağustos, 1995.
* çocukluk zor bir dönem olarak geçmiş olsa da: Michael McConville'le görüşme.
* İngiltere'de hapis yattılar: "Woman Beaten As She Intervened in Loyalist Attack on Belfast Home," *The Irish Times,* 19 Haziran, 1995.
* Ancak Micheal ve Helen pek anlaşamadılar: Michael McConville'le görüşme.
* 1992'de ... Jean McConville'in en büyük çocuğu: Anne McConville'in ölüm raporu. 28 Kasım, 1952'de doğdu ve 29 Eylül 1992'de öldü.
* Helen tabutun ... dikkatle baktı: "Jean McConville's Daughter: 'If I Give Up Fighting, They've Won,' " *Observer,* 6 Temmuz, 2014.
* Eski bir arkadaşı McKendry'e bir bahis bileti verdi: "An IRA Death Squad Took Our Mother. There'll Be No Peace for Us until We Find Her Body," *Daily Express,* 23 Temmuz, 1998.
* Yirmi ikisindeydi: "Secret Graves of the Missing Ones," *Sunday Tribune,* 5 Temmuz, 1998.
* Yıllar boyunca ... söylentiler dolaştı: Ibid.

* McKinney … bir acıyla kalakaldı: "IRA Victims Campaign Stepped Up," *Irish Times*, 27 Haziran, 1995.
* Yıllar süren bu korkunç sessizlik sonrası: "Secret Graves of the Missing Ones," *Sunday Tribune*, 5 Haziran, 1998.
* "Şu anda … kabul edebilirim": "Five Men Quizzed on 'Disappeared,' " *Belfast Telegraph*, 24 Ocak, 1996.
* Yıllardır … istememişti: "Secret Graves of the Missing Ones," *Sunday Tribune*, 5 Temmuz, 1998.
* acı çekmiş miydi: "Kevin and the Pain That Has Never Disappeared," *Belfast Telegraph*, 30 Ağustos, 2013.
* Reid bazen bir şeyler duyuyor: "Grim Reunion for Family As Dig for Body Begins," *Telegraph*, 31 Mayıs, 1999.
* Br noktada … söylentisi yayıldı: "Kin of Missing Appeal to IRA," *Boston Globe*, 28 Ağustos, 1995.
* Farkındalık oluşturmak umuduyla: "Clinton and Mandela Get Grief Symbol," *Belfast Telegraph*, 26 Haziran, 1995.
* McConville ailesi ve diğer aileler: "The Disappeared: And That's Not in Latin America We're Discussing, It's Mainland Britain," *Daily Mail*, 11 Mayıs, 1995.
* kayıp kişilerin annelerinden: "Ireland Calling: The Disappeared Reappear," *Irish Voice*, 15 Haziran, 1999.
* "tek bir mesajımız var": "Families of Vanished Victims Open Campaign," *Belfast News Letter*, 26 Haziran, 1995.
* McKendry, Sinn Féin … ziyaret etmişti: "IRA Embarrassed by Family's 'Secret Burial' Campaign," *Guardian*, 30 Ağustos, 1995.
* "Gerry, sen benim karımı aptal yerine mi koymaya çalışıyorsun?": Ibid.
* 1995 yazının sonunda: "Adams Called On to Pressurize IRA over Graves of 'Disappeared,' " *Irish Times*, 16 Ağustos, 1995.

GİZLİ ARŞİV

* Gerry Adams'a Amerika Birleşik Devletleri … vize vermişti: "U.S. Shifts, Grants Visa to President of IRA's Political Wing," *Washington Post*, 31 Ocak, 1994.
* Clinton … podyuma çıktı: Bu açıklama olayla ilgili bir videodan alınmıştır.
* bir şiirden alıntı : Seamus Heaney, *The Cure at Troy: A Version of Sophocles' Philoctetes* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1991), s. 77.
* ateşkes nihayetinde son buluyordu:"IRA Smash Ceasefire," *Guardian*, 10 Şubat, 1996. 224 Nisan 1998'de bir haftalığına, taraflar ... kapandılar.: "The Long Good Friday," *Observer*, 11 Nisan, 1998.
* Baş müzakereci, … bir Amerikandı: Bakınız George Mitchell, *Making Peace* (Los Angeles: University of California Press, 2000).
* "bir tutucunun kararlığı": Gözlemci,roman yazarı Colum McCann idi. "Ireland's Troubled Peace," *New York Times*, 15 Mayıs, 2014.
* Dışarıda, karla karışık yağmur kaleyi döverken: "The Long Good Friday," *Observer*,11 Nisan, 1998. 225 "asıl anlaşmanın ne olduğunu bilmiyorum,": Bill Clinton ve Tony Blair arasındaki bir telefon görüşmesi kaydı, 10 Haziran, 1999, Clinton Digital Library.
* Ancak Adams'ın hiçbir zaman bir milis olmadığı kurgusu: İngiliz müzakerecilerden biri, Jonathan Powell, ifade etti, "IRA yasaklanmış bir organizasyondu ve liderleriyle bu şekilde konuşamadık. Elbette konuştuğumuz insanların, Sinn Féin liderlerinin, aynı zamanda IRA liderleri olduğunu biliyorduk." Jonathan Powell,*Great Hatred, Little Room: Making Peace in Northern Ireland* (London: Vintage, 2009), s. 24.
* "Silahların sustuğu bir İrlanda." : "Hope and History Rhyme Once More," *An Phoblacht*, 25 Haziran, 1998.
* Paul Brew … keyfini çıkarıyordu.: Paul Bew ile görüşme. Troubles olaylarını belgeleme fikri katılımcıların ölümünden önce Paul Bew'in zihninde belirmeye başlamıştı. Bew Ed Moloney ile görüştüğünde, sözlü tarihi derleme fikrini teklif eden Moloney idi. Ed Moloney ile görüşme; Moloney Massachusetts ifadesi. 226 öğrenciydi. : Ed Moloney ile görüşme.
* hükümet … mahkeme emri çıkarmıştı: "Journalist Wins Right to Keep Notes from Police," *Independent*, 28 Ekim, 1999.
* Moloney, … ikna olmuştu.: Ed Moloney ile görüşme.
* daha özgün bir şey yapmayı önerdi: Ibid.
* Sessizlik yeminini bozan biri: "Secrets from Belfast," *Chronicle of Higher Education*, 26 Ocak, 2014.
* "kayıtları saklamaktan" bahsetti. Paul Bew ile görüşme.
* On altısında, yaşı konusunda yalan söylemiş: Anthony McIntyre ile görüşme.

* tezini yazdıktan sonra: "Decommissioned Provos Thrown on Scrap Heap of History," *Sunday Tribune*, 16 Nisan, 2006.
* 2000 yılında, ... genç bir Amerikan kadınla tanıştı.: Anthony McIntyre ile görüşme.
* Eski öğrencisini işe alma fikri Bew'in aklına yattı: Paul Bew ile görüşme.
* Boston Üniversitesi ... 200,000 dolar bağış aldı: "Secrets from Belfast," *Chronicle of Higher Education*, 26 Ocak, 2014.
* (İlk başta, Moloney ... istedi.): Ed Moloney ile görüşme.
* Yönetim yanlısı kişilerle yapılacak görüşmeler için ...: Wilson McArthur ile görüşme.
* Deanes'deki yemeklerini bitirmeden önce: "Secrets from Belfast," *Chronicle of Higher Education*, 26 Ocak, 20 14.
* ırkçılık olayları sona erdiğinde: Güney Afrika'da gerçeğin ve uzlaşma sürecinin üzerine çok büyük bir literatür var, ama özellikle Antjie Krog'u tavsiye ederim., *Country of My Skull: Guilt, Sorrow, and the Limits of Forgiveness in the New South Africa* (New York: Three Rivers Press, 2000).
* 2001 yılında, Martin McGuinness: "McGuinness Confirms IRA Role," BBC, 2 Mayıs, 2001. 230 Sonra, mikrofona eğildi: "Adams Warns Ministers IRA Has Not Gone Away," *Independent*, 14 Ağustos, 1995.
* "mezhep çatışması olgu biliminin": "Secrets from Belfast," *Chronicle of Higher Education*, 26 Ocak, 2014.
* Yetkililer bir şekilde projenin varlığını öğrenseler bile:Ed Moloney ile görüşme.
* Bazı ünlü suçların failleri: Ibid.
* "İrlanda adına ... adam": Padraic Pearse, "Ghosts," in *The Collected Works of Padraic H. Pearse*, s. 123.
* Bu bir çeşit mutlakiyetçilik ... oluşturuyordu: Anthony McIntyre ile görüşme.
* Hiçbir Sinn Féin yetkilisi: McKearney, *The Provisional IRA*, s. 185.
* "anılarının tekelciliğini": Ian McBride, "The Truth About the Troubles," in *Remembering the Troubles: Contesting the Recent Past in Northern Ireland*, ed. Jim Smyth (Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 2017), s. 11.
* Şifreli epostayı kullanmayı tercih etti: O'Neill affidavit.
* O'Neill "arşiv güvenliğinde" uzmandı: Robert K. O'Neill, ed., *Management of Library and Archival Security: From the Outside Looking In* (Binghamton, N.Y.: Haworth Press, 1998), s. 1.
* Ayrı bir belgede: Anthony McIntyre ile görüşme.

PENCERE KIYISINDA

* 1993 yılında, ... apartman: Roy, "Divis Flats," *Iowa Historical Review*, vol. 1, no. 1 (2007).
* 1980lerde, yıkım komitesi adında bir ekip: "Wrecking Ball Brings Hope to Slum," Associated Press, 31 Ekim, 1993.
* İngiliz Ordusu çatıyı ... işgal etmeyi sürdürdü: İngiliz Ordusu, ancak 2005 yılında bir "sivilleştirme" sürecinin parçası olarak çıkmaya başladı.
* "Hücreme hoş geldiniz.": "Hughes No Longer Toes the Provo Line," *Sunday Tribune*, December 17, 2000.
* "Asla gerçekten hapishaneden çıkamazsın,": "Decommissioned Provos Thrown on Scrap Heap of History," *Sunday Tribune*, April 16, 2006.
* Daire ... donatılmıştı: Ibid.
* ona hatırlatan: Ibid.
* Son zamanlarda,... espriler yapmaya başlamıştı: Ibid.
* Divis Tower'ı seviyordu.: "Hunger Striker Fights for Eyesight," *Irish Republican News*, 20 Ekim, 2006.
* Doktoru ona içmeyi bırakmasını söyledi: "Decommissioned Provos Thrown on Scrap Heap of History," *Sunday Tribune*, 16 Nisan, 2006.
* Mackers ... hâlâ hatırlıyordu: Anthony McIntyre ile görüşme.
* Ancak başladıkları zaman: Ibid.
* Bir keresinde, Hughes ... espri yaptı.: H-BC.
* Ancak en önemlisi Hughes, ... bahsetti: Anthony McIntyre ile görüşme.
* KCA'nın (GFA) ... alay ediyordu: Brendan Hughes, "The Real Meaning of G.F.A.," *The Blanket*, 8 Ekim, 2000.
* Hapishanede, Provos ... düzenlerken: "Interview with Brendan Hughes," *Fourthwrite* no. 1, Bahar 2000.
* Mücadelede aldığı rolleri inkâr ederek: H-BC.

* "Armani takım elbise tugayı": Anthony McIntyre ile görüşme.
* "duvarlara resimlerini çizmenin": "Hunger Striker Fights for Eyesight," *Irish Republican News,* 20 Ekim, 2006.
* "kötü bir duruma": "Hughes No Longer Toes the Provo Line," *Sunday Tribune,* 17 Aralık, 2000.
* Hughes bu önerinin ... olduğunu düşündü: Anthony McIntyre ile görüşme.
* IRA liderleri onu bacaklarından vurarak cezalandırmıştı: Richard O'Rawe and Anthony McIntyre ile görüşme.
* O'Rawe'e göre, mahkûmlar ... gizli bir teklif almışlardı: Richard O'Rawe, *Blanketmen: The Untold Story of the H-Block Hunger Strike* (Dublin: New Island, 2005), s. 176–80.
* O'Rawe ve diğer bir arabulucu, ... bir mesaj gönderdiler: Ibid., s. 181.
* Ancak dışarıdan ... bir haber geldi: Ibid., s. 184.
* Grev sona ermeden önce altı adam daha hayatını kaybetti: Ibid., prologue.
* Cumhuriyetçi politika açısından: O'Rawe, *Blanketmen,* s. 253.
* Grevi uzatmada: Richard O'Rawe ile görüşme.
* "Adamlar burada lanet olası hiçbir şey uğruna ölmüş oldular!": Ibid.
* "Açlık grevi Sinn Féin'in seçim siyasetine başarılı bir şekilde girmesini mümkün kıldı": Ed Moloney, *Afterlives'a* giriş: *The Hunger Strike and the Secret Offer That Changed Irish History,* by Richard O'Rawe (Dublin: Lilliput Press, 2010), s. xii.
* O'Rawe'e göre: Richard O'Rawe ile görüşme. O'Rawe'ın iddialarının esasına ve grevle bağlantılı diğer çeşitli şahsiyetlerin iddialarına ve karşı iddialarına ilişkin kapsamlı ve incelikli bir tartışma için, bkz. O'Doherty, *Gerry Adams,* bölüm 14.
* McKenna beyin travması geçirmişti: "Hughes No Longer Toes the Provo Line," *Sunday Tribune,* 17 Aralık , 2000; H- BC.
* McKenna gibi, grevin fiziksel izlerini taşıyordu: "Hunger Striker Fights for Eyesight," *Irish Republican News,* 20 Ekim, 2006.
* "Ya oradan atlayıp her şeye son vermek ya da ..., ikisini de yapamıyordu": Carrie Twomey ile görüşme.
* Hughes, ... Dr. Ross'u hatırladı: H- BC.
* Daha sonra, ... öğrendi: H- BC. Ed Molo-ney'in Hughes sözlü tarihine dayanan kitabı, Dr.Ross'un trajik öyküsünün kamuoyuna ilk kez bildirildiği zamandı (see Moloney, Voices from the Grave, p. 242) ancak bu bölümle ilgili çok az detay bilinmektedir.Temel gerçekleri, babası da doktor olan, Ross ve Dr. Hernán Reyes ile tıp fakültesine giden, Uluslararası Kızıl Haç Komitesi ile hapishaneyi 1986 yılında ziyaret ederek sağlık personeli ile grev hakkında konuşan İngiliz doktor David Nicholl ile doğrulayabildim.
* "Ve uğruna ... neredeyse birkaç kez ölüyor olduğum insanların ... inkâr ettiğini duymak": H- BC.
* Eğer, Unknowns'u günlük komuta eden McClure'se: Ibid.;Anthony McIntyre ile görüşme.

AJANLAR

* Gypo, ... Dublin'li bir cumhuriyetçinin kimliğini tespit ediyor: Liam O'Flaherty, *The Informer* (New York: Har-court, 1980), s. 22.
* Ajanlık, ... önemli bir yer kaplıyor: Bkz. Ron Dudai, "Informers and the Transition in Northern Ireland," *British Journal of Criminology,* vol. 52, no. 1 (Ocak 2012).
* Gerry Adams bir keresinde ... belirtmişti: "Adams Offers 'Regret' As Digging Resumes," BBC, 31 Mayıs, 1999.
* İngilizler yüzyıllardır İrlanda'da casusları ... kullanıyordu: Ed Moloney and Anthony McIntyre, "The Security Department: IRA Defensive Counterintelligence in a 30- Year War Against the British" (yayınlanmamış makale, Nisan 2006).
* Campbell'in uzmanlık alanı: Aksi belirtilmedikçe, Trevor Campbell ile ilgili materyaller Campbell ile yapılan iki röportajdan alınmıştır. 245 kaba sorgulama ve işkence: "Inside Castle reagh: 'We Got Confessions by Torture,' " *Guardian,* 11 Ekim, 2010.
* (kişisel şoförlüğünü yapan Roy McShane'in, ...): "The Leader, His Driver, and the Driver's Handler: Chauffeur Revealed As MI5 Agent," *Guardian,* 9 Şubat, 2008.
* Bu araştırmacı kadro: Gerard Hodgins ile görüşme; "The Hunter and His Prey," *Spotlight* (BBC Northern Ireland, 2015).
* Yıllardır, ... en korkutucu: "How, and Why, Did Scap pa ticci Survive the IRA's Wrath?" *Irish Times,* 15 Nisan, 2017.

* John ... adındaki bir adamla birlikte,: Eamon Collins, *Killing Rage* (London: Granta, 1997), bölüm 18.
* Yöntemi nadiren değişiyordu: "Double Blind," *The Atlantic*, Nisan 2006.
* "Her ordu psikopatları kendine çeker": H- BC.
* Scap'in eserinin izleri: "Accused IRA Man Denies Being Agent for Security Services," *Independent*, 14 Mayıs, 2003.
* Cesetler ortaya çıktıktan sonra: "The Hunter and his Prey," *Spotlight*.
* Martin McGuinness'in onu görmek için uğradığı: "A Path Paved with Blood: The Family of IRA Victim Frank Hegarty Insist That Martin McGuinness Lured Him to His Death," *Daily Mail*, 25 Eylül, 2011.
* (2011'de, McGuinness): "McGuinness Denies Involvement in 1986 Killing," *Irish Times*, 30 Eylül, 2011.
* ("Ölüm, kesinlikle,"): Asıl görüşme BBC *Panorama* (1988) serisinden "The Long War" ın içindeydi. İrlanda Cumhuriyeti'nde sonradan gizliliği kaldırılan dosyalar, McGuinness'in de dahil olduğu önerisine destek veriyor. Bkz. "Mar-tin McGuinness Set Up Meeting Where Suspected IRA Informer Frank Hegarty Was Killed, Bishop Claimed," *Irish News*, 29 Aralık, 2017.
* "Eğer itiraf ederseniz, ölüsünüz.": Trevor Campbell ile görüşme.
* "insanların kaybolması": Anthony McIntyre ile görüşme.
* Bell, ... asla ödün vermeyen biriydi: Moloney, *Secret History of the IRA*,s. 113– 15.
* "tek bir adam vardı": H- BC.
* Birbirlerini bulmuşlardı.: Anthony McIntyre ile görüşme.
* Dublin'de yaşıyordu: "Cast in the Middle of the Long Conflict in Northern Ireland," *New York Times*, 15 Şubat, 1998.
* Belfast konuşma tarzı: Father Raymond Murray, funeral oration for Dolours Price.
* evliliği: "Stephen Rea Breaks Up with Bomber," *Irish Independent*, 13 Temmuz, 2003.
* Orada etrafını ... çevreledi: Anthony McIntyre ile görüşme; Price'ın çağdaş fotoğrafları.
* "Bir misafiri ... davet eder": Tara Keenan-Thomson ile görüşme.
* Trinity ... da bir hukuk dersi: Dolours Price, "Don't Be Afraid, Do Not Be Fooled," *The Blanket*, 16 Ocak, 2007.
* "Hiç hapse girmediğiniz çok belli!": "Woman in the Technicolor Coat Became the Talk of Our Class," *Belfast Telegraph*, 25 Ocak, 2013.
* gibi hissediyordu: Dolours Price, "Rummaging," *The Blanket*, 9 Temmuz, 2004.
* Rahatsızlık duyuyordu: Carrie Twomey ile görüşme.
* Eski dostlarından çoğu: Francie McGuigan ile görüşme.
* Joe Lynskey'i kendisine bakarken görürdü: Patrick Farrelly ile görüşme.
* Bir daha asla geri dönmedi: "Woman in the Technicolor Coat Became the Talk of Our Class," *Belfast Telegraph*, 25 Ocak, 2013.
* "Anlaşma, ... ihanet etti": Eamonn McCann ile görüşme.
* "Sinn Féin'in bugün başardığı şey için": RTÉ Dolours Price ile görüşme, *I, Dolours*'dan alınmış,.
* Psikolojide ... "ahlaki yaralanma" adı verilen bir kavram: Bkz. Jonathan Shay, *Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing of Character* (New York: Scribner, 2003), s. 20; Robert Emmet Meagher, *Killing from the Inside Out: Moral Injury and Just War* (Eugene, Ore.: Cascade Books, 2014), s. 3–5; Brett T. Litz et al., "Moral Injury and Moral Repair in War Veterans: A Preliminary Model and Intervention Strategy," *Clinical Psychology Review* 29 (2009).
* bir cumhuriyetçi anma töreninde: "Gerry Adams Was My Commander, Says IRA Bomber," *Telegraph*, 16 Mart, 2001.
* Bu tür bir açık sözlülük: "Jilted Lady," *Times* (London), 24 Mart, 1999.
* Price zaman zaman bu grupların toplantılarına katıldı: "'Misled' SF Members Urged to Join Former Colleagues," *Irish Times*, 10 Kasım, 1997.
* ancak o bir parçası olmadı: Dolours Price, "Bun Fights & Good Salaries," *The Blanket*, 27 Mart, 2007.
* "elinize ne geçecek": Ed Moloney ile görüşme.
* Oğulları: Dolours Price, "Money . . . Money . . . Money," *The Blanket*, 17 Ocak, 2005.
* Bir dizi mezhep cinayetinden sonra: "Cast in the Middle of the Long Conflict in Northern Ireland," *New York Times*, 15 Şubat, 1998.
* "silahlar betonlara gömülecek": Dolours Price, "Get On with It," *The Blanket*, 14 Eylül, 2004.
* "Bobby, onun söylediğine göre": Dolours Price, "UnHung Hero," *The Blanket*, 3 Ağustos, 2004.

* Sands'in kendi ailesi: "Hunger Striker Bobby Sands Is Just a Money-Spinner for Sinn Féin," *Belfast Telegraph,* 1 Mart, 2016.
* merhum teyzesi Bridie: P-TKT.
* *Bunun için mi öldürdük?* Dolours Price, "Bun Fights & Good Salaries," *The Blanket,* 27 Mart, 2007.
* *Gerçekten her şey ne içindi?*: Dolours Price, "I Once Knew a Boy," *The Blanket,* 17 Temmuz, 2004.
* Arada bir ... görürdü: P-TKT.
* "Üzerinden arabaları kaldırabilen bir kadın gibi": P-TKT.
* "çocukların ömür boyu bunun yükünü taşıyacak": Anthony McIntyre ile görüşme.

BATAKLIK KRALİÇESİ

* Otuz yıl boyunca: Geoff Knupfer ile görüşme.
* Ancak Knupfer onun elini tuttu: "Fourth 'Moors Murders' Victim Found, Fifth Sought," United Press International, 2 Temmuz, 1987.
* "gözlerimizin önünde bozulmaya başladı": Geoff Knupfer ile görüşme.
* "Ölmemiş birinin yasını tutamazsınız": "Speaking for the Dead," *Guardian,* 14 Haziran, 2003.
* Şili'de ... üç binden fazla insan: "Chile Sentences 33 for Pinochet's Disappeared," *Financial Times,* 23 Mart, 2017.
* Arjantin'de bu sayı: "Children of Argentina's 'Disappeared' Reclaim Past, with Help," *New York Times,* 11 Ekim, 2015.
* Komisyon nihayetinde: "The Disappeared," Mağdurlar Kalıntılarının Yeri için Bağımsız Komisyon'un web sitesinden alınan bir liste.
* Mağdurları bir zarfın arkasına sıralayabilirdiniz: Ibid.
* Ormangülü çalılarının altında: "Police Recover Remains of 'Disappeared' IRA Victim," *Guardian,* 28 Mayıs, 1999; "A Touch of Irony As IRA Delivers Victim's Remains," *Irish Independent,* 29 Mayıs, 1999.
* kalıntılarını bulunduruyordu: Molloy'un IRA'daki rolü ve bilgi verme mekanizması hakkında daha fazla ayrıntı için, bkz. Moloney, *Secret History of the IRA,* s. 133–40.
* County Louth'un uzak bir bölgesindeki: Aksi belirtilmedikçe, bu bölümün ayrıntıları "A Prayer Before Dying: IRA Took Priest to Disappeared Victim before Murder,"'dan alınmıştır.: BBC News, 3 Kasım, 2013.
* Bu doğru değildi: Moloney, *Secret His-tory of the IRA,* s. 134.
* Olayı polise de bildirmedi.: "A Prayer Before Dying: IRA Took Priest to Disappeared Victim before Murder," BBC News, Kasım 3, 2013. Rahip daha sonra rahipliği bıraktı ve on yıldan fazla bir süre önce öldü.
* silah deposundan bir silah çaldıkları ... için öldürülmüşlerdi: Margaret McKinney, "The Disap-pearance of Brian McKinney," in *The Dis-appeared of Northern Ireland's Troubles,* s. 52; "Their Sons Were Best Friends. In 1978 They Were Disappeared by the IRA," *Belfast Telegraph,* 4 Şubat, 2017.
* Devasa kepçeler ... ağır ağır hareket ediyordu: "Combing the Sands Where a Mother's Bones Are Said to Lie," *Independent,* 2 Haziran, 1999.
* bazıları endişeliydi: "Ireland Calling: Digging for the Disappeared," *Irish Voice,* 15 Haziran, 1999.
* Jean'den bahsederken: *Disappeared,* belgeseli, yönetmen Joanna Head (October Films, 1999).
* altı yaşında olan Jim McConville: Anonim; "Woman Beaten As She Intervened in Loyalist Attack on Belfast House," *Irish Times,* 19 Haziran, 1995.
* alkol ve öfke sorunlarıyla boğuşmuştu: "Sons Recall 30 Years of Painful Memories," *Irish News,* 24 Ekim, 2003.
* IRA temsilcileri, ... bildirdi: "Woman Says IRA Confirms Mur-der of Mother," *Irish Times,* 5 Aralık, 1998; "IRA Admits Killing Widow Who 'Disappeared' 26 Years Ago," *Guardian,* 5 Aralık, 1998.
* "İngiliz ordusu muhbiri olduğunu kabul ettiğini": "Ahern and Blair Join Talks, But Trimble, Adams Hold to Positions," *Irish Times,* 30 Mart, 1999.
* Çocuklar ... memnundu: Michael, Susan, and Archie McCon ville ile görüşme.
* "İnsanlar bize bakmazdı": "The Bitter Tears of Jean's Children," *Guardian,* 7 Aralık, 1999.
* Archie, ... merak etti: "Sons Recall 30 Years of Painful Memories," *Irish News,* 24 Ekim, 2003.
* aşırı çalışan ... annesiydi: Michael McConville ile görüşme.
* "Ona işkence edildiğinde,": "Disappeared."
* bir köpeğin iskeleti: "Combing the Sands Where a Mother's Bones Are Said to Lie," *Independent,* 2 Haziran, 1999.

* Sempatik yerliler: "Digging for the Disappeared," *Irish Voice*, 15 Haziran, 1999.
* "Onu nereye gömeceğiz?": Bütün bu fikir alışverişi videodan alındı, "Disappeared."dan.
* Helen gömmek istedi: "Give Me My Mam," *Observer*, 30 Mayıs, 1999. Michael McConville de yine bir röportajda bunu anlattı.
* "Bunu yapanlar": "Disappeared."
* "Ama bizi daha da ayırıyor": "The Bitter Tears of Jean's Children," *Guardian*, 7 Aralık, 1999.
* IRA içerisinde, kaybolanlar: Gizli görüşme.
* "Ailelerin ... izin vermenin zamanı geldi": "IRA Victims Campaign Stepped Up," *Irish Times*, 27 Haziran, 1995.
* 1998'de, ...uzun zamandır IRA üyesi olan bir adam: Anthony McIntyre ile görüşme. IRA, Storey'e açıkça atıfta bulunarak, o sırada "en kıdemli subaylarından" birinin gizli mezarları bulmak için çalıştığını duyurdu. ("'Disappeared' Phone Bid," *Belfast Tele-graph*, Eylül 7, 1998). Ayrıca bakınız "Police Forced to Free Ex- IRA Boss Bobby Storey after Learning of Immunity," *Sunday Life*, 1 Aralık, 2014.
* Storey'e ...söyledi: Ed Moloney ile görüşme.
* Ancak Helen ... fark etti: "Jean McCon-ville's Daughter: 'If I Give Up Fighting, They've Won,'" *Observer*, 6 Temmuz, 2014.
* Görüşmelerden birinde: Michael McConville ile görüşme.
* "Savaş sırasında korkunç şeyler olur.": "Adams Is Accused of Justifying Deaths," *Irish News*, 1 Haziran, 1999.
* "Tanrıya şükür ... hapisteydim": Moloney, *Secret History of the IRA*, s. 125.
* ("Tarihler konusunda kafam karışmıştı."): "Gerry Adams: Unrepentant Irishman," *Independent*, 8 Eylül, 2009.
* "Bu ailenin evine gitti": H- BC.
* "Buraya gelip ... yapmalılar": "The Agony Goes On," *Belfast Telegraph*, 31 Mayıs, 1999.
* Ayrıca topografya: "IRA Panic Over Lost Bodies," *Guardian*, 1 Haziran, 1999.
* Bazı geceler: *The Disappeared.*
* "Oğlum nerede?": "Kevin and the Pain That Has Never Disappeared," *Bel-fast Telegraph*, 30 Ağustos, 2013. Ayrıca bakınız McKee, "The Disappearance of Kevin McKee."
* "bunu ısıtıcıya koyun": Ibid.
* Dolours Price'ın ... izin vermişti: Anonim
* "Eamon Molloy'un cesedi bulunduğunda": "The IRA and the Disappeared: Tell Us Where Kevin Is Buried and I'll Shake Hands," *Irish Times*, 5 Ekim, 2013.
* Ne zaman bir erkek bebek: Ibid.
* Turba kesiciler bazen: "The Dark Secrets of the Bog Bodies," *Minerva*, Mart/Nisan 2015.
* Seamus Heaney, ... kafayı takmıştı: Seamus Heaney, *Preoccupations: Selected Prose, 1968–1978* (London: Faber, 1980), s. 57–58.
* "Bu boğum boğum bedenlerin fotoğrafları": Ibid., s. 57–58.
* "traşlanmış / ve soyulmuş": Seamus Heaney, "Bog Queen," in *North: Poems* (London: Faber, 1975), s. 25.
* Heaney, ... turba kömürü toplayarak büyümüştü: Anthony Bailey, *Acts of Union: Reports on Ireland 1973–1979* (New York: Random House, 1980), s. 128.
* Lanetlense bile: İngiliz Ordusu da kayboldu. Bkz. Pádraig Óg Ó Ruairc, *Truce: Murder, Myth, and the Last Days of the Irish War of Independence* (Cork, Ireland: Mercier Press, 2016), s. 80–81. Ayrıca bakınız, Lauren Dempster, "The Republican Movement, 'Disappearing' and Framing the Past in Northern Ireland," *International Journal of Transitional Justice*, vol. 10 (2016).
* Kaç kişinin gizlice gömüldüğünü kimse tam olarak bilmiyor: Son bir örneği ele almak için: "Body Exhumed in Clare of British Soldier Killed and Secretly Buried in 1921," *Irish Examiner*, 14 Mayıs, 2018.
* Bazı geceler ... çocuklar: "Combing the Sands Where a Mother's Bones Are Said to Lie," *Independent*, 2 Haziran, 1999.
* "Bizimle alay ettiler": "Disappeared."
* Bu dayanılmaz bir girdaptı: Ibid. Kardeşlerinden hangisinin annesine en çok benzediği sorulduğunda Michael McConville, "Buna gerçekten cevap veremem. Dürüst olmak gerekirse, gerçekten söyleyemem çünkü annemin nasıl göründüğünü gerçekten unuttum. "
* Bir keresinde, Helen çocuklarını: "Give Me My Mam," *Observer*, 30 Mayıs, 1999.
* Araba harekete geçti: Michael McConville ile görüşme.

YALANLAR SARMALI

* sadece yaklaşık yirmi kişi: "How Three Sharply Dressed Robbers Walked into Belfast's Intelligence Hub," *Guardian,* 22 Mart, 2002.
* onlarca yıldan sonra: Trevor Campbell ile görüşme.
* Aslında dört ay önce: "'New Era' As NI Police Change Name," BBC News, 4 Kasım, 2001.
* Yine de, Castlereagh: "Who Stole the Secrets of Room 2/20?" *Observer,* 23 Mart, 2002.
* Kapıda: Aksi belirtilmedikçe bu detaylar "How Three Sharply Dressed Robbers Walked into Belfast's Intelligence Hub,"'dan alınmıştır. *Guardian,* 22 Mart, 2002.
* Sonra kulaklarına ... bir çift kulaklık yerleştirdiler: "Raid on Anti-Terror Hub Puts Informers at Risk," *Telegraph,* 20 Mart, 2002.
* Geride sadece bir ipucu bırakmışlardı: "Who Stole the Secrets of Room 2/20?" *Observer,* 23 Mart, 2002.
* Polis hemen: "Police Helped IRA Steal Special Branch Secrets," *Telegraph,* 28 Eylül, 2002.
* "bir savaş nedeni": "Analysis: Story Behind the Break-In," BBC News, 19 Nisan, 2002.
* Çalışan bir adamın: "Castlereagh Break-In Row: Chef 'Relieved but Angry,'" *Belfast Telegraph,* 4 Temmuz, 2009.
* "mitolojik bir itibar": "Castlereagh Break-In: The Same Old (Bobby) Storey?" *Irish Echo,* 16 Nisan, 2002.
* Ancak görsel imge: "The British Spy at Heart of IRA," *Times* (London), 8 Ağustos, 1999; "Focus: Scappaticci's Past Is Secret No More," *Times* (London), 18 Mayıs, 2003.
* "baş tacı": "The British Spy at Heart of IRA," *Times* (London), 8 Ağustos, 1999.
* "bu Stakeknife adlı kişiyi biliyor musun": P-TKT.
* Soğuk Savaş sırasında: See David C. Martin, *Wilderness of Mirrors: Intrigue, Deception, and the Secrets That Destroyed Two of the Cold War's Most Important Agents* (Guilford, Conn.: Lyons Press, 2003).
* 1980 ile 1994 yılları arasında: "The Hunter and His Prey," *Spotlight.*
* Ancak hepsi değil: Martin Ingram and Greg Harkin, *Stakeknife: Britain's Secret Agents in Ireland* (Madison: University of Wisconsin Press, 2004), s. 33. Bkz., örneğin, "Anthony Braniff— IRA State-ment," *An Phoblacht,* 25 Eylül, 1003.
* Brendan Hughes hapisten çıktığında: H- BC.
* Ayrıca, gizlice ... iş yapıyordu: Ibid.
* Televizyonlar da dinleniyordu: Joe Clarke ve Gerry Brannigan ile görüşme.
* İnfaz edilmeden önce: "Infor-mant 'Killed by IRA Despite Warning from British Spy,' " *Telegraph,* 11 Nisan, 2017; "Exposed: The Murky World of Spying During the Troubles," *Irish Times,* 11 Nisan, 2017.
* Hughes, giderek daha fazla tedirgin olduğunu fark etti: H- BC.
* en üst düzey mevkilerinde: "Half of All Top IRA Men 'Worked for Security Ser-vices,'" *Belfast Telegraph,* 21 Aralık, 2011.
* Ancak tam bir yıl sonra: "How Stakeknife Was Unmasked," *Guardian,* 12 Mayıs, 2003. 271 "altın bir yumurta": "Freddie Scap pa ticci Was Our Most Valuable Spy in IRA During Troubles: British Army Chief," *Belfast Telegraph,* 20 Nisan, 2012.
* Stakeknife, Gerry Adams değildi: "How Stakeknife Was Unmasked," *Guard-ian,* 12 Mayıs, 2003.
* "Bu suçlamaları kabul etmiyorum": "Wearing Short Sleeves and Tan, Scap pa ticci Steps from the Shadows to Say: I'm No Informer," *Independent,* 15 Mayıs, 2003.
* çifte ajan olarak görev alıyordu: Ingram and Harkin, *Stakeknife,* s. 61.
* öne sürüldü: Ibid., s. 66.
* Ancak, her zaman daha geniş bir yetkiye sahip ordu çapında bir içişleri birimi olarak: Bu gözlem Tommy McKearney'in "The Hunter and His Prey," deki yorumudur. *Spotlight.*
* Aslında, ... Scappaticci: "Wearing Short Sleeves and Tan, Scappaticci Steps from the Shadows to Say: I'm No Informer," *Independent,* 15 Mayıs, 2003.
* "Hâlâ inanamıyorum": "Double Blind," *The Atlantic,* Nisan 2006.
* Fakat o zamanlar Donaldson'ın kendisi de bir casustu: "Adams Says 'Securocrats' Out to Cre-ate New Crisis," *Irish Times,* 17 Aralık, 2005.
* "şantaja maruz bırakıldığını, zorbalığa uğradığını, baskı yapıldığını,": "Donaldson Admits to Being British Agent Since 1980s," *Irish Times,* 16 Aralık, 2005.
* geçmişine açılan bir kapı gibi: "Dennis Donaldson: Squalid Living after a Life of Lies," *Sunday Tribune,* 26 Mart, 2006.

* ancak … uğurlu bir at nalı: "Dead Man Walking," *Times* (London), 9 Nisan, 2006.
* Donaldson, bir sakal bıraktı: "'Spy' Donaldson Living in Donegal," *Derry Journal*, 21 Mart, 2006.
* kulübeye biri geldi ve onu öldürdü: "Spy and Former SF Official Donaldson Shot Dead," *Irish Times*, 4 Nisan, 2006.
* (hiçbir zaman tespit edilmedi): "Denis Donaldson Murder: The Unanswered Questions That Bedevil Gerry Adams," *Belfast Telegraph*, 22 Eylül, 2016.
* "tek önyargı": "Double Blind," *The Atlantic*, Nisan 2006.
* Ancak bu sayı sadece bir "tahmin" olarak kaldı: "Exposed: The Murky World of Spying During the Troubles," *Irish Times*, 11 Nisan, 2017. Varsayımsal matematik konusunda, eski bir Özel Şube görevlisinin bir hesabındaki sağlam mantığa bakın: "Yasadışı cumhuriyetçi terör örgütlerindeki ajanlar, Troubles olaylarında en az 16.500 hayat kurtardı. Eski bir [Özel Şube] dedektif baş müfettişi, IRA'da herhangi bir zamanda 15 iyi yerleştirilmiş ajanın aktif olduğunu belirtiyor (IRA 500'e göre oranı 1:33). Yıllık bazda, iyi yerleştirilmiş bir ajanın yılda ortalama 37 hayat kurtardığı düşünüldüğünde, bu 555'e eşittir, bu da 30 yıldan fazla sürede 16.650 can demektir." William Matchett, *Secret Victory: The Intelligence War That Beat the IRA* (Belfast: self-published, 2016), s. 100 – 101.
* Scappaticci nihayetinde: "Top Spy 'Stakeknife' Allegedly Linked to 50 Killings 'Unlikely to Ever Face Prosecu-tion,'" *Irish Independent*, 27 Nisan, 2016.
* Henüz 1975 yılındayken: Colin Wallace'dan Tony Staughton'a, Lisburn Ordu Bilgi Servisinde baş bilgi sorumlusu, Ağustos 1975. Alıntı "Death Squad Dossier," *Irish Mail on Sunday*, 10 Aralık , 2006. Büyüleyici bir figür olan Wallace hakkında daha fazla bilgi için, bkz. *Interim Report on the Report of the Independent Commission of Inquiry into the Dublin and Monaghan Bombings*, Houses of the Oireachtas (Ireland), Aralık 2003, ve Paul Foot, *Who Framed Colin Wallace?* (London: Macmillan, 1989).
* "kasıtlı olarak çatışmaya yol açmasıyla": Letter from Colin Wallace, 30 Eylül, 1975, ayrıca "Death Squad Dossier,"'dan alıntı. *Irish Mail on Sunday*, 10 Aralık, 2006.
* hareket eden yönetim yanlısı çeteler: Bkz. Anne Cadwallader, *Lethal Allies: British Collusion in Ireland* (Cork, Ireland: Mercier Press, 2013).
* "Bir terör örgütü gibi hareket etmek için oradaydık": "Britain's Secret Terror Force," *Panorama*. 274 White's remit: Raymond White ile görüşme.
* "Ama bize ayrıntılardan bahsetmeyin": Ian Cobain, *The History Thieves: Secrets, Lies and the Shaping of a Modern Nation* (London: Por-tobello, 2016), s. 186.
* hapis yattıktan sonra: Ingram and Harkin, *Stakeknife*, s. 25.
* Nelson … kadar: "'Nelson Files' Link Authorities to UDA Death Squads," *Irish Independent*, 14 Kasım, 2015.
* ama aslında hükümet … *haberdardı*: Nelson'ın ölmeden önce yazdığı, elde ettiğim, yayınlanmamış bir otobiyografik açıklamaya göre, ordu Adams'ın öldürülmesini istemiyordu. Görevlileri ona bunun "tamamen amaca zararlı" olacağını söylediler, çünkü Adams 1984'te bile cumhuriyetçi hareketi şiddetten uzaklaştırabilecek biri olarak ortaya çıkmıştı. Nelson, ordunun Adams'ın suikast planını önceden bildiğini ve devam etmesine izin verdiğini savunuyor – ancak mühimmatın değiştirilmesinden önce değil, suikastın başarılı olmasını önlemek amacıyla. 2014 yılında, Kuzey İrlanda polis kamu denetçiliği bu iddiaları araştırdı ve yetkililerin saldırıyı önceden bilmediklerini ve mermilerin değiştirilmediğini iddia etti. Bkz. "Public Statement by the Police Ombudsman Under Section 62 of the Police (Northern Ireland) Act 1998 Relat-ing to the Complaints in Respect of the Attempted Murder of Mr. Gerry Adams on 14 Mart 1984," Police Ombudsman for Northern Ireland (2014). Ancak, kaynaklara sahip ve oldukça güvenilir olan merhum gazeteci Liam Clarke, 2011 tarihli bir makalesinde, Adams'ı vurmak için kullanılan mermileri değiştiren askeri istihbarat hakkındaki hikâyenin aslında "Savunma Danışmanlığı Kurulu tarafından onaylandığını" ileri sürdü. Bkz. "Half of All Top IRA Men 'Worked for Security Services,'" *Belfast Telegraph*, 21 Aralık, 2011.
* 1989 yılının Şubat ayında bir gece: Kevin Toolis, *Rebel Hearts: Journeys within the IRA's Soul* (New York: St. Martin's Press, 1995), s. 84– 85.
* RUC üyeleri: De Silva Report, s. 15.
* Nelson'dı: Ingram and Harkin, *Stakeknife*, s. 197; Peter Cory, *Cory Collu-sion Inquiry Report: Patrick Finucane* (London: Stationery Office, 2004), s. 53– 54.
* Daha sonra yapılan bir soruşturma … sonucuna varamadı: De Silva Report, s. 23.
* (Finucane'nin ailesi, … ikna olmuş): "Pat Finucane's Widow Calls de Silva Report 'a Whitewash,'" *Guardian*, 12 Aralık, 2012. 276 Bu yüzden FRU, … bir plan tasarladı: "Was an IRA Informer So Valuable That Murder

Was Committed to Protect Him?" *Guardian,* 25 Eylül, 2000.

* Belfastlı bir İtalyan: Notarantonio görünüşe göre IRA'ya gençken katılmıştı ama artık onun bir parçası değildi. Bkz. "Come Spy with Me," *Irish Times,* 17 Mayıs, 2003.
* Bir sabah, Notarantonio: "Innocent Victim of Ulster's Dirty War," *Guardian,* 12 Ocak, 2001.
* Bunlardan biri ... Freddie Scappaticci idi.: Ingram ve Harkin, *Stakeknife,* s. 218.
* "neredeyse otuz yıldır": "Shadowy Group Linked to Collusion and Murder," *Times* (London), 13 Eylül, 2005.
* 1990'da ... bir yangın: "Stevens Enquiry 3: Overview & Recommendations," Sir John Stevens tarafından rapor edildi., 17 Nisan, 2003, s. 13; John Stevens, *Not for the Faint- Hearted: My Life Fighting Crime* (London: Orion, 2006), s. 185.
* 2012 yılında, İngiltere başbakanı: "Prime Minister David Cameron State-ment on Patrick Finucane," 12 Aralık, 2012.
* Bir madde vardı: Bkz. the Bel-fast Agreement (1998), bölüm 10: "Prisoners." Uygulama mevzuatı 1998 tarihli Kuzey İrlanda (Cezalar) Yasasıydı.
* Kayda değer bir istisna vardı: Bkz. Kieran McEvoy, Louise Mallinder, Gordon Anthony, and Luke Moffett, "Dealing with the Past in Northern Ireland: Amnesties, Prosecutions and the Public Interest," makale (2013), s. 15.
* Ancak yerinden oynamıyordu: Deposition of John Garland, Inquest on the Body of Jean McConville, Coroner's District of County Louth, 5 Nisan, 2004.
* "tek bir kurşunla": Report of Postmortem Examination on Jean McCon ville, by pathologist M. Cassidy, 1 Eylül, 2003.
* Dümdüz olmuş bir kurşun: Report of Postmortem Examination on Remains Believed to Be Jean McConville, by pathologist R. T. Shepherd, 28 Ağustos, 2003.
* Dört yıl sonra: "Beach Body 'Is Mother Killed by IRA 30 Years Ago,'" *Telegraph,* 28Ağustos, 2003.
* İskeletin: Postmortem Examination, 1 Eylül, 2003.
* Taytlar, iç çamaşırları: Postmortem Examination, 28 Ağustos, 2003.
* "Çengelli iğne var mıydı?": Michael McConville ve Archie McConville ile görüşme.
* "tüm hayatımız": Archie McConville deposition.
* Cenazeye ... Peder Alec Reid katıldı: "Waiting Comes to an End As Mother Is Laid to Rest," *Irish News,* 3 Kasım, 2003.
* Ancak ... diğer kişiler: Nuala O'Loan ile görüşme.
* Kalıntıları bulunduğunda: "Daughter Demands Justice for IRA Victim," *Irish News,* 7 Nisan, 2004.
* "Davanın": "Forensics May Trap McConville Killers," *Irish News,* 24 Şubat, 2004.

SON SİLAH

* Süreç aşamalar halinde gerçekleşti: "IRA Destroys All Its Arms," *New York Times,* 27 Eylül, 2005.
* Silah hazırdaydı: "Insults Fly at Decommissioning Priest's Meeting," *Irish Examiner,* 12 Ekim, 2005.
* silahların imhası ... ilerledi: Bu silah listesi şu kaynaktan alınmıştır: "IRA Destroys All Its Arms," *New York Times,* 27 Eylül, 2005.
* Adam çok tetikte gibi görünüyordu: "Insults Fly at Decommissioning Priest's Meeting," *Irish Examiner,* 12 Ekim, 2005.
* Kardeşi Terry ile: Anthony McIntyre ve Terry Hughes ile görüşme.
* Belfast'e geri döndüğünde: Terry Hughes ile görüşme.
* Ancak aile müdahale etmemeyi seçti: Ibid.
* Sinn Féin liderinin: Tommy Gorman ile görüşme.
* simgesel analizine göre: Terry Hughes ile görüşme.
* Yalnız görünüyordu: Dolours Price, "Gerry, Come Clean, You'll Feel Better," *The Blanket,* 26 Şubat, 2009.
* Sonra omzuyla ... iterek: Adams'ın tabuta ulaşması için biraz çaba sarf ettiği iddiası geniş kitlelerce söylendi. Benim için Anthony McIntyre ve Tommy Gorman gibi tanıklar tarafından doğrulandı. Gazeteci Liam Clarke, bir makale de, "Tabutla filme çekilmek için Adams, Hughes'un mirasını ele geçirmek isteyen Real IRA destekçilerinin önüne geçmek zorunda kaldı. Martin McGuinness daha çekingendi.." "A Coffin Adams Had to Carry," *Times* (London), 24 Şubat, 2008.
* "Orada keder içindeydik,": Dolours Price, "Irish News Report of the Funeral of Brendan Hughes," *The Blanket,* 24 Şubat, 2008.
* "O benim arkadaşımdı": "Death of Brendan Hughes," *An Phoblacht,* 21 Şubat, 2008.

* Fakat O'Rawe, ... buldu: Richard O'Rawe ile görüşme.
* "Bunu yayınlarsanız": Ed Moloney ile görüşme.
* "Bu ortaya çıkmadan ölürsem": Richard O'Rawe ile görüşme.
* "Tarih ... nasıl ... seçerse seçsin": O'Rawe, *Blanketmen,* s. 251.
* olan Bik McFarlane: "Former Comrades' War of Words over Hunger Strike," *Irish News,* 11 Mart, 2005.
* McFarlane fikir değiştirdi: "British 'Had No Intention of Resolving the Hunger Strike,' " *Belfast Telegraph,* 4 Haziran, 2009.
* asla kaçırmadı: Richard O'Rawe ile görüşme. Kitabın adı *Afterlives.*
* "bu hayati parçaya erişim": Dolours Price, "A Salute to Comrades," *The Blanket,* 18 Mayıs, 2005.
* "eski bir mahkûmum": "Brendan Hughes: O'Rawe Told Me His Concerns," *Irish News,* 19 Mayıs, 2006.
* "Hepsini kaydettim": Richard O'Rawe ile görüşme.
* "dükkanlardan bir şeyler almanın": "Former IRA Bomber Price Acquitted of Alcohol Theft," *Irish News,* 24 Ağustos, 2010.
* Price bir süredir ... mücadele ediyordu: Ibid. On PTSD: Carrie Twomey ile görüşme.
* 2001 yılında ... yakalandı: "Her Name Is Dolours, the IRA Bomber Who Married a Hollywood Star. Now She Has Become an Alcoholic," *Daily Mirror* 30, Mart, 2001.
* Maghaberry Hapishanesinden atıldı: "Murky Maghaberry," *Republican News,* 31 Ocak, 2006.
* "Bilmek istemiyorum": Eamonn McCann ile görüşme.
* "beslendiğini": Gerry Bradley and Brian Feeney, *Insider: Gerry Bradley's Life in the IRA* (Dublin: O'Brien Press, 2009), s. 16.
* "Bildiğim tek şey": Ibid., s. 7.
* "Sadece hikâyemi anlatıyorum": "Death of 'Whitey' Bradley," *Irish Republican News,* 28 Ekim, 2010.
* radley, Belfast'ten kaçmak ... zorunda kaldı: "IRA Chief Suicide Horror," *Daily Mirror,* 28 Ekim, 2010.
* Dışlanmıştı ve sağlığı kötü durumdaydı: "Former IRA Man Gerry 'Whitey' Bradley Found Dead in Car," BBC News, 28 Ekim, 2010.
* "Tarih hiçbir zaman doğru bir şekilde yazılmayacak mı?": "IRA Gunman Turned Author Found Dead," UTV, 28 Ekim, 2010.
* Boston Üniversitesi'ndeki belgelerinden faydalanarak: Ed Moloney, *Voices from the Grave,* s. 1.
* Arşivin sırrı: "Brendan Hughes Revelations—Book Tells IRA Secrets," *Irish News,* 29 Mart, 2010.
* "belirli tarihsel inkâr biçimlerinin ... imkânsız hale getireceğin": Faber & Faber catalog, Ocak–Haziran 2010.
* "pek iyi değildi": "Adams Linked to IRA Actions," *Irish Republican News,* 29 Mart, 2010.
* "kara listeye": Ibid.
* Bir gece, birisi ... pisliğe bulamıştı: "SF Deny Journalist in Danger," *Sunday World,* 11 Nisan, 2010. On Collins, bkz. Toby Harnden, *Bandit Country: The IRA & South Armagh* (London: Hodder & Stoughton, 1999), s. 446–47.
* Üniversite ... ilettiğinde: "A Preliminary Note on Embargoes," Ed Moloney, yazara sağlanan arka plan belgesi.
* "Akademisyen ... değil": Anthony McIntyre, Tom Hachey'e posta mesajı (undated, late Haziran 2010). McIntyre, yazar Toby Harnden'e göre "IRA'da 'Lord Baş Yargıç' olarak tanınan Morrison'un bu algısında yalnız değildi, çünkü o bir muhbir üzerinde yaşam ya da ölümün gücünü elinde tutan adamdı."Harnden, *Bandit Country,* s. 284.
* Şaşırıp kalmıştı: Wilson McArthur ile görüşme.
* Bir tarih profesörü: Yüksek lisans öğrencisi Megan Myers'dı ve tezinde arşivden alıntı yaptı., *Moving Terrorists from the Streets to a Diamond-Shaped Table: The International History of the Northern Ireland Conflict, 1969–1999* (Tarih Departmanı, Boston Üniversitesi, Aralık 2011). Tom Hachey, Ed Moloney'e e posta mesajı, 4 Haziran, 2010.
* "Şiddetle ısrar ediyorum": Ed Moloney, Tom Hachey'e e posta mesajı, 4 Haziran, 2010.
* Sıkı bir protokol olması gerektiğini: Ed Moloney, Tom Hachey'e e posta mesajı, 7 Haziran, 2010.
* "tüm akademik ve / veya gazetecilik dünyasına": Tom Hachey, Anthony McIntyre'e e posta mesajı, 21 Haziran, 2010.
* Lynskey listede değildi: Maria Lynskey görüşmesi, *Marian Finucane Show,* RTÉ Radio, 4 Nisan, 2015.
* "Onu tanıyordum ve ortadan kayboldu": "Gerry Adams görüşmesi: No Parade Unless the Residents Support One," *Irish News,* 11 Şubat, 2010.
* Dolours Price röportajı okudu: Allison Morris ile görüşme.

* "Amerikalıların dalkavukluğu": Dolours Price, "An Open Letter to Gerry Adams," *The Blanket,* 31 Temmuz, 2005.
* "Bana kalan tek özgürlük bu": Ibid.
* "üyük bir öfkeyle": Eamonn McCann ile görüşme.
* Adams'ın … röportajını okuduğunda: Allison Morris ile görüşme.
* Ertesi sabah: Ibid.
* Morris, … etkilenmişti: Ibid.
* Price … ona da … göründü: "Death of Dolours Price," *Irish News,* Ocak 25, 2013.
* Lynskey'nin "soylu bir adam": Ibid.
* "Adam bir yalancı": Allison Morris ile görüşme.
* "Marian teyze": Ibid.
* "O iyi değil": Carrie Twomey, Ed Moloney'e e posta mesajı, 14 Ekim, 2011, Twomey, Marian Price ile Marianın olayları anlatan bir konuşmasında.
* "Kız kardeşiniz yetişkin bir kadın": Allison Morris ile görüşme.
* Price'ın … "hayati bilgiler": "Dolours Price's Trauma over IRA Disappeared," *Irish News,* 18 Şubat, 2010.
* "10 çocuk annesi … son günleri": Ibid.
* Makale yayınlanmadan önce: Allison Morris ile görüşme.
* Price yalan söyledi: Ibid.; Dennis Godfrey ile görüşme.
* Price … Adams'ı doğrudan hedef göstermişti: "Gerry Adams and the Disappeared," *Sunday Life,* 21 Şubat, 2010.
* "kayıtlı itirafına": Ibid.
* Morris, … paylaşmış olmalı: Allison Morris ile görüşme; Ciarán Barnes, yazara e posta mesajı.
* "sürecinin uzun süredir karşıtı": "Dolours Price's Trauma over IRA Disappeared," *Irish News,* 18 Şubat, 2010.
* "Belli ki kendi içinde çözmesi gereken sorunlar var": "I Didn't Order Jean's Killing," *Sunday Life,* 21 Şubat, 2010.
* Eleştirinin aynısıydı: "Gerry Adams: 'I'm Happy with Who I Am . . . It's Very Important to Be a Subversive," *Guardian,* 24 Ocak, 2011.
* "Brendan, Brendan'ın söylediğini söyledi": Ibid.

GİZLİ TELSİZ

* 2006 yılında, … kamu denetçisi: Nuala O'Loan ile görüşme.
* Ancak, … istihbarat dosyalarını buldu.:Polis Kamu Denetçisi Raporu.
* "bir kayıt yok": Ibid.
* "Bunun … yıllardır biliyorduk": "McConville Family Relieved Their Mother's Name Is Finally Cleared," *Irish News,* 8 Temmuz, 2006.
* "IRA, … reddetmesini normal karşılıyor": IRA Statement on the Abduction and Killing of Mrs. Jean McConville ,Aralık 1972 (Temmuz 8, 2006), CAIN sitesinde ulaşılabilir.
* Bunu açıklamayı reddediyordu: *Voices from the Grave* için Nuala O'Loan ile yapılan bir görüşmenin belgesi.
* Eğer bir ajansa: Anthony McIntyre ile görüşme.
* İlgili de bir gizem vardı: Trevor Campbell ile görüşme.
* eski İngiliz dosyalarını araştırdı: Araştırmacı James Kinchin-White'dı. Norveçli bir şirket tarafından yapılan radyo, Stornophone adı verilen bir el vericisi / alıcısıydı. James Kinchin-White, yazara e-posta mesajı. Bloody Sunday Inquiry raporunda, 1972'de ordu tarafından Stornophone radyolarının ("Stornos lakabıyla") kullanımına atıf var. Bkz. *Report of the Bloody Sunday Inquiry,* British House of Commons (2010), vol. IX, bölüm 181.
* Hatta … fotoğrafını bile bulmayı başardılar: Resim, 1972 tarihli, Soldiers of Gloucestershire Museum koleksiyonundan, England.
* Michael ayrıca … gülünç ve aşağılayıcı olduğunu belirtti: Michael McConville ile görüşme.
* Ancak birkaç önemli ayrıntıya bakıldığında: Polis Kamu Denetçisi Raporu.
* yedi gece önce 29 Kasım'dı.: Ibid.
* Helen hatırlıyor: Michael McConville ile görüşme; McKendry, *Disappeared,* s. 17.
* İngiliz askerine dair hiçbir kanıt bulamadı: Polis Kamu Denetçisi Raporu.

* Fakat … düşünmek de ilginçti: Dikkate alınması gereken ilginç bir ikinci derece kanıt: 2011'de yayınlanan bir hatırada, Divis Flats'in bir başka eski sakini olan Mary Kennedy, kendi çocukluğundan esrarengiz bir şekilde benzer bir olayı hatırlıyor: "Dairenin kapısının dışında yaralanmış bir İngiliz vardı. Vurulmamıştı. Bir çocuk bir tuğla fırlattı ve kafasının yan tarafından vurdu. Annem yataktaydı, pek iyi değildi ve Carol aşağı inip askeri içeri aldı. Anne onu balkondan aşağıya doğru sürükledi. Sopalar onu vurmak için balkona geliyordu ve kız, 'Çocuklarımın önünde olmaz. Yapmıyorsunuz. 'dedi ve onu koridora aldı. Bu yüzden ona bağırdılar. Ertesi sabah kalktık ve dışarıdaki duvarlarda yazılı şeyler vardı: Ajanlar; İngiliz Seviciler, Ajanlar dışarı. Bu olay beni etkiledi, annemin dışarı çıkmasından nefret ediyordum çünkü onun geri dönmeyeceğini düşündüm. Kendi başına gitmesine izin verilen tek yer banyoydu. Dükkâna gittiğinde bile, "Seninle geliyorum" diyordum. Okula gidip eve gelmekten ve onun orada olmamasından korkuyordun." Bu bağımsız açıklama, Mary Kennedy'nin annesi (Mary Kennedy olarak da adlandırılır) götürülmemiş ve vurulmamış olsa da bir İngiliz askerine iyi davranmış biri olarak algılanmasıyla ilişkili sosyal yaptırımın derecesini yakalar. Bill Rolston, *Children of the Revolution: The Lives of Sons and Daughters of Activists in Northern Ireland* (Derry, Ireland: Guildhall Press, 2011), s. 139–40.
* Daha fazla bilgi almak isteyen: Michael McConville ile görüşme.
* "tetiği çekmemiş": "Arrest Adams Now," *Sunday Life,* 21 Şubat, 2010.
* "yasalarının ihlal edildiği iddiasıyla": BC Motion to Quash.

BOSTON KAYITLARI

* "Tam gizlilik": 16 Mayıs, 2011, konferans çağrısı.
* "Görüşmecilerimizin … izin vermeyeceğiz": Ibid.
* Bu fikir onlara komik geliyordu: "N. Ireland Papers on Disarmament Archived at BC," *Boston Globe,* 27 Mart, 2011.
* "gizli kalmasını": 16 Mayıs, 2011, konferans çağrısı.
* sessiz bir gece vakti gerçekleşebilecek herhangi bir devir teslime karşı bir güvence olarak: "Secret Archive of Ulster Troubles Faces Subpoena," *New York Times,* 13 Mayıs, 2011.
* Ayrıca *The Boston Globe*'la konuştu: "BC Ordered to Give Up Oral History Tapes on IRA," *Boston Globe,* 14 Mayıs, 2011.
* Boston Üniversitesi'nin … o kadar: Ed Moloney ile görüşme.
* Ancak Hachey … tersledi: Tom Hachey, Ed Moloney'e e posta mesajı, 15 Mayıs, 2011.
* ancak … polisler: Bu temanın etkileyici bir incelemesi için, bkz. Eamonn McCann, "Norman Baxter's Long Crusade," *Counterpunch,* 13 Şubat, 2012. Moloney, PSNI'dan dedektiflerin Ocak 2011'de, tutulduğu Magilligan hapishanesinde Jim McConville'i ziyaret ettiği bir olayı anlattı ve Boston Koleji'ndeki görüşmelerin annesinin ölümü vakasına ışık tutacağına inandığını belirten bir yasal şikâyet doldurmasını önerdi. Moloney, bunun polise arşivi mahkemeye çağırma yetkisi vereceğini ileri sürdü. PSNI'nin McConville ailesinin arşiv içeriğini annelerinin ölümünden sorumlu olanlara karşı hukuk davası açmak için kullanabileceği yönündeki önerisinin bir "rüşvet" olduğuna inanıyordu. Ed Moloney Complaint to the Police Ombudsman of Northern Ireland, 6 Ekim, 2015. Bkz. Ed Moloney, "Boston College Case: PSNI Detectives Offered 'Bribe' to McConville Family Member to Enable Invasion of Archive," *The Broken Elbow* blog, 30 Eylül, 2015.
* On yıllar boyunca, RUC adamları: "Mothers Angry at 'Betrayal' of RUC's Dead," *Guardian,* 10 Eylül, 1999.
* "bu bir kan davası": 16 Mayıs, 2011, konferans çağrısı.
* Moloney … bir şeyler sezmişti: Ed Moloney ile görüşme.
* ürkek katılımcılarla karşılaştığında: 16 Mayıs, 2011, konferans çağrısı; Wilson McArthur ile görüşme.
* "önce hukukçulara danışmak isteyebilirsiniz,": Ed Moloney, Bob O'Neill'e e-posta mesajı, 30 Ocak, 2001.
* Ertesi gün O'Neill: Bob O'Neill, Ed Moloney'e e-posta mesajı, 31 Ocak, 2001.
* Ancak nihayetinde, öyle görünüyor ki: Ed Moloney ve Anthony McIntyre ile görüşme; "Secrets from Belfast," *Chronicle of Higher Education,* 26 Ocak, 2014. O'Neill bu kitap için röportaj yapmayı reddetti.
* Katılımcıları imzaladığı sözleşme: "BC Reflects on Missteps in Northern Ireland Project," *Boston Globe,* 18 Mayıs, 2014.
* Hachey ... bu son: Ed Moloney ve Anthony McIntyre ile görüşme.
* Mayıs ayının sonundan önce: Government's Opposition to Motion to Quash.
* Hughes'la ilgili belgeler ve kayıtlar düzenlenmemişti: Ed Moloney ile görüşme.
* "bahse girerim": Ed Moloney, Tom Hachey'e e-posta mesajı, 31 Mayıs, 2011.

* "zevkle hapse gireceğini": Ibid.
* Boston Üniversitesi'nin en azından yapabileceği şey: Anthony McIntyre ile görüşme.
* yetkililerin artık: Ed Moloney, Tom Hachey'e e-posta mesajı, 2 Haziran, 2011.
* Düşünüldüğünde oldukça ironik görünecek bir şekilde: Tom Hachey, Ed Moloney'e e-posta mesajı, 2 Haziran, 2011.
* Üniversite ... mahkeme celbine karşı çıkacağını kabul etti: BC Motion to Quash.
* "Mafya'daki "omerta" (sessizlik yemini)": Ibid.
* "ölümle cezalandırılabilecek bir suç": Moloney Massachusetts İfadesi.
* Belfast Projesi bir gazetecilik işi değildi: Bu davayı çevreleyen etik ve yasal konuların kapsamlı bir tartışması için, bkz. Ted Palys and John Lowman, "Defending Research Confidentiality 'to the Extent the Law Allows': Lessons from the Boston College Subpoenas," *Journal of Academic Ethics,* vol. 10, no. 4 (2012).
* kimse suikast düzenlememişti: Govern-ment's Opposition to Motion to Quash.
* Hükümet ayrıca ... öne sürdü: Ibid.
* ABD yetkilileri ... belli ki kanmışlardı: Memorandum of Trustees of Boston College in Reply to Govern-ment's Opposition to Motion to Quash Subpoenas and in Opposition to Government's Motion to Compel, 15 Temmuz, 2011 (U.S. District Court of Massachusetts, M.B.D. no. 11-MC-91078).
* Ancak ağustos ayına kadar, Moloney'in korkunç tahmini: Motion of Trustees of Boston College to Quash New Subpoenas, 17 Ağustos, 2011 (U.S. District Court of Massachusetts, M.B.D. no. 11-MC-91078).
* Kerry, ... dışişleri bakanı Hillary Clinton'a yazdı: John Kerry to Hillary Clinton, 23 Ocak, 2012.
* Massachusetts şubesi: "In Re: Request from the United Kingdom Pursuant to the Treaty Between the Government of the United States of America and the Government of the United Kingdom on Mutual Assistance in Criminal Matters," Amicus Curiae Brief of American Civil Liberties Union of Massachusetts in Support of Appellants, 27 Şubat, 2012.
* Ancak mahkeme celbi: James Cronin ile görüşme.
* Başlangıçta tasarlandığında: "Secrets from Belfast," *Chronicle of Higher Education,* 26 Ocak, 2014.
* Projenin detayları ... çıktığında: Boston College tarih fakültesinin şu anki ve eski üyeleri ile röportajlar.
* eski bir arkadaşıydı: Ibid.
* "açıkça hiçbir destek": Thomas Hachey, Ed Moloney'e e-posta mesajı, 15 Mayıs, 2011.
* lisansüstü öğrencilerin arşive erişimini engellemeye çalışarak: James Cronin ile görüşme.
* "olmadığını ve asla olmayacağını": "'Belfast Project' Is Not and Never Was a Boston College History Department Project," statement by the Department of History, Boston College, 5 Mayıs, 2014.
* "Projenin doğruluğuna kimse güvenmedi": James Cronin ile görüşme.
* Moloney ve Mackers davayı .. taşıdı: "In Re: Request from the United Kingdom Pursuant to the Treaty Between the Government of the United States of America and the Government of the United Kingdom on Mutual Assistance in Criminal Matters in the Matter of Dolours Price," Opinion, First Circuit Court of Appeals, 31 Mayıs, 2013.
* Ancak 2013 baharında: *Moloney v. United States* Petition Denied, Supreme Court of the United States, Order List: 569 U.S., 15 Nisan, 2013.
* hangi görüşme kayıtlarının karşılık olduğuna karar verirken: Jeffrey Swope, Anthony McIntyre'e e-posta mesajı, 20 Aralık, 2011.
* "sınırı aşmasına neden olacağını": Anthony McIntyre, Jeffrey Swope'a e-posta mesajı, 20 Aralık, 2011.
* Yargıç Young, Bob O'Neill'den yardım istedi: Yargıç William Young tarafından düzenlenen bir adli konferansın belgesi, 22 Aralık, 2011.
* Bu yüzden, bir Noel'de birkaç gün boyunca: Ibid. Ayrıca: Findings and Order, Judge William Young, United States District Court, District of Massachusetts, 20 Ocak, 2012.
* Katılımcılardan altısının ... bahsettiğini gördü: Lawyer's notes of a hearing before Judge William Young, 22 Aralık, 2011.
* "Dolours Price, ... Jean McConville'den hiç bahsetmedi": "Adams Says Bombing Claims False," *Irish Times,* 27 Eylül, 2012.
* "O talihsiz kadının kayboluşu konusu": Moloney Belfast İtirafı.
* "Gerçek şu ki, Anthony McIntyre'ın ... yaptığı görüşmelerde": Ibid.
* Teknik olarak bu doğruydu: Anthony McIntyre ile görüşme.
* Ancak arşivde ... bir dizi kayıt daha vardı.: Ed Moloney ile görüşme.

* Önerdiği şey: Ed Moloney ile görüşme.
* Bridie'nin çektiği acı: Price, *I, Dolours*'daki görüşme.
* Burntollet Köprüsü'nde dayak yediğinden: Aksi belirtilmedikçe, bu bölümdeki materyal *I, Dolours* ve P-EM'den alınmıştır

çarşaflara gizlenen Mau Mau'lar gibi: Belfast'teki IRA şüphelilerini tespit etmek için bu tekniğin kullanıldığı bilinen başka örnekler de vardı. 2000 tarihli bir röportajda, eski IRA gönüllüsü Tommy Gorman, Aralık 1971'de tutuklandığını anlattı: "Bodrumda, göz delikleri kesilmiş battaniyeler vardı ve göz deliklerinin arkasından 'Evet, bu o' dediğini duyduk." "Tommy Gorman: Recalling the Maidstone," *Andersonstown News,* 9 Eylül, 2000.

* Wee Pat McClure ... beraber: P-EM.
* Price, McConville'e balık, cips ve sigara aldı: "Old Bailey Bomber Dolours Price Accused Gerry Adams of Being Behind the Abductions of 'The Disappeared,'" *Telegraph,* 2 Mayıs, 2014.
* kasıtlı olarak ıskalamıştı: Moloney, Price'ın ona ıskaladığını söyleyip söylemediğini bana anlatmadı ve bu konuşmanın metnini, bu röportaj bağlamında itirafının anlaşılamayacağı şekilde düzenledi. Ancak Price, Anthony McIntyre'ye çekimin koşulları hakkında da güvendi ve ona kasıtlı olarak ıskaladığını söyledi.
* "Bu insanlar aklıma geliyor": P-EM.
* Üç yıl sonra ... kayıtlar hâlâ oradaydı: "Row over Interviewee Identities," UTV News, 28 Temmuz, 2013.
* Moloney, Bob O'Neill'e ... yalvardı: Ed Moloney ile görüşme.

TALİHSİZ ÖLÜM

* Cumartesi geceleri Massereene Barracks'ta: "Antrim Soldier Shooting: Dead Soldiers Just Minutes from Leaving for Afghanistan," *Telegraph,* 9 Mart, 2009.
* Kamuflaj giyinmiş: Ibid.
* Sonra üçüncü bir araba: "Army Attack 'Brutal and Cowardly,' " BBC News, 9 Mart, 2009.
* Uzun süren ilk yaylım ateşinin ardından: "Chilling Video at Trial Opening," *Irish Echo,* 9 Kasım, 2011.
* Yarım dakikada altmıştan fazla mermi: "Terrorists Murder Ulster Policeman," *Scotsman,* 10 Mart, 2009.
* başka iki asker daha yaralandı: "Tributes Paid to Murdered Northern Ireland Soldiers," *Guardian,* 9 Mart, 2009.
* on iki yıl olmuştu: "Shootings Were Attempt at Mass Murder, Says PSNI," BBC News, 8 Mart, 2009.
* kuryelerin de ... olduğunu: "Real IRA Claims Responsibility for Antrim Barracks Murder," *Telegraph,* 8 Mart, 2009.
* "Bu ... bir eylemdi": "Antrim Soldier Shooting: Dead Soldiers Just Minutes from Leaving for Afghanistan," *Telegraph,* 9 Mart, 2009.
* Ardından, ... sekiz ay sonra: "Old Bailey Bomber Held over Murder of Soldiers," *Independent,* 18 Kasım, 2009.
* Kasada durup ... uzanırken: Yetkililer, bu görüntü de dahil olmak üzere CCTV videosunu yayınladı. Bkz."Marian Price Sentenced for Massereene Attack Phone Link," *Irish Times,* 7 Ocak, 2014.
* Marian Price'dı.: "Old Bailey Bomber 'Bought Phone Real IRA Used to Claim Murder of Soldiers,' " *Guardian,* 19 Kasım, 2013.
* "Silahlı mücadele bugün ve gelecekte her zaman önemini koruyacaktır": "Republicans' Defiant Dame Warns of War," *Observer,* 4 Şubat, 2001.
* Marian, nihayetinde ... suçlandı: "Old Bailey Bomber Marian Price on New Charge," *Guardian,* 22 Temmuz, 2011.
* başka bir suçlama daha vardı: "Old Bailey Bomber Charged over Dissident Threats to Police," *Irish Times,* 16 Mayıs, 2011.
* O açıklamayı okurken: "Marian Price and the Lost Document," *Irish Times,* 18 Şubat, 2012.
* Sonraki iki yıl boyunca: "Republican Marian Price Reveals Horror of Seven Months' Solitary Confinement in Prison," *Sunday World,* 18 Aralık, 2011.
* Dolours, ... çılgına dönmüştü: "Jailed Republican Price in Legal Limbo Despite Her Illness," *Irish Times,* 21 Temmuz, 2012.
* "psikolojik işkence ve yargısız hapis kurbanı": Ibid.
* Marian'ın tutuklandığı ay: "Irish Eyes Are Smiling: Show of Respect Turns Queen into Runaway Favourite," *Guardian,* 19 Mayıs, 2011.

* Dolours'un eski okul arkadaşı: P-EM.
* Tarihi kraliyet ziyaretini memnuniyetle karşılamış: "Major Terror Alert As Queen Visits Ireland," *Daily Express*, 17 Mayıs, 2011.
* Marian ... hâlâ hapisteydi: "'Historic Handshake' for Queen and Ex-IRA Leader Martin McGuinness," *Independent*, 26 Haziran, 2012.
* "bir karar vermeleri gerekir": "Paisley and McGuinness Mark New Era," *Guardian*, 8 Mayıs, 2007.
* "Asla da olmadı": "Republican Marian Price Reveals Horror of Seven Months' Solitary Confinement in Prison," *Sunday World*, 18 Aralık, 2011.
* "başka bir neslin": "Republicans' Defiant Dame Warns of War," *Observer*, 4 Şubat, 2001.
* mücadelenin gerçekten korkunç yıllarının poster kızı olarak: Eamonn McCann ile görüşme.
* Duruşmada: "Marian Price Sentenced for Massereene Attack Phone Link," *Irish Times*, 7 Ocak, 2014.
* zaman geçirdi: Eamonn McCann ile görüşme; "Republican Marian Price Reveals Horror of Seven Months' Solitary Confinement in Prison," *Sunday World*, 18 Aralık, 2011.
* Boston Üniversitesi görüşme kayıtlarını ele geçirmiş olan: "Corporals' Killer Arrested over McConville Murder," *Irish News*, 3 Nisan, 2014; "MLA's Sister Released in McConville Investigation," *Irish News*, 11 Nisan, 2014; "Sinn Féin Candidate Quizzed About Jean McConville Murder," *Irish News*, 19 Nisan, 2014.
* Aslında sadece bir kişi suçlu bulunmuştu: "Republican Charged in Connection with 1972 McConville Murder," *Irish News*, 22 Mart, 2014.
* siyasetin bir fahri profesörüydü: "The Jean McConville Killing: I'm Completely Innocent. But What Are My Accusers' Motives?" *Guardian*, 7 Mayıs, 2014.
* Adams gizlice merkeze gitti: Ibid.
* "bir tür hesaplaşma nedeniyle": "IRA Bomber Says Gerry Adams Sanctioned Mainland Bombing Campaign," *Telegraph*, 23 Eylül, 2012.
* "yapmaya zorlandıkları şeyin": "Disillusioned Republicans Breached IRA's Code of Secrecy," *Irish Times*, 7 Kasım, 2013.
* "çok istedim": "IRA Bomber Says Gerry Adams Sanctioned Mainland Bombing Campaign," *Telegraph*, 23 Eylül, 2012.
* "çok fazla söylenti": "Gerry Adams Interview: No Parade Unless the Residents Support One," *Irish News*, 11 Şubat, 2010.
* Adams'ın kendi anılarında: Bu fikir alışverişi *The Disappeared*'dan alınmıştır.
* "Eğer sormazsan, söyleyemezsin": Ibid.
* 2009 yılında, ... Áine Tyrrell adlı bir kadın: "Adams' Brother Sought over Alleged Abuse," RTÉ News, 19 Aralık, 2009.
* Programla ilgili bir röportajda: Ibid.
* Aslında Liam Adams: "Adams Said RUC Should Not Be Used over Abuse," *Irish Times*, 22 Aralık, 2009.
* Gerry daha sonra ... iddia edecekti: "Adams' Paedophile Brother Was Youth Worker in Dundalk," *Sunday Tribune*, 20 Aralık, 2009.
* Ancak bunu yaptığında: "Adams Is a Liability with Much to Explain," *Times* (London), 27 Aralık, 2009.
* "örtbas kültürünün": "Gerry Adams Reveals Family's Abuse by Father," *Guardian*, 20 Aralık, 2009.
* Áine Tyrrell daha sonra ... söyleyecekti: "Gerry Adams' Niece Reveals: 'The Beard Tried to Get Me to Gag Press over Abuse,' " *Belfast Telegraph*, 7 Ekim, 2013.
* "insanların dikkatini çekecek": "Adams Is a Liability with Much to Explain," *Times* (London), 27 Aralık, 2009.
* 1972'nin sonundaki o tuhaf, kanlı günlerde bile: Gizli görüşme
* Birlik personeli "toplanıp, bu konuyu tartışıp çözümlemek zorundaydı,": P- EM.
* Antrim'deki polis karakolunda: "The Jean McCon ville Killing: I'm Completely Innocent. But What Are My Accusers' Motives?" *Guardian*, 7 Mayıs, 2014.
* "sorgulamaya karşı koyabileceği bir koltuk dayanaktı": Adams, *Before the Dawn*, s. 191.
* Adams'ın ... etkili bir şekilde örtbas ettiği: "Adams' Family Values Strip Him of All Moral Authority," *Sunday Tribune*, 27 Aralık, 2009.
* "nefret dolu eski RUC adamlarını": "Gerry Adams Arrested: Martin McGuin-ness Speaks at Falls Road Rally Demand-ing Sinn Féin Leader's Release," *Belfast Telegraph*, 3 Mayıs, 2014.
* Divis Tower uzaktan görünüyordu: Footage of the 3 Mayıs, 2014, rally, *An Phoblacht* video news.

* Bobby Storey'di: Footage of May 3, 2014, rally, Sky News. On his being the enforcer: "IRA Calls in Peace 'Fixer,' " *Times* (London), 8 Ocak, 1995.
* IRA'ya 1970'lerin başında genç bir adamken katılmış: " 'Big Bobby': Arrests, Interrogations, Imprisonment, and Struggle— the 'Storey' of His Life," *An Phoblacht,* 18 Aralık, 2008.
* Aslında, ...nın mimarı olduğu söyleniyordu.: " 'Key Spy-master' a Crucial Adams Ally," *Irish News,* 1 Kasım, 2007; "We Will Defend the Integrity of the Republican Struggle: Bobby Storey ile görüşme," *Hot Press,* 12 Haziran, 2009. Hırsızlıktan sonra Storey'in evi basıldı. Bkz. "Bobby Storey: 'Enforcer' Is Key Ally of Gerry Adams," *The Belfast Tele-graph,* 6 Mayıs, 2014.
* Storey'in ayrıca, ... inanılıyordu: "We Will Defend the Integrity of the Republican Struggle: Bobby Storey ile görüşme," *Hot Press,* 12 Haziran, 2009; "Bobby Storey: 'Enforcer' Is Key Ally of Gerry Adams," *Belfast Telegraph,* 6 Mayıs, 2014.
* en büyük banka soygunuydu: "10 Facts About the IRA's £26.5m raid on Northern Bank," *Belfast Telegraph,* 19 Aralık, 2014.
* "İsterseniz bana geri kafalı deyin": Dolours Price, "Money . . . Money . . . Money," *The Blanket,* 17 Ocak, 2005.
* Ancak tam bir haydut gibi görünüyordu: Storey'in kişiliğinin bu yönünün canlı bir örneği için, bkz. Malachi O'Doherty, *The Trouble with Guns: Republican Strategy and the Provisional IRA* (Belfast: Blackstaff Press, 1998), s. 1– 3.
* "parti liderimize dokunmaya cesaret edebilecek": Footage of the May 3, 2014, rally, BBC News.
* "Hiçbir yere gitmedik, bunu biliyorsunuz": Ibid.
* Storey ... alıntı yapıyordu "Sinn Féin Hints at Possible Renewal of IRA Violence," Associated Press, 14 Ağustos, 1995.
* McConville çocukları: Detective Inspector Peter Montgomery to Joe Mul-holland & Co Solicitors, 21 Ekim, 2013.
* apaçık olmasa da tehditvari bir şey vardı: Michael McConville ile görüşme.
* Mackers açıklamanın apaçık bir tehdit olduğunu düşündü: Anthony McIntyre ile görüşme.
* Storey'in yapmış olduğu gibi bir konuşmayla: Richard O'Rawe ile görüşme.
* yeni yazılar: Anthony McIntyre ile görüşme, Rich-ard O'Rawe ile görüşme.
* iyi insanları birer muhbire dönüştürdü: "The Boston Time Bomb," *Sunday Life,* 11– 13 Mayıs, 2014.
* Mackers... söylemiş: Anthony McIntyre ve Carrie Twomey ile görüşme; "Ex- Provo's Life Is at Risk Over IRA Tapes Row, Court to Be Told," *Belfast Telegraph,* 5 Temmuz, 2012.
* "bir uğraş vardı": "The Jean McCon ville Killing: I'm Completely Innocent. But What Are My Accusers' Motives?" *Guardian,* 7 Mayıs, 2014.
* "Tutuklanmam için zemin hazırlayan": "Boston College Says It Will Return Interviews about the North," *Irish Times,* 7 Mayıs, 2014.
* "Bitti": "Gerry Adams Freed in Jean McCon ville Murder Inquiry," BBC News, 4 Mayıs, 2014.
* PSNI onunla ilgili dosyayı ... gönderdi: Ibid.
* "Bunun için uykularımdan olmayacağım.": "Jailed Republican Price in Legal Limbo Despite Her Illness," *Irish Times,* 21 Temmuz, 2012.
* Öldüğü gün: "Dolours Price- Rea Died from Prescription Drugs Mix," *Irish Times,* 15 Nisan, 2014.
* akşam geri döndüğünde: Ibid.
* Otopsi sonucunda: Ibid.
* Altmış iki yaşındaydı: Price'ın altmış bir yaşında öldüğünü iddia eden birçok ölüm ilanı hatalı bir doğum tarihine dayanıyor. Doğum tarihi Aralık 16, 1950.
* 1975'te Price kardeşler: "IRA Leaders at Price Funeral," *Irish Press,* 19 Şubat, 1975.
* yetkililer, Marian'ın ... izin verdi: "Marian Price Released to Attend Sister's Wake," *Irish Times,* 28 Ocak, 2013. İroni ile olgunlaşan bir jestle, Marian'ın avukatları, serbest bırakılmasını talep ederken, sevilen birinin ölümünün ardından uygun şekilde yas tutma fırsatından mahrum bırakıldığında ortaya çıkabilecek duygusal travma hakkında tanıklık etmesi için bir doktor çağırdı.Darragh Mackin ile görüşme.
* Ertesi gün, ... siyah bayraklar: "Old Bailey Bomber Dolours Price Buried in Belfast," *Irish Times,* 29 Ocak, 2013.
* "bir vaftiz adı": Angela Nelson, "L'Addio a Dolours Price," *The Five Demands* blog, 29 Ocak, 2013.
* ilk zamanlarını ... hatırladı: "Dolours Price- Rea Died from Prescription Drugs Mix," *Irish Times,* 15 Nisan, 2014.

* Kırk yıl önce... dikkat çekti: Angela Nelson, "L'Addio a Dolours Price," *The Five Demands* blog, 29 Ocak, 2013.
* "kalplerimizi kırdı ve bedenlerimize zarar verdi": "Crying Pain for Stephen; Actor's Farewell to Dolours," *Daily Mirror,* 29 Ocak, 2013.
* "Dolours'un büyük bir hatası olduysa": "Old Bailey Bomber Price Buried," *Belfast Telegraph,* 29 Ocak, 2013.
* "Bazen ideallerin içinde hapsoluruz": "Crying Pain for Stephen; Actor's Farewell to Dolours," *Daily Mirror,* 29 Ocak, 2013.
* "içinde bulunduğu durumun kendisine zarar verdiğinden": "Dolours Price- Rea Died from Prescription Drugs Mix," *Irish Times,* 15 Nisan, 2014.
* "Yıllarca intihar girişiminde bulundular": Carrie Twomey ile görüşme.
* "talihsiz bir ölüm": "Dolours Price- Rea Died from Prescription Drugs Mix," *Irish Times,* 15 Nisan, 2014.
* Mezar başındaki konuşmalar sona erdiğinde: "Crying Pain for Stephen; Actor's Farewell to Dolours," *Daily Mirror,* 29 Ocak, 2013; "Hundreds of Mourners Crowd Church As Actor Stephen Rea and Sons Carry Coffin of Dolours Price," *Irish Independent,* 28 Ocak, 2013.

GEÇMİŞTE KALDI

* "sayıca azalmış olsa": "Paramilitary Groups in Northern Ireland," assessment commissioned by the Secretary of State for Northern Ireland (19 Ekim, 2015).
* Gerry Adams raporu "saçma" diyerek reddetti.: "Gerry Adams Rejects Reports on IRA Existence," *Irish Examiner* 22 Ekim, 2015.
* "kar maskeli kadın ve adamlar": "Gerry Moriarty: Robinson Gambles That Adams and McGuinness Can Finally Make the IRA Go Away," *Irish Times,* 21 Ekim, 2015.
* Ancak gerçek şu ki, oradaki insanların çoğu: *Segregated Lives: Social Division, Sectarian-ism and Everyday Life in Northern Ireland,* Institute for Conflict Research, 2008; "Liam Neeson in Call for More Integrated Schools," BBC News, 8 Şubat, 2017.
* Ancak görüşmeler, ... başarısız oldu: Richard Haass ile görüşme.
* Belfast Belediye Meclisi, ... önerdiğinde: "Flag Protesters Storm Belfast City Hall," *Irish Examiner,* 3 Aralık, 2012; "Union Flag Dispute: Riot Breaks Out in East Bel-fast," BBC News, 15 Ocak, 2013.
* "Bu sanığın yargılanmasına karar verildi": "Ivor Bell to Be Prosecuted over Jean McConville Murder," *Irish Times,* 4 Haziran, 2015.
* tırmanmakta zorlanıyordu: "Ivor Bell Remanded over Jean McCon ville Murder," RTÉ, 24 Mart, 2014.
* beraber çalışmışlardı: Moloney, *Secret History of the IRA,* s. 242.
* Bell, şiddetin büyük bir savunucusuydu: Ibid., s. 14.
* Bell ... endişe duymaya başladı: Ibid., s. 242– 43.
* Böylece Bell, ... hareketten ayrıldı: Ibid., s. 244– 45.
* "Git ve Gerry'e sor": H- BC.
* Mahkemede bir savcı, ... öne sürdü: "Forms to Identify Interview Tapes 'Lost,'" *Irish News,* 8 Mayıs, 2014.
* (Bell'in aleyhindeki suçlamalar): "Ex- IRA Chief Granted Extended Bail from Jean McCon ville Trial," *Guardian,* 14 Ekim, 2016.
* "tamamen kabul edilemez": "Voice Ana-lyst Enlisted in Jean McCon ville Murder Case," *Irish Times,* 30 Ekim, 2014.
* "güvenilmez ve öznel": "Bell Lawyer Claims Boston Tapes Are Unreliable and Inaccurate," *Irish News,* 7 Haziran, 2014.
* müvekkilinin ... Belfast'te bile bulunmadığını: Ibid.
* Anthony McIntyre, Z'nin kim olduğunu tam olarak biliyordu: "Forms to Identify Interview Tapes 'Lost,' " *Irish News,* 8 Mayıs, 2014.
* "Kasetteki kişi Ivor Bell mi?": "Ivor Bell to Be Prosecuted over Jean McConville Murder," *Irish Times,* 4 Haziran, 2015.
* savcılar ... açıkladılar: "Voice Analyst Enlisted in Jean McConville Murder Case," *Irish Times,* 30 Ekim, 2014.
* "Adli fonetik" alanındaki uzmanlar: Bu kesinlikle kusurlu bir bilimdir. Bkz. "Voice Analysis Should Be Used with Caution in Court," *Scientific American,* 25 Ocak, 2017.
* Ayrıca, Bell'in geri kalan konuşmalarının içeriği: "Jean McConville Murder: Veteran Republican Ivor Bell to Stand Trial," *Belfast Telegraph,* 7 Temmuz, 2016.

* Kaydın kendisini dinlerseniz: "Ivor Bell Remanded over Jean McConville Murder," RTÉ, 24 Mart, 2014.
* Görüşmeyi dinlemiş olan bir PSNI dedektifi: Ibid.
* Ancak … başsavcı: "Revolutionary Appointment Reflects 'Transformation' in Northern Society," *Irish Times,* 3 Aralık, 2011.
* tutuklama kararını imzalayan PSNI yetkilisi: "Profile: Drew Harris of the PSNI," *Belfast Telegraph,* 20 Eylül, 2014.Harris, Haziran 2018'de İrlanda Cumhuriyeti polis teşkilatı Garda'nın komiseri olarak atandı.
* kayıtlarını dinledikten sonra: "Adams Won't Be Charged over Jean McConville Murder," *Irish News,* 10 Temmuz, 2015.
* silahsız sivilleri vuran İngiliz askerleri aynı yargı sürecine tabi tutulacak mı: "McConville Accused Calls in Voice Analyst," *Irish News,* 31 Ekim, 2014.
* PSNI … "eski" bir birimi vardı: Mark Hamilton ile görüşme; "Figures Dismiss Army 'Witch Hunt' Allegations," *Irish News,* 27 Ocak, 2017.
* "Bu suç gerçekleştiğinde, ben bebektim. *Altımı ıslatıyordum*": Mark Hamilton ile görüşme.
* "Hem zaman geçtikçe hem de": " 'No Stone to Be Left Unturned' in Stakeknife Probe," RTÉ, 11 Haziran, 2016.
* Scappaticci hala, … saklanıyor: "Top Spy 'Stakeknife' Allegedly Linked to 50 Killings 'Unlikely to Ever Face Prosecution,'" *Irish Independent,* 27 Nisan, 2016.
* "Şu anda gizli bir yerde gözaltında tutuluyor": " 'IRA Informer' Fred Scappaticci Arrested over Dozens of Murders," *Independent,* 30 Ocak, 2018.
* Scappaticci, … herhangi bir suçlama olmaksızın serbest bırakıldı.: "Man Believed to Have Been IRA Double Agent 'Stakeknife' Released on Bail," *Guardian,* 2 Şubat, 2018.
* Belki … gizli bir delil vardı: "How, and Why, Did Scap pa ticci Survive the IRA's Wrath?" *Irish Times,* 15 Nisan, 2017.
* Babası 2017 baharında öldüğünde: Henry McDonald ile görüşme.
* ailenin dondurma kamyonu başı çekti: "Freddie Scap pa ticci's Father Laid to Rest in Belfast," *Irish News,* 13 Nisan, 2017.
* hesap verme zorunluluğuna dayanarak: Kevin Winters ile görüşme.
* Çok sayıda kurbanın ailesi: "Stakeknife: Alleged One- Time Top Brit-ish Agent Inside IRA Facing At Least 9 Separate Lawsuits," *Belfast Telegraph,* 13 Aralık, 2016.
* "efsane" bir birim: "Soldiers Who Shot 13 Dead 'Not Thugs,' " *Guardian,* 24 Eylül, 2002.
* Son zamanlarda, eşi … yardımcı oluyordu.: "Lady Elizabeth Kitson OBE of Yelverton Writes a Book About Her Famous Show Pony Legend," *Tavistock Times Gazette,* 22 Ağustos, 2016.
* Mary Heenan adlı bir kadın: "Widow Seeks Damages Relating to Claims against British General Frank Kitson," *Irish Times,* 30 Nisan, 2015.
* "devlet ajanlarının cinayete karışıp karışmadığı konusuna gelince kayıtsız": Statement of Claim, *Mary Heenan v. Ministry of Defence and Chief Constable of Police Service of Northern Ireland and General Sir Frank Edward Kitson,* High Court of Justice in Northern Ireland, Queen's Bench Division (2015).
* "kendisinden bir yaş küçük": "Widow Seeks Damages Relating to Claims against British General Frank Kitson," *Irish Times,* 30 Nisan, 2015.
* bir askeri komutan: Defence of Third Defendant, *Mary Heenan v. Ministry of Defence and Chief Constable of Police Service of Northern Ireland and General Sir Frank Edward Kitson,* High Court of Justice in Northern Ireland, Queen's Bench Division (24 Aralık, 2017).
* "Bizasla paramiliter çetelerin kullanılmasını teşvik etmedik": "Army General Sued over 1973 Loyalist Murder," *Telegraph,* 27 Nisan, 2015.
* Polis ve savcı … davaları yürütürken: "Northern Ireland Troubles Army Veterans Slam 'Witch Hunt,' " *Belfast Telegraph,* 12 Aralık, 2017.
* "taraflı bir yaklaşımlarının" olmadığını: "Cases against Terrorist Suspects Far Outweigh Ones Involving Ex-Army and Police, PPS Insists," *Belfast Telegraph,* 31 Ocak, 2017.
* "kurbanlar hiyerarşisinin" : Bkz. Susan McKay, *Bear in Mind These Dead* (London: Faber, 2008), 2.kısım, bölüm 3.
* "ideal kurban": Bill Rolston, *Unfinished Business: State Killings and the Quest for Truth* (Belfast: Beyond the Pale, 2000), s. xi.
* "her bir kabilenin ya da dil grubunun sınırlarında, … son bulabilir": Alain Finkielkraut'dan alıntı, *In the Name of Humanity: Reflections on the Twentieth Century* (New York: Columbia University Press, 2000), s. 5–6.

* "Ulster Gönüllü Gücü üyelerinin kayıtlarını göz ardı ederek": "Boston College Tapes Request 'Politically Motivated,'" BBC News, 25 Ağustos, 2011.
* Polis, ... yeni bir mahkeme celbi oluşturdu: "Winston 'Winkie' Rea to Be Charged over 1991 Murder of Two Catholic Workmen," *Belfast Telegraph,* 28 Kasım, 2016.
* Suçlamaları reddetmek için mahkemeye çıktığında: "Loyalist Winston Rea Denies Conspiracy to Murder Catholic Men and Paramilitary Activity," *Irish News,* 24 Ekim, 2017.
* "sembolik olarak yargılanan bir Protestan": "Ulster Loyalist's Murder Case 'a Cynical Attempt to Protect Police," *Guardian,* 6 Haziran, 2016.
* "PSNI'ın duruşunu ... olarak tanımlardım": Anthony McIntyre interview on the podcast *Off the Record,* 27 Şubat, 2015.
* "Ayrıntıya girmeyeceğim": Detective Chief Inspector Peter Montgomery, PSNI, to the Public Prosecution Service, 9 Şubat, 2015.
* "sadece kendi terörist eylemlerini anlatmakla kalmadı": Ibid.
* Nisan 2016'da bir gün: Jeffrey Swope, Anthony McIntyre'a e posta mesajı, 23 Nisan, 2016.
* Yetkililer, ... iddia ediyorlardı: Detective Chief Inspector Peter Montgomery, PSNI, to the Public Prosecution Service, 9 Şubat, 2015.
* devlet ... zevkle onu avlar: Anthony McIntyre ile görüşme.
* Polis gerçekten kendi kayıtlarını kontrol etseydi: Anthony McIntyre'nin Yargısal inceleme için yazdığı bir başvurunun Anthony McIntyre'nin Dördüncü Yeminli Beyanı, High Court of Northern Ireland, Queens Bench Division, Ağustos 2016.
* 2010 yılında, ... Peter Wilson'ın cesedi: *Walking the Line,* radio documentary, produced by Ciaran Cassidy (RTÉ Radio, 2014); "Peter Wilson: 'Disappeared' by the IRA, Found at the Beach His Family Treasured," *Belfast Telegraph,* 3 Kasım, 2010.
* Boston kayıtları skandalı: Geoff Knupfer ve Dennis Godfrey ile görüşme.
* "tam bir güven": "Forms to Identify Interview Tapes 'Lost,' " *Irish News,* 8 Mayıs, 2014.
* Bir kadavra köpeği ... getirdiler: " 'Preliminary Work' Begins to Recover Remains of Joe Lynskey," *Irish News,* 7 Kasım, 2014.
* Aralık ayında Lynskey'in yeğeni: "Disappeared Victim's Family 'Hopeful' As Dog Aids Search," *Irish News,* 2 Aralık, 2014.
* "Burada bir şeyler var!": Geoff Knupfer ile görüşme.
* Birisi Maria Lynskey'e haber verdi: "Emotional Scenes As Families of Two IRA 'Disappeared' Siteyi ziyaret edin," *Irish Independent,* 26 Haziran, 2015.
* Müfettişler mezarda kemiklerin altında bulunan bir şeyi fark ettiler: Geoff Knupfer ile görüşme.
* Ama ... bulmuşlardı: Ibid.; "Courage and Resilience of Family Praised As Disappeared Man Finally Gets Proper Burial," *Irish News,* 16 Eylül, 2015.
* "yaşlanan filozof bir kral": David Ireland, *Cyprus Avenue* (London: Bloomsbury, 2016), s. 16.
* "Gerry Adams'ın ... kılığına girdiğini ... düşünüyorum": Ibid., s. 16.
* "Hayır, bu tam da *şu an*": Ibid., s. 43.
* "Çünkü çok normal bir şey haline gelmişti": HIA transcript.
* kansere yenik düştüğü sırada: "Billy McConville Brought His Family Back Together, Mourners Told," *Irish News,* 26 Temmuz, 2017.
* "Çok güçlü ve inanılmaz derecede cesurdun": "Son of Murdered Jean McConville Brought His Family Back Together, Funeral Told," *Irish Examiner,* 26 Temmuz, 2017.
* "Billy ve kardeşlerini ... sürükleyen": "Billy McCon ville Brought His Family Back Together, Mourners Told," *Irish News,* 26 Temmuz, 2017.
* "duruşmanın seyrini düzgün bir şekilde takip edemeyeceğini": "Republican Charged over Jean McCon ville Murder 'Has Dementia,' " *Irish Times,* 5 Aralık, 2006.
* Bell'in tıbbi kaydını incelemek istediğini: Ibid.
* Şirket, ... açıkladı: Matthew Jury, yazara e posta mesajı; "McCon ville Daughter to Seek Civil Case," *Irish News,* 1 Ekim, 2015.
* "40 küsur yıldır adalet için savaşıyoruz": "Jean McCon-ville's Family Will 'Fight to the Bitter End for Justice,' " *Independent,* 4 Mayıs, 2014.

"UNKNOWN"

* McClure'u görmüş olan bir adamla görüştüm: Joe Clarke ile görüşme.
* Sonra bir gün ... öğrendim: Arkadaşım Adam Goldman idi., now of *The New York Times*.
* McClure 1986'da öldü: Bir ölüm ilanına göre, McClure "kısa bir hastalıktan" sonra öldü. Kırk altı yaşındaydı. "Patrick F. McClure, Obituary," *Record- Journal* (Mer-iden, Conn.), 5 Aralık, 1986.
* Ölümünden önce beş yıl boyunca: Ibid.
* Katolik kilisesinde cemaatin bir üyesi: "Patrick F. McClure— Obituary," *Observer* (Southington, Conn.), 11 Aralık, 1986.
* Ve bana bir ipucu daha verdi:Gerry Adams'ın bu iddiaya bir tepki vermesi için iki temsilcisiyle temasa geçtim, ancak ikisi de onaylamak veya reddetmek için yanıt vermedi.
* "kız kardeşimin kendisinin şoförü olmasını istiyordu": P- EM.
* Adams'ın bir temsilcisi: Richard McAuley, yazara e posta mesajı.
* "kız kardeşlerin birlikte yaptığı bir şey": Anonim kaynak.
* Asla cevap yazmadı: Birkaç kez e-posta ve posta yoluyla yazdığım avukat, Ivor Bell'i de temsil eden KRW Law'dan Peter Corrigan'dı.
* Bazı kişiler ... merak etti: "Gerry Adams: 'I Won't Be a Puppet Master,' " *Bel-fast Telegraph,* 4 Ocak, 2018.
* "Martin McGuinness bir özgürlük savaşçısıydı": "Gerry Adams: 'Martin McGuin-ness Was Not a Terrorist,' " BBC News, 23 Mart, 2017.
* hakkında "barut koktuğu": "Adams 'Relaxed' over Poll Doubting His Denial of IRA Membership," *Irish Times,* 20 Mayıs, 2014. Birçok seçmen, Adams'ın Jean McConville'in ortadan kaybolmasında da rol oynadığına inanıyordu.: "Half of Voters Believe Adams Was Involved in McCon ville Mur-der," *Irish Independent,* 17 Mayıs, 2014.
* Twitter hesabında olağanüstü bir düzeye: Adams 2016'da ince bir özet yayınladı, *My Little Book of Tweets* (Cork, Ireland: Mercier Press, 2016).
* ("Oyuncak ayıları severim"): "Gerry Adams Tweets: Ducks, Teddy Bears and a Dog Called Snowie," BBC News, 14 Şubat, 2014.
* "Charles Manson'ın çaydanlık örtüsü koleksiyonunu göstermesine": Damien Owens (@Owens Damien), "Gerry Adams, Twitter'da sevimli ve tuhaf olmak için çok uğraşıyor. Sanki Charles Manson size çay koleksiyonunu gösteriyor." Twitter, 2 Ocak, 2014, 1:11 s.m.
* "kendi insanlığının propagandasını yapmaya": O'Doherty, *Gerry Adams,* s. 68.
* demokratik eylemin: Alvin Jackson, *Home Rule: An Irish History, 1800–2000* (New York: Oxford University Press, 2003), s. 287.
* "yüz kişiye bu tekneyi dışarı ittirmek": H- BC.
* savaş demografi yoluyla kazanılabilir: " 'Catholic Majority Possible' in NI by 2021," BBC News, 19 Nisan, 2018.
* 2008 mali krizi ve ardından Dublin'deki durgunluk sonrasında: "Survey Deals Blow to Sinn Féin Hopes of United Ireland," *Guardian,* 17 Haziran, 2011.
* "Soysuz Birlikçiler, ... eğlenceli bir uğraş olabilir": "The Survivor," *Guardian,* 30 Nisan, 2001.
* bu bölünmüş kimliği daha da karmaşık hale getiriyor: Brexit çağında sınırda bir meditasyon için, bkz.Susan McKay, "Diary," *London Review of Books,* 30 Mart, 2017.
* "Ancak ben sadece İrlanda'nın birliği fikrinin,": "Gerry Adams Takes Parting Shot at UK— Brexit Has BOOSTED United Ireland Campaign," *Daily Express,* 9 Şubat, 2018.
* yeni bir referandum görmek istediğini: "Gerry Adams Tells Irish America of Party's Aim for a Unity Referendum Within Five Years," *Irish News,* 10 Kasım, 2017.
* "Yalnızca halkımın ... duruma ulaşırsam": Gerry Adams (as Brownie), "I Am an IRA Volunteer," *Republican News,* 1 Mayıs, 1976.

* "Tamamen huzurlu hissediyorum": "I Don't Have Any Blood on My Hands," *Sunday Life*, 21 Şubat, 2010.
* "Tüm Troubles olayları boyunca, … hiçbir sorun yaşanmadı": Michael McConville ile görüşme.
* Güvercinler, … ilk hayvanlardan biriydi: Andrew Blechman, *Pigeons: The Fascinating Saga of the World's Most Revered and Reviled Bird* (New York: Grove Press, 2006), s. 11.
* Bazen uzun bir yarıştan sonra eve döndüklerinde: Kevin C. Kearns, *Dublin Street Life & Lore: An Oral History* (Dublin/Glendale, N.Y.: Glendale, 1991), s. 195–98.

KAYNAKÇA

Adams, Gerry. *Before the Dawn: An Autobiography.* Dingle, Ireland: Brandon, 2001.

———. *Cage Eleven.* New York: Sheridan Square Press, 1993.

———. *Falls Memories: A Belfast Life.* Niwot, Colo.: Roberts Rinehart, 1994.

———. *A Farther Shore: Ireland's Long Road to Peace.* New York: Random House, 2005.

Alexander, Yonah, and Alan O'Day, eds. *The Irish Terrorism Experience.* Brookfield, Vt.: Dartmouth, 1991.

Bailey, Anthony. *Acts of Union: Reports on Ireland, 1973–1979.* New York: Random House, 1980.

Bell, J. Boyer. *The Secret Army: The IRA.* New Brunswick, N.J.: Transaction, 1997.

Beresford, David. *Ten Men Dead: The Story of the 1981 Irish Hunger Strike.* New York: Atlantic Monthly Press, 1987.

Bishop, Patrick, and Eamonn Mallie. *The Provisional IRA.* London: Heinemann, 1987.

Blechman, Andrew. *Pigeons: The Fascinating Saga of the World's Most Revered and Reviled Bird.* New York: Grove Press, 2006.

Bloom, Mia. *Bombshell: Women and Terrorism.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011.

Boulton, David. *The UVF: An Anatomy of Loyalist Rebellion.* Dublin: Torc Books, 1973.

Boyd, Andrew. *Holy War in Belfast.* Belfast: Pretani Press, 1987.

Bradley, Gerry, and Brian Feeney. *Insider: Gerry Bradley's Life in the IRA.* Dublin: O'Brien Press, 2009.

Brady, Evelyn, Eva Patterson, Kate McKinney, Rosie Hamill, and Pauline Jackson. *In the Footsteps of Anne: Stories of Republican Women Ex-Prisoners.* Belfast: Shanway Press, 2011.

Cadwallader, Anne. *Lethal Allies: British Collusion in Ireland.* Cork, Ireland: Mercier Press, 2013.

Carson, Ciarán. *Belfast Confetti.* Winston-Salem, N.C.: Wake Forest University Press, 1989.

Clark, Wallace. *Guns in Ulster.* Belfast: Constabulary Gazette, 1967.

Clarke, George. *Border Crossing: True Stories of the RUC Special Branch, the Garda Special Branch and the IRA Moles.* Dublin: Gill & Macmillan, 2009.

Cobain, Ian. *Cruel Britannia: A Secret History of Torture.* London: Portobello, 2013.

———. *The History Thieves: Secrets, Lies and the Shaping of a Modern Nation.* London: Portobello, 2016.

Collins, Eamon. *Killing Rage.* London: Granta, 1997.

Conroy, John. *Belfast Diary: War As a Way of Life.* Boston: Beacon Press, 1995.

———. *Unspeakable Acts, Ordinary People: The Dynamics of Torture.* Berkeley: University of California Press, 2000.

Coogan, Tim Pat. *The Famine Plot: England's Role in Ireland's Greatest Tragedy.* New York: Palgrave, 2012.

———. *The IRA.* New York: St. Martin's Press, 2002.

———. *On the Blanket: The Inside Story of the IRA Prisoners' "Dirty" Protest.* New York: Palgrave, 2002.

———. *The Troubles.* New York: Palgrave, 2002.

Darby, John, ed. *Northern Ireland: The Background to the Conflict.* Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1987.

D'Arcy, Margaretta. *Tell Them Everything.* London: Pluto Press, 1981.

Deane, Seamus. *Strange Country: Modernity and Nationhood in Irish Writing since 1790.* New York: Oxford University Press, 1997.

de Rosa, Peter. *Rebels: The Irish Rising of 1916.* New York: Random House, 1990.

Devlin, Bernadette. *The Price of My Soul.* New York: Vintage, 1970.

Dillon, Martin. *The Dirty War: Covert Strategies and Tactics Used in Political Conflicts.* New York: Routledge, 1999.

———. *Stone Cold: The True Story of Michael Stone and the Milltown Massacre.* London: Random House, 1992.

———. *The Trigger Men.* Edinburgh: Mainstream, 2003.

Drower, George. *John Hume: Man of Peace.* London: Victor Gollancz, 1996.

Edwards, Ruth Dudley. *Patrick Pearse: The Triumph of Failure.* Dublin: Poolbeg Press, 1990.

Egan, Bowes, and Vincent McCormack. *Burntollet.* London: LRS, 1969.

Elkins, Caroline. *Imperial Reckoning: The Untold Story of Britain's Gulag in Kenya.* New York: Henry Holt, 2005.

Ellis, Walter. *The Beginning of the End: The Crippling Disadvantage of a Happy Irish Childhood.* Edinburgh: Mainstream, 2006.
English, Richard. *Armed Struggle: The History of the IRA.* New York: Oxford University Press, 2003.
Fairweather, Eileen, Roisín McDonough, and Melanie McFadyean. *Only the Rivers Run Free: Northern Ireland; The Women's War.* London: Pluto Press, 1984.
Farrell, Michael. *Northern Ireland: The Orange State.* London: Pluto Press, 1987.
———, ed. *Twenty Years On.* Dingle, Ireland: Brandon, 1988.
Faul, Dennis, and Raymond Murray. *The Hooded Men: British Torture in Ireland, August, October 1971.* Dublin: Wordwell Books, 2016.
Feeney, Brian. *Sinn Féin: A Hundred Turbulent Years.* Madison: University of Wisconsin Press, 2003.
Fiacc, Padraic. *The Wearing of the Black: An Anthology of Contemporary Ulster Poetry.* Belfast: Blackstaff Press, 1974.
Fiske, Alan Page, and Tage Shakti Rai. *Virtuous Violence: Hurting and Killing to Create, Sustain, End, and Honor Social Relationships.* Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
Foot, Paul. *Who Framed Colin Wallace?* London: Macmillan, 1989.
Foster, R. F. *Modern Ireland, 1600–1972.* New York: Penguin, 1989.
Friel, Brian. *Brian Friel: Plays 1.* London: Faber, 1996.
Friel, Brian, and Paul Delaney. *Brian Friel in Conversation.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000.
Geraghty, Tony. *The Irish War: The Military History of a Domestic Conflict.* London: HarperCollins, 2000.
Gurney, Peter. *Braver Men Walk Away.* London: HarperCollins, 1993.
Hamill, Heather. *The Hoods: Crime and Punishment in Belfast.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2011.
Hamill, Pete. *Piecework: Writings on Men and Women, Fools and Heroes, Lost Cities, Vanished Calamities and How the Weather Was.* New York: Little, Brown, 1996.
Harnden, Toby. *Bandit Country: The IRA & South Armagh.* London: Hodder & Stoughton, 1999.
Hastings, Max. *Barricades in Belfast: The Fight for Civil Rights in Northern Ireland.* London: Taplinger, 1970.
Heaney, Seamus. *The Cure at Troy: A Version of Sophocles' Philoctetes.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 1991.
———. *North: Poems.* London: Faber, 1975.
———. *Preoccupations: Selected Prose, 1968–1978.* London: Faber, 1980.
Hume, John. *A New Ireland: Politics, Peace, and Reconciliation.* Boulder, Colo.: Roberts Rinehart, 1996.
Huntley, Bob. *Bomb Squad: My War against the Terrorists.* London: W. H. Allen, 1977.
Ingram, Martin, and Greg Harkin. *Stakeknife: Britain's Secret Agents in Ireland.* Madison: University of Wisconsin Press, 2004.
Ireland, David. *Cyprus Avenue.* London: Bloomsbury, 2016.
Jackson, Alvin. *Home Rule: An Irish History, 1800–2000.* New York: Oxford University Press, 2003.
Jackson, Mike. *Soldier: The Autobiography.* London: Bantam Press, 2007.
Jenkins, Roy. *A Life at the Centre.* London: Macmillan, 1991.
Kearns, Kevin. *Dublin Street Life and Lore: An Oral History.* Dublin: Glendale, 1991.
Keenan-Thomson, Tara. *Irish Women and Street Politics, 1956–1973.* Dublin: Irish Academic Press, 2010.
Kelly, Gerry. *Words from a Cell.* Dublin: Sinn Féin Publicity Department, 1989.
Kiely, Benedict. *Proxopera.* Belfast: Turnpike Books, 2015.
Kipling, Rudyard. *Collected Poems of Rudyard Kipling.* London: Wordsworth Editions, 1994.
Kitson, Frank. *Bunch of Five.* London: Faber, 2010.
———. *Gangs and Counter-Gangs.* London: Barrie Books, 1960.
———. *Low Intensity Operations: Subversion, Insurgency, Peace-Keeping.* London: Faber, 1991.
Krog, Antjie. *Country of My Skull: Guilt, Sorrow, and the Limits of Forgiveness in the New South Africa.* New York: Three Rivers Press, 2000.
Lee, Jonathan. *High Dive.* New York: Knopf, 2016.
MacAirt, Ciarán. *The McGurk's Bar Bombing: Collusion, Cover-Up and a Campaign for Truth.* Edinburgh: Frontline Noir, 2012.

MacEoin, Uinseann Ó Rathaille. *The IRA in the Twilight Years: 1923–1948.* Dublin: Argenta, 1997.
Mac Stíofáin, Seán. *Revolutionary in Ireland.* Edinburgh: R. & R. Clark, 1975.
Mansfield, Michael. *Memoirs of a Radical Lawyer.* London: Bloomsbury, 2009.
Martin, David C. *Wilderness of Mirrors: Intrigue, Deception, and the Secrets That Destroyed Two of the Cold War's Most Important Agents.* Guilford, Conn.: Lyons Press, 2003.
Matchett, William. *Secret Victory: The Intelligence War That Beat the IRA.* Belfast: self-published, 2016.
McCann, Colum. *TransAtlantic.* New York: Random House, 2013.
McCann, Eamonn. *War and an Irish Town.* London: Pluto Press, 1993.
McGuffin, John. *The Guinea Pigs.* London: Penguin, 1974.
McIntyre, Anthony. *Good Friday: The Death of Irish Republicanism.* New York: Ausubo Press, 2008.
McKay, Susan. *Bear in Mind These Dead.* London: Faber, 2008.
McKearney, Tommy. *The Provisional IRA: From Insurrection to Parliament.* London: Pluto Press, 2011.
McKeever, Martin. *One Man, One God: The Peace Ministry of Fr Alec Reid C.Ss.R.* Dublin: Redemptorist Communications, 2017.
McKendry, Séamus. *Disappeared: The Search for Jean McConville.* Dublin: Blackwater Press, 2000.
McKittrick, David, Seamus Kelters, Brian Feeney, and Chris Thornton. *Lost Lives: The Stories of the Men, Women, and Children Who Died As a Result of the Northern Ireland Troubles.* 2nd ed. Edinburgh: Mainstream, 2004.
McKittrick, David, and David McVea. *Making Sense of the Trouble: The Story of the Conflict in Northern Ireland.* Chicago: New Amsterdam Books, 2002.
Meagher, Robert Emmet. *Killing from the Inside Out: Moral Injury and Just War.* Eugene, Ore.: Cascade Books, 2014.
Miller, David, ed. *Rethinking Northern Ireland.* New York: Addison Wesley Longman, 1998.
Miller, Ian. *A History of Force Feeding: Hunger Strikes, Prisons and Medical Ethics, 1909–1974.* Basingstoke, U.K.: Palgrave Macmillan, 2016. (PDF).
Mitchel, John. *The Last Conquest of Ireland (Perhaps).* Glasgow: R. & T. Washbourne, 1882.
Mitchell, George. *Making Peace.* Los Angeles: University of California Press, 2000.
Moloney, Ed. *A Secret History of the IRA.* New York: Norton, 2002.
———. *Voices from the Grave: Two Men's War in Ireland.* New York: PublicAffairs, 2010.
Moloney, Ed, and Andy Pollak. *Paisley.* Dublin: Poolbeg Press, 1986.
Morrison, Danny. *Rebel Columns.* Belfast: Beyond the Pale, 2004.
Morrison, John F. *The Origins and Rise of Dissident Irish Republicanism.* London: Bloomsbury, 2013.
Mulholland, Marc. *Northern Ireland at the Crossroads: Ulster Unionism in the O'Neill Years.* London: Palgrave, 2000.
———. *Northern Ireland: A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press, 2002.
Murphy, Dervla. *A Place Apart: Northern Ireland in the 1970s.* London: Eland, 2014.
Murray, Raymond. *Hard Time: Armagh Gaol, 1971–1986.* Dublin: Mercier Press, 1998.
Myers, Kevin. *Watching the Door: Drinking Up, Getting Down, and Cheating Death in 1970s Belfast.* Brooklyn, N.Y.: Soft Skull Press, 2009.
O'Brien, Brendan. *The Long War: The IRA and Sinn Féin.* Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1999.
Ó Dochartaigh, Niall. *From Civil Rights to Armalites: Derry and the Birth of the Irish Troubles.* Cork, Ireland: Cork University Press, 1997.
O'Doherty, Malachi. *Gerry Adams: An Unauthorised Life.* London: Faber, 2017.
———. *The Telling Year: Belfast 1972.* Dublin: Gill & Macmillan, 2007.
———. *The Trouble with Guns: Republican Strategy and the Provisional IRA.* Belfast: Blackstaff Press, 1998.
O'Donnell, Ruán. *16 Lives: Patrick Pearse.* Dublin: O'Brien Press, 2016.
———. *Special Category: The IRA in English Prisons,* vol. 1: *1968–1978.* Sallins, Ireland: Irish Academic Press, 2012.
———. *Special Category: The IRA in English Prisons,* vol. 2: *1978–1985.* Sallins, Ireland: Irish Academic Press, 2015.
O'Flaherty, Liam. *The Informer.* New York: Harcourt, 1980.
O'Malley, Padraig. *Biting at the Grave: The Irish Hunger Strikes and the Politics of Despair.* Boston: Beacon Press, 1990.
O'Neill, Robert K., ed. *Management of Library and Archival Security: From the Outside Looking In.* Bing-

hamton, N.Y.: Haworth Press, 1998.
O'Rawe, Richard. *Afterlives: The Hunger Strike and the Secret Offer That Changed Irish History.* Dublin: Lilliput Press, 2010.
———. *Blanketmen: The Untold Story of the H-Block Hunger Strike.* Dublin: New Island, 2005.
Ó Ruairc, Pádraig Óg. *Truce: Murder, Myth, and the Last Days of the Irish War of Independence.* Cork, Ireland: Mercier Press, 2016.
Patterson, Henry. *The Politics of Illusion: A Political History of the IRA.* London: Serif, 1997.
Pearse, Padraic. *The Collected Works of Padraic H. Pearse: Political Writings and Speeches.* Dublin: Éire-Gael Society, 2013.
Powell, Jonathan. *Great Hatred, Little Room: Making Peace in Northern Ireland.* London: Vintage, 2009.
Prisoners Aid Committee. *Irish Voices from English Jails: Writings of Irish Political Prisoners in English Prisons.* London: Prisoners Aid Committee, 1979.
Purdie, Bob. *Politics in the Streets: The Origins of the Civil Rights Movement in Northern Ireland.* Belfast: Blackstaff Press, 1990.
Rawlinson, Peter. *A Price too High: An Autobiography.* London: Weidenfeld and Nicolson, 1989.
Richtarik, Marilynn J. *Acting between the Lines: The Field Day Theatre Company and Irish Cultural Politics, 1980–1984.* Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2001.
Rolston, Bill. *Children of the Revolution: The Lives of Sons and Daughters of Activists in Northern Ireland.* Derry, Ireland: Guildhall Press, 2011.
———. *Unfinished Business: State Killings and the Quest for Truth.* Belfast: Beyond the Pale, 2000.
Routledge, Paul. *John Hume.* London: HarperCollins, 1997.
Sanders, Andrew. *Inside the IRA: Dissident Republicans and the War for Legitimacy.* Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012.
Shannon, Elizabeth. *I Am of Ireland: Women of the North Speak Out.* Boston: Little, Brown, 1989.
Shay, Jonathan. *Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing of Character.* New York: Scribner, 2003.
Sluka, Jeffrey. *Hearts and Minds, Water and Fish: Support for the IRA and INLA in a Northern Ireland Ghetto.* Greenwich, Conn.: JAI Press, 1989.
Smyth, Jim, ed. *Remembering the Troubles: Contesting the Recent Past in Northern Ireland.* Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 2017.
Stetler, Russell. *The Battle of Bogside: The Politics of Violence in Northern Ireland.* London: Sheed and Ward, 1970.
Stevens, John. *Not for the Faint-Hearted: My Life Fighting Crime.* London: Orion, 2006.
Stevenson, Jonathan. *We Wrecked the Place: Contemplating an End to the Northern Irish Troubles.* New York: Free Press, 1996.
Stringer, Peter, and Gillian Robinson. *Social Attitudes in Northern Ireland: The First Report.* Belfast: Blackstaff Press, 1991.
Taylor, Peter. *Behind the Mask: The IRA and Sinn Fein.* New York: TV Books, 1999.
———. *Brits: The War Against the IRA.* London: Bloomsbury, 2001.
———. *Provos: The IRA and Sinn Fein.* London: Bloomsbury, 1998.
Thatcher, Margaret. *The Path to Power.* New York: HarperCollins, 1995.
Tóibín, Colm. *Bad Blood: A Walk along the Irish Border.* London: Picador, 2001.
Tóibín, Colm, and Diarmaid Ferriter. *The Irish Famine: A Documentary.* New York: St. Martin's Press, 2001.
Toolis, Kevin. *Rebel Hearts: Journeys within the IRA's Soul.* New York: St. Martin's Press, 1995.
Urban, Mark. *Big Boys' Rules: The SAS and the Secret Struggle Against the IRA.* London: Faber, 1992.
Wave Trauma Centre. *The Disappeared of Northern Ireland's Troubles.* Belfast: Wave Trauma Centre, 2012.
Winchester, Simon. *In Holy Terror.* London: Faber, 1975.
Wood, Ian S. *Britain, Ireland and the Second World War.* Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.
Woodham-Smith, Cecil. *The Great Hunger: Ireland, 1845–1849.* New York: Penguin, 1991.
Zucker, Carole. *In the Company of Actors: Reflections on the Craft of Acting.* New York: Routledge, 2001.

YAZAR HAKKINDA BİR NOT

Patrick Radden Keefe, *The New Yorker* dergisi için çalışan bir yazar ve *The Snakehead* ve *Chatter* kitaplarının yazarıdır. Çalışmaları *The New York Times Magazine, Slate, New York* ve *The New York Review of Books*'ta da yayınlanmıştır. "A Loaded Gun" adlı öyküsü ile 2014 National Magazine Award for Feature Writing'i aldı, 2015 ve 2016'da National Magazine Award for Reporting'de finalist oldu ve Yeni Amerika Vakfı'ndan Guggenheim Bursu ve Eric ve Wendy Schmidt Bursu'nu aldı. Şu anda New York'ta yaşamaktadır.

HİÇBİR ŞEY SÖYLEME

Aralık 1972'de, 38 yaşındaki 10 çocuk annesi Jean McConville, maskeli davetsiz misafirler tarafından bacaklarına sarılmış çocuklarıyla birlikte sürüklenerek Belfast'teki evinden çıkarıldı. Kadını bir daha kimse görmedi. Onun kaçırılması, Kuzey İrlanda Sorunu olarak bilinen çatışma sürecinin en kötü şöhretli olaylarından biriydi. Çevredeki herkes bu durumdan IRA'nın sorumlu olduğunu biliyordu. Ama korku ve paranoyanın hüküm sürdüğü o dönem için kimsenin bundan bahsetmesi sözkonusu değildi. 2003 yılında, anlaşmayla birlikte Kuzey İrlanda'ya belli belirsiz barışın gelmesinden 5 yıl sonra, bir kumsalda insan kemikleri bulundu.

McConville'in çocukları, bulunan kıyafetlerde mavi çengelli iğnenin takılı olduğunu öğrendiklerinde, onun anneleri olduğundan emin oldular. Çocuklardan biri ya da diğeri sürekli bir düğmesini kaybettiği ya da başka bir tamire ihtiyacı olduğu için giysilerine iliştirdiği mavi bir çengelli iğne... Onu tanımlayan bir aksesuardı.

Patrick Radden Keefe'nin, Kuzey İrlanda'daki sonuçları hiçbir zaman hesaba katılmamış çatışmaları temel alan şaşırtıcı kitabı, şiddetli bir gerilla savaşının harap ettiği bir toplumun hikâyesi için bir başlangıç noktası olarak McConville davasını kullanıyor. Yaşanan acılar yalnızca McConville ailesinden geride kalanları değil, İrlanda'yı bir bütün olarak görmeyi hayal eden IRA üyelerinin de canını yaktı ve işledikleri cinayetlerin haklı savaş eylemleri değil de basit cinayetler olup olmadığını merak etmeye başladılar.

www.instagram.com/yakamozkitap
www.facebook.com/yakamozkitap
www.twitter.com/yakamozkitap
www.yakamozkitap.com

THG
0453373
YBK

www.yakamoz.com.tr
ISBN 978-605-297-487-2
9 786052 974872